ISSN 2413-516X

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Бахши илмҳои филологӣ
2018. №1

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия филологических наук
2018. №1

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of philology
2018. No.1

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА

ДУШАНБЕ – 2018

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ

Муассиси маҷалла:
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 8 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРРИР:

Имомзода Муҳаммадюсуф Сайдалӣ	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафарализода Хуҷамурод Қуддусӣ	*Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Раҳмонзода Абдуҷаббор Азиз	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа*
Юсуфзода Носирҷон Салимӣ	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ректори Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни*
Раҳматуллозода Сахидод	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, директори Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*
Назарзода Сайфиддин	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ*
Исмоилов Шамсулло Исмоилович	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва назарияи забоншиносии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода*
Абдуллоев Масрур Аҳматович	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, мушовири бахши ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа*
Абдусатторов Абдушукур	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Кучаров Аламхон	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ*
Саидов Ҳалимҷон Азизович	*Доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Мамадназаров Абдусалом	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Муродов Мурод	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Хоҷаев Давлатбек	*Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Дӯстов Ҳамрохон Ҷумаевич	*Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
Бахши илмҳои филологӣ
– 2018. – №1. ISSN 2413-516X
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №0240/ЖР ба қайд гирифта шудааст.
Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.
Нишонии Марказ:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016, №1924 ворид гардидааст.

*Маҷалла мақолаҳои илмии соҳаҳои илмҳои филологиро барои чоп қабул менамояд: 10.**01.00 – Адабиётшиносӣ; 10.02.00 – Забоншиносӣ.***

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва пайваста дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои чопшуда маълумот ворид менамояд.

Маҷалла сомонаи расмии худро дорад, ки дар он матни мукаммали маводи чопӣ ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

© ДМТ, 2018

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Учредитель журнала:
Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 8 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Имомзода Мухаммадюсуф Сайдали	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, ректор Таджикского национального университета*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафарализода Худжамурод Куддуси	*Кандидат политических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Рахмонзода Абдуджаббор Азиз	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, помощник Президента Республики Таджикистан по вопросам социального развития и связям с общественностью*
Юсуфзода Носирджон Салими	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, ректор Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни*
Хоркашев Сахидод	*Доктор филологических наук, профессор, директор Института языка и литературы им. А.Рудаки Академии наук Республики Таджикистан*
Назарзода Сайфиддин	*Доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. А.Рудаки Академии наук Республики Таджикистан*
Исмоилов Шамсулло Исмоилович	*Доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и теории языкознания Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзаде*
Абдуллоев Масрур Ахматович	*Доктор филологических наук, профессор, советник помощника Президента Республики Таджикистан по вопросам социального развития и связям с общественностью*
Абдусатторов Абдушукур	*Доктор филологических наук, профессор кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета*
Кучаров Аламхон	*Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета*
Саидов Халимджон Азизович	*Доктор филологических наук, профессор, заведующий общеуниверситетской кафедрой английского языка Таджикского национального университета*
Мамадназаров Абдусалом	*Доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета*
Муродов Мурод	*Доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета*
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	*Доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета*
Ходжаев Давлатбек	*Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета*
Дустов Хамрохон Джумаевич	*Кандидат филологических наук, заведующий кафедрой современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета*

Вестник Таджикского национального университета. Серия филологичесих наук.
– 2018. – №1. ISSN 2413-516X
Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №0240/ЖР
Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.
Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Минобрнауки Российской Федерации от 03.06.2016, №1924.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: **10.01.00 – Литературоведения; 10.02.00 – Языкознание.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Журнал имеет официальный сайт (www.vestnik-tnu.com), в котором размещаются полнотекстовые версии опубликованных материалов.

© ТНУ, 2018

BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SERIES OF PHILOLOGY

Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal is established in 2012. Issued 8 times a year.

CHIEF EDITOR:

Imomzoda Mukhammadyusuf Saidali	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Rector of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich	*Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	*Candidate of political sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Rahmonzoda Abdujabbor Aziz	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Assistant of the President of the Republic of Tajikistan on Social Development and Public Relations*
Yusufzoda Nosirjon Salimi	*Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Rector of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini*
Khorkashev Sakhidod	*Doctor of Philology, Professor, Director of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*
Nazarzoda Saifiddin	*Doctor of Philology, professor, leading researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan*
Ismoilov Shamsullo Ismoilovich	*Doctor of Philology, Professor of the Tajik language and theory of linguistics of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda*
Abdulloev Masrur Akhmatovich	*Doctor of Philology, Professor, Adviser to the Assistant to the President of the Republic of Tajikistan on Social Development and Public Relations*
Abdusattorov Abdushukur	*Doctor of Philology, Professor of the Department of the History of Tajik Literature of the Tajik National University*
Kucharov Alamkhon	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Saidov Khalimdzhon Azizovich	*Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of English Language of the Tajik National University*
Mamadnazarov Abdusalom	*Doctor of Philology, Professor of the English Department of the Faculty of Languages of Asia and Europe of the Tajik National University*
Murodov Murod	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University*
Nagzibekova Mekhrinisso Bozorovna	*Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University*
Khodzhaev Davlatbek	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Language History and Typology of the Tajik National University*
Dustov Khamrokhon Dzhumaevich	*Candidate of Philology, Head of the Department of Modern Tajik Literary Language of the Tajik National University*

Bulletin of the Tajik National University. Series of philology
– 2018. – №1. ISSN 2413-516X
The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №0240 / ЖР
The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.
Address of the Publishing Center:
17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025,
Republic of Tajikistan,
Web site: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Tel.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016, No. 1924.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: 10.01.00 - Literary studies; 10.02.00 - Linguistics.

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI), and regularly provides information to the RSCI in the form of metadata.

The journal has an official website (www.vestnik-tnu.com), which houses full-text versions of published materials.

© TNU, 2018

УДК: 811.161.1.; 1’373

МЕТАФОРА В ФИЛОСОФСКОМ ДИСКУРСЕ ФРИДРИХА НИЦШЕ

Шустова С.В.
Пермский государственный национальный исследовательский университет

В предлагаемой статье анализируется метафорическая актуализация смыслов, представленная в работе Ф. Ницше «По ту сторону Добра и Зла». Понятие «метафора» являет собой прием, посредством которого одна речевая единица заменяет другую, трансформируя ее изначальную семантическую нагрузку. Заменяющее имя или описательное выражение переносится на некоторый объект или лицо, к которому оно не применимо буквально [7, с.103]. А.А. Залевская отмечает, что метафора представляет собой средство для более выразительного и точного описания объекта, действия или признака, формирования картины мира, интеграции вербальной и чувственно-образной системы человека. Эвристический потенциал метафоры как познавательного средства – один из обязательных в богатом «арсенале» индивидуальных способов и приемов взаимодействия человека с окружающим миром [2, с.70-73].

При метафоре мы имеем дело с переносом наименования с одного предмета на другой (с одной субстанции на другую), так что одинаково поименованные субстанции уподобляются тем самым друг другу и вместе с тем продолжают мыслиться как разные субстанции <…> Метафора – фундаментальное свойство языка, не менее фундаментальное, чем, например, оппозиция элементов языка [10, с.229]. Метафора выделяет сущностный, а, следовательно, и постоянный признак объекта [1, с.30].

В этой связи весьма показательной является метафорическая репрезентация смыслов в философском дискурсе Ф. Ницше. Характеристика метафорической репрезентации в произведениях философов может рассматриваться как очередной шаг на пути решения актуальной для современной науки проблемы исследования идиостилей философов и создании на этой основе их речевых портретов. Предметом анализа является специфика актуализации смыслов с исходными понятийными сферами «Человек и природа», «Человек и общество», «Человек как центр мироздания», «Человек и война», «Человек и его организм» и другие, в аспекте категоризации по вспомогательному субъекту.

Философский дискурс Ф. Ницше характеризуется высокой степенью метафоричности. Ф. Ницше уделяет значительное внимание теории метафоры, изучению сущности метафоры, ее типам, стратегии формирования и рассматривает метафору как когнитивную сущность «Нет никакого «реального» выражения или «реального» знания без применения метафоры, но тут еще остаются иллюзии <…> наиболее привычные метафоры теперь являются мерилом истинности для более редких. Самое существенное различие заключается в разнице между привычным и новым, частым и редким. Знание – это нечто иное, как работа с любимыми метафорами, подражание, которое не должно больше считаться подражанием» [4].

Метафоричность в произведениях Ф. Ницше рассматривается в ряде работ современных исследователей [3, 5, 6, 7, 11]. Как известно, не существует системы параметров, по которым можно произвести классификацию метафор. Система параметров классификации метафорических наименований может быть обусловлена следующими обстоятельствами: 1) своеобразие плана содержания, 2) своеобразие плана выражения, 3) зависимость от контекста, 4) функциональная специфика [9, с.122].

В произведениях Ф. Ницше отмечается склонность ученого к пространственным, фитоморфным, милитаристским, антропоморфным и медицинским метафорам. Его пристрастие к риторике здоровья и боязни, отражавшие его собственные зафиксированные недуги, сформировали его мировоззрение и оставили неизгладимый след на его мышлении. К одному из критериев дифференциации видов философских метафор Ф. Ницше относится субъектный критерий – группировка по основному или вспомогательному субъекту сравнения или построения лексических классов и семантических полей. Субъектно-вспомогательный критерий представляет группировку по тематической приближенности вспомогательного субъекта без учета основного субъекта.

Пространственные метафоры: *заблуждение разума [12, с.21]; душевные движения [12, с.21]; … некоторые из них хотели вывести мир из этой познавательной способности [12, с.22]; Постепенно не только отдельная личность, но и все человечество возвысится до этой мужественности [12, с.23]; … как постепенно все углубляется и расширяется царство внутренней, духовной красоты [12, с.23]; поверхность вещей [12, с.23]; … звездное небо вращается вокруг судьбы человека [12, с.24]; непроизвольно поднимается вопрос [12, с.24]; придать жизни и действованию возможно большую глубину [12, с.25]; наталкивается на остатки аллегорического и мистического толкования [12, с.25]; он* (человек) *приобрел ту гордость, которая возвысила его над животным [12, с.24]; … путешественники часто замечают, как сильно дикарь склонен к забывчивости и как его дух после краткого напряжения памяти, начинает шататься по сторонам [12, с.27-28]; спящий вплетает в свой сон доходящий до него сильный звук [12, с.28]; сон переносит нас назад к отдаленным эпохам человеческой культуры и дает нам средство лучше понять их [12, с.29]; Все больше сильные настроения <…> расталкивают память [12, с.30]; Мы видим все вещи сквозь человеческую голову … [12, с.26]; оно* (изменение) *всплывает из нашего сознания без связи с прошедшим или будущим [12, с.34]; Вся человеческая жизнь глубоко погружена в неправду [12, с.45]; отдельный человек не может извлечь ее из колодца [12, с.45]; проталкивать к будущему [12, с.45]; граница человеколюбия [12, с.72]; все привычное стягивает вокруг нас все более крепкую сеть паутины [12, с.226].*

Фитоморфная метафора: *срывать плоды с дерева, сажать деревья* (о познании) *[12, с.36]; И даже все Возрождение кажется первой весной, которая почти вновь засыпается снегом [12, с.39]; корень мира [12, с.42]; стебель мира [12, с.42];, благоухание родины [12, с.50]; серьезнейшие плоды вырастают на почве психологического наблюдения [12, с.50]; послужит топором, который подсечет корень «метафизической потребности» [12, с.50]; поток ощущений [12, с.54]; все эти мотивы выросли из этих же корней [12, с.84]; привычка созерцания постепенно вырастает в нас на той же почве [12, с.86].*

Архитектурная метафора: *в них (воззрениях) содержится последний окончательный фундамент [12, с.36]; язык есть первая ступень в стремлении к науке [12, с.27]; сохранившиеся ступени прежних культур [12, с.54]; на низких ступенях культуры [12, с.94]; смотреть поверх последней ступени лестницы [12, с.35]; ступени нравственности [12, с.37]; возвышенное архитектурное произведение [12, с.24]; на греческой ступени религии [12, с.94]; архитектурное впечатление от церкви [12, с.100].*

Антропоморфная метафора: *… наше искусство становится все более интеллектуальным [12, с.23]; чувственное благозвучие [12, с.23]; у духа есть сотни поводов удивляться и искать причины этого возбуждения [12, с.28]; дух спящего всегда ошибается [12, с 29]; дух бодрствующий обыкновенно столь трезв, осторожен и скептичен в отношении гипотез [12, с.29]; дух … верит в истинность .. [12, с.29]; сильная вера доказывает только свою силу [12, с.31]; слепое влечение [12, с.31]; наслаждаться бесчинством нелогичного мышления [12, с.31]; мир явлений <…> сотканный из наших интеллектуальных заблуждений [12, с.32]; признать виновным интеллект, обвинить сущность вещей [12, с.32]; рост эстетического чувства будет произносить окончательный приговор [12, с.37]; глубокие чувства приближают к сердцу природы [12, с.30]; пробуждение логической мысли [12, с.34]; жизненный путь [12, с.45]; подстрекательство мысли [12, с.40]; наука повелевает [12, с.49]; интеллектуальная совесть [12, с.88]; церковь, дрожащая от глубоких звуков [12, с.100].*

Милитаристская метафора: *Все они тиранизированы логикой ...[12, с.25]; новая сознательная культура уничтожает старую [12, с.38]; она* (культура) *уничтожала недоверие к прогрессу [12, с.38]; осуществленное уничтожение христианских догматов [12, с.40]; мораль уничтожена нашим пониманием [12, с.45]; меткость изречений [12, с.48]; метко целящие стрелки (о психологах) [12, с.49]; стрелять дробью мелкой злобы [12, с.58]; если бы взор убивал, мы уже давно погибли бы [12, с.64]; Бог есть страж [12, с.88]; каждая религия вторгалась в жизнь [12, с.89]; католическая церковь и до нее весь античный культ обладали ценным арсеналом средств [12, с.100]*.

Медицинская метафора: *точка зрения счастья задержала кровообращение [12, с.25]; мозговая функция [12, с.27]; в нас таится столько безумия [12, с.28]; ... галлюцинации были чрезвычайно часты и иногда охватывали одновременно целые общины и целые народы [12, с.28]; Во сне наша нервная система постоянно возбуждается множеством внутренних поводов, почти все органы находятся в деятельности, кровь совершает свой бурный круговорот благодаря положению спящего, отдельные члены придавлены, покрывала влияют различно на ощущения, желудок переваривает и беспокоит своими движениями другие органы, кишечник извивается,... [12, с.28]; сон есть отдых для мозга [12, с.29]; жестокое зрелище с скальпелем и щипцами* (о наблюдении) *[12, с.49]; В нашем мозге должны находиться рубцы и извилины, которые соответствуют такому душевному складу, подобно тому как в форме отдельных человеческих органов, говорят содержатся следы, напоминающие условия жизни рыб [12, с.54]; кожа души [12, с.70; и еще вреднее это для церковнослужителей: ибо они доселе жили наркотизацией человеческих бедствий [12, с.87]; если бы эти утверждения можно было заменить истинами, которые были бы стол же целебны, успокоительны и утешительны [12, с.88]; человек может истечь кровью от познания истины [12, с.88]; душевное затмение [12, с.88]; в пределах собственной нервной системы мы остерегаемся страданий [12, с.82], религиозные послеродовые боли [12, с.100]*.

Химические метафоры: *химия жизни, химия моральных, религиозных, эстетических представлений и чувств [12, с.21]*;

Физиологическая метафора: *сердце мира [12, с.24]; сердце вещей [12, с.24]*.

Мифологическая метафора: *научный дух [12, с.24]; приносить в жертву* (познанию, остроумию) *[12, с.59]; воскрешать фазу человечества [12, с.39]; миропонимание могло воскреснуть [12, с.40]*.

Космическая метафора: *Солнце нового Евангелия бросает свой первый луч на высочайшие вершины в душе этих людей [12, с.85]*.

Гастрономическая метафора: *человек есть продукт развития [12, с.22]; рецепт, например, по которому человек может стать хорошим новеллистом [12, с.125]*.

Театральная метафора: *маска приветливости [12, с.59]*.

Техническая метафора*: набросок новел [12, с.125]; выпуклая и действительная форма для них (новелл) [12, с.125]*.

Политическая метафора: *зло властвует [12, с.45]*.

Морская метафора: *судно человечества [12, с.45]*.

Таким образом, необходимо подчеркнуть, что метафора, являясь одной из основных единиц изучения в когнитивной лингвистике, выполняет номинативную и смыслоформирующую функцию. Метафорический потенциал единиц языка является источником смыслов для описания, номинации, характеристики предмета и его свойств. Идиостиль Ф. Ницше демонстрирует индивидуальную интерпретацию фактов окружающей действительности, в том числе внутреннего мира человека. Философский дискурс Ф. Ницше характеризуется авторской уникальностью и неповторимостью. Именно в нем актуализируется метафорический потенциал единиц языка в своем многообразии с неочерченной линией горизонта.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры. Сборник; общ. ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журинской. - М.: Прогресс, 1990. - 512 с.

2. Залевская А.А. Механизмы метафоризации и их учет в целях моделирования авторской проекции текста при переводе / А.А. Залевская // Перевод как моделирование и моделирование перевода. Сборник научных трудов. Тверской государственный университет. - Тверь, 1991. - С. 69-82.
3. Иванкова И.В. Метафора как средство выражения имплицитной оценки в языке философии / И.В. Иванкова, О.С. Макарова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2016. − № 6 (60). - В 3-х ч. − Ч. III. − С. 93−95.
4. Искусство метафоры. URL: http//metaphor.narod.ru/ (дата обращения: 08.03.2018).
5. Киндлер Е.А. Афористическая манера письма в философском тексте / Е.А. Киндлер // Лингвокультурология. Уральский государственный педагогический университет. – Екатеринбург, 2008. - № 2. − С. 124−130.
6. Макарова О.С. Метафора в концептологии Ф. Ницше / О.С. Макарова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2014. − № 12(42). - В 3-х ч. − Ч. III. − С. 111−113.
7. Макарова О.С. Метафора в философском тексте / О.С. Макарова // Вестник научных конференций. − 2015. − № 1−1(1). − С. 101−103.
8. Мартин Б. Словарь семиотики / Б. Мартин, Ф. Рингхэм. − М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. − 256 с.
9. Москвин В.П. Русская метафора: Очерк семиотической теории / В.П. Москвин. − М.: Изд-во ЛКИ, 2018. − 200 с.
10. Степанов Ю.С. В трехмерном пространстве языка: семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю.С. Степанов; отв. ред. В.П. Нерознак. Изд. 2. − М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. − 336 с.
11. Фомина З.Е. Пролегомены «Веселой науки» Ф. Ницше и специфика их метафорической категоризации / З.Е. Фомина // Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. Серия: Современные лингвистические и методико-дидактические исследования. − 2015. − № 3(27). − С. 32−45.

И С Т О Ч Н И К И Л Л Ю С Т Р А Т И В Н О Г О М А Т Е Р И А Л А

12. Ницше Ф. По ту сторону Добра и Зла. Сочинения / Ф.Ницше. - М.: Изд-во «ЭКСМО-Пресс», Харьков: Изд-во «Фолион», 1999. - 1056 с.

МАҶОЗ ДАР МАТНИ ФАЛСАФИИ ФРИДРИХ НИТСШЕ

Дар мақолаи мазкур маҷозҳое мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, ки Ф. Нитсше дар «Дар он тарафи Некиву Бадӣ» истифода бурдааст. Ҳадаф аз таълифи ин мақола инъикоси маҷозӣ ва вижагиҳои маҷозҳои семантикӣ аз рӯйи субъекти ёрирасон дар асари Ф. Нитсше маҳсуб меёбад. Предмети таҳлил аз махсусиятҳои воситаҳои маҷозӣ, ки Ф. Нитсше баҳри нишон додани муҳимияти маъно истифода кардааст, иборат мебошад. Ба ҳайси методҳо аз усули гипотетикӣ ва дедуктивӣ, инчунин методҳои контекстуалӣ истифода шудааст. Инъикоси маҷозӣ дар матни фалсафӣ махсусан ифода меёбад ва маҳз барои ҳамин барои олимони файласуф дар нигориши матнҳои фалсафӣ қулай мебошад. Таҳлили асари Ф. Нитсше «Дар он тарафи Некиву Бадӣ» имкон дод, ки маҷозҳои замониву маконӣ, тиббӣ, олами наботот, милитаристӣ, антропоморфӣ, муайян карда шаванд, ки дар услуби ғоявии файласуф барҷаста тачассум ёфтааст. Захираи эвристикии маҷоз, ҳамчун василаи идрок, яке аз васила ва усулҳои алоҳидаи ҳамгироии инсон бо муҳити атрофро пешниҳод менамояд. Хусусияти ифода намудани фикр ба воситаи маҷоз дар асарҳои файласуфонро метавон ҳамчун як қадами устувор дар роҳи ҳалли масоили мубрами илми замони муосир, таҳқиқи услуби ғоявии файласуфон ва дар ин замина инъикоси тасвири нутқи матнҳои фалсафӣ арзёбӣ намуд.

Калидвожаҳо: Ф. Нитсше, маҷоз, захираи маҷозӣ, услуби ғоявӣ, матни фалсафӣ, маҷози семантикӣ, субъекти ёрирасон.

МЕТАФОРА В ФИЛОСОФСКОМ ДИСКУСРЕ ФРИДРИХА НИЦШЕ

В предлагаемой статье анализируются метафоры, используемые Ф. Ницше в работе «По ту сторону Добра и Зла». Целью статьи является метафорическое портретирование в произведении Ф. Ницше и специфика семантических метафор по вспомогательному субъекту. Предметом анализа выступает специфика метафорических средств, используемых Ф. Ницше для актуализации смыслов. В качестве методов используются гипотетико-дедуктивный и контекстуальный методы. Метафорическое портретирование особенно ярко представлено в философском дискурсе и в связи с этим является релевантным для описания идиостиля ученых-философов. Анализ работы «По ту сторону Добра и Зла» позволил выделить пространственные, медицинские, фитоморфные, милитаристские, антропоморфные метафоры, которые являются доминирующими в идиостиле философа. Эвристический потенциал метафоры как познавательного средства представляет один из обязательных индивидуальных способов и приемов взаимодействия человека с окружающим миром. Характеристика метафорической репрезентации в произведениях философов может рассматриваться как очередной шаг на пути решения актуальной для современной науки проблемы исследования идиостилей философов и создании на этой основе их речевых портретов.

Ключевые слова: Ф. Ницше, метафора, метафорический потенциал, идиостиль, философский дискурс, семантическая метафора, вспомогательный субъект.

METAPHOR IN PHILOSOPHIC DISCOURSE OF FRIRDRICH NIETZSCHE

The given article provides the analysis of metaphors used by Friedrich Nietzsche in his work “Beyond Good and Evil” (“Jenseits von Gut und Böse”). The aim of the analysis is the metaphorical portrayal and the specificity of semantic metaphors on auxiliary subject in the given Nietzsche‘s work. The subject of the analysis is the peculiarities of metaphorical means used by F. Nietzsche for the actualization of meanings. Methods used are: hypothetical and deductive

method; contextual method. Metaphorical portrayal is vividly represented in philosophic discourse, and hence, is relevant for the description of philosophers' idiostyle (individual style). The analysis of "Beyond Good and Evil" has allowed to outline dimensional, medical, phytomorphic, militaristic, anthropomorphic metaphors that dominate in Nietzsche's idiostyle. It is noted that the heuristic potential of the metaphor as a means of cognition is one of essential individual ways of interaction between a human being and the world. The characteristics of metaphorical representation in philosophers' works can be considered as the next step towards the solving of a very acute problem in modern science – the problem of the research of philosophers' idiostyle and the modeling of their speech portraits based on this research.

Key words: F. Nietzsche, metaphor, metaphorical potential, idiostyle, philosophic discourse, semantic metaphor, auxiliary subject.

Сведения об авторе: ***Шустова Светлана Викторовна*** - Пермский государственный национальный исследовательский университет, доктор филологических наук, профессор кафедры лингводидактики, профессор кафедры теоретического и прикладного языкознания. Адрес: Пермь, ул.Букирева 15, 614990. E-mail: **lanaschust@mail.ru.** Телефон: **8 (342) 2396-477**

Information about the author: ***Shustova Svetlana Viktorovna*** - Perm state national research University, doctor of Philology, Professor of the chair of linguodidactics, Professor of the chair of theoretical and applied linguistics. Address: Perm, bukireva str. 15, 614990. E-mail: **lanaschust@mail.ru.** Tel: **8 (342) 2396-477**

УДК: 491.550

МАСЪАЛАҲОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ШИФОҲИИ ТОҶИКӢ

Маҷидов Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истиқлолияти комили давлатӣ дар мамлакатамон имконият дод, ки тадқиқи бисёр масъалаҳои фаромӯшшудаву аз эътибори сиёсатмадорони пешин берунмондаи забонамон мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор бигиранд. Забони адабии шифоҳии тоҷикӣ яке аз ҳамин гуна масъалаҳои доғи рӯз ба шумор меравад, ки то ҳол, умуман, мавриди тадқиқ қарор нагирифтааст, ҳарчанд ки зарурат ба он ва танзими меъёрҳои истеъмолии он дар ҷомеаи имрӯзаи мо рӯз аз рӯз меафзояд. Имрӯз ба ин гунаи забони адабии тоҷикӣ на фақат театр, кино, телевизион ва радиоҳои сершумори мамлакат фаъолият доранд, ҳамчунин ҷамъомадҳои бисёре дар сатҳҳои баланди идоракунии мамлакат – ҷаласаҳои парламентӣ, сессияву пленумҳо, симпозиуму конфронсҳои мухталиф, умуман, ҳамагуна муомилоти аъзоёни бомаърифати ҷомеа анҷом мепазирад.

Ба масъалаҳои забони адабии шифоҳии муосири тоҷикӣ таваққуф намуда, чунин лаҳзаи муҳиммеро ҳатман бояд ба эътибор гирифт, ки дар тамоми ҳама он давроне, ки забони форсии дарӣ арзи вуҷуд кардааст – ҳам дар он замоне, ки вазифаи забони давлатии хонадони Сомониён ва сулолаҳои дигари тоҷиконро адо мекард, ҳам дар мавридҳои дигар, ки мамлакату халқиятҳои мухталифи олам онро ҳамчун забони давлатдорӣ ва ё забони муносибатҳои байни халқҳо ба кор мебурданд, гунаҳои шифоҳии он низ дар истифода буданд, зеро ки ҳама навъ забон, пеш аз ҳама, ҳодисаи ҷамъиятӣ аст, яъне олоти муносибати шифоҳии соҳибзабонон мебошад, робитаи байни онҳо ва афкори ҷамъиятиро таъмин менамояд.

Забони адабии шифоҳии имрӯзаи тоҷикӣ низ, ҳамчун яке аз гунаҳои мавҷуда назар ба шакли хаттии он собиқаи бештаре дорад. Он шояд дар доираҳои фарҳангии шаҳрҳои қадимаи Бухоро, Самарқанд ва шаҳрҳои дигари Осиёи Миёна аз ҷониби зиёиён ва равшанфикрони он марказҳо дар асрҳои XVIII-XIX ба вуҷуд оварда шудааст, зеро ки маҳз дар аввалҳои ҳамин марҳила тамоми Мовароуннаҳр ба як марказ муттаҳид шуда буд ва он то андозае оромию суботро дар ин минтақа таъмин намуда, ба инкишофи хоҷагидорӣ ва рушди фарҳанги мардумӣ имконият медод [1, с.335].

Ба вуҷуд омадани ҳаракати маорифпарварӣ дар нимаи дуюми асри XIX бо ташаккул ва ба арсаи сиёсӣ баромадани табақаи нави тараққихоҳи ҷомеа алоқамандӣ дорад. Ин

ҷараён ба муқобили адабиёти дарборӣ ва анъанапарастии тақлидӣ мубориза бурда, дар роҳи рушди афкори озодихоҳ ва демократӣ намудани забону услуби адабӣ майли содабаёниро пеша мекунад. Он аз таъсири анъанавии забон ва услуби пешин озод набошад ҳам, ба суннатҳои пешқадами насру назми гузаштагон такя намуда, барои ба мардум наздиктар намудани адабиёти нафиса ва мувофиқати шаклу мазмун саъю кӯшишҳои зиёд ба харҷ медод [4, с.18].

Дар ибтидои асри XX ба нисбати тараққии иқтисодиёти Осиёи Миёна – тавлиди аввалин падидаҳои техникиву саноатӣ, ба вуҷуд омадани муассисаҳои фарҳангию иҷтимоӣ, матбуот, роҳи оҳан, аввалин театр ва навигариҳои зиёди дигари ба инҳо монанд он (забон) хеле инкишоф ёфта ғановатманд мегардад ва таъсири бевоситаи худро ба гунаи хаттиаш дар шакли иқтибосоти фаровони луғавию грамматикӣ мерасонад.

Ҳамин тариқа, забони адабии шифоҳии тоҷикӣ ҳанӯз пеш аз Инқилоби Октябр ҳамчун воситаи муомилоти гурӯҳҳои муайяни мардумони таълими мадрасаҳои мухталифро гирифтаи Аморати Бухоро ва музофотҳои гирду атрофи он вуҷуд дошт ва ба ин нисбат ғалабаи Инқилоби Октябр, аз байн рафтани Аморати Бухоро ва дар қаламрави Осиёи Миёна ба вуҷуд омадани мамлакати тозабунёди Тоҷикистон, ки анбуҳи зиёиёни аввалини роҳбарикунандаи он аз ин муҳити иҷтимоӣ баромада буданд, бо ҳамин забони адабии зинда такаллум мекарданд. Ин аст, ки мардуми бомаърифати тоҷик ҳанӯз аз ҳамин даврон на бо ягон шеваи мутакко, чунонки дар форсиҳои Афғонистону Эрон расм шудааст, балки бо ҳамин забони тозавориди хосси зиёиёну равшанфикрони пешқадами аз Бухорову Самарқанд омада сухан мекард. Дар солҳои минбаъдаи Ҳокимияти Шӯравӣ маҳз ҳамин гунаи аллакай умумишудаву мақбули омма гардида дар истифода буд ва рафта-рафта ҳамчун забони расмии шифоҳии тоҷикӣ хеле ривоҷу равнақ ҳам ёфт. Ба ҳамин сабаб, мардумони босаводу бомаърифати тоҷик ва ҳатто намояндагони забонҳои дигари муқими Тоҷикистон дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, маъракаҳои расмиву оилавӣ, маҷлису ҷамъомадҳо, дар муомилоти ҳаррӯзаи худ бо дигарон торафт бештар тавассути ҳамин гунаи забони адабии тоҷикӣ ҳарф мезадагӣ шуданд. Намунаҳои беҳтарини забони адабии шифоҳии тоҷикиро дар суханрониҳои Пешвои миллат, Президенти мамлакат – Эмомалӣ Раҳмон мушоҳида кардан мумкин аст. Насли наврас, ҷавонони бомаърифати тоҷик маҳз аз суханрониҳои Пешвои миллат на фақат панди зиндагӣ меомӯзанд, балки маҳорату малакаи забондонии худро сайқал медиҳанд.

Мушоҳидаҳои умумӣ нисбати забони адабии шифоҳии тоҷикӣ, муқоисаи шакли имрӯзаи он бо намунаҳои пешинаш ҳаминро нишон медиҳад, ки он сол аз сол суфтатару рангинтар гардида, аз шакли ибтидоиаш – гунаи адабии бухороиву самарқандии он дур шуда, унсурҳои шеваҳои дигарро низ қабул намуда, торафт бештар оммавӣ гашта истодааст ва ба забони муошират умум, забони мардумӣ ва хонаводагӣ табдил меёбад.

Забони адабии шифоҳии тоҷикӣ низ чун ҳама гунаҳои дигари забонамон ба нишонаҳои муайяни меъёрӣ соҳиб аст, ки дар байни онҳо нишонаҳои овозиву интонатсионӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд:

а) азбаски шакли мавҷудияти забони адабии шифоҳӣ ин шакли талаффузии он аст, мақоми дастгоҳи талаффузӣ, иштироки узвҳои холигии даҳон, ҳалқ ва садопардаҳо, артикулятсияи овозҳои чудогона дар ҳангоми талаффуз ниҳоят калон аст. Ба эътибор бояд гирифт, ки узвҳои нутқ дар истеҳсоли овозҳои хоси тоҷикӣ амалиёти нотакрореро анҷом медиҳанд. Ҳамин навъ ширкати узвҳои холигии даҳон, ҳалқ ва садопардаҳо дар талаффузи соҳибони забонҳои дигар, аз ҷумла, форсиҳои бурунмарзӣ дигар аст, ки аз тоҷикӣ ба куллӣ фарқ мекунад. Чунин ба назар мерасад, ки нисбат ба ҳама форсиҳои дигар дар талаффузи адабии тоҷикӣ овозҳои воҳидҳои забон хеле равшан ва бо иштироки ҳама фазаҳои артикулятсионӣ истеҳсол мешаванд. Ба ин сабаб, талаффуз дар забони адабии тоҷикӣ як андоза софтар, бурротар ва гӯшнавозтар садо медиҳад.

б) дар системаи савтиёти тоҷикӣ, хоссатан, талаффузи садонокҳо аз ҳама навъ садонокҳои форсиҳои дигар фарқ мекунад. Ин тафовутро, бахусус, дар муқоисаи садонокҳои тоҷикӣ ва форсии Эрон ба тариқи равшан зоҳир кардан мумкин аст. Дар забони форсии Эрони имрӯза чун дар тоҷикӣ 6 фонемаи садонок мавҷуд бошад ҳам, сифати онҳо аз ҳам ба куллӣ фарқ мекунад. Ин овозҳои дар зоҳир ҳамранги тоҷикиву форсии Эрон талаффузҳои гуногун доранд. Ба таври дигар, масалан, садоноки а-и тоҷикӣ баробар ба а-и форсии Эрон нест. Он дар ин забон ба э табдил ёфтааст. Чунончи,

калимаҳои тоҷикии омада, гуфта, ҷавонӣ дар форсии Эрон умаде, гофте, ҷевонӣ талаффуз мешаванд. Ҳамин гуна нобаробариро дар байни садонокҳои и, о, у, э-и ин забонҳо мушоҳида кардан мумкин аст. И-и кӯтоҳи тоҷикӣ дар форсӣ ба э табдил ёфтааст: китоб, биё, биист – кетаб, бейа, беист. О-и тоҷикӣ бошад ба а-и он баробар аст: бодом, об, борон – бадам, аб, баран. У-и тоҷикӣ дар ин забон мушобеҳ ба о мебошад: шутур, ду – шотор, до. Э-и тоҷикӣ бошад дар он ба и мутобиқ аст: бемор, бедор, шер – бимар, бидар, шир. Овози ӯ дар форсии Эрон, умуман, вуҷуд надорад [5, с.13 – 15, с.32].

Ба ҷуз садонокҳои содаи номбаршуда дар форсии Эрон боз садонокҳои мураккаб (дифтонгҳо)-и ей, оу мавҷуданд, ки дар тоҷикӣ, умуман, истифода намешаванд: меймун, хейлӣ – маймун, хеле; Ноуруз, Фердоусӣ – Наврӯз, Фирдавсӣ. Намунаи барҷастаи ин тафовутҳоро дар талаффузи бандаки изофӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Агар онро тоҷик бо овози и талаффуз кунад, дар гуфтори эронӣ ба е баробар мешавад [6, с.20-44].

Ҳамин навъ фарқиятҳоро дар талаффузи ҳамсадоҳои ин ду забон низ мушоҳида кардан мумкин аст. Чунончи, овозҳои ғ ва қ-и тоҷикӣ дар форсии Эрон ба як овози умумӣ табдил ёфтаанд, ки он ба ғ наздиктар аст. Чунин тафовутҳоро ҳамчунин дар артикулятсия ва истеҳсоли ҳар як ҳамсадои дигари ин забонҳо муқаррар карда метавонем.

Дуруст аст, ки забони адабии шифоҳии мо бо ҳамин хел забони адабии форсии Афғонистон наздикии бештаре дорад. Ба ақидаи муҳаққиқи он Равон Фарҳодӣ, ки заминаи ин забони шифоҳиро лаҳҷаҳои тоҷикиву хуросонии Афғонистон меҳисобад, дар он 8 садоноки сода ва ду дифтонги дар форсии классикӣ мустаъмал маҳфуз мондаанд [7, с.15-24]. Бахусус, фонемаҳои таърихии ӯ (ё ба истилоҳ вови маҷҳул) ва е (ё-и маҷҳул) дар он чун дар тоҷикии мо имрӯз ҳам равшан талаффуз мешаванд. Чунончи, дар мисолҳои навъи абрӯ, анбӯҳ, чӯпон, дурӯғ ва ё андеша, овехтан, бел, дарвеши ин гунаҳои форсии классикӣ талаффузи ин овозҳо аз муодилҳои форсии эронии онҳо ба куллӣ фарқ мекунанд.

Бо вуҷуди чунин умумиятҳои назаррас, забони адабии шифоҳии тоҷикии мо дар мавридҳои ҷудогона аз забони шифоҳии форсии Афғонистон ҳам фарқ мекунад. Масалан, дар форсии Афғонистон садонокҳои мураккаби аі ва ау дар истифодаанд. Онҳоро дар мисолҳои навъи наіза, маіна, наі, наіранг ё ки дарау, дау, гауҳар, ҷау-и ин забон таҷзия намудан мумкин аст. Садонокҳои мураккаби номбурда ба ақидаи муҳаққиқони забони тоҷикӣ сифати дифтонгии худро гум карда, ба овозҳои ҷудогонаи мустақил таҷзия шудаанд [6, с.20-44]. Дар системаи артикулятсионии ин ду гунаи форсии классикӣ ҳамчунин фарқиятҳои зиёди дигари талаффузиро низ мушоҳида кардан мумкин аст.

в) забони адабии шифоҳии мо бо сохтори таркиббандиҳо, ибораороиҳо ва ҷумлапардозиҳояш низ фарқ мекунад. Дар он, асосан, ҷумлаҳои сода, ҳатто бештар навъҳои мухталифи содаи нопурра ба кор бурда мешаванд. Истифодаи ҷумлаҳои мураккаб аҳён-аҳён ҳамон ҳам дар қолабҳои ниҳоят рехта ва ихтисорёфта, ба назар мерасад. Дар навъҳои зиёди нутқи шифоҳӣ бештари ҷумлаҳо дар шакли диалогҳо тарҳрезӣ шудаанд.

г) сохтори овозии воҳидҳо ва системаи интонатсионии забони адабии шифоҳии тоҷикӣ ба махсусиятҳои назаррас соҳиб аст. Дар онҳо олам-олам воситаҳои ифодагари афкор, эҳсосот ва майлҳои иродавӣ маҳфузанд. Ба ин ҷумла, пеш аз ҳама, гулчини ба худ хосси талаффузи тоҷикӣ шомил аст. Сабаби ҳусни таваҷҷуҳи махсус ба хониши бадеии марҳум Маҳмудҷон Воҳидов ва арбобони шоистаи дигари санъат ва нафрату кароҳат аз забони тарҷумаи аксарияти филмҳои бадеии даврони шӯравӣ, гуфтору барандагии баъзе наттоқони радиову телевизионҳо, ки ҳамаи паҳлуҳои олами талаффузи тоҷикиро дар худ инъикос накардаанд (ё ки дар шакли ғалат акс мекунанд), маҳз ҳамин ғановатмандии талаффузи тоҷикӣ аст.

Эҳсосоти инсонӣ дар қолаби забон мавриди талаффуз басо равшан зоҳир мегардад. Калимаҳо, таркибҳо, ибораҳо, ҳатто ҷумлаҳои дар хат сабтшуда онро на ҳама вақт инъикос карда метавонанд. Вобаста ба тағйирёбии талаффузи ибора, ҷумла ва бандҳои ҷудогона маъноҳои нав ба нави онҳо зоҳир гашта метавонанд. Аз ин бобат дар забони шифоҳии тоҷикӣ қолабу тарзҳои ифодаҳои зиёде ҳастанд, ки вобаста ба тағйири талаффузи онҳо даҳҳо маъноҳои гуногуни ниҳониашон сурати амалӣ гирифта метавонанд.

Системаи интонатсионии забони адабии шифоҳии тоҷикӣ, алалхусус, ниҳоят тараққикарда аст. Дар қолабҳои талаффузии калимаҳо, таъбирот, таркибҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои забони шифоҳиамон махсусиятҳои нотакрори тоҷикии мо нигаҳ дошта

шудаанд. Бисёр қолабҳои талаффузӣ, интонатсияҳо, тарзи гуфтор, одоби сухангӯӣ, такаллуфоти нотакрори тоҷикии мо дар форсиҳои дигар, умуман, истифода намешаванд. Масалан, як қолаби ҷумлаи содаи тоҷикӣ чандин навъҳои интонатсионӣ дошта метавонад, ки ҳар яке маъноҳои хосси худро дорад, ҳатто, мумкин аст, маъноҳои акси ҳамдигарро ифода намояд. Умуман, олами маъноҳову оҳангҳои интонатсионии забони шифоҳиро ягон навъ хат ба пуррагӣ ифода карда наметавонад, он ниҳоят ғановатманд ва гуногунранга аст.

Албатта, забони адабии шифоҳии тоҷикӣ боз қонунияту махсусиятҳои зиёди дигар ҳам дорад, ки тадқиқотҳои ҳамаҷониба онҳоро бояд рӯйи об бароранд, аммо дар асоси ҳамин чанд мушоҳидаи умумӣ ҳам ба асолату нотакрор будани он итминон ҳосил кардан мумкин аст. Ба инобат бояд гирифт, ки дар талаффузи адабии тоҷикӣ низ ҳамон асолати форсии дарӣ маҳфуз мондааст ва онро ҳанӯз муҳаққиқони маъруфи эронӣ Маликушшуаро Баҳор ва Сайид Нафисӣ борҳо таъкид карда буданд [2]. Дарвоқеъ, ана ҳамин асолат, ана ҳамин хушнавоӣ, содагии тарзи баён ва ифодаи эҳсоси баланди муаддаб, ки хосси забони саромадони адабиёти кӯҳанбунёди мо буд, имрӯз ҳам дар такаллуми одии соҳибзабони бомаърифат ва матни сурудҳои дилнишини тоҷикӣ ба хубӣ дарк мешаванд.

Аз ҳама аҷиб ин аст, ки ҳамин асолати азалиро на танҳо сурудҳои тоҷикӣ ҳамчунин сурудҳои афғониву эронӣ ҳам ифода мекунанд, ба шарте ки он сурудҳо дар матни классикони адабиёти форсу тоҷик мураттаб шуда бошанд. Агар бо сурудхонии санъаткорони асили афғон ва Эрон, ки ба забони адабӣ (на шевагӣ ё маҳаллӣ!)-и ин қаламравҳо суруд мехонанд, зеҳн монда шавад, талаффузи онҳо аз тоҷикӣ қариб тафовут надорад. Чаро? Ба назари ин ҷониб, маҳз ҳамон қолаби талаффузи форсии дарӣ, ки имрӯз хосси тоҷикӣ аст, дар гунаи сурудҳои асили ҳамаи мардумони форсизабон маҳфуз мондааст. Ин аст, ки системаи фонологии савтиёти тоҷикӣ, ки имрӯз аз ҳама системаҳои фонологии форсиҳои дигар фарқ мекунад, ба тоҷикзабон имконият намедиҳад, ки ҳама назокатҳои талаффузи эронӣ ё қаламравҳои дигари форсизабононро аз худ намояд. Ба ифодаи дигар, мавриди тақлид ба форсии Эрон ва ё ягон гунаи дигари форсӣ аксенти тоҷикии гӯянда ба тариқи равшан зоҳир мегардад ва нутқи ғализи на тоҷикиву на забони дигар ба вуҷуд меояд. Ҳол он ки мо – ворисони бевоситаи форсии дарӣ вазифадор ҳастем, ки он талаффузи азалиро эҳтиёт кунем, ҳифз намоем, ба ҳар навъ тақлидкориҳои бечо роҳ надиҳем. Истифодаи дурусту бамавриди забони шифоҳӣ, бахусус, аз ҷониби соҳибзабонони бомаърифати ҷомеа – воизон, нотиқон, ровиён, сарояндагон ва соири санъаткорони дигар, ба ривоҷу равнақ ва нашъу намои он боис шуда метавонад.

Садои гӯяндаи боистеъдод, воиз, ровӣ ва ё наттоқи хушсалиқа боистӣ дорои қудрати мантиқӣ ва самимияти амиқ бошад. Барои соҳиб шудан ба чунин садо намояндагони ин касбҳо соатҳои дароз баланд-баланд шеър ё порчаҳои насриро хонда, талаффузи худро бояд сайқал диҳанд, то ки малакаи суханварии онҳо баланд гардад. Натиҷагирӣ аз чунин тамрин ҳамин мешавад, ки садои вай тезтар, аз оҳангу лаҳнҳо бойтар, бурротару печонтар мегардад, он вусъат пайдо мекунад. Ибораву ифодаҳои нутқи чунин гӯянда, нотиқ ва ё воиз суфтатар гашта, суханҳояш вазн ва салиқаи мусиқӣ пайдо мекунанд. Дар чунин нутқ рафта-рафта таносуби сохтор бо мазмун ба вуҷуд меояд, ё ба таври дигар, дар байни фикр, эҳсосот, майлҳои иродавӣ ва нутқи равон, мувофиқат, хушоҳангӣ ҳосил мегардад, талаффузи бурро ва бенуқсон ба даст оварда мешавад.

Гӯяндаи хушсалиқа ҳангоми такаллуми монологҳо ё шеърҳо дар сари моҳияти ҳар сатр, ҳар мисраъ бояд фикр кунад, ба тақтеи сухан, унсурҳои таркибии он – рукнҳо, задаҳо ва истҳо, баландиву пастии талаффузи онҳо диққат диҳад, усулҳои таъсирбахштари такаллуми онҳоро барои худ ошкор намояд. Алоқамандона бо ин ҳама мантиқи суханро низ қувват додан лозим мешавад. Барои ба даст овардани он, масалан, сатрҳо ё мисраъҳои начандон муҳимро тезтар, сатр ва мисраъҳои аҳамиятнокро мад кашида ё такрор ба такрор хонда, ба рукни асосии онҳо задаи мантиқиро зам намуда, фикр ё мафҳуми дилхоҳро таъкид намудан лозим аст.

Умуман, воиз, нотиқ, ровии ҳақиқии сухани ноби тоҷикӣ техникаи иҷрои нутқи шифоҳиро бояд ниҳоят хуб аз худ карда бошад. Барои вай талаффузи аз ҳама буррову тез, ки мавриди иҷрои он худро озод эҳсос кардан мумкин аст, бояд дастрас бошад.

Риояи ҳамин гуна меъёрҳои забони адабии шифоҳии тоҷикӣ аз намояндагони мухталифи соҳаи санъат – сарояндагон, мутрибон, ҳофизони сершумори имрӯза низ

тақозо мегардад. Аз ҳар як сароянда, пеш аз ҳама, талаб карда мешавад, ки садои хосси худ, лаҳни нотакрори худро дошта бошад. Барои расидан ба ин ҳадаф ӯро лозим меояд, ки на танҳо аз санъати сароянда ва назокатҳои адабиёти бадеӣ бохабар бошад, ҳамчунин аз асосҳои забони адабӣ, алалхусус, шакли шифоҳии он огаҳӣ дошта бошад. Ин ҳама ба вай имконият медиҳанд, ки бо беҳтарин усул суруд бихонад, лаҳни нотакрор ва сабки хоссаи сурудхонии худро дошта бошад. Ҳаргиз талош наварзад, ки садояш шабеҳ ба садои дигар сароянда бошад, зеро ки мардумон дӯст доранд, то ҳар бор садои нав, нотакрор ва хушояндро бишнаванд.

Садои санъаткори боистеъдод қудрате дорад, ки ба торҳои нозуки қалби инсон нохун зада, хурдтарин унсурҳои дарду алами одамӣ ва эҳсосу ҳаяҷони ботинии шахсро ифода мекунад. Он қисматҳои мухталифи олами эҳсосот – мавҷи ривоҷ гирифта истодани орзуву умед, эҳтироси пурҳарорат, дарду ҳасрати амиқ ва хашму ғазаби беохирро дар бар гирифта метавонад.

Набояд фаромӯш кард, ки сатр ё мисраъҳои чудогонаи матн ҳам мусиқият доранд. Сароянда боистеъдод ана ҳамин мусиқиятро ба таври равшан дарк карда, кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки шунавандааш ҳам барои худ онро тасаввур намояд. Садои сароянда бояд хушнавою дилангез бошад. Он оҳанги муназзами ба худ хосро ба вуҷуд оварад, ки дар айни замон ниҳоят устувору гуворост. Дар ифодаи ин ҳама вай накҳату иффат, шохаҳои пурпечу тоби овоз ва қудрати ороми онро ба дараҷаи баланд истифода карда, бояд бикӯшад, ки шунавандааш ҳам онҳоро эҳсос намояд. Дар акси ҳол, агарчи садои хуше ҳам дошта бошад, он чиро, ки мехонад, дилнавоз буда наметавонад ва ба сомеи худ таъсиргузор нахоҳад буд.

Санъаткори боистеъдод қобилияти дарки амиқи мазмуни дар шеър нуҳуфтаро дорад ва бо тарзи иҷрои тозаи худ шунавандаро комилан ба таҳрик оварда метавонад. Бар иловаи ин, агар ӯ навозандаи чирадаст ҳам бошаду мазмуни мусиқиро бо тамоми назокатҳояш дарк намояд, дар ҳангоми адои суруд садои комилан ҳамранг ба мусиқӣ тавлид дода метавонад. Дар ин сурат вай қодир аст, ки оҳанги наве, лаҳни тозае эҷод карда бошад, онро рангомезӣ ва гуландозӣ намояд.

Ниҳоят муҳим аст, ки санъакор эҳсосоту ҳаяҷони дар шеър нуҳуфтаро хуб дарк карда тавонад ва унсурҳои воқеиву ботинии онро дар хаёли худ амиқ тасаввур намояд, дар ин сурат вай метавонад сурудро бо зебоии том ва таъсиргузор иҷро намояд. Бо қудрати шеъре, ки дар ботинаш меҷӯшаду бо эҳсоси он шеър ӯ комилан ошноӣ пайдо кардааст, ҳунари мусиқидониву бастакории ӯ метавонад ҳамин эҳсосро ба мусиқии сурудаш интиқол дода, дарки ин ҳамаро барои шунавандааш саҳл гардонад.

Мақсад аз таъкиди ин ҳама нуктаҳо ҳамин аст, ки меъёрҳои талаффузи шевою асоси классикӣ доштаи тоҷикии мо на ҳама вақт риоя мегардад. Бисёр дида шудааст, ки шахсони алоҳида, ҳунарпеша, натток, ровӣ ва ё воизони чудогона бо тақлидкориҳои бечо, тақтеъбандиҳои ғалат ва истифодаи унсурҳои ношоями забонҳои бегона ва лаҳҷаҳои маҳаллӣ меъёрҳои анъанавии талаффузи ноби тоҷикиро мешикананд. Хоссатан, тақлиди бечоии баъзе ҳунармандони тоҷик ба ҳофизони афғон, Эрон ва дигар қаламравҳо, ки бо лаҳҷа суруд мехонанд, садамаи сахте аст, дар инкишофи табиии забони адабии шифоҳии мо. Ҳунарманди ҳақиқии миллат бояд танҳо ба забони адабии тоҷикии худ суруд хонад. Сурудхонии тоҷикзабон на танҳо ба тоҷикӣ, ҳамчунин ба забонҳои афғонӣ, эронӣ, ӯзбекӣ ва дигарҳо ба савдо табдил додани санъат аст. Аз он на фақат худи ҳофиз ҳамчунин сомеъи ӯ ҳам лаззат намебарад, зеро ки вай дар муҳити он забонҳо назистааст, ба ин нисбат тамоми назокати забонҳои дигарро дар сурудааш ифода карда наметавонад. Калимаҳоро ғалат талаффуз мекунад, ҷойи задаву истҳоро омезиш медиҳад, интонатсияҳои ғайрро ба сурудҳои он забонҳо зам менамояд. Натиҷа ҳамин мешавад, ки сомеъи тоҷик нисбат ба забону шеваи зиндагии он халқҳо тасаввуроти ғалат ҳосил мекунад, аз мазмуну олами эҳсосоти он суруди хориҷӣ бебаҳра мемонад. Магар беҳтар нест, ки санъаткори тоҷик суруди тоҷикии худро бихонад, сурудҳои афғонӣ, эронӣ ва дигарҳо дар иҷрои санъаткорони ҳамон халқҳо иҷро шаванд? Таъсири санъати суруд дар ин маврид хеле амиқ аст, зеро суруде, ки дар матни ифодагари мазмуни баланд бо оҳанги интихобшуда мувофиқат мекунад, дар ҳақиқат олами эҳсосоти сомеъро бармеангезад ва ӯро ба вачд меоварад. Дар ин ҳолат сомеъ, мумкин аст, боз чунин паҳлуҳои мундариҷаи

сурудро барои худ кашф намояд, ки дар мутолиаи одии матни онҳо дарк карда намешаванд.

Аз ҷониби дигар, ман, масалан, нашунидаам, ки ягон санъаткори афғон, эронӣ ё халқҳои дигар суруди тоҷикии моро ба шеваи маҳз тоҷикӣ иҷро карда бошад. Дар ин маврид ба вай ин амалро на танҳо ҳисси миллиаш иҷозат намедиҳад, ҳамчунин анъанаи миллии ба забони модарии худ иҷро намудани суруд роҳ намедиҳад. Вай медонад, ки агар аз чорчӯби анъанаҳои миллии сурудхонӣ барояд, ба ғалатгӯиҳову фаҳшгӯиҳои бепоён дода мешавад, дар назди сомеъону мизоҷони худ беобрӯю беэътибор мегардад. Умуман, тақлид ба талаффузҳои ғайриторикӣ, хоссатан, дар шаклҳои сурудхонӣ, суханронӣ нишона аз пастии савияи фарҳанг, камсаводӣ ва ё бесаводии шахси ба ном санъаткор, ҳофиз ва ё ровию воиз мебошад.

Набояд фаромӯш кард, ки чунин тарзи истифодаи санъати суруду мусиқиро таҳти унвони «консертҳои интернатсионалӣ» мо дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ бисёр дидаем. Ҳокимони давр бо ин тарзи истифодаи санъати мавриди назар зоҳиран халқи умумии шӯравиро ба вуҷуд оварданӣ буданд, дар воқеият бошад онҳо халқҳои ғайрирусро ба русзабонҳо табдил додан мехостанд. Натиҷаи чунин сиёсат ҳамин шуд, ки СССР барин як мамлакати абарқудрат аз байн рафт.

Айни ҳамин вазъиятро дар истифодаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ ва забони кӯча ба ҷойи забони адабии шифоҳӣ метавон мушоҳида кард. Имрӯз барои як гурӯҳ шахсони худкома расм шудааст, ки ба лаҳҷаи қишлоқи худ сурудхонӣ кунанд, баромадҳои радиоиву телевизионӣ ташкил диҳанд, ҳатто филмҳои хориҷиро тарҷума намоянд. Нутқи ровиёни зиёди радиову телевизионҳои мамлакат бошад, боиси нигаронист. Бахусус, дар он барнома ва намоишҳое, ки мустақилият ва донишу маҳорати ҳамаҷониба баланди гӯянда ва ё баранда талаб карда мешавад, бисёре аз онҳо ихтиёрро аз даст медиҳанд ва ба лаҳҷаи маҳаллии худ мегузаранд. Махсусан, мавриди саволу ҷавоб бо шунавандаи ғоиб (дар барномаҳои радиоӣ) дар нутқи баранда садоҳое истеҳсол мешаванд, ки на ба одоби муошират ва на ба меъёрҳои забони адабӣ ҷавобгӯ мебошанд. Вай барои пур кардани фосилаи холӣ, ё дар фикри он ки ба шунаванда чӣ ҷавоб диҳад, маҷбур аст, садоҳоеро аз қабили а –а –а…, э –э –э… истеҳсол намоянд, ки ягон маъное надоранд. Баъзе аз наттоқону ровиён барои он ки ба шахсият ва нутқи худ салобати ба назар намоён зам кунанд, талаффузи табиии худро тағйир медиҳанд, то ки гуфторашон сурати баритон ё басро бигирад. Бехабар аз он ки дар ин маврид онҳо назоратро аз даст дода, ҳини ҷараёни нутқи худ ба унсурҳои интонатсионӣ, оҳангҳои асосиву иловагӣ, задаҳои калимаву ибораҳо ва лаҳзаҳои исту фосилаҳои онҳо аҳамият намедиҳанд. Дар натиҷа, гуфторе ба вуҷуд меояд, ки пур аз унсурҳои эҳсосотии такаббуру ғурур аст ва шунаванда ё бинандаи бечора аз мақсади ӯ чизеро дарк карда наметавонад. Ин ҳама амалиёти ғайритабиӣ, пеш аз ҳама, дастгоҳи нутқи чунин гӯянда ё барандаро хаста намуда, дар суханронии ӯ ҳарҷумарҷиҳоро ба вуҷуд меоварад. Дигар ин, ки аз чунин талаффуз шунаванда ё бинанда ҳам монда мешавад, зеро ки аз хастагии зиёд дар нутқи чунин наттоқ, ровӣ ё баранда (ба сабаби ғайритабиӣ будани талаффузаш) бидуни ихтиёр унсурҳои талаффузи табиии ӯ гоҳ-гоҳе зоҳир мегарданд. Маҳз ҳамин дурангии талаффуз шунаванда ва ё бинандаро зуд хаста намуда аз баҳри шунидан ё дидани он намоиш мебарорад.

Чизи дигари ташвишовар ин аст, ки имрӯз эфири радио ба забони русӣ дар мамлакат назар ба тоҷикӣ қавитар аст. Бисёр наттоқони дузабона меъёрҳои талаффузи тоҷикиро, ё умуман, намедонанд ё қасдан вайрон мекунанд. Дар барномаҳои тоҷикии радиову телевизионҳои сершумори мамлакат рекламаҳо ба забони русӣ бояд набошанд. Инро на фақат солимиву озодагии забони модариамон, ҳамчунин покии маънавиёти миллииамон тақозо мекунад. Дар эфири шабакаҳои радиоиву телевизионии тоҷикӣ бояд гуфтору намоишҳои сирф тоҷикӣ, сурудҳои ваҳдатофару дилангези тоҷикӣ садо диҳанд.

Барои ҳифзи покию озодагӣ ва ривоҷу равнақи забони адабии шифоҳиамон ба тариқи ҷиддӣ назорат ва идора намудани забони ин ҳама воситаҳои ахбори омма ниҳоят зарур аст, зеро ки забони адабии шифоҳии миллат на фақат забони муошират ҳама халқу халқиятҳои дохили мамлакат аст, он ҳамчунин воситаи муҳимми таъминкунандаи муносибатҳои байналхалқӣ ба шумор меравад. Тавре ки ин вазифаҳои муқаддасро бисёр забонҳои бузурги олам – англисӣ, русӣ, фаронсавӣ, испанӣ бо сарбаландӣ иҷро кардаанд, забони адабии шифоҳии мо низ бояд аз уҳдаи ба ҷо овардани онҳо баромада тавонад.

А Д А Б И Ё Т

1. Гафуров Б.Б. История таджикского народа в кратком изложении / Б.Б.Гафуров. – М.: Гос. изд. политической литературы, 1952. – 503 с.
2. Баҳор М.Т. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ / М.Т. Баҳор. - Теҳрон, 1337 ҳ. (1958). Ҷ.I – III.
3. Маҷидов Ҳ. Оё, мо забони адабии шифоҳӣ дорем? / Ҳ. Маҷидов // Неруи сухан. – Душанбе, 2004. - № 12 (58).– 18.03.04.
4. Маҷидов Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2014. – 351 с.
5. Овчинникова И.К. Учебник персидского языка / И.К. Овчинникова. - М.: Изд. МГУ, 1956. - Ч.I. - 440 с.
6. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. – М.: Наука, 1982. – 571 с.
7. Фарходи Р. Разговорный фарси в Афганистане / Р. Фарходи. – М.: Наука, 1974. – 213 с.

МАСЪАЛАҲОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ШИФОҲИИ ТОҶИКӢ

Ҳар як забони адабӣ гунаи шифоҳӣ ҳам дорад, ки он дар муомилоти ҳаррӯзаи аҳли бомаърифати ҷомеа, маъракаҳои ҷамъиятӣ, дар фаъолияти театр, кино, радио ва телевизионҳои мамлакат корбурд мешавад. Дар мақолаи мавриди назар масъалаҳои доираҳои ташаккул, рушду такомул ва пайомадҳои ҳамин забони адабии шифоҳии муосири тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Барои ҳифзи покию озодагӣ ва ривоҷу равнақи забони адабии шифоҳиамон ба тариқи ҷиддӣ назорат ва идора намудани забони ин ҳама воситаҳои ахбори омма ниҳоят зарур аст, зеро ки забони адабии шифоҳии миллат на фақат забони муошират ҳама халқу халқиятҳои дохили мамлакат аст, он ҳамчунин воситаи муҳимми таъминкунандаи муносибатҳои байналхалқӣ ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: забони адабӣ, забони адабии шифоҳии муосири тоҷикӣ, забони муошират, воситаи муҳимми таъминкунандаи муносибатҳои байналхалқӣ

ВОПРОСЫ ТАДЖИКСКОГО УСТНОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Каждый литературный язык имеет ещё и устный вариант, который используется в ежедневном общении просвещенных членов общества, в сфере деятельности театров, кино, радио телевидений страны. В данной статье излагаются результаты исследования вопросов первоначального образования, всестороннего развития и дальнейших последствий современного таджикского устного литературного языка. Для защиты чистоты и развития таджикского устного литературного языка нужен очень серьёзный контроль над срелствами массовой информации, так как устный литературный язык нации является языком общения не только всего таджикского народа и народностей страны, но также важным средством обеспечения международных связей.

Ключевые слова: литературный язык, современный таджикский устный литературный язык, язык общения, важное средство обеспечения международных связей.

THE ORAL QUESTIONS OF THE TAJIK LITERARY LANGUAGE

Each literary language has also an oral version, which is used in the daily communication of enlightened members of society, in the field of theaters, cinema, radio television of the country. This article presents the results of a study of the issues of primary education, comprehensive development and further consequences of the modern Tajik oral literary language. In order to protect the purity and development of the Tajik oral literary language, very serious control over the mass media is needed, since the oral literary language of the nation is the language of communication not only of the entire Tajik people and nationalities of the country, but also an important means of ensuring international relations.

Key words: literary language, a modern interpretation of the Tajik literary language, the language of communication, an important means of ensuring international connections.

Сведения об авторе: ***Маджидов Х.*** – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры современного таджикского языка. Адрес: Р. Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025

Information about the author: ***Majidov H.*** – Tajik national University, doctor of Philology, Professor of the Department of modern Tajik language. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue, 734025

УДК 81’22

АНАЛИЗ СЛОВАРНЫХ ДЕФИНИЦИЙ КЛЮЧЕВОГО СЛОВА НОМИНАТИВНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТА ПО ДАННЫМ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

Каримова Н. И.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

Построение ядра номинативного поля концепта «Пространство» определяется выявлением прямых номинаций: ключевого слова и его синонимов. Под ключевым словом понимается лексическая единица, которая наиболее полно номинирует исследуемый концепт. Кроме того, ядро номинативного поля составляют синонимичные ядерному слову лексемы - наиболее употребительные, обобщенные по своей семантике, стилистически нейтральные языковые единицы.

Рассмотрим семантику ключевого слова и синонимов номинативного поля «Пространство» на материале лексикографических источников. Ключевое слово номинативного поля концепта «Пространство» определяется в толковых, этимологических, синонимических, семантических, идеографических словарях следующим образом.

Необходимо отметить, что в «Этимологическом словаре русского языка» М.Фасмера отсутствует лексема **пространство**, которая имеет общий корень со словом простор: просТРанство, просТоР [5], который присутствует в славянских языках: **простóр** род. п. -а, укр. простíр, род. п. простóру, блр. простóра ж., русск.-цслав. просторъ εὐρυχωρία, болг. простóр, сербохорв. простòрија ж., словен. próstor, чеш. prostor.

Лексема **простор** образована от простере́ть. Ср.: др.-инд. staras «слой», лтш. stara «полоса», stars «солнечный луч», др.-инд. prastarás м. «подстилка, подушка; плоскость, равнина», возм., лат. torus «ложе, постель».

В «Толковом словаре живого великорусского языка» В.Даля также не рассматривается эта лексема, однако лексическую единицу простор определяется через такие синонимичные единицы, как место, пустота, пространство: «простое, пустое, порожнее, ничем не занятое место, относительная (не безусловная) пустота; пространство, по трем размерам своим; | досуг, свободное, праздное время; | свобода, воля, раздолье, противопол. гнет, стеснение; простор в местности, простор в часе, во времени; простор духовный и нравственный» [1].

В «Семантическом словаре» (в основе которого "Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений", под общей редакцией академика Российской академии наук Н.Ю.Шведовой) [3] ключевая лексема **пространство** имеет 4 основных значения:

1. Одна из форм существования бесконечно развивающейся материи, характеризующаяся протяжённостью и объёмом.
2. Далёкое и протяжённое место, та ширь, даль, которые охватываются зрением и не ограничены видимыми пределами.
3. Промежуток между чем-н., где что-н. вмещается.
4. перен. Широкая, обычно неограниченная сфера распространения чего-нибудь.

В первом значении лексема **пространство** определяется как «одна из форм существования бесконечно развивающейся материи, характеризующаяся протяжённостью и объёмом». Движение материи в пространстве и во времени. Бесконечное п. Вселенной. || прил. пространственный, -ая, -ое. В этом значении данная лексема, согласно «Семантическому словарю», находится в одном ряду со словами: *величина, бесконечность, время, вечность, движение, измерение, качество, количество, материя, мера, покой, сущее, теплота, энергия,* которые составляют семантические поля: «Бытие. Материя. Пространство. Время», «Формы и

сущностные характеристики реалий и явлений действительности», «Пространство: его основные характеристики; мера пространства, его величины».

Лексическая единица **пространство** во втором значении «далёкое и протяжённое место, та ширь, даль, которые охватываются зрением и не ограничены видимыми пределами» окружена такими словами, как *направление, протяжение, протяжённость, расстояние, рука, сторона,* характеризующими пространство. Группа данных слов объединена в семантическое поле «Расстояния, направления, протяжённость».

В третьем значении «промежуток между чем-н., где что-н. вмещается» лексема **пространство** входит в семантическое поле «Основные характеристики пространства; части пространства, участки», включающее также слова: *деление, дистанция, зона, интервал, конец, край, место, начало, оконечность, отрезок, пазуха, полоса, полшага, пояс, промежуток, просвет, пядь, размах, сектор, середина, серёдка, средина, сторона, уровень, участок, шаг.*

Четвертое значение слова **пространство** является переносным «широкая, обычно неограниченная сфера распространения чего-нибудь», становится центральным для семантического поля «Сфера проявления чего-н. Область деятельности, распространения чего-н.», в которое также входят лексические единицы: *арена, география, дело, диапазон, зона, круг, мир, нива, ниша, область, орбита, охват, поле, полигон, поприще, пятачок, радиус, сектор, сфера, точка приложения, трибуна, фронт, эпицентр.*

Рассматриваемая словарная статья представляет собой описание слова **пространство** и включает следующие зоны: 1) толкуемое словозначение; 2) грамматические и, в необходимых случаях, орфоэпические сведения; 3) стилистическая и там, где это требуется, хронологическая помета; 4) определение значения (дефиниция); 5) иллюстративные речения; 6) фразеологические сочетания и идиомы; 7) ближайшее словообразовательное гнездо.

В «Русском идеографическом словаре» [2] **пространство** определяется как «широко и свободно простирающаяся часть суши, вод или небес, вселенной; ширь, высь, глубь; так лежащая, просторно расстилающаяся видимая или невидимая поверхность; также промежуток между чем-н.; также широкая, обычно неограниченная сфера распространения чего-н.»

Концепт «Пространство» рассматривается во втором разделе данного словаря «Мир как то, в условиях чего всё существует, развивается, взаимодействует и воспринимается человеком не только как от него не зависящее, но как определяющее само его существование на Земле», в частности подразделе «Пространство. Время».

По данным словаря, ключевое слово **пространство** является ядром семантического поля, в которое входят слова: *бездна, близкое (сущ.), близость, близь, высь, высота, вышина, гладь, глубина, глубь, глухомань, глушь, далёкое (сущ.), даль, захолустье, зона, край, медвежий угол, местечко, местность, место, местоположение, область, околица, окрестность, округ, округа, поверхность, полоса, пояс, предел, пристань, пропасть, простор, протяжение, пустыня, пучина, сторона, сторонка, стремнина, территория, теснина, угол, уголок, узина, широта, ширь, захолустный, местный, многоместный, окрестный, окраинный, повсеместно, поглуше, подальше, по-местному, простираться, просторный, пространственный*.

Словарная статья концепта «Пространство» состоит из 19 зон, «каждая из которых отвечает одному из основополагающих смыслов, формирующих дейктическую систему языка»: быть; кто, что; каков; какой; чей; действие, состояние, отнесённость (связанность); необходимость, должность, возможность, желаемость; каково; как; сколько; насколько; который; где; куда; от-до (в пространстве); когда; от-до (во времени); зачем; почему.

Названные смыслы зон в совокупности образуют смысловую парадигму концепта, представляющих собой «всю систему и последовательность смыслов, заключённых внутри зон словарной статьи, оформляющих концепт как сложную понятийно-языковую целостность».

Таким образом, анализ словарных дефиниций ключевого слова **пространство** позволил определить основные значения, каждое из которых имеет ряд частных значений, представляющих собой часть смыслового содержания выражаемого ими концепта:

- далёкое и протяжённое место, та ширь, даль, высь, глубь, которые охватываются зрением и не ограничены видимыми пределами;
- широко и свободно простирающаяся часть суши, вод или небес, вселенной;
- лежащая, просторно расстилающаяся видимая или невидимая поверхность;

- промежуток между чем-н.;
- перен. широкая, обычно неограниченная сфера распространения чего-н.

Семантический анализ ключевого слова исследуемого концепта позволил выделить синонимы, составляющие ядро номинативного поля **пространство**. Анализ синонимов ключевого слова, вербализующего исследуемый концепт, дает возможность выявить дифференциальные признаки данного концепта, появляющиеся при сопоставлении лексем, принадлежащих к синонимическому ряду. Назовем некоторые из них.

Лексема **место** имеет несколько значений, являясь доминантой в синонимической парадигме и заключая в себе основное значение данной микросистемы – *ограниченное пространство*, *предназначенное для чего-н., характеризуемое чем-н.*

Лексема **ширь** обозначает *необозримое пространство, раскинувшееся по всей ширине чего-н., простор*; лексема **глубь** определяется как *далёкое пространство под землёй*, *под поверхностью чего-н.,* лексема **даль** имеет дополнительную сему - *далёкое пространство, широкий кругозор*.

Лексема **промежуток** определяется как *пространство, разделяющее что-н., находящееся между чем-н.*

Лексема **суша** имеет дифференцированную сему – *земля в противоположность морю, водному пространству*, лексема **небо** - все *воздушное пространство, видимое над Землёй*.

В словаре синонимов [4] ключевое слово представлено такими лексическими единицами, содержащими интегральную сему, как *эфир, участок, расстояние, район, пятый океан, пустота, пустое место, протяженность, пространство расслоения, простор, просвет, пропутешествовать, промежуток, прогалина, поднебесье, площадь, окно, небесная высь, место, междупутье, космос, зона, вышина, высь, воздушное пространство, воздух, вакуум*.

Таким образом, материал различных лексикографических источников показал, что ключевая лексема исследуемого концепта является многосемной, все значения которой имеют общий компонент «пространство». Семантический анализ ключевого слова исследуемого концепта позволил выявить синонимический ряд, в определениях которого содержится сема «большие размеры пространства». Значения синонимов ключевого слова уточняют, дополняют, расширяют семантическую структуру концепта «Пространство». Анализ синонимического ряда ключевого слова, образующего ядро номинативного поля концепта, позволяет получить более полное представление о когнитивных признаках концепта.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Издание 4-е, стереотипное / О.С. Ахманова. - Москва: КомКнига, 2007. – 576 с.
2. Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. - Волгоград: Парадигма, 2011. – Т. 2. - 355 с.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. [Электронный ресурс]. URL: http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Dal-term-34262.htm (дата обращения: 6.05.2017)
4. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина: под общей редакцией Е.С. Кубряковой. - М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. - 248 с.
5. Попова З.Д Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. - Москва, 2007. – 226 с.
6. Русский идеографический словарь. [Электронный ресурс]. URL: https://www.slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5533 (дата обращения: 02.02.2017)
7. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / Российская академия наук. Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. – М.: Азбуковник, 1998. [Электронный ресурс]. URL: https://www.slovari.ru/default.aspx?p=235 (дата обращения: 16.02.2017)
8. Словарь синонимов. [Электронный ресурс]. URL: http://словарь-синонимов.рф/ (дата обращения: 15.04.2017)
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. [Электронный ресурс]. URL: https://vasmer.lexicography.online (дата обращения: 6.05.2017)
10. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 5. - М: Наука, 1978. – 117 с.

ТАҲЛИЛИ ГУНАҲОИ ЛУҒАВИИ КАЛИДВОЖАИ МАЙДОНИ НОМГУЗОРИИ МАФҲУМ АЗ РӮЙИ МАЪЛУМОТИ САРЧАШМАҲОИ ЛУҒАТНИГОРӢ

Дар мақола номгузории мустақими воситаҳои забонӣ – калидвожа ва қатори муродифии он, ки ҳастаи майдони номгузории мафҳуми «Фазо» мебошад, баррасӣ карда шудааст. Шарҳу эзоҳҳои калидвожа ва муродифҳои майдони номгузорӣ барои мафҳуми тадқиқшаванда дар асоси маводи сарчашмаҳои луғатнигорӣ: луғатҳои этимологӣ, маъноӣ, идеографӣ ва муродифӣ, ки барои ҳосил намудани тасаввурот дар бораи нишонаҳои когнитивии мафҳум имконият медиҳанд, таҳлилу баррасӣ карда шудаанд. Маводи

сарчашмаҳои гуногуни луғатнигорӣ нишон дод, ки вожаи калидии мафҳуми тадқиқшаванда сермаъно мебошад. Аниқ карда шуд, ки калидвожаи “Фазо” ҳастаи майдони маъноӣ мебошад, ки чунин калимаҳоро ба монанди: бездна - умқ, высота - баландӣ, вышина - боло, глубина - қаър, зона - минтақа, край - канор, местность - мавзеъ, место - ҷой, местоположение - ҷойгиршавӣ, область - соҳа ва ғайра дар бар мегирад. Таҳлили гунаҳои луғавии калидвожаи “Фазо” барои ошкор намудани гунаҳои маъноӣ ва қатори маъноҳои инфиродие имкон дод, ки мазмуни маъноии мафҳуми ифодакунандаашонро пешкаш мекунанд.

Баррасии гунаҳои вожаҳо нишон дод, ки ба ҳайси маънои интегралии қатори муродифӣ дар майдони номгузории мафҳуми тадқиқшаванда маънои «андозаҳои калони фазо» хизмат мекунад. Инчунин таҳлили маъноии муродифоте, ки барои мафҳуми тадқиқшаванда шаклсоз мебошанд, барои ҷудо кардани нишонаҳои фарқкунандаи мафҳуми мазкур имконият медиҳанд. Маъноҳои муродифоти калидвожа сохтори маъноии мафҳуми “Фазо”-ро аниқ мекунанд, пурра ва васеъ мегардонанд. Таҳлили қатори муродифии калидвожае, ки ҳастаи майдони номгузории мафҳумро ташкил медиҳад, барои ҳосил намудани тасаввуроти пурратар оид ба нишонаҳои когнитивии мафҳум имконияти хубе фароҳам овардааст.

Калидвожаҳо: мафҳум, калидвожа, мақолаи луғавӣ, консепт, фазо, муродиф, воҳиди лексикӣ, ядро, заминаи номинативӣ, заминаи семантикӣ.

АНАЛИЗ СЛОВАРНЫХ ДЕФИНИЦИЙ КЛЮЧЕВОГО СЛОВА НОМИНАТИВНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТА ПО ДАННЫМ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

В статье рассматриваются прямые номинации языковых средств – ключевое слово и его синонимический ряд, - представляющие собой ядро номинативного поля концепта «Пространство». Анализируются толкования ключевого слова и синонимов номинативного поля исследуемого концепта на материале лексикографических источников: этимологического, семантического, идеографического, синонимического словарей, позволяющих получить представление о когнитивных признаках концепта. Материал различных лексикографических источников показал, что ключевая лексема исследуемого концепта является полисемной. Определено, что ключевое слово пространство является ядром семантического поля, включающего такие слова, как: бездна, высота, вышина, глубина, зона, край, местность, место, местоположение, область и др. Анализ словарных дефиниций ключевой лексемы пространство позволил выявить основные значения и ряд частных значений, представляющих смысловое содержание выражаемого ими концепта. Рассмотрение словарных дефиниций показало, что интегральной семой для синонимического ряда номинативного поля исследуемого концепта является сема «большие размеры пространства». Кроме того, семантический анализ синонимов, вербализующих исследуемый концепт, дает возможность выделить дифференциальные признаки данного концепта. Значения синонимов ключевого слова уточняют, дополняют, расширяют семантическую структуру концепта «Пространство». Анализ синонимического ряда ключевого слова, образующее ядро номинативного поля концепта, позволяет получить более полное представление о когнитивных признаках концепта.

Ключевые слова: дефиниция, ключевое слово, словарная статья, концепт, пространство, синонимический ряд, лексическая единица, ядро, номинативное поле, семантическое поле.

ANALYSYS OF VOCABULARY DEFINITIONS OF CRUCIAL WORD OF NOMONATIVE FIELD OF A CONCEPT ON THE DATA OF LEXICOGRAPCHIC SOURCES

The article runs about direct nomination of language means - crucial word and its synonymy row, - representing the main body of nominative field of concept «Space». The interpretation of crucial word and synonyms of nominative field of researched concept on material of lexicographic sources: etymological, semantic, ideographic, synonymy dictionaries, which allowed to get the representation of cognitive feature of concept. Material of various lexicographic sources has shown that the key lexeme of the studied concept is polysemantic. It is defined that the keyword space is a kernel of the semantic field including such words as: chasm, height, depth, zone, region, area, place, location, area, etc. The analysis of dictionary definitions of a key lexeme space has allowed to reveal major importances and a number of the private values representing the semantic maintenance of the concept expressed by them. Consideration of dictionary definitions has shown that semy for a synonymic number of the nominative field of the studied concept the sema "the big sizes of space" is integrated. Besides, the semantic analysis of synonyms, the verbalized the studied concept, gives the chance to mark out differential signs of this concept. Values of synonyms of a keyword are specified, supplemented, expand semantic structure of a concept "Space". The analysis of a synonymic number of a keyword, the forming kernel of the nominative field of a concept, allows to gain a better understanding about cognitive signs of a concept.

Key words: definition, keyword, dictionary entry, concept, space, synonymic row, lexical unit, kernel, nominative field, semantic field.

Сведения об авторе: ***Каримова Наргис Ильхамбековна*** - Российско-Таджикский (Славянский) университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры теоретического и прикладного языкознания. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, г.Душанбе, ул. Турсунзаде, 30. E-mail: **karimovani@gmail.com.**
Телефон: **(+992) 900-86-80-05**

Information about the author: ***Karimova Nargis Ilhambekovna*** **-** Russian-Tajik (Slavonic) university, candidate of philological science, docent of department of theoretical and applied linguistics department. **Address:** 30, str. Tursunzade, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. E-mail: **karimovani@gmail.com**.
Tel.: **(+992) 900-86-80-05**

УДК: 4+42

МАСЪАЛАИ ТАРҶУМАИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ

(дар маводи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ)

Наврузшоев Б.Х., Табаров Ш. Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рудакӣ

Воҳидҳои фразеологӣ дар шакли ифодаҳои ниҳоят кӯтоҳ, таҷрибаи ҳаётии бисёрсолаи одамон, табъу кайфият ва урфу одати онҳоро инъикос кардаанд. Онҳоро дар мавридҳои офаридани образҳои дилчаспи бадеӣ, портрет ва лавҳаҳои ҷудогонаи зиндагӣ, баҳодиҳӣ ба ҳодисаву воқеаҳои ҳаёт истифода мебаранд.

Муҳаққиқони фразеология дар забонҳои гуногун қайд мекунанд, ки дар ҷараёни истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар нутқ онҳо бо таҳвилҳои гуногун рӯ ба рӯ мешаванд. Ин тағйиротҳо ҳамеша мақсаднок буда, бо вазифаи муайяни коммуникативӣ ва услубӣ ба роҳ монда мешаванд.

Ба гурӯҳи хусусиятҳои муҳимми фарққунандаи воҳидҳои фразеологӣ, пеш аз ҳама, ифодаи маънои яклухти ба ҳиссаҳо ҷудонашаванда, устувории лексикӣ, аз байн рафтани алоқаҳои зиндаи синтаксисии ҷузъҳои таркибӣ ва ё то андозае хира шудани ин алоқаҳо ва тамоюли умумихалқии онҳо дохил шуда метавонад.

Дар мавриди тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ муҳаққиқи фразеологияи тоҷик Ҳ. Маҷидов чунин менависад: «Ифодаҳои идиоматикии фақат ба тоҷикон хос ба забонҳои дигар айнан тарҷума намешаванд. Дар мавриди тарҷумаи чунин ифодаҳо мутарҷим бояд ифодаҳои ҳамвазну ҳаммаънои онҳоро дар забони тарҷумашаванда пайдо кунад, дар акси ҳол матни тарҷумашаванда ба забони дигар нодуруст ва хато баргардонида мешавад» [1, с.32].

Дар бобати тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ фикру ақидаҳо гуногунанд. Бо кадом усулҳо тарҷума шудан, созгор омадани воҳидҳои забони тарҷума (мутобиқати пурра ё нопурраи воҳидҳои ҳарду забон), дуруст ва ё ғалат баргардонидани воҳидҳои фразеологӣ дар таҳлил ва мушоҳидаҳо маълум мегардад.

Бисёре аз муҳаққиқон ба он ақидаанд, ки тарҷумаи комили луғавии воҳидҳои фразеологӣ асосан аз муносибати байни воҳидҳои фразеологии забони асл ва забони тарҷума вобастагӣ дорад:

- воҳидҳои фразеологӣ дар забони тарҷума новобаста аз матн муодили пурраи мувофиқ доранд (мафҳуми маъно + коннотатсия);
- воҳиди фразеологиро метавон бо ин ё он мувофиқат баргардонем;
- воҳидҳои фразеологие, ки дар забони тарҷума муодилу мувофиқат надоранд ва тарҷуманашавандаанд.

Такмили таркиби луғавии забон на танҳо дар натиҷаи истифодаи захираҳои луғавии забон, балки бо роҳи иқтибоси калимаю ибораҳо аз забони дигар низ ба амал меояд. Таҳлили фразеологизмҳои байналмилалӣ нишон медиҳад, ки муодилҳои онҳоро воҳӯрдан мумкин аст. Аммо қайд намудан бамаврид аст, ки ба гурӯҳи фразеологизмҳои байналмилалӣ шомил шудани ибораҳои рехта маънои ба осонӣ ба забони дигар тарҷума шудани онҳоро надорад, зеро ҳангоми тарҷумаи фразеологизмҳои байналмилалӣ мушкилоти зеринро мушоҳида кардан мумкин аст:

- воҳидҳои фразеологии байналмилалӣ на дар ҳама забонҳо сермуодиланд;
- бо як усул тарҷума шудани воҳидҳои фразеологӣ – калкакунонӣ, номувофиқатии сохтории байни муодилҳо (ибора - калимаҳои мураккаб, ҷумла - таркибҳои бешахс, суффиксҳои гуногун), ки ин дар бисёр ҳолат ба тарҷумон мушкилиҳои зиёд пеш меорад.

Чунончи, муодили тоҷикии ифодаи англисии scape goat (a person who is blamed for sth bad that sb else has done or for some failure [9, с.1363] – (козла отпущения) – **ба хас баробар надонистан (касеро, чизеро)** 1. *касеро, чизеро хор доштан, ҳеҷ донистан;* 2. *ба назар нагирифтан, эътибор надодан*; *бомаки паст* (*одами паст*) [2, с.259].

- баъзан дар як ҷумла чанд воҳиди фразеологӣ истифода мешавад, ки тарҷумон қобилияти якбора иваз намудани онҳоро бо муодилҳои баробар надорад.

Дар ҷараёни тарҷума махсусиятҳои робитаҳои забонӣ ва фарҳангӣ баръало маълум мешавад, ки бо тобишҳои олии миллиашон дар сохт ва мундариҷа аз якдигар фарқ мекунанд. Вазифаи муқаддаси тарҷумон дар чунин мавридҳо аз мувофиққунонии (осонкунонӣ) зерматн иборат буда, дар баробари хонданибоб намудани он ба забону фарҳанги бегона бояд махсусиятҳои муодилӣ ва маъноиро нигоҳ дошта тавонад [1, с.12].

Яке аз хусусиятҳои барҷастаи воҳидҳои фразеологӣ рехтагии таркиби онҳо буда, тағйир додани унсурҳои луғавию грамматикии онҳо боиси халалдор гаштани маъно мегардад. Тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ аз бисёр ҷиҳат ба маҳорати тарҷумон вобаста аст. Ба тарҷумон қобилияти дарки маънии фразеологизмҳо дар забони модарӣ ва масъулияти интихоби субъектии ин ё он воситаҳои забонӣ лозим аст.

Тарҷумаи дурусти воҳидҳои фразеологӣ бо роҳи истифода намудани ибораҳои рехтаи гуногунсатҳ ва аз лиҳози таркиб дар забони матни асл ва муодилҳои он дар забони матни тарҷума монанд муяссар мегардад, яъне аз муодилҳои пурра ва комил то мувофиқати наздики фразеологиро дар бар мегирад.

Аз он ҷумла, муодилҳо метавонанд пурра бошанд (таҳтул, to go against the stream - муқобили ҷараён рафтан [замонасозӣ накардан 1100] - идти против течения); играть первую скрипку - to play first fiddle (*букв.* играть первую скрипку) ва нисбӣ (ба по рост будан (мустақил будан, ба худ бовар доштан) - to *stand on one's* bottom = стоять на своих (собственных) *ногах* - в значении "быть независимым, самостоятельным, полагаться на самого себя"; дуздида хандидан, аз таги остин, пинҳонӣ хандидан - to laugh in one's sleeve = смеяться в кулак – "смеяться украдкой, исподтишка".

Ба ақидаи Я. И. Ретскер, дар тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ тадқиқоти А. В. Федоров қобили дастгирист, аммо ӯ аз хусусиятҳои онҳо танҳо омехтагӣ ва рехтагии онҳоро интихоб намуда, қайд мекунад, ки усули тарҷумаи ду гурӯҳи номбаршуда аз якдигар фарқ мекунанд. Муҳаққиқ усулҳои тарҷумаи воҳидҳои фразеологиро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунад:

- тарҷумаи **омехтаҳои фразеологӣ** аз рӯйи имконият бояд хушобуранг бошанд;
- тарҷумаи рехтаҳои фразеологӣ бояд бо усули табдили пурра сурат гирад [4, с.56].

Ба фикри мо, воҳидҳои фразеологӣ аз рӯйи маъно муодили пурра ба ҳисоб намераванд, чунончи муҳаққиқи рус В. Кунин танҳо воҳидҳои фразеологиеро, ки аз ҷиҳати маъно, таркиби луғавӣ, хушобурангӣ, хусусиятҳои услубӣ ва сохти грамматикӣ баробаранд, муодили пурра хондааст [1, с.234].

Масалан, ҷумлаи **косаи сабри касе лабрез шуд** бо ибораи **the last straw** дар фаро гирифтани маънии фразеологӣ баробаранд, аммо муодили пурра ба шумор намераванд, зеро таркиби луғавии гуногун доранд.

Ибораи англисии **lay on one's shoulders** бо ибораи **ба гардани касе бор шудан** дар шакл монанданд, аммо дар маънӣ мухолифанд, чунки дар луғатномаҳо ибораи **lay on my shoulders** чунин шарҳ ёфтааст: *бо ғайрат ба коре сар кардан; ба ягон кор бо ҷиддият пардохтан* [2, с.825].

Ибораи **ба гардани касе будан** дар фарҳанг бо ду маъно шарҳ ёфтааст: 1. *чизеро ба уҳда, ба зиммаи худ гирифтан, ба чизе розӣ шудан, чизеро қабул кардан;* 2. *иқрор шудан* [1, с.209].

He has abandoned a truce with Waziristan's Islamist guerrillas and ordered his army ***to root them out*** [12, с.1; 40].

Maliki on Wednesday vowed ***to root out*** *graft in the Iraqi government, after Sudanic quit* [13, с.1; 12].

Дар «Фарҳанги англисӣ - тоҷикӣ» таркиби феълии **to root something out** бо чунин маъноҳо зикр ёфтааст: *аз реша кандан, решакан кардан, маҳв кардан* [2, с.713].

Дар фарҳанги «Oxford English-Russian Dictionary» таъбири феълии **to root something out** бо маъниҳои *решакан (решаков) кардан* (вырвать с корнем); *нест (нобуд, маҳв) кардан, барҳам додан* (уничтожать - ожить) зикр шудааст [9, с.1088]. Инчунин дар фарҳангҳои фразеологӣ ибораи **cut up by the roots - решакан намудан (кардан)** (вырвать с корнем) қайд шудааст, ки дар сохт ва маънӣ баробаранд [2, с.772].

Аз ин мисолҳо бармеояд, ки таркиби **решакан намудан** (*кардан*) дар саҳифаҳои рӯзномаҳои тоҷикиву англисӣ маъмул аст. Таҳлили мисолҳо нишон медиҳад, ки феъли **решакан намудан** (*кардан*) бо таркиби **to root something out** муодили пурра буда, онҳо ҳам аз ҷиҳати сохт ва ҳам аз ҷиҳати дар бар гирифтани маънӣ баробаранд.

«Калкаҳои лексикӣ - морфологӣ чунин калимаҳоеанд, ки онҳо дар натиҷаи аз рӯйи ҳиссаҳои морфологӣ (морфемаҳо) тарҷума кардани калимаҳои забонҳои дигар (ҳамчун натиҷаи аз худ намудани сохти калимасозии забони дигар) ба вуҷуд омадаанд, - қайд мекунад, забоншинос Н. Шарофов, - яъне бо реша ва суффиксҳои тоҷикӣ калимаҳои дигар забонҳо мувофиқи сохти морфологиашон тарҷума карда мешаванд» [6, с.139].

Масалан, таркибу ибораҳои зерин далели гуфтаҳои болост:

соя афкандан – to cast a shadow on something - бросить тень.

аз сар то по – from face to foot - с ног до головой;

масъалаи калидӣ – a key problem – ключевые проблемы;

нақши калидӣ доштан – playing a key role – играть ключевой роль;

мушти сахт доштан – have a strong hand on something – крепкий кулак.

Таркиби феълии "*мушти сахт доштан*"- киноя аз *сарватмандӣ, тавонгарӣ, давлатмандӣ, қудратмандӣ,* ба тариқи калкаҳои лексикӣ аз таркиби "*крепкий кулак*"- *и* русӣ ба забони тоҷикӣ омадааст. Гарчанде дар фарҳангҳо *крепкий кулак* дарҷ наёфта бошад ҳам, ба ақидаи бархе аз муҳаққиқони ин соҳа, таркиби феълии мазкур хусусияти рехтагӣ пайдо кардааст [3, с.139]. Он дар ҷумлаи мазкур омадааст.

Мисоли дигар:

- *let one's hair down* амер - самимона рафтор намудан;
- *speak by the book* - дилпурона сухан гуфтан;
- *rush the season – кореро бармаҳал ичро кардан;*

Қисми бештари воҳидҳои фразеологии дар шакли ибора будаи як забон ҳангоми тарҷума ба забони дигар танҳо бо усули муодили луғавӣ тарҷума мешаванд:

(set) put on fire – оташ афрӯхтан – зажечь; *catch fire* – даргирифтан – зажечься, загореться.

Баъзан тарҷумон дар матни тарҷума воҳиди рехтаеро истифода мебарад, ки дар маъно баробар набошад ҳам, онро нисбатан инъикос мекунад:

I got pretty run-down and had to come here and take it easy. – Қариб буд, ки ҳалок шавам ва маро барои истироҳат ва табобат ба хона фиристоданд. – А потом я чуть не отдал концы, и меня отправили сюда отдыхать и лечиться.

To get run-down – *лоғар, заиф шудан – истощаться*; *монда, хаста, шалпар шудан – утомляться*; *заиф шудан – изнуряться*; *ҳалок шудан – отдавать концы – мурдан – умирать.*

Дар тарҷума ин ВФ чунин истифода шудааст:

I got pretty run- down (*ман хеле хаста (ҳалок) шудам - я очень сильно утомился, истощился, чуть не умер*), вале дар забони русӣ варианти – я чуть не отдал концы ба маънои *қариб ҳалок шудам* истифода шудааст. Дар мисоли мазкур варианти тарҷумаи антонимӣ мушоҳида мешавад. Баъзан ба хотири нигоҳ доштани чунин метафораҳо, коҳиш наёфтани махсусиятҳои миллӣ ва маъноии онҳо тарҷумон аз усули тарҷумаи ҳарф ба ҳарф истифода мебарад. Дар тарҷума онҳо баъзан тобиши иловагӣ пайдо намуда, доираи маъноии нав ва ё маъмулиро соҳиб мешаванд.

Ҳамин тариқ, аз мисолҳои овардашуда бармеояд, ки тарҷумаи идиомаҳо бо усули луғавӣ на ҳама вақт мувофиқи мақсад аст, беҳтараш тарҷумон аз муодилҳои воҳидҳои фразеологии забони тарҷумашаванда истифода кунад.

Барои ифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар матни тарҷума истифодаи маводи тайёри забони дигарро, ки аз нигоҳи маъно созгор меояд, истифода бурдан лозим аст, зеро инҳоро бо усули таҳтуллафзӣ баргардондан ҳеҷ мумкин нест. Ба ин гурӯҳ танҳо усули фразеологӣ ва ё лексикиро кор мефармоянд, чунки ВФ аз ҷиҳати ифодаи маънои яклухт ба калимаҳо наздикӣ доранд.

Тарҷумони матни асари бадеӣ набояд танҳо ба муодилҳои луғавию маъноии воҳидҳои фразеологӣ қаноат кунад.

А Д А Б И Ё Т

1. Кунин А. В. Английская фразеология / А.В. Кунин. - М., 1970. - 343 с.
2. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Маҷидов. - Душанбе: ДДТ, 1982. - 104 с.
3. Наврузшоев Б.Х. Устойчивые глагольные сочетания таджикского языка и способы их перевода на английский язык / Б.Х. Наврузшоев // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2009. – №8. – С. 49-51. (на тадж. языке).
4. Рецкер Я.И. Теория и перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М.: Наука, 1974. – 451 с.
5. Солодуб Ю.Д. О двух типах без эквивалентной соотнесенности фразеологизмов различных языков / Ю.Д. Солодуб // Филологические науки. -1992. - № 2. – 101 с.
6. Шарофов Н. Калимаҳои русию интернационалӣ дар забони адабии тоҷик / Н. Шарофов. - Душанбе: Дониш, 1972. -169 с.
7. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. - М.: Советская энциклопедия, 1984. - Ч.1-2. - 942 с.
8. Фозилов М. Фарҳангӣ ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Фозилов. - Душанбе: Нашрдавтоҷик, - Ҷ.1. - 1963. – 952 с.
9. Oxford English-Russian Dictionary. - New York: Oxford University Press, 2000. - 1293 p.
10. Afghanistan Times, 2007. - №10. - C. 1; 40.
11. The Tajik Times, 2009. - №06. - C.1; 12.

МАСЪАЛАИ ТАРҶУМАИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ

(дар маводи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ)

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯъҳои мубрам ва хеле ҷолиби забон – масъалаи тарҷумаи воҳидҳои фразеологии забони муосири тоҷикӣ ба забони англисӣ бахшида шудааст. Дар забоншиносии тоҷик ба тариқи муқоисавӣ тадқиқ намудани воҳидҳои фразеологӣ собиқаи чандон тӯлонӣ ва бобаракате надорад. Дар бобати тадқиқи фразеологизмҳои феълии забони матбуоти тоҷик ва роҳу усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ то кунун касе иқдом накардааст. Муаллифон аз забони матбуоти имрӯзаи тоҷик маводи фаровоне гирд оварда, мавқеи истифодаи онҳоро дар жанрҳои гуногуни рӯзноманигорӣ ва махсусиятҳои тарҷумаи онҳоро ба забони англисӣ муайян намудаанд. Дар ин бобат чунин хулосаи ӯ қобили қайд аст, ки тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ махсусиятҳои зиёде дорад. Мақолаи мазкур дар сатҳи зарурӣ омода шуда, аз он шаҳодат медиҳад, ки муаллиф аз адабиёти илмӣ ва фарҳангҳои фразеологии ҳарду забон моҳирона истифода намудааст. Дар хулоса муҳаққиқон нишон медиҳанд, ки бо кадом роҳ тарҷума кардани воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ ба забони англисӣ муяссар гардидааст.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологии феълӣ, таҳқиқоти муқоисавӣ-типологӣ, воҳидҳои фразеологӣ, системаи фразеологии забонҳо.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

(на материале английского и таджикского языков)

Настоящая статья посвящена переводу фразеологических единиц и его значительным трудностям в английском и таджикском языках, что является актуальным длянаучного анализа богатого фонда фразеологизмов двух генетически родственных языков. Основная суть данного статьи заключается в анализе эволюционного процесса семантики глагольных фразеологических словосочетаний таджикской периодической печати. Интенсивное развитие науки и техники и неизбежность межкультурного сотрудничества становятся причиной увеличения объема переводов научно-технической и информационной литературы. Данное исследование – это углубленное, всестороннее изучение некоторых аспектов современного языкознания, в частности, анализ глагольных фразеологических единиц и способы их перевода на английский язык. Автор дает широкий спектр идиоматических выражений, показывает их использование в контексте и объясняет пути их перевода на таджикский язык. Наконец, важно для пользователей, чтобы иметь в виду способ использования и перевода идиоматических выражений с английского языка на таджикский язык.

Ключевые слова: глагольные фразеологические словосочетания, сопоставительно - типологическое исследование, фразеологических единиц, генетически родственных языков, фразеологической системы языков

TRANSLATION PROBLEMS OF PHRASEOLOGICAL PHRASE

(at the materials of english and tajik languages)

The present article devote to one of the important problem of modern linguistics, particularly translation of phraseological units and its considerable difficulties in English and Tajik languages, that is actual scientific analysis in two genetically related languages. The principle of this article is to analyze the evolutionary process the semantics of verb phraseological phrases in Tajik press. The rapid development of science and technology and the inevitability of intercultural cooperation cause increase in translations of scientific and technical information and literature. This research work is an in-depth, comprehensive investigation of definite features of contemporary Linguistics, in particular, the analysis of the verb phraseological units and ways of translating them into English. The author gives a wide range of idiomatic expressions and shows their use in context, and explained the way of their translation into Tajik. Finally, it is important for the user to keep in mind the way of using and translation idiomatic expressions from English into Tajik.

Key words: verbal phraseological phrase, typological research, phraseological units, genetic relative languages, idiomatic expressions, modern linguistics, research analysis.

Сведение об авторах: ***Наврузшоев Б. Х.*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и сопоставительной типологии факультета языков Азии и Европы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025. E-mail: **bakhakhush@mail.ru.**
Телефон: **(+992) 933-98-80-45**
Табаров Ш. Н. – Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры иностранных языков. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафарова-16, 735360. Телефон: **(+992) 907-98-57-99**

Information about the authors: ***Navruzshoev B. Kh.*** - Tajik national University, assistent of Professor departmwnt of English language and Comparative Typology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025.
E-mail: **bakhakhush@mail.ru.** Tel: **(+992) 933-98-80-45**
Tabarov Sh. N. - Kulyab state University. A. Rudaki, senior teacher Kulyab Institute of inovation technology and Communication. Address: RT, Kulob, S. Safarov St.-16, 735360. **Tel: (+992) 907-98-57-99**

УДК: 808.2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ ДОБРО (НЕКИ) В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ, ИЗУЧЕНИЕ ПЕРИФЕРИИ ИХ ЗНАЧЕНИЙ НА ОСНОВЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РУССКО-ТАДЖИКСКОГО СЛОВАРЯ

Мирзоева Г. Х.
Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода

Семантические признаки разносторонне исследованы, эти исследования дают информацию о поле образования значений слов. Семантический признак есть само семантическое значение, которое может наблюдаться в многозначном слове. В первой части учебника «Современный русский язык» под редакцией Е.И. Дибровой даётся структура лексико-семантического (эпидигматического) анализа многозначного слова. «…А. **Форма слова** (многие слова не имеют вариантов форм). Б. **Значение слова**(лексико-семантическое описание многозначного слова). В. **Функционирование слова** (сфера и место употребления вариантов многозначного слова)» [5, с.24]. В учебнике «Все правила современного русского языка» многозначным словам даётся такое определение: «Многозначные слова - это слова, имеющие несколько лексических значений. У многозначного слова одно значение связано с другим по смыслу» [7, с.75]. Эти смысловые связи в языке образуют периферию семантического поля. Исследуя которые лингвисты рассматривают различные научные материалы.

По этим структурам мы можем исследовать и многозначное слово добро в таджикском и русском языках. В обеих языках понятие семантическое поле–это отражение смысловых единиц одного понятия в системе языка.

В словаре - справочнике «Современный русский язык» под редакцией Л.Л. Касаткина, П.А. Леканта семантическим признакам даётся такая характеристика: «Семантические признаки-это семантические компоненты, семантические элементы или семантические множители, компоненты лексических значений слов, связанные друг с другом определённым отношением. Значение всех слов языка могут быть сведены к ограниченному набору семантических признаков» [3, с.34].

Все значения понятия «добро» и (некӣ) в русском и таджикском языках, которые мы перечислим ниже в таблице, относятся к одному семантическому полю. Семантическое поле выделяет интегральные и дифференциальные семантические признаки. «По дифференциальным признакам противопоставляются значения слов, входящих в одну и ту же семантическую группу, то есть - семантическое поле» [3, с.38]. В семантические признаки входят и лексические функции. Например:«…**добро -** человеческая способность, человеческая

деятельность, акт добросердечия, нечто хорошее, добрососедство, добродушие, благородство. А по интегральным семантическим признакам они не являются единственными различителями значений слов, например: слова сын, дочь признак прямое родство, дифференциальный, так как только по этому признаку им противопоставлены слова племянник, племянница обозначающие прямое родство» [3, с.35]. Такое же определение мы можем дать понятию «добро» по признакам родства в значении (добро, доброта, доброе).

В современной лингвистике понятие семантического поля исследовано многими языковедами в разных определительных структурах. Например: лексическая сочетаемость тоже может определять семантику слова. Д.Э. Розенталь в учебнике «Практическая стилистика русского языка» даёт семантическому полю и лексической сочетаемости такую характеристику: «Лексическая сочетаемость определяется семантикой слов, их принадлежностью к тому или иному стилю языка, экспрессивно-эмоциональной окраской, грамматическими особенностями. При употреблении слов в речи необходимо учитывать особенности лексической сочетаемости, их способности соединяться друг с другом» [8, с.75]. Способность соединяться друг с другом-это форма сочетаемости значений исходящих от ядра слова.

Выявление содержания и структуры лексико-семантического поля «добро» через систему средств вербальной (значение вербальность взято от латинского слова - verbum имеет значение буквальный или словесный) репрезентации в русском и таджикском языках стало целью данного исследования, сопоставление поля значений с таджикскими эквивалентами данного слова. Эта репрезентация (представление, показ) заключается в изучении лексических, словообразовательных, грамматических, текстовых и стилистических особенностей. Особенности разнообразия значений можно выявить путём исследования словарных определений в русском и таджикском языках» [5].

Эта цель даёт нам возможность определить постановку следующих исследовательских задач: обозначить все теоретические основания исследования понятия «добро» на основе толкования периферии значений, значений в речи и текстах (в структуре предложений).

Само слово «добро», с одной стороны, фигурирует как слово с определённым значением (хорошо, делать хорошее дело и т. д.), а с другой стороны как лексико-семантическое поле многозначного статуса.

Другая сторона исследования этого поля зависит от того, что «…распространённая в лингвистической структуре точка зрения о том, что лексико-семантическое поле имеет полевую структуру определить принадлежность концептуальных (содержательных) признаков к ядру и периферии» [5, с.174-182].

Изучая поле «добро», мы можем определить набор разных уровней языковых средств репрезентации компонентов лексико-семантического поля. Слово «добро» имеет широкое поле значений, в словарях оно даётся в форме наречия, выявить семантические компоненты и средства их выражения можем только при помощи примеров и исследовав их разновидности.

В русско-таджикском словаре мы выявляем семантические компоненты и средства их выражения в области пересечения общей семантики «добро» в русском и таджикском языках.

Методами исследования в данной области может являться: «наблюдение над языковым материалом и его описание, концептуальный анализ с использованием компонентного, семантического и функционально-полевого анализа. Могут также применяться и статистические методы, метод графического представления результатов» (формы написания) [5].

Общее семантическое значение поля «добро» мы можем показать в таблице, где определим семантику форм словообразовательного компонента, как многозначное явление в обоих языках.

Научная новизна данного исследования состоит в изучении словарных определений анализа лексико-семантического поля «добро» в сопоставлении с таджикским языком. В результате этих исследований указанные семантические поля рассмотрены как одна из важнейших вербально объективизированных оппозиций, где впервые лексико-семантическое поле «добро» исследовано как трёхсторонняя сущность (со стороны плана содержания и выражения, плана использования и репрезентации, в плане сопоставления с таджикским языком).

Теоретическая значимость заключается в использовании процесса семантического анализа элементов функционального подхода, позволяющих подтвердить на новом до сих пор не привлекавшемся материале тезис об изоморфности – способности замещать друг друга (линейность, схожесть в сопоставлении с таджикским языком) устройства уровней межъязыковой и языковой системы, положение о взаимосвязи системности мыслительной и языковой роли релевантных (различительных) признаков. В языкознании лексема означает отдельное слово во всей системе его значений и форм. Анализ лексем в первую очередь ядерных, выявил дополнительные содержательные признаки лексико-семантического поля в сопоставляемых языках. Лексические значения слов определяют многозначность своего проявления в речи в разных формах. В учебном пособии «Современный русский язык» под редакцией Н. С Валгиной определение лексическое значение можно наблюдать в различных структурах языка: «… в устной речи, в письменной речи, в устно-разговорной лексике, в просторечных словах, в письменно-книжной речи, в официально-деловой лексике в научной лексике, в общественно-публицистической лексике, в художественной литературе, в поэзии» [9, с.33-34].

Изучение разнообразности понятия добро, его лексико-семантическое поле на основе словарных определений, дополняют имеющиеся сведения об особенностях лингвистического анализа слова. Рассмотрев и исследовав материал, мы можем определить практическую значимость данного исследования, эти примеры могут быть использованы в процессе преподавания курса современного русского языка (лексикологии и этимологии, фразеологии языкознания), при разработке и проведении спецкурсов и спецсеминаров по когнитивной лингвистике.

Рассматриваемая на материале лингвистических научных работ структура данной оппозиции может быть представлена в виде взаимодействующих полей, объективация содержательных и структурных свойств которых осуществляется с помощью языка.

Ядром лексико - семантического поля «добро» выступают ключевые лексемы, а периферией разные уровни языковых средств.

В семантической оппозиции понятия «добро» в русском и таджикском языках существует зона пересечения, где выделяются собственные содержательные компоненты, репрезентированные различными языковыми средствами, где происходит нейтрализация оппозиционности.

Периферию лексико-семантического поля «добро» мы рассмотрим, исследовав «Таджикско – русский словарь».

В «Таджикско – русском словаре» под редакцией Д. Саймидинова, С. Д. Холматовой, С. Каримова [1, с.402-403]. перевод понятия «**добро**» даётся следующим образом: Первое понятие -это **Нек - Добр** являющееся ядром, от которого создаётся поле значений, первый вариант **- НЕК** означает **хороший, славный, добрый**, рассматривается как значение **хорошо** или **как следует**. Другое понятие этого семантического поля означает **доброта, благо, благодеяние**. (В давние времена благодеяние составляло суть человеческого существования. Дар давраҳои пеш накӯкорӣ асоси мафҳуми одамиятро ташкил менамуд) [10]. Другим значением **«добро»** является понятие **множество** или **очень много.** (Добра, нажитого братом, хватит ему надолго), в таджикском языке такое значение не отмечено. В таджикском языке значение **добро** также имеет **воспитательное** значение –**ахлоқи – хорошее поведение**; (Ахлоқи нек зеби инсон аст. Хорошее поведение украшает человека) или **номи нек –доброе имя** (Номи нек фаромуш намешавад. Доброе имя не забывается) [10], также может выражать понятие **маслиҳати нек – добрый или хороший совет** (Маслиҳати некаш бар фоидаи кор шуд. Его добрый совет стал очень кстати) [10].

Также – **нек** или **орзуи нек** означает **доброе положение**, (Его доброе положение стало заметно. Орзуи нек нияти нек аст) [10] **рӯзи нек – хороший день**, **нек анҷомидани кор - славное завершение дела, неку бад- хорошее или плохое**, **нек омадани сол-хорошее начало года** (Ин сол нек омад. Этот год дал хорошее начало), **нек шудан –улучшаться**.

Семантика отдельных значений поля «добро» в таджикском и русском языках в большинстве вариантов совпадает и предложения могут переводиться во всех смысловых вариантах адекватно. (Ин ҳодиса аз нек шудани кор шаҳодат медод. Этот случай

свидетельствовал об улучшении работы) [10]. Аз худ **гузоштани номи нек** ё аз худ номи нек мондан–(Оставлять о себе добрую память, то бад нагӯи нек пеш наояд- не отведав горького, не узнаешь сладкого). «В лингвистической сопоставительной системе многие значения, не имея буквального перевода, под влиянием периферии значения подвергаются некоторому смысловому изменению» [5].

В этой же книге значение **добро – неки** исследуется как –**неккирдорӣ –** хорошие поступки, добрые дела (Неккирдорӣ мояи мардист. Хорошие поступки основа мужества) [10], другое значение - **добродетель или добронравие** (Быть добродетелем нелегко. Неккирдор шудан осон нест). **Неккирдорӣ** или **неккирдор** включает такие понятия, как добродетельный, делающий добро, хорошо поступающий или человек хорошего поведения. Все эти значения в изучении понятия «добро» в сопоставляемых языках в переводе значений определяют периферию и ядро этого понятия.

Ядро слова **Нек меняет** значения с использованием словообразовательных аффиксов или флексий; **Неказм – благонамеренный**, **Некайём - некруз-доброденствие**. (Весеннее доброденствие. Бахор айёми нек аст). Некандеш, некхохи – **добронравие доброжелательный.** (Шоири некандеш. –Добронравный поэт). **Неканҷом, некфарҷом – добрый конец, закончившийся добром. (**Афсонае бо фарҷоми нек. Сказка с добрым концом) [10]. Приведённые выше примеры свидетельствуют о многозначности и богатстве понятий –добро – некӣ в обоих языках.

Другим значением понятия некӣ – добро является; **Некасар –** приносящий счастье или удачливый, производящий приятное впечатление. (Домашний цветок, приносящий счастье, стал всеми нами любим. Гули хонаги некасар буда дустдори њамаи мо шуд) [10]. В литературных произведениях это понятие используется широко и может стать материалом отражения фактов и явлений действительности, обозначающих семантику слова добро. Также понятие **некатвор – с хорошими манерами**, ядро понятия добро. (Шахси некатвор сухани ноҷоро ислоҳ намуд. Человек с хорошими манерами исправил недостойное и недозволенное слово**) [10]. Некафъол** – хорошо поступающий, делающий добро, хорошо воспитанный. В этом значении понятие некафъол, делающий добро или добродетель объясняет такие понятия человеческой манеры, как добродетель, - качество, присущее только человеку, от которого можно ожидать доброе, положительное, хорошее, что- то приятное, что - то нужное. Другое значение **некафъол –** хорошее поведение или добрые дела. (Бародарам бо некафъолияш машњур шуд. Мой брат стал знаменит своими добрыми делами) [10]. В вышеназванных понятиях значение афъол противоположно значению слова фаъолият (функция или действие). Те действия, которые совершает человек - добрые действия, приветствуются другими (положительные).

Слово «добро» в таджикском языке **некахтар** означает также рождённый под счастливой звездой, счастливый, удачливый. В этом значении (ахтар - звезда) понятие добро и звезда означают – счастливый, удачливый, рождённый под счастливой звездой. Это афоризм (Афоризм-краткое выразительное изречение, содержащее обобщающее умозаключение) Толковый словарь русского языка» под редакцией С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой [2, с.32]. (Рождённый под счастливой звездой – считается счастливым человеком) Этот афоризм не имеет своего аналога в переводе на таджикский язык, и это предложение можем представить в таком варианте: Шахси хуштолеъ ҳамеша хушбахт аст.

Рассмотрим другое значение **некаҳд** или **некаҳди** – верный своим обещаниям или своему слову – верность обещаниям, слову. (Некаҳд будан ҷоиз аст. Надо быть верным своим обещаниям) [10]. Другое значение **некбахт** или **некбахти** – счастливый, удачливый или некбахт кардан – осчастливить. (Некбахт инсонест, ки ояндаашро сохтааст. Счастливый тот человек, который построил своё будущее) или (Осчастливить можно любого человека, дав ему немного денег. Инсонро некбахт кардан мумкин аст агар каме ба у пул диҳи) [10].

В таджикском языке семантическое поле **нек** или **неки** (добро или добр) на периферии имеет большое число лексических значений, употребляющихся в речи. Это совокупность ядра с примыкающим словом: дил –сердце, бахт-счастье, аҳвол-положение, ахлоқ-характер, афъол-функция (действие), кирдор-поступок, марди-мужество, ниҳод-нрав, ном - имя, руз-день,

сиришт-природа, амал-действие, фарҷом –конец, хислат-черта характера, ҳол – состояние. Эти понятия при слиянии со значением добро – неки создают семантическое поле слов «добро» в таджикском языке.

Дадим характеристику этим словам**. Некбин – оптимист**, доброжелатель, некбин будан - быть доброжелательным, инсони некбин – доброжелательный человек. Значение этих понятий объясняет новое назначение сементичесского поля добра (Аз некбин ҳарос намудан лозим нест. Не нужно опасаться доброжелательного человека) [10]. **Некдил – добросердечный, добрый**. Некдил будан быть добросердечным или добрым**. Некдили** – добросердечие, доброта, добросердечность. В этом значении в сочетании ядра «добро» с примыкающими словами сердце обозначает состояние души человека. (Некдилиаш хамаро ба ташвиш меовард, метарсиданд мабодо бадхоҳашро набахшад. Его добросердечие настораживало всех, боялись вдруг он простит своего недоброжелателя).

Понятию добро или некӣ присущи и такие значения: **некқадам** – приносящий счастье, **благословенный**. (Благословенный человек – Одами некқадам**), некманзар** – симпатичный, миловидный. Здесь наблюдается значение манзара –вид, рождающее такое понятие, как видимость, а слово нек, соединяясь со словом «вид», создаёт новое понятие миловидность, или симпатичность. Есть слово некмаҳзар, или некмаҳзари, означающее «обходительность» или «приветливость». От значения нажод –род появляется значения слова **некнажод –** родовитый благородного рода или происхождения, например: родовитый юноша. ҷавони некнажод. Есть в таджикском языке понятие **некном** или **некномӣ –** славный, с добрым именем, с хорошей репутацией, добрая слава или доброе имя. (Славный человек наш хозяин. Некном аст хӯҷаини мо) [10]. Есть слово **некпайванд** или **некпайванди -** означающее такое понятие, как друг, приятель, товарищ, товарищество, дружба, (Некпайванди ман бародарам нею, балки рафиқам аст, чунки фақат у дар лаҳзаҳои душвор бо ман буд. Моим товарищем был не мой брат, а мой друг, потому что он был рядом со мной в трудные минуты).

Слово **некуахлоқ** ва **некуахлоқи –** обозначает «благовоспитанность» и «благородство». (Благородство должно быть в каждом человеке. Некуахлоқи бояд дар ҳар як инсон вучуд дошта бошад). Слова **некфарҷом** или **некфарҷомӣ –**имеют значения хорошо закончившийся, с благополучным концом, благополучный исход, хороший конец. Этот компонент семантического поля добра заключает в себя понятие удачливого и хорошего конца. (Некфарљом шуд амали мо. Благополучный исход получили наши действия). Н**екҳиммат** – **щедрый**. (Бобои онҳо инсони некҳиммат буданд. Их дедушка был щедрым человеком). Есть на периферии значений слова неки в таджикском языке такие понятия, как **некхӯ (ӣ), некхӯ, некхӯй,** означающие с хорошим характером, **покладистый**, добродушный, добронравие (Некхӯияшро роҳбар ҳис кард. Его покладистость заметил руководитель).

Семантическое поле добро (некї) в русском и таджикском языках включает различные понятия, значение каждого слова, зависит от сферы его употребления в структуре предложения**.** Каждое понятие имеет многозначность определений, функционирующих в речи. Русская и таджикская речь по своей природе имеют сопоставительные аналоги лексических понятий, они, не имея буквального перевода, могут переводиться по смысловым критериям. Разобрать эти особенности мы можем только с использованием словарей или их семантическое значение определить в структуре предложений.

На основе таблицы мы можем определить все значения и сопоставить их с таджикскими вариантами этих лексических значений. Семантика слов не зависит от формы написания или элементарных вставок в структуре предложений. Мы в зависимости от семантического поля значения понятия добро устанавливаем смысловое определение. Каждое понятие добро в обоих языках в зависимости от функционирования в предложениях имеют различные оттенки значения, только при помощи ядра мы устанавливаем соотношение значений. Эти определения мы можем называть и многозначностью, так как за каждым словом кроется значение, называющее различные стороны одного и того же понятия. Многозначность определения обширного понятия, относящего к одному и тому же лексико-семантическому полю.

Таблица № 1

некӣ	Первое значение на русском языке	Второе значение на русском языке	Первое значение на таджикском языке	Второе значение на таджикском языке
некасар	Приносящий счастье	Производящий приятное ощущение	нектаъсир	шодиофарин
некатвор	С хорошими манерами	С добрыми впечатлениями	некхӯ	некрафтор
Некафъол	Хорошо поступающий	Делающий добро	накукор	некофарин
некахлоқ	Благовоспи-танный	благородный	Некрой, некуахлоқ	Бошараф, ҷавонмард
некаҳд	Верный обещаниям	Верный слову	некпаймон	нексухан
некбахт	Счастливый, счастье	удачливый	Хушбахт, накубахт	Баландахтар, хуштолеъ
некбин	оптимист	доброжелатель	Нияти некдошта	ғояхои некбинона
некдил	добросердечный	человек с добрыми намерениями и сердцем	меҳрубон	некпаймон
неки	благо	доброе дело	накӣ	накӯкорӣ
Некқадам	Приносящий счастье	Благословенный	одами бахайр, бахосият	некпай
Некманзар	Красивый	Симпатичный, миловидный	нексурат	Ситорагарм, ширинрӯ
некмард	благородный	мужественный	ҷавонмардӣ	нотарсӣ
Некнажод	родовитый	Благородного рода	асилзода	Авлоди баландтолеъ
некнигоҳ	добрый	Доброжелатель-ный	хуб	Инсоне, ки таъсири нек дорад
некном	славный	С добрым именем и репутацией	бообрӯ	Касе, ки номаш ба некї машњур аст
некон	Хорошие	добрые	Аз дигарон беҳтар, хуб	одилон
Некрафтор	Обходительный	Благожелатель-ный	Кирдори нек дошта	нексиришт
нексоз	Хорошо построенный	качественный	Хуб сохташуда	босифат
Некуамал	благодетель	добродетель	сарпараст	адолатпарвар
некуҳиммат	щедрый	благородный	дасткушод	ёрирасон
Некфарҷом	Хорошо закончивющийся	с удачным концом	анҷоми нек	Он чизе, ки оқибати нек дорад
некфол	Предвещающий добро	блогаприятный	Умед ба неки, пешомади нек	муносиб

Построив такую таблицу, мы исследовали периферию лексико-семантического поля добро-неки, исследовав многообразие значений смысловой структуры.

Эти факты доказывают, что "...разные значения многозначного слова называются также его лексико-семантическими вариантами, многозначность отличается от омонимии тем, что между омонимами невозможно установить семантическую связь. А синонимия - конкретное отражение лексико-семантического поля, которое отражается в структуре предложения. Эти предложения могут стать компонентами грамматики. Синтаксическое определение строения предложения определяется его семантическим компонентом" [3, 27].

В этой статье мы исследовали значение добро- **некӣ** в сопоставляемых таджикском и русском языках, при анализе различных примеров, относящихся к лексико – семантическому полю добро.

Слов в русском языке большое количество и многие из них имеют богатые многообразные семантические поля, которые отражают богатство языка. В. В. Колесов в своей книге «История русского языка в рассказах» говорит о слове: «Для многих людей слова – это и есть язык. Если много слов, язык и богатый и хороший, мало – совсем наоборот» [6, с.97]. В этой фразе и говорится о слове, как о неотъемлемом компоненте языка, отражающем его богатство.

Многозначности семантического поля «добро», его активности в русском языке дана полная характеристика на основе словарных определений. Лексико-семантическое поле «**добро»** является источником исследований в области семантического многообразия слов.

Подобранная научная литература является отражением всех фактов в области исследования лексико – семантического поля в современной русской лингвистике.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Таджикско – русский словарь / Под редакцией Д. Саймидинова, С.Д. Холматовой, С.Каримова. – Душанбе, 2006. -784 с.
2. Толковый словарь русского языка / Под редакцией С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой. - Москва, 2005. – 943 с.
3. Словарь - справочник «Современный русский язык» / Под редакцией Л.Л Касаткина, Е.В. Клобукова, П.А. Леканта. - Москва: Просвещение 2010. – 302 с.
4. Русско – таджикский словарь / Под редакцией М.С Асимова. - Москва: Русский язык, 1985. - 1280 с.
5. Современный русский язык / Под редакцией Дибровой Е.И. - Москва: Академия, 2008. - 1 часть. – 240 с.
6. История русского языка в рассказах / Под редакцией Колесова В.В. - Москва: Просвещение, 1982. – 111 с.
7. Все правила современного русского языка. - Ростов- на Дону: Издательство Баро–пресс, 2013. – 454с.
8. Практическая стилистика русского языка / Под редакцией Д.Э Розенталя.–М.: Высшая школа, 1987. – 398 с.
9. Современный русский язык / Под редакцией Н.С. Валгиной. – М.: Высшая школа, 1961. – 78 с.
10. Сборник упражнений по современному русскому языку / Под редакцией Н.М Шанского. – Москва: Просвещение, 1982. – 242 с.

МАЙДОНИ ЛЕКСИКӢ – СЕМАНТИКИИ КАЛИМАИ НЕКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ ВА ОМӮЗИШИ МАҲАЛЛИ МАЪНИИ ОНҲО ДАР АСОСИ ОМӮЗИШИ ЛУҒАТИ ЗАБОНИ РУСӢ-ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи омӯзиши мафҳуми «некӣ» дида баромада шуд. Дар асоси омӯзиши луғати тоҷикию русӣ мафҳуми кушоди ин калима омӯхта, фарқият ва монандии ин мафҳум дар ду забон нишон дода шудааст. Мақсади таҳқиқоти мазкур омӯхтани мафҳуми гуногунмазмуни некӣ дар илми забоншиносӣ дар муқоисаи намунаҳои ду забон - русӣ ва тоҷикӣ буда, мафҳуми “некӣ” аз нуқтаи назари илмӣ дар асоси тадқиқоти луғати русию тоҷикӣ нишон дода шудааст. Ин мафҳум дар илми забоншиносӣ маводи илмию тадқиқотӣ буда, ба мо оиди муқоиса, сермазмунӣ, майдони истифодаи калима ва решаи ососӣ будани он ахбороти зиёдеро пешниҳод карда метавонад. Дар мақола тадқиқотҳои илмии бисёр забоншиносон оиди омӯзиши мафҳуми кушоди калимаҳо пешниҳод шуда, дар асоси ақидаҳои илмии онҳо монандӣ ва фарқияти мафҳуми некӣ дар ду забон нишон дода шудааст. Ҳамчунин дар мақола оиди истифодаи калимаи “некӣ” дар ду забон маълумоти муфид пешниҳод шудааст. Хусусияти мафҳуми некӣ дар асоси омӯзиши луғати русию тоҷикӣ нишон дода шуда, роҳҳои калимасозӣ ва истифодабарии ин мафҳум дар мавридҳои гуногун ба тариқи амалӣ дар асоси ҷумлаҳо муайян гардида бо мисолҳо мушаххас карда шудаанд.

Калидвожаҳо: некӣ, маъно, таркиби луғавӣ, соҳаи васеи фаъолият, фарққунанда, хусусияти ивазкунӣ, пешниҳод намудан.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ ДОБРО (НЕКӢ)В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ, ИЗУЧЕНИЕ ПЕРИФЕРИИ ИХ ЗНАЧЕНИЙ НА ОСНОВЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РУССКО-ТАДЖИКСКОГО СЛОВАРЯ

В этой статье рассматривается структура лексико-семантического поля «добро», его богатая семантика. В результате анализа Русско-таджикского словаря выделяются ядерные и периферийные значения этого слова в качестве объекта изучения лингвистических компонентов в обоих языках. В научной работе основной целью является, определение многозначности семантического поля «добро», его активности в современной лексикологии, а также полная характеристика семантического аспекта на основе словарных определений. Лексико-семантическое поле **добро** является источником изучения семантического многообразия слов. Изучая лексическое богатство русских и таджикских словарных определений мы можем привести огромное количество примеров, которые предоставляют нам информацию о том, что сопоставляя лингвистические компоненты, мы сталкиваемся с многозначностью, богатством периферии, статусом слова - как ядра значений. Изучение научных исследований лингвистов в области семантических определений является актуальным, в статье приведены множество фактов сопоставления значений слов, их сходства и различия в русском и таджикском языках. Данная статья может стать научным материалом в области изучения семантических полей различных слов в русском и таджикском языках, на основе примеров словарных определений.

Ключевые слова: добро, семантика, перевод, поле значений, словарное определение, релевантность, изоморфность, репрезентация.

LEXICO-SEMANTIC FIELD GOOD (NEK)IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES, THE STUDY OF THE PERIPHERY OF THEIR VALUES ON THE BASIS OF STUDIES OF RUSSIAN-TAJIK DICTIONARY

This article discusses the question of studying the lexical-semantic field «good», its rich semantics. When researching the Russian-Tajik dictionary, the variety and similarity of the meanings of this word are compared as an object of studying the linguistic component in doth languages. I the scientific work the main goal is to reveal the ambiguity of the semantic field «good» its activity in modern lexicology, to give a full description of the semantic aspect on the basis of dictionary interpretations. The lexica-semantic «good» field is a source of research in the field of linguistics, which can provide us with many facts in the field of the variety of words. Studying the lexical riches of Russian and Tajik vocabulary

definitions, we can cite a huge number of examples that provide us with information that when we compare language forms we are faced with information that when we compare language forms we are faced with polysemy, the richness of periphery the status of the word, as the core of meanings Studying the lexical riches of Russian and Tajik vocabulary definitions, we can cite a huge number of examples that provide us with information that when we compare language forms we are faced with polysemy, the richness of peripherythe status of the word, as the core of meanings.

Key words: Goods, semantics, translation, value field, dictionary definition, relevance, isomorphism, representation.

Сведения об авторе: ***Мирзоева Гулджахон Халиловна*** – Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода, старший преподаватель кафедры общего языкознания и сопоставительной типологии языков факультета русской филологии. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ф. Мухаммадиева 17/6, 734019.
Телефон: **(+992) 918-73-41-33.** E-mail: **mirsoeva.guljahon@mail.ru**

Information about the autor: ***Mirsoeva Guljahon Khalilovna*** - Tajik state Institute of languages named after S. Ulugzade, is a senior lecturer of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of Languages of the Faculty of Russian Philology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, F. Muhammadiev street 17/6, 734019. E-mail: **mirsoeva.gulgahon@mail.ru.** Tel: **(+992) 918-73-41-33**

УДК: 491.550+42

ХАБАРИ ЧИДА ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАИ ОН ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Назарова М. Р., Камолиддинова Г.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Коллеҷи омӯзгории ба номи Хосият Махсумоваи
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Оид ба чидашавии аъзоҳои ҷумла муҳаққиқони зиёде изҳори назар кардаанд ва аксари онхо нисбат ба ташкилу тартиби чунин сохтори аъзоҳои ҷумла дар як ақидаанд. Масалан, ба ақидаи П.А. Лекант аъзоҳои чида, аъзои ҷумлаеро мегӯянд, ки як вазифаи синтаксисиро иҷро мекунанд ва ба як аъзои ҷумла тобеъшавандаанд [1, с.478]. Д.Э. Розентал чунин мешуморад, ки аъзои чида аъзои ҷумлаи аз ҷиҳати грамматикӣ якхела ва бо ҳам муттаҳид, ки бо як аъзои ҷумла муносибати якхела доранд ва бо якдигар бо алоқаи пайваст алоқаманд меiаванд [4, с.268]. А.М. Пешковский аъзои чида аъзоҳоеро дар назар дорад, ки муттаҳиданд ё метавонанд бе таъғйироти маъноӣ ва грамматикӣ бо пайвандакҳо бо ҳам алоқаманд шаванд [2, с.236]. Г.Г. Почепцов аъзоҳои чидаро васеъкунӣ ё зиёдкунӣ номидааст ва онро ба таври зерин муайян кардааст: Васеъкунӣ аз хусусияти грамматикии забон асос гирифта ва бо иловаи якчанд воҳидҳои синтаксисиии дигар – элементҳои монанди дар як ҳолат буда, ки алоқаи умумии синтаксисиашон дар сохти ҷумла шаддашавии яке бо дигараш ҳаст, ба вуҷуд меояд [3, с.183]. Мувофиқи назарияи муосири ҳам забони руси ва ҳам забони англисӣ Н.А. Герасименко нишон медиҳад, ки аъзоҳои чидаи ҷумла дар ҷумла як вазифаи синтаксисиро иҷро мекунанд, бо ҳамаи аъзоҳои ҷумла, ки аз рӯи муносибат як нақши асосиро иҷро мекунанд, як савол гузоштан мумкин, онҳо дар ҷумла муттаҳиданд ва ё бо пайванданкҳои пайвасткунанда ва бо интонасияи шумур пайваст мешаванд [5, с.292].

М.А. Шелякин ақидаи бисёре аз олимонро ҳамчун ҳақиқат қабул кардааст, ки дар ҷумлаҳои чидааъзо алоқаи пайваст бо пайвандак, бо интонасия ва бе пайвандак танҳо бо интонатсия низ шуда метавонад [8, с.298].

Ҷумлаи чидааъзо ҷумлае ҳаст, ки дар он яке аз аъзоҳо ба ҳам муносибати ягонаи маъноӣ ва грамматикӣ дошта бо як тарзи алоқа муносибати ягонаи шумур доранд. Аъзоҳои чида баробарҳуқуқ буда, тобеи якдигар нестанд.

Ҳамаи аъзоҳои ҷумла чида шуда омада метавонанд. Дар насри бадеии тоҷик ҷумлаҳоеро, ки дар он якчанд аъзо чида шуда меоянд, ниҳоят зиёд вохӯрданд мумкин аст.

Устод Айнӣ, ки дар насри бадеии тоҷик бо эҷоди асарҳои баландғоя мавқеи арзанда дорад, дар истифодаи ҷумлаҳои чидааъзо низ услуби хосси худро дошта аз онҳо фаровон истифода кардааст.

Мо дар баррасии ҷумлаҳои чидааъзо аз асари «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам»-и С. Айнӣ ва тарҷумаи англисии он бо номи – " Pages from my own story", ки дар Маскав соли 1958 аз тарафи мутарҷим Ҷорҷ Хенна ба табъ расидааст, истифода кардем ва дар асоси маводҳои гирдовардаамон мавқеи хабари чидаро дар ташкил ва тартиби ҷумла дар забони англисӣ ва тоҷикӣ дида мебароем.

Чи тавре ки аз сарчашмаҳо маълум аст, ҳамаи аъзоҳои ҷумла чида шуда метавонанд. Хабар ҳам дар навбати худ дар ҷумла чида шуда меояд. Хабар аз рӯйи вазифааш ҳамчун як аъзои муҳимтарини ҷумла ба ҳисоб меравад. Дар забони тоҷикӣ хабарҳои чида одатан бо феъл, исм, сифат, сифати феълӣ ва дигар ҳиссаҳои нутқ, ки амал ҳолат ва хосияти предметро мефаҳмонанд, ифода меёбанд. Хабарҳои чида дар насри бадеии тоҷик ва ҳам дар назм зиёд мушоҳида карда мешаванд. Воситаи асосии алоқаи хабарҳои чида дар забонҳои ҳам тоҷикӣ ва ҳам англисӣ пайвандакҳо ва интонатсия мебошанд. Мисол: Падарам аз сари дӯкони чархтарошиаш **хеста** барои намози пешин **таҳорат кард** ва **баромада** ба масҷид **рафт** [6, с.10]. Дар ин ҷумла хабарҳои таркибӣ бо пайвандак ва интонатсия алоқа баста чида шуда омадаанд. Хабари якум таркибии номӣ буда, хабари дуюм таркибии феълӣ аст. Тарҷумаи англисии ин ҷумла чунин аст: My father **got up** from the bench on which he had been dressing a millstone, **performed** his ablutions and **went to the mosque** for the midday prayer… [7, с.5]. Дар ин ҷумла низ хабарҳои тафсилӣ чида шудаанд. Хабарҳои чидаеро, ки дар ҷумла ҳам бо интонатсия ва ҳам бо пайвандак бо ҳам алоқа бастаанд, зиёд вохӯрдан мумкин, ки онҳо дар тарҷумаи англисиашон нисбатан тағйирпазиранд. Масалан, дар ҷумлаи - Ана ҳамин ҷоро хуб **каландгардон мекунӣ**, **палавкаду мекорӣ** ва ба бозор **бурда мефурӯшӣ** [6, с.16]. Дар ин ҷумла хабарҳои феълӣ чида шудаанд. Тарҷумаи англисии ин ҷумла чунин аст: I'll give you a hoe and you can dig up the earth and **plant pumpkins**; you can **sell your harvest** on the market… [7, с.13]. Дар забони тоҷикӣ аз рӯйи қоида феълҳои ёридиҳанда бо ҳар як хабари чида такрор намеоянд, ки ин ҳолат дар тарҷумаи англисии онҳо низ мушоҳида карда мешавад. Мисол: Падарам ба нияти ҷуворӣ киштан заминро тирамоҳ **кишт карда, нурӣ рехта,** қавсоб ва чиллаоб **дода монда буд** [6, с.17]. Хабарҳои чида дар ин ҷумла бо интонатсияи пайвасти шумур бо ҳам алоқа бастаанд. Феъли ёридиҳандаи «будан» ба ду хабари чидаи аввал низ дахл дорад. Яъне, **карда буд, рехта буд, дода монда буд**. Англисиаш: In the autumn my father **ploughed** and **manured** the plot he intended planting to jugara and **watered** it twice in the month of Kavs and Chillah [7, с.14]. Феълҳои «ploughed", manured", ба вазифаи хабари чида омадаанд. Дар тарҷумаи англисӣ хабари тафсилии «қавсоб ва чиллаоб дода монда буд» ҳамчун ҳоли замони чида омадааст. Яъне, «дар моҳи Қавс ва Чилла» тарҷума шудааст. Чунин ҳолатро дар тарҷумаи хабарҳои чида зиёд мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, «Дар рӯзи чилуми бемориаш падарам **арақ карда,** тамоман **ҳушёр шуда**, шир **талаб кард**» [6, с.19]. Дар ҷумлаи фавқ хабарҳо бо интонатсияи пайвасти шумур чида шудаанд. ~ On the fortieth day of his illness my father completely **regained consciousness** after a long period of sweating and **asked for** milk [7, с.17].

Дар ҷумлаи тоҷикӣ се хабар «арақ карда» «ҳушёр шуда», «талаб кард» чида шудааст. Дар ҷумлаи англисӣ ду хабар- «regained consciousness" ва "asked for" хабари чида шудаанд. Хабари якум ҳоли замон гирифтааст. Хабари дуюм хабари содаи феълӣ аст. Баъзан дар тарҷумаи англисӣ воситаи алоқаи аъзоҳои чида фарқ мекунанд. Ҷувориро **бод карда, ғалбер карда, чош кардем** [6, с.17]. Дар ҷумлаи додашуда хабарҳои феълӣ бо интонатсияи пайвасти шумур алоқа пайдо карда чида шудаанд. Англисиаш: No sooner we had **winnowed** the jugara, **sifted** it and **piled** it up… [7, с.23]. Дар тарҷумаи англисии ин ҷумла бошад хабарҳои чида ҳам бо интонатсия ва ҳам бо пайвандаки пайвасткунандаи «ва» алоқа бастаанд.

Чи тавре ки аз баррасии мавзӯъ маълум гашт, таҳти мафҳуми хабарҳои чида ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ паси ҳам омадани калимаҳое фаҳмида мешавад, ки ба як савол ҷавоб шуда, аз ҷиҳати вазифаи грамматикӣ баробарҳуқуқанд ва як аъзои ҷумла ба ҳисоб мераванд.

Хабарҳои чида дар забонҳои муқоисашаванда дар нутқи бадеию гуфтугӯӣ ва дар услуби маҷаллаҳои иҷтимоию сиёсӣ ҳам истифода мешаванд. Онҳо бештар барои боз ҳам равшантар сохтан ва барои афзудани таъсири сухан истифода мешаванд.

Хабарҳои чида аз ҷиҳати таркиб дар ҳар ду забон ба ҳам монанданд. Яъне, воситаи асосии грамматикии онҳо дар ҳар ду забон низ пайвандакҳо мебошанд ва дар чидашавии хабарҳо мавқеи истифодаи онҳо (пайвандакҳо) ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ гуногун аст. Яъне, пайвандакҳо вобаста ба вазъияти фикр ва тарзи баён гоҳо такрор ва асосан як ё ду бор дар аввал пеш аз як хабари чида оварда мешаванд. Хабарҳои чида дар забони англисӣ ҳам, хусусиятҳои хеле зиёди услубӣ дошта, серистеъмоланд. Дар тарҷумаи адабӣ на ҳамеша хабарҳои чида нигоҳ дошта мешаванд. Ҳангоми муқоисаи хабарҳои чида дар тарҷумаи англисиашон баъзе фарқиятҳо дар тартиби калимаҳо, дар сохтори ҷумла мушоҳида карда мешавад: 1) баъзан хабари чида дар тарҷумаи англисиаш нақши дигар аъзои ҷумларо иҷро кардааст. Масалан, хабари чида дар нақши муайянкунандаи чида омадааст; 2) фарқияти дигари хабарҳои чида воситаи алоқаи онҳо дар тарҷумаи англисиашон мебошад. Агар дар забони тоҷикӣ хабари чида дар ҷумла бо интонатсияи пайвасти шумур бо ҳам алоқа пайдо карда бошанд, дар тарҷумаи англисӣ ҳам ба интонатсия ва ҳам бо пайвандакҳо алоқа кардаанд; 3) баъзан хабари чида дар тарҷумаи англисиаш чида нашуда, бо як калима ё ибора ба маънои умумиаш ифода ёфтааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Лекант П.А. Современный русский язык: 3 – е изд / П.А. Лекант. - М.: Дрофа, 2002. – 560 с.
2. Пешковский А.М. Лингвистика. Поэтика. Стилистика / А.М. Пешковский. – М., 2007. – 800 с.
3. Почепцев Г.Г. Конструктивный анализ структури предложения / Г.Г. Почепцев. – М., 2001. - 650 с.
4. Розенталь Д.Э. Справочник по русскому языку. Практическая стилистика / Д.Э. Розенталь. – М., 2006. – 384 с.
5. Русский язык: учебник. для. студ. сред. проф / Под ред. Герасименко Н. А. – 3- е изд./ Н.А. Герасименко. – М., 2006. – 496 с.
6. Садриддин Айнӣ. Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам / Садриддин Айнӣ // Куллиёт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958. – Ҷ. 1. - 99 с.
7. Sadriddin Aini. Pages from my own story / Sadriddin Aini // Foreign languages publishing house. – Moscow, 1958. – 126 p.
8. Шелякин М.А. Справочник по русской грамматике / М.А. Шелякин. - М.: Дрофа, 2006. – 355 с.

ХАБАРИ ЧИДА ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАИ ОН ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур сухан оид ба хабарҳои чида дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забони англисӣ меравад. Таҳлилу муқоисаи хабарҳои чида дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводи асарҳои тарҷумашуда ба роҳ монда шудааст. Дар натиҷаи таҳлилу муқоисаи ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисие, ки дар онҳо хабарҳо чида шуда омадаанд, роҳҳои ифодашавии онҳо дар забони англисӣ муайян карда шудааст. Аз ҷумла роҳҳои ифодаи хабарҳои чидаи таркибии номӣ ва таркибии феълии тоҷикӣ дар забони англисӣ, воситаи алоқаи онҳо дар ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда ва мавқеи онҳо дар ҷумла, инчунин фарқият ва умумияти хабарҳои чида аз ҷиҳати таркиб дар ҳар ду забон нишон дода шудааст. Масалан, воситаи асосии грамматикии хабарҳои чида пайвандакҳо мебошанд, ки мавқеи истифодаи онҳо дар забонҳои муқоисашаванда гуногун аст. Яъне ифодаи онҳо вобаста ба вазъияти фикр ва тарзи баён, хусусиятҳои услубӣ дошта, серистеъмоланд. Дар тарҷумаи адабӣ на ҳамеша хабарҳои чида нигоҳ дошта мешаванд. Дар хулоса натиҷаи таҳлилу муқоисаҳо, ки ҳадафи мавзӯи дарназардошта мебошанд, баррасӣ гардидаанд. Аз ҷумла, баъзе фарқиятҳо дар тартиби калимаҳо, дар сохтори ҷумла мушоҳида шуд. Масалан, хабари чида дар тарҷумаи англисиаш нақши дигар аъзои ҷумларо иҷро кардааст, баъзан хабари чида дар нақши муайянкунандаи чида омадааст. Фарқияти дигари хабарҳои чида воситаи алоқаи онҳо дар тарҷумаи англисиашон мебошад. Баъзан агар дар забони тоҷикӣ хабарҳои чида дар ҷумла танҳо бо интонатсияи пайвасти шумур бо ҳам алоқа пайдо карда бошанд, дар тарҷумаи англисӣ ҳам ба интонатсия ва ҳам ба пайвандакҳо алоқа кардаанд.

Калидвожаҳо: хабар, чидааъзо, ифода, алоқа, интонатсия, пайвандакҳо, хусусиятҳо, вазифа, грамматикӣ, структура.

ОДНОРОДНЫЕ СКАЗУЕМЫЕ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ИХ ВЫРАЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В настоящей статье говорится об однородных сказуемых в таджикском языке и способах их выражения в английском языке. Анализ и сопоставление однородных членов предложения производится на основе переведенных текстов. В результате сопоставительного анализа таджикских и английских предложений были определены способы их передачи на английский язык. В том числе, способы передачи однородных именных и глагольных сказуемых с таджикского языка на английский, способы связи в предложении на исследуемых языках,

их место в предложении, показываются общие и отличительные черты в плане создания и построения на двух языках. К примеру, основным средством грамматической связи однородных сказуемых являются союзы, способы, применения которых в этих двух языках отличаются. То есть в зависимости от содержания и вида высказывания, они имеют свои свойства и употребление. В литературных переводах не всегда сохраняются однородные сказуемые. В итоге рассмотрены результаты сопоставления, анализ которых является целью данного материала. В том числе выявились некоторые различия в использовании слов в составе предложения. Например, однородные сказуемые в переводе на английский язык приобрели иное качество, признаки определения. Другим отличием являются способы их связи в английском языке. Иногда если в таджикском языке связь между однородным сказуемом выражается через интонацию, то в английском она выражается и через интонации и с помощью союзов.

Ключевые слова: сказуемое, однородные члены, выражения, связь, интонация, союзы, способ, особенности, функция, грамматический, структура.

HOMOGENEOUS PREDICATE IN TAJIK LANGUAGE AND WAYS OF THEIR EXPRESSION IN ENGLISH

The article considers ways of expression of the Tajik homogeneous predicate in English language. Analyze and compare of the homogeneous predicate in Tajik and English languages were done on the basis of material of the translated works. At the result of comparison and analyze of the Tajik and English sentences which the predicates came as homogeneous part of the sentence, ways of their expression was defined in English. Such as ways of expression of the Tajik homogeneous compound nominal predicate and compound verbal predicate in English, ways of their communication in the sentence in comparative languages and their place in the sentence and also their difference and commonality according to their consistence were shown in two languages. For example the main grammatical communications of the homogeneous predicates are conjunctions that their usages in comparative languages are different. I.e. their expression depends on situation of think and ways of mention have stylistic particularities and wide utilization (usage). In literary translation the homogeneous predicates aren't always kept.

In conclusion the result of the analyses and compares which they are the aim of the theme were mentioned. As some of differences of the words-order in the structure of the sentence were observed. For example homogeneous predicate in English translation played the role of another member of the sentence, sometimes homogeneous predicate came in the function of attribute. Another difference of the homogeneous predicates are their communication in English translation. If in Tajik language homogeneous predicates in the sentence communicated (linked) only with intonation, in English they linked with intonation and also with conjunctions.

Key words: predicate, homogeneous parts, expression, communication, intonation, conjunctions, way, particularity, function, grammatical, structure.

Сведения об авторе: ***Назарова Мухаббат Рахмонкуловна*** - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, ассистент кафедры английского языка и сравнительной типологии факультет языков Азии и Европы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025. Телефон: **(+992) 904-40-04-79**
Камолиддинова Г. – Педагогический колледж им. Х. Махсумова при Таджикском государственном педагогическом университете им. С. Айни, ассистент кафедры иностранных языков. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Айни 73, 734002. Телефон: **(+992)-985-74-33-13**

Information about the author: ***Nazarova Muhabbat Rahmonqulovna*** - *Tajik National University, candidate of philological science, assistant of the department of English language and comparative typology, faculty of Asian and European languages.* Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. *E-mail: muhabbat_nazarova@mail.ru.* Tel: **(+992)-904-40-04-79**
Kamoliddinova G. – Pedagogical College. H. Makhsumova Tajik state pedagogical University. S. Aini, assistant of the Department of foreign languages. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini street 73, 734002.
Tel: **(+992) -985-74-33-13**

УДК: 392.51(575.3+575.32)

АССОЦИАТИВНОЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТА «СВАДЬБА»

Рахмони Н.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

Исследование национального менталитета полагает изучение концептов, отражающих национальные стереотипы, традиции, обычаи, обряды. Под менталитетом нужно понимать «специфический способ восприятия и понимания действительности, определяемый совокупностью когнитивных стереотипов сознания, характерных для определённой личности, социальной или этнической группы людей» [3, с.40].

Для исследования когнитивных признаков концепта «Свадьба» в синхронном состоянии был проведён ассоциативный эксперимент. «Для описания концепта в его синхронном состоянии необходимо синхронное исследование репрезентации концепта в лексико-семантических системах языка, дополненное по возможности анализом результатов ассоциативных экспериментов и изучением дискурсивного функционирования слов, являющихся лексическими репрезентациями концепта» [4, с.23, 8, с.94]. Такой анализ даёт возможность увидеть, какую суть вносят носители языка в понятия, и раскрыть связи, существующие в концептуальной системе носителей языка (т.е. соприкосновение анализируемого концепта с другими концептами). Материал ассоциативных экспериментов предоставляет возможность найти наибольшее количество важных для современного состояния сознания когнитивных признаков концепта.

В эксперименте участвовали 100 информантов (19-23 лет), по гендерному соотношению группы были примерно равные. Все испытуемые являлись студентами ТНУ (Таджикского национального университета). Ассоциативный эксперимент проводился путём анкетирования. Испытуемые сообщали о себе общие сведения: возраст, пол, место жительства и родной язык. Затем предлагалось дать любые словесные реакции (слово, словосочетание, предложение) на слово-стимул «Свадьба». В ходе эксперимента респонденты не затруднялись отвечать на вопросы, и многие из испытуемых справились с заданием в течение 4-5 минут. Было решено не ограничивать респондентов в количестве ответов. В одних случаях опрашиваемые давали более чем 10 реакций на слово-стимул. Это может говорить о том, что ассоциативное поле «Свадьба» находится в активной зоне сознания. Было получено 1365ассоциативных реакций на слово-стимул «Свадьба». При обработке ответовпринимались во внимание и единичные ассоциаты.

В ходе эксперимента была сделана попытка обнаружить некоторые гендерные признаки концепта «Свадьба». Таким образом были сопоставлены ассоциативные реакции, встретившиеся не менее 3 раз в ответах как мужчин так и женщин:

Мужчины (47 чел.): ош – 3, шӯрбо – 3, рақсу бозӣ - 8, шодию хурсандӣ - 7, гӯштбирён - 2, оши наҳор - 32, домод – 15, арӯс - 15, ордбезон - 13, тӯйи суннатӣ - 12, арӯсбинон - 9, чойгаштак - 23, таги чодар - 8, пойзеркунӣ – 8, никоҳ - 36, рӯйбинон - 19, гавҳорабандон - 7, арӯсталбон - 4, шаҳталбон - 3, хатнатӯй - 22, чапон - 7, нофаҳмӣ – 12, хоҷиталбон - 2, хусурталбон - 2, моҳи асал – 8, дастҳалолкунон -, маросим - 9, ҷудо шудан - 19, ҷашн - 15, маърака - 14, фотиҳа - 17, хостгорӣ - 15, рӯймолгардонӣ, оиладор шудан, хонадор шудан - 2, куртапӯшонӣ - 2, духтарбинӣ, туқузбарон - 9, дастшӯён, сартарошон - 11, базм - 7, ҷӯраи шаҳ, дугонаи арӯс - 5, хусур - 9, чала – 7, хушдоман - 11, меҳмон – 14, чодар - 2, тахт - 16, чодарканон, ақди никоҳ - 3, сари тахт - 8, шеъру суруд - 11, гулбазм - 9, лоқу пар - 3, ноншиканон - 4, саршӯён - 2, шаҳ - 2, хонаи шаҳ, келинбинон - 5, туқузбинон - 5, талбон - 4, рӯймолакдарон - 4, ҳафта - 6, чиллагурезон - 7, ҳофизӣ - 5, парчарезон - 2, шабнишинӣ – 9, дидорбинӣ - 7, нон барои халқ - 5, Боғи Ботаникӣ – 4, пойандоз кашак - 13, роҳбандӣ - 25, тӯйдор - 4, сурур – 12, хурсандии ду ҷуфт - 33, зиёфат - 3, тӯйи домод - 4, хусурбинон - 2, ид - 2, тӯйи арӯсӣ - 2, хонаободии арӯсу домод - 16, рӯзи хурсандӣ - 5, рӯймолакдарон - 3,

хушгузаронии рӯз - 13, суруд - 14, сафедигирӣ - 6, арӯсбиёрон - 3, тӯйхона - 12, ҷамомади тӯёна - 8, домодталбон - 11, ҳинобандон - 3, исроф– 4, тобистон – 3, шаҳҷахд, чиланишинӣ, оилабарпокунӣ, гузарошӣ, маъракаи занона, арӯсфарорӣ.

Женщины (53 чел.): маърака - 19, маросими тӯйи писар - 3, оши наҳор - 30, тӯйи арӯсу домодӣ - 7, ақди никоҳ - 18, хостгорӣ–17, куртаи арӯсӣ– 29, чапон – 9, саҳари арӯс - 4, домодбуроron, ҷиҳоз додан - 15, локипечонӣ, чиғон, ва ғ. - 3, арӯс -22, домод - 22, хатнатӯй - 10, рӯйбинон–30, талбон - 6, домодсалом, қудоталбон, борбарӣ - 2, дугонаи арӯс - 9, ҷӯраи домод – 7, талабагӯён, базм, гулбазм - 3, никоҳ - 52, оши палав - 18, чойгаштак - 36, навозандаҳо - 9, раққосаҳо - 2, Боғи Ботаникӣ – 10, шодию хурсандӣ - 20, арӯсбинон - 8, фотиҳа - 26, ордбезон–30, саршӯён - 14, сартарошон - 17, аловгардонӣ - 23, зиёфати домод - 15, ширинихӯрӣ дар таги чодар- 4, чалаандозӣ, чодар - 11, келин - 7, хусур - 6, хушдоман - 27, келинбинон - 13, ҷудо шудан - 28, меҳмон – 8, сурур – 6, отаталбон - 4, рақсу бозӣ - 14, ҷашн - 7, хонаи мусичаро вайрон кардан, чала – 15, шодӣ - 2, зиёфат - 7, тобистон – 6, гавҳорабандон - 5, падарталбон - 2, таги чодар - 2, пойзеркунӣ - 7, ҷашни арӯсу домодӣ - 2, қалинг - 13, элакҷунбон, базми арӯсиву домодӣ - 9, пайвасти ду риштаи муҳаббат - 19, пайвандии хешутабории ду оила - 11, дугонаи арӯс - 15, арӯсталбон - 8, ҳофизӣ - 3, домодталбон - 4, хатм - 6, ҳафтаталбон - 4, туқузбинон - 3, мӯйсарбофон - 2, маросими хонадоршавӣ - 4, ҷашн - 6, шоҳбача - 6, дастрӯгангирӣ - 3, табрикот - 12, нофаҳмӣ – 6, сарандоз - 2, арӯсбинон - 8, очашир - 2, ҷӯраи домод - 7, дугонаи арӯс, домодталбон - 7, сарупобинон, оби никоҳ, тахти домод, либосҳои арӯс/домод - 9, сафедигирӣ – 6, оши занона - 2, тӯйи домодиву арӯсӣ - 2, хушбахтӣ - 2, ноншиканон - 3, шабнишинӣ - 3, маросим - 7, базму бозӣ, тӯйи арӯсӣ, шодӣ - 4, туқӯзбарон - 5, талбон - 2, оиладор шудан - 2, келинталбон - 2, маросими хурсандӣ - 3, моли зиёдатӣ - 13, роҳбандӣ - 17, чалаандозон - 2, сарфу хароҷоти зиёдатӣ - 6, ҷашни арӯсӣ, маросим, маъракаи занона, маъракаи мардона, дастчарбон, оши шайтонӣ, зани дуюм гирифтан, барпои зиндагии нав, тахт занон, азодор чеғзанӣ, хешутабор чеғзанӣ, нумолакдаронӣ, духтартӯй, оилабарпо кардан, оиладоршавӣ, сари суфра баровардани арӯс, меҳмондорӣ, арӯсфарорӣ, осаққолӣ, рӯймолдаронӣ, рақсу бозӣ, дастурхони пур аз нозу неъмат, парчабурон, пойандозкашӣ, чодарканӣ, духтартӯй, иди якуми келинчак, қудоталбон [5, с.949, 6, с.1280, 7, с.952].

В сознании мужчин и женщин ассоциаты, связанные со свадьбой, чаще всего совпадают: домод, арӯс, ошинаҳор, никоҳ, фотиҳа, хостгорӣ и т.д. Только мужские и только женские ответы встречаются крайне редко. Так, для информационного сознания женщин характерна материальная оценка свадебного торжества *ҷиҳез додан* – (обряд, во время которого родители жениха преподносят невесте подарки) (15), *зиёфати домод*– (угощение устраиваемое женихом) (17), *зиёфат* (угощение, устраиваемое как женихом, так и невестой) (7), *қалинг* – калым (13), *либосҳои арӯс/домод*– одежда жениха и невесты (9), *сафедигирӣ*–(во время сватовства в знак согласияна брак, родители невесты преподносят отрезы ткани) (6), *туқузбарӣ* – (подарки невесты) (5), *моли зиёдатӣ* (отрезы тканей, преподносимые невесте) (13), *сарфу харачоти зиёдатӣ*–незапланированные свадебные расходы (6). Только для мужчин характерны следующие реакции: *ош*– плов (3), *шӯрбо* – суп (3), *гӯштбирён*– жареное мясо (2), *моҳиасал* – медовый месяц (8). Необходимо отметить, что женские реакции более разнообразны, чем мужские.

Метод ассоциативного эксперимента применяется в когнитивной лингвистике для исследования структуры концептов, а также служит, по мнению И.А Стернина, практическим подтверждением многоуровневой структуры концептов, к числу которых относится исследуемый нами концепт «Свадьба».

Вербальные реакции, полученные в ходе эксперимента, были распределены по семантическим группам.

1. Ассоциаты, связанные с предсвадебным брачным обрядом: никоҳ–88, чойгаштак - 59, фотиҳа - 43, ошинахор - 30, ордбезон – 30, хостгорӣ - 22, оши шайтонӣ, чиҳез додан - 15, саршӯён - 14, туқузбарон – 14, ноншиканон - 4, саршӯён - 2, туқузбинон - 5, рӯймолдаронӣ - 3, парчарезон - 2, нон барои халқ – 5, пойандозкашак - 13, сафедигирӣ – 6, маъракаи занона, маросими тӯйи писар - 3, ва ғ. - 3, борбарӣ - 2, элакчунбон, хатм - 6, мӯйсарбофон - 2, сафедигирӣ– 6, оши занона - 2, ноншиканон - 7, тӯйи арӯсӣ, куртапушонӣ -2,

нумолакдаронӣ, духтартӯй, осаққолӣ, парчабурон, ҷашни арӯсӣ, элакчунбон, тахтзанон, сарупобинон, азодорчеғзанӣ, хешутаборчеғзанӣ, рӯймолгардонӣ, духтарбинӣ, маъракаи занона, локипечонӣ, чиғон, маъракаи мардона (488).

2. Ассоциаты, связанные с участниками свадьбы и с родственными отношениями: домод – 42, арӯс - 42, хуштоман – 38, меҳмон – 22, дугонаи арӯс – 20, хусур - 15, навозандаҳо - 9, ҷӯраи домод/шоҳ – 7, шоҳбача– 6, тӯйдор – 4, келин – 7, раққосаҳо - 2, очашир - 2, гузарошӣ (196).

3. Ассоциаты, связанные с послесвадебным брачным обрядом: аловгардонӣ - 23, рӯйбинон - 19, келинбинон - 18, арӯсбинон - 17, пойзеркунӣ - 15, домодталбон – 11, арӯсталбон - 10, талбон – 10, шаҳталбон - 3, ҳоҷиталбон - 2, хусурталбон - 2, отаталбон - 4, ширинихӯрӣ дар таги чодар - 4 падарталбон - 2, таги чодар - 2, ҳафтаталбон - 4, дастрӯгангирӣ - 3, сари суфра баровардани арӯс, арӯсфарорӣ, иди якуми келинчак, чодарканон, қудоталбон, дастчарбон, домодсалом, талабагӯён (156).

4. Ассоциаты, связанные с положительными чувствами, эмоциями, оценкой: шодию хурсандӣ - 27, сурур – 18, хурсандии ду ҷуфт – 33, рӯзи хурсандӣ - 5, маросими хурсандӣ – 3, хонаободии арӯсу домод – 16, хушгузаронии рӯз – 13, саҳари арӯс - 4, хушбахтӣ – 2 (121).

5. Ассоциаты, связанные с ожиданием новой жизни: тӯйи суннатӣ - 12, гавҳорабандон - 12, хатнатӯй - 32, моҳи асал – 8, хонадор шудан - 2, дастҳалолкунон, оиладор шудан - 3, сартарошон - 28, оила барпо кардан, оиладоршавӣ, барпои зиндагии нав (101 ассоциат).

6. Ассоциаты, связанные со свадебной церемонией: ақди никоҳ – 3, ҷамомади тӯёна - 8, ҷашн - 22, маросим - 15, маърака – 33, маросими хонадоршавӣ - 4 (82 ассоциат).

7. Ассоциаты, связанные с отрицательными чувствами, эмоциями, оценкой: ҷудо шудан – 47, нофаҳмӣ – 18, сарфу хароҷоти зиёдатӣ – 6, исроф – 4, хонаи мусичаро вайрон кардан, зани дуюм гирифтан, (77).

8. Ассоциаты, связанные с элементами свадебного наряда жениха и невесты: чала (22), куртаи арӯсӣ – 29, чапон – 16, ҳинобандон – 3, сарандоз – 2, тахти домод (72).

9. Ассоциаты, связанные с пиршеством, застольем: ош – 3, шӯрбо – 3, гӯштбирён - 2, нон барои халқ – 5, оши палав – 18, зиёфати домод - 15, ширинихӯрӣ дар таги чодар – 4, дастурхони пур аз нозу неъмат. (51).

10. Ассоциаты, связанные с природой и природными явлениями: тобистон – 9, Боғи Ботаникӣ – 14 (21).

Проанализировав полученные данные можем сделать следующие обобщения. Так, видим, что ассоциаты, связанные с предсвадебным брачным обрядом, являются самой многочисленной семантической группой (488 ассоциат). Наиболее частотными ассоциатами являются никоҳ – обряд бракосочетания (88), чойгаштак–девишник (59), фотиҳа–помолвка (43), оши наҳор – утренний плов (30), ордбезон – (обряд, во время которого хозяйка дома и гости проводят муку через сито, чтобы в доме был достаток) 30, хостгорӣ – сватовство (22). Причём реакции никоҳ - обряд бракосочетания/чойгаштак - девишник у 73 респондентов. Следовательно, можно сделать вывод о том, что в таджикском обыденном сознании, концепт «Свадьба» ассоциируется в первую очередь с непосредственными предсвадебными обрядами. Второй по частотности упоминаний является семантическая группа ассоциатов, связанная с участниками свадьбы и с родственными отношениями: домод – жених (42), арӯс – невеста (42), хушдоман – свекровь/тёща (38), меҳмон – гость (22), дугонаи арӯс – подружка невеста (20), хусур– свёкр/тесть (15), (196 ассоциат). У носителей таджикского языка концепт «Свадьба» ассоциируется в первую очередь с непосредственными участниками свадебного торжества. Третьей по числу ассоциатов стала семантическая группа, связанная с послесвадебным брачным обрядом аловгардони – (обряд, во время которого разжигают костёр, жених и невеста обходят его вокруш 3 раза) (23), рӯйбинон – (19) (послесвадебный обряд, во время которого исключительно женщины родственницы и соседки собираются чтобы посмотреть на невесту и преподнести подарки, сюда же относятся келинбинон - 18, арӯсбинон - 17), келинбинон - 18, арусбинон - 17, пойзеркунӣ –(обряд, во время которого жених и невеста наступают друг другу на ноги, кто из них первый наступит, он или она будет главным в семье) (15), домодталбон (обряд, во время которого родственники накрывают на стол и приглашают жениха) – (11), (156 ассоциат) следовательно, можно сделать вывод о том, что в таджикском обыденном

восприятии, концепт «Свадьба» ассоциируется в главным образом спослесвадебными обрядами.

В ходе анализа данных эксперимента, мы обнаружили структуру концепта «Свадьба». Так, к ядру относятся ассоциаты, связанные с непосредственными предсвадебными обрядами (488).

К базовому слою относятся ассоциаты, связанные с участниками свадьбы и с родственными отношениями (196), ассоциаты, связанные с послесвадебным брачным обрядом (156), ассоциаты, связанные с положительными чувствами, эмоциями, оценкой (121), ассоциаты, связанные с ожиданием новой жизни (101).

К ближней периферии относятся ассоциаты, связанные со свадебной церемонией (82), и отрицательными чувствами, эмоциями, оценкой (77).

К дальней периферии относятся ассоциаты, связанные с элементами свадебного наряда жениха и невесты (72), пиршеством, застольем (51), природой и природными явлениями (21).

Ассоциативный эксперимент подтвердил многослойную структуру концепта «Свадьба».

Проведённое нами исследование семантического наполнения ассоциативного поля«Свадьба» показало, что содержание концепта «Свадьба», в восприятии современных носителей таджикского языка в большинстве совпадает, хотя есть отличия. Это истолковывается неизменностью свадебных традиций, а также повышенным интересом к свадебным обрядам. К главным когнитивным признакам относятся «предсвадебный брачный обряд», «участники свадьбы и родственные отношения», «послесвадебный брачный обряд», «положительные чувства, эмоции, оценка», «ожидание новой жизни», «элементы свадебного наряда жениха и невесты», «пиршество, застолье», «природа и природные явления». В итоге во время ассоциативного эксперимента было выявлено, что в современном восприятии свадьба связывается с радостью, счастьем, любовью, а также и отрицательными чувствами, эмоциями и разводом.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е.И. Горошко. - М.; Харьков: Ра-Каравелла, 2001. - 320 с. [Электронный ресурс] http://www.textology.m/goroshko/VerbalAss/2. html (11.01.2009).
2. Лукашевич Е.В. Когнитивная семантика: эволюционно- прогностический аспект: моногр / Е.В. Лукашевич. - М.; Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. - 234 с.
3. Попова З.Д. Семантико-когнитивный анализ языка / З.Д. Попова, И.А. Стернин. - Воронеж: Истоки, 2006. – 226 с.
4. Крючкова Н.В. Лингвокультурное варьирование концептов Саратов / Н.В. Крючкова. - Научная книга, 2005. – 165 с.
5. Шукуров М.Ш. Словарь таджикского языка. В 2 т. / М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Хашим. – М., 1969. - Т.2 – 949 с.
6. Арзуманов С.Д. Русско-таджикский словарь / С.Д. Арзуманов, М. Ахрори, М. Бегбуди и др. - М.: Рус. яз., 1985. – 1280 с.
7. Назарзода С. Толковый словарь таджикского языка в 2 т. / С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Хошим и др. - М.: Сов. Энциклопедия, 1968. – Т.2. - 952 с.
8. Мартинович Г.А. Опыт комплексного исследования данных ассоциативного эксперимента / Г.А. Мартинович // Вопросы психологии. - 1993. - №2. - С. 93-99.
9. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Гумбольдт В. фон. - М.: Прогресс, 1985. - 450 с.
10. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты: сб. науч. тр. - Волгоград-Архангельск: Перемена, 1996. – 207 с.
11. Лайонз Дж. Компонентный анализ и универсальная семантика / Дж.Лайонз // Введение в теоретическую лингвистику. - М.: Прогресс, 1978. – 507 с.

СОҲАИ АССОТСИАТСИЯВИИ КОНСЕПТИ «ТУЙ»

Дар мақола натиҷаҳои озмоиши ассотсиативӣ дар миёни ҷавонони тоҷикзабон оварда шудаанд, ки дар он таҳлили мафҳуми «Тӯй» аз рӯйи натиҷаи назарсанҷӣ дар миёни ҷавонон амалӣ шудааст. Аломатҳои шинохтии ҳавзаи ассотсиативии калимаи «Тӯй», ки бо ёрии он муҳтавои маъноии мафҳум муайян мегардад, муқаррар карда мешаванд. Дар озмоишҳои лингвистикӣ мавқеи муҳимро озмоиши ассотсиативӣ ишғол мекунад. Усуле, ки барои муайян кардани гурӯҳбандиҳое, ки дар фард зимни таҷрибаи қаблияш ташаккул ёфтаанд, истифода карда мешавад, зеро натиҷаҳои онро «ҳам сохторҳои умумии шинохтии мафҳумҳои забонӣ ва ҳам хусусиятҳои фардии озмоишшавандаро инъикос менамоянд…, ва бо ин тарз имкониятро фароҳам меоранд, ки маълумот дар бораи хусусияти шинохти этникӣ, зеҳниятӣ ба даст оварда шавад». «Озмоиши озоди ассотсиативӣ дар байни ҳамаи озмоишҳои ассотсиативӣ оддитарин ва ҳамзамон самаранок

ба ҳисоб меравад», зеро ба тафаккури воқеӣ бештар наздик аст ва имкони муайянсозии алоқаи шифоҳӣ ва хаттии калимаи таҳрикдиҳандаро бо калимаҳои дигар фароҳам меорад. Ин аз он ҳисоб рӯй медиҳад, ки «шароити озмоиши ассотсиативии ғайримақсаднок ба фард имконият (эҳтимолан аз мавқеи гӯянда ва /ё шунаванда) медиҳад, ки шахсан муайян кунад, ки кадом аломати шинохтӣ барои ӯ дар мавқеияте, ки моделсозӣ кардааст муҳимтар аст». Вазифаҳои муошират байнифарҳангӣ муҳимияти таҳқиқотҳои марбут ба фаҳмиши манзараи ҷаҳонро қайд кардаанд. Омӯзгорони забонҳои хориҷӣ муҳим будани донишҳо дар бораи зеҳнияти миллӣ, омӯзиши ҳамоҳангиҳои категорияҳои забонӣ ва фарҳангӣ ва вобаста ба он, кушодани механизмҳои пуррасозии иттилооти «фарҳангӣ»-ро дар калима ба хубӣ дарк мекунанд.

Калидвожаҳо: муошират байнифарҳангӣ, лексикаи маросимҳои тӯёна, мафҳум, таҷрибаи ассотсиативӣ, ҳавзаи ассотсиативӣ, аломати шинохтии мафҳум, зеҳнияти миллӣ, анъанаҳо, одатҳо ва маросимҳо.

АССОЦИАТИВНОЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТА «СВАДЬБА»

В статье приведены результаты ассоциативного эксперимента, проведенного среди таджикоязычной молодёжи, в котором осуществлён анализ концепта «Свадьба» по данным опроса респондентов. Выявляются когнитивные признаки ассоциативного поля «Свадьба», с помощью которого выявляется смысловое наполнение концепта. Особое место в ряду лингвистических экспериментов занимает ассоциативный эксперимент - «прием, направленный на выявление ассоциаций, сложившихся у индивида в его предшествующем опыте», поскольку его результаты «отражают как универсальные когнитивные структуры, стоящие за языковыми значениями, так и индивидуальные особенности испытуемых ..., позволяя таким образом получить данные о специфике этнического сознания, ментальности». «Свободный ассоциативный эксперимент является самым простым из всех ассоциативных экспериментов и в то же время весьма эффективным», так как наиболее приближен к реальному мышлению и позволяет выявить неосознаваемые вербальные и невербальные связи слова-стимула с другими словами. Это происходит за счет того, что «условия ненаправленного ассоциативного эксперимента позволяют индивиду (причем, вероятно, с позиций говорящего и / или слушающего) самому определить, какой когнитивный признак для него является наиболее актуальным в смоделированной им же ситуации». Задачи межкультурной коммуникации отметили важность исследований связанных с осмыслением картины миры. Педагоги неродного языка отчётливо понимают, как важны знания о национальной ментальности, как важно изучение взаимодействия языковых и культурных категорий и в этой связи вскрытие механизмов наполнения «культурной» информации в слове.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, лексика свадебных обрядов, концепт, ассоциативный эксперимент, ассоциативное поле, когнитивный признак концепта, национальный менталитет, традиции, обычаи и обряды.

ASSOCIATIVE FIELD OF CONCEPT «WEDDING»

The article runs about the results of associative experiment, which describes the results of analysis of concept «wedding» according to the interrogationdata of respondents. The cognitive features of associative field of «wedding» are revealed, through the content of a concept.A specific place among linguistic experiments is held by an associative experiment - "the reception directed to identification of the associations which have developed at the individual in his previous experience" as a results "reflects as the universal cognitive structures standing behind language values and individual peculiarities of testee, allowing to obtain thus data on a peculiarities of ethnic consciousness and mentality". "The free associative experiment is the simplest one and at the same time very effective" as it leads closer to real thinking and allows to reveal unconscious verbal and nonverbal communications of a word-incentive within other words. It occurs because "conditions of not directed associative experiment allows the individual (even, probably from positions of speaker and/or listener) to identify themselves what cognitive sign is the most relevant in the situation simulated by him". Problems of cross-cultural communication have noted importance of the researches connected with judgment of a picture of the world. Teachers of nonnative language understand clearly how knowledge of national mentality as means of interaction of language and cultural categories and in this regard opening the mechanisms of filling of "cultural" information in a word is very important.

Key words: cross-cultural communication, lexicon of wedding ceremonies, concept, associative experiment, associative field, cognitive sign of a concept, national mentality, traditions, customs and ceremonies

Сведения об авторе: ***Рахмони Нушофарин*** - Российско-Таджикский (Славянский) университет, соискатель кафедры теоретического и прикладного языкознания. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Пулод Толис, 61, 734003. E-mail: **nushofarin.rakhmoni@gmail.com.** Телефон: **(+992) 904-51-08-80**

Information about the author: ***Rakhmoni Nushofarin*** – Russian Tajik (Slavonic) University, applicant of theoretical and applied linguistics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Pulod Tolis str. 61, 734003.
E-mail: **nushofarin.rakhmoni@gmail.com.** Tel: **(+992) 904-51-08-80**

УДК: 42+491.550

ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ ДИПЛОМАТИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Абдулфайзов С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони англисӣ ба мисли дигар забонҳо аз ҳисоби иқтибосот захираи луғавии худро ғанӣ гардонидааст. Раванди иқтибосот дар тӯли ҳазорсолаҳо дар натиҷаи ҷангҳо, забткориҳо, равобити иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ба вуҷуд омадаанд. Дар даврaҳои гуногуни таърихӣ ҷазираи Британия борҳо мавриди ҳуҷуми аҷнабиён қарор гирифтааст. Ҳар як воқеа дар таҳаввули забони англисӣ нақши худро гузоштааст. Тибқи пажӯҳишҳои донишмандони риштаи забоншиносӣ аввалан иқтибосоти юнонию лотинӣ баъдан иқтибосоти олмонию фаронсавӣ ба фонди луғавии забони англисӣ ворид гардиданд. Дар замони ҳозира, яъне замони глобализатсия, мафҳуми муошират байналмилалӣ бештар густариш ёфта истодааст. Дар шароити кунунӣ, ки мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ рӯз аз рӯз мустаҳкам гардида истодааст ва ҶТ бо ин кишварҳо равобити дипломатӣ дорад нақши забонҳои хориҷӣ, ба вижа забонҳои русӣ, англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, арабӣ ва чинӣ, муҳим арзёбӣ мешавад. Тавассути забонҳои дар боло зикршуда гуфтушунидҳои расмии дипломатӣ ва шартномаҳои гуногун дар соҳаҳои мухталиф ба имзо мерасанд ва нақши ин забонҳо дар ин самт хело муассир мебошад. Агар гуфтушунидҳои сиёсӣ сурат гирад чунин истилоҳот, мисли ***summit, conference, veto*** ва агар гуфтушунидҳои иқтисодӣ сурат гирад, истилоҳоти ба мисли ***marketing, investment, crisis*** ва агар гуфтушунидҳои дипломатӣ сурат гирад, истилоҳоти мисли ***attaché, consul, Foreign Office, State secretary, ambassador, embassy, president, State department,*** албатта, садо медиҳад. Истилоҳот ба системаи умумии лексикии забон шомил мешавад. Пас барои омӯхтани фарҳанги дипломатӣ ва истилоҳоти дипломатӣ барои дипломатҳои оянда, донишҷӯёни дохилию хориҷӣ, ҳуқуқшиносони байналмилалӣ, иқтисодчиён, рӯзноманигорону тарҷумонҳо донистани истилоҳоти дипломатӣ хеле зарур аст. Навоварии зиёди лексикӣ дар забони тоҷикӣ дар қисмати бештари иқтибосот аз забони англисӣ мебошад. Масалан: ***summit-саммит (high-level-talks-воҳӯрии сатҳи олӣ)*** ин ҳамоиши сатҳи олиест, ки дар он танҳо сарони кишварҳо ширкат мекунанд. ***Summit-саммит***, ки истилоҳи байналмилалӣ аст дар матбуоти англис ва тоҷик ҳарду вариант summit, ***high-level-talks ва саммит, воҳӯрии сатҳи олӣ*** ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Мисоли дигар истилоҳи ***terrorism-терроризм (даҳшатафканӣ, куштор).*** Ин истилоҳ истилоҳест, ки мисли истилоҳи дар боло зикршуда хеле зиёд истифода мешавад. (Ин истилоҳ бори нахуст аз забони Президенти собиқи Амрико Ҷ. Буш дар расонаҳои ҷаҳон садо дод ва аз он ҷумла дар матбуоти англису тоҷик хеле зиёд роиҷ аст. Навоварии камтар дар истилоҳоти дипломатӣ дар охирҳои асри XX ва ибтидои асри XXI асосан аз ҳисоби неологизмҳо пайдо шудаанд. Истилоҳи ***Kremlin-Кремл*** аз забони шахсони воломақоми англо-амрикоиҳо ба забони англисӣ садо дода, дар ВАО-и ҷаҳон ифодакунандаи мақомоти баландтарини ҳокимияти русро дар назар дорад ва дар забони тоҷикӣ низ маъмул аст. Дар муошират сиёсӣ ва дипломатӣ истилоҳоти ҷадиде мисли ***His Excellency-алоҳазрат, ҷаноби олӣ, G7-ҳафтгона, Atomic Powers-қудратҳои ҳастаӣ, қудратҳои атомӣ,*** дар забони тоҷикӣ низ таъсири худро гузоштааст. ***Истилоҳи foreign policy-сиёсати хориҷӣ*** дар матбуоти англис дар нимаи асри XX ба вуҷуд омад ва яке аз маъмултарин истилоҳ дар риштаи сиёсат ва дипломатия мебошад. ***Истилоҳи диалог-муколама*** аз калимаи англисии ***dialogue*** ба вуҷуд омадааст, ки дар забони тоҷикӣ ба маъноҳои «гуфтушунид, алоқа, муколама» боз ба маънои иттиҳод, гуфтугӯҳои сулҳомези байни кишварҳо низ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Доираи истифодаи ин истилоҳ хеле густурда мебошад. Аммо баъзе истилоҳоте ҳаст, ки мисли ***ambassador-сафир,***

memorandum-ёддошти тафоҳум, attaché-атташе, diplomatic note-нотаи дипломатӣ, consular convention-аҳдномаи консулӣ, ин гуна истилоҳот дар доираи танги дипломатӣ истифода шуда, аз доираи соҳаи дипломатия берун намешавад. Аз нуқтаи назари сохтори наҳвӣ истилоҳоти дипломатии забони тоҷикӣ ба калима-истилоҳ ва истилоҳот-ибораҳо ҷудо мешаванд. Мисол: ***emigrant-муҳоҷир, ultimatum-ултиматум, declaration-эъломия,*** ин мисолҳо ба калима-истилоҳ мансуб мебошанд. Аммо намуди истилоҳоти ***diplomatic relation-муносибатҳои дипломатӣ, cold war-ҷанги сард, demonstration of force-намоиши қувва (неру)*** ба истилоҳот-ибораҳо шомил мебошанд. Дар натиҷаи таҳаввулоти зиёди таърихи башарӣ истилоҳот аз дигар забонҳо ҳамчун иқтибос ба забонҳои дигар, ба фонди луғавии онҳо ворид шудааст. Истилоҳот объекти мустақили риштаи забоншиносӣ маҳсуб мафҳуми истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм дар фарҳангҳои махсуси истилоҳотшиносӣ равшан инъикос меёбанд. Истилоҳоти ***colonel, surgery, lawyer, olympiad, investment, diplomacy, orchestra*** ва ғайраҳо ба як соҳаи илм шомил нестанд. Истилоҳи ***colonel*** ба илми ҳарбӣ, ***surgery*** ба илми тиб, ***lawyer*** ба илми ҳуқуқ, ***management*** ба илми иқтисод, ***diplomacy*** ба илми дипломатия, яъне равобити байналмилалӣ, ***orchestra*** ба илми мусиқӣ дахл доранд.

Терроризм (Terrorism) *– омили ваҳшат, даҳшатафканӣ, қатлу куштор.* Ин истилоҳ бо ибораҳои таркибии терроризми байналмилалӣ, терроризми давлатӣ дар расонаҳои олам ва нишастҳои сатҳи олӣ хеле васеъ роиҷ аст.

Example: During the talks both sides discussed regional and interntional issues and also joint struggle against international ***terrorism.*** Ҳар ду ҷониб масоили минтақавӣ ва байналмилалӣ, инчунин муборизаи муштарак бар зидди ***терроризм***-ро баррасӣ намуданд.

Радикал (Radical) *– ифротӣ, тундгаро, бунёдгаро.* Ин истилоҳ, ки аслан зодаи асри XX мебошад, мафҳуми якравиро ифода мекунад. *Example: Many terroristic attacks are implemented by* ***radical*** *movement of Taliban noted spokesman of MFA. Сухангӯи ВКХ қайд намуд, ки бисёре аз амалҳои террористӣ тавассути ҳаракати* ***радикалии*** *Толибон сурат мегирад.*

Геополитика (Geopolitics) *– ҷуғрофияи сиёсӣ*, яъне муносибатҳои сиёсӣ байни кишварҳо ва гурӯҳи кишварҳо дар дунё, баҳри доштани нуфуз дар қаламрави минтақае аз манотиқи олам.

Дар соли 1897 як олмонӣ бо номи Фридрих Рассел китобе бо номи «Геополитика» (Ҷуғрофияи сиёсӣ) мунташир кард. Шохаи олмонии геополитика аз ҷониби ҷенерали артиш, ҷуғрофиядон, заминшинос, муаррих, саёҳатчии Шарқи Дур Карл Ҳаусҳофер (1869 – 1946) ба вуҷуд омад.

Example: ***Geopolitics*** *is concerned with politics and the way that geography affects politics or relations between countries.* ***Геополитика (ҷуғрофияисиёсӣ)*** *ба сиёсат алоқаманд аст ва роҳи геополитика ба сиёсат ва муносибати кишварҳо таъсиргузор мебошад.*

Гуманитарӣ (Humanitarian) *– башардӯстона, инсонӣ, ёрии башардӯстона* мебошад. Ин истилоҳ асосан дар ҳолатҳои заминларза, тӯфон, ҷанг ва дигар ҳолатҳои фавқулода бо ибораҳои таркибии ёриҳои гуманитарӣ, кумакҳои гуманитарӣ бештар меоянд, ки ба маънои нишон додани гуманизми инсонӣ ба муҳаббат ва дилсӯзии инсонро ифода мекунад. *Example: As the result of the talks the two sides reached an agreement on a new plan for closer economic and* ***humanitarian*** *links and signed a number of agreements. Дар натиҷаи гуфтушунидҳо ду ҷониб оиди нақшаи нав барои алоқаҳои наздиктари иқтисодӣ ва* ***гуманитарӣ*** *комёб шуданд ва як қатор шартномаҳо ба имзо расонданд.*

Инвеститсия (Investment). *Маънои истилоҳи зикршуда сармоягузорӣ, маблағгузорӣ, сармояи хориҷӣ* мебошад. Ин истилоҳ ба он далолат мекунад, ки як кишвар бо истифода аз захира ва зарфиятҳои сармояи хориҷӣ иқтисодиёт ва рушди кишварашро тақвият мебахшад. *Example: The participants in the summit stressed that foreign* ***investment*** *is very useful for all countries. Иштирокчиёни саммит қайд намуданд, ки* ***инвеститсия*** *барои ҳамаи кишварҳо муфид мебошад.*

Миссия (Mission) – намояндагӣ, маъмурият, рисолат, ҳайат. Ин истилоҳ, яъне намояндагӣ аз калимаи англисии ***mission*** ба забони русӣ миссия (намояндагӣ) ва аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ, ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ, ворид гардид ва бо ибораҳои таркибии миссияи дипломатӣ, миссияи нозирони СММ, миссияи САҲА ва ғ. дар нишастҳои сатҳи олӣ, вазирони корҳои хориҷӣ ва кормандони риштаи равобити

байналмилалӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. *Example:* ***Mission*** *of the OSCE played an important role during civil war in Tajikistan. Дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон* ***намояндагии*** *САҲА нақши муҳим бозид. Ин истилоҳ соли 1692 мавриди истифода қарор гирифт.*

Саммит (Summit) – вохӯрии сатҳи олӣ, вохӯрии сарони кишварҳо, ҷаласаи сатҳи олӣ мебошад. Истилоҳи саммит дипломатияи сатҳи олиро ифода мекунад, ки дар он вохӯрии сарони кишварҳо ҳамчун як механизми барқарории равобити байналмилалӣ маҳсуб мегардад.

Example: Fruitful negotiations on these sensitive issues can be achieved only at the ***summit****. Гуфтушунидҳои судманд оиди ин воқеаҳои ҳангомадор танҳо метавонад дар* ***саммит (вохӯрии сарони кишварҳо)*** *ба даст ояд. Ин истилоҳ соли 1972 мавриди истифода қарор гирифт.*

Конвенсия (Convention) *–ҳуҷҷат, аҳднома, муоҳада, иҷлос, тавофуқ* мебошад. Ин истилоҳ аз забони англисӣ ба забони русӣ ва тавассути он ба забони тоҷикӣ ворид гашта, бештар ба маънои ҳуҷҷат арзёбӣ мегардад.

Example: This is forbidden under the European ***convention*** *on Human Rights. Тибқи* ***конвенсияи (аҳдномаи)*** *аврупоии ҳуқуқи башар ин кор мамнӯъ аст. Ин истилоҳ асри XV мавриди истифода қарор гирифт.*

Оппозитсия (Opposition). *Ин истилоҳ ба калимаҳои мухолиф, зид, таноқуз, тарафи мухолиф* муродиф мебошад. Вожаи мазкур ифодагари он мазмунест, ки як гурӯҳи алоҳидае дар мавриди ягон масъала мухолифат мекунанд.

Example: The warring factions had united in ***opposition*** *to the common enemy. Гурӯҳҳои* ***мухолиф*** *барои муқобила бо душмани муштарак даст ба дасти ҳам дода буданд. Ин истилоҳ дар асри XIV мавриди истифода қарор гирифт.*

Резолютсия (Resolution). *Истилоҳи резолютсия қатънома, изҳори назари расмӣ, қарор, тасмими қотеъ* мебошад. Ин вожа, яъне резолютсия (қатънома), изҳороти расмиест, ки як фикр ё ақидаи аз ҷониби ягон кумита ё шӯро тавассути овоздиҳӣ ризоият додашударо ифода мекунад.

Example: Hopes of peaceful ***resolution*** *to the conflict were fading. Умеди ҳалли* ***қатъномаи*** *мусолиматомези ихтилоф аз байн мерафт. Ин истилоҳ дар асри XIV мавриди истифода қарор гирифт.*

Вето (Veto) *– маънои ин истилоҳ вето, райъ, райъи «не», мухолифат*, истодагарӣ намудан аст. *Example: Each of the permanent members of the UN Security Council has* ***veto*** *power. Ҳар як аъзои доимии Шӯрои Амнияти СММ ҳаққи* ***вето*** *дорад. Ин истилоҳ соли 1629 мавриди истифода қарор гирифт.*

Глобализатсия (Globalization). Истилоҳи мазкур, ки падидаи асри XX мебошад, ба маънии калимаҳои ҷаҳонишавӣ, якҷояшавӣ, ҷаҳонсозӣ, сиёсати ҷаҳонӣ истифода мегардад. *We have to keep our national culture and defense our national interest in the process of* ***globalization*** *noted president. Мо бояд дар ин раванди* ***глобализатсия (ҷаҳонишавӣ)*** *фарҳанги миллӣ ва манофеи миллии худро ҳифз намоем, иброз намуд Президент. Ин истилоҳ бори нахуст соли 1951 истифода гардид.*

Меморандум (Memorandum) *– ёддошт, ёддошти тафоҳум, ҳуҷҷати ғайрирасмӣ, қавлнома.* Истилоҳи меморандум шартномаи ғайрирасмиест, ки байни ду шахс ё ду ҷониб роҷеъ ба ягон масъала баста шуда, тарафҳо аз натиҷаи ин ҳуҷҷат қаноатманд мегарданд. *Example: The three countries have signed* ***a memorandum*** *in which they agree to work together. Се* ***кишвар меморандум (ёддошти тафоҳум)*** *имзо карданд, ки онҳо барои якҷоя амал кардан розӣ мебошанд. Ин истилоҳ бори нахуст дар асри XV мавриди истифода қарор гирифт.*

Accreditation *– the act of granting official approval or recognition.* Амали ато кардани рухсати расмӣ ё пазириш

Example: His staff announced routine receipt of ***accreditation*** *for the new ambassadors.*Қароргоҳи вай самти қабули ***«эътиборномаи»*** сафирони навро эълон намуд. Ин истилоҳ аз калимаи лотинии **«accr*editus»*** реша гирифта, бори нахуст соли 1535 мавриди истифода қарор гирифтааст.

Agent *- a representative who act on behalf of others*. Намояндае, ки аз номи дигарон амал мекунад. *Example: A former FBI* ***agent*** *has been defected to the UK*

Собиқ ***агенти*** БФТ ба Британия фирор кард. Ин истилоҳ аз калимаи лотинии ***«agree»*** ва калимаи юнонии ***«agein»*** ба вуҷуд омада, дар риштаи равобити байналмилалӣ дар асри XV мавриди истифода қарор гирифт.

Counterpart *-a person or thing having the same function as another. Ягон* шахсияте, ки мисли дигаре дорои як вазифа мебошад. *Example: The Foreign Minister exchanged views with his German* ***«counterpart»*** *on international issues*. Вазири корҳои хориҷӣ бо ***«ҳамтои»*** олмониаш оиди масоили байналмилалӣ табодули афкор намуданд. Ин истилоҳ аз асри XV инҷониб мавриди истифодаи кормандони бахши равобити байналмилалӣ қарор гирифтааст.

De*legation* *- a group of representatives*, гурӯҳи намояндаҳо. Дар забони тоҷикӣ бештар ин тарҷума ҳамчун «ҳайати вакилон» садо медиҳад.

Example: They sent ***delegation*** *to the meeting*. Онҳо ба ҷаласа ***ҳайати вакилонро*** фиристоданд. Ин истилоҳ аз калимаи англисии ***«delegation»*** ва калимаи русии ***«делегация»*** ба захираи забони тоҷикӣ ҳамчун делегатсия ворид шуд, аммо аз солҳои 80-уми асри XX модули тоҷикии он «ҳайати вакилон» бештар мавриди истифода мебошад.

Doctrine *- a bilief accepted as authoritative by some group or school* - эътиқод ё худ таълимоте, ки тавассути баъзе гурӯҳҳо ё баъзе мактабе ҳамчун таълимот пазируфта шудааст.

Example: Truman ***Doctine*** *createad* someone sent on a mission to represent another inteests *a new American role of intervention in the world.* ***Таълимоти*** Трумэн нақши нави мудохилаи Амрикоро дар дунё ба вуҷуд овард. Ин истилоҳ дар асрҳои миёна аз забони лотинӣ ва фаронсавии doctrina ба забони англисӣ шомил шуда, дар асри XIV мавриди истеъмол қарор гирифт.

Emissary *- createad someone sent on a mission to represent another interests* фиристода, як шахси маъмур – шахсе бо намояндагӣ барои пешкаш кардани манофеи дигарон фиристода мешавад. Example: *A former Foreign Minister was sent to Japan as* ***an emissary*** *of the head of the government.* Собиқ вазири корҳои хориҷӣ ҳамчун ***фиристодаи*** махсуси сардори давлат ба Ҷопон фиристода шуд. Ин истилоҳ аз калимаи лотинии «emissarius» ба забони англисӣ ворид шуда, соли 1607 дар риштаи дипломатия истифодаи гардид.

Ultimatum *- a final peremptory demand* – итмом, итмоми ҳуҷҷат,

охирин пешниҳод. *Example: Rejection of* ***an ultimatum*** *may lead to the breaking off diplomatic relations.* Рад намудани ***ултиматум*** метавонад ба қатъи равобити дипломатӣ оварда расонад. Истилоҳи ултиматум аз калимаи лотинии ***«ultimatus»*** ба забони англисӣ шомил гардида, соли 1731 мавриди истифодаи риштаи муносибатҳои байналмилалӣ қарор гирифтааст.

Credential *- a documeent attesting to the truth of certain stated facts*- ҳуҷҷате (яъне эътиборнома), ки сафир салоҳияти дипломатӣ пайдо мекунад. *Example: Through this* ***document (credential)*** *the sending country indicates it's desire for normal diplomatic relations*. Тавассути ин ҳуҷҷат, яъне эътиборнома, тамоюли худро ба равобити муътадили дипломатӣ иброз медорад. Истилоҳи «***credential***» бори нахуст соли 1655 дар идораи сиёсати хориҷии Англия мавриди истифодаи кормандони риштаи равобити байналмилалӣ қарор гирифта буд.

Annexation *- incorporation by joining or uniting* – ҳамроҳкунӣ бо усули таҷовуз, забт, яъне усули пайвастшавӣ бо роҳи ғасб. *Example: Hitler succeeded in* ***annexing*** *various parts of Europe to Germany without firing a shot.* Гитлер дар ***анексияи*** (ғасби) қисматҳои гуногуни Аврупо бе тирпаронӣ муваффақ шуд. Аз калимаи лотинии ***«annexus»*** ва калимаи фаронсавии ***«annexer»*** вориди луғоти забони англисӣ гардид ва дар асри XIV бори аввал дар заминаи равобити байналмилалӣ мавриди истифода қарор гирифт.

Бо шарофати мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ ва ташкил шудани Кумитаи истилоҳот, дар назди кумита, кумитаи истилоҳоти сиёсӣ – дипломатӣ ташкил шавад ва як ҳайати чанднафара сирф ба масоили истилоҳоти сиёсӣ ва истилоҳоти дипломатӣ машғул шаванд ва онҳо луғатҳо, китобҳо ва дигар маводҳо роҷеъ ба масоили равобити байналмилалӣ омода созанд.

Дар хотима, вобаста ба таҳаввулоте, ки дар ҷомеа, дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мардуми олам ва махсусан миллати тоҷик баъди истиқлолият рух дод, мардуми тоҷик ва махсусан зиёиён, донишмандону муҳаққиқони риштаи забоншиносӣ аз суннатҳои вожасозӣ ва истилоҳотофаринии даврони гузашта, ибтидои даврони шӯравӣ ва аз дастовардҳои ҳамзабонони бурунмарзӣ, Афғонистону Эрон, самаранок истифода барем ва дар шароити глобализатсия (ҷаҳонишавӣ) ва бархӯрди тамаддунҳо ҷойгоҳ, мақому манзалати забони ниёкони хешро аз фишори забонҳои аҷнабӣ ва таҳоҷуми фарҳангӣ ҳифз намоем.

А Д А Б И Ё Т

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. - Ҷ.1. - 356 с.
2. Даниленко В.П. Русская терминология / В.П. Даниленко. - М: Наука, 1972. - 246 с.
3. Коршунов С.И. Как работать над терминологией / С.И. Коршунов. – М. Наука, 1968. - 76 с.
4. Лейчик В.М. Терминоведение. Предмет, метод, структуры / В.М. Лейчик. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009. – 256 с.
5. Мирзо Ҳасани Султон. Ташаккул ва такомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.
6. С. Назарзода. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ - сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи ХХ. – Душанбе. Дониш, 2004. - 302 с.
7. Суперанская А.В. Общая Терминология / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Василева. - М: Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.
8. Саидов Х.А. Дипломатическая терминология в таджикском и английском языках: дисс… док. фил. наук / Х.А.Саидов. - Душанбе, 2013. - 330 с.
9. Ходжа Самандар Тирмизи. Дастур-ул-мулук. - М. Наука, 1971. – 657 с.
10. Ҳамрохон Зарифӣ. Дипломатияи Тоҷикистон дирӯз ва имрӯз. - Душанбе: Ирфон, 2009. - Қ.1. - 296 с.
11. Mahdi Khiyobony. A comprehensive dictionary of political terms / Mahdi Khiyobony. – Tehran, 1384. – 596 p.
12. Jack Pilny, Roy Olton. Dictionary of International Relations / Jack Pilny, Roy Olton. – Tehran: Saroi Adolat. – 621 p.

ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ ДИПЛОМАТИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз масоили муҳимми илми забоншиносӣ, яъне иқтибосот, бахшида шудааст. Иқтибосот – ин воридшавии калима, ибора ва истилоҳоти аз дигар забонҳо воридшударо мегӯянд. Имрӯз ин раванд, яъне воридшавии иқтибосот аз дигар забонҳо, махсусан аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ, зиёд эҳсос мешавад. Асосан «истилоҳоти иқтибосӣ» - ро меҳмонони аз дигар забонҳо мегӯянд. Бо таҳаввулоти зиёде, ки дар Аврупо рӯх дод, ин сабаб шуд, ки иқтибосоти зиёде ба хазинаи луғавии забони англисӣ ворид гардад. Аввалан римиҳо ба Британия ҳуҷум оварданд, ки садҳо калима ва ибораҳои лотиниро дар ин кишвар гузоштанд. Баъдан қабилаҳои анло-саксонҳо ва фаронсавиҳо ба ин сарзамин ҳуҷум намуданд. Ҳамаи ин омилҳо сабаб шуд, ки ин ба танг шудани мавқеи забони «келтӣ» оварда расонад. Бештари истилоҳоте, ки дар забони тоҷикӣ маъмул гаштаанд, аз забонҳои юнонӣ, лотинӣ, арабӣ, англисӣ ва русӣ ба забони мо иқтибос шудаанд. Дар мақола иқтибосоти дипломатии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст ва якчанд истилоҳоти иқтибосӣ аз лиҳози луғавию маъноӣ ва пайдоишашон мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор гирифтааст. Донишмандони риштаи забоншиносӣ ва пажӯҳишгарони моро месазад, ки ин иқтибосотро аз лиҳози этимологӣ, сохторӣ, сарфу наҳвӣ ва луғавию маъноӣ ҳаматарафа пайгирӣ намоянд.

Калидвожаҳо: аккредитатсия, агент, ҳамто, ҳайати вакилон, доктрина, ултиматум, аннексия, эмисар, эътиборнома, геополитика, глобализатсия.

ЗАИМСТВОВАННЫЕ АНГЛИЙСКИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящается одной из важнейших проблем лингвистики - проблеме заимствованных слов и терминов. Заимствование – это вхождение слова из другого языка. Сегодня этот процесс, то есть вхождение заимствованных терминов особо заметен. В основном «проблема заимствованных терминов» - это изучение терминов, и их использований в разных сферах. В результате больших эволюций, которые произошли в Европе, многие заимствованные термины вошли в словарный состав английского языка. Сперва римляне захватили Британию и оставили там много слов и выражений. Потом англо-саксонские племена и французы захватили этот остров. Все эти событии стали причиной, которая ослабила позицию кельтского языка. В статье объектом анализа стали заимствованные английские дипломатические термины в таджикском языке и был проведен анализ нескольких заимствованных английских дипломатических терминов. Большинство этих терминов, которые используются в таджикском языке были заимствованы из греческого, латинского, арабского, английского, русского и других языков. Учёные лингвисты должны рассматривать эти заимствованные термины с точки зрения их этимологических, структурных, морфологических, синтаксических и словарных значений.

Ключевые слова: аккредитация, агент, коллег, делегация, доктрина, ультиматум, аннексия, эмиссар, верительные грамоты, геополитика, глобализация

BORROWED ENGLISH DIPLOMATIC TERMS IN TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to one of the important problems of the linguistics the problem of borrowed terms. Borrowed is the entering of the word, term and expression from other languages. The process of entering borrowed feels today from other languages. Basically «borrowed terms» are called the guests from other languages. As the result of great evolutions which happened in Europe many borrowed words entered to the dictionary of the English language. First Romans conquered Britain and they remained hundreds of words and expressions in this country. Then Anglo-Saxon tribes and French attacked to this country and all these states became the reasons that the position of Celtic language become weak day by day. The majority of the terms which are used in Tajik language, they were borrowed from Greek, Latin, Arabic, English, Russian and other languages. Borrowed English diplomatic terms in Tajik language were taken under the scientific discussion and several borrowed terms were taken under the scientific researches. It is necessary that our linguists have to take under the consideration the terms from the point of etymology, structure, vocabulary and the meanings.

Key words: accreditation, agent, counterpart, delegation, doctrine, ultimatum, annexation, emissary, credentials, geopolitics, globalization.

Сведения об авторе: ***Абдулфайзов С.*** **–** Таджикский национальный университет, доцент кафедры английского языка и сравнительной типологии факультета языков Азии и Европы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025. E-mail: **saidnurudin.abdulfayzov.53@mail.ru**. Телефон: **(+992) 918-17-50-45**

Information about the author: ***Abdulfayzov S.*** – Tajik national University, associate Professor of the Department of English and comparative typology, faculty of Asian and European languages. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. E-mail: **saidnurudin.abdulfayzov.53@mail.ru**.
Tel: **(+992) 918-17-50-45**

УДК: 491.550+615

ВОЖАҲОИ ТИББИИ ИФОДАКУНАНДАИ ПЕШГИРИИ БЕМОРИҲО ДАР “ЗАХИРАИ ХОРАЗМШОҲӢ”-И ИСМОИЛИ ҶУРҶОНӢ

Қаландарзода А.А.
Коллеҷи омӯзгории ба номи Хосият Махсумоваи
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Бояд қайд кард, ки “Захираи Хоразмшоҳӣ” як китоби ҷомеи пизишкӣ аст, чунонки ба гуфтаи худи ӯ “Ин китоб чунон ҷамъ карда омадаст, ки табибро андар ҳеҷ боб ба ҳеҷ китоби дигар ҳоҷат набошад” [4, с.20]. Захираи Хоразмшоҳӣ маъруфтарин асари Ҷурҷонист, ки ба забони форсӣ навишта шудааст, ин дар ҳолест, ки ӯ донандаи забонҳои илмии он замон, яъне арабӣ, сирёнӣ ва юнонӣ низ буд. Ҳамин мавзӯъ сабаб шуд, ки форсизабонон дастрасии осонтар ба сарчашмаҳои пизишкӣ дошта бошанд. Албатта, пеш аз вай низ донишмандоне чун Ибни Сино китобҳое дар заминаи пизишкӣ ба забони форсӣ навиштаанд, аммо Ҷурҷонӣ танҳо донишманде аст, ки ҳамаи осори пизишкии худро ба забони форсӣ навиштааст [3, с.304]. “Захираи Хоразмшоҳӣ”, дарвоқеъ, ба забони содаи пуртаровати дарии орӣ аз такаллуфот, ки маъмули Осиёи Миёна буд, таълиф шудааст ва аз лиҳози услуби нигориш ба китобҳои илмии давраи феодализми мутараққӣ (асрҳои 10-12), амсоли “Аҷоиб-ул-булдон”-и Абулмуайяди Балхӣ, “Ҳудуд-ул-олам”-и муаллифи номаълум, “Таърихи Бухоро”-и Наршахӣ, “Таърихи Систон”-и муаллифи номаълум, “Аҷоиб-ул-махлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот”-и Муҳаммади Тӯсӣ шабоҳат ва қаробат дорад [5, с.4].

Дар тибби суннатии форсзабонон, пешгирӣ аз гирифторӣ ба беморӣ ва ҳифзи саломатии афрод бар дармон пешӣ дорад ва бад-ин сабаб дорои аҳамияти бисёр хос аст. Пажӯҳиши усули шашгонаи пешгирӣ, ки дар китобҳои ҳакимони тиб ва аз ҷумла дар таълифоти ҳаким Сайид Исмоили Ҷурҷонӣ ба тафсил баҳс шудааст, ки шомили ҳаво, ҳаракату сукун, хобу бедорӣ, хӯрданию ошомиданӣ, истифроғу иҳтибос ва аърози нафсонӣ аст.

Ҳаво – ин вожа арабӣ буда, ба забони мо иқтибос шудаву миёни мардум маъмул аст ва ин вожа дар луғатномаи Деҳхудо чунин шарҳ дода шудааст: Ҷисми латиф ва равон, ки гирдогирди заминро фаро гирифта ва ҷондорон ва гиёҳон аз он нафас мегиранд; таркибе аз нитроген, оксиген ва каме аз газҳои дигар, ки гирди заминро иҳота кардааст; миёни замин ва осмон; тиҳӣ, холӣ; атмосфера, ҳаво; бод, шамол; иқлим; боду ҳаво, обу ҳаво; фазои осмон [2, с.1048].

Ҷурҷонӣ муътақид аст, ки ҳаво яке аз омилҳои муҳим дар саломатӣ ва пешгирӣ аз беморӣ аст. Аз дидгоҳи ӯ агар ҳаво дучори олудагӣ бошад, аз тариқи нафаскашӣ боиси эҷоди беморӣ дар бадан мешавад ва ҳамчунин дар беҳбуди хуни бадан нақш дорад. Ҷурҷонӣ фасл (яъне фаслҳои сол), ҷуғрофия ва маҳалли зиндагиро аз омилҳои муассир бар кайфияти ҳаво медонад. Ба эътиқоди ӯ ҳавои хуб ҳавое аст, ки ҳеҷ чизи бегонае дар он омехта набошад. Чунончи зикр мекунад: "Агарчи ҳаворо кайфияте хосса аст ва ... ин ҳаво, ки гирди мардум андар омадааст ва баду наздик аст, ҳавои холис нест. Лекин омехта аст, ба бухорҳо ва дудҳо ва гардҳо ва ғайри он ва аз кайфияти ҳар чизе кайфияте дигар меёбад ва ҳамчунин андар ҳар фасле аз фаслҳои сол аз кайфияти хоссаи хеш бигардад... ва ҳавои нек ҳавои софе бошад, ки ҳеҷ чизи ғариб бо вай омехта набошад" [3, с.289]. Аз дидгоҳи Ҷурҷонӣ ҳавои озод беҳтар аз ҳавои иморатҳо аст, аммо агар ҳаво олуда бошад, пас ҳавои даруни сохтумонҳо беҳтар аст.

Ҳаракат - калимаи арабӣ аст ва ин вожа масдари феъли **ҳарука** буда, ба чунин маъноҳо кор фармуда мешавад: такон, ҷунбиш, ҷунбидан, ҳаракат; варзиши озод; фаъолият; муқобили сукун [9, с.248].

Сукун - ин вожа низ арабӣ буда, масдари феъли **сакана** мебошад. Дар қомусҳо чунин шарҳ дода шудааст: оромиш, оромӣ; хомӯшӣ; сукун, аломати ҷазм; дарвеш гардидан; муҳтоҷ шудан; заиф гардидан; ҷой гирифтан дар хона. Баъзеҳо гӯянд: сукун иборат аз қарор гирифтан дар замон аст, ки ҳаракат дар он воқеъ мешавад ва бинобар ин, таърифи сукун зидди ҳаракат аст. Ва дар ин ҷо ҳам сукун ба маънои ором, қарор гирифтан ва ҳаракат накардан омадааст [1, с.1758].

Аз дидгоҳи Ҷурҷонӣ варзиш як асли муҳим дар ҳифзи тандурустӣ аст. Ӯ варзиш ё риёзатро ба ду навъ тақсим мекунад: варзиши куллӣ, ки ҳама андомҳо бо ҳам ҳаракат мекунанд ва варзиши ҷузъӣ, ки як андоми хос ҳаракат мекунад. Ба ақидаи ӯ варзиш дар дафъи маводи зиёдатии бадан нақши муҳимме дорад. Ӯ ҳамчунин пешниҳод менамояд, ки агар хоҳӣ аз варзиш натиҷаи муносибтаре гирифта шавад, беҳтар аст муддати онро бештар кард, ба ҷойи ин, ки фишори бештаре ворид кунанд, зеро ин навъи варзиш боиси эҷоди осеб дар бадан мешавад. Ҳамчунин мегӯяд беҳтарин замон барои варзиш кардан, замоне аст, ки ғизо ҳазм шуда ва боқимондаи ғизо аз бадан хориҷ шуда бошад. Ӯ ба усули варзишӣ, чун гарм кардану сард кардани бадан пеш ва пас аз варзиш ишора мекунад.

Яке дигар аз усули шашгонаи ҳифзи тандурустӣ дар тиб, хобидани муносиб аст. Аз нигоҳи Ҷурҷонӣ замоне муносиби хобидан аст, ки ғизо аз ибтидои меъда гузашта бошад, аммо хобидан бо меъдаи холиро тавсия намекунад. Ӯ хобидан дар рӯзро номуносиб дониста, вале касонеро, ки ба он одат доранд тавсия менамояд, ки набояд онро ба якбора қатъ кунанд. Ба ақидаи вай хобидани ба пушт зараровар буда, сабаби дарди пушт, пахш кардани сиёҳӣ дар хоб, бемории саръ (бемории асаб, ки дар он рагу мушакҳо мекашад) ва сакта мешавад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҳангоми ба пушт хобидан халали нафаскашӣ мушоҳида мешавад. Ҷурҷонӣ тавсияҳое монанди оббозӣ кардан, гӯш фаро додан ва ё хондани достоне пеш аз хобро барои афроде, ки дучори бехобӣ мешаванд, пешкаш менамояд. Аз ҷумла зикр мекунад, ки агар нахуст ба ҳаммом равад ва обро нимгарм ба сари худ бирезад, боис мешавад, ки пас аз ҳаммом зудтару беҳтар метавонад бихобад.

Мутобиқи дидгоҳи тиб, тандурустии афрод робитаи мустақиме бо шеваи хӯрдану ошомидани онҳо дорад. Ба назари Ҷурҷонӣ беҳтарин ғизоҳо барои ҳифзи саломатӣ, нони покизаи таҳияшуда аз гандуми солим, гӯшти гӯсфанд, ширинӣ ва шарбат аст. Вай анҷир ва ангурро аз меваҳои ғизодиҳанда медонад. Ӯ дар мавриди хӯрокӣ тавсияҳои зерро матраҳ мекунад: "Ғизоро бояд ҳангоме хӯрд, ки иштиҳо вуҷуд дорад. Дар хӯрдани ғизо набояд зиёдаравӣ кард ва бояд пеш аз комил сер шудан, даст аз ғизо хӯрдан кашид. Чунончи фард беш аз ҳад ғизо бихӯрад бояд рӯзи баъд чизе нахӯрад. Қувваи ҳозимаи солмандон заифтар аст, бинобар ин бояд камтар ва сабуктар ғизо бихӯранд ва аз хӯрдани ғизоҳои равғанӣ бипарҳезанд" [7, с.91].

Ҷурҷонӣ дар китоби худ дар мавриди аҳамияти об суҳбат мекунад ва нуқтаҳои ҷолиби таваҷҷуҳеро дар мавриди кайфият, озмоиш ва тасфияи об баён мекунад, ки бо меъёрҳои таъйиншуда аз сӯйи созмони беҳдошти ҷаҳонӣ мутобиқат дорад. Дар ҷойи дигар чунин баён мекунад: “Ҳоли обҳо ҳар ҷое дигар бошад, на аз баҳри он ки гавҳар об бигардад, лекин аз баҳри он ки чизҳое бо вай омехта гардад ва бар заминҳои мухталиф гузарад ва аз кайфияти заминҳо ҳолҳои ӯ беҳ гардад” [4, с.297]. Ӯ оби чашмаро аз беҳтарин обҳо медонад, чаро ки аз сӯрохиҳои хоку лой убур кардааст ва ҳамчунин вижагии оби солимро дар наёмехтани ҷисмҳои бегона бо об ва надоштани рангу бӯй ва маззаи хос медонад. Дар робита бо равишҳои тасфияи об равиши гузаронидан аз поло, бухоркунӣ ва ҷӯшонидани обро шарҳ медиҳад: “Ӯро бисёр биполоянд, ба хирқаҳои дуто покиза ё андар сафолҳои нав кунанд, то аз вай битаровад... он ки беҳ бипазанд, чӣ бештари оби бад аз пухтан ба салоҳ ояд” [4, с.298].

Истифроғ - вожаи арабӣ буда, масдар аз феъли **истафраға** аст, ки ин вазни даҳуми феъл дар забони арабӣ мебошад. Ба чунин маъноҳо истифода мешавад: ҳамаи тавони худро ба кор бастан; тиҳӣ шудани тан аз афзуниҳое, ки дар табиат бошад; фароғат хостан. Ба истилоҳи табибон қай кардан; холӣ кардани бадан хоҳ бо қай, хоҳ бо шоша, хоҳ бо исҳол [9, с.919], ки дар ин ҷо бо ҳамин маъноҳои охир истифода мешавад.

Тавба кун в-аз хӯрда истифроғ кун,
В-ар ҷароҳат куҳна шуд, рав, доғ кун. Румӣ

Иҳтибос - вожаи арабӣ буда, масдар аз феъли **иҳтабаса** гирифта шудааст, ки ин вазни ҳаштуми феъл дар забони арабӣ мебошад. Ва дар луғатномаҳо чунин шарҳ дода мешавад: зиндонӣ к.; боздошт, монеъ ш. (*касеро ё чизеро*); тангӣ к., гирифт (*дам, нафас*) [9, с.227].

Дар тиб истифроғ ба маънои пок шудани бадан аз маводи зиёдатӣ ва ғайритабиӣ аст. Истифроғ нафъҳое дорад, монанди баромадани ҳаво дар боздам, пешоб, арақ, дафъи бод, дафъи манӣ, атса ва баромадани шир. Иҳтибос ба маънои нигаҳдории маводи ниёз дар бадан аст, ки барои ҳифзи саломатӣ, зарурӣ аст. Мисоли дигар аз иҳтибос, мондани ғизо дар меъда барои ҳазм ва беҳтар ҷазб шудани ғизо аст. Баробарӣ байни иҳтибос ва истифроғ барои саломатии бадан зарурӣ аст. Баъзе мавридҳо истифроғ тавассути пизишкон бо истифода аз доруҳо эҷод мешавад. Аз дидгоҳи Ҷурҷонӣ барои афзоиши арақ ба ҷойи додани дору бояд ба варзиш машғул шуд.

Аърози нафсонӣ. Аъроз калимаи арабӣ буда, ба маънои матоъҳо ва бемориҳо; ва ба истилоҳи тиб ба маънии мараз, ки ба сабаби маразе пайдо шуда бошад; ва ҷамъи **араз**, ки ба муқобили ҷавҳар бошад, яъне чизҳое, ки собит ва мустақил ба нафси худ набошад ва қоим ба ғайр бошад**; аърози нафсонӣ** иборат аз ғам, ваҳм, тарс, фараҳ ва хиҷолат аст. Ва ба маънои нишонаҳои равонӣ ҳам кор фармуда мешавад [8, с.73].

Аз дидгоҳи Ҷурҷонӣ таъсири ҳолатҳои равонӣ бар саломатии инсон дар муқоиса бо соири усули шашгона муассиртар мебошад. Пизишк бояд дар бораи ҳолатҳои равонӣ маълумоти кофӣ дошта бошад. Ҷурҷонӣ рафъи мушкилоти равонии беморро вазифаи пизишк медонад. Ӯ эътиқод дорад, ки саломатии равон бар саломатии тани бемор таъсиррасон аст. Дар ин робита дар мавриди чӣ гуна муомила кардан бо кӯдакон мегӯяд: “Ва кӯдаконро андар бемориҳо умедҳо ва чизҳои хуб фармояд дод ва аз ҳайбати муаллим ва аз дабиристон эмин фармояд кард, то шод шаванд ва қувватҳои эшон бемориҳо дафъ тавонад кард” [3, с.481]. Ӯ ҳамчунин ишқро ҷузъи ҳолатҳои равонӣ медонад ва дар робита бо он чунин мегӯяд: “... ва ишқ аз ҷумлаи аърози нафсонӣ аст, бар ҳар ки муставлӣ гардад, мазаррати (зарари) он бузург бошад ва андар дафъи он ҳеҷ судманде ӯро беҳтар аз хашм нест ва аз андешаи корҳои бузург ва муҳим, ки андар он лахте хашму тарс бошад” [3, с.482]. Ва боз ҷумлаи зебоеро баён мекунад: “... ва ҳеҷ чиз зиёнкортар аз бекорӣ, беандуҳӣ ва эминӣ нест” [3, с.482]. Пажӯҳишҳои охир нишон медиҳад, ки бекорӣ таъсири харобиоваре бар саломатии равонӣ дошта, эҳтимоли гирифтории шахс ба худкушӣ шуда метавонад. Вожаҳои тиббии ифодакунандаи пешгирӣ аз бемориҳо дар “Захираи Хоразмшоҳӣ” хеле зиёданд.

А Д А Б И Ё Т

1. Алиакбари Деҳхудо. Луғатномаи Деҳхудо. –Теҳрон, 1340. – Ҷ. 16. - 2342 с.
2. Алиакбари Деҳхудо. Луғатномаи Деҳхудо.– Теҳрон, 1340. – Ҷ. 32. - 1163 с.
3. Исмоили Ҷурҷонӣ. Захираи Хоразмшоҳӣ. Даҳ китоб дар як ҷилд. – Теҳрон: Маркази таҳқиқоти роёнаи қоимаи Исфаҳон 1384. – 1753 с.

4. Исмоили Ҷурҷонӣ. Захираи Хоразмшоҳӣ. Китоби якум: бо тасҳеҳи дуктур Муҳаммадризо Маҳрурӣ. – Теҳрон, 1380. - 280 с.
5. Исмоили Ҷурҷонӣ. Захираи Хоразмшоҳӣ. Китоби якум; таҳия, муқаддима ва тавзеҳоти Салоҳиддини Солеҳ. - Душанбе: САРВАТ, 1992. - 192 с.
6. Маҳдии Нотиқпур. Баррасии дидгоҳи Ҷурҷонӣ дар заминаи олудагии ҳаво ва тасфияи об дар китоби "Захираи Хоразмшоҳӣ". [Манбаи электронӣ]. URL: http://www.sid.ir/fa/journal/View Paper. aspx?id=150751/ (санаи истифодабарӣ: 25.07.2017).
7. Муҳаммад Аҳмадӣ. Усули тағзия дар пизишкии эронӣ. [Манбаи электронӣ]. URL: http://www.tim.ir/post-678.html/ (санаи истифодабарӣ: 15.08.2017).
8. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 1987. - 480 с.
9. С. Сулаймонӣ. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. - Чопи дуюми ислоҳшуда ва иловашуда. - 1564 с.
10. Фариштаи Ҷаҳонӣ. Вожашиносии пизишкӣ дар "Захираи Хоразмшоҳӣ". [Манбаи электронӣ]. URL: https://jiitm.ir/browse. php?aid=752&sid =1&slc_lang=fa/ (санаи истифодабарӣ: 21.09.2017).

ВОЖАҲОИ ТИББИИ ИФОДАКУНАНДАИ ПЕШГИРИИ БЕМОРИҲО ДАР "ЗАХИРАИ ХОРАЗМШОҲӢ"-И ИСМОИЛИ ҶУРҶОНӢ

Беҳдошти умумӣ ё пизишкии пешгирии бемориҳо, шохае аз илми пизишкӣ аст, ки ҳадафи он ҳифз ва афзоиши сатҳи саломатии афроди ҷомеа ба сурати куллӣ аст. Донишмандони форсзабон бавижа дар тайи асрҳои миёна дар пешбурди дониши пизишкӣ нақши муҳимме гузоштаанд. Ҳаким Исмоили Ҷурҷониро яке аз донишмандони бузурги форс ва ҷаҳон дар асрҳои панҷум ва шашуми ҳиҷрӣ мутобиқ ба асрҳои ёздаҳум ва дувоздаҳуми милодӣ ва эҳёкунандаи илми пизишкӣ медонанд. "Захираи Хоразмшоҳӣ" маъруфтарин асари Ҷурҷонист ба форсӣ навишта шудааст. Пеш аз Ҷурҷонӣ, ҳатто баъд аз ӯ ҳам, китоби ҷомеъе мисли ин дар ҳеҷ кишваре навишта нашудааст. Яке аз мавзӯоте, ки дар тибби суннатии форсзабонон табибон ба он бештар таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд, тибби пешгирӣ аст. Ин китоби даҳҷилда дорои 750000 калима аст, ки шомили ҳамаи мавзӯоти пизишкӣ, аз қабили куллиёти тиб, анатомӣ, физиологӣ, сабаби бемориҳо, навъҳои дармонҳо, масоили беҳдоштӣ, дастури ғизоӣ ва ошомиданӣ, корҳои ҷарроҳӣ, шиносоии захрҳо ва захролудшавиҳо, дорушиносӣ ва дорусозӣ ва амсоли инҳо, мебошад. Китоби савуми "Захираи Хоразмшоҳӣ" шомили ду қисмат ва ҳар қисмат аз ҳафт гуфтор ташкил шудааст. Гуфторҳои як то шаш аз қисмати нахустин ва гуфторҳои як ва се аз қисмати дуввуми ин китоб ба усули шашгона ихтисос дорад. Дар тибби суннатии форсзабонон, пешгирӣ аз гирифторӣ ба беморӣ ва ҳифзи саломатии афрод бар дармон тақаддум (пешӣ) дорад ва бад-ин сабаб дорои аҳамияти бисёр хос аст. Пажӯҳиши усули шашгонаи пешгирӣ, ки дар китобҳои ҳакимони тиб ва аз ҷумла дар таълифоти ҳаким Сайид Исмоили Ҷурҷонӣ ба тафсил баҳс шудааст, ки шомили ҳаво, ҳаракату сукун, хобу бедорӣ, хӯрданию ошомиданӣ, истифроғу иҳтибос ва аърози нафсонӣ аст.

Калидвожа: Ҷурҷонӣ, Захираи Хоразмшоҳӣ, усули шашгона, тибби суннатӣ, пешгирӣ, пизишкӣ, ҳифзи саломатӣ.

ЛЕКСИКА, ОБОЗНАЧАЮЩАЯ МЕДИЦИНСКУЮ ПРОФИЛАКТИКУ, В "ЗАХИРАИ ХОРАЗМШОХИ" ИСМАИЛА ДЖУРДЖОНИ

Общее здравоохранение и профилактическая медицина являются одной из ветвей медицины, целью которой в целом считается защита и повышение уровня здоровья членов общества. Персоязычные мыслители, особенно учёные средних веков, сыграли важную роль в продвижении врачебных знаний. Исмаил Джурджони считается одним из великих персидских и мировых учёных XI – XII веков и продолжателем врачебной науки. «Захираи Хоразмшохи» известное произведение Джурджони написано на персидском языке. До Джурджони, и даже после него, не было подобных этому комплексных произведений. Профилактическая медицина является одной из актуальных тем, к которым проявляют интерес персоязычные врачеватели. Это десятитомная книга состоит из 750000 слов, которые охватывают врачебные темы, в том числе медицинская хрестоматия, анатомия, физиология, причины болезней, виды лечения, проблемы здравоохранения, правила питания и питья, хирургия, токсикология и интоксикация, фармацевтика и фармакология и другие области медицины. Третья книга «Захираи Хоразмшохи» состоит из двух частей и каждая часть состоит из семи сказаний. С первого по шестое сказание из первой части, также первое и третье из второй части этой книги посвящены шести методам профилактической медицины. В традиционной персоязычной медицине профилактика болезней и здравоохранение человека имеют глубокие корни. Исследование по профилактике болезней шестью методами (способами) приведены в книгах врачевателей средневековья, в том числе в произведении известного учёного Сайид Исмоила Джурджони. Воздух, движение, сон и бодрствование, питьё и питание, психическое состояние служат в качестве основных терминов в произведении мыслителя. В данной статье освящаются основные взгляды Джурджони о вышеназванных понятиях, как ҳаво- воздух, ҳаракат- движение и другие, в медицинском аспекте.

Ключевые слова: Джурджони, Захираи Хоразмшохи (Сокровищница Харазмшохи), шесть методов (принципов), традиционная медицина, профилактика недугов, врачевание, здравоохранение.

VOCABULARY DENOTING MEDICAL PROPHYLAXIS "ZAHIRI KHARAZMSHAHI" ISMAIL, JURJANI

General health and preventive medicine is one of the branches of medicine, that the purpose of which is generally considered to protect and improve the health of members of society. Persian scientists, especially in the middle-aged, have played an important role in promoting medical knowledge. The thinker Ismoili Jurjoni considered

one of the great Persian and world scientists in V-VI AH centuries and respectively to the XI – XII century's continuer of medical science. "Zakhirai Khorazmshohi" is the famous work of Jurjoni that have written in Persian language. Before of Jurjoni and even after him, was not written similarly complex work in any countries. One of the themes of preventive medicine is the issues of the interest to which Persian doctors are interested. This ten-volume's book consists of 750000 words that cover medical topics, including medical omnibus edition, anatomy, physiology, causes of disease, treatments, health care issues, nutrition and drinking rules, surgery, toxicology and intoxication, pharmacy and pharmacology and others. The third book of "Zakhirai Khorazmshohi" consists of two parts and each part contains seven stories. From the first to the sixth tale of the first part, also the first and third of the second part of this book are devoted to six methods. In traditional Persian medicine, the prevention of disease and human health is deeply rooted. A study on the prevention of diseases by six methods (principal) is given in the books of medieval doctors, including the work of the famous scientist Sayyid Ismoil Jurjoni. Air, movement, sleep and wakefulness, drinking and nourishment, mental state serve as the main terms in the work of the thinker. In this article, Jurjoni's main views on the above-mentioned concepts are consecrated, like "havo"-Air, "harakat"-movement and others, in the medical aspect.

Key words: Jurjoni, Zakhirai Khorazmshohi (Khorazmshohipoi's treasury of medicine), six methods, prevention, traditional medicine, doctoring, health care.

Сведения об авторе: *Каландарзода Амриддин Асадуллоевич* – Педагогический колледж им. Х. Махсумова при Таджикском государственном педагогическом университете им. С. Айни, ассистент кафедры таджикского языка и литературы. Адрес: Таджикистан, г. Душанбе, улица Айни, 73, 734002.
E-mail: **amriddin-91@mail.ru.** Телефон: **(+992) 934-81-81-45**

Information about the author: *Qalandarzoda Amriddin Asadulloevich* **-** Pedagogical college after name Khosiyat Makhsumova of the TSPU by name Sadriddin Ayni, assistant of the Department of Tajik language and literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini street 73, 734002. E-mail:**amriddin-91@mail.ru.**
Tel: **(+992) 934-81-81-45**

УДК: 113,5/2

ВИЖАГИҲО ВА УМУМИЯТИ ИСТИФОДАИ ҶОНИШИНҲОИ МАНФИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР ҶУМЛА

Муродов Б.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рудакӣ

Дар бораи вазифаи ҷонишинҳо, яъне кадом ҳиссаҳои нутқро ҷонишинҳо иваз мекунанд, дар забоншиносии тоҷик чанд фикр аст. Масалан С.Д. Арзуманов таъкид мекунад, ки ҷонишин ба ҷойи ягон ҳиссаи номии нутқ (*исм, сифат, шумора ва зарф)* кор фармуда мешавад [2, с.90]. Дар китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ, ки дар он бахши "ҷонишин" низ ба қалами С. Д. Арзуманов тааллуқ дорад, омадааст, ки ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ ба ҷойи *исм, сифат ва шумораҳо* кор фармуда мешаванд [6, с. 215]. Чунонки мебинем, *зарф* аз ин гурӯҳ партофта шудааст. Б. Сиёев фақат ба *ҷойи исм, сифат ва шумора* омадани ҷонишинҳоро зикр кардааст [10, с.156].

Муаллифони "Луғати терминҳои забоншиносӣ", теъдоди зиёдтар, яъне ба ҷойи *исм, сифат, шумора, зарф, масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол* кор фармуда шудани ҷонишинҳоро таъкид кардаанд [12, с. 229]. Вале таҳқиқоти мушаххас, дар бораи вазифаҳои ҷонишинҳо дар ҷумла дар забони муосири тоҷик, дар забоншиносии мо то имрӯз анҷом дода нашудааст.

Дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳо аз ҷиҳати вазифаҳои синтаксисии худ ба се гурӯҳ тақсим мешаванд, вале ин гурӯҳбандӣ аз забони англисӣ фарқ мекунад. Аксари забоншиносон аз ҷиҳати вазифаҳои синтаксисӣ дар ҷумла ҷонишинҳоро дар забони тоҷикӣ ба: а) ҷонишинҳои предметӣ ё исмӣ; б) ҷонишинҳои сифатӣ ва в) ҷонишинҳои миқдорӣ ё шуморӣ гурӯҳбандӣ мекунанд [5, с.91; 2, с.207; 9, с.157]. Х. Ҳусейнов ҷонишинҳоро фақат аз рӯйи маъно тақсимбандӣ кардааст ва ба гӯрӯҳи ҷонишинҳои исмӣ фақат ҷонишинҳои шахсиро дохил кардааст. "Ин ҷонишинҳо аксар барои ифодаи шахс

кор фармуда мешаванд. Аз ин рӯ, дар китобҳои дарсӣ ҷонишинҳои шахсӣ ном доранд” [12, с.83, 230].

Вале дар бораи хусусиятҳои синтаксисии ҷонишинҳо, яъне ба вазифаи аъзоҳои гуногун истифода шудани онҳо дар ҷумла, дар адабиёти лингвистӣ-иттилоотӣ хеле кам оварда шудааст. Фақат дар китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ – “Забони адабии ҳозираи тоҷик” (минбаъд: ЗАҲТ) таъкид шудааст, ки ҷонишинҳо дар ҷумла ба вазифаи сараъзоҳо (мубтадо ва хабар) ва аъзоҳои пайрав (муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол) меоянд [6, с. 207].

Баъзе иттилоотро дар бахши ибораҳои ҷонишинӣ дар қисмати синтаксиси забони тоҷикӣ ёфтан мумкин аст, ки он ҳам бештар ба маънои ибораҳои ҷонишинӣ на вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳо бахшида шудааст [7, с.43]. Дар бораи истифодаи ҷонишинҳои манфӣ дар ҷумла, дар ин бахшҳои синтаксис, ҳеҷ иттилооте оварда нашудааст.

Дар қисмати ибораҳои ҷонишинӣ, аз ҷумла М. Норматов овардааст, ки ба вазифаи ҷузъи асосӣ бештар ҷонишинҳои предметӣ меоянд. Ҷонишинҳои предметии шахсӣ, таъйинӣ, номуайянӣ, саволӣ ва манфӣ бо ёрии бандаки изофӣ калимаҳои дигарро ба худ тобеъ мекунанд. Масалан: Аммо ***ҳеҷ кадоми ин бозорҳо*** дили маро хуш намекард (Улуғзода) [8, с.21].

Маълумоти бештарро дар бораи ибораҳои ҷонишинӣ, умуман ибораҳои ҷонишини манфӣ, алалхусус, С. Абдурахимов овардааст. Ҷонишини манфии ***ҳеҷ*** дар алоҳидагӣ дигар ҷонишинҳоро тобеъ карда наметавонад. Ин ҷонишин фақат дар шакли таркибааш ***ҳеҷ кадом, ҳеҷ як*** ҷонишинҳои шахсии ***мо, шумоён*** ва инчунин ***онҳо*** ва ***инҳоро*** тобеъ намуда, ибораҳоро ташкил менамояд. Ин ибораҳо муносибати ҷудоиро бо тобиши инкорӣ мефаҳмонанд. Ҷузъи асосӣ дар ин ибораҳо дар шакли танҳо, ҷузъи тобеъ дар шакли ҷамъ меояд [1, с.47].

Муаллифони “Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ” бошанд, истилоҳи нав – “*ҳамнисбат*” ворид кардаанд – *ҷонишинҳои ҳамнисбати исмҳо, ҷонишинҳои ҳамнисбати сифатҳо* ва *ҷонишинҳои ҳамнисбати шумора* [4, с.376-377]. Ҳамчунин дар ин асар зикр гардидааст, ки *ҷонишинҳои ҳамнисбати исмҳо* дар ҷумла мисли исмҳо *мубтадову пуркунанда ва муайянкунанда*, ҷонишинҳои ҳамнисбати сифатҳо ба мисли сифатҳо *муайянкунандаи* исм ё ҳоли ҷумла шуда меоянд ва *ҷонишинҳои ҳамнисбати шумора* чун шумораҳо пеш аз исм омада муайянкунандаи он мебошанд ва бо исм як ибораи ҷудонопазир *мубтадо, пуркунанда ва ҳол* шуда меоянд.

Бо ҳамин иттилоот дар бораи хусусиятҳои синтаксисии ҷонишинҳо ба охир мерасад. Муаллифон одатан як ду мисол дар бораи ба кадом вазифаҳои сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрав омадани ҷонишинҳоро овардаанд. Оиди маъно ва хусусиятҳои морфологии ҷонишинҳо дар адабиёти лингвистӣ-иттилоотӣ бештар оварда шудааст.

Бояд зикр кард, ки мавзӯи вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳо дар ҷумла, умуман вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳои манфӣ, алалхусус, дар забони тоҷикӣ, то имрӯз мавриди таҳқиқи мушаххас қарор нагирифтаст. Баъзе ишораҳои пароканда дар китобҳои дарсӣ барои мактабҳои олӣ ва адабиёти лингвистӣ пайдо кардан мумкин аст.

а) ба гурӯҳи ҷонишинҳои ***предметӣ ё исмӣ***, ки дар ҷумла вазифаҳои синтаксисии *исмро* иҷро мекунанд, дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои шахсӣ (*ман, мо, ту, шумо, ӯ, вай, онҳо*), ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ (*худ, хештан*), ҷонишинҳои саволӣ (*кӣ?, киҳо?, чиҳо?),* ҷонишинҳои манфӣ (*ҳеҷ кӣ, ҳеҷ чӣ, ҳеҷ кас*), ҷонишинҳои соҳибӣ ва ҷонишинҳои номуайяниро дохил мекунанд. Аз рӯйи таҳлили мисолҳои ҷамъовардаи мо ин ҷонишинҳо дар ҷумла ба вазифаҳои мубтадо, пуркунанда ва дигар аъзоҳо омадаанд. Масалан:

Бинобар ин, аз ҳамон рӯз сар карда ***ӯро*** «Аҳмади девбанд» мегуфтагӣ шуданд [14, с.99]. ~ And from that day forth they took to calling ***him*** “Ahmad the Exorcist” [19, p.21].

My brother greeted ***him*** and handed over the tanga [18, p.49] ~ Акаам салом дода як тангаро ***ба ӯ*** дароз кард [13, с.19].

б) ба гурӯҳи ҷонишинҳои ***сифатӣ,*** ки дар ҷумла вазифаҳои синтаксисии ***сифатро*** иҷро мекунанд, ҷонишинҳои ишоратӣ (*ин гуна, ин хел, ҳамин гуна, ҳамин хел, он гуна, он хел, ҳамон хел*), ҷонишинҳои саволӣ (*чӣ гуна; чӣ тавр?, чӣ хел?),* ҷонишинҳои номуайянӣ (*ҳама гуна, ҳар гуна*), ҷонишинҳои манфӣ (*ҳеҷ гуна*) дохил карда мешаванд. Ин гурӯҳи ҷонишинҳо дар ҷумла ба вазифаи муайянкунандаи исм ё ҳоли ҷумла хизмат мекунанд. Масалан:

Он шахс мехост, ки гуфтаҳои Аҳмадро рад кунад,… ки, албатта, девро дидааст [14, с.89]. ~ ***The*** man made to protests that he really seen the div [19, p.11].

Он шахс, ки ҳамеша аз модару модаркалони худ афсонаҳои дев, парӣ, аҷина ва монанди инҳоро шунида тарбия ёфта буд… [14, с.89]. ~ ***The man***, who had heard tale after tale of divs and paris and jinns from his mother and grandmother… [19, p.11].

в) ба гурӯҳи ҷонишинҳои ***миқдорӣ (шуморӣ)***, ки дар ҷумла вазифаи синтаксисии ҳолро иҷро мекунанд, дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволӣ (*чанд?, чӣ қадар?),* ҷонишинҳои ишоратӣ (*ҳамон қадар, ҳамин қадар, ин қадар, он қадар*) ва ҷонишинҳои номуайянӣ (*чандин, якчанд)* дохил карда мешаванд. Ҳамаи онҳо пеш аз исм омада, муайянкунандаи он мебошанд ва бо исм дар таркиби як ибораи ҷудонопазир, мубтадо, пуркунанда, ё ҳол шуда меоянд. Масалан:

Бобоям ***чандин сол*** дар ин деҳа ва дар ҳамин меҳмонхона зиндагонӣ намуда, шабона, ки аз кори дуредгариаш фориғ мешудааст, Дехқон ном писари калони соҳиби ҳавлиро хононда ӯро ҳарфшинос мекардааст [13, с.8]. ~ My grandfather lived here, in the men's quarters, for ***several years***, and in the evening when he had finished his day's carpentry he would teach his landlord's eldest son, Dehqon, to read [18, p.32].

Ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ набудани пердемет, шахс ё аломати онҳоро нишон медиҳанд. Ба ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ ҷонишинҳои зерин дохил карда мешаванд: ***ҳеҷ*** (no), ***ҳеҷ кӣ*** (nobody), ***ҳеҷ кас*** (no one), ***ҳеҷ чӣ*** (nothing), ***ҳеҷ чиз*** (nothing), ***ҳеҷ кадом*** (none), ***ҳеҷ як*** (none), ***ҳеҷ гуна*** (not any). Ин гурӯҳи ҷонишинҳо аз ҷиҳати морфологӣ ва ҳам синтаксисӣ як хел нестанд. Ҷонишинҳои ***ҳеҷ кӣ*** (nobody), ***ҳеҷ кас*** (no one), ***ҳеҷ чӣ*** (*nothing*), ***ҳеҷ чиз*** (*nothing*) ба ҷонишинҳои исмӣ дохил мешаванд, ***ҳеҷ кадом*** (none), ***ҳеҷ гуна*** (not any) ба ҷонишинҳои сифатӣ ва ***ҳеҷ*** (no) метавонад дар ҷумла ҳам ҷонишини исмӣ ва ҳам сифатӣ бошад. Хусусияти асосии ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар ҷумла бо феъл-хабар дар шакли инкорӣ истифода мешаванд.

Ҷонишини ***ҳеҷ*** (***no***). Ҷонишини ***ҳеҷ*** ва муродифи англисии он ***no*** категорияҳои ҷинс ва шумораро ифода намекунанд, метавонанд ҳамчун муайянкунанда бо исмҳои шумурдашаванда ва ҳам шумурданашаванда, вале фақат дар шакли танҳо истифода шаванд. Масалан:

Аммо чашми худро аз он чӯбҳо, хусусан аз он чӯби дароз, ки ба сар то сари мактаб мерасид ва ба ***ҳеҷ бача*** амон **на**медод, … намекандам... [15, с.6]. ~ But I still could not tear my eyes away from those canes, particularly the long one that reached from one end of the room to the other and from which ***no boy*** could **escape** ... [21, p.225].

Дар вақте ки мо ба он ҷо расидем, дар ҷӯйи осиё ***ҳеҷ об*** набуд ва дар даруни рӯд ҷо-ҷо обҳои кӯлмаки яхбаста менамуд [13, с.12]. ~ When we reached that point there ***was no running water*** in the stream, only frozen patches [19, p.48].

Дар ҷумлаҳои боло ҷонишини манфии ҳеҷ бо исми шумурдашаванда (*бача*) ва шумурданашаванда (*об*) ва бо феъл дар шакли танҳои инкорӣ (*намедод, набуд*) омадааст.

Ҷонишинҳои манфии ***ҳеҷ кӣ*** (*nobody*), ***ҳеҷ кас*** (*no one*). Ҷонишинҳои манфии ***ҳеҷ кӣ*** (*nobody*), ***ҳеҷ кас*** (*no one*) ҷонишини таркибӣ мебошанд. Ҷонишини ***ҳеҷ*** аз ҷонишини манфии ***ҳеҷ*** ва ҷонишини саволии ***кӣ*** ва ҷонишини ***ҳеҷ кас*** аз ҷонишини манфии ***ҳеҷ*** ва исми ***кас*** сохта шудаанд, ки категорияҳои шахс ва шумора надоранд, вале исми шахсро ифода карда ва исмҳои ҷондорро дар ҷумла иваз мекунанд. Масалан:

Ҳеҷ кӣ дар забони гуфтугӯии тоҷикӣ аз ҷонишини ***ҳеҷ кас*** бештар истифода мешавад. ~ ***Nobody*** is more common pronoun than ***no one*** in spoken English [информант].

Ҳеҷ кас намедонад, ки ҷуз ошӯбҳои сиёсӣ боз чӣ қадар ошӯби дигар дар қаъри зиндагии муқаррарӣ нухуфта [16, с.106]. ~ ***Nobody knows*** how many rebellions besides political rebellions ferment in the masses of life which people earth [22, p.183].

Аммо имрӯзҳо ӯ фикрҳояшро такрор ба такрор бо овози баланд баён мекард, охир ***ҳеҷ кас*** набуд, ки аз он ранҷад [18, с.49]. ~ But now he said his thoughts aloud many times since there was ***no one*** that they could annoy [22, p.48].

Мисли ҷонишини ***ҳеҷ*** (*no*), ҷонишинҳои манфии ***ҳеҷ кӣ*** (*nobody*), ***ҳеҷ кас*** (*no one*) дар ҷумла бо феъл-хабар дар шакли инкорӣ истифода мешаванд.

Ба вазифаи мубтадо ҷонишинҳои таркибии ***ҳеҷ кӣ*** (*nobody*), ***ҳеҷ кас*** (*no one*) дар ҷумла бо феъл-хабар дар шакли танҳо истифода мешаванд. Масалан:

Лекин ***ҳеҷ кас*** ба ӯ талабгор *набаромад* ва ҳама метарсиданд, ки харашон аз хари ӯ пас мемонад ва гаравро бой медиҳанд [13, с.88]. ~ But ***nobody*** accepted, since all feared their own mounts were no match. [19, p.136].

Ҳеҷ кас аз болои инсон ҳокимият *надорад*, агар инсон худаш онро ба каси дигар надода бошад [информант]. ~ ***Nobody has*** any power over you unless you give it to them.

Nobody knows how many rebellions besides political rebellions ferment in the masses of life which people earth [22, p.187]. ~ ***Ҳеҷ кас намедонад***, ки ҷуз ошӯбҳои сиёсӣ боз чӣ қадар ошӯбҳои дигар дар қаъри зиндагии муқаррарӣ нуҳуфта [16, с.106].

Ҳеҷ кас набояд дар пирӣ танҳо бошад, – фикр кард ӯ [18, с.59]. ~ **No one** should be alone in their old age, he thought [22, p.58].

Ба вазифаи пуркунанда ҷонишинҳои таркибии ***ҳеҷ кӣ*** (*nobody*), ***ҳеҷ кас*** (*no one*) дар ҷумла бо феъл-хабар дар шакли танҳо истифода мешаванд. Масалан:

Ин хатро ба Ҳабиба деҳ, ва ҷавобашро гирифта биёр. Эҳтиёт кун, ки ба ӯ хат доданатро ***ҳеҷ кас набинад*** [13, с.63]. ~Give this to Habiba and bring the reply. Take care not to let ***anyone*** see you giving it to her [19, p.104].

Лекин ман чунон бад менавиштам, ки хатти маро ба ғайр аз худам ***ҳеҷ кас*** хонда наметавонист [13, с.77]. ~ But my writing was so bad that ***no one was able*** to read it but me [19, p.121].

Ҷонишини ***ҳеҷ чӣ*** (*nothing*), ***ҳеҷ чиз*** (*nothing*) яке ҷонишинҳои таркибӣ аз ҷонишини манфии ***ҳеҷ*** мебошанд. Ин ҷонишинҳо категорияи шумора ва ҷинс надоранд, вале категорияи ғайри шахсро ифода мекунанд. Яъне ҷонишинҳои ***ҳеҷ чӣ*** (*nothing*), ***ҳеҷ чиз*** (*nothing*) дар ҷумла ҷонишинҳоеро иваз мекунанд, ки исмҳои ғайри шахс ва мафҳумҳоро ифода мекунанд.

Як вақтҳо шуморо дӯст медоштам… Вале акнун миёни мо ғайр аз душманӣ ***ҳеҷ чизи*** дигар будан наметавонад [17, с.294]. ~ I used to love you once. But there can be **nothing** between us but war, and war [23, p.91].

Ба ман ***ҳеҷ чизро*** пинҳон кардан лозим нест. Оё бародаронам аз воқеа хабар доранд? [17, с.51]. ~ I have ***nothing*** to hide. Do my brothers know? [23, p.19].

Ба вазифаи мубтадо ҷонишинҳои ***ҳеҷ чӣ*** (*nothing*), ***ҳеҷ чиз*** (*nothing*) мисли дигар ҷонишинҳои манфӣ бо феъл-хабар дар шакли танҳо истифода мешаванд.

Ҷонишини манфии ***ҳеҷ кадом (none).*** Ҷонишини манфии ***ҳеҷ кадом (none)*** ҷонишини исмӣ мебошад, ки ҳам бо исмҳои шахс ва ҳам ғайришахс дар шакли ҷамъ истифода мешавад. Ин ҷонишин дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда ва мубтадо омада метавонад:

Духтарони дигар дар байни худ аз хушрӯии Ҳабиба ва Қутбия гап мезаданд. Бо вуҷуди ин ***ҳеҷ кадомашон ҳеҷ кадоми*** инҳоро дӯст намедоштанд [13, с.60]. ~ The other girls would discuss among themselves the relative beauty of Habiba and Qutbiya. Nevertheless, ***none of them*** liked either of the two girls [19, p.101].

Ҷонишини манфии ***ҳеҷ кадом (none)*** бо пешоянди ***аз*** дар шакли ***ҳеҷ кадоме аз (none of)*** метавонад дар таркиб бо ҷонишинҳои ишоратӣ истифода шавад. Ҳангоми истифодабарии ҷонишинҳои манфии ***ҳеҷ кадом*** дар ҷумла дар таркиб бо исм ва ҷонишинҳои шахсии шакли ҷамъ ва ё ҷонишинҳои ишоратӣ феъл-хабари ҷумла дар шакли ҷамъ истифода мешавад, новобаста аз он ки дар забони англисӣ феъл-хабари ҷумла метавонад дар шакли танҳо бошад:

…ва касоне, ки бо ***ҳеҷ кадоми ин*** роҳҳо аз андози ҳукуматӣ халос шудан наметавонистанд, ба зиндон мерафтанд [13, с.58]. ~ Those who had access to ***none of these*** recourses and could not meet the government's demands were sent to prison [19, p.98].

Аммо дили ман ба ҳоли онҳо месӯхт, зеро ***ҳеҷ кадоми онҳо*** ба бозӣ роҳбарӣ ***накарда буданд***, ҳамаи корҳоро худи халифа карда буд ва боз худи ӯ онҳоро бардурӯғ ба мактабдор хабаркашӣ кард [15, с.15]. ~ I felt sorry for these boys, because ***none of them*** was a ringleader – it was Khalifa, who had then falsely denounced them into the bargain [21, p.230].

Ҷонишини ***ҳеҷ як (no one)*** исмҳоро иваз мекунад ва ба гурӯҳи ҷонишинҳои исмӣ дохил мешавад. Ин ҷонишин категорияҳои шумора ва ҷинс надорад, вале категорияҳои шахс ва ғайришахсро ифода мекунад ва дар ҷумла бо феъл-хабар дар шакли инкорӣ ва танҳо истифода мешавад. Масалан:

Ӯ ин сирри пинҳониро ба дӯсти дерини худ ошкор кард, то ки байни онҳо ***ҳеҷ як*** шубҳа ва ҳисси дарунакии ягон кори махфӣ ***боқӣ намонад*** [17, с.192]. ~ She had stipulated

for the right to tell her old friend this much, in order that there might be **no** misunderstanding or painful sense of doubt and mystery between them [23, p.294].

Ҷонишини ***ҳеҷ як (no one)*** метавонад дар таркиб бо пешоянди аз – ***ҳеҷ яке аз*** артикли муайянӣ дошта бошад ва дар ҷумла ба вазифаи синтаксисии пуркунанда ва мубтадо омада метавонад. Масалан:

Ӯ маҳз ҳамон чизеро мегӯяд, ки бояд гуфта шавад ва ҳол он ки ***ҳеҷ яке аз*** мо ба гуфтани он ҷуръат ***намекард*** [17, с.116]. ~ He says things which need saying and which ***none of us*** have had the courage to say [23, p.156].

Оё ин сурат ба ***ҳеҷ яке аз*** касоне, ки шумо ***мешиносед***, монандӣ надорад? [17, с.183]. ~ Is it at all like ***anyone*** you know? [23, p.156].

Ҷонишини ***ҳеҷ як (no one)*** метавонад дар таркиб бо исми ***кас*** – ***ҳеҷ як кас*** истифода шавад.

Илова бар ҷонишинҳои манфии таҳлилшуда - ***ҳеҷ*** (no), ***ҳеҷ кӣ*** (*nobody*), ***ҳеҷ кас*** (*no one*), ***ҳеҷ чӣ*** (*nothing*), ***ҳеҷ чиз*** (*nothing*), ***ҳеҷ кадом (none)*** ва шакли ***ҳеҷ кадоме аз (none of), ҳеҷ як (no one), ҳеч яке аз (none of)*** дар забони тоҷикӣ забони унсурҳои дигари синонимӣ ҳастанд, ки вазифаҳои ҷонишинҳои манфиро иҷро мекунанд. Масалан, исми ***касе*** ба маънои ҷонишини манфии ***ҳеҷ кас***, ***чизе*** ба маънои ҷонишини манфии ***ҳеҷ чиз*** низ меояд ва дар ин сурат хабари чунин ҷумлаҳо дар шакли инкорӣ меояд:

Ман рост ба лаби рӯд рафтам, ки дарахтҳои канори вай аз пеши ҳавлии мо намуда меистод. Дар ин тараф – дар тарафи ҷанубии рӯд ***касе набуд*** [13, с.21]. ~ I went straight to the water's edge, to where I could see the trees standing when I looked from the edge of our house. On this side of the south bank of the canal there ***was no-one*** in sight. [19, p.51].

Охир кори он бой ба дараҷае расидааст, ки ***касе*** хизматгорӣ ва ятимии ӯро қабул намекардагӣ шудааст, ҳар касеро, ки ба хизмати худ таклиф кунад [13, с.29]. ~ In time the landlord's tactics became so widely known that ***no one*** trusted him or would work for him [19, p.62].

Дар натиҷаи таҳлили муқоисавии хусусиятҳои синтаксисии ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавон баъзе хусусиятҳои умумӣ ва вижагиҳои истифодабарии ҷонишинҳои манфиро дар ҷумла, дар забонҳои муқоисашаванда зикр кард:

Аз назари вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳо дар ҷумла, ҷонишинҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба гурӯҳҳои мухталиф ҷудо мешаванд. Дар забони англисӣ ҷонишинҳо ба: а) ҷонишинҳои исм; б) ҷонишинҳои сифат ва в) ҷонишинҳои зарф тақсим мешаванд. Дар забони тоҷикӣ бошад ба а) ҷонишинҳои предметӣ ё исмӣ; б) ҷонишинҳои сифатӣ ва в) ҷонишинҳои миқдорӣ ё шуморӣ ҷудо мешаванд.

Ҷонишинҳои манфӣ дар ҳарду забон ба сифати *ҷонишинҳои предметӣ* ё *исмӣ*, ҳамчун мубтадо, пуркунанда ва қисмати номии хабар омада, дар ҷумла вазифаи синтаксисии исмро иҷро мекунанд.

Ҷонишинҳои манфии ҳарду забони муқоисашаванда ҳамчунин дар ҷумла вазифаҳои синтаксисии *сифатро*, ҳамчун муайянкунанда, иҷро мекунанд.

Ба ҷонишинҳои манфӣ дар забони англисӣ аксарияти забоншиносон 6 то 8 ҷонишинӣ: ***no*** (*ҳеҷ, ҳеҷ як*), ***none*** (ба маънои *ҳеҷ кас, ягон кас* ва *ҳеҷ чиз*), ***nobody / no one*** (*ҳеҷ кас, касе*) ва ***nothing*** (*ҳеҷ чиз, чизе*) ва ***neither*** (*ҳеҷ як, на ин, на он*) -ро дохил мекунанд.

Ба ҷонишинҳои манфӣ дар забони тоҷикӣ забоншиносон аз 7 то 13 ҷонишин, аз ҷумла: ***ҳеҷ*** (no), ***ҳеҷ кӣ*** (nobody), ***ҳеҷ кас*** (no one), ***ҳеҷ чӣ*** (nothing), ***ҳеҷ чиз*** (nothing), ***ҳеҷ кадом*** (none), ***ҳеҷ кадоме аз*** (none of), ***ҳеҷ як*** (none), ***ҳеҷ гуна*** (not any) ***ҳеҷ хел*** (any), ***ҳеҷ як кас*** (nobody), ***ҳеҷ як чиз*** (nothing)-ро дохил мекунанд.

Дар натиҷаи таҳқиқоти муқоисавии ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва ҳамчунин чанде аз таркибҳои ҷонишинҳои номуайянӣ, аз ҷумла: ***ҳеҷ кадоме аз*** (*no one of*) ва ***ҳеҷ яке аз*** (*none of*) муайян гардид, ки дар адабиёти лингвистӣ таъкид нашудаанд. Масалан:

Доғҳо аз рухсора то ба гардан мерасиданд, дар кафи дастони пирамард пайи амиқи буриши ресмон менамуданд, ки бар асари кашидани моҳиҳои бузург пайдо шуда буданд. Аммо ***ҳеҷ яке аз*** он захмҳо тоза набуданд [18, с.7]. ~ The blotches ran well down the sides of his face and his hands had the deep-creased scars from handling heavy fish oil the cords. But ***none of these*** scars were fresh [22, p.6].

Оё ин сурат ба ***ҳеҷ яке аз*** касоне, ки шумо мешиносед, монандӣ надорад? [17, с.183]. ~ Is it at all like ***anyone*** you know? [23, p.156].

Илова бар ин, аз тарафи аксарияти забоншиносон таъкид карда мешавад, ки дар забони тоҷикӣ ҷонишини номуайянии **ягон** (some) ва исмҳои ***касе*** (*somebody*) ва ***чизе*** (*something*) ба маънои ҷонишини манфӣ истифода мешаванд. Дар ин маврид хабари чунин ҷумлаҳо дар шакли инкорӣ меояд [7, с.221; 3, с.221; 11, с.342]. Мисолҳои аз адабиёти бадеӣ ҷамъовардаи мо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар ҳақиқат исмҳои ***касе*** ва ***чизе*** ба маънои ҷонишинҳои манфии – ***ҳеҷ кас*** ва ***ҳеҷ чиз*** хеле фаровон истифода шуда, ҳамчун синоними ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ – ***ҳеҷ кас*** ва ***ҳеҷ чиз*** ва эквиваленти ҷонишинҳои манфии забони англисӣ ***nobody*** (ҳеҷ кас) ва ***nothing*** (ҳеҷ чиз) дар ҷумла васеъ истифода мешаванд. Агар ин синонимҳои ҷонишинҳои манфии забони тоҷикиро ба гурӯҳи ҷонишинҳои манфӣ дохил кунем, шумораи умумии онҳо то ба 15 адад меафзояд.

Ба хусусиятҳои умумии ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда он санадро низ ворид кардан мумкин аст, ки дар ҳарду забон ҷонишинҳои манфӣ ҳамчун ҷонишини исм ва сифат дар ҷумла истифода шуда ба вазифаи мубтадо, пуркунанда ва муайянкунанда дар ҷумла хизмат мекунанд.

Яке аз хусусиятҳои умумии ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои муқоисашаванда дар он зоҳир мегардад, ки ҷонишинҳои манфӣ категорияҳои шумора ва ҷинс надоранд, вале категорияҳои шахс ва ғайришахсро ифода мекунанд ва дар ҷумла бо феъл-хабар, асосан, дар шакли танҳо истифода мешаванд.

Хусусияти дигари шабоҳати забонҳои муқоисашванда дар истифода бурдани шакли танҳои феъл-хабари ҷумла бо ҷонишинҳои манфии забони англисӣ ва тоҷикӣ мебошад. Чунонки ҷумлаҳои таҳлилшудаи мо шаҳодат медиҳанд, ҷонишинҳои манфии забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ аксаран бо феъл-хабари ҷумла дар шакли танҳо истифода мешаванд.

Таҳлилҳои мо нишон медиҳанд, ки аксари ҷонишинҳои манфии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ эквиваленти худро доранд. Илова бар ин, вобаста ба сохтори ҷумла ба як ҷонишини манфии забони англисӣ якчанд ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ муродиф шуда омадаанд. Масалан, ба ҷонишини манфии забони англисӣ – ***none*** ҷонишинҳои манфии ***ҳеҷ кадом, ҳеҷ кадоме аз, ҳеҷ як***; ба ҷонишини манфии ***nobody – ҳеҷ кӣ, ҳеҷ кас, касе;*** ба ҷонишини манфии ***nothing*** – ҷонишинҳои ***ҳеҷ чиз, ҳеҷ чӣ, чизе***; ба ҷонишини ***neither of – ҳеҷ кадоме аз*** ва ***ҳеҷ яке аз*** муродиф мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои хеле намоён ва фарқкунандаи истфодабарии ҷонишинҳои манфӣ дар ҷумла, дар забонҳои муқоисашаванда, дар он зоҳир мешавад, ки дар забони англисӣ дар ҷумлаҳое, ки ҷонишинҳои манфӣ истифода шудаанд, феъл-хабари он ҷумла ҳатман дар ***шакли тасдиқӣ*** истифода мешавад. Дар забони тоҷикӣ баръакс, яъне феъл- хабари ҷумлаҳое, ки дар онҳо ҷонишинҳои манфӣ истифода шудаанд дар шакли инкорӣ истифода мешавад. Сабаби фарқият дар он аст, ки дар асоси қоидаҳои сарфу наҳвии забони англисӣ дар ҷумлаи забони англисӣ фақат як инкор истифода шуда метавонад. Дар забони тоҷикӣ ду инкор истифода шуда метавонад – ҷонишини манфӣ ва феъл-хабар дар шакли инкорӣ.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдурахимов С. Ибораҳои ҷонишинӣ / С. Абдурахимов. – Душанбе: Дониш, 1979. – 74 с.
2. Арзуманов С.Ҷ. Ҷонишин / С.Ҷ. Арзуманов // Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. Қ. 1. - Сталинобод, 1956. - 232 с.
3. Арзуманов С.Ҷ. Ҷонишин / С. Ҷ. Арзуманов // Забони адабии ҳозираи тоҷик.Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. Қ. 1. - Душанбе, 1982. – 446 с.
4. Бобомуродов Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.
5. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. Қ. 1. – Сталинобод, 1956. – 232 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик (ЗАҲТ) (лексикология, фонетика, морфология). Қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик [ЗАҲТ] (синтаксис) / Дар зери таҳрири проф. Б. Ниёзмуҳаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 268 с.
8. Норматов М. Забони адабии муосири тоҷик (синтаксис) / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2016. – 324 с.
9. Сиеёв Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ / Б. Сиёев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 238 с.
10. Сиёев Б. Ҷонишин / Б. Сиёев // Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ. Қ. 1. – Душанбе, 1985. – 356 с.

11. Сиёев Б. Ташаккули ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ / Б. Сиёев. – Душанбе, 2002. – 496 с.
12. Ҳусейнов Х. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.
13. С. Айнӣ Ёддоштхо (чаҳор қисм) / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
14. С. Айнӣ Акнун навбати қалам аст / С. Айнӣ. Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 464 с.
15. С. Айнӣ Мактаби куҳна / С. Айнӣ. - Сталинобод, 1950. – 50 с.
16. Ш. Бронте. Ҷен Эйр / Ш. Бронте. – Душанбе: Истиқбол, 2010. – 412 с.
17. Войнич Э.Л. Замбӯр / Э.Л. Войнич. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1952. – 311 с.
18. Ҳемингвей Э. Пирамард ва баҳр / Э. Ҳемингвей. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 168 с.
19. S. Aini. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini / S. Aini: translated from the Tajik Persian with an introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. – USA: Mazda publishers, 1998. – 277 p.
20. S. Aini. Ahmadi Devband / S. Aini: translated by John R. Perry. – USA: University of Chicago, 1981. – 196-222 p.
21. S. Aini. The Old School / S. Aini: translated by John R. Perry; the Sands of Oxus. – USA: Mazda publishers, 1998. - 254 p
22. Hemingway, E. The Old Man and the Sea / E. Hemingway. – Dushanbe: Bukhoro, 2013. – 168 с.
23. Voynich E.L. The Gadfly / E.L. Voynich. – M.: Foreign Languages Publishing House, 1954. – 331 p.

ВИЖАГИҲО ВА УМУМИЯТИ ИСТИФОДАИ ҶОНИШИНҲОИ МАНФИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР ҶУМЛА

Мақолаи мазкур оид ба таҳлили муқоисавӣ-типологии хусусиятҳои синтаксисии ҷонишинҳои манфӣ дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ бахшида шудааст. Ҳам забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ дорои системаи муайяни ҷонишинҳои манфӣ мебошанд, ки аз ҷиҳати сохтор, тарзи истифодабарӣ ва маъно хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда доранд. Категорияи инкор дар забон бо роҳҳои мухталиф ифода меёбад, ки яке аз онҳо ҷонишинҳои манфӣ мебошанд. Бояд зикр кард, ки мавзӯи вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳо дар ҷумла, умуман вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳои манфӣ, алалхусус, дар забони тоҷикӣ, то имрӯз мавриди таҳқиқи мушаххас қарор нагирифтааст. Ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ набудани пердемет, шахс ё аломати онҳоро нишон медиҳанд. Муаллиф қайд мекунад, ки дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳо аз ҷиҳати вазифаҳои синтаксисии худ ба се гурӯҳ тақсим мешаванд, вале ин гурӯҳбандӣ аз забони англисӣ фарқ мекунад. Хусусияти асосии ҷонишинҳои манфии забони тоҷикӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар ҷумла бо феъл-хабар дар шакли инкорӣ истифода мешаванд. Дар асоси мисолҳо аз адабиёти бадеӣ хусусиятҳои синтаксисӣ, грамматикӣ ва истифодаи ҳамгунаи ҷонишинҳои манфӣ дар забонҳои муқоисашаванда муайян карда шудаанд. Инчунин, дар бораи баъзе хусусиятҳои умумӣ ва вижагиҳои истифодабарии ҷонишинҳои манфӣ дар ҷумла, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, сухан рафтааст.

Калидвожаҳо: ҷонишинҳои манфӣ, функсияи синтаксисӣ, феъл-хабар, шахсият, маънои грамматикӣ, падеж, шахс, шумора, муродиф.

ОСОБЕННОСТИ И ОБЩНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ В ПРЕДЛОЖЕНИИ

Данная статья посвящена сравнительно - типологическому анализу особенностей синтаксиса отрицательных местоимений в таджикском и английском языках. Английский и таджикский языки имеют окончательную систему отрицательных местоимений, которые имеют общий и различный характер по структуре и смыслу. Категория отрицания в языке выражается различными способами, одним из которых являются отрицательные местоимения. Следует отметить, что проблема синтаксиса местоимений, в том числе синтаксические функции отрицательных местоимений, по настоящее время, особенно в таджикском языке, не подвергались конкретному исследованию. Отрицательные местоимения таджикского языка указывают на отсутствие предмета, личности или признака. Автор отмечает, что в таджикском языке по синтаксической функции в предложении местоимения делятся на три группы, но третья группа отличается от английского языка. Основной характеристикой отрицательных местоимений английского языка является то, что они употребляются в предложениях со сказуемым в утвердительной форме. На примере художественных произведений определено тождественное употребление отрицательных местоимений в сравниваемых языках. Кроме того, отмечаются некоторые общие особенности и способы употребления отрицательных местоимений в таджикском и английском языках.

Ключевые слова: отрицательные местоимения; синтаксическая функция, глагол-сказуемое, тождество, грамматическое значение, падеж, лицо, число, синонимия.

FEATURES AND GENERALITY OF USING ENGLISH AND TAJIK NEGATIVE PRONOUNS IN THE SENTENCE

The article is devoted to the comparative-typological analysis of syntactic features of negative pronouns in the English and Tajik languages. The English and Tajik languages have final system negative a pronoun which have the general and various character on structure and sense. The category of denial in language is expressed by various ways, one of which are negative pronouns. It should be noted that a subject of a problem of syntactic features of pronouns, especially in particular the problem of syntactic features of negative pronouns in Tajik, was not specifically investigated. Negative pronouns in Tajik show lack of a subject, the person or their sign. The author notes that in Tajik on syntactic function in the sentence pronouns are divided into three groups, but these three groups differ from English. The main characteristic of negative pronouns of English is that they are used in offers with a predicate in an assertive form. Based on the examples from fiction syntactical and grammatical peculiarities

and common features of negative pronouns are identified in two far related languages. Also it is mentioned general characteristics and features of use of negative pronouns in the sentences in Tajik and English languages.

Key words: negative pronouns; syntactic function, verb-predicate, identity, grammatical value, case, person, number, synonymy.

Сведения об авторе: ***Муродов Бахриддин*** - Кулябский государственный университет им А. Рудаки, преподаватель кафедры иностранных языков. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафаров 16, 735360. E-mail: murodov.bahriddin@mail.ru. Телефон: (+992) 901-33-99-78

Information about the authors: ***Murodov Bahriddin*** - Kulob State University named after A. Rudaki, teacher of the Department of Foreign Languages. Address: Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarov st. 16, 735360.
E-mail: murodov.bahriddin@mail.ru. Tel: (+992) 901-33-99-78

УДК: 491.55

МУНОСИБАТИ ЛАҲҶАИ МАСТЧОҲ БО ЗАБОНИ ЯҒНОБӢ ДАР МИСОЛИ ФЕЪЛҲОИ СОДА

Шарифова Г. М.
Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Феъл дар забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он яке аз бахшҳои муҳим ва бузургтарин нисбат ба ҳиссаҳои номии нутқи дигар маҳсуб меёбад. Ин қисмати лаҳҷаи Мастчоҳ, махсусан мавқеъ ва хусусиятҳои лексикологии он, аз ҷониби муҳаққиқин ба таври бояду шояд мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Рочеъ ба ин масъала муҳаққиқи лаҳҷаи Мастчоҳ Ф.Убайдов низ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, андешаи худро чунин баён кардааст: “Лексикаи феълии зерлаҳҷаи поёни Мастчоҳ то ҳанӯз пурра омӯхта нашудааст. Лаҳҷашинос А. Хромов доир ба системаи феъл дар лаҳҷаи Мастчоҳ ба таври умумӣ истода гузашта бошад ҳам, муносибати лексикаи зерлаҳҷаи поёни Мастчоҳ бо забони осори даврони классикӣ то ҳанӯз аз масъалаҳои таҳқиқнаёфта маҳсуб меёбад” [4, с.44].

Дар зерлаҳҷаи Мастчоҳ феълҳои маҳфузмонда низ, дар баробари исму сифат ҳиссаи муайянеро ташкил медиҳанд. Истифодаи феълҳои дар зерлаҳҷа ҳифозатшуда дар сарчашмаҳои куҳан зиёд ба назар мерасанд.

Феълҳои шеваи мардуми Мастчоҳ ҳам мисли лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ аз воҳидҳои луғавии умумитоҷикӣ ва ҳам аз вожаҳои хосси лаҳҷа иборат мебошанд. Инчунин, дар лаҳҷаи Мастчоҳ феълҳое мавҷуданд, ки онҳо аз забони суғдӣ ва давраи адабиёти классикӣ сарчашма гирифтаанд. Вожаҳои феълӣ дар забони тоҷикӣ на танҳо дар бахши грамматика яке аз фаслҳои бузургтарин ба шумор мераванд, балки дар масъалаи луғот низ нақши муҳим доранд. Бо вуҷуди ин, аз ҷиҳати луғоту луғатнигорӣ ва решашиносӣ таҳқиқи вожаҳои феълӣ дар забони тоҷикӣ ҳоло ҳам ба таври мукаммал ҳалли худро наёфтааст. Пажӯҳиши феълҳои гӯйишҳои забони тоҷикӣ низ, дар ҳамин сатҳ ва ҳатто пасттар аз он қарор дорад. Дар ин бора муҳаққиқини шеваи ҷанубӣ низ андешаи худро баён кардаанд, ки хеле бамаврид аст: “Дараҷаи омӯзиши лексикаи феълии шеваҳои тоҷикӣ боз ҳам (яъне дар муқоиса бо забони тоҷикӣ-Ш. Г.) ноқистар аст” [10, с.217].

Ҳамчунин дар забони яғнобӣ, ки бештари феълҳо, махсусан феълҳои сода, аз забонҳои дигар иқтибос нашудаанд, бинобар ҳамин, бархе аз онҳо дар лаҳҷаи Мастчоҳ низ дар шаклу маънои яғнобидошта ба кор мераванд. Аз ин рӯ, андешаи А. Л. Хромов дар бораи феълҳои забони яғнобӣ, ин иддаоро собит месозад: “Наибольший процент собственно ягнобских слов прослеживается в сфере глагола и местоимений” [9, с.84; 8, с.108].

А.Л. Хромов ҳамчун муҳаққиқи лаҳҷаи Мастчоҳ дар бораи сохтори феълҳои ин лаҳҷа чунин изҳори назар дорад: “Глагольная система матчинских говоров, будучи в принципе одинаковой с глагольной системой литературного таджикского языка, имеет

ряд специфических отличий. Эти отличия затрагивают, главным образом, личные окончания и некоторые глаголные формы" [7, с.51].

Бинобар ин, омӯзиш ва баррасии бархе аз феълҳои лаҳҷаи Мастчоҳ дар муқоиса бо феълҳои яғнобӣ барои шинохти вазъи имрӯзаи лаҳҷа ва густариши ояндаи он дорои арзиши муҳим мебошад. Чунин равиши кор имконият медиҳад, ки сайри таърихии бархе аз вожаҳои лаҳҷаро дар марҳилаи муайяни таърихӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода, падидаҳои лаҳҷавиашонро дар заминаҳои гуногун давра ба давра бо забони суғдӣ ва яғнобӣ муқоиса намоем.

Омӯзиш ва таҳқиқи вожаву таркибҳои феълии лаҳҷаи Мастчоҳ дар муқоиса бо забони суғдӣ ва яғнобӣ, инчунин осори давраи нахусти ташаккулёбии забони тоҷикӣ яке аз масъалаҳои бисёр муҳим мебошад, ки бархе аз онҳо бунёд ва ё пояи бумӣ доранд. Дар лаҳҷаи Мастчоҳ ва забони яғнобӣ омилҳои забонҳо ва гӯйишҳои Хуросону Мовароуннаҳр низ ба мушоҳида мерасанд, ки ин ҳам яке аз вижагиҳои ин лаҳҷа ба ҳисоб меравад.

Дар рушду густариши лаҳҷаи Мастчоҳ феълҳои сода ва таркибии номӣ нақши муҳим доранд. Феълҳои лаҳҷаи Мастчоҳро ҳам метавон ба феълҳои сода ва таркибии номӣ дастабандӣ кард. Шуморе аз феълҳои содаи лаҳҷаи Мастчоҳ ба феълҳои содаи забони яғнобӣ аз ҷиҳати шакл ва маъно яксонанд.

Ин навъи феълҳо дар навбати худ ба се гурӯҳ тақсим мешаванд, ки бештари онҳо амалу ҳолати чизеро ифода кунанд, қисми дигар маънои ҳаракатро доранд. Бинобар ҳамин, мо ин феълҳоро аз рӯйи ду хусусият мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

Феълҳои сода аз нигоҳи маъно гуногун буда, онҳоро бо назардошти ифода ба таври умум метавон ба чунин гурӯҳҳо тақсим кард. Ин феълҳо иборатанд аз феълҳои баёнгари амал, ҳаракат, ҳолату вазъ ва амсоли инҳо.

Бархе аз феълҳои амалу ҳолат, ки дар мақолаҳои С.Мирзоев мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд, қисме аз онҳо ба феълҳои лаҳҷаи Мастчоҳ аз ҷиҳати шакл ва маъно мувофиқат мекунанд [1, с.9].

Ҳамчунин В.С. Расторгуева дар китоби худ оид ба мувофиқати феълҳои лаҳҷаи тоҷикони Варзоб ва гӯйиши Мастчоҳ чунин ибрози андеша кардааст: "В отношении модифицирующих глаголов Матчинские говоры имеют больше всего общего с Варзобским говором" (5, с.110-116).

Ҳамин тавр, маводи феълҳои содаи дарихтиёрдоштаро зимни ифодаи маъно ба чунин бахшҳо дастабандӣ намуда, мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор медиҳем:

1. **Феълҳои амал.** Ин қисмати феълҳо аз бахшҳои дигар бартарӣ дошта, ба он метавон феълҳоеро, ки дар иҷрои амал бо доштани як ва ё якчанд нишона умумият доранд, ворид сохт. Фишурдаи ин дастабандӣ дар хусуси феълҳои амал ва иҷроиши амал ба таври зайл аст:

а) феълҳои **фиррундан, ғурруидан**. Ин феълҳо дар забони яғнобӣ низ дар ҳамин шакл, танҳо бо тафовути анҷомаи масдарсоз ба кор мераванд. Феъли **фиррундан** маънои «партофтан (ягон чизи нолозим)» - ро дорад, дар забони яғнобӣ ин феъл дар ду шакл **фиронак** ва **фирунак** маъмул аст: *"Бачякои майдияк бози кардияну кафлеса фиррундиян шикастай".*

Вожаи **ғурроидан** ҳам муодили феъли **фиррундан** буда, маънои «партофтан» - ро дорад ва дар забони яғнобӣ ба гунаҳои **ғуронак** ва **ғурунак** роиҷ мебошад [3, с.62]. Гунаи **фиронак, ғуронак** хосси лаҳҷаи шарқии яғнобӣ ва сурати **фирунак, ғурунак** марбут ба гуфтори ғарбии яғнобист. Ин феълҳо амале мебошанд, ки бештар тавассути кору фаъолияти инсон ифода меёбанд: *"Э рум сафеде, ҳамту одами шалақа аку дидам, волло ҳама чизи хунара гирифтайу да берун ғурруидай".*

б) феъли **ғозидан**. Ин амал тавассути ду даст, аниқтар бо нарангуштон ва ангуштони ишора иҷро мегардад. Маънои аслии феъли **ғозидан** «ғоз додан» дар мавриди пашм ва пахта мебошад. Дар забони яғнобӣ низ ба ҳамин маъно дар шакли **ғозак** ба кор меравад [2, с.59-60].

Вожаи мавриди андеша дар лаҳҷаи Мастчоҳ ба ғайр аз маънои аслӣ ба маъноҳои маҷозӣ низ истифода мешавад: а) ҷангу хархаша кардан; б) мазаммат кардан: *"Да хуна ҳамиқае пахта ғозидийан, ки йгун ҷойи ободи нмундай". "Ҳардуш руҳошуна ҳамиқае ғозидийан, ки йа одам набудай халосшун кунад".*

в) феъли **қуртундан**. Ин феъл ҳам дар забони яғнобӣ дар шаклҳои **қуртонак** ва **қуртунак** корбурд дорад. Маънои ин феъл «қурт кардан, фурӯ бурдан» бештар оиди маводи ғизоӣ ва ошомиданӣ мавриди истифода қарор дорад [3, с.115]: *“Билло и лулака ҳамиқае нун додийан, ки қуртунданшун нметунад”*.

г) феъли **пойидан**. Феъли номбурда дар яғнобӣ ба гунаи **пойак** маъмул буда, дорои чунин маъноҳо мебошад, ки дар лаҳҷаи Мастчоҳ низ айнан ҳамин тавр аст: а) парвариш кардан дар мавриди ҳайвонҳои хонагӣ; б) поидан (аз пушти касе): *“И гуспандора додом ҳамиқае пойидийан, ки а ҷошун хестан наметунан”. “Бачи ҳамсоя рузи дроз а пуштам мепойа-де”.*

2. **Феълҳои ҳолат ва вазъ**. Ин бахши феълҳои сода иҷроиши амалро вобаста ба вазъ ва ҳолати касе ё чизе ифода мекунанд. Чунин навъи феълҳоро метавон аз ҷиҳати маънои луғавӣ ва ё иртиботи маъно вобаста ба вазъу ҳолати иҷроиши амал ва табдилу тағйир ёфтани он аз як ҳолат ба ҳолати дигар ба таври шартӣ ба гурӯҳҳои ҷудогона тақсим кард:

а) феъли **қулумбидан.** Баъзе феълҳое ба мушоҳида мерасанд, ки танҳо ба гуфтори ин ё он маҳал ё деҳаи алоҳида марбутанд. Феъли **қулумбидан** ҳам аз ин қоида истисно нест ва ин феъл низ ба яке аз деҳаҳои Мастчоҳ, ки ба номи Палдорак машҳур аст, хос мебошад. Маънои феъли **қулумбидан** «фурӯ рафтан» буда, дар забони яғнобӣ бо ҳамин маъно дар шакли **қулӯмбак** маъмул мебошад [3, с.115]. Вожаи мавриди назар бештар дар мафҳумҳои фурӯ рафтани бом, замин ва амсоли инҳо ба кор меравад: *“Ти оғало обе рафтай, ки ҳами оғало а намира қулумбидийан”*.

б) феъли **виғидан.** Феъли мазкур дар гӯйиши мардуми Мастчоҳ дорои маънои сӯхтан; аз беобӣ ё беборишӣ аз таъсири хуршед зард ва ё пажмурда шудани алафу гиёҳ, зироатҳои кишоварзӣ мебошад. Дар яғнобӣ ҳам ин феъл дар шакли **виғак** ба маънои дар лаҳҷадошта истифода мешавад [3, с.41].: *“Апама бинед да нунпази а таспи алоба ҳами муҳои сараш виғидийан”*.

3. **Феълҳои ҳаракат**. Ба бахши феълҳои ҳаракат, чуноне аз номаш ҳам бармеояд, феълҳоеро метавон дохил намуд, ки мафҳуми ҳаракатро дар самту ҷонибҳои мухталиф вобаста ба иҷроиши амал ифода карда метавонад. Феълҳои ҳаракат аз ҷиҳати иҷрои амал, хусусияти ҳаракат ба тарафе, аз ҷумла ба пеш рафтан, ба ақиб омадан, ба боло баромадан, ба поён фуромадан, аз ҷое дур шудан, наздик шудан, аз дохил берун рафтан ва ё баръакс ворид гардидан, давр задан ва навъҳои дигари ҳаракатро ифода мекунад, ба гурӯҳҳо тақсим мешаванд. Албатта, ҳамаи ин навъҳои ҳаракат дар қисмати феълҳо дучор намеоянд. Дар ин бахш танҳо феъли **суридан** ба қайд гирифта шуд, ки дар яғнобӣ ба сурати **суронак, сурунак** ба маънои «пеш кардан, рондан» ба кор меравад [3, с.184-185]: *“Ҳамиқае бози кардем, ки то хунара сурриданам, мундайе шудам, ки ...”*.

Чунонки аз муқоисаи бархе аз феълҳои сода дар лаҳҷаи тоҷикони Мастчоҳ ва забони яғнобӣ маълум мешавад, маънои муштарак бо доштани қолабҳои (шаклҳои) муштарак, махсусан решаи феълии онҳо (= асоси замони ҳозираи онҳо: виғ=виғ; ғоз=ғоз; чов=чов ва ғайра), дар лаҳҷаи Мастчоҳ ва забони яғнобӣ аз рӯйи як шакл сурат гирифтааст. Ба гумони мо чунин ҳамгунӣ дар мисоли баъзе феълҳои сода ин нишонаи куҳанбунёдии онҳост. Ин маънои иқтибос будани шаклҳои яғнобиро аз лаҳҷаи Мастчоҳ надорад ва ё баръакс.

А Д А Б И Ё Т

1. Мирзоев С. Баррасии решашиносии бархе аз феълҳо дар забони яғнобӣ / С. Мирзоев // Ахбори Академияи Илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (силсилаи филология ва шарқшиносӣ). – 2010. - №1. - С.6-9.
2. Мирзоев С. Баррасии феъли wenak-и забони яғнобӣ дар муқоиса бо бархе аз забонҳои эронӣ / С. Мирзоев // Ахбори Академияи Илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (силсилаи филология ва шарқшиносӣ). – 2011. - №3. - С.3-6.
3. Мирзоев С. Лексикаи забони яғнобӣ / С. Мирзоев. - Душанбе, 1998. – 127 с.
4. С. Мирзозода Фарҳанги яғнобӣ – тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. – 279 с.
5. Расторгуева В.С. Очерки по таджикский диалектологии / В.С. Расторгуева. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1952. - Вып.1. -205 с.
6. Убайдов Ф.А. Ҳифозати вожаҳои аслӣ ва иқтибосии даврони куҳани забони тоҷикӣ дар лаҳҷаи Мастчоҳ (дар асоси маводи зерлаҳҷаи Мастчоҳи поён): дис. ... канд. фил. наук: 10.02.22 / Ф.А.Убайдов. – Худҷанд, 2012. – 147 с.
7. Хромов А.Л. Говоры таджиков матчинского района / А.Л. Хромов. - Душанбе, 1962. - 214 с.
8. Хромов А.Л. Историко – лингвистическое исследование Ягноба и верхнего Зеравшана: дисс. на соис. уч. степени док. фил. наук: 10.02.22. - Душанбе, 1969. – 414 с.

9. Хромов А.Л. Ягнобский язык / А.Л. Хромов. - М.: Наука, 1972. – 206 с.
10. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. - Душанбе: Дониш, 1981. – Ҷ. 1. – 328 с.

МУНОСИБАТИ ЛАҲҶАИ МАСТЧОҲ БО ЗАБОНИ ЯҒНОБӢ ДАР МИСОЛИ ФЕЪЛҲОИ СОДА

Дар мақола асосан феълҳои содаи лаҳҷаи Мастчоҳ ва умумияти муштараки онҳо бо фелҳои яғнобӣ мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор дода шудааст, ки аз феълҳои амал, ҳолату вазъ ва ҳаракат иборат мебошанд. Омӯзиш ва таҳқиқи вожаву таркибҳои феълии лаҳҷаи Мастчоҳ дар муқоиса бо забони суғдӣ ва яғнобӣ, инчунин осори давраи нахусти ташаккулёбии забони тоҷикӣ, яке аз масъалаҳои бисёр муҳим буда, ки бархе аз онҳо бунёд ва ё пояи бумӣ доранд. Забони яғнобӣ ва лаҳҷаи Мастчоҳ бозмондаи забони суғдӣ ба ҳисоб рафта, то асри Х ҳамчун забони тиҷорат ва байналқавмии мардумони Осиёи Миёна маъруфият дошт. Дар ин мақола бархе аз муштаракоти феълҳои содаи лаҳҷаи Мастчоҳ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар лаҳҷаи Мастчоҳ ва забони яғнобӣ омилҳои забонҳо ва гӯйишҳои Хуросону Мовароуннаҳр низ ба мушоҳида мерасанд, ки ин ҳам яке аз вижагиҳои бунёдиву боарзиши ин лаҳҷа ба ҳисоб меравад. Шуморе аз феълҳои содаи лаҳҷаи Мастчоҳ ба феълҳои содаи забони яғнобӣ аз ҷиҳати шакл ва маъно яксонанд. Чуноне ки аз муқоисаи бархе аз феълҳои сода дар лаҳҷаи тоҷикони Мастчоҳ ва забони яғнобӣ маълум мешавад, маънои муштарак бо доштани қолабҳои (шаклҳои) муштарак, махсусан решаи феълии онҳо (= асоси замони ҳозираи онҳо: виғ=виғ; ғоз=ғоз; чов=чов ва ғайра) дар лаҳҷаи Мастчоҳ ва забони яғнобӣ аз рӯйи як шакл сурат гирифтааст. Теъдоди онҳо зиёд набошад ҳам, вале асолати бунёдии худро то ҳол нигоҳ доштаанд, ки барои омӯзиши таърихи забон, махсусан решаёбии калимаҳо, аҳамияти муҳим доранд. Дар ин мақола ҳашт феъли лаҳҷавӣ таҳлил ва таҳқиқ гардидааст.

Калидвожаҳо: забони яғнобӣ, пажӯҳиш, гӯйиши Мастчоҳ, густариш, феълҳои ҳаракат, таҳқиқ, лаҳҷа, бунёд, муқоиса, мақом, амал.

СООТНОШЕНИЕ МАТЧИНСКОГО ГОВОРА С ЯГНОБСКИМ ЯЗЫКОМ НА ПРИМЕРЕ ПРОСТЫХ ГЛАГОЛОВ

В статье рассматриваются в основном простые глаголы Матчинского говора и их общее происхождение с простыми глаголами ягнобского языка на основе глаголов движения, состояния, действия. Сравнительное изучение глагольной лексики Матчинского говора с глагольной лексикой согдийского, ягнобского языков, а также новоиранского западного языка раннего периода в настоящее время весьма актуально. Ягнобский язык и матчинский говор являются единственным потомком согдийского языка, который до X века н.э. считался языком торговли и межэтнического общения народов среднеазиатского региона. В центре внимания статьи является соотношение матчинского говора с ягнобским языком на примере простых глаголов. В частности, рассматриваются простые глаголы, которые доказывают близкое родство ягнобского языка с матчинском говором. Автором статьи выявлены и некоторые языковые явления Матчинского говора, которые сходны в говорах Хоросана и Мовароуннахра. Некоторые простые глаголы Матчинского говора одинаковы с простыми глаголами ягнобского языка как по значению, так и по структуре, что явственно указывает на их общее происхождение. Хотя таких глаголов в Матчинском диалекте мало, но они принадлежат к разряду исконной лексики, что очень важно для этимологических изысканий и изучения сопоставительной грамматики иранских языков. В статье рассматриваются 8 простых глаголов.

Ключевые слова: ягнобский язык, исследование, матчинский говор, глаголы движения, состояния, действия, распространение, говор, основание, сравнение.

THE RATION OF THE MATCHOH DIALECT WITH YAGNOB LANGUAGE ON THE EXAMPLE OF SIMPLE VERBS

In the article generally simple verbs of the Matchoh dialect and their general origin with simple verbs of yagnob language on the basis of verbs of motion, a state and action is considered by the auther. Comparative studying of verbal lexicon of the Matchinsky dialect with verbal lexicon of the Sughd, yagnob languages, and the new Iranian western language of the early period is very relevant now. Yagnob language and matchoh dialect is the only descendant of the Sughd language which till X century AD was considered as language of trade and interethnic communication of the people of the Central Asian region. In the center of attention of the article – is a ratio of a matchoh dialect with yagnob language on the example of simple verbs. In particular, the author considered simple verbs which are proved by close relationship of yagnob language with matchoh dialect. The author of article has revealed also some language phenomena of the Matchoh dialect which are similar in dialect of Horosan and Mawarannahr. Some simple verbs of the Matchoh dialect are identical with simple verbs of yagnob language both on value, and on structure that clearly indicates their general origin. Though such verbs in the Matchoh dialect are not enough, but they belong to the category of primordial lexicon that is very important for etymological researches and studying of comparative grammar of the Iranian languages. In article 8 simple verbs are considered.

Key words: Yagnob's language, research, matcha dialect, tajik language, verbs of motion, action, condition, distribution, dialect, basis, comparison.

Сведения об авторе: ***Шарифова Гулджахон Мирзозарифовна*** - Институт языка и литературы им. Рудаки АН РТ, аспирант, научный сотрудник. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21, 734025.
E-mail: **guljahon2011.09@inbox.ru.** Телефон: **(+992) 989-11-09-89; 93-502-09-89**

Information about the author: ***Sharifova Guljahon Mirzozarifovna*** - Institute of language and literature Rudaki Academy of Sciences of RT, postgraduate student, researcher. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 21, 734025. E-mail: **guljahon2011.09@inbox.ru**. TeI: **(+992) 989-11-09-89; 93-502-09-89**

УДК: 491.550+891.550

ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ЧИДААЪЗО ДАР «ҚОБУСНОМА»-И УНСУРУЛМАОЛИИ КАЙКОВУС

Давлатов А.Н.
Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон

Ҷумлаи чидааъзо низ як хели махсуси ҷумлаи сода буда, хусусиятҳои хосси грамматикӣ ва услубӣ дорад. Ҷумлае, ки дар он яке аз аъзоҳо ё чандаъзо чида шуда омадааст, чидааъзо ном дорад [4, с.342].

Дар ин намуди ҷумла аъзоҳои чидаи ҷумла байни худ ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда ва интонатсия алоқаманд мешаванд. Пайвандакҳо ва интонатсия муносибатҳои пайиҳам, хилофӣ, ҷудоиро ифода мекунанд.

Ба ин маънӣ мавҷудият ва истифодаи он дар нутқ ва дар объекти асосии муҳокима ва фикрронӣ сахт алоқаманд аст.

Тадқиқ ва омӯзиши ҷумлаҳои чидааъзо дар забоншиносии тоҷик, асосан пас аз солҳои бистуми асри XX сар шудааст. Оид ба хусусиятҳои грамматикӣ ва услубии ҷумлаҳои чидааъзо забоншиносони тоҷик дар китобҳои дарсӣ ва асару мақолаҳои илмӣ маълумоти мухтасар додаанд.

Дар бораи чигунагии ҷумлаи чидааъзо бошад бори аввал Саидризо Ализода дар китоби «Сарфу наҳв» маълумот додааст [1, с.15]. Ин забоншиноси тоҷик ҷумлаҳои чидааъзоро «ҷумлаҳои мунтазама» [1, с.20] номида, чунин маънидод мекунад: «Ҷумлаи мунтазама он аст, ки аз чанд ҷумлаҳои ҳамҷинс муташакил бошад: **Пойи мору шири мурғу нони мулло** кас надид [2, с.13].

Илова бар ин, дар ин китоб оиди кор фармудани аломатҳои навиштаҷоти байни аъзоҳои чида ва мувофиқати хабар бо мубтадоҳои чида сухан меравад. Муайян намудани чунин хусусиятҳои грамматикии ҷумлаи чидааъзо дар ҳамон солҳо як назарияи тоза дар илми забоншиносии тоҷик ба шумор мерафт.

Устод Саидризо Ализода ҷумлаи чидааъзоро «ҷумлаи мунтазама» номидааст. Калимаи мунтазама маънии мураттаб, пайдарҳамро мефаҳмонад. Инчунин дар чопи китобҳои тоҷикии солҳои 1932-1936 доир ба «кор фармудани вергул ва бандакҳои ва, у, ю дар ҷумлаи чидааъзо» муаллифон маълумоти бо тафсил додаанд [3, с.32].

Дар китоби «Грамматикаи забони тоҷикӣ» [2, с.55] (нашри солҳои 1942-1950) ҷумлаҳои чидааъзоро як хели ҷумлаҳои содаи тафсилӣ ба қалам додаанд. Дар ин ҷо он чи ҷолиби диққат аст, ки муаллифон дар хусуси бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ ифода шудани аъзоҳои чида ва истифодаи воситаҳои грамматикии пайвандакҳо ва пешояндҳо маълумот додаанд.

Дар ҳақиқат барои чида шудани омадани аъзоҳои ҷумла ба як гурӯҳи лексикию семантикӣ дохил шудани аъзоҳои чида ва ба як вазифаи синтаксисӣ омадани онҳо аҳамияти муҳим дорад. Ба ин маънӣ дар ҷумлаҳои зерин аъзоҳои чида қатъи назар аз он ки ба кадом ҳиссаи нутқ мансубанд, маънии ашёро доро буда, вазифаи якхелаи синтаксисиро адо менамоянд: **димоғи ману бародарам сӯхгагӣ буд** [2, с.10]. Дар грамматикаи чопи солҳои 1956-1959 доир ба ҷумлаҳои чидааъзо маълумоти хеле мухтасар оварда шудааст [5, с.234]. Ба замми ин ҷумлаҳои чидааъзо дар ин китобҳо таҳти унвони аъзоҳои чидаи ҷумла номбар шудаанд.

Бояд қайд кард, ки маълумоти аз ҳама пурратар дар хусуси ҷумлаҳои чидааъзо дар китоби «Нишондодҳои методӣ ва супоришҳо аз забони модарӣ»-и Н. Маъсумӣ ба назар мерасад. Муаллиф дар ин китоб доир ба ҷумлаи чидааъзо боби алоҳида ҷудо намуда, ба чунин масъалаҳо эътибори махсус додааст: чида шудани мубтадову, муайянкунандаву

пуркунандаву ҳол инчунин дар хусуси воситаҳои алоқаи грамматикии байни аъзоҳои чида, пайвандакҳо ва тарзи истифодаи онҳо [6, с.123].

Дар китоби дарсии забони тоҷикии нашри солҳои 1962, 1967 ҷумлаи чидаазо дар ду ҷо ду тарз нишон дода шудааст: 1) дар дохили аъзоҳои ҷумла, 2) ҳамчун як хели ҷумлаи содаи дутаркиба таҳти унвони «ҷумлаҳои чидааъзо» [3, с.38]. Дар ҳарду маврид ҳам таърифи ҷумлаи чидааъзо чунин аст: «ҷумлаҳое, ки яке аз аъзоҳояш чида шуда меоянд, ҷумлаҳои чидааъзо меноманд» [3, с.40]. Ҳамин таъриф бо иловаи «аъзоҳои чида ба як савол ҷавоб мешавад» дар китоби грамматикаи мактабҳои олӣ оварда шудааст [3, с.56].

Акнун мо ба воситаи ин мақола хусусиятҳои грамматикӣ ва услубии ҷумлаи содаи чидааъзоро дар «Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус мавриди барраси ва таҳлил қарор медиҳем .Аъзоҳои чидаи ҷумла бештар бо як ҳиссаи нутқ ифода ёфта, байни худ ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда ва интонатсия пайваст мешаванд. Ҳамаи аъзоҳои ҷумла ба вазифаи аъзоҳои чида омада метавонанд [7, с.298]. Мубтадоҳои чида аз ҷиҳати сохташон гуногун мешаванд :

1. Онҳо аз калимаҳои шаклан якхела:

Беморӣ, маҷрӯҳӣ, рӯз то рӯз қувватро камтар мекунад [6, с.45].

2. Дар шакли омехта аз калимаву ибора:

Меҳмононро модарам, модаркалонам, зани тағоям ва зани бародарам меҳмондорӣ мекарданд [5, с.56] таркиб меёбанд.

Аъзоҳои чида дар шакли ҷамъ низ меоянд, ки ин шакли ҷумлаҳои чидааъзо дар «Қобуснома» ба чашм мерасад. Пасоянди ҷамъ одатан ба ҷузъи охирин васл мешавад. Ин ҳодиса ҳангоми бо пайвандакҳои -у ва-ю пайваст шудани аъзоҳои чидаи ҷумла бештар мушоҳида мешавад:

Аммо бо мастон ва **туркону муарбидон** ва **ходимону занон** ва кӯдакону гаронҷонон ба гарав мабоз то арбада нахезад [6, с.67]… Бидон, ки **ошиқиву муфлисӣ** мутлақо ҷон кандан аст [6, с.67].

Мубтадоҳои чида бо ҷонишин низ ифода мешаванд. Мубтадоҳои бо ҷонишини шахсӣ ифодашуда, бештар ба пайвандакҳои пайвасткунанда алоқаманд шуда, аксар аз ду аъзо иборат мешавад:

Вақти мукофот ҷазои ману ту ҳар ду яке хоҳад буд [6, с.65].

Акнун мо дар бораи хабарҳои чидаи «Қобуснома» маълумот медиҳем. Хабарҳои чидаро низ мисли дигар аъзоҳои чидаи ҷумла дар «Қобуснома» бисёр вохӯрдан мимкин аст. Хабар ҳангоми чида шудан амал, ҳолат ё аломати гуногуни як мубтадо ва гоҳо якчанд мубтадоро дар яке аз замонҳо ва ё дар замонҳои гуногун нишон медиҳад. Хабарҳои чида феълӣ ва номӣ мешаванд. Онҳо ба воситаи шаклҳои тасрифӣ ифода мешаванд ва вобаста ба шаклҳои замонии феъл ҳамзамон ва гуногун замон шуда метавонад:

Ва бемориҳои хилқат чаҳор қисм аст: он ки андар шакл афтад [6, с.53]. Ва он ки **андар тақдир афтад [6, с.53].** Ва он ки **бар тариқи хушунат афтад** [6, с.53]. Ва он ки **бар тариқи малосат бувад [6, с.53].**

Хабарҳои чида байни худ ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда ва интонатсия алоқаманд шуда, муносибатҳои гуногуни наҳвиро ифода менамоянд:

Ва бидон ки дар мастӣ бисёр **даст задану пой куфтан ва хандидану гиря кардан ва суруд гуфтану нуқл хӯрдан ва сухан гуфтану хомӯш будан ва бисёр тақаррубу хидмат кардан ин ҳама арбада аст ё ҷунун [6, с.35].**

Баъзе ҳолатҳо феълҳои ёридиҳанда пас аз хабари чидаи якум воқеъ мегарданд.Чунин тарзи ҷо гирифтани феъли ёридиҳанда ба он вобаста аст, ки гӯянда задаи мантиқиро ба болои чидаи якум равона мекунад ва он нисбат ба аъзоҳои чидаи дуюму сеюм қувватноктар талаффуз мешавад:

Пас тан, ки **фурӯ хусбад,** ҳама арвоҳи мардумро **фурӯ гирад** на **самъ шунавад ва на басар бинад ва на завқ [6, с.57]... Ва бисёрдону камгӯй бош на камдону бисёргӯй [6, с.60]. Хомушӣ дувумин саломагист ва бисёр гуфтан дувумин бехирадист [6, с.60].**

Муайянкунандаҳои чида дар таркиби сараъзо ва аъзои пайрав омада бо онҳо бо тарзҳои гуногун алоқаманд мешаванд:

а) аз муайянкунандаҳои изофии чида муайянкунандаи чидаи якум ба воситаи бандакҳои изофӣ бо муайяншаванда алоқаманд мешавад. Муайянкунандаҳои чидаи дигар байни худ бо пайвандакҳои пайвасткунанда ва интонатсия пайваст шуда, дар як маврид

маънои як калима ва дар мавриди дигар маънои калимаҳоеро, ки дар шакли ибора омадаанд аз ҳар ҷиҳат равшану кӯтоҳ менамоянд:

Пас аз мардум **миннатназир** ва **тозарӯй** бош [6, с.67]. Ва аломати ғуломи донову рӯзбеҳон аст, ки **ростқомат бояд муътадилмую муътадилгӯшт, сапеди лаълфом лаҳнкаф, кушодамиён, паҳнпешонӣ, шаҳлочашм, кушодарӯ бехал ханданокрӯй [6, с.68].**

б) алоқаи муайянкунандаҳои чида ва муайяншаванда ба тарзи омехта низ воқеъ мегардад. Дар ин ҳолат муайянкунандаи чидаи якум ба муайяншаванда бо бандаки изофӣ, муайянкунандаичидаи дигар ба якдигар бо пайвандакҳои пайиҳам, изофат ва интонатсия пайваст мешаванд:

Ва аломати ғуломе, ки ходими сарои занонро шояд, **сиёҳпӯсту туршрӯй ва дуруштпӯсту хушандом ва тунукмӯю бориковоз ва борикною ситабрлаб ва паҳнбиниву кӯтоҳангушт, мунҳадабқомату борикгардан [6, с.67].**

Ва гуфтаанд, ки панди ҳукамову мулук шунидан **дидаи хирад равшан кунад, ки сурмаву тӯтиёи чашми хирад** ҳикмат аст [6, с.69].

Як гурӯҳ муайянкунандаҳои чида пас аз хабари ҷумла меоянд. Онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1) муайянкунандаҳои беизофаи чидае, ки муайянкунандаи мафҳуми умумидоштаи таркиби ибораи хулосакунандаро аз ҷиҳати ҳаҷму ранг, макону таъйинот аниқ ва конкрет намуда, бо ҳам дар муносибати куллу ҷузъ мебошанд:

Ва бемориҳои аъзои муташобеҳ **бар ҳашт қисм аст - чаҳор фард: гарм ва сард, тар ва хушк [6, с.92]. Ва чаҳор мураккаб: гарму тар ва гарму хушк [6, с.94].** Ва қувва бар **се қисм аст: нафсонӣ ва ҳайвонӣ ва табиӣ [6, с.93].** Тасаввуф **се чиз аст таҷрид ва таслим ва тасдиқ [6, с.94].**

2) муайянкунандаҳои чидае, ки ҳиссаи номии хабарро аниқу равшан намуда, бо он дар алоқаи беизофӣ ва муносибати эзоҳӣ мебошанд. Дар ин маврид ба муайяншавандаи таркиби хабар бештар артикли номуайянии **-е** васл шуда, хабари номии ҷумла бо феъли ёридиҳандаи буд сурат мегирад:

Ва қавме аз **дарвешу тавонгар** бо вай ҳамроҳ **буд** [6, с.96]. Ва агар ғаму шодият бошад ғаму шодӣ ба он касе гӯй, ки ӯро темори ғаму шодии ту бувад [6, с.67].

Дар ин ҷо як нуқтаро бояд зикр намуд, ки бандаки изофии байни муайянкунандаи сифатиро бо пайвандакҳои пайиҳам иваз кардан мумкин аст. Вале бандаки изофии байни муайянкунандаҳои пай дар пай бо пайвандакҳои пайиҳам иваз карда намешавад [8, с.312] .

Пуркунандаҳои чида низ дар « Қобуснома»-и Кайковус ҷойи махсусеро ишғол мекунанд. Онҳо дар ҷумла чида шуда, байни худ ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда, интонатсия алоқаманд гашта, хабари ҷумларо аз ҳар ҷиҳат эзоҳ медиҳанд.

Пуркунандаҳои бевосита ҳам бо пасоянди-ро ва ҳам бе он чида шуда меоянд:

Ва чун **падару модарро** ҳурмату озарш пеш дорӣ **дуову офарини эшон** дар ту асари бештар кунад [6, с.85]. Валекин **равғани кунҷидро бо бунафша ё бо гул биёмезӣ чанд гоҳ бо гул ё бунафша бимонад [6, с.77] Аз омезиши равған бо гул ё бунафша аз баракоти суҳбати некон ӯро ҳеҷ равғани кунҷид нагӯянд [6, с.77]. Магар ки равғани гул ё равғани бунафша [6, с.77].**

Пасоянди**-ро** бо пуркунандаи бевоситаи чидаи охирин меояд, вале ба ҳамаи пуркунандаҳои чида баробар тааллуқ дорад.

Вай ба писараш **гӯштингирӣ, аспсаворӣ, шамшерзанӣ ва маллоҳиро меомӯзонад [6].**

Пуркунандаҳои бавосита дар навбати худ низ чида мешаванд. Дар ифодаи пуркунандаҳои бавоситаи чида роли пешояндҳо, бандакҷонишинҳо, пайвандакҳо ва интонатсия калон мебошад.

Пешояндҳо бо ҳамаи пуркунандаҳои ба воситаи чида ба тарзи такрор меоянд:

а) ҳангоми бо пайвандакҳои такрори **на…на, ҳам…ҳам, гоҳ…гоҳ,** алоқаманд шудани пуркунандаҳои чида:

Аз ин суханҳо ҳам бӯйи ҳикмат ояд ва ҳам бӯйи маликӣ [6, с.76]. Зеро ки **ҳам сухани ҳукамост ва ҳам сухани подшоҳон [6, с.77].**

б) пуркунандаҳои бавоситаи бисёрҷузъа бошанд, бо калимаҳои эзоҳкунанда тафсил ёфта бошанд:

Арбада низ **гуна- гуна аст, ки мастӣ низ навъе аз девонагист [6, с.68].**

Гуфтӣ он ***қатра-қатра ҳама,***
Ҷамъ шуд ногаҳу бурд рама [6, с.56].

Дар ҷумлаи чидааъзо ҳама намуди ҳол чида шуда метавонад [9, с.213]. Ҳоли чида тобеи амал, пеш аз ҳама хабари ҷумла буда, онро аз ҳар ҷиҳат эзоҳ медиҳад. Ҳоли чида бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ ифода шуда ба монанди дигар аъзоҳои ҷумла ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда ва интонатсия алоқамад мешавад.

Ҳоли тарзи амали чида бештар бо зарфи тарзи амал (гоҳо дар шакли такрор), феъли ҳол ва исм ифода мешавад: Ин дарс ба ман он қадар зурӣ накард, **зеро ман дар ҳисоби абҷад чӣ гуна як-як, даҳ-даҳ ва сад-сад зиёд шуданро омӯхта будам [6, с.155].**

Ҳоли тарзи амале, ки бо исм ва таркибу ибораҳои исмӣ ифода мешавад, бо пешоянд воқеъ мешавад. Пешоянд дар таркиби ҷузъи аввали чида ояд ҳам ба ҳамаи ҳолҳои чида баробар тааллуқ дорад. Пешояндҳои таркиби ҳоли тарзи амали чида ба тарзи такрор низ истифода мешаванд, ки дар ин ҳол онҳо аҳамияти услубӣ пайдо мекунанд:

Ғулом дар назди шоҳ **дузону зада бо овози паст, бо ҳаяҷон, вале аз дилу ҷон** сухан мегуфт [6, с.132].

Марг ба пириву ҷавонистӣ,
Пир бимурдиву ҷавон зистӣ [6, с.126].

Ҳоли чида бештар бо зарфҳои замон, исмҳои маҳфуми замонӣ дошта, ибораҳои исмӣ ва масдарӣ ифода мегардад [10, с.123]. Ҳолҳои замонӣ чидаи бо зарфи замон омада, асосан ба воситаи пайвандаки ҷудоии ё бо ҳам алоқаманд мешаванд. Онҳо асосан дучузъа мебошанд. Ҳолҳои замонӣ чидаи бо исмҳои замони рӯзу шаб, моҳу сол, пагоҳӣ ва бегоҳиҳо ифодашуда, бештар дар шакли холис меоянд:

Субҳоналлоҳ дар ин ***ҷавониву ҳавас***
Рӯзу шабам *андеша ҳамин буду бас [6, с.34].*

Ӯ хоҳ дар замистон, хоҳ дар тобистон ба ҳамон либоси пашминаи ҳамешагияш мерафт [6, с.154].

Агар дӯст меҳмон бувад ё на дӯст,
Рӯзу шаб темори меҳмон накӯст [6, с.187]...

Дар ҷумла ҳолҳои дигар, масалан ҳоли сабабу мақсад, миқдору дараҷа, шарту хилоф низ чида шуда меоянд. Онҳо бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ ифода ёфта, бо пешояндҳо ва ё тарзи алоқаи ҳамроҳӣ ба калимаи асосӣ тобеъ мешаванд:

Ва ҷаҳд кун то **ҳамеша маст набошӣ, ки самараи секихорагон ду чиз аст: ё беморист ё девонагӣ, ки секихора ё маст бувад ё махмур [6, с.45].** Ғайр аз инҳо барои **қазиҷӯшонӣ, мурғбирёнкунӣ равғандоғкунӣ дегҳои калони чӯянӣ шинондашуда буд [6, с. 56].**

Аз гуфтаҳои боло ба хулосаи зерин омадан мумкин аст:

1.Ҷумлаҳои чидааъзо чун категорияи махсуси синтаксис пурра таҳлилу таҳқиқ нашудааст.

Аъзоҳои чидаро аз ҷиҳати алоқаи грамматикӣ, аз бобати вазифаҳои грамматикву услубӣ ва маъноянишон фақат дар дохили ҷумла, ба туфайли ҷумлаҳои чидааъзо бояд омӯхт.

2. Муносибатҳои наҳвӣ, воситаҳои ифодаи он яке аз масъалаҳои асосии боби ҷумлаҳои чидааъзо мебошад. Дар ин боб ғайр аз пайвандакҳо, ки асоситарин нишондиҳандаи муносибатҳои грамматикии байни ҷузъҳои чида мебошад, калимаҳои нисбӣ ва интонатсия низ нақши бориз мебозанд, ки ба ҳисоб гирифтани ин омилҳо аҳамияти илмии калон дорад.

3. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик бо як ҳиссаи нутқ ифода ёфтани ҷузъҳои чида ҳодисаи умумӣ аст. Вале аъзоҳои чида бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ низ, ифода мешаванд.

4. Унсурулмаолии Кайковус чун дигар адибони классику муосири тоҷик тамоми хусусиятҳои грамматикӣ ва услубии ҷумлаи чидааъзоро дар «Қобуснома»-аш хеле моҳирона истифода бурдааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Саидризо Ализода. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ. - Самарканд – Душанбе, 1926. - 220 с.
2. Мирзоев А.Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш.А. Мирзое ва диг. - Душанбе, 1986. – 266 с.
3. Хоҷаев Д. Синтаксис ва пунктуатсия / Д. Хоҷаев, Ш. Кабиров. - Душанбе, 1991. - 30 с.
4. Носирчон Маъсумӣ. Нишондодҳои методӣ ва супоришҳо аз забони модарӣ. - Душанбе, 1949. – 300 с.
5. Раҳматова С. Ҷумлаҳои чидааъзо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / С. Раҳматова. - Душанбе, 1991. - 254

с.
6. Мирзо Муллоаҳмадов. Қобуснома / Мирзо Муллоаҳмадов. - Душанбе, 2007. - 240 с.
7. Эшонҷонов А. Ҷумлаҳои чидааъзо ва баъзе хусусиятҳои грамматикии он / А.Эшонҷонов. – Душанбе, 1967. - 142 с.
8. Ниёзмуҳаммадов Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик / Б. Ниёзмуҳаммадов. - Душанбе, 1973. - 254 с.
9. Давлатов А.Н. Ҷумлаҳои содаи яктаркиба дар «Қобуснома» / А.Н. Давлатов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). - Душанбе: Сино, 2016. - №4/3(203). – С.36-39.
10. Давлатов А.Н. Ибораҳои исмии изофӣ дар «Қобуснома» / А.Н. Давлатов // Забон – рукни тоат (маҷаллаи илмӣ). - Душанбе, 2017. - №9. – 250 с.

ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ЧИДААЪЗО ДАР «ҚОБУСНОМА» - И УНСУРУЛМАОЛИИ КАЙКОВУС

Дар мақолаи мавриди назар масъалаҳои сохтории ҷумлаҳои содаи чидааъзо дар «Қобуснома» - и Унсурулмаолии Кайковус баррасӣ гардидаанд. Муаллиф тарзҳои ифода ва воситаҳои алоқаи чунин навъи ҷумлаҳоро тадқиқ ва таҳлил намуда, онҳоро аз ҷиҳати сарфиву наҳвӣ гурӯҳбандӣ кардааст ва бо мисолҳои мушаххас фикрашро қувват додааст. Инчунин, ӯ кӯшиш намудааст, ки фарқияти ҷумлаҳои осори насрии асри XI-ро аз забони муосир нишон диҳад. Муаллиф дар ин мақола оид ба таърихи омӯзиши ҷумлаҳои чидааъзо дар забоншиносии тоҷик ибрози ақида намуда, чунин қайд кардааст, ки тадқиқ ва омӯзиши ҷумлаҳои чидааъзо дар забоншиносии тоҷик, асосан, пас аз солҳои бистуми асри XX сар шудааст. Оид ба хусусиятҳои грамматикӣ ва услубии ҷумлаҳои чидааъзо забоншиносони тоҷик дар асару мақолаҳои илмӣ ва китобҳои дарсӣ маълумоти мухтасар додаанд. Дар бораи чигунагии ҷумлаи чидааъзо бошад, бори аввал Саидризо Ализода дар китоби «Сарфу наҳв» маълумот додааст. Ин забоншиноси тоҷик ҷумлаҳои чидааъзоро «ҷумлаҳои мунтазама» номида, чунин маънидод мекунад: “Ҷумлаи мунтазама он аст, ки аз чанд ҷумлаҳои ҳамҷинс муташаккил бошад”. Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои грамматикӣ ва услубии ҷумлаҳои содаи чидааъзо дар «Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода шудааст. Ӯ иброз доштааст, ки аъзоҳои чидаи ҷумла бештар бо як ҳиссаи нутқ ифода ёфта, байни худ ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда ва интонатсия пайваст мешаванд ва ҳамаи аъзоҳо дар ҷумла чида шуда омада метавонад.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои содаи чидааъзо, наҳв, адабиёти муосир, сохтор, усул, нишондод, алоқа, тарз, тадқиқ, омил, пайвасткунанда, пайвастшаванда, интонатсия, услуб.

ПРОСТЫЕ ОДНОРОДНЫЕ ЧЛЕНЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В «КАБУСНАМЕ» У. КАЙКОВУСА

В представленной статье рассматриваются вопросы структуры простых однородных членов предложений таджикского языка в «Кабуснаме» Унсуралмаоли Кайковуса (XI века). Автор статьи подвергает анализу способы выражения и средства связи однородных предложений, проводит их морфологическую и синтаксическую классификацию и подтверждает свои научные умозаключения конкретными примерами. Однородные члены предложения исследуются с точки зрения диахронии и синхронии. В статье также выявлено, что изучение однородных членов предложений в таджикском языке берёт своё начало после 20 годов XX века. Автор также в статье описывает историю однородных членов предложений таджикского языка. Относительно грамматической основы и стиля однородных предложений в таджикском языке было указано в учебной литературе и научных статьях. О свойствах однородных предложений даётся в книге Саидризо Ализоде «Морфология и синтаксис». В дополнение к этому в данной статье даётся основа и стиль однородных простых предложений в «Кабуснаме» Унсуралмаоле Кайковуса. Отмечается, что «однородные члены предложений относятся к одной части речи, однородные члены предложений соединятся между собой при помощи соединительных союзов и интонации».

Ключевые слова: простые однородные предложения, синтаксис, современные литераторы, структуры, способы, классификация, анализ, проводить, средства.

SIMPLE HOMOGENEOUS SENTENCES IN THE «QOBUSNOMA» OF U. KAYKOVUS

The presented article deals with the structure of simple homogeneous members of the Tajik language proposals in the "Kabusnama" Unsuralmaiol Kaikousus (X1 century). The author of the article analyzes the ways of expression and means of communication of homogeneous sentences, conducts their morphological and syntactic classification and confirms their scientific conclusions with concrete examples. Homogeneous terms of the sentence are investigated from the point of view of diachrony and synchrony. The article also revealed that the study of homogeneous members of sentences in the Tajik language originates after 20 years of the twentieth century. The author also notes in the article the history of homogeneous members of the Tajik language proposals. Concerning the grammatical basis and style of homogeneous sentences in the Tajik language was indicated in the educational literature and scientific articles. The properties of homogeneous sentences are given in the book Saidrizo. Azizode "Morphology and Syntax". Addition to this in this article is given the basis and style of homogeneous simple sentences in the "Kabusnama" by Unsuralmale Kaikousus. He described "Homogeneous members of sentences refer to one part of speech, homogeneous members of sentences will be interconnected by means of connecting unions and intonation

Key words: simple homogeneous sentences, syntax, modern writers, structures, methods, classification.

Сведения об авторе: ***Давлатов А.Н.*** - Российско-Таджикский (Славянский) университет, ассистент кафедры таджикского языка. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсун-заде, 30, 734025.
Телефон: **(+992) 985-45-36-98**

Information about the author: ***Davlatov A.N.*** **-** Russian-Tajik (Slavonic) university, Lecturer of chair of Tajik language. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade 30, 734025. Tel: **(+992) 985-45-36-98**

УДК: 800.92.(802.0)

ТАҶАССУМИ МАФҲУМИ «МУҲАББАТ» ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ БО ҶУЗЪИ «ДИЛ» ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Маҳмудзода Мичгона
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Солҳои охир дар забоншиносии муосир самти нав – самти инсонмарказӣ ба вуҷуд омадааст, ки мавзӯи баҳси ин самт асосан инсон ва дунёи иҳоташудаи он ба шумор меравад. Дар асоси самти мазкур як қатор илмҳо, аз ҷумла, назарияи робита, забоншиносии иҷтимоӣ (сотсиолингвистика), забоншиносии қавмӣ (этнолингвистика), забоншиносии фарҳангӣ (лингвокултурология), ки забонро дар алоқамандӣ бо фарҳанг ва ҷомеа меомӯзанд, ба вуҷуд омадаанд.

Инсон фикру мулоҳиза ва дарки дунёи иҳоташудаи худро маҳз ба воситаи забон баён карда метавонад. Забон ягона воситаест, ки инсон тавассути он ҳама донишҳои назариявӣ ва амалии худро изҳор менамояд. Забон тавассути маҷмӯи воситаҳои худ дунёи иҳоташударо инъикос менамояд ва донишҳои назариявӣ ва амалиро мустаҳкам ва ҳифз намуда, барои дарки дарёфти ояндаи дунёи беканори мо мусоидат менамояд. Забон ягона воситаест, ки ҳусни тафоҳумро байни инсонҳо муқаррар менамояд. Ҳамзамон, забон ҳамчун «оинаи фарҳанги миллӣ, муҳофизи он ба шумор меравад: воҳидҳои забонӣ мундариҷаеро муайян менамоянд, ки то андозае аз ҳаёти мардум – соҳибзабонон ибтидо мегирад» [17, с.24-26].

Дар омӯзиши забон ва тасвири муҳити атроф тавассути он аз нуктаи назари мазкур бояд диққати махсус ба аломатҳои ҳувияи миллӣ ва инъикоси онҳо дар лексика, фразеология, одоби гуфтор, мафҳумҳои ахлоқӣ, ва фаъолияти зеҳнии соҳибони фарҳанги алоҳида равона карда шавад.

Дар воҳидҳои фразеологӣ таҷрибаи фарҳангӣ-таърихии халқ ифода ёфтааст. Дар воҳидҳои фразеологӣ таърих, фарҳанг, урфу одат, анъана, хулқу табиати халқ дар якҷоягӣ ва дар алоҳидагӣ инъикос ёфтааст. Воҳидҳои фразеологӣ таҷассумгари мероси миллӣ-фарҳангии ҳар як халқият ба шумор меравад.

Бо таҳлили воҳидҳои фразеологӣ имкони дарки муҳити атрофи халқиятҳои алоҳида фароҳам меояд, ки он тасвири муайяни ҷаҳони онҳо маҳсуб меёбад. Тасвири ҷаҳон тарзи воқеияти иҳоташудае мебошад, ки дар зеҳни намояндагони халқияти муайян ҳифз шудааст ва ба воситаи фарҳанги онҳо инъикос мегардад. Яке аз хусусиятҳои хосси воҳидҳои фразеологӣ ин фароҳамории имконияти тасвири ҷаҳони ҳақиқии халқиятҳои муайян ба шумор меравад.

Халқиятҳои гуногун ҷаҳонро бо таври худ дарк менамоянд, яъне онҳо дорои тасвири ҷаҳони махсуси худ мебошанд, ки онро танҳо ба воситаи забон ифода менамоянд. Тасвири ҷаҳон ин натиҷаи коркарди маълумот доир ба ҷаҳон ва инсон буда, он шакли мухтасари тасаввуроти доштаи инсон доир ба воқеияти иҳоташуда мебошад [17, с. 5].

Дар тасвири ҷаҳон ва ё муҳити атроф, тасаввуроти инсон доир ба самтҳои гуногуни воқеияти иҳоташуда, ҷамъ мешавад. Аз ин сабаб, навъҳои гуногуни тасвири ҷаҳон мавҷуд мебошад, аз ҷумла, динӣ-асотирӣ, фалсафӣ, илмӣ, бадеӣ ва ғайра. Дар миёни ин ҳама намудҳои гуногуни тасвири ҷаҳон тасвири забонии ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол менамояд, зеро маҳз он тамоми ҷанбаҳои дониши инсониро дар бар мегирад. Ба воситаи тасвири забонии ҷаҳон тасвири муҳити иҳоташудаи инсон ва тафсири он сохта мешавад. Л. Вайсгерберг қайд менамояд, ки тасвири забонии ҷаҳон таркиби рӯҳонии забонро таҷассум менамояд. Ба ақидаи муҳаққиқ тасвири забонии ҷаҳон бо мурури замон иваз мешавад. Ба воситаи он хусусиятҳои забонӣ ва фарҳангӣ устувор мегарданд [1, с.176].

Дар мақолаи мазкур мафҳуми «муҳаббат» дар воҳидҳои фразеологии забони тоҷикии бо ҷузъи «дил» ифодаёбанда дар муқоиса бо забони англисӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон ва англисзабонон дил ҳамчун махзан барои ҷой намудани ҳиссиёту эҳсосот таҷассум ёфтааст. Инсон ҳама гуна ҳиссиёту эҳсосоташро дар дил ниҳон медорад. Аз ҷумла, меҳру муҳаббат нисбати касе низ дар дил ҷой дода мешавад. Аз ин рӯ, муҳаббат ҳамчун ҳисси дилбастагии амиқ нисбати ягон кас дар тасвири забонии ҷаҳони халқиятҳои мазкур асосан бо амал ва ҳолатҳои дил дарк карда мешавад. Дар воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муҳаббат бештар бо лексемаи «дил» ифода ёфтааст, зеро меҳру муҳаббат нисбати касе ё коре маҳз дар дил пайдо мешавад. Бинобар ин, дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон маҳз дил гирифтори ишқ мегардад. Ин ҳолат дар низоми воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ бо воҳиди фразеологии ***дил гирифтори ишқи касе шудан*** ифода ёфтааст: *…..аз Зулайхо маъзарат хостанд ва ҳатто зоҳиран барои дарди бедармони вай дар ботин ба хотири қалби ошуфта ва шигифтаи худ, ки ишқи Юсуфро дар худ ҷой дода буд, таассуф ва маъзарат гуфта ва ашке рехтанду изҳори ҳамдардӣ карданд ва худ* ***бо дили гирифтори ишқи ғуломи канъонӣ*** *ба сӯйи манозили худ ба роҳ рафтанд [5, с.103].*

Нисбати касе муҳаббат пайдо намудан дар тасвири ҷаҳони халқиятҳои тоҷикзабон ва англисзабон бо ҷой додани меҳри касе дар дил ифода меёбад. Дар низоми воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ ин раванд бо воҳиди фразеологии ***«ба дил ҷой гирифтан»,*** *«меҳри касе ба дил нишастан», «меҳри касе ё чизе ба дил ҷо гирифтан», «ба дили касе ҷо шудан», «дар дил макон доштан»* – яъне мақбул афтидан, писандидан ифода ёфтааст. Дар мавриди ҷой гирифтан дар дили касе инсон ғайриихтиёрӣ меҳру муҳаббат пайдо менамояд. Дар тасвири ҷаҳони тоҷикзабонон инсон ғайриихтиёран нисбати касе ё чизе меҳр пайдо мекунад, аз ин рӯ, дар забони тоҷикӣ ин раванд бо воҳиди фразеологии ***ба дил ҷой гирифтан*** ифода ёфтааст, ки дар ин ҳолат «дил» ҳамчун «макон» барои ҷой додани «муҳаббат» таҷассум ёфтааст:

Аз он ҷо, ки дар симои ин кӯдак осори наҷобат, шарафу садоқат аланан ба чашм меҳӯрад, ***дар дили ман ҷой гирифтааст*** *[5, с.60];*

Боз ҳам ҷалоли бемисоли худро ба мани бечора намо, бо ин ки аз ман дурӣ, вале ***дар қалби ман макон дорӣ****, ман туро ҳамеша дар канори худ медонам [5, с.63].*

меҳри касе ба дил нишастан: *Юсуф дар андак муддате тавонист байни зиндониён самимият – дӯстӣ, ҳамкориву иттиҳоде муҳкам эҷод намояд, тавре ки ҳеҷ аз як маҳбусин монанди гузашта бо ҳам қаҳр ва ё даъво намекарданд ва кинаю ҳасаду нифоқ байни онҳо рахт барбаста ва* ***бар дили ҳамаи онон меҳру муҳаббату дӯстӣ нишаста буд*** [5*, с.107];

дар дил макон доштан: *Боз ҳам ҷалоли бемисоли худро ба мани бечора намо, бо ин ки аз ман дурӣ, вале* ***дар қалби ман макон дорӣ****, ман туро ҳамеша дар канори худ медонам* [5*, с.63];

меҳри касе ё чизе ба дил нишастан:

Ватан, меҳрат ба дил азбаски ҷо шуд,
Дилам аз хуррамӣ чун ғунча во шуд [11, с.631].

Чунин ҳолати ҳиссиро ба назар гирифта, дил дар тасаввури тоҷикзабонон инчунин ба «хона» таносуб дода мешавад, ки дар тасаввуроти тоҷикзабонон ҳамчун хусусияти асосии мавҷудпазирӣ ба шумор рафта, бо ягон чизи азизу қиматбаҳотарин алоқаманд мебошад: *дар дили касе хона кардан* – яъне мавриди меҳру муҳаббати касе шудан: *Лекин ман туро духтарам гуфта наметавонам, чунки ту дар дили ман хона накардай [13, с. 631].*

Дар тасвири ҷаҳони англисзабонон ихтиёран меҳр пайдо намудани инсон нисбати касе ё чизе таҷассум ёфтааст, ки ин раванд дар забони англисӣ бо воҳиди фразеологии «***take into heart***» – **таҳтул.** *ба даруни дил гирифтан, яъне касе ё чизеро мақбул донистан ё бо меҳрубонӣ қабул намудан* ифода ёфтааст: *He was such a cute little boy. We* ***took*** *him* ***into our hearts*** *immediately – [***таҳтул***.* ***ба дил гирифтем****]. – Ӯ чунон писари хурдакаки дилчасп буд. Мо ӯро дарҳол* ***мақбул донистем*** *[16, с.693].*

Инчунин, дар тасвири ҷаҳони халқиятҳои мазкур ҳисси муҳаббат ҳамчун ҳолати муайян бо додани дил вобаста карда мешавад. «Дил» аз ҳама гаронбаҳотарин чиз ба шумор меравад, ки дар вақти ошиқ шудан шахс онро ба каси дигар тадқим менамояд. Аз ин рӯ, дар воҳидҳои фразеологии забонҳои муқоисашаванда бештар феълҳое, ки дорои

маъноҳои «додан» ва «бахшидан» мебошанд, истифода мешаванд: дар забони тоҷикӣ: *ба касе дил додан* – яъне, ба касе ошиқ шудан: *Вагарна ман аз ваъдаам гаштаам ва на ба касе дил додаам ва на ба касе дил хохам дод [8, с.111].*

- дар забони англисӣ: give one's heart to smb. – таҳтул. дилро ба касе додан, яъне ошиқ шудан:

She grew to womanhood, and gave her heart to one who could not know its worth [3, с.374]. – Ӯ калон шуда, дилашро ба касе дод, ки ба қадри он расида наметавонист.

hand one's heart to someone on a platter – таҳтул. дили касеро дар лаълӣ ба касе тақдим кардан, яъне, ба касе ошиқ шудан.

When you fall in love, you ***hand your heart to your lover on a platter*** *[19, с.187]. –* [***таҳтул. дилатонро ба маъшуқаатон дар рӯйи лаълӣ тақдим менамоед***]. *– Вақте ки шумо ба касе ошиқ мешавед, шумо* ***дилатонро ба маъшуқаатон тақдим менамоед.***

Ҳолати муҳаббат дар тасвири ҷаҳони тоҷикзабонон инчунин бо *дар гаравмонии дил бар муҳаббати касе* вобаста карда мешавад, ки мафҳуми асосии он аз бахшидани муҳаббати худ ба касе иборат мебошад ва бо воҳиди фразеологии ***«дил бар гарави муҳаббати касе гузоридан»*** ифода ёфтааст: *Эй ҳукмрони одилу раиятпарвар, Бинёминро падарест пиру кӯҳансоли обиду ҷалилқадр, ки то имрӯз дар фироқи фарзандаш Юсуф ном ба оҳу гиряву зорӣ дучор шуда ва вуҷудаш таҳлил рафта ва ба ҷойи фарзанди гумшудааш* ***дил дар гарави меҳру муҳаббати Бинёмин гузорида*** *ва ӯро ягона маҳосибу муниси худ сохтааст [5, с.165].*

Муҳаббат дар воҳидҳои фразеологии халқҳои мазкур ҳамчун роҳи тӯлонии ҷӯстуҷӯ ва рафъи мушкилиҳо фаҳмида шудааст. Ҳолати мазкур дар забони тоҷикӣ бо воҳиди фразеологии *ба дили касе роҳ ёфтан* – яъне меҳру муҳаббати касеро ба даст овардан ифода ёфтааст: *Ва масои худро барои ҷалби Юсуф, аз ҳар ҷиҳат ба кор меандохт, чунонки беҳтарин ғизоҳо ва зеботарин пӯшокҳо ва олитарин атрҳову ҳама гуна васоили осоишу роҳатро барои Юсуф фароҳам меовард, то ба василаи он ҳама хидмату алоқа, маъшуқи бехаёлро ба қаламрави хаёли худ ворид кунад ва дар ин роҳ дар дили Юсуф роҳ ёбад [5, с.70].*

Дар забони англисӣ он бо воҳиди фразеологии *find a way to one's heart*, ки эквиваленти воҳиди фразеологии забони тоҷикии *«ба дили касе роҳ ёфтан»* мебошад, ифода ёфтааст*: For months, he had been trying to find a way into her heart. – Моҳҳост, ки ӯ кӯшиши ба дили ӯ роҳ ёфтанро дорад.*

Mr. Rochester possessed a fine voice: he did – a mellow, powerful bass, into which he threw his own feeling, his own force; finding a way through the ear to the heart, and there waking sensation strangely[15, с.341]. – [таҳтул. *ба дил роҳ ёфта]. – Ҷаноби Рочестер овози бақувват дорад. Дар ҳақиқат, овози ғафси мардонае дошт ҷаноби Рочестер, ки дар он ҳиссиёти ба худ хос, маъниҳои баланди таъсирбахш ниҳон буд. Ин овоз ба зудӣ дар мағзи дилу ҷон кора мекунад.*

Роҳ ба дил дар тасвири забонии ҷаҳони халқиятҳои мазкур ба осонӣ ёфта намешавад, он саъю кӯшиши зиёдро талаб намуда, танҳо пас аз талошҳои зиёд, инсон метавонад ба мақсади худ ноил гардад: ***дили касеро ёфтан*** – яъне ба касе писанд омадан, таваҷҷуҳи касеро ба худ ҷалб намудан: *Дар бригадаи чинакчиён Зубайда зуд* ***дили*** *аъзоёни онро* ***ёфт*** *[9, с.359].*

Хусусиятҳои мафтункунӣ ва маҷбуркунӣ дар вақти тасвири муҳаббат дар тасвири ҷаҳони тоҷикзабонон ва англисзабонон таҷассум гардидааст, ки он дар семантикаи воҳидҳои фразеологие, ки воситаҳои ба даст овардани муҳаббатро тасвир менамояд, саҳеҳтар зоҳир мешавад. Аз ҷумла, дар воҳидҳои фразеологии **дили касеро ром кардан, дили касеро фирефтан, ки маънои мафтун кардан ё ошиқ намуданро доро мебошанд, хусусиятҳои мазкур зоҳир гардидаанд:** *Тифле дид нуҳсола, ки нури исмат аз чеҳрааш сотеъ ва партави бузургиву виқор аз қиёфаташ толеъ, шабеҳи фариштагони осмонӣ мавҷуде муҳтарам бо асрори ниҳонӣ, ки чашми ҳар бинандаро хира ва* ***дилҳоро ба худ фирефта месозад*** *[5, с.38].*

Инчунин шиддатнокии хусусияти маҷбуркунӣ ҳамчун ҳолат дар воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ дар воҳидҳои фразеологии «*дили касеро дуздидан», «****дили касеро рабудан»*** – киноя аз ошиқ ва шефтаи худ гардонидан, ифода гардидааст. Бо воҳиди фразеологии мазкур дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон ғайриихтиёран ва

маҷбуран ба даст овардани муҳаббати шахси дигар алоқаманд карда мешавад ва дар асари бадеӣ ба таври зайл истифода мешавад: *Вале Юсуф дар баробари он ҳама малоҳату* ***дилрабоӣ*** *чунон хунсарду ором мемонд, ки гуфти забони ишқро намефаҳмид ва ё аз ишваву ноз бехабар аст [5, с.70].*

Дар забони англисӣ бошад ин ҳолат бо воҳиди фразеологии *to steal smb's heart* – **таҳтул**. дили касеро рабудан, яъне, касеро ба худ мафтун сохтан, касеро ба ошиқ шудан маҷбур сохтан, **ифода ёфтааст, ки дар таркиби семантикии онҳо маънои «дуздидан» муҳим аст: When I first met him, I knew he would steal my heart away. And he did** *[16, с.645]. – Вақте ки ман ӯро бори аввал вохӯрдам, ман медонистам, ки ӯ* ***дили маро хоҳад рабуд****. Ва ӯ дили маро рабуд.*

Дар забони тоҷикӣ тасвири ҳолати шефта шудан ба ишқи касе бо воҳидҳои фразеологие ифода меёбанд, ки аз феъли ифодакунандаи дилбастагӣ «бастан» ва лексемаи «дил» таркиб ёфтаанд: *ба касе ё чизе дил бастан* – яъне, ба касе меҳр пайдо намудан, дӯст доштан: *…..зеро иттикоъ ба ғайр амрест пуч ва тавассул ба дигарон хаёлест беҳуда, чӣ басо* ***инсон ба чизе дил мебандад****, ки ба зарараш тамом мешавад ва ё аз чизе рӯгардон мегардад, ки ба нафаш мебошад [5, с.29].* Аз байн рафтани меҳру муҳаббат бошад, дар тафаккури тоҷикзабонон бо кандани дил ифода ёфтааст: **дил кандан** – яъне, меҳру муҳаббати худ баргирифтан: *«Чаро ба Вахш ё ягон водии дигар намекӯчетон?» гуфта пурсидам, «Аз Ватанамон* ***дил канда наметавонем****» мегӯяд [9, с.21].* Дар забони англисӣ бошад, барои ифодаи ҳолати шефта шудан ба ишқи касе лексемаи «дил» – «heart» истифода намешавад. Дар воҳидҳои фразеологии забони англисӣ он бо феъли асосии *accustomed,* аломати маъноии *«одат кардан»,* тасвир шудааст*: to get accustomed to smb., to get/to become/to be accustomed to – ба касе ё чизе одат кардан.*

Инчунин, муҳаббат дар тасвири ҷаҳони тоҷикзабонон бо феъли «бурдан» алоқаманд аст, ки мафҳуми асосии он бо баамалбарории аломатҳои маъноии «бо худ гирифта бурдан», «дар дил нигоҳ доштани ягон ҳиссиёт ва эҳсосот» марбут мебошад: ***дили касеро бурдан, дили касеро аз ҷо бурдан*** – яъне касеро мафтун намудан, касеро ошиқ намудан: *Чашми сиёҳи оташбор, мижгони дарози ҷоншикор ва абрӯи каҷи дунболадори ӯ* ***дили ҳар бинандаро аз ҷо мебурд*** *[6, с.67].*

Хусусан, ба шахсияти хизматгор нарасидани хӯҷаин, ба ман барои хизматгори саҳроӣ навозишкорона муомила кардани ӯ, дар замоне ки хӯҷаинони дигар ба хизматгорони худ бе дашном ва нафрини кӯчагӣ як даҳон нон намедоданд, ***дили маро бурда буд*** *[7, с.46].*

Дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон ба даст овардани муҳаббат бо ибораи феълии «шикор намудан» алоқаманд мегардад, ки дар натиҷа ишқу муҳаббати шахсе ҳамчун сайд ба даст оварда мешавад: *Дар ин ҷо буд, ки бо нигоҳҳояш қалбро шефта ва* ***дилҳоро шикор месохт*** *ва ҷамъиятро асиру фирефтаи худ менамуд [5, с.56].*

Бохтан ва ба даст овардани дил дар воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ таҷассумкунандаи ҳолати муҳаббат мебошад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаи ифодаи ин ҳолат бо феълҳое, ки мағлубият ва ғолибиятро ифода менамоянд, алоқаманд мебошад. Дар забони тоҷикӣ ин аломат бо воҳидҳои фразеологии ***дили касеро ба даст овардан*** – яъне, касеро мафтуни худ намудан ифода меёбад. Дар воҳиди фразеологии мазкур муҳаббат бо таркиби феълии «ба даст овардан» алоқаманд гаштааст. «Ба даст овардани дил» дар воҳиди фразеологии мазкур дорои маънои бадеӣ-маҷозӣ мебошад. ***Дил бохтан*** – воҳиди фразеологии мазкур қисман аз феъли «бохтан» – яъне аз даст додан, мағлуб шудан ва лексемаи «дил» таркиб ёфтааст, ки дар мавриди бохтани дил инсон ғайриихтиёран ба ишқи касе ё коре гирифтор мешавад: *Дар ҳар сурат, Юсуф аз вазъе, ки пеш омада буд, ризоият дошт ва Худоро шукр мекард, ки ӯро аз мухотироти авоқиб, шуълаҳои саркаши ишқи Зулайхо наҷот дода ва таҳорату тақвои худ ва иффату номуси зани* ***дилбохтаро*** *мафҳуз доштааст [5, с.78].* ***Дил бой додан*** – яъне касеро нағз дидан, дӯст доштан, ба касе муҳаббат пайдо намудан: *Вераҷон ҳам шуморо дидан замон* ***дилашро бой дод*** *[14, с.98].* Дар воҳиди фразеологии ***«дил бой додан»*** муҳаббат ба мисли бозие таҷассум ёфтааст, ки дар он аз ҳама гаронбаҳотарин чиз барои инсон – дил бой дода мешавад.

Дар забони англисӣ: **win smb. 's heart (the heart of sm*b.*) –** дили касеро фатҳ кардан, яъне, касеро мафтуни худ намудан*: I hope to win her heart and make her my bride [16, с.776].*

– Ман умедворам, ки ***дили ӯро ба даст оварда****, ӯро арӯсшавандаи худ хоҳам кард.*

Инчунин, муҳаббат дар тасвири ҷаҳони тоҷикзабонон ва англисзабонон ба ҳарорати дил вобаста мегардад. Гарм шудани дил нишонаи пайдо шудани меҳру муҳаббат ва хунук шудани он нишондиҳандаи аз байн рафтани меҳру муҳаббат мебошад: ***дил ба касе гарм будан –*** яъне, ба касе меҳру муҳаббат доштан, касеро дӯст доштан: ***Дили Нуралӣ ё аслан ба ман гарм набудааст, ё ки аз ман хунук шудааст****, гуфта духтарак шаб болиштро аз оби дида тар мекард [9, с.116].*

Дар ин бора дар байни мардум гап-гап бисёр буд: баъзеҳо мегуфтанд, ки қушбегӣ духонӣ кунонда, ***дили амирро аз шаҳри Бухоро сард кунонда****, ӯро ба ин ҷо намедаромагӣ кардааст, то ки дар ҷойи ӯ мустақилона ҳукмронӣ кунад [7, с.66].*

Аҷоиботаш дар ин ҷо буд, ки Мухтори нодон ҳатто, пас аз ҳамин қадар наздик шудан ҳам аз Зайнаб ***дилхунук шуда****, дил канда натавонист, баръакс гирифторӣ вай торат сахтар мешуд [14, с.56].*

My heart really warmed to the worthy lady as I heard her talk [15, с.183] – [таҳтул*. Дили ман ба зани муҳтарам* ***хеле гарм шуд****]. – Бо шунидани суҳбати ӯ,* ***дили ман ба он зани мӯҳтарам гарм шуд****.*

Ҳамин тавр, дил дар тафаккури тоҷикзабонон ва англисзабонон ҳамчун махзан таҷассум ёфтааст, ки дар он ҳама гуна ҳиссиёту эҳсосотҳо ҷой дода мешавад. Муҳаббат ҳамчун ҳисси дилбастагии фидокорона ва амиқ дар дили инсон пайдо мешавад. Он дар забони тоҷикӣ бо феълҳои «бастан», «бурдан», «бой додан», «бохтан», «гарм будан», «додан», «нишастан», «хона кардан» ва дар забони англисӣ бо феълҳои «take», «give», «gain», «loose», «get» алоқаманд мебошад. Дар забони тоҷикӣ миқдори воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи муҳаббат марбут ба дил назар ба англисӣ бештар аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа / Л. Вайсгербер. - М.: УРСС Эдиториал, 2004. – 232 с.
2. Волков В.Г. И. Социология: учебник / В.Г. Волков, В. Добреньков; под. ред. проф. Ю.Г. Волкова. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М: Гардарики, 2003. – 512 с.
3. Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь / А.Кунин. – М.: Русский язык, 1984. – 942 с.
4. Мирзоева Б.И. Традиционные таджикские женские ремесла как историко-культурный и педагогический феномен / Б.И. Мирзоева // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2017. - №3/1. – С. 290-294.
5. Муҳаммади Тамаддун. Юсуф ва Зулайхо. – Душанбе: Ирфон, 1992 – 249 с.
6. Садриддин Айнӣ. Дохунда. – Душанбе: Ирфон, 1984 – 415 с.
7. Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо Қ. 3 – 4. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
8. Садриддин Айнӣ. Ятим. – Сталинобод, 1957. – 117 с.
9. Сотим Улуғзода. Навобод. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 368 с.
10. Раҳим Ҷалил. Ҳамида. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1961. – 157 с.
11. Фазлиддин Муҳаммадиев. Палатаи кунҷакӣ / Фазлиддин Муҳаммадиев. – Душанбе, 1974. - 540 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ / дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Масъумӣ – М., 1969. – 1905 с.
13. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Фозилов. Ҷилди 1.– Душанбе, 1963. – 952 с.
14. Фотеҳ Ниёзӣ. Вафо. – Душанбе: Ирфон, 1966. - 390 с.
15. Ҷалол Икромӣ. Шодӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 384 с.
16. Ҷалол Икромӣ. Ман гунаҳгорам. – Душанбе, 1991. - 190 с.
17. Charlotte Bronte. Jane Eyre / Charlotte Brontte. – London; Smith, Elder, And Co., Cornhill, 1847. – 868 p.
18. McGraw-Hill's dictionary of American idioms and phrasal verbs / A. Richard. – USA, 2005. – 1080 p.
19. Pereltsvaig A. Negative polarity items in Russian and the "Bagel problem" / A. Przepiorkowski, S. Brown // Negation in Slavic. - Bloomington: Slavica Publishers, 2004. - 267 p.
20. Richard A. «McGraw Hill's dictionary of American idioms and phrasal verbs» / A. Richard. – New York, 2005. – 1098 p.

ТАҶАССУМИ МАФҲУМИ «МУҲАББАТ» ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ БО ҶУЗЪИ «ДИЛ» ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола мафҳуми «муҳаббат» дар тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонон ва англисзабонон бо таҳлили воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо ҷузъи «дил» мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар қисмати муқаддимавии мақола маълумоти мухтасар доир ба забоншиносӣ, воҳидҳои фразеологӣ, тасвири ҷаҳон ва тасвири забонии ҷаҳон дода шудааст. Инчунин, дар ин қисмат муаллиф таҷассуми мафҳуми «муҳаббат»-ро дар тафаккури инсонҳо дарҷ намуда, сипас доир ба дараҷаи истифодаи вожаҳо ё истилоҳҳои бо ҷузъи «дил» дар воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони

англисӣ маълумот медиҳад. Воҳидҳои фразеологии бо ҷузъи «дил» дар забонҳои муқоисашаванда таҳлил гардида, силсилаи синонимӣ ё тобишҳои маъноии онҳо шаҳр дода шудааст. Барои тақвияти фикр мисолу намунаҳоро истифода бурда, онҳоро бо далелҳои илмӣ мустаҳкам намудааст. Таҳлили воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки мафҳуми «дил» дар тафаккури тоҷикзабонон ва англисзабонон ҳамчун махзани ҳиссиёту эҳсосоти гуногун, аз ҷумла, меҳру муҳаббат, тарсу ҳаррос, ҷасорату далерӣ ва инчунин фикру андеша, сирру асрор таҷассум ёфтааст. Муҳаббат ҳамчун ҳисси дилбастагии фидокорона ва амиқ дар дили инсон пайдо мешавад. Он дар забони тоҷикӣ бо феълҳои «бастан», «бурдан», «бой додан», «бохтан», «гарм будан», «додан», «нишастан», «хона кардан» ва дар забони англисӣ бо феълҳои «take», «give», «gain», «loose», «get» алоқаманд мебошад. Дар забони тоҷикӣ миқдори воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи муҳаббат марбут ба дил назар ба англисӣ бештар аст.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, мафҳум, воҳидҳои фразеологӣ, фарҳанг, тафаккур, тафсир, тасвири забонии ҷаҳон, хусусиятҳои фарқкунанда, дил, тавсифи махсуси эҳсосотӣ.

ВЫРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА «ЛЮБОВЬ» ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ ТАДЖИКСОГО ЯЗЫКА С КОМПОНЕНТОМ «СЕРДЦЕ» В СРАВНЕНИИ С АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКОМ

В статье автор исследует концепт «любовь» в языковой картине мира таджикоязычных и англоязычных народов, анализируя фразеологические единицы в таджикском и английском языках. Объектом исследования в данной работе выступают таджикские и английские фразеологизмы, содержащие компонент «сердце». Содержательная часть статьи включает репрезентации концепта «любовь» в сознании людей, а также в этой части даются сведения о степени использования слов и терминов с компонентом «сердце» в фразеологических единицах таджикского языка, сопоставляя их с английским языком. В статье анализируются фразеологические единицы с компонентом «сердце» в сопоставляемых языках и определяется их синонимический ряд или смысловой оттенок значения. Для усиления мысли использованы примеры и образцы, и они закреплены научными доводами. Анализ фразеологических единиц таджикского и английского языков, которые выражают концепт «сердце», показывает, что сердце в сознании таджиков и англичан репрезентировано как вместилище разных чувств и эмоции, включая любовь, ненависть, трусливость, мужество, а также мысли и секреты. Любовь как чувство беззаветной привязанности появляется в сердце. Она выражена с глаголами «связывать», «забирать», «проиграть», «давать», «сидеть», «построить дом» и лексемой «сердце», а в английском языке она выражена с глаголами «take», «give», «gain», «loose», «get» и лексемой «heart». В таджикском языке количество фразеологических единиц с компонентом «сердце», репрезентирующим любовь больше, чем в английском языке.

Ключевые слова: лингвистика, фразеологические единицы, концепт, когниция, культура, специфические отличия, сердце, эмоциональные специфические характеристики.

EXPRESSION OF CONCEPT “LOVE” IN PHRASEOLOGICAL UNITS WITH “HEART” COMPONENT IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The author examines the concept of “love” in the language pictutre of the world by analyzing the phraseological units of Tajik and English languages with the component of “heart” in the article. The descriptive part of the article includes the representation of concept “love” in the cognition of people, and also it includes the information about the degree of using words and terms in the pharseological units of Tajik language comparing to English language. The pharseological units with the component of “heart” in the named languages is analysed in the article and their synonymous range and meaningful tint of their meaning are revealed. For intesifing the idea examples are used and they are consolidated by scientific proofs. The analysis of phraseological units of Tajik and English languages shows that the concept of “heart” is not represented only as an organ of human body, but it is also represented as a place of different feelings, especially love, fear, bravery and also thoughts and secrets in the cognition of Tajik and English people. Love as a wholehearted feeling arises in the heart. It is expressed by verbs of “join”, “take”, “give”, “sit”, “make a house” and the lexeme of “heart” and in English language it is expressed by the vebrs of «take», «give», «gain», «loose», «get» and the lexeme of «heart». The amount of phraseological units expressing love with the component of “heart” is more in Tajik language than in English language.

Key words: linguistics, concept, phraseological units, culture, cognition, language picture of the world, heart, description of specific emotion.

Сведения об авторе: *Махмудзода Миджгона* – Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзаде, докторант Ph.D кафедры сопоставительной типологии. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, 734019. E-mail: oisha-90@bk.ru. Телефон: (+992) 934640091; 908-55-65-01

Information about the author: *Mahmudzoda Mijgona* – Tajik State Institute of languages named after Sotim Ulugzoda, doctor Ph.D the second course of the Comparative Typology Department. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Fazliddin Muhammadiev Street 17/6, 734019.
E-mail: oisha-90@bk.ru. Tel: (+992) 93-464-00-91; 908-55-65-01

УДК: 80.4

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ТЕРМИНОЛОГИИ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА КОНДИТЕРСКИХ ИЗДЕЛИЙ

Каримбаева Х.К.
Политехнический институт Таджикского технического университета им.М.С. Осими

Анализ микрополей терминологии технологии производства кондитерских изделий подтверждает структурированность и логическую связность данной терминосистемы.

В целом следует предложить следующие микрополя терминосистемы технологии производства кондитерских изделий:

I.Семантическое микрополе «Кондитерские изделия».
II. Семантическое микрополе «Сырье»
III. Семантическое микрополе «Оборудование и орудия»
IV. Семантическое микрополе «Основы стандартизации»
V. Семантическое микрополе «Помещения»
VI. Семантическое микрополе «Объем, измерение, масса»
VII. Семантическое микрополе «Действия, процесс»
VIII. Семантическое микрополе «Состояние, признак, свойство»
IX. Семантическое микрополе «Технологические операции»

I.**Микрополе «Кондитерские изделия».**

Наиболее объемное микрополе в составе лексико-семантического поля «Терминологическая лексика технологии производства кондитерских изделий». В его структуре по семантическим отношениям выявляются видовые микрополя: 1) общие и 2) частные названия, которые в зависимости от установившихся семантических отношений подразделяются на подвидовые семантические микрополя.

1) общие названия: *торты, печенье, бисквит, галеты, крекеры, трубочки, вафли, сочники, коржики, булочки, пряники, меренги, пирожные, коврижки, ромовая баба,*

2) частные названия: а) названия кексов: « Кекс из кукурузной муки», «Кекс с корицей и гвоздикой, глазированный шоколадной помадой», « Бисквитно-ореховый с шоколадным кремом», «Монастырский» и др.

б) **название ромовой бабы:** *«Баба ромовая с орехами», «Баба бисквитная с ванилью и лимонной цедрой», «Баба бисквитная», «Баба двухцветная бисквитная»* и др.

в) название печений: *«Слоеное печенье», «Сдобное печенье», «Песочное печенье», «Песочно-сдобное печенье», « Нарезное»,* и др.

г) **название кексов***: «*Кексовые сухарики», «*Кексики с цукатами», «Кексики с фруктовой начинкой», «Кексики с фруктовой начинкой, глазированные шоколадом»*

д) название пряников: «*Оригинальные», «Пряники с вареньем», «Пряник по-нюрнбергски», «Волнистые* и др.

е) название коврижек: *«Детская», «Заварная», «Медовая», «Коврижка с гвоздикой», «Коврижка с изюмом», «Одесская»* и др.

ж) **название тортов**: *«Слуцкий сувенир», «Айсберг», «Медок»,«Нарочь», «Праздничный», «Суфлейно-кокосовый» и др.*

з) названия восточных сладостей*: «Казинаки», «Шербет», «Молочный нан», «Бухарский нан»,*

II. Микрополе «Сырье» также наиболее объемное по лексическому составу. По семантическим отношения в его составе выделяются видовые микрополя:

А. Названия основных сырьевых компонентов.

Б. Названия конгредуентов.

А. Названия основных сырьевых компонентов: подразделяется на нижеприводимые подвидовые микрополя:

1. Видовое семантическое микрополе сырья: *мука (кукурузная мука, соевая мука, ячменная мука, овсяная мука), крупа, хлопья, крахмал, сахар, сахаристые вещества, жиры, яйца и яйцепродукты,меланж* и др.

2. Видовое семантическое микрополе полуфабрикатов: а) общие названия: тесто, *опара, пласты, полуфабрикаты, масса, однородная смесь, заготовки, обрезки, полоски* и др.

б) названия отделочных полуфабрикатов:

1) общие названия: сиропы, жженка, помада, глазури, кремы, белковые кремы, суфле, желе, ж*ировая глазурь, шоколадная помада,*

2) частные названия *:*

а) названия помад: шоколадная помада, молочная помада и др.

б) названия глазури: сырцовая глазурь, фруктовая глазурь, ж*ировая глазурь, молочно-шоколадная глазурь и др.*

в) названия сливочных кремов: к*рем сливочный ореховый, крем «Новый шоколадный»,Крем сливочный «Новый» (молочный), крем сливочный «Особый», крем сливочный с сухим обезжиренным молоком и яблочным соком, и др.*

г) **названия суфле:** *суфле молочное, суфле «Борисовское», суфле ароматизированное.*

д) названия желе: *молочное желе, творожное желе, фруктовое желе*

е) названия желирующих веществ: *агароид (черноморский агар), фурцеллеран, полисахарид, каррагинан, альгинат натрия, пектиновые вещества, желатин и др.*

ж) названия начинок: *фруктовая начинка, **ф**руктово-масляная начинка, молочная начинка и др.*

3. Видовое семантическое микрополе полуфабрикатов: тесто, опара ,тестовые заготовки, изделие, однородная консистенция, пласты, полуфабрикаты, масса, однородная смесь, заготовки, обрезки, полоски и др.

4. Видовое семантическое микрополе жиров: *кокосовое масло, маргарин, кондитерские жиры, яичный меланжем, масло-какао* и др.

5. Видовое семантическое микрополе «Молоко и молочные продукты»: *цельное молоко, молочный жир (2-6 %), молочный сахар - лактоза (4 - 5,3 %), белки (2-5 %), витамины, минеральные соли ,казеин, молочный альбумин , молочный глобулин, микроорганизмы ,сгущенн* и др.

6. Видовое семантическое микрополе соков и настоев*:* *натуральные: малиновый, вишневый и др.; гвоздики, корицы, какао, кофе, фиалкового корня, почек черной смородины, масла,*и др.

7. Видовое семантическое микрополе фруктов, ягод и полуфабрикатов из них:*, фруктово-ягодные пюре, подварки, припасы, начинки, варенье, джемы, цукаты, яблоко, повидло, сухое киевское варенье, начинки, цитрусовые* и др.

Б. Видовое семантическое микрополе кингредиентов. В составе данного видового семантического микрополя по семантическим отношениям выделяются восемь подвидовых семантических микрополей: 1) подвидовое семантическое микрополе «вкусовые вещества»; 2) подвидовое семантическое микрополе «пищевые красители»; 3) подвидовое семантическое микрополе «биологические стимуляторы»; 4) подвидовое семантическое микрополе «подслащивающие вещества»; 5) подвидовое семантическое микрополе «подщелачивающие и активные вещества»; 6) подвидовое семантическое микрополе «пряности»; 7) подвидовое семантическое микрополе «ароматические вещества»; 8) подвидовое семантическое микрополе кислот.

1. Подвидовое семантическое микрополе вкусовых веществ: *уксус, сахар, горчичный порошок, поваренная соль (хлористый натрий)* и др.

3. Подвидовое семантическое микрополе биологических стимуляторов: *дрожжи, углеводы, полисахариды: крахмал, декстрины, клетчатка, гемиллюлозы, пентозаны, крахмал (СбНю0_5), декстрины (СбН$_{10}$О5) - клетчатка (СбНю0_5), гемицеллюлозы (СеНgО,), пентозаны, ферменты, амилоза , амипопектин и др.*

4. Подвидовое семантическое микрополе подслащивающих веществ: *пищевой сахар, глюкоза, декстроза, виноградный сахар, фруктоза* (левулеза, фруктовый сахар), с*олодовый экстракт и др.*

2. Подвидовое семантическое микрополе пищевых красителей: к*уркума, энокраситель*, ш*афран*, к*роцин*, т*ригонелла* (донник), с*ахарный колер* (карамель) ,*аннапго, каротин* и *каропшноиды, кармин* и др.

5. Подвидовое семантическое микрополе подщелачивающих и активных веществ:

а) общие названия: н*атрий двууглекислый, натрий углекислый*, *аммоний углекислый и др.*

б) названия поверхностно-активных веществ (ПАВ): *лактоэфир, ацилированный моноглицерид, дава-эфир*, *малат-эфир, эфиры полиглицерина ,эфиры сахарозы, эфиры сорбита* и др.

в) названия фосфорсодержащих ПАВ: ***бе****зжировая композиция ПАВ* марки IV, *сукцинитъ*, *цитраты, ацетилцитраты, стеароилмолочная кислота* , *тартраты и др.*

6. Подвидовое семантическое микрополе пряностей: *пряные овощи, перец, корица, гвоздика, кардамон, имбирь, ваниль ,ванильный сахар, ванилин, петрушка, укроп, лук, чеснок*

7. Подвидовое семантическое микрополе ароматических веществ: а) э*кстракты,* эссенции*:* э*кстракция, лифлераж,* ароматические эссенции, душистые вещества: б) *эфирные масла - анисовое, апельсиновое, бергамотное, гераниевое, лимонное, мандариновое, мускатного шалфея, розовое, мятное, птигреневое* и др.

8. Подвидовое семантическое микрополе кислот : *винная кислота (винно-каменная) (СбОб), лимонная кислота ($C_6H_80_7$), Адипиновая кислота, яблочная кислота, триоксиглутаровая кислота, молочная кислота, пищевая молочная кислота ($C_3H_80_3$), уксусная кислота, фосфорная кислота (ортофосфорная). угольная кислота, альгиновые кислоты и др.*

III. Семантическое микрополе «Оборудование и орудия» подразделяется на подвидовые семантические микрополя:

1. Подвидовое семантическое микрополе «орудия и вспомогательные предметы»: *формы, лотки гофрированные, формочки, ромбики, скалка, ножи, листы и др.*

2. **Подвидовое семантическое микрополе «материалы расфасовки»:** *жиронепроницаемая бумага (пергамент), прозрачные пленки, лакированный целлофан, ящики, древесина, стружка, коробки, бумага и др.*

3. **Подвидовое семантическое микрополе «оборудования»:** *печь, пекарная камера, противень, котел, сбивальная машина, однолеточная линия, поточно-механизированные линии, загрузка, месильные машины, ротационная машина, и др.*

IV. Семантическое микрополе «основы стандартизации»: *стандарт, Стандарты системы ИСО, Межгосударственные стандарты* ГОСТы , *национальные стандарты и др.*

V. Семантическое микрополе «помещения»: *пекарная камера, склады, кладовые, холодильная камера,.морозильная камера* и др.

VI. Семантическое микрополе «объем, измерение, масса»: *объем, показатель, нетто, брутто, расход, сумма, выход, партия, порция, куски, кг, грамм, штука* и др.

VII. Семантическое микрополе «действия, процесс»: *созревание, брожение, спиртовое брожение, молочнокислое брожение, коллоидные и физические процессы, действие, процесс, печка, созревание, охлаждение, кристаллизация, утечки, засахаривание, слипание, влагоотдача, самосогревание, слеживание* и др.

VIII. Семантическое микрополе «состояние, признак, свойство»: *пористость, пластичность, уплотненность, набухаемость, щелочность, намокаемость, кислотность, интенсивность, пластичность, эластичность, ароматизированность, хлебопекарные качества, толщина.*

IX. Семантическое микрополе «технологические операции»: *формовка, заготовка, выпечка изделий, замес, прокатка, выпечка, охлаждение, завертка заготовки, формование, расстойка, охлаждение*.

Приведенный схематический анализ микрополей терминологии технологии производства кондитерских изделий и их подвидов был выбран на основании того, что они являются более мелкими делениями терминологических полей, объединяющих в себя термины, фиксирующие

специфический объект технологии производства кондитерских изделий и представляющие собой иерархические микросистемы.

Семантическая характеристика терминосистемы рассматривает экстралингвистические и лингвистические аспекты, помогающие осознать некоторые общие терминологические проблемы развития терминосистем новых сфер знаний.

Исследование проблем формирования терминологии технологии производства кондитерских изделий в русском и таджикском языках имеет особое значение для оптимизации терминологии сопоставляемых языков. Исследование показало, что между содержанием одних и тех же терминов и их употреблением не только в Таджикистане, по сравнению с Россией, но даже и внутри нашей страны, существует значительная разница вследствие недостаточной разработанности терминологии таджикского языка. На сегодняшний день большое количество новейших заимствований из русского и английского в таджикский язык нуждаются в стандартизации и унификации, чтобы предотвратить возникновение ненужных дублетов.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Алексеева Л. М. Термин как категория общего языкознания / Л.М. Алексеева // Русский филологический вестник. Серия филологических наук. – 1998. - №1(Т.83). - С. 3-7.
2. Беленко Е. В. Концептосфера "продукты питания" в национальной языковой картине мира: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Е.В. Беленко. - Челябинск, 2006. - 18 с.
3. Миронова И.К. Концептосфера "Еда" в русском национальном сознании: базовые когнитивно-пропозициональные структуры и их лексические репрезентиции: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / И.К. Миронова. - Екатеринбург, 2002. – 28 с.
4. *Фысина, У.Н.* Субстантиваты в русском языке (стилистический и семантический аспекты): автореф. дис….. канд. филолог. наук: 10.02.01,13.00.02 / У.Н. Фысина. - Москва, 2007. – 17 с. – [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.avtoref.mgou.ru/ar/ar111.pdf. (дата обращения 14. 11. 2017 г.).
5. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Учебное пособие / В.М. Лейчик. - Москва: Либроком, 2009. – 256 с.
6. Олматова Ш. Некоторые теоретические взгляды на изучение терминологии в современном языкознании / Ш. Олматова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. - 2016. - №4-3(203). – С.55-58.
7. Мухиддинова Т. Термины и терминосистемные особенности наименования лиц по профессии(на материале таджикского и английского языков) / Т.Мухиддинова // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. - 2011. - №1(45). – С.122-128.
8. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. Учебное пособие / В.П. Даниленко. - Москва: Наука, 1977. – 246 с.
9. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. Учебное пособие / И. С. Улуханов. – Москва: Едиториал УРСС, 2004. – 254 с.
10. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г.О. Винокур // Сборник статей по языковедению: под. ред. М.В. Сергиевского. - Москва: Тираж Московского института истории, философии и литературы, 1939. - T.V. - С.3-54.
11. Бабушкина Е.С. Происхождение названий хлебных изделий: к проблеме контрастивной лингвистики / Е.С. Бабушкина // Коммуникативные аспекты языка и культуры. Сборник научных трудов IV Всероссийской конференции студентов и молодых ученых: под. ред. к.п.н., доц. Л.И.Агафоновой. - Томск: Издательство ООО «РауШ мбХ», 2004. - С. 263-265.
12. Суперанская А.В. Общая терминология / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева // Вопросы теории. Учебное пособие. - Москва: Либроком, 2012. - 248 с.
13. Толикина Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина / Е.Н.Толикина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. Учебное пособие. – Москва: Наука, 1970. - С.53

ТАНОСУБИ МАЪНОГӢ ДАР ИСТИЛОҲОТИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ ҚАННОДӢ

Дар мақолаи мазкур дар асоси таҳлилҳои қабл ичрогардида, робитаи сохтор ва мантиқи истилоҳи технологияи истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ собит шуда, дах истилоҳи мушаххаси маъногии қисме аз тартиби технологияи истеҳсоли маҳсулоти қаннодии зерин пешниҳод карда шудааст: 1. Маънои қисми «Маҳсулоти қаннодӣ».2. Маънои қисми «Ашё». 3. Маънои қисми «Таҷҳизот ва асбобу анҷом». 4. Маънои қисми «Асосҳои стандартӣ». 5. Маънои қисми «Иншоот». 6.Маънои қисми «Ҳаҷм, андоза, миқдор». 7. Маънои қисми «Амал, раванд». 8. Маънои қисми «Ҳолат, аломат, хусусият». 9. Маънои қисми «Амалиёти технологӣ». Дар мақола инчунин тавсифи муфассали сохтори ҳар як қисм ва таносуби маъногии аломатҳои қисмҳои мазкур, ки вобаста ба муносибатҳои маъногии ташаккулёфта ба ҷинси фарҷии қисми маъногии мутобиқ, оварда шудааст. Қисми ҳаҷман зиёд дар таркиби маъногӣ - лексикии «Лексикаи истилоҳоти технологияи истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ» мебошад. Дар сохтори он тибқи муносибатҳои маъногӣ чунин қисматҳо нишон дода шудаанд: 1. Умумӣ ва 2. Номгӯи ҷузъӣ, ки вобаста ба муносибатҳои маъногии

ташаккулёфта, ба ҷинси фарҳии қисми маъногии мутобиқ ҷудо карда мешаванд. Дар ҳар қисмат истилоҳоти бештар истифодашудаи маҳсулоти қаннодӣ ва технологияи истеҳсолоти он дода шудааст.

Калидвожаҳо: низоми истилоҳоти технологияи истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ, маъно, қисмат, қисматҳои маъногӣ, сохтор, робитаи мантиқӣ, муносибатҳои маъногии ташаккулёфта, ҷинси фарҳии маъногӣ, қисмати маъногӣ – лексикӣ.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ТЕРМИНОЛОГИИ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА КОНДИТЕРСКИХ ИЗДЕЛИЙ

В данной статье, на основании проведенного ранее анализа, подтверждается структурированность и логическая связность терминологии технологии производства кондитерских изделий, предлагаются следующие конкретные десять семантических микрополей терминосистемы технологии производства кондитерских изделий: 1. Семантическое микрополе «Кондитерские изделия». 2. Семантическое микрополе «Сырье». 3. Семантическое микрополе «Оборудование и орудия». 4. Семантическое микрополе «Основы стандартизации». 5. Семантическое микрополе «Помещения». 6. Семантическое микрополе «Объем, измерение, масса». 7. Семантическое микрополе «Действия, процесс». 8. Семантическое микрополе «Состояние, признак, свойство». 9. Семантическое микрополе «Технологические операции». В статье также приводятся подробные описания структуры каждого микрополя и по семантическим отношениям выявляются видовые микрополя, которые в зависимости от установившихся семантических отношений подразделяются на подвидовые семантические микрополя. Наиболее объемное микрополе в составе лексико-семантического поля «Терминологическая лексика технологии производства кондитерских изделий». В его структуре по семантическим отношениям выявляются видовые микрополя: 1) общие и 2) частные названия, которые в зависимости от установившихся семантических отношений подразделяются на подвидовые семантические микрополя. В каждом микрополе даются наиболее употребительные термины кондитерских изделий и технологии их производства.

Ключевые слова: терминосистема технологии производства кондитерских изделий, семантика, микрополя, семантические микрополя, структурированность, логическая связность, установившиеся семантические отношения, подвидовые семантические микрополя, лексико-семантическое поле.

SEMANTIC RELATIONS IN TERMINOLOGY OF PASTRY PRODUCTION TECHNOLOGY

On the basis of the earlier analysis, the structure and logical coherence of terminology to pastry production technology is confirmed, the following concrete nine semantic micro fields of term system to pastry production technology are offered in the given article: 1. Semantic micro field "Pastry". 2. Semantic micro field "Raw material". 3. Semantic micro field "Equipment and instruments". 4. Semantic micro field "Bases to standards". 5. Semantic micro field "Premises". 6. Semantic micro field "Volume, measurement, mass". 7. Semantic micro field "Actions, process". 8. Semantic micro field "Condition, sign, characteristics". 9. Semantic micro field "Technological operations". In the article the detailed description of each micro field structure is also shown and aspectual micro field, which depending on the formed semantic relations is subdivided into subtype semantic micro field. The most large-volume micro field in composition with lexical-semantic field is "Terminological vocabulary to pastry production technology". In its structure on semantic relations aspectual micro field: 1) general; 2) quotient names are revealed, which depending on the formed semantic relations are subdivided on subtype semantic dimensional micro field. The most using terms of the pastry and their production technology is given in each micro field.

Key words: term system of pastry production technology, semantics, micro fields, semantic micro fields, structure, logical links, the formed semantic relations, subtype semantic micro field, lexical and semantic field.

Сведения об авторе: ***Каримбаева Ханифа Кахоровна*** - Политехнический институт Таджикского технического университета им. М.С. Осими, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков. Адрес: Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. Ленина 226, 735700. E-mail: **karimboeva_60@mail.ru.**
Телефон: **(+992) 92-707-72-82**

Information about the author: ***Karimbaeva Khanifa Kahorovna*** - Polytechnic Institute of Tajik technical University M.S. Osimi, candidate of Philological Sciences, Docent of foreign languages chair. Address: Republic of Tajikistan, Khujand city, Lenin St. 226, 735700. E-mail: **karimboeva_60@mail.ru.** Телефон: **(+992) 92-707-72-82**

УДК: 491.550+42

ФАРҚИЯТ ВА МОНАНДИИ ИСМҲОИ ҶИНС ВА ХОС ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муродова П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда монандии исмҳои хос ва ҷинс дар он аст, ки исмҳои хос дар ҳарду забон бо ҳарфи калон навишта шуда исмҳои ҷинс бо ҳарфи хурд навишта мешаванд. Дар ҳарду забон исмҳои ҷинс дар саршавии ҷумла оянд, бо ҳарфи калон навишта мешаванд.

Дар забони англисӣ рӯзҳои ҳафта, моҳҳо Sunday, Tuesday, Friday, Wednesday, February', March, June, May, October ва ғайраҳо исмҳои хос мебошанд, ки дар ҷумла дар ҳама ҳолат бо ҳарфи калон навишта мешаванд.

The 9th of *May* is Victory Day- 9*май* Рӯзи - ғалаба аст. I don't go to the *Institute* on *Sudays*- Рӯзҳои *якшанбе* манба *донишкада* намеравам.

Дар забони тоҷикӣ ин исмҳо исмҳои ҷинсанд, ки бо ҳарфи хурд навишта мешаванд (душанбе, сешанбе, панҷшанбе ва ғ.). Дар забони тоҷикӣ агар рӯзҳои ҳафта чун номи шахс омада бошанд, исми хос буда ҳамеша бо ҳарфи калон навишта мешаванд. Дар забони англисӣ исмҳои донишгоҳ University, донишкада Institute, коллеҷ Collage исми хос буда ҳамеша бо ҳарфи калон навишта мешаванд. Дар забони тоҷикӣ бошад, ин исмҳо исмҳои ҷинсанд.

Дар забони англисӣ калимаи God-худо исми хос аст. Дар забони тоҷикӣ ин калима исми ҷинс аст, ки танҳо дар аввали ҷумла бо ҳарфи калон навишта мешавад.

Дар забони англисӣ исмҳои ҷинсро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: 1) шуморидашаванда ва 2) шумориданашаванда.

1. Ба исмҳои шуморидашаванда номи предметҳое тааллуқ дорад, ки онҳоро шумурдан мумкин аст. Онҳо ҳам дар шумораи танҳо ва ҳам дар шумораи ҷамъ истифода бурда мешаванд:

I have bought a book - Ман китоб харидам. I have bought two books - Ман ду китоб харидам. There is a library in this street - Дар ин кӯча китобхонае ҳаст. There are many libraries in Moscow - Дар Москва китобхонаҳои бисёр аст.

2. Ба исмҳои шумориданашаванда предметҳое тааллуқ дорад, ки ҳисоб кардан номумкин аст. Ба онҳо исмҳои *ашёи* ва *маҷҳул* тааллуқ доранд. Исмҳои шумориданашаванда танҳо дар шумораи танҳо истифода бурда мешаванд:

Coal is produced in many districts of our country - Ангишт дар бисёр ноҳияҳои мамлакатамон истеҳсол карда мешавад. Knowledge is power - Дониш – аслиҳа аст.

Баъзе исмҳои ашёи дар забони англисӣ, инчунин дар забони тоҷикӣ, барои ифодаи предмет ё предмети ашёи додашуда ва ё масоҳате истифода бурда мешаванд. Дар ин ҳолат онҳо ба исми шуморидашаванда мубаддал мешаванд:

He carried *a brick* (two *bricks*) in each hand - Ӯ дар ҳар дасташ *хишт* (ду *хишт*) меовард.

Муқоиса кунед: our house is built of *brick* - Хонаи мо аз *хишт* сохта шудааст. The boy threw *a stone* (two *stones*) into the water - Писарбача ба об *санг* (дусанг) партофт.

Муқоиса кунед: The ground was as hard *as stone* – Замин чун *санг* сахт буд.

Исмҳои ашёиро дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда барои ифодаи ҳар намуди ашё истифода бурдан мумкин аст Дар ин ҳолат онҳо ба исмҳои шуморидашаванда табдил меёбанд:

It is *a good wine* - Ин *винои* хуб аст. He prefers Caucasian *wines* to Crimean wines. - *Ӯ виноҳои* кавказиро аз винои қримӣ авлотар медонад. We export lubricating *oils* - Мо *равғанҳои* молиданӣ экспорт мекунем.

Исмҳои маҷҳул, вақте ки аниқ кунонида мешаванд, ба исми шуморидашаванда мубаддал мегарданд: He made *a speech* yesterday - Ӯ дирӯз *баромад* кард. His *speeches* are always interesting - *Баромадҳои* ӯ ҳамеша шавқоваранд.

Муқоиса кунед: Animals do not possess the power of speech - Ҳайвонҳо қобилияти *нутқ* кардан надоранд. There are very many *amusements* in the Park of culture and Rest - Дар боғи маданият ва истироҳат бисёр *ҷойи тамошо* ҳаст. He does that for *amusement* - Ӯ инробахотири*хушнудӣ* мекунад.

Дар ҳарду забони муқоисашаванда исмҳо ба хос Proper Nouns ва ҷинс Common Nouns ҷудо мешаванд.

1. Исмҳои хос предметҳои дар гурӯҳи худ ягонаро нишон медиҳанд: the Volga, the Caucasus, London. Ба исмҳои хос дар забони англисӣ ва тоҷикӣ инчунин номҳои шахсӣ дохил мешаванд: Peter, John, Smith.

Номҳои шахсии исмҳо бо ҳарфи калон навишта мешаванд. Агар исми хос дар забони англисӣ аз якчанд калима иборат бошад, ҳама калимаҳо ғайр аз артикл, пешоянд ва пайвандак бо ҳарфи калон навишта мешаванд: the United Statesof America-Иолоти Муттаҳидаи Амрико, the Atlantic Ocean-Уқёнуси Атлантика, the United Kingdomof Great Britain and Northern Ireland - Иттифоқи шоҳигарии Британияи Кабир ва Ирландияи шимолӣ.

Исмҳои ҷинс ба худ номи ягонаи барои ҳама предметҳо якхела доранд:

а) исмҳое, ки предметҳои алоҳида ва инчунин исмҳои ҷомеъро, номи гурӯҳи шахс ва ё ҳайвонотҳоро, ки чун яктои пурра мешуморанд) ифода мекунанд (a book, books, a tree, trees): a family, families, a crowd - crowds, a herd - herds.

б) исмҳое, ки аломат, ҳаракат, ҳолат, илм, санъат ва ғайраро ифода мекунанд. (исмҳои абстракт- Abstract Nouns): honesty, bravery, darkness, love, work, sleep, winter, history, music.

Дар забони тоҷикӣ исмҳое, ки номи умумии предметҳои беҷонро ифода менамоянд, исмҳои ҷинс номида мешаванд; забон, санг, лафз, шеър, хофиз, дарахт, бехобӣ, бадӣ, сабзиш, оромӣ ва ғайра.

Исмҳои хос номҳои предметҳои ҷудогона ва номи хосси шахсҳоро ифода менамоянд.

Номҳои предметҳои ғайришахс; а) номи дарёҳо: Зарафшон, Аму, Сурхоб, Волга, Сир ва ғ. б) номи шаҳрҳо: Душанбе, Хуҷанд, Кобул, Тошканд ва ғ. в) номи хосси одамон: Зумрад, Шариф, Муъмин ва ғайра ба ҳамин тариқ номҳои хосси шахсҳо, ному насаб, лақаб, номҳои асарҳо, рӯзномаҳо, маҷаллаҳо ва монанди инҳо ба гурӯҳи исмҳои хос мансубанд.

Дар забони тоҷикӣ чун забони англисӣ категорияи ҷамъ ба исмҳои хос мансуб нест. Мавридҳое, ки исмҳои хос бо суффикси ҷамъбандӣ меоянд, мақсад аз нишондодани образҳо, гурӯҳу нажод, табақа ва ё оила мебошад: одинаҳо, арбобкамолҳо, гулбибиҳо, сафаровҳо, ализодаҳо, саидзодаҳо ва монанди инҳо. Дар ин маврид онҳо бо ҳарфи хурд навишта мешаванд, ки ин бар хилофи забони англисӣ мебошад.

Баъзе исмҳои ҷинс ба исми хос мегузаранд: «Гулистон» (номи хосси шӯрои деҳа), «Ғалаба» ,«Меҳнат», «Ҳосилот» ва ғайра. Инчунин баъзе сифатҳо низ номҳои хосси одамон мебошанд: Раъно, Комил, Зебо, Ширин, Нозанин, Олуфта, Ороста ва ғайра. Дар забони англисӣ низ исмҳои ҷинс метавонанд ба исми хос гузаранд.Исм дар забони англисӣ гурӯҳи калимаҳоеро дар бар мегирад, киномипредметроифодамекунанд. Дар грамматикамафҳуми предмет хеле васеъ буда аз мафҳуми физикӣ он комилан фарқ дорад. Дар физика дар зеримафҳуми предмет танҳомавҷудиётиҳақиқатиреалӣ, аз қабили об, замин, офтоб, дарахт ва ғайраҳоро мефаҳманд. Ҳоло он ки дар грамматика на танҳо калимаҳои номбурда, балки ҳамаи он калимаҳое, ки ба саволи кӣ? киҳо? чӣ? чиҳо? ҷавоб мешаванд, чун предмет маънидод карда мешаванд. Аз нуқтаи назари морфологӣ исмҳоро вобаста ба хусусиятҳояшон ба исмҳои шахс ва ғайришахс, конкретӣ ва абстрактӣ ва инчунин хос ва ҷинс тақсим мекунанд.

Номҳо-исмҳои хос, одатан бе артикл истифода мешаванд: *Moskow, Paris, London, England, William, John.* Аммо дар як қатор ҳолатҳо истифодаи артикли муайянӣ пеш аз исмҳо ҳам дар шумораи танҳо ва ҳам ҷамъ ногузир мебошад. Дар шумораи танҳо агар муаллиф хоҳад, ки як давраи умри инсонро бо дигар давра муқоиса кунад, артикли

муайяниро истифода мекунад: *The Napoleon after Waterloo was nevermore the Napoleon of Austerlits.*

Дар истифодаи артикли муайянӣ пеш аз исмҳои хос мо нафақат вазифаҳои грамматикӣ, балки истифодаи устувори онро дар робита ба ягон воқеа ё саргузашти таърихӣ мушоҳида мекунем. Ин гуфтаҳо ба номи мамлакатҳо, мавзеъҳо ва шаҳрҳою давлатҳо тааллуқ дорад: *The Crimea, the Ukraine, The Brazil, The Argentin*

Ҳолатҳое вомехӯранд, ки артикл моҳиятан на ба исми хос,балки ба исми ҷинси дар таркиби он буда ё бо он робитадошта (гоҳо меафтад) тааллуқ дорад. Мисолҳои зерин аз ин ҳолат шаҳодат медиҳанд: *The USSR, The USA, The UK.*

Ҳангоми истифодаи номи майдон ва хиёбонҳо қоидаи истифодаи артикл ба тариқи зайл сурат мегирад: агар дар забони асл истифодаи он дида нашавад, артикл гузошта намешавад. Аз ин рӯ, мебояд гуфт, ки *Ruskin Street, Red Square* бидуни артикл истифода мешаванд.

Аз рӯйи қоида, пеш аз номҳои ҷуғрофӣ, аз ҷумла руд, дарё, халиҷ, ҷазира, баҳр, уқёнус ва номҳои рӯзномаву маҷаллаҳои англисӣ артикли муайянӣ истифода мешавад [1]: *The Thames, the Volga, theSahara, theUrals, the Mediterranean sea, the Atlantic Ocean, the Pacific Ocean, The times news.*

Пеш аз номи рӯзномаҳо дар он мавридҳое артикли муайянӣ истифода бурда намешавад, ки агар дар забони асл истифодаи он дида нашавад. Артикли муайянӣ аз рӯйи қоида пеш аз номҳои театрҳо, музейҳо ва кумитаҳо гузошта мешавад: *The Bolshoi Theatre*, *The national Museum,The British Museum, The Central committee. The Youth, Sport and tourism committee.*

Бояд қайд кард, ки артикли муайянӣ пеш аз кумитаҳои давлатӣ, монанди *(Government, Parliament, Congress)* истифода шуда, маънои «ҳозира, муосир, дар амалбуда»-ро ифода мекунад.

Аҳзобисиёсӣ: *The Communist Party,the Queen Mary.*

Меҳмонхонаҳо: *The Russia,theTajikistan,theAvesto.*

Инчунин номи хонаводагӣ дар шумораи ҷамъ, яъне насаби кулли оила, бо артикли муайянӣ истифода мешавад: *TheBrowns, the Petrows, the Pavlov.The Browns was very kind family*

Артикл оиларо чун як гурӯҳи мушаххас ҷудо карда, нисбат ба дигар оилаҳо маҳдуд мекунад. Ҳамин хел ин тарзи истифодабарӣ зоҳиран ба артикли муайянӣ хос мебошад. Дар вақти мушаххаскунии исмҳои хос артикли муайянӣ ҳамчун муайянкунанда истифода мешавад: *I do not recognize him the Peter I know some years ago.*

Пеш аз исмҳое, ки рӯзҳо, моҳҳо ва фаслҳои солро ифода мекунанд, артикли муайянии *the* фақат дар ҳолате истифода мешавад, ки агар рӯзи муайян, ё ягон вақти муайян дар назар дошта шуда бошад: *The autunm 1991, The march 1924.*

А Д А Б И Ё Т

1. Валгина Н.С. Современный русский язык: учебник для вузов / Н.С. Валгина, Д.Е. Розенталь, М.И. Фомина; под ред. Н.С. Валгиной – 6-е изд. перераб. и доп. - М.: Логос, 2002. – 528 с.
2. Валгина Н.С. Русский язык. Орфография и пунктуация. Правила и упражнения – 2-е изд. испр / Н.С. Валгина, Н.В. Светлышева. - М.: Неолит. Большая медведица, 2002. - 416 с.
3. Введенская Л.А. От собственных имен к нарицательным. Книга для учащихся ст. классов сред.шк. – 2-е изд. исправ. и доп / Л.А. Введенская, Н.П. Колесников. - М.: Просвещение, 1989. - 143 с.
4. Войлова К.А. Сдаем экзамены по русскому языку: Рекомендации поступающим в вузы / К.А. Войлова, В.В. Паршина, В.В. Тихонова. - М.: Высш. шк., 1996. - 95 с.
5. Гейне Генрих. Стихотворения / Гейне Генрих // Поэмы; пер. с нем: сост. И. М. Солодуниной; вступ. ст. А. Дейча; коммент. А. Дмитриева; ил. и оформ. А. Озеровой, А. Яковлева. – М.: Правда, 1974. – 480 с.
6. Образование множественного числа заимствований в английском языке // Магариф. - Казань, 2003. - №11. - С.48 - 49.
7. Раҳматулоев Н. Алиса дар олами аҷоибот / Н. Раҳматулоев. – Душанбе: Маориф, 1985. – 446 с. (тарҷума аз забони англисӣ).
8. Сотим Улуғзода. Субҳи ҷавонии мо. – Сталинобод: Нашр. дав. тоҷик, 1957. - 257 с.
9. Ҷалолов О.Ҷ. Категорияи ҷамъ ва баъзе масъалаҳои забони ҳозираи тоҷик. - Сталинобод, 1961. – 152 с.
10. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм / Ш.Рустамов. - Душанбе, 1972. – 90 с.
11. Грамматикаи забони адабии хозираи точик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. - 335 с.

ФАРҚИЯТ ВА МОНАНДИИ ИСМҲОИ ҶИНС ВА ХОС ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои асосии хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи исмҳои хос ва ҷинс дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ шудаанд. Дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда монандии исмҳои хос ва ҷинс дар он аст, ки исмҳои хос дар ҳарду забон бо ҳарфи калон навишта шуда, исмҳои ҷинс бо ҳарфи хурд навишта мешаванд. Дар ҳарду забон исмҳои ҷинс дар саршавии ҷумла меоянд, бо ҳарфи калон навишта мешаванд. Дар забони тоҷикӣ чун забони англисӣ категорияи ҷамъ ба исмҳои хос мансуб нест. Дар ин маврид онҳо бо ҳарфи хурд навишта мешаванд, ки ин бар хилофи забони англисӣ мебошад. Исм дар забони англисӣ гурӯҳи калимаҳоеро дар бар мегирад, ки номи предметро ифода мекунанд. Дар грамматика мафҳуми предмет хеле васеъ буда аз мафҳуми физикӣ он комилан фарқ дорад. Дар физика дар зери мафҳуми предмет танҳо мавҷудиёти ҳақиқати реалӣ, аз қабили об, замин, офтоб, дарахт ва ғайраҳоро мефаҳманд. Ҳоло он ки дар грамматика на танҳо калимаҳои номбурда, балки ҳамаи он калимаҳое, ки ба саволи кӣ? киҳо? чӣ? чиҳо? ҷавоб мешаванд, чун предмет маънидод карда мешаванд. Аз нуқтаи назари морфологӣ исмҳоро вобаста ба хусусиятҳояшон ба исмҳои шахс ва ғайришахс, конкретӣ ва абстрактӣ ва инчунин хос ва ҷинс тақсим мекунанд. Номҳо-исмҳои хос, одатан бе артикл истифода мешаванд. Аммо дар як қатор ҳолатҳо истифодаи артикли муайянӣ пеш аз исмҳо ҳам дар шумораи танҳо ва ҳам ҷамъ ногузир мебошад. Дар шумораи танҳо агар муаллиф хоҳад, ки як давраи умри инсонро бо дигар давра муқоиса кунад, артикли муайяниро истифода мекунад. Дар истифодаи артикли муайянӣ пеш аз исмҳои хос мо нафақат вазифаҳои грамматикӣ, балки истифодаи устувори онро дар робита ба ягон воқеа ё саргузашти таърихӣ мушоҳида мекунем. Ин гуфтаҳо ба номи мамлакатҳо, мавзеъҳо ва шаҳрҳою давлатҳо тааллуқ дорад. Ҳолатҳое вомехӯранд, ки артикл моҳиятан на ба исми хос,балки ба исми ҷинси дар таркиби он буда ё бо он робитадошта (гоҳо меафтад) тааллуқ дорад. Мисолҳои зерин аз ин ҳолат шаҳодат медиҳанд. Ҳангоми истифодаи номи майдон ва хиёбонҳо қоидаи истифодаи артикл ба тариқи зайл сурат мегирад: агар дар забони асл истифодаи он дида нашавад, артикл гузошта намешавад. Аз рӯйи қоида, пеш аз номҳои ҷуғрофӣ, аз ҷумла руд, дарё, халиҷ, ҷазира, баҳр, уқёнус ва номҳои рӯзномаву маҷаллаҳои англисӣ артикли муайянӣ истифода мешавад. Пеш аз номи рӯзномаҳо дар он мавридҳое артикли муайянӣ истифода бурда намешавад, ки агар дар забони асл истифодаи он дида нашавад. Артикли муайянӣ аз рӯйи қоида пеш аз номҳои театрҳо, музейҳо ва кумитаҳо гузошта мешавад.

Калидвожаҳо: исм, сифат, фарқият, монандӣ, морфология, синтаксис, муқоиса, морфемаҳо, калимаҳои мураккаб.

СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ СОБСТВЕННЫХ И НАРИЦАТЕЛЬНЫХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются общие и отличительные черты собственных и нарицательных имен существительных в таджикском и английском языках. Широкое распространение английского языка, неизменное увеличение способов словообразования на основе английских морфем, аспекты употребления, а также функции воздействия на общественное сознание диктуют необходимость детального исследования заимствованной лексики в таджикском языке. Морфологически род существительных определяется характером основы и окончания. Синтаксически род имени существительных определяется формой согласованного с ним имени прилагательного. В обоих языках нарицательные имена существительного обычно используются в начале предложения и пишутся большой буквой. В таджикском языке, как и в английском, категория множественного числа не используется в собственных именах существительных. В этом случае, вопреки английскому языку, они пишутся с маленькой буквы. Имя существительное в английском языке включает в себя группу слов, которые обозначают имя предмета. В грамматике значение предмета является очень широким и полностью отличается от физического значения. В физике под значением предмета имеется в виду только реальное существование: вода, земля, дерево, солнце и др. С точки зрения морфологии, имена существительные в зависимости от их особенностей разделяются на абстрактные и неабстрактные, личные и безличные и на собственные и нарицательные. Имена – собственные обычно используются без артиктя. Но в некоторых случаях использование определенного артикля перед существительными, в единственном числе и во множественном, является неизбежным. При использовании определенного артикля перед собственными именами существительными мы наблюдаем не только грамматические функции, а его использование в отношении какого-либо исторического происшествия.

Ключевые слова: имя существительное, морфология, синтаксис, сопоставление, морфемы, род существительных, сложносокращенные слова.

SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF PROPER AND COMMON NOUNS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article considers common and distinctive features of proper and common nouns in Tajik and English languages. The wide spread of the English language, the constant increase in the methods of word formation on the basis of English morphemes, aspects of use, and the function of influencing public consciousness dictate the need for a detailed study of borrowed vocabulary in the Tajik language. Morphologically the genus of nouns is determined by the nature of the stem and the ending. Syntactically, the genus of the noun is determined by the form of adjective agreed with it. In both languages, the nominal nouns are usually used at the beginning of a sentence, and are written with a capital letter. In the Tajik language, as in English, the plural is not used in proper nouns. In this case, contrary to the English language, they are written with a small letter. The noun in English includes a group of words that indicate the name of the object. In grammar, the meaning of the subject is very wide and completely different from the physical meaning. In physics, the meaning of an object means only real existence, such as water, earth, wood, sun, etc. From the point of view of morphology, nouns, depending on their characteristics, are divided into abstract and non-abstract, personal and impersonal and on their own and common. Names - their own are usually used

without an article. But in some cases the use of a definite article before nouns, both singular and plural, is unavoidable. With the use of a definite article, before our proper nouns we see not only grammatical functions, but its use with respect to some historical event. When using the names of areas, the rule of using the article takes this form: if the original language does not notice its use, then the article is not put. According to the rules, before the geographical names, such as the river, the sea, the island, the bay, etc. and before the names of magazines and publications, the definite article is used.

Key words: noun, morphology, syntax, comparison, morphemes, genus of nouns, complex words.

Сведения об авторе: ***Муродова П.*** - Таджикский национальный университет, ассистент общеуниверситетской кафедры английского языка. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, 734025. Телефон: **(+992) 987-56-04-88**

Information about the author: ***Murodova P.*** - Tajik national University, assistant of the General University Department of English. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Av. 17, 734025.
Tel.: **(+992) 987-56-04-88**

УДК: 491.550+42

АЛОҚАҲОИ МАЪНОГИИ ПЕШОЯНДИ on-over-up ВА ИФОДАИ ОНҲО БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Сайдалиева Г.М., Туйгунов Н.Х.
Донишкадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар забони тоҷикӣ пешояндҳо дар ифодаи муносибати маъноӣ ва грамматикии калимаҳо, дар ибора ва ҷумла, дар сохтани қолабҳои синтаксисӣ ва ифодаи фикр вазифаи муҳимро иҷро мекунанд.

Пешояндҳои аслии **аз, ба, бо, дар, барои** ва ғайра калимаҳои серистеъмолтарини забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд, зеро ҳар кадоми онҳо чанд маънои грамматикиро ифода мекунанд. Илова бар ин, бо воситаҳои доираи грамматикӣ муносибати ҳамвазифагӣ зоҳир мекунанд ва бо онҳо ба таври мувозӣ кор фармуда мешаванд: бо ёрии онҳо пешояндҳои таркибӣ ва пайвандакҳои тобеъкунандаи таркибӣ сохта шудаанд; пешояндҳо дар калимаю таркибсозӣ ҳам саҳм мегузоранд [1, с. 5].

Пешоянд – дар ибора дар ифодаи муносибати маъногӣ миёни ҷузъҳои ифода ва дар як маврид дар ташкили сохтори мувофиқ ба кор меравад. Дар ибораҳои феълӣ интихоби ибора аз маънои умумии он вобастагӣ дорад. Пешоянд тавассути ифодаи маъногии худ метавонад маънои асосиро тағйир диҳад ва ё онро мушаххас гардонад, яъне тобишҳои услубӣ пайдо намояд: **consist of five rooms (иборат аз панҷ ҳуҷра) ва ғ.** Аз тарафи дигар, пешоянду пасояндҳо унсурҳои муҳимми созмони воҳидҳои синтаксисӣ ба шумор мераванд ва дар инкишофи грамматикаи забон саҳм мегузоранд. Аз ҳамин сабаб, дар атрофи маъною вазифаҳои грамматикӣ, мавқеву мавридҳои кор фармудани онҳо баҳсу мунозираҳои илмӣ зиёд ба назар мерасанд [1, с. 12].

Дар мавриди истифодаи пешояндҳо ҳолатҳое вомехӯранд, ки ҳамон як пешоянд дар ифодаи маънои дигар корбаст мешавад. Ин амал пеш аз ҳама аз рӯйи маънои матн мушаххас карда мешавад ва хусусиятҳои ифодаи маъногии пешоянд ба назар гирифта мешавад: We are sitting **in** the room. – Мо дар хона нишастаем; **in** spring – дар фасли баҳор; **in** an hour and a half – баъд аз яку ним соат; I shall be back **in** an hour – Ман баъд аз як соат бармегардам. He was **in** great difficulty. Ӯ ба мушкилӣ гирифтор буд [1, с.13].

Сермаъноии пешояндҳо дар забони тоҷикӣ ва эҳтиёҷи сареҳ ифода кардани муносибатҳои семантикию грамматикӣ боиси он гардидааст, ки пешояндҳои аслию таркибӣ аз рӯйи маъною вазифа ба якдигар қаробат пайдо намуда, муштараквазифа ва ҳаммаъно гарданд. Дар ин мисолҳо пешояндҳои **ба-дар, дар-ба, ба-аз, ба-бо, ба-бари, ҳамроҳи-бо, дар паи-аз, ба дасти-аз дасти** вазифаи муштаракро адо намуда, якдигарро иваз карда метавонанд [1, с. 10].

Пешоянди **on** аз қадимтарин пешоянди забони англисӣ ба ҳисоб рафта, маънои аслии худро «*дар боло, дар қисми болоии*»-ро тағйир надодааст. Дар забони англисии

асримиёнагӣ ин пешоянд бо зарфи **up** омехта шуда, пешоянди **upon-** ро ба миён овард, ки бо он синонимият пайдо кард, аммо ба таври пурра натавонист онро иваз намояд. Яъне ин пешоянд ба категорияи пасояндҳо дохил шуда наметавонад ва дар созмон додани пешояндҳои таркибӣ ва ибораҳои фразеологӣ (идиомаҳо) иштирок намекунад. Пешоянди **upon** дар нутқи гуфтугӯӣ ниҳоят кам иштирок мекунад. Асосан он бо идиомаҳо, пайвастагиҳо пайваста меояд, ки пайдоиши асримиёнагӣ доранд. Аз ин рӯ, он дар нутқи расмӣ, асарҳо ва пайвастагиҳои динӣ корбаст мегардад. Ин пешоянд бо як қатор пайвастагиҳо якҷо карда шудааст, ки дар он ӯ метавонад пешоянди **on**-ро иваз намояд: **on; ones upon a time, upon my word** ва ғ. Истифодаи **upon** метавонад маънои феълро дар муқоиса бо on тағйир диҳад: **to go upon- to go on** ва ғ [1, с. 13].

Аслан пешоянди **on** қисми болоии предметро ифода мекунад ва маъноҳои дигари он ҳам ба ин ифода алоқаманд аст. Ин пешоянд дар муқоиса ба макон, ҳолат ва ҳаракати предмет, қисми болоӣ, паҳлугӣ ва поёнии предметро ифода менамояд. Дар ин маъно истифодаи пешоянди **on** комилан аз рӯйи мантиқ истифода мешавад:

There was nothing on it but a tiny golden **key** [1, с. 10]. ~ Дар болои он чизе ба ҷуз **як калиди** тиллоӣ набуд [1, с. 10].

Мавқеъ будани предмет ба қисми болоии предмети дигар асосан бо пешоянди **on** ифода мегардад, ба ғайр аз ҳолатҳое, ки предмети болоӣ предмети дар қисми поёнӣ бударо пӯшонад. Яъне дар ҳолати дувум пешоянди **over** ба кор бурда мешавад:

The horse jumped **over** the fence [1, с. 13]. ~ Асп **аз болои** девор парид.

Як қатор ҳолатҳои дигар низ вуҷуд доранд, ки дар он пешоянди **on** дар маъноҳои зикршуда ноустувор аст ва ё истифодаи баробарро дорад. Масалан, **in the market = on the market, on one's face= in one's face** ва ғ.

Қисми болоие, ки бо он амал ва ё ҳаракат (роҳ, хатти роҳи оҳан ва ғ) ба вуқӯъ меояд, бо пешоянди **on** ифода мегардад. Дар ҳолате ки ҳаракат ҳамаи қисми болоӣ ва ё макони берун аз онро дар якҷоягӣ дар бар гирад, пешоянди **over** истифода мегардад. Дар ҳолате, ки ҳаракат дар қисми болоии сатҳи предмет ба амал ояд, он гоҳ пешоянди **over** ва ё **onto** вобаста аз хоҳиш корбаст мегардад: **on the highway** – дар роҳи асосӣ, **on the bank** – дар соҳил, **on (over) the sea** – дар болои баҳр ва ғ [1, с. 12].

Пешоянди **on** ва ё **in** дар ҳамон ҳолатҳое, ба кор бурда мешаванд, агар гап дар бораи кор ва ё ташриф овардан ба ҷое бошад. Ба ин гурӯҳ истифодаи як қатор феълҳо дохил мешаванд: **project, state farm, construction, canal, river, road** ва ғ. Бояд зикр кард, ки як қатор ибораҳои дигаре дар ҳамин маъно вуҷуд доранд, ки бе пешоянд истифода мешаванд: **to ride a horse** – аспсаворӣ кардан, **to ride a bicycle** – великсаворӣ кардан ва ғ.

Пешоянди **on** бо номи як гурӯҳ воситаҳои ҳаракат истифода шуда метавонад, масалан, дар киштӣ, асп, мошин ва ғ. Дар ҳамин алоқа ҳаракати худи инсонӣ низ, масалан, рафтан- **to go no foot**, дар роҳ будан – **to be on the way**, дар рухсатӣ будан – **to be on holiday** ва ғ.

Ҳангоми омӯзиш дар забони англисӣ ҳолатҳои мухталифи истифодаи пешоянди **on-**ро пайдо мекунем. Бояд зикр кард, ки роҳҳои истифодаи онҳо шохаҳои гуногунро ба миён меоранд. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтем бо пешниҳоди ифодаи маъноҳои асосии он ба забони тоҷикӣ, ки нисбатан зиёд ба чашм мехӯранд, андешаамонро ҷамъбаст намоем. Бо такя аз шарҳи фарҳангҳо маъноҳои зерини пешоянди **on**-ро нишон медиҳем:

1) болои; **on the ground** – болои замин; **on the table** – болои миз; 2) дар (рӯз, сана) **on a cold winter day** – дар рӯзи сарди зимистон; **on the 8th of March** – дар рӯзи 8-уми Март; 3) роҷеъ ба, оиди, дар бораи, дар мавзӯи, дар хусуси, дар боби: **books on art** – китобҳо дар бораи санъат; **a report on this subject** – ҳисобот роҷеъ\ ба ин мавзӯъ; **a lecture on Mark Twain** – лексия оиди Марк Твен; 4) пас аз, ҳангоми: **on the death of his friend** – пас аз марги дусташ; **on arrival in Moscow** – ҳангоми ба Маскав расидан; **on coming home** – пас аз ба хона омадан; 5) дар асосӣ, мувофиқи: **based on the facts** – дар асоси санадҳо [1, с. 10].

Умуман, таҳлили боло нишон медиҳад, ки пешояндҳои мазкур аз нигоҳи маъно бо пешоянди **over** алоқаи наздики маъноӣ доранд. Ҳолатҳои гуногуни истифодаи ин пешояндҳо дар аксар маврид нофаҳмиҳоро, махсусан ҳангоми таҷума ба забони тоҷикӣ, ба миён меоварад. Дар ин масъала бояд маҳорати тарҷумонӣ истифода шавад, ки бо истифода аз усулҳои гуногун маънои асосии он рӯшан гардад. Яке аз хусусиятҳои

фарққунандаи забони англисӣ аз забони тоҷикӣ дар мавзӯи пешояндҳо аз он иборат аст, ки пешояндҳои забони англисӣ ҳангоми ифода ба забони тоҷикӣ на ҳамеша бо як маънои мушаххас меоянд ва ҳамеша ҳамон гуна тарҷума мешаванд. Аз ин рӯ, ҳангоми ифода ба ин ва ё он забон ҳамеша нофаҳмӣ ва мушкилиҳоро мушоҳида кардан мумкин аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Амонова Ф.Р. Мадхали забоншиносӣ: дастури таълимӣ барои донишҷӯёни макотиби олӣ / Ф.Р. Амонова. – Д., 1992. – 98 с.
2. Виноградов В.А. Лексикология английского языка. Учеб. пособие для студ. / В.А. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
3. Звегинцев В.А. Замечание о лексической синонимии // Вопросы теории и истории языка / В.А. Звегинцев. – Л.: Из-во ЛГУ 1963 – 260 с.
4. Каращук П.М. Словообразование английского языка. Учеб. пособие для студ. высш. проф. образования / П.М. Каращук. – М.: Высш. шк., 1977. – 303 с.
5. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик: Луғатшиносӣ. Ҷ.1. / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 270 с.
6. Муминов А. Полисемия в таджикском языке: дис. … канд. фил. наук / А. Муминов. – Душанбе, 1972. – 180 с.
7. Муҳаммадиев М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Дастури таълимӣ / М.Муҳаммадиев. – Душанбе, 1962. – 162 с.
8. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик. Дастури таълимӣ / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 174 с.
9. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. Учеб. Пособие / Н.М. Шанский. – Москва, 1964. – 370 с.
10. Туйгунов Н. Сопоставительный анализ лексики, обозначающей части тела в таджикском и английском языках: дис. … канд. фил. наук / Н. Туйгунов. – Душанбе, 2012. – 164 с.
11. Туйғунов Н. Луғати мухтасари синонимҳои англисӣ-тоҷикӣ: дастури таълимӣ барои донишҷӯёни макотиби олӣ / Н.Туйғунов. – Душанбе, 2010. – 140 с.
12. New Webster's Dictionary of the English Language. College Edition. – USA: 1989. - Fifth Print. – 1856 p.
13. Oxford American Dictionary: Colleges Edition. – New York, 1986. – 1094 p.

АЛОҚАҲОИ МАЪНОГИИ ПЕШОЯНДИ on-over-up ВА ИФОДАИ ОНҲО БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки пешояндҳо ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ хеле фаъоланд. Онҳо ба ғайр аз маъноҳои асосии худ дар таркиби ибораву ҷумлаҳо мавриди истифода қарор мегиранд, ки то дараҷае маънои асосии ибора ба онҳо алоқамандӣ зоҳир менамояд. Ҳамин хусусияти пешояндҳо дар забони англисӣ бештар ба назар мерасад, яъне бо вуҷуд доштани пешоянди мушаххас дар таркиби ибора, маъно дар аксар маврид ба он алоқаманд аст, аммо ҳолатҳое низ ба назар мерасиданд, ки пешоянд бо маънои асосии худ ягон робита надорад. Ҳангоми тарҷума пешояндҳо қисми ҷудонашавандаи грамматикаи забони англисӣ ва тоҷикиро ташкил медиҳанд. Азбаски дар забони тоҷикӣ монанд ба забони русӣ ва забонҳои дигар падежҳо вуҷуд надоранд, онҳо бо истифодаи худи пешояндҳои забони тоҷикӣ ифода карда мешаванд. Бояд зикр намоем, ки пешояндҳо дар калимасозии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар ташкили ибора ва ҷумлаҳо нақши муҳим доранд. Дар натиҷаи омехташавӣ бо пешояндҳои гуногун феълҳо метавонанд маънои худро дар заминаи маънои аслии пешоянд тағйир диҳанд. Мушоҳида мешавад, ки доираи истифодаи пешояндҳо дар забонҳои мавриди омӯзиш хеле наздикӣ доранд. Хусусияти пешояндҳои забони тоҷикиро дар забони англисӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст. Дар забони англисӣ, ки яке аз қадимтарин забонҳои олам аст, пешояндҳои сода ва ё худ аслӣ низ аз зумраи пешояндҳои қадимаи забон маҳсуб меёбанд. Дар раванди инкишофи забон аксари онҳо доираи ифодаи маъноҳои худро васеътар намудаанд. Ҳолатҳое ба назар расиданд, ки пешояндҳо дар ифодаи маъноҳои баробар меоянд, яъне доираи истифодаи наздикро доранд. Ба ин мисол шуда метавонанд пешояндҳои **on ва over,** ки дар мақолаи мазкур мавриди таҳлили пурра қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: пешоянд, таҳлил, нуктаи назари забоншиносон, муқоиса, маъно, тарҷума, умумият, хусусияти хос, монандӣ.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ ПРЕДЛОГОВ on-over-up И СПОСОБЫ ИХ ВЫРАЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются способы выражения предлогов английского языка при переводе на таджикский язык. Также анализируются различные значения предлогов в таджикском и английском языках. Тщательное изучение предлогов и анализ существующих исследовательских работ показывают, что тема предлогов как вспомогательных слов весьма актуальна. Анализ показывает, что они кроме основных значении употребляются и в переносном значении, особенно с фразеологизмами. Эту особенность можно наблюдать в большинстве случаев с предлогами в английском языке, то есть если предлог употребляется с выражениями в предложении, все значения этого выражения связаны со значениями предлога. При переводе предлог считается неразделимой частью грамматики английского и таджикского языков. Так как в таджикском языке не существует падежей, они переводятся при помощи предлогов таджикского языка. Надо отметить, что предлоги играют особую роль в словообразовании таджикского и английского языков. В результате слияния предлогов образуются новые слова, глаголы могут выражать другие значения в

зависимости от употребления различных предлогов. Анализ показывает, что предлоги и в английском и в таджикском языках имеют много общего. При изучении материалов можно наблюдать общность предлогов в обоих языках. В английском языке, который считается одним из древнейших языков мира, простые предлоги являются древнейшими предлогами языка. В процессе развития языка эти предлоги приобрели дополнительные значения. Было отмечено, когда предлоги употреблялись в одном и том же значении, то есть, имели близкое значение. Такое сходство можно наблюдать с предлогами on и over, которые были рассмотрены и анализированы в данной статье.

Ключевые слова: предлог, анализ, точки зрения языковедов, сравнение, значения, перевод, общность, особенность, общность.

SEMANTIC LINKS OF THE PREPOSITIONS on-over-up AND THEIR EXPRESSION INTO TAJIK LANGUAGE

This article explores the ways of expressing English prepositions when translating into Tajik. Various meanings of prepositions in Tajik and English are also analyzed. Careful study of prepositions and analysis of existing research works show that the theme of prepositions as auxiliary words is very relevant. Analyzes show that they are used in addition to the basic meaning in a figurative sense, especially with phraseological units. This feature can be observed in most cases with prepositions in English, that is, if the preposition is used with the expressions in the sentence all the values of this expression are related to the meanings of the preposition. When translated, the preposition is considered an inseparable part of the grammar of English and Tajik. Since there are no cases in the Tajik language, they are translated using the pretexts of the Tajik language. It should be noted that prepositions play a special role in the derivation of Tajik and English languages. As a result of the fusion of prepositions new words are formed, the verbs can express other meanings, depending on the use of various prepositions. Analyzes show that prepositions both in English and in Tajik languages have much in common. When studying materials, one can observe the generality of prepositions in both languages. In English, which is considered one of the oldest languages of the world, simple prepositions are the oldest prepositions of the language. In the process of language development, these prepositions acquired additional meanings. They were noted when prepositions were used in the same meaning, that is, they had a close meaning. This similarity can be observed with the on and over prepositions, which were examined and analyzed in this article.

Key words: preposition, analysis, point of view of linguists, comparison, meanings, translation, community, feature, community.

Сведения об авторах: ***Сайдалиева Гулдаста Муродовна*** - Финансово-экономический институт Таджикистана, старший преподаватель кафедры иностранных языков. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 734067. E-mail: **gulya-271863@mail.ru**
Туйгунов Носир Хакбердиевич - Финансово-экономический институт Таджикистана, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 734067. E-mail: **tuygunovnosir@mail.ru**

Information about the authors: ***Saidalieva Guldasta Murodovna*** – Finance and Economics Institute of Tajikistan, Senior teacher of the Department of Foreign Languages. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, street Nakhimova, 64/14, 734067. E-mail: **mavzuna.saidova@list.ru.**
Tuygunov Nosir Khakberdievich – Finance and Economics institute of Tajikistan, candidate of philology sciences, dotsent, the Head of the department of Foreign Language. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, street Nakhimova, 64/14, 734067. E-mail: **tuygunovnosir@mail.ru**

УДК: 491.550+42+2

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ДИНӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ - АНГЛИСӢ

Шехов И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо пешрафти ҷомеа илмҳо рушд мекунанд ва истилоҳоти соҳавӣ мавқеи бештар пайдо мекунанд. Дар забонҳои омӯхташаванда ҳамарӯза истилоҳоти нав ба нав дар соҳаҳои гуногун мавриди истифода қарор мегиранд. Аввалин назарияҳои истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои асри XX пайдо шуданд. Аз ин рӯ, мо мақсад гузоштем, ки дар хусуси истилоҳоти диние, ки ҳамчун решаи калима хизмат мекунанд маълумот диҳем.

Бояд гуфт, ки дар хусуси истилоҳот муҳаққиқон мавзӯъҳои зиёдеро мавриди таҳқиқ қарор дода, мақолаҳо ва рисолаҳои сершуморро рӯйи кор овардаанд. Дар кишвари мо дар самти омӯзиши муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ муҳаққиқон ба дастовардҳои назаррас ноил гаштаанд. Дар ин самт намояндагон, ба монанди А. Мамадназаров, П. Ҷамшедов, Саидов Ҳ, С. Ҷоматов, Ф. Баротов, ва дигарон, хизмати арзанда кардаанд. Дар хусуси истилоҳ ё истилоҳофари муҳаққиқи тоҷик С. Назарзода, чунин ибрози андеша дорад: “Вожагони махсус ва ибораҳое, ки барои баёни чизе дар ин ва ё он касбу кори аниқ қабул шудаанд, низ истилоҳ номида мешаванд” [4, с.30].

Пеш аз он ки мо ба усулҳои гуногуни калимасозӣ сарфаҳм равем, бояд мушкилиҳои таркиби мафҳум ё ҷузъҳои асосии онро омӯзем. Аз нигоҳи таҳлили морфологӣ асоси калима маънои марказиро дар худ нигоҳ медорад. Дар хусуси калимасозӣ забоншиноси тоҷик Ҳ. Маҷидов чунин андеша дорад: “Калимаҳои аслии забон дар бобати калимасозӣ низ мавқеи бузург доранд. Дар заминаи ҳар як решаи қадима бо усулҳои мухталифи калимасозӣ садҳо калимаҳои сохта, мураккаб ва таркибӣ ба вуҷуд оварда мешаванд” [8, с.90].

Унсурҳои калимасози дар китоби “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” чунин оварда шудааст: “Ба морфемаи решагӣ асоси аслӣ дохил мешавад, ки унсури ҳатмӣ ва таъминкунандаи маънои калима мебошад. Суффикс, префикс ва интерфикс ба гурӯҳи морфемаҳои ёридиҳанда медароянд” [2, с.85]. Бояд гуфт, ки дар муқоисаи истилоҳоти динии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ вожаҳои хусусияти иқтибосӣ дошта ва мавқеи реалияҳо хеле устувор ба назар мерасад. Дар ин хусус М. Насруллоев дар мақолааш чунин ибрози андеша намудааст: “Дар осори классикони тоҷику форс бо бисёре аз калимаву ибораҳо, ҷумлаву байтҳои зиёде вохӯрдан мумкин аст, ки дар онҳо ба Қуръон ишора мешавад” [9, с.28]. Аз нигоҳи муҳаққиқ андешаи мазкур дар забони тоҷикӣ дар ҳақиқат дуруст аст, чунки забони арабӣ забони дин буд ва ҳангоми зуҳури дини ислом дар қаламрави Осиёи Миёна иқтибосоти зиёде мавриди истифода қарор гирифтанд ва ин ҳодиса дар забони англисӣ ҳам рух додаст.

Ҳангоми таҳлил чунин калимаҳо, ки дар забони англисӣ ва тоҷикӣ хусусияти иқтибосӣ ва динӣ дошта, ҳамчун решаи калима ба кор бурда мешаванд, дар сохтани истилоҳоти нав истифода мегарданд, муайян карда шуданд: - path ~ тариқат; opinion ~ ақида; amulet ~ тумор; sheikh ~ шайх; paradise ~ биҳишт; saint ~ валӣ; sacrifice ~ қурбонӣ; apostle ~ расул; holy ~ муқаддас; tomb ~ қабр; death ~ марг; soul ~ рӯҳ; scholar ~ олим; jurist ~ фақеҳ; verse ~ оят; pray ~ дуо; forgiveness ~ авф; wage ~ ачр; hell ~ дӯзах; sharia ~ шариъат ва ғ...

Вожаи *death* – дар “Фарҳанги англисӣ - тоҷикӣ” бо чунин маъноҳо оварда шудааст: марг, аҷал, вафот, фавт [3, с.225]. Калимаҳои *death* ва *марг* истилоҳи динӣ буда, дар ҷумлаи англисӣ ва тоҷикӣ вобаста ба маъно ва хусусияти диниашон ба кор бурда мешаванд, аммо аз ҷиҳати сохтор фарқ доранд.

After al-Baqir’s **death**, Abu Mansur asserted that the imamate had been bequeathed to him by al-Baqir, whose legatee he claimed to be [10, с.78]. ~ Пас аз **реҳлат**и имом Боқир Абу Мансур даъво кард, ки имом Боқир имоматро ба ӯ тавсия кардааст ва ӯ вориси қонунӣ мебошад [7, с.95].

Мафҳуми номбурда хусусияти иқтибосӣ ва ғайридинӣ надорад, аз тарафи мутарҷим ҳамчун истилоҳи дуруст ва фаҳмо ба кор бурда шудааст. Аммо Фарҳоди Дафтарӣ, забоншинос ва муҳаққиқи эронӣ, дар китобӣ худ “Исмоилиён: Таърих ва ақоиди онҳо” калимаи ***death***-ро бо исмҳои хос, ҳамчун ибора дар як қолаб такрор истифода кардааст:

They held that he was the rightful successor to Isma'il and that the Imam al-Sadiq had personally designated him as such, after Isma'il’s ***death*** [10, с.101]. ~ Онҳо муътақид бар он буданд, ки Муҳаммад ибни Исмоил ҷонишини барҳақи падараш буд ва имом Ҷаъфари Содиқ пас аз ***вафоти*** Исмоил ӯро шахсан ба имомат баргузида буд [7, с.116].

Мувофиқ ба луғатномаҳои англисӣ ва тоҷикӣ мафҳуми ***paradise*** шарҳу тафсирҳои зиёд дорад, лекин **дар “Фарҳанги англисӣ- тоҷикӣ” бо маъноҳои зайл омадааст: (аз решаи форсӣ) биҳишт, фирдавс, ҷаннат [3, с.586]. Дар ҷумлаи зерин бо маънои «*биҳишт* » истифода шудааст:**

He also denied the resurrection and interpreted ***Paradise*** and Hell symbolically in terms of the experiences of this world [10, c.79]. ~ Вай растохезро инкор мекард ва ***биҳишту*** дӯзахро рамзӣ ба сифати тачрибаи ин ҷаҳонӣ медонист [7, с.95].

Калимаи ***ҷаннат*** – дар забони тоҷикӣ иқтибосӣ буда, дар фарҳанги англисии "Webster's Ninth New Collegiate Dictionary" **ба маъноҳои зайл тафсир дода шудааст:** *1 a: the garden of Eden b: an intermediate place or state where the righteous departed await resurrection and judgement c: Heaven 2: a place or state of bliss, felicity, or delight [13, с.853].* **Дар луғатномаи «Oxford Advanced Learner's Dictionary» чунин нишон дода шудаст:** *paradise, heaven, bliss* **[12, с.1116]. Аз шарҳи** луғатномаҳои номбурда ба мо маълум шуд, ки «***paradise***» тавассути забонҳои дигар ба забони англисӣ ворид шудааст ва ҳамтои он мувофиқ ба дини насронӣ «***Eden***» **мебошад, вале** бо вуҷуди ин тарҷумон вожаи «***paradise***»–ро бамавқеъ ва ҳангоми тарҷума бо як маъно бештар истифода кардааст.

For the Old Man desired to make his people believe that this was actually ***Paradise*** [8, с.18]. ~ Зеро Шайх-ул-ҷабал мехост пайравонаш бовар кунанд, ки он ҷо ба ростӣ ***биҳишт*** аст [7, с.79].

Аз нигоҳи луғатшиноси дар забони тоҷикӣ истилоҳоти иқтибосшуда аз забони арабӣ хеле зиёданд. Ба ақидаи забоншиноси тоҷик Ҳ. Маҷидов: «Ба ҷумлаи сабабҳои ба таври фаровон дохил шудани калимаҳои арабӣ на фақат аз ҷониби арабҳо истило шудани сарзамини мо дар ибтидои асри VII, дини мубини Ислом, ки мардуми мо онро охири охирон қабул кардааст, ҳамчунин кӯшишу хоҳиши аҳли илму санъат, ки дар ифодаи маънавиёти худ ба вожаҳои мухталифи ин забон мурочиат кардаанд, номбар карда мешаванд [8, с.101]. Ва ҳамчунин оид ба иқтибосот ё калимаҳои иқтибосӣ муҳаққиқи тоҷик Т. Бердиева чунин назар дорад: «Иқтибос гуфта унсури лексикӣ, фонетикӣ, семантикӣ, грамматикӣ ва синтаксисии аз як забон ба системаи забони дигар дохилшударо меноманд» [1, с.6].

Вожаи *caliph* **– дар луғатномаи «OALD» чунин тафсир шудааст:** ***A title used by Muslim rulers, especially in the past [12, с.209].*** **Аммо дар "Фарҳанги англисӣ - тоҷикӣ" ин калима дида нашуд.**

The ***caliph*** *al*-Mansur adopted still more repressive measures against the ' Alids and the **Shi'as** [10, с.89]. ~ ***Халифа*** Мансур ба муқобили шиъаён ва алавиён чораҳои шадидтарро пеш гирифт [7, с.105].

Вожаи *caliph* **– ро тарҷумон дар тарҷума баъзан вақт ҳамчун реалияи истилоҳи дини ислом истифода кардааст ва ба замми ин дар забонҳои мушаххас мавқеи иқтибосро дорад, лекин барои пайравони дини масеҳӣ нофаҳмо ва дар маъно баробар нестанд.**

The majority came to consider the ***khalifa*** as being the administrator of the *sharia* and leader of the community [10, с.44]. ~ Аксарият ***халифаро*** идоракунандаи *шариат* ва роҳбару пешвои ҷомеаи исломӣ мешумурданд [7, с.62].

Калимаи "*caliph*" **ба воситаи забони фаронсавӣ (Middle French) дар асри XIV дар шакли "***caliphe***" дар забони англисӣ мавриди истифода қарор гирифтааст (1614 с.) ва ҳаммаънои он "***successor***" мебошад. Дар луғатномаи "WNNCD" бо чунин маъно шарҳ дода шудааст:** ***a successor of Muhammad as temporal and spiritual head of Islam – used as a title*** **[13, с.197]. (ҷонишини ҳазрати Муҳаммад (с) сарвари рӯҳонии ислом – ҳамчун мартаба ё унвони динӣ ба кор бурда шудааст). Истилоҳи динии мазкур дар забони англисӣ ва тоҷикӣ ба тағйироти орфографӣ (шакли навишт) ва савтӣ (овозӣ) дучор шудааст, аммо маъноияшро устувор нигоҳ доштааст. Яке аз фарқияти иқтибосиаш ин аст, ки дар забони тоҷикӣ ҳангоми истилои арабҳо бевосита аз худи арабӣ ворид шуд.**

Abu Bakr, as the new *leader* of the *Islamic community*, took the title of ***khalifat*** *rasul Allah,* '*successor* to the *messenger* of *God*' a title which was soon simplified to ***khalifa*** (whence the word ***caliph*** in Western languages) [10, с.42].~ Абу Бакр, дар мақоми роҳбарии нави ҷамоати исломӣ, унвони ***халифат-ур-расулуллоҳ,*** яъне ҷонишини Пайғамбари Худоро соҳиб шуд, ки он ба зудӣ шакли мухтасари ***халифа*** (шакли ***калиф*** дар забонҳои Ғарб)-ро гирифт [7, с.58].

Истилоҳи "***jurist***" дар **"Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ" бо ду маъно оварда шудааст: ҳуқуқшинос, қонундон [3, с.460].** Аз нигоҳи соҳавиаш ин вожа дар замони мо дар илми ҳуқуқшиносӣ хеле васеъ истифода мешавад, аммо дар дин бо маънои дигари худ "***фақеҳ***" бештар ба кор бурда мешавад.

Дар фарҳанги «OALD» чунин тафсир шудаст: *a person who is an expert in law [12, c.851].* Дар луғатномаҳои мазкур он дар забонҳои муқоисашаванда аз рӯйи маъно баробар аст.

Then, during a lengthy period, he took lessons from the reputed ***faqih*** (Islamic ***jurist***) Hammad bin Suleyman which later helped him occupy a prominent position [11, c.98]. ~ Омӯзиши фарогир дар назди *фақеҳи* машҳур Ҳаммод ибни Сулаймон ӯро ба мартаба расонд [5, c.27].

Дар ҷумлаи овардашуда, калимаи «***faqih***» ҳамчун реалия ба кор бурда шудааст ва аз нигоҳи тарҷума, ҷумлаи мазкур барои хонандаи дохилӣ ва хориҷи фаҳмо мебошад, чунки муаллиф ҳаммаънои онро аз забони англисӣ дар дохили қавс додааст, аммо муаллиф ба ҳамтои ин вожа дар забони англисӣ "***jurist***"- имконияти истифода надодааст.

For instance, Abu Hanifa al-Nu'man (d. 150/767) and Malik b. Anas (d. 179/795), the famous ***jurists*** and eponyms of the Hanafi and Malik! Sunni schools of law, reportedly studied or consulted with him [10, c.91]. ~ Масалан, чунонки ривоят шудааст, Абу Ҳанифаи Нӯъмон (ваф. 150/767) ва Молик ибни Анас (ваф. 179/795) ***фақеҳони*** маъруф ва асосгузорони мактаби ***фиқҳи*** ҳанафӣ ва моликии суннӣ аз ӯ таълим гирифта ва ё аз ӯ машварат хостаанд [7, c.106].

Дар забони англисӣ ва тоҷикӣ бо ёрии пешвандҳо (prefixes) ва пасвандҳо (suffixes) вожасозӣ хеле маъмул аст. Ин усули калимасозӣ бо маъноҳои гуногун истилоҳоти зиёдро ба вуҷуд меорад. Вожаи "***jurist***" дар ҷумлаи боло ба худ анҷомаи "-s" гирифтааст, ки ҳамтои он дар забони тоҷикӣ пасванди "-***он***" мебошад ва дар ҷумла бо шакли ҷамъ муаллиф онро ба кор бурдааст.

Вожаи «***sheikh***» истилоҳи динӣ буда, дар забони тоҷикӣ бевосита аз забони арабӣ дар давраи зуҳури дини ислом ворид шудааст. Ин калимаро мардуми мусалмон хеле маъмул дар рӯзгори ҳаррӯзашон ба кор мебаранд. Аз ҷиҳати илми луғатнигорӣ ин мафҳум монанди дигар иқтибосоти арабӣ дар забонҳои муқоисашаванда ба тағйироти орфографӣ ва фонетикӣ дучор шудааст. Дар забони англисӣ ин вожа тавассути забонҳои дигар бо омадурафти мардум ва тиҷорат мавриди истифода қарор гирфтааст. Дар натиҷаи ҷустуҷӯи ин мафҳум аз луғатномаҳои ду ва бисёрзабона, ба монанди дар "Фарҳанги англисӣ- тоҷикӣ", бо чунин маъноҳои он вохӯрдем: шайх, рӯҳонӣ [3, с.735]. Дар ҷумла бо чунин тарз тарҷумон онро истифода бурдааст:

As Bernard Lewis has observed, it would not be unnatural for the Isma'ils to use the common Muslim term of respect, ***shaykh,*** also meaning 'Old Man' or 'Elder', in reference to their leader [10, c.21]. ~ Бернард Луис дарёфтааст, ки истифодаи вожаи паҳншудаи эҳтироми исломии *«шайх»,* ки инчунин маънии «пир» ё «шахси калонсол»- ро низ дорад, нисбати пешвои худ аз тарафи исмоилиён ғайритабиӣ нахоҳад буд [5, с.40].

Таҳқиқи муқоисавии ҷумла нишон медиҳад, ки истилоҳи мазкур дар ҳарду забон дар кадом мавқеи истифода қарор дорад ва бояд қайд кард, ки муродифи он аз забони лотинӣ реша мегирад. Дар «OALD» чунин шарҳ дода шудаст: *1 an Arab prince or leader; the head of an Arab family, village, etc. 2 a leader in a Muslim community or organization* [12, с.1426]. (1 як шоҳзода ё пешво Араб, сарвари як оилаи араб, сарвари як деҳа ва ғаийра, 2 як пешво дар ҷамъияти мусалмонон).

However, the Crusaders misunderstood the term ***shaykh***, rendering it on the basis of its secondary meaning into Latin as *Vetus, Vetulus* or *Senex,* rather than by its more relevant equivalents ***Senior*** or ***Dominus*** [10, c.21]. ~ Аммо салибдорон маънии калимаи ***шайхро*** дуруст нафаҳмиданд ва онро ба асоси маънои дуюмаш ба забони лотинӣ ҳамчун ***vetus, vetulus ё senex*** тарҷума карданд, на ба муродифи аниқтари он ҳамчун ***senior ё dominus.*** [7, с.21].

Дар натиҷаи таҳқиқи луғатномаҳо вожаи «sheikh» дар забони англисӣ бо ду калима ***«senior ё dominus»*** ифода карда мешавад.

Калимаи «sharia» яке аз вожаҳои бисёр серистеъмоли дини Ислом буда, ҳамчун иқтибос дар забони англисӣ ба воситаи забонҳои дигар ва дар забони тоҷикӣ бевосита аз арабӣ ҳангоми зуҳури дини Ислом ба кор бурда шудааст. Дар «OALD» ба чунин маъно оварда шудааст: *the system of religious laws that Muslims follow [12, c.1426].* Аммо дар луғатномаи "ФАТ" ин калима нишон дода нашудааст, зеро он ба хонандаи тоҷик маълум аст.

This minority group, originally comprised of some of ‘Ali’s friends and supporters, in time came to be known as the ***Sharia*** *‘Ali,* or the party of ‘Ali, and then simply as the Sharia [10, c.41]. ~ Ин гурӯҳи хурд, ки дар ибтидо аз чанд нафар дӯстон ва тарафдорони Алӣ (а) иборат буд, баъдтар бо номи ***шариъати*** *Алӣ (а)* ё ҳизби Алӣ (а) ва пасон ба шакли содаи шиъа машҳур шуд [7, с.59].

Калимаи «***sharia***» дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” бо маъноҳои зерин дода шудааст 1) оин, суннат, тариқат, дин; 2) расм, одат; 3) роҳ ва қонунҳои дини ислом [6, с.625]. Ҳангоми таҳлили вожаи «***sharia***» ба натиҷае расидем, ки он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳаммаънои хосси худро надорад ва ин яке аз сабабҳое мешавад, ки тарҷумон дар вақти тарҷума онро ҳамчун реалияи дини Ислом ба кор бурдааст.

The majority came to consider the ***khalifa*** as being the administrator of the ***sharia*** and leader of the community [10, c.44]. Аксарият *халифаро* идоракунандаи ***шариат*** ва роҳбару пешвои ҷомеаи исломӣ мешумурданд [7, с.62].

Мафҳуми «***legatee***» истилоҳи динӣ ва ҳуқуқӣ мебошад ва дар ҳарду соҳа (ҳуқуқшиносӣ ва диншиносӣ) ҳам серистифода гаштааст. **Дар «OALD» чунин шарҳ дода шудааст:** *a person who receives money or property (= a legacy) when smb dies* [12, с.890]. Ин вожа дар забони тоҷикӣ бо калимаи ҳамтои худ «***ворис***» бештар ба кор бурда мешавад. Дар ҷумлаи зерин бо ин маъно истифода шудааст:

After al-Baqir’s death, Abu Mansur asserted that the imamate had been bequeathed to him by al-Baqir, whose ***legatee*** he claimed to be [10, c.78]. ~ Пас аз реҳлати имом Боқир Абу Мансур даъво кард, ки имом Боқир имоматро ба ӯ тавсия кардааст ва ӯ ***вориси*** қонунӣ мебошад [7, с.95].

Яке аз роҳҳои беҳтар гардонидани матн ин истифодаи реалияҳо ва шарҳи онҳо ба шумор меравад ва мутарҷим ҳангоми тарҷума вожаи иқтибосшударо бо ҳаммаъноя ба кор бурдаст, ки ин усули хеле самарабахши тарҷума ба ҳисоб меравад:

He was, indeed, held to be the Prophet’s ***wasi*** or ***legatee*** [10, с.44]. ~ Воқеан, шиъаён Алиро ***васӣ*** ё ***иҷрокунандаи*** ирода ва хоҳиши Пайғамбар (с) мешумурданд [7, с.63].

Хулоса, таҳлили истилоҳоти динӣ ва истилоҳоти дигар нишон медиҳад, ки аз нигоҳи илми забоншиносӣ истилоҳоти динӣ дар забонҳои муқоисашаванда аксаран бидуни тарҷума ҳамчун реалия истифода мешаванд. Калимаҳои решагӣ дар вожасозӣ нақши асосӣ доранд. Пешвандҳо ва пасвандҳо сабаби тағйирёбии маъноӣ ва сохтории калимаҳо мегарданд. Дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ аз сабаби баробар наомадани мазмуни матн, қоидаҳои грамматикӣ пурра риоя намешаванд.

А Д А Б И Ё Т

1. Бердиева Т. Назарияи иқтибос (калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ) / Т.Бердиева. – Душанбе, 1991. – 128 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
3. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 1016 с.
4. С. Назарзода. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо. – Душанбе, 2014. – 367 с.
5. Фаттоев С. Имоми Аъзам ва гуфтугӯи тамаддунҳо, Имоми Аъзам ва ҳувияти миллӣ / С. Фаттоев. – Душанбе, 2009. – 111 с.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе, 2008. – 994 с.
7. Фарҳод Дафтарӣ. Исмоилиён “Таърих ва ақоиди онҳо”. - Душанбе: ЭР-граф, 2012. – 805 с.
8. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик Ҷ.1. Луғатшиносӣ / Ҳ. Маҷидов. – Душнбе, 2007. – 242 с.
9. Насруллоев М. Таъбиру ифодаҳои куръонӣ дар осори насрии Убайди Зоконӣ / М. Насруллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). - Душанбе: Сино, 2009. - №4 (52). – С. 28-31.
10. F. Daftary. The Ismailis: Their History and Doctrines second edition. - Cambridge University Press, 1990. - 2007. – 524 p.
11. Fattoev S. The great Imam and dialogue of civilizations. The great Imam and national identity / S Fattoev. - Dushanbe, 2009. – 111 p.
12. Oxford Advanced Learner’s Dictionary [OALD], Nine edition. - India: 2015. - 8020 p.
13. Webster’s Ninth New Collegiate Dictionary (WNNCD). Springfield, Massachusetts. - U.S.A., 1983. – 1563 p.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ДИНӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ин мақола ба роҳҳои калимасозии истилоҳоти динӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида мешавад. Муҳаққиқ паҳлуҳои гуногуни истилоҳоти диниро тадқиқ намудааст ва аз тарафи дигар роҳҳои тарҷумаи истилоҳоти диниро дар забонҳои муқоисашаванда муайян сохта, ҷиҳатҳои маъноии онро нишон додааст. Яке аз роҳҳои ба таври васеъ истифодабарии истилоҳот, ин донистани унсурҳои калимасозӣ

мебошад. Чуноне ки ба мо маълум аст, теъдоди истилоҳот дар соҳаҳои гуногун хеле каманд, аммо роҳҳои калимасозӣ онҳоро хеле зиёд ва серистифода мегардонад. Дар замони муосир бо таъсири омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ омӯзиши истилоҳоти соҳавӣ яке аз масъалаҳои хеле муҳим ба шумор меравад. Омаду рафти шаҳрвандонӣ дохилӣ ва хориҷӣ ба кишвари мо ва баръакс яке аз сабабҳои воридшавии иқтибосот ба забонҳои якдигар мегардад. Муҳаққиқ дар мақолаи мазкур кӯшиш кардааст, ки муносибати забонӣ ва динии ду халқиятро аз нигоҳи забоншиноси муқоисавӣ нишон диҳад. Дар забонҳои омӯхташаванда бештари истилоҳоти динӣ хусусияти иқтибосӣ доранд. Истилоҳоти дини Ислом дар забони англисӣ бештар иқтибос шудаанд ва дар забони тоҷикӣ истилоҳоти дини Насронӣ кам ба назар мерасанд. Аз нигоҳи забоншиносӣ сабабҳои иқтибосшавии истилоҳот: ин эҳтиёҷи номдиҳии ҳодисоти нав, тамоюли кӯтоҳбаёнӣ тавассути услубиёт мебошад. Муҳаққиқ равандҳои мазкурро ба назар гирифта, омӯзиш ва мавриди тадқиқ қарор додани истилоҳоти диниро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар асоси асарҳои тарҷумашуда амри саривақтӣ мешуморад.

Калидвожаҳо: реша, истилоҳоти динӣ, луғатшиносӣ, вожасозӣ, калимаҳои иқтибосӣ, маъно, Ислом, Масеҳият.

НЕКОТОРЫЕ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЛИГИОЗНЫХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Эта статья посвящена словообразованию религиозной терминологии в английском и таджикском языках. Исследователь рассматривает различные способы словообразования религиозных терминов в сравниваемых языках. При анализе исследователь указывает на различные способы смысловых заимствований религиозных терминов. Одним из широких способов использования терминологии является то, что мы должны знать элементы словообразования. Как мы знаем, термины непродуктивны в разных областях, но способы словообразования делают их очень продуктивными. В современный период с влиянием факторов экономики, политики и общественного развития изучение названных полей становится важным вопросом. Исследователь в этой статье пытается показать взаимосвязь языков и религии двух народов с точки зрения сравнительной лингвистики. В сравниваемых языках религиозные термины имели много особенностей заемных слов. Английский язык заимствовал много религиозных терминов из ислама, но таджикский язык не заимствовал религиозные термины из христианства. С точки зрения лингвистики, есть несколько причин: отражение именами новых событий, тенденции краткого выражения и стилистики. Исследователь рассматривал процессы заимствования слов и факторов в религиях, а также изучил религиозную терминологию на основе интерпретируемых книг на английском и таджикском языках.

Ключевые слова: корень, терминология, лексикология, слова - формирование, заимствование слов, семантика, Ислам, Христианство.

SOME SEMANTIC FEATURES OF RELIGIOUS TERMS IN TAJIK-ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to the word formation of religious terminology in English and Tajik languages. The researcher investigates various ways of word formation of religious terms in comparative languages. Analysis of the researcher consideredthe various ways of semantic borrowing of religious terms. One of the broad ways to use terminology is that we need to know the elements of word formation. As we know, terms are unproductive in different areas or fields, but the word-formation methods make them very productive. In the modern period, with the influence of economic, political and social factors, the study of these fields becomes an important issue. One of the reasons for the borrowing of loan words in both languages is comes and leaves citizens from within or outside our country or vice versa. The researcher in this article tries to show the relationship of languages and religion of two people from the point of view of comparative linguistic. In comparative languages, religious terms had many features of the loan word. The English language borrowed many religious terms from Islam, but the Tajik language did not occupy many religious terms from Christianity. From the point of view of linguistics, there are several reasons: the requirement of names for new events, the trends of short expression and stylistics. The researcher examined the processes of borrowing words and factors in religions, as he mentioned above, and also studies religious terminology at the heart of interpreted books in English and Tajik as the best work on time.

Key words: root, terminology, lexicology, words - formation, word borrowing, semantics, Islam, Christianity.

Сведеные об авторе: ***Шехов Иззатулло Фаттохович*** - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры английского языка и сравнительной типологии. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, 734025. E-mail: izzatullo_1@mail.ru. Телефон: (+992) 98-767-99-37

Information about the author: ***Shekhov Izzatullo Fattohovich*** - Tajik national University, assistant of Department of English language and comparative typology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. E-mail: izzatullo_1@mail.ru. Tel: (+992) 98-767-99-37

УДК: 327.83

ИЗУЧЕНИЕ МОДАЛЬНОСТИ И НАКЛОНЕНИЙ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Шарипов Н.Н.
Таджикский технический университет им. академика М.С. Осими

Исследователи таджикского языка в целом исходят из понимания соотношения модальности и наклонения, сложившегося в русской грамматической традиции. В.В. Виноградов, как известно, определил наклонение как грамматическую категорию «в системе глагола, определяющую модальность действия» [7, с.41]. По определению А.И. Смирницкого, «под наклонением следует понимать грамматическую категорию, выражающую модальность, или отношение содержания высказываемого к действительности. Иначе говоря, наклонение - это модальность, выраженная определенными формами слова» [3, с.342].

Наклонение, таким образом, выступает как форма выражения модальности. Однако в русском языкознании глагольные формы наклонений давно осознаются лишь как одно из средств выражения функционально-семантической категории модальности, охватывающей широкий спектр значений. Эти значения неоднородны как в плане содержания, так и в плане способов выражения.

Наклонения сами по себе представляют сложный для описания объект. Еще А.М. Пешковский отмечал, что основная трудность при исследовании наклонений кроется в том, что они, не обозначая отношений между словами, выражают «отношение говорящего к тем отношениям, к той связи, которую он устанавливает между словами. Эту связь говорящий может представлять себе по-разному. Прежде всего, он может представлять ее себе как нечто реальное, т.е. думать, что наблюдаемые им предметы и явления фактически связаны в природе теми отношениями, которые он открывает в своей мысли...

Это, конечно, самый привычный для нас способ представления. Но рядом с ним существует и другой, когда я эту связь представляю себе как нечто воображаемое, т.е. сознаю, что на самом деле этой связи между предметами и явлениями нет, а я только представляю ее себе... Это значит, что я соединяю в своей мысли то, что фактически не соединяю. В этом и состоит отличие так называемых косвенных наклонений от прямого, или «изъявительного» наклонения» [5, с.88].

Сказанное касается разграничения модальных значений, выражаемых наклонениями, по линии реальность - ирреальность. Существует также понимание модальности лишь как субъективной и эмоциональной окрашенности высказывания. Такое понимание в конечном итоге оставляет за рамками модальности изъявительное наклонение, т.е. реальную модальность. С этой точки зрения, например, предложение **«Волга впадает в Каспийское море»** лишено модальности, так как отражает объективный факт. Такое понимание модальности (встречающееся и в работах некоторых современных лингвистов) было подвергнуто критике В.В. Виноградовым, писавшим о необходимости учета следующих факторов: «С одной стороны, глагольные предложения, содержащие индикатив, отражая действительность и выражая отношение к ней как к непосредственной реальности, находятся в соотношении со всеми другими видами глагольных предложений; с другой, эти предложения бывают семантически осложнены вставкой модальных выражений, исходящих от субъекта речи, и нередко подвергаются интонационному преобразованию» [7, с.44].

Другая проблема - это разграничение объективной и субъективной модальности, определение круга значений, относимых к тому и другому типам модальных отношений. В работах В.В. Виноградова такое разграничение было только намечено. В современных исследованиях, например, в цитированной выше работе Г.А. Золотовой, объективная и субъективная модальность разграничиваются как значения, отражающие разные типы отношений. В целом в грамматическом исследовании русского языка, несмотря на

сохраняющиеся различия трактовок, сложилось понимание модальности как семантической категории, объединяющей разные типы отношений, разграничены значения по линиям реальной - ирреальной, объективной - субъективной модальности.

В описании таджикского языка эти проблемы системно не исследовались. Изучение модальности ограничивалось выявлением глагольных форм наклонения без учёта разноплановости модальных значений и способов их выражения. Этим, видимо, объясняются значительные расхождения в числе форм, относимых к наклонениям в таджиковедческой литературе, или же выведение за рамки наклонений единиц явно модального содержания. За пределами описания ещё остаются некоторые формы, содержание которых отвечает именно наклонению как форме выражения модальности.

В.С. Расторгуева и А.А. Керимова в своем труде **«Система таджикского глагола»** отмечают, что особенность, например, сослагательного наклонения - чрезвычайная широта его модального значения. Оно предназначено для выражения всех возможных случаев отклонения от подлинной реальности действия (за исключением неочевидности, передачи с чужих слов), а потому представляет собой полную противоположность изъявительному наклонению. Линия противопоставления здесь такова: изъявительное наклонение выражает всякое вполне реальное, обязательное, несомненное действие. Сослагательное наклонение – всякое не вполне реальное, не обязательное, не несомненное действие. В каждом конкретном случае это общее, очень широкое модальное значение сослагательного наклонения получает уточнение посредством таких вспомогательных средств, как построение предложения, модальные слова и частицы, союзы, интонации и др.

В сочетании с такими конкретизирующими средствами формы, входящими в систему этого наклонения, используются для выражения весьма многообразных модальных оттенков, представляющих самые различные случаи отклонения от подлинной реальности, несомненности действия, таких, как: желательность, возможность, допущение, предположение, намерение, условие, смягченное приказание, позволение, опасение и т.п.

Имея общую основную модальную характеристику, по мнению В.С. Расторгуевой и А.А. Керимовой, «формы сослагательного наклонения отличаются друг от друга своими временными и видовыми значениями» (данные цитаты, стр.97). Аорист **«бинад»** обычно обозначает действие, отнесенное в будущее, реже - в настоящее, т.е. соответствует литературному будущему времени и частично настояще - будущему времени изъявительного наклонения; прошедшее время сослагательного наклонения **«дида бошад»** означает действие прошедшее без специальной видовой характеристики, соответствует простому прошедшему времени изъявительного наклонения; вневременная длительная форма сослагательного наклонения **«медида бошад»** может быть использована при обозначении действия настоящего обычного, прошедшего длительного и будущего, заменяет собой в системе сослагательного наклонения настояще - будущее и длительное прошедшее время изъявительного наклонения; определенная или соотнесенная форма сослагательного наклонения **«дида истода бошад»** обозначает действие, соотнесенное с определенным моментом в настоящем или в прошлом, т.е. в зависимости от контекста соответствует определенному настоящему или определенному прошедшему времени изъявительного наклонения.

Ученые – таджиковеды (Н. Масуми, В.С. Расторгуева, Д. Таджиев, И.Б. Мошеев и др.) считают, что столь широкое общее модальное значение, которое свойственно сослагательному наклонению, естественно должно получить несколько различное конкретное выявление в зависимости от времени действия и его видовой характеристики, а потому формы, входящие в его состав, отличаются друг от друга также и кругом своего употребления. У одних форм, например у аориста, круг употребления чрезвычайно широк, у других, например у прошедшего времени сослагательного наклонения, он значительно более узкий. Не одинакова также и частота использования этих форм. Наиболее часто употребителен аорист; прошедшее время и вневременная длительная форма сослагательного налонения (**дида бошад** и **медида бошад**) встречаются значительно реже, определенная или соотнесенная форма (**дида истода бошад)** – совсем редко.

Как отмечает И.Б. Мошеев, в таджикском языке морфологическая категория наклонения представлена системой четырех форм: изъявительное, или индикатив, повелительное, или

императив, условно - сослагательное, или конъюнктив и предположительное. Изъявительное наклонение, по мнению И.Б.Мошеева, обозначает реально осуществляемое действие или состояние, которое совершается в момент речи, до или после него. Значение реальности действия выражается формами категории времени: *«Шамоли сахт бархост, хаво якбора вайрон шуд ва абрхо дар осмон аз ин су ба он су харакат мекарданд»* - «Поднялся ветер, испортилась погода, тучи по небу летят»; При этом И.Б.Мошеев подчёркивает возможность наслоения оттенков модальности на его основное значение, а с другой стороны, он признаёт факт того, что «сами формы, входящие в изъявительное наклонение, могут употребляться в значении других наклонений (повелительного, вопросительного и др.)» [2, с.108].

Основным значением повелительного наклонения И.Б. Мошеев считает побуждение к действию: *Мана ин шинельро бар болоят пуш* – Укройся вот этой шинелью.

Вместе с тем, в повелительном наклонении он уделяет особое внимание форме второго лица, значение которой выражено с большей категоричностью. К ней также примыкает форма с отрицательным аффиксом – на (-ма), - би: **«Мактубро нахон» - «Не читай письмо»; «Бирав аз ин чо» - «Уходи отсюда».**

Условно – сослагательное наклонение, по И.Б. Мошееву, выражает действие, которое говорящий считает возможным при определенных условиях, желательным, предполагаемым: «Ман бисёр афсус мехурам, ки аз ту чудо мешавам, **мехостам**, ки туро факат ба неки ёд кунам» - «Мне жаль с тобой расставаться, и о тебе **вспомнить хотелось бы** хорошо».

Предположительное наклонение у И.Б. Мошеева выражает возможность, допущение, предположение совершения действия. Предположение представляет собой совершенно особый вид модального значения. Это субъективная оценка реальности высказываемого со стороны говорящего, основанная на том, насколько он осведомлен о данном положении вещей. Если говорящий недостаточно осведомлен о данном факте (или же не хочет категорически утверждать), он сообщает о нем как о чем – то более или менее вероятном: «Вай гумон мебурд, ки Сафар аз модар русти дар ин хусус ягон коре **кардагист**» - «Он подумал, что Сафар, **должно быть**, тайком от матери **сделал** что-нибудь в этом отношении».

Следует отметить, что имея общую модальную характеристику, формы предположительного наклонения отличаются друг от друга в таджикском языке своими временными и видовыми значениями. Например, формы прошедшего времени предположительного наклонения служат для выражения предположения о явлении или факте, относящемся к прошлому: «Эхтимол, ин хабарро **шунидагисти**, - гуфт ба гапаш давом карда ака Истад» - **«Должно быть**, об этом ты **слышал,** - сказал ака Истад, продолжая рассказ».

В ходе исследования данной статьи пришли к выводу, что в таджикском языке вопросительное, отрицательное и предположительное наклонения являются не чем иным, как формами выражения модальности (подчеркнём: морфологическими формами выражения модальности) в рамках других наклонений. При этом модальное значение предположительности может выражаться лишь в пределах изъявительного и условного наклонений: «Хангоми боридани сел борон ба жола табдил ёфт» - «Во время сильного ливня дождь превратится в град» (изъявительное наклонение); «Агар ту бегох биёи, ман, **эхтимол,** дар хона **мешавам**» - «Если ты вечером придёшь, я, может быть, буду дома» (условное наклонение). Модальное значение вопроса выражается в пределах изъявительного, уступительного и условного наклонений: «Ту ин китобро хонди?» - «Ты эту книгу читал?» (изъявительное наклонение); «**Агар** ман пагох **биёям**, ту дар хона мешави?» - «Если я завтра приду, ты дома будешь?» (условное наклонение); «**Агар** моро **даъват кунанд** хам, мо харгиз намеравем» - «Если даже нас позовут, мы (всё равно) не пойдём?» (уступительное наклонение). Мы выявили также то, что модальное значение отрицания может выражаться, кроме названных трёх, в составе повелительного наклонения в запретительном значении: «Гап дар бораи он мерафт, ки дар хона аз хурданихо чизе намонда буд» - «Дело было в том, что в доме из еды ничего не оставалось» (изъявительное наклонение); «Агар туро набинам, хеле пазмон мешавам» - «Если не вижу тебя, я очень тоскую» (условно - сослагательное наклонение); «Агарчи моро даъват кунад хам, мо ба он чо намеравем» - «Если даже он нас позовёт, мы не пойдём» (уступительное наклонение); «Ба душмани деринат наздик **нашав,** у харгиз ба ту дуст

нахохад шуд» - «Не связывайся со старым врагом, он не станет тебе другом» (повелительное наклонение).

Отнесение отрицательных форм, образуемых от временных форм, к изъявительному наклонению представляется вполне правомерным. Например, между «Писарам дар хона аст» - «Сын дома (находится)» и «Писарам дар хона нест» - «Сына дома нет (не находится)» отсутствует противопоставление по линии реальность — ирреальность: в первом случае реальностью является факт присутствия сына дома, во втором - факт его отсутствия. Формы же типа «Китобро хондам» - «Книгу прочитал» и «Китобро хонда баромади?» - «Книгу прочитал?» противопоставляют ситуацию именно по линии реальность - ирреальность, имеет она место или же не имеет. Вопрос о реальности называемого факта в таджикском языке, в отличие от русского, выражается сложными аналитическими конструкциями (**хонда баромади? – прочитал?)**.

Из этого краткого обзора описания наклонений в таджиковедческой литературе можно сделать, на наш взгляд, вывод о том, что номенклатура форм наклонений таджикского языка до сих пор четко не определена. Неясно, сколько и какие единицы глагола всё же можно считать формами наклонений. Основная причина этого, на наш взгляд, нечёткость в определении круга значений, которые можно считать модальными. Например, следует ли считать отрицательную, запретительную, уступительную формы наклонениями.

Сложившееся в русском языкознании рассмотрение модальности как функционально-семантической категории, выражаемой морфологическими, синтаксическими, лексическими, интонационными средствами, создаёт условия для её сопоставления с категорией модальности таджикского языка с опорой на элементы содержательного плана. Модальные значения, выражаемые формой глагола в одном из сопоставляемых языков, в другом могут быть оформлены иным способом. Исходя из этого, за основу сопоставления берётся комплекс модальных значений, передаваемых различными способами в русском языке, и выявляются способы оформления тех же элементов плана содержания средствами таджикского языка. При этом, разумеется, охватываются и модальные значения, не получающие категориального выражения в русском языке, но представленные в таджикском.

Семантическое содержание категории модальности в русском и таджикском языках мы не склонны дифференцировать: эта унификация закономерно вытекает из универсального характера категории модальности. Несомненно, обособленного рассмотрения требуют конкретные разновидности модальных значений, получающих грамматическое выражение в сравниваемых языках, и формальные способы их передачи: в разных языках они разные, что объясняется специфическими типологическими характеристиками языков, различными грамматическими и экстралингвистическими факторами.

Широкое понимание модальности ведет к расплывчатости в определении её объема, поэтому некоторые специалисты стремятся ограничить или упорядочить комплекс значений, входящих в состав модальных. Одна из классификаций модальных значений, имеющая широкое распространение, принадлежит Г.А. Золотовой, которая, опираясь на концепцию модальности, предложенную В.В. Виноградовым, выделяет три разновидности модальных отношений:

Отношение содержания высказывания к действительности в плане его реальности / нереальности с точки зрения говорящего - объективная модальность;

Отношение говорящего к содержанию высказывания с точки зрения его достоверности / недостоверности - субъективная модальность;

Отношения между субъектом действия (носителем признака) и действием (предикативным признаком) – внутри синтаксическая модальность [4, с.68].

Необходимо подчеркнуть, что первый план модальности Г.А. Золотова считает обязательным признаком любого предложения.

Итак, модальность понимается нами как категория, выражающая отношение содержания высказывания к действительности с точки зрения говорящего (объективная модальность) и отношение говорящего к содержанию своего высказывания (субъективная модальность).

Объективная модальность характеризует всё предложение в целом, с его содержательной стороны, выражает отношения между явлениями и фактами, которые констатирует говорящий,'

и их связь с действительностью как реальную или нереальную. Именно эта оценка реальности содержания высказывания, производимая говорящим, положена в основу понимания категории модальности. Говорящий, производя оценку реальности содержания высказывания, признаёт какое-либо явление, действие или факт реальным или нереальным. Между этими двумя полюсами располагаются промежуточные модальные значения. Говорящий может предполагать реальность явления, действия или взять её под сомнение, может быть уверен в ней.

Основным средством оформления объективной модальности является наклонение глагола-сказуемого. По определению В.В. Виноградова, наклонение отражает точку зрения говорящего на характер связи действия с действующим лицом или предметом [7, с.472]. Эту связь между действием и предметами окружающей действительности говорящий представляет прежде всего как реальную, т.е. он считает, что "наблюдаемые им предметы и явления фактически связаны в природе теми самыми отношениями, которые он открывает в своей мысли" [4, с.87]. Значение реальности обычно выражается в языке формами изъявительного наклонения. Формами же косвенных наклонений отображается ирреальное соотношение между ситуацией, описываемой глагольным действием, и объективной действительностью. Ирреальность указанного соотношения состоит в том, что субъект речи представляет глагольное действие как возможное, необходимое, гипотетичное, желательное или такое, на котором он настаивает (побудительная модальность).

В целом, наклонение отражает объективированную универсальную рамку и является ядерным средством передачи модальных отношений в любом языке. При этом грамматическим фоном, на котором понимаются и оцениваются модальные значения глагола, являются формы изъявительного наклонения. Это нулевая, негативная грамматическая категория, которая служит для констатирования, утверждения или отрицания [7, с.476].

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Беляева Е.И. Модальность и прагматические аспекты директивных речевых актов в современном английском языке: автореф. на соис. уч. степ. доктор фил. наук-10.20.02 / Е.И. Беляева. - М., 1987. – 37 с.
2. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е.И. Беляева. - Воронеж, Изд-во Воронежского университета, 1985. – 180 с.
3. Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа / Э. Бенвенист // Новое в лингвистике. IV. Общая лингвистика. - Москва, 1965. - 449 с.
4. Ермолаева Л.С. Понимание модальности в современной лингвистике (на материале немецкого и английского) / Л.С. Ермолаева // Лингвистика и методика в высшей школе. - М., 1978. - Вып. 8. - 543 с.
5. Ломтев Т.И. Структура и парадигматика предложения на основе свойств грамматической категории модальности / Т.И. Ломтев // Уч. Зап. МГПИ им. Ленина. Вопросы филологии. - 1969. - С. 232.
6. Бондарко А.В. Направления функционально-грамматического описания "от формы" и "от семантики" / А.В. Бондарко // Функциональный анализ грамматических форм и конструкций. - Л.: Наука, 1988. - С. 252.
7. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В.В. Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. - М., 1978. - С. 562.

ОМӮЗИШИ МОДАЛНОКӢ ВА СИҒАИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола категорияи модалӣ ва сиғаи забони тоҷикӣ баррасӣ карда мешавад. Қайд карда мешавад, ки муҳаққиқони забони тоҷикӣ дар маҷмӯъ аз мафҳуми мутаносибии модалнокӣ ва сиғавӣ, ки аз анъанаҳои имлои русӣ сарчашма мегиранд, маншаъ меёбанд. Истинод аз назари илмӣ баён карда мешавад, ки «зери мафҳуми сиға бояд категорияи имлоҳӣ, ки модалнокиро ифода менамояд, ё ин ки муносиботи мазмун гуфтаҳо ба воқеъиятро бояд фаҳмид. Бо гуфтаҳои дигар сиға - ин модалнокӣ мебошад, ки бо шаклҳои муайяни калима ифода карда мешавад». Муаллифи мақола боварӣ дорад, ки дар тасвири забони тоҷикӣ ин масалаҳо бо таври маҷмӯӣ омӯхта нашудаанд. Омӯзиши модалнокӣ бо дарёфти шаклҳои сиға бидуни назардошти нақшаи маҳфумҳои модалӣ ва роҳҳои баёни он маҳдуд мегардиданд. Инро ҳамчун сабаби номувофиқӣ дар шумораи шаклҳо, ки ба сиғаҳо дахл доранд дар адабиёти тоҷик, ё аз чорчӯбаи сиғаи воҳидҳои мазмуни модалӣ арзёбӣ намудан мумкин аст. Берун аз тасвир боз якчанд шакл боқӣ мемонад, ки мазмуни онҳо маҳз ба изҳори модалнокӣ равона карда шудааст. Ақидаҳои худро ҷамбаст намуда, муҳаққиқ ба хулосае меояд, ки сиға чорчӯбаи объективкунонидаи ҳаматарафаро инъикос намуда, воситаи ядроии интиқолдиҳандаи муносиботи модалнокӣ дар дилхоҳ забон мебошад. Дар баробари ин, заминаи имлоӣ, ки дар он маҳфумҳои модалии феъл фаҳмида ва арзёбӣ карда мешаванд, шаклҳои сиғаи баён мебошанд. Ин категорияи сифрӣ, негативӣ мебошад, ки барои арзёбии сиға барои баён, тасдиқ ё инкор хизмат мерасонад.

Калимаҳои калидӣ: модалнокӣ, сиға, забони тоҷикӣ, заминаи имлоҳӣ, категорияи имлоҳӣ, сиғаи феъл, тоҷикшиносӣ, шакли морфологии баёни модалӣ.

ИЗУЧЕНИЕ МОДАЛЬНОСТИ И НАКЛОНЕНИЙ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается категории модальности и наклонения таджикского языка. Отмечается, что исследователи таджикского языка в целом исходят из понимания соотношения модальности и наклонения, сложившегося в русской грамматической традиции. Ссылаясь на научные взгляды отечественных и зарубежных ученых, излагается, что «под наклонением следует понимать грамматическую категорию, выражающую модальность, или отношение содержания высказываемого к действительности. Иначе говоря, наклонение — это модальность, выраженная определенными формами слова» (См. Виноградов, Смирницкий и др.). Автор статьи убежден в том, что в описании таджикского языка эти проблемы системно не исследовались. Изучение модальности ограничивалось выявлением глагольных форм наклонения без учёта разноплановости модальных значений и способов их выражения. Этим, видимо, объясняются значительные расхождения в числе форм, относимых к наклонениям в таджиковедческой литературе, или же выведение за рамки наклонений единиц явно модального содержания. За пределами описания ещё остаются некоторые формы, содержание которых отвечает именно наклонению как форме выражения модальности. Подытоживая свои мысли, исследователь приходит к выводу, что наклонение отражает объективированную универсальную рамку и является ядерным средством передачи модальных отношений в любом языке. При этом грамматическим фоном, на котором понимаются и оцениваются модальные значения глагола, являются формы изъявительного наклонения. Это нулевая, негативная грамматическая категория, которая служит для констатирования, утверждения или отрицания

Ключевые слова: модальность, наклонение, таджикский язык, грамматический фон, грамматическая категория, наклонение глагола, таджиковедение, морфологическая форма выражения модальности.

STUDY OF MODALITY AND MOOD OF TAJIK LANGUAGE

The article considers the categories of modality and inclination of the Tajik language. It is noted that the researchers of the Tajik language as a whole proceed from an understanding of the modality and inclination ratio that has developed in Russian grammatical tradition. Referring to the scientific views of local and foreign, it is stated that "by inclination one should understand the grammatical category expressing modality, or the ratio of the content of the statement to reality. In other words, the inclination is a modality expressed by certain forms of the word "(see Vinogradov, Smirnitsky, etc.) The author of the article is convinced that in description of the Tajik language these problems have not been systematically researched. The study of modality was limited to the identification of verbal forms of inclination without taking into account the diversity of modal values and the ways in which they were expressed. This, apparently, explains the significant discrepancies in the number of forms attributable to inclinations in Tajik literature, or the introduction of units of clearly modal content beyond the inclinations. Outside the description there are still some forms, the content of which corresponds exactly to the inclination as a form of modality expression. Summing up his thoughts, the researcher comes to the conclusion that the inclination reflects an objectified universal framework and is a main medium for transmitting modal relations in any language. In this case, the grammatical background on which the modal values of the verb are understood and evaluated are the forms of the indicative mood. This is a zero, negative grammatical category that serves for stating, affirming or denying.

Key words: modality, inclination, Tajik language, grammatical background, grammatical category, inclination of the verb, Tajik studies, morphological form of modality expression.

Сведения об авторе: ***Шарипов Наджибулло Негматуллоевич*** - Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзаде, аспирант кафедры сопоставительной типологии. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, 734019. E-mail: **_najibullo@mail.ru.** Телефон: **(+992) 900-79-01-11**

Information about the author: ***Sharipov Najibulla Nigmatullovich*** - Tajik state Institute of languages. S. Ulugzada, graduate student of the Department of comparative typology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, St. Mukhammadieva 17/6, 734019. E-mail: **_najibullo@mail.ru.** Tel.: **(+992) 900-79-01-11**

УДК: 42+491. 550

«УСУЛҲОИ ТАРҶУМАИ ИБОРАҲОИ РЕХТАИ ФРАЗЕОЛОГИИ «ШОҲЗОДА ВА ГАДО»-И МАРК ТВЕН АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ»

Ибрагимова М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони ҳар миллат дар баробари ҷамъияти худ гом мебардорад. Баъзе калимаву таркибҳо куҳна гашта, ҳамзамон бо пешравии соҳаҳои гуногуни ҳаёт калимаву таркиб ва ибораҳои нав пайдо шуда, барои ифодаҳои гуногун истифода мешаванд. Силсилаи муродифоти луғавӣ ва фразеологӣ маҳз дар услуби бадеӣ мукаммал истифода мешаванд.

Дар адабиёти бадеӣ қариб тамоми фразеологизмҳои соҳаҳои гуногун истифода мешаванд ва пайваста ба ин онҳоро аз як забон ба забони дигар тарҷума мекунанд.

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои ғановатманди ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Сохтори он ба чанд самтҳои мустақил чудо шуда, ҳар яке аз онҳо маҷмӯи воҳидҳои хосси бинокории ин воситаҳои муҳимро дар бар мегиранд. Яке аз ҳамин гуна сатҳҳои баҳсноки онро фразеология ташкил медиҳад, ки воҳидҳои истилоҳоти фразеологизмҳо, таъбироти фразеологӣ, воҳидҳои фразеологӣ ва амсоли инҳо низ будаанд: «Фразеология аз калимаи юнонии frasis «ифода» ва logos «таълимот» гирифта шудааст. Фразеология илме мебошад, ки маҷмӯи таркиб, ибора ва ҷумлаҳои рехтаву устуворро ҳамчун воҳидҳои таркибии системаи забон меомӯзад» [7, с.100-101].

Масъалаи мубрами воҳидҳои фразеологӣ нишонаҳои фарқкунандаи онҳо мебошад. Дар забоншиносии муосир оид ба нишонаҳои воҳидҳои фразеологӣ ақидаҳои гуногун мавҷуданд: Масалан, забоншиносони шветсари Ф. Де. Сосюр, Шарл Балли, А.В. Кунин, академики рус В.В. Виноградов, О.С. Ахманова, А.М. Бабкин ва бисёр муҳаққиқони тоҷик дар ин бобат ақида изҳор намудаанд. Фикру ақидаҳои ин олимони барҷаста ба ташаккули ақидаҳои фразеологии забонҳои миллӣ, аз ҷумла забони тоҷикӣ, боис гаштаанд.

Оид ба нишонаҳои фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ, ки дар асарҳои гуногуни ба фразеологияи тоҷик бахшида ба назар мерасанд, низ сухан рафтааст. Чунин ақидаҳоро дар асарҳои С.В. Хушенова, М. Муҳаммадиев, Н.А. Маъсумӣ, Х.Р. Ғафоров, Ҷалилов Э., М. Фозилов, Ҳ. Маҷидов ва дигарон пайдо кардан мумкин аст [6, с.100-103].

Фразеологияи забони тоҷик хусусиятҳои барҷастаи ба худ хос дорад ва бо ин хусусиятҳои худ аз фразеологияи забонҳои дигар, ҳатто аз фразеологияи забони форсӣ, фарқ мекунад. Хусусиятҳои фарқкунандаи фразеологияи тоҷик, пеш аз ҳама, дар инъикос намудани ҳаёт ва муҳити реалии халқи тоҷик мебошад. Онҳо ба тафаккури халқи тоҷик забон, таърих, маданият ва маишати он вобастагии зич доранд. Фразеологияи забони тоҷик дар асоси имкониятҳои забони тоҷик сохта шуда, хусусиятҳои онро дар бар гирифтаанд, ва садҳо сол маъно ва мавқеи худро гум накарда, то ба имрӯз вирди забон шудаанд.

Дар як қабат воҳидҳои фразеологии забони муосири тоҷик осори воқеияти зиндагии гузаштаи қадими мардуми ҳиндуаврупоиро зоҳир карда метавонем. Онро дар воқеиятҳои ҳамранги зимни воҳидҳои фразеологии забонҳои гуногуни ҳиндуаврупоӣ инъикосшуда, ошкор намудан мумкин аст. Муқоисаи чунин воҳидҳои таркибан рехтаи забонҳои мухталифи ҳиндуаврупоӣ мансубияти онҳоро ба як сарчашмаи умумии хеле қадим нисбат медиҳад. Аз эҳтимол дур нест, ки чунин воҳидҳои фразеологӣ ҳануз дар даврони моқабли таърих аз воқеияту ҳодисаҳои барои мардуми ҳиндуаврупоӣ муштарак ғизо гирифта бошанд. Масалан, муқоисаи ибораҳои рехтаи тоҷикии **паймон шикастан** ва англисии **to break a promise** (айн. ваъда шикастан) бо маънои умумии «ваъдахилофӣ кардан», ё ки ибораҳои тоҷикии **бо оташ бозӣ кардан,** англисии **to play with fire** (айн. бо оташ бозӣ кардан), ё ин ки мисолҳои тоҷикии **оби даҳони касе рафт**, англисии **some-b mouth does water** (айн. даҳони касе об кушод) ва мисолҳои дигари ба ҳаминҳо монанд чунин фарзияро ба вуҷуд оварда метавонад.

Дар як гурӯҳ воҳидҳои фразеологии қадима, ки муодилҳои онҳо дар тоҷикӣ низ маҳфуз мондаанд, нафақат воқеияти зиндагии мардуми умумияти ҳиндуаврупоӣ дошта, ҳамчунин тасаввуроти онон нисбат ба олам, фазо, замон ва монанди инҳо низ акси худро ёфтаанд. Ин унсурҳо, бахусус, дар воҳидҳои фразеологие, ки яке аз чузъҳояшон рақам мебошанд, равшан зоҳир мешаванд. Ба тавре ки муҳаққиқони забонҳои гуногун ба хулосаи умумӣ омадаанд, истифодаи рақамҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ба ақидаҳои асотирии мардуми ҳиндуаврупоӣ алоқамандӣ дорад.

Масалан, рақами **ҳафт** ба ақидаи асотирии аз ҳафт қабат ташкил ёфтани коинот вобастагӣ дорад. Ба ин нисбат рақами **ҳафт** ба семантикаи воҳиди фразеологӣ оҳанги бутунӣ, тақсимнашаванда будан, аз ҳам ҷудонопазириро медиҳад: **ҳафт қабат** «ниҳоят зиёд»; **ҳафт пушт** «ҳама гузаштагон»; **ҳафт иқлим** «тамоми сатҳи кураи арз»; **ҳафт фалак** «тамоми қабатҳои осмон»; **ҳафтотро хӯрдам** «илоҳо, нобуд шавӣ». Баъзе аз чунин воҳидҳои фразеологӣ низ, дар забонҳои дигар муодили худро доранд, ки аз қадимӣ будани чунин мисолҳо, инъикоси воқеъияти ниҳоят қадим дар онҳо шаҳодат медиҳанд. Масалан, таркиби тоҷикии **дар осмони ҳафтум** ба ифодаи англисии **in the seventh heaven** (айн. дар

осмони ҳафтум) ҳамшаклу ҳаммаъно аст. Ҳамаи ин воҳидҳои рехта, ки ба маънои умумии «дараҷаи олии ҳаловат» ба кор бурда мешаванд, тасаввуроти инсони моқабли таърихро роҷеъ ба сохтори олами воқеӣ инъикос кардаанд [2, с.264-276].

Албатта, ин хусусиятҳои хосси ҷудогонаи забонӣ бо фразеологияи забони форс ва дар баъзе мавридҳо бо фразеологияи забонҳои дигар умумиятҳое доранд, ки онҳо бояд муқаррор карда шаванд.

Ибораҳои рехтаи фразеологӣ воҳидҳои устувору тағйирнаёбанда, қисми аз ҳама пуробуранги воҳидҳои фразеологии тоҷикро ташкил медиҳанд. Семантикаи ибораҳои рехта бисёр вақт бо маънои калимаҳои онро ташкилдиҳанда мувофиқат намекунад. Масалан, семантикаи ибораҳои «without a hitch» - «*бегуфтугӯ*», «to take the bull by the horns» - «*аз ҷойи ҷон қапидан*» аз калимаҳои таркибии онҳо барнамеояд.

Дар сурати ибораҳои рехтаи фразеологии забони тоҷикӣ дараҷаи олии абстраксияи фразеологиро мушоҳида кардан мумкин аст. Онҳо ниҳоят пуробуранг ва таъсирбахш буда, ба дигар забонҳо тарҷума намешаванд. Чунончи, ибораҳои «the use words lightly» - «*гапҳои ҳавоӣ гуфтан*», «in the twinkling of an eye» - «*дар як мижа задан*», «see through smb» - «*мақсаду мароми касеро фаҳмидан*», «to lead smd by the nose» - «*лаби об ташна бурда овардан, фиреб додан*», «time is man» - «*вақт ғанимат*» ва бисёр дигарҳо аз ҳамин қабиланд.

Хусусияти фарқкунандаи идиомаҳо ин аст, ки онҳо аз дигар гурӯҳҳо ҷудо ба маънои маҷозӣ меоянд, ба маънои аслии худ омада наметавонанд. Баръакс, дар гурӯҳи дигари воҳидҳои фразеологӣ, ё худ фраземаҳо, яке аз ҷузъҳои таркибӣ ҳатман ба маънои аслии худ меояд.

Ифодаҳои фразеологӣ ҳам монанди идиомаҳо пуробуранг ва таъсирбахш мебошанд, таркибан рехтаву устуворанд, ба дигар забонҳо қариб тарҷума намешаванд. Масалан: «To pull smb's leg» -«*чашми касеро тарсондан*», «To have a heart talk» - «*суҳбати самимӣ доштан*», «how much water has flown» - «*садсолаҳо гузашт*».

Қисми асосии ибораҳои фразеологӣ образнок ва пуробуранг мебошанд. Масалан, ибораҳои «be constantly on the go» - «*чун мӯрча меҳнат кардан, доим дар ташвиш будан*» ба яке аз одатҳои қадимаи халқи тоҷик асос ёфтаанд. Монанди ҳамин дар заминаи ибораҳои «A good deed is never lost»- «*меҳнат кунӣ роҳат мебинӣ*», образҳои гуногун пайдо шудаанд [3, с.26].

Фразеология то солҳои наздик қисми таркибии лексикологияро ташкил медод. Ҳоло ҳам баъзе татқиқотчиён онро як қисми лексикология медонанд. Бо вуҷуди он, бояд иқрор шуд, ки ин соҳа ҳамчун боби махсуси забоншиносӣ аз доираи лексикология берун шуда, ба илми мустақил табдил ёфтааст. Махсусан, хеле зиёд будани захираи фразеологии забони тоҷикӣ, гуногунӣ ва қонуниятҳои хосси инкишофи он торафт соҳаи махсуси забоншиносӣ қарор гирифтани фразеологияро талаб мекунад.

Мустақилияти фразеологияро ҳамчун боби алоҳидаи забон чунин факт ҳам собит мегардонад, ки он бо як қатор соҳаҳои дигари забоншиносӣ, инчунин бо илмҳои адабиётшиносӣ, таърих, этнография, психология ва амсоли инҳо ҳамбастагии қавӣ дорад.

Тадқиқи масъалаҳои ҷудогонаи фразеологияи забони ҳозираи тоҷик баъд аз мақолаҳои машҳури акад В.В. Виноградов шурӯъ мегардад [1, с.18]. Дар забоншиносии тоҷик қайдҳои аввалин ба қалами Абдулғанӣ Мирзоев тааллуқ дорад. Ӯ дар мавриди таҳлили забони асарҳои Сайидои Насафӣ, дар хусуси ибораҳои халқии осори ин шоир тавақҷуф намуда, истифода шудани «*сар додан*», «*қад-қад паридан*», «*ҳамёни бепул*», «*пешпо хӯрдан*», «*бе ресмон бастан*», «*пушти даст газидан*» барин ибораҳои рехтаро нишон медиҳад.

Ибораҳои рехтаи фразеологӣ дар «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик» ба маъноҳои гуногун хеле васеъ зикр шудаанд, ки онҳоро мо чи дар гуфтугӯ ва чи дар тарҷумаҳои асарҳои бадеию корҳои илмиамон бо забони англисӣ фароҳам истифода мебарем, ки аз ҷумла инҳоянд: «to keep a still tongue in one's head»-«*лаб фурӯ бастан*», «to the bottom of one's heart» - «*аз самими қалб*», «to get on smb's nerves» - «*ба асаби касе расидан*», «like two peas (in a pod)» - «*ҳамчун себи дукафон*», «feel quite at home» - «*чун моҳи дар дарё (озод*», «first think then sspeak» - «*аввал андеша в-он гоҳ (баъд) гуфтор*», «not to abbey smb» - «*аз гапи касе баромадан*», «to get aware of the matter» - «*аз гап бехабар*

*гаштан», «*to make a mountain out of a molehill*» - «аз пашша фил сохтан»*, «to show smb up in his true colors» - «ниқоби касеро аз рӯяш кашидан, рӯйи об баровардани касе» [9, с.126].

Тафаккури инсонӣ анвои мухталиф, масалан шаклҳои маъмулӣ, илмӣ, бадеӣ ва амсоли онҳоро дорад, ки ҳар яке бо воситаҳои мунтахаби системаи муқтадири забон ифода мегардад. Бахусус, дар инъикоси унсурҳои тафаккури бадеӣ, ки паҳлуҳои гуногуни тахайюлоти инсониро дар бар мегирад, воситаҳои махсуси забон ба кор бурда мешаванд. Дар чунин воситаҳои забон - калима ва таъбироти он, ки худ инъикоси воқеъияти зиндагӣ ва образҳои анъанавии миллӣ мебошанд, ифодаи лаҳзаҳои чудогонаи олами эҳсосот, вазъи рӯҳӣ ва хаёли рангини соҳибони забонро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар онҳо гузаштаи халқ, тамаддун, урфу одат ва табиати мардум дар шаклҳои басо кӯтоҳ ва рехта шах шуда мондаанд. Бисёре аз он воситаҳои забонии имрӯза ҳам аз образнокӣ ва обуранг орӣ нестанд. Дар онҳо рангубори баланди махсус ифода ёфтаанд. Фақат акнун на дар шакли образҳои тару тоза, балки дар сурати образҳои рехтаву устувор, ки мавриди зарурат дар зери қалами адиби хушсалиқа метавонанд аз нав зинда шаванд ва ба ҷилва оянд.

Мафҳуми образ, образнокӣ на фақат мавзӯи баҳси забоншиносӣ аст, бо ин масъала адабиётшиносӣ, назарияи маърифат, семиотика ва равоншиносӣ барин илмҳо ҳам машғуланд.

Барои таҳлил ва муқоисаи ибораҳ ои рехтаи фразеологӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ мо асари бадеии «Шоҳзода ва Гадо»-и нависандаи машҳури англис Марк Твенро, ки он аз тарафи нависанда Раҳим Ҳошим аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст истифода намудем, ки дар тарҷумаи ин асар ибораҳои рехтаи фразеологӣ ба таври зайл истифода бурда шудаанд. Масалан: «*But the father and the grandmother were* ***a couple of fiends****. They got drunk* ***whenever they could****; then they fought each other or anybody else who came in the way; they cursed and swore always, drunk or sober;»* - «*Аммо падар ва модаркалонаш* ***ғулҳои биёбонӣ*** *буданд. Ҳар ҷо ки рост ояд,* ***мурдавор*** *шароб менӯшиданд, хоҳ ба ҳушёрӣ ва хоҳ дар мастӣ, дар ҳар қадам дашном дода, носазо мегуфтанд*». Дар ин ҷумла ҳамчун ибораи рехтаи фразеологӣ ин калимаи мурдавор, яъне то ба охир нӯшидан ва аз даҳон рехтанро дар бар мегирад. «*Drunkenness, riot and* brawling were the order, *there, every night and nearly all night long*» - «*Шаробнӯшӣ, ҷангу ҷидол,* ***дастбагиребон*** *шудан дар ин ҷо ба ҳукми одат даромада буд*». Дар ин ҷумла низ ҳамчун ибораи рехтаи фразеологӣ калимаи дастбагиребон, яъне ду се шахс байни худ норозигӣ ва ба якдигар даст бардоштанро ба назар мегирад. «*The King hath said it. None may palter with the King's command, or* ***fit it to his ease****, where it doth chafe, with deft evasions*» - «*Шоҳ чунин фармудаанд. Ҳеҷ кас ҷуръат надорад, ки аз фармоишоти шоҳ* ***гардантобӣ кунад*** *ва ё мисли либосе, ки ба бадан танг аст, онҳоро ба майли худ бурида дигаргун намояд».* Дар ин ҷумла бошад, ибораи рехтаи фразеологии гардантобӣ кардан, яъне канорачӯйи кардан, норозигӣ баён кардан, дар умум рад кардан мебошад. *«"Speak on--there is none to hear but me. Misgivings as to what?"*

"I am full lath to word the thing that is in my mind, and thou so near to him in blood, my lord. But craving pardon if I do offend, ***see meth it not strange*** *that madness could so change his port and manner*» - «*Он чиро ки дар дили ман ҳаст, баён намудан барои ман хело сахт аст. Чунки хуни ту ба ӯ наздик аст. Агар аз ҷониби ман густохие рӯй диҳад, маро афв кун, аммо магар ҷойи тааҷҷуб нест, ки* ***тирагии ақл*** *ҳолати ӯро то ин андоза дигаргун карда бошад?*» [5, с.20-60]; [9, с.20-60].

Хулоса, дар ин мақола чанде аз таркибҳои ибораҳои рехтаи фразеологиро мавриди баррасӣ қарор додем. Истифодаи бомавриди онҳо аз рӯйи маъно, барои сеҳеҳу оммафаҳм гаштани забонҳои тоҷикию хориҷӣ (англисӣ) шароит фароҳам меорад. Инчунин, ифодаи усулҳои ибораҳои рехтаи фразеологӣ ба забони англисӣ дар тарҷума душвориҳоро пеш меорад. Мо дар мақолаи мазкур тарзу усулҳо дар тарҷумаю асарҳои бадеи ва дар гуфтугӯ истифода бурдани онҳоро нишон додем. Ин ҳолати аз ҷониби муҳаққиқони дигар ба таври васеъ ба анҷом низ расидааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины единиц в русском языке / В.В. Виноградов // Избр.тр. - М.: Наука, 1977. – 312 с.
2. Мачидов Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2014. - 355 с.
3. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Махидов. – Душанбе: ДДТ, 1982. - 275 с.
4. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. - Душанбе: Эр-граф, 2011. - 1015 с.
5. Mark Twain. The Prince and the Pauper. - London. 1877. 346p.
6. Ниёзмуҳаммадов Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис) / Б. Ниёзмуҳаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1970. - 274 с.
7. Зоғакова Г. Нишонаҳои муҳимтарини воҳидҳои фразеологӣ / Г. Зоғакова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе: Сино, 2010. - 276 с.
8. Мирзоева М.М. Муродифоти воҳидҳои фразеологи дар повести «Марги судхур»-и С. Айни / М.М. Мирзоева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2012. - 271 с.
9. Раҳим Ҳошим. Шоҳзода ва Гадо / Раҳим Ҳошим. – Душанбе, 1975. - 355 с.
10 Рахими М.В. Таджикско- русский словарь / М.В. Раҳими, Л.В. Успенской. - Москва, 1954. - 790 с.
11. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. - Ҷ.2. – 802 с.

УСУЛҲОИ ТАРҶУМАИ ИБОРАҲОИ РЕХТАИ ФРАЗЕОЛОГИИ «ШОҲЗОДА ВА ГАДО»- И МАРК ТВЕН АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур дар аввал маънои мухтасари илми фразеология ва ибораҳои рехта гуфта шудааст. Таҳлил ва муқоисаи ибораҳои рехтаи фразеологӣ дар ин мақола дар асоси маводи асари бадеии «Шоҳзода ва Гадо»-и нависандаи машҳури англис Марк Твен, ки тарҷумаи он аз тарафи нависанда Раҳим Ҳошим аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ анҷом дода шудааст, истифода намудем. Инчунин, дар натиҷаи таҳлили як қатор мисолҳо якчанд усули тарҷумаи ибораҳои рехта нишон дода шудааст. Ҳамчунин мавриди истифодаи онҳо аз рӯйи маъно ва сохтор, роҳу усулҳои ифодаи онҳо дар нутқи гуфтугӯӣ дар забонҳои муқоисашаванда бо муодилҳояшон оварда шудааст. Фразеологияи ибораҳои рехта аслан барои пуробуранг ва ҷозибанок ифода ёфтани фикр хизмат мекунад. Пас аз мутолиаи асари мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки нависанда тамоми боигарии забони англисиро бо маврид ва мувофиқ истифода кардааст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки нависанда дар истифодаи ибораҳои рехтаи фразеологӣ майлу рағбати беандоза зоҳир намуда, мувофиқи табъи эҷодӣ ва мақсади услубӣ онҳоро кор мефармояд. Ин аст, ки матлаби нависанда таъсирбахш, ҷозибанок ва рангин ифода мегардад. Ӯ нависандаи тавоност ва ҳамеша кӯшиш менамояд, ки аз тасвирҳои якранг дар канор бошад, матлабро дақиқ, равшан, нишонрас ва муассир ифода кунад, то диққати хонандааш ҳамеша ба асарҳояш равона гардад. Бояд қайд намуд, ки тарҷумон тавонистааст муодил ё эквивалентҳои мувофиқи ибораҳои рехтаи матнро дар забони тарҷумашаванда пайдо кунад. Умуман, осори воқеияти гузаштаи мо аз аср ба аср, аз насл ба насл маҳз ба тавассути ҳамин воҳидҳои фразеологии забонамон интиқол меёбанд. Ин ақидаро сайри иҷмолии олами маъноҳои онҳо ба анҷом расонида метавонад.

Калидвожаҳо: усул, ибораҳои фразеологӣ, таҳлил, маъно, сохтор, роҳу усул, муодил, таъсирбахш, рангин, дақиқ.

МЕТОДЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ИЗ КНИГИ М. ТВЕНА «ПРИНЦ И НИЩИЙ» С АНГЛИЙСКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В данной статье говорится о фразеологии и фразеологических единицах как науке. Анализ и сравнение фразеологических единиц проводится в статье на основе литературного произведения знаменитого английского писателя М. Твена «The Prince and the Pauper», которое перевел таджикский язык писатель Рахим Хошим с русского перевода. В результате анализа выяснилось, что при переводе фразеологических единиц с английского на таджикский были использованы различные методы перевода, которые ярко показаны в примерах взятых из данного произведения. Также приведены место их употребления по смыслу, структура, пути и методы использования в разговорной речи в сравниваемых языках. Фразеологические единицы в основном служат для красочного выражения мысли. После чтения этого произведения можно прийти к выводу, что писатель использовал все богатство английского языка уместно и эквивалентно. Тщательный анализ показывает, что писатель в употреблении фразеологических единиц проявил глубокий интерес, и он употребил их с творческой и стилистической целью. В результате писатель достиг своей цель - выражения мысли, переведя фразеологические единицы правильно и успешно. Он успешный писатель и всегда стремится избежать повтора, выразить мысль конкретно, чтобы привлечь внимание своих читателей. Необходимо отметить, что писатель смог найти на языке перевода слова или эквиваленты словосочетаний и фразеологических единиц.

Ключевые слова: метод, фразеологические единицы, анализ, значение, структура, пути и метод, конкретно, выразительный, эквивалент.

THE WAY OF TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF “THE PRINCE AND THE PAUPER” BY M. TWAIN FROM ENGLISH INTO TAJIK

The given article first shortly touches upon the subject of phraseology and phraseological units. The analyses and comparison of phraseological units in the article is done on the base of the famous English writer’s book Mark Twain “The Prince and the Pauper which was translated from Russian into English by Rahim Hoshim. In accordance of analyzing some sentences or examples taken from the mentioned book, some ways of translating of

phraseological units are shown as well as their usage according to the meaning, formation, ways and methods of their denoting in oral speech in two languages: English and Tajik. Phrase logical units especially serve to make the speech or idea colorful and expressive. After looking through or reading the book one can come to the conclusion that the writer used all the richness of English language at the very time and consequently. Observation shows that the writer paid special attention to using phraseological units according to his creation choice and used their stylistically aim. That's why the writer's idea is expressed rather colorful. He is very powerful writer and always tries to avoid repeating the same thing, expressing his idea concretely, clear, different to direct his readers' attentions to his books. It must be mentioned that the translator could find consequent variants or equivalents of the phraseological units in the translated language. Generally speaking, works of our previous generations passes from century to century, from generation to generations especially with the help of phraseological units of the language.

Key words: method, phrase logical units, analyses, description, formation, way and methods, equivalents, expressive, colorful, concrete.

Сведения об авторе: ***Ибрагимова Муаттара Аслидиновна*** – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры английского языка и сравнительной типологии, факультета языков Азии и Европы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, 734025. Телефон: **(+992) 98-108-36-93**

Information about the author*: Ibragimova Muattara Aslidinovna* – Tajik National University, assistant of the Department of English Language and Comparative Typology of Asia and Europe languages faculty. Adress: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. Tel: **(+992) 98-108-36-93**

УДК: 491.550+42

ТАДЖИКСКАЯ ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА В СРЕДНЕВЕКОВЫХ И КЛАССИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Асадова М.Р.
Таджикский национальный университет

Термины и терминология каждой отрасли языкознания имеют историю появления в процессе становлении науки о языке. Таджикский язык назывался персидско – таджикским до начала XX века, и поэтому формирование истории современного литературного таджикского языка относится к бывшему советскому периоду. Таджикский язык наравне с другими языками относится к восточной группе иранских языков. Этот язык является непосредственным продолжением древнеперсидского, среднеперсидского и новоперсидского языков и входит в семью индоевропейских языков.

Термин «география» как известно, происходит от греческого слова «гео» - земля и «графия» - наука. Это понятие произошло от названия книги древнегреческого ученого Птолемея, которая в переводе называется «Руководство по географии» и является арабизированным вариантом первой части этой книги. По предположению акад. В.В. Бартольда название географического труда Мухаммада Хорезми *Surat-al-arz* «Картина земли» является арабским переводом данного термина. Эта книга Птолемея несколько раз переводилась с греческого языка на арабский язык. Ее полным переводом занялся Абу-л-Хасан Сабит ибн Курра (836-901), и это сыграло огромную роль в создании средневековых географических трудов, в частности, научных географических трудов на языке фарси-дари (особенно *Hudud-al-Alam*).

Наука географии начала бурно развиваться на Ближнем и в Среднем Востоке с IX-XII веков. В этот период были написаны научные географические труды таких великих арабских и персидских ученых, как «Книга путей и стран» (Kitab al-masalik wa-1-mamalik) Ибн Хордадбеха (IXв.), «Книга стран» (Kitab al-buldan) аль-Якуби (IXв.), «Изображения регионов» (Suwaral-'aqalim) Абу Зейда аль-Балхи (Хв.), Ибн аль-Хаика (Хв.), «Дороги государств» (Masalikal-mamalik) аль-Истахри (Хв.), «Путешествия Ибн Джубейра» (RihlatIbnJubayr) Ибн Джубейра (XII в.) ибн Хавкал, Мискавейх, ал Мукаддаси, Джейхани, ибн Русте, Гардизи, ал-Марвази, ал-Хоразми, ал-Беруни, Фараби, ибн Сина, Балхи, Фирдоуси, Омар Хайям, Носир Хусрав и др.

Наука о географии и страноведении с древних времен пользовалась большой популярностью среди иранских народов. Беруни в своей книге «*Tahdīd nihāyatal-amākin*» («Определение границ мест») объясняет происхождение термина «кишвар» от персидского корня «*karš»* (рыть канал, проводить черту) (B.Christian,1904) и разъясняет, что «персы называли по счету Ираншахр четвертой страной, чтобы при подсчете она была в середине» [Бируни, 1966]. Беруни описывает модель расположения семи кишваров в «Китаб-ат-тафхим» таким образом: шесть кишваров (стран) окружали плотным кольцом центральный кишвар (Ērānšahr), а расположение других кишваров выглядит так: Hinduvān (индийцы) – первый кишвар, Arab va Habašān (арабы и абиссинцы) – второй кишвар, Miśr va Śām (Египет и Сирия) – третий кишвар, Śiqlāb va Rūm (славяне и Византия) – четвертый кишвар, Turk va Yaǰūǰ (тюрки и яджудж) – пятый кишвар, Čīnu Maśčīn (Китай и Индокитай) – шестой кишвар.

Беруни также занимался математической географией и хорошо знал эту науку и об этом свидетельствует богатый материал о математической географии, который собран в «Китаб-ат-тафхим». Беруни в этой книге отмечает, что во время своего пребывания в Индии измерил длину меридиана земного шара. В исламском мире он является одним из первых, который подтвердил идею шарообразности Земли: «… zamīnba ǰumla gird ast va ba tafśīl duruštrōy ast az ǰihat-I kōhhā-yi bērūn xazīda va nišebhā-yi furōrafta. Va čūnqiyās-uhisbar ǰumla-i ō aftad, azgirdī bērūn nayāzad. Zērā ki buzurgtarīn kōh-ē saxt xurd ast ba nazdīk-i ǰumla-I zamīn» (… земля круглая в целом, но зазубренная в своих частях благодаря выступающим горам и уходящим вглубь впадинам, но ее форма близка к форме шара, так как величина гор мала по сравнению со всей Землей) [2].

Вопросы, касающиеся географии, в основном изложены в третьей главе «Китаб-ат-тафхим» и кроме этого общегеографическим вопросам посвящена и книга *Hudūd al-‘ālam,* которая оставила глубокий след в истории персидско-таджикского языка.

Hudūd al-‘ālam (араб.حدودالعالممنالمشرقاليالمغرب г книга рафическаягео (неизвестного персоязычного автора, написанная в 982 году. Это произведение является самым ранним образцом географического трактата на персидско-таджикском языке и его полное название «Худуд ал-Алам мин ал-Машрик ила-л-Магриб» - «Границы мира с востока на запад». Трактат «Худуд ал-Алам» написанный в 372 году по мусульманскому календарю (то есть 982/983 году н.э.). Оно было посвящено правителю Гузганана (северный Афганистан) Абул-Харису Мухаммаду бин Ахмаду ал-Фаригуни. Капитан А.Г.Туманский, русский ориенталист снял копию с оригинальной рукописи 1258 года, которую обнаружил в Бухаре в 1892 году.

Книга отличается своей прямой структурой: в первых шести главах излагаются общие данные по физической географии (горы, реки, озёра, моря и страны света); далее даются сведения обо всех других известных 52 областей в направлении с востока на запад, начиная с Китая и Индии и заканчивая странами Африки. Жители Британии включаются в книге как подданные Византии. Неизвестный автор не был странником, а скорее всего, учёным из Гузганана и нужные ему географические данные он обнаруживал в книгах предшественников или слышал в преданиях. Неизвестный автор в данном трактате указывает о составленной карте с его стороны. Русский ученый - востоковед В.В. Бартольд предполагал, что *Худуд ал-Алам* представляет собой лишь некие средневековые карты.

В вышеупомянутых сочинениях географическая терминология образуется по пятеричному принципу обоснования лексического материала [9].

1. Использование обиходных географических терминов. В этом отношении имеют широкое применение термины эпохи жизни авторов данных книг: barf [*Kt**,165](снег), bād [*Kt*,165], (ветер), biyābān [*Hd*†,7*; Kt*,166] (пустыня), bārān [*Kt*,165] (дождь), daryā [*Hd*,8; Kt,166] (море), daryāak [*Hd*,14; *Kt*,170](озеро), deh [*Hd*,17;*Kt*,166] (деревня), kōh [*Hd*,7; *Kt*,166] (гора), rōd [*Hd*,8; Kt,166] (река), šahr [*Hd*,7; Kt,166] и др.
2. Использование в качестве терминов обиходных слов:

Слово lab (губа) в значении «берег», «набережная», «у» (lab-idaryā-i Ūqyānūs [*Kt*,173] (побережье океана)) в сочетании со словом daryā дает значение побережье, берег моря и т.п: «va

*сокр. от Kitab-at-tafhim

†сокр. от Hudūdal-‘ālam

ō-rabaham-i ān zamīn xānand, kilab-i ōbāšad. Valēkin ba Xazar ma'rūf ast. va pešīnagān ō-rā ba Gurgān dānistand. va Batlamiyūs ō-rā daryā-yi Urqāniyā xanad» [*Kt*,170] (это море называют по названию тех земель, которые находятся на его побережье. Оно известно как Хазарское море (древние называли его по Горгану, и Птолемей называл его Гирканским морем).

Слово zamīn (земля, почва) служит также определением страны, края или государства, например: zamīn-i Ṡaqlāb [Kt,166] (страна славян), zamīn-iturkān [Kt,166] (страна тюрок), zamīn-i Ṡaqlāb-u Rūs [Kt,168] (страна славян и русских), zamīn-i Hindustān [*Kt*,166] (Индия) и т.д.

Беруни в «Китаб ат - тафхим» использовал непривычные возможности общеупотребительных слов. Словом *balandī* [*Kt*,174] обозначает *плоскогорье, плато, mayākī* [*Kt*,174] – *пропасть, a duraxš* [*Kt*,165] – *молния* и использовал их в качестве научного термина.

3. Производство новых географических терминов авторами научных трудов этого периода.

В некоторых сочинениях, которые были написаны до *Hudūd al-'ālam* и *Kitab-at-tafhim* некоторые термины использованные авторами этих книг, отсуствуют и можно предполагать, что их появление связано с терминопроизводством самих авторов сочинений. Например: *bām-i ǰihān* [*Kt*,171] – крыша мира, miyāngāh-itōl [*Kt*,193] – середина длины, sāya-i nīmrūzān [*Kt*,185] – полуденная тень, šahrhā-yi dūsāya [*Kt*,186] – двухтеневые города, или: Bārgāh (в значении порт, гавань) – bārgāhhā, čūn Xānǰū vaXānfū [*Kt*,198] (порты, такие как Ханьчжоу и Ханькоу) или va nīz ba nazdik-i Tabaristān daryā-yi dīgar ast va bārgāh-i Gurgān bar lab-i ō [Kt,169-170] (а также вблизи Табаристана есть другое море и порт Горгана находится на его побережье); ābgīr в значении озеро или водоем: va andar ma'mūr abatāīh va ābgīrhā-yi bisyār ast [Kt,170] (в обитаемой части много озер и водоемов); ārāmgāh (в значении обиталище): «va ammā hinduvān hamēgōyand, kiin ǰa ǰāēst baland, nām-i ō Lank va ārāmgāh-i dēv-u parīst» [*Kt*,193] (Но индийцы говорят, что там есть высокое место, называемое Ланка, в котором обитают дивы и пери);

Такие термины, как ābǰāy [*Kt*,371] – водоем, zamīnlarz [*Kt*,509] – землетрясение, šikastagī [*Hd*,146] – ущелье, sardāb [*Kt*,371] – подземное водохранилище, pōdkada – река, русло реки также относятся к этой категории новообразованных терминов.

4. Перевод заимствованных географических терминов также относится к книгам и сочинениям этого периода и множество заимствованных и калькированных терминов имеют арабское происхождение. Такие термины носят единичный характер и применяются в качестве вспомогательного компонента для разъяснения содержания основного термина, например: zamīn-izar [*Kt*,197] – золотая земля (… xaṭṭ-i istivā az ǰanūb-i zamīn-i Čīn ba Mašriq āγāzad andar daryā va bar ǰazīra-i Zāva bigƃarad, ān-k ō-rā Zamīn-i zarxānand [*Kt*,197] – линия экватора начинается с юга Китайской страны на восток в море и проходит через острова Забадж, которые называют Золотой землей) и т.п.

5. Заимствованные термины являются другим источником образования географических терминов исследуемых сочинений, и большое число этих терминов вошло в персидско-таджикский язык через арабский язык. Нижеследующие географические термины таджикского языка являются общеупотребительными словами арабского языка науки, и они широко используются по сей день: arẓ [*Kt*,172] –земля, mašriq [*Kt*,175] – восток, miqyās [*Kt*,182] – масштаб, maγrib [Kt,175] – запад, ṡā'iqa [*Kt*,165] – молния, samt [*Kt*,183] – азимут, quṭb [*Kt*,166] – полюс, ǰazīra [*Kt*,166] – остров, xaliǰ [*Kt*,167] – залив и др.

Ю.Е. Борщевский выделяет «отчеты о путешествиях» в отдельную от описательной географии категорию, объясняя это тем, что в них наиболее ярко выражено авторское отношение к материалу, а также тем, что они «составляют наиболее четко «отграниченный» жанр в географической литературе». Ю.Е. Борщевский также предлагает классифицировать отчеты о путешествиях, разделив их на три категории:

а) описания паломничеств к святым местам;
б) описания путешествий по странам Востока;
в) описания путешествий в Европу и по немусульманским странам [4, с.27].

Если описательная география была сугубо арабским явлением и основывалась на собранных арабскими путешественниками фактах, то астрономическая ветвь этой науки имела более рационально-теоретический характер, и многие ее идеи были позаимствованы арабами у греков. Арабские ученые считали землю шарообразной (эту гипотезу поддерживали Ибн Русте,

аль-Мас'уди, Ибн аль-Факыйх, аль-Бируни и др.), но при этом, как и греки, придерживались мнения о ее неподвижности.

Мы можем сказать, что географические представления средневековых арабов формировали три ключевые гипотезы:

1) Земля имеет форму шара.
2) Земля неподвижно находится в космическом пространстве.
3) Вся обитаемая суша на земле окружена гигантским морем.

Несмотря на представление о Земле как о неподвижном объекте, уже в средневековье у арабов существовало понятие о земном притяжении и соответствующий термин *(jazb)*. Тут существовало две основные точки зрения:

1) По первой, Земля закреплялась в космическом пространстве за счет равного притяжения с четырех сторон.

2) По точке зрения других арабских средневековых географов, Землю уравновешивало притяжение из ее центра. Таким образом, понятие о центре Земли ([markaz al-'ard]) также существовало уже в эпоху Аббасидов.

Среди арабских географов Средневековья были популярны идеи создания «Атласа ислама» - то есть описания всех географических районов, жители которых уже приняли эту религию.

Другими необходимостями, толкавшими развитие географической литературы, были торговля и определенные потребности правителей Халифата. «И религия, и торговля расширяли масштабы путешествий; тому же содействовала и система образования. «Ищите науку хотя бы в Китае», — гласит изречение, приписываемое Мухаммеду, и путешествия в «поисках науки» с первого же века мусульманской эры стали почти обязательным завершением «круга учения».

Географические исследования были в то время в интересах государства. Изменившиеся условия (т. е. расширение Арабского халифата) требовали сведений о местонахождении провинций, населенных пунктов, о продуктах земледелия и промышленности, о размере натуральных и денежных обложений.

Кроме того, централизованная система управления требовала хороших путей сообщения и точных сведений о них с перечислением маршрутов, почтовых станций, с указанием расстояний и условий передвижения. Еще одна сравнительно самостоятельная ветвь географической науки средневековых арабов - это картография. Бытует мнение, что искусство составления карт арабы переняли у греков, и арабская география многим обязана трудам Птолемея. По мнению же автора книги «Атлас истории ислама» Хусейна Муниса, арабская картография уникальна, и большинство карт составлялись не по греческим образцам, а по непосредственному опыту путешественников(что напрямую связано с упомянутой описательной географией) [7, с.183].

Как считает О.А. Купчинский, широкий круг проблем исторической географии требует привлечения разных источников, среди которых одно из первых мест занимают географические названия. Они свидетели определенного времени, а благодаря своей территориальной привязанности указывают на пространственную локализацию исторических явлений. Топонимия, т.е. наука о географических названиях, отличается многоплановостью содержания, заключая в себе сведения о многочисленных отраслях истории общественной жизни, равных по широте своей информации письменным источникам [5].

Многие исследователи подчеркивают важность изучения топонимики: «В географической литературе, страноведческой и очерковой, в учебных изданиях за редким исключением дается мало топонимических материалов, хотя известно, что в курсе географии как учебного предмета номенклатура является самым уязвимым местом. Но не только с этой методической стороны важна топонимика. Она интересна и сама по себе, поскольку в географических названиях часто отражены определенные особенности местности; порой это имеет большое значение для ее характеристики» [6].

Таджикско-персидская топонимика, которую можно считать разновидностью географической терминологии, не исключение. Богатейший материал в этом отношении дают произведения описательной географии, например, вышеупомянутые «Китаб-ат тафхим»,

«Худуд ал-алам»или «Послание ибн Фадлана», в котором авторы щедро обрушивают на читателя десятки и даже сотни географических наименований населенных пунктов, рек, равнин и плоскогорий, названий народов и племен и т. п.

Географическая номенклатура или топонимы рассматриваемых сочинений нами разделены на следующие группы:

1. Макротопонимы и хоронимы (названия континентов и стран): Isiyā [*Kt*,195] (Азия), Lūbīya [*Hd*,58; *Kt*,195] (Ливия), Ūrubī [*Kt*,195] (Европа), Āƃarbādgān [*Kt*,195; Hd,13] (Азербайджан); Ērānšahr [*Kt*,194-196] (Ираншахр), Xurāsān [*Kt*,169; *Hd*,40] (Хорасан); Suγd [*Kt*,335; *Hd*,16] (Согдиана); Armaniya [*Kt*,200; *Hd*,13-14] (Армения); Hind=Hindustān [*Kt*,164,194; *Hd*,11-12] (Индия); Čīn=Čīnistān [*Kt*,167; *Hd*,11] (Китай); Rūm [*Kt*,194-196; *Hd*,11] (Византия); Allān [*Kt*,335] (Алания); Sarandēb [*Kt*,168; *Hd*,19] (Шри-Ланка); Bābul [*Kt*,132; *Hd*,153] (Вавилон) и др.

2. Астионимы – названия городов и городков: Abaršahr [*Kt*,335] (Абаршахр), Antākiya [*Kt*,335] (Антиохия), Balx [*Kt*,335; *Hd*,28-29] (Балх), Buxārā [*Kt*,199; *Hd*,16] (Бухара); Gēlān [*Kt*,335; *Hd*,13] (Гилян), Damāvand [*Kt*,254] (Дамаванд), Darband-iXarazān [*Kt*,170; *Hd*,163] (Дербент), Istaxr [*Kt*,335-336; *Hd*,54] (Истахр), Kābul, Madāīn [*Kt*,335; *Hd*,151] (Ктесифон), Marv [*Kt*,199; *Hd*,44] (Мерв), Nišābūr [*Kt*,199; *Hd*,29] (Нишапур), Samarqand [*Kt*,199; *Hd*,16] (Самарканд), Sipāhān=Isfahān [*Kt*,195; *Hd*,31] (Исфахан) и др.

3. Микротопонимы – названия деревень, сел и крепостей: Māhīra [*Kt*,226] (рынок в Бухаре), Ninūy [*Kt*,258] (городок),Rūhītak [*Kt*,193] (замок), Nāśiratal-ǰalīl [*Kt*,247](село), Tavāvīs [*Kt*,266] (село), Čarγ [*Kt*,266] (село), diz-iMahdī [*Hd*,137] (крепость Махди), diz-ipisar-iUmāra (крепость сына Умара), ayvān-IKisrā [*Kt*,266] (дворец Хосроу), masjid-iIbrāhim [*Hd*,174] (мечеть Ибрагима), Burǰ-i Sangīn (Burǰ-i Sangīndehēstbuzurgaz Čīnva ābāδanbani'mat-ibisyār) [*Hd*,62] (Каменная башня) и т.п.

4. Этнотопонимы – наименования по этносу: Rūs [*Kt,*168-169] (Русь), Siqlāb [*Kt,* 168-169] (славяне), Zangistān [*Kt,*168-169] (Эфиопия), Ṭabaristān [*Kt,* 170] (Табаристан, от имени древнего племени табур или табар), Tuhāristān [*Kt,* 199, 254] (племя тохары), Turkistān [*Kt,* 167] (Туркестан), Hayṭāl [*Hd,* 70] (хайталцы), Balūǰ [*Hd,* 127] (балуджи), Habaša [*Hd,* 197] (абиссинцы) и т.д.

5. Антротопонимы – названия по именам лиц: Iskandarīya [*Hd,* 125] (Александрия), guδargāh-iHiraqlūs [*Tf,* 168] (Геркулесов пролив), Manśūra [*Tf,* 198], (Мансура), Xisravgird [*Hd,* 89] (Хосроугирд), Šērāz [*Hd,* 130] (Шираз), Qubād [*Tf,* 335] (Кубад) и др.

6. Оронимы – названия гор: kōhhā-i Afγānān [*Tf,* 199] (Афганские горы), kōh-i Buttamān-i miyāna [*Hd,*43] (гора Среднего Буттамана), kōhhā-i Badaxšān [*Tf,* 199] (горы Бадахшана), kōhhā-I Bulūr [*Tf,* 199] (Болорские горы), kōh-i Vaxš [*Hd,*40] (гора Вахш), kōhhā-yi Vaxānd [*Tf,* 199] (Ваханские горы), Kurdānkōh [*Tf,* 335] (горы курдов), kōhhā-yi Qamar [*Tf,* 198] (Лунные горы), kōhhā-yi Xazarān [*Hd,*191] (Хазарские горы) и др. В сочинении *Hudud al ālam* приводятся названия почти 60 гор и возвышенностей.

7. Гидронимы – названия морей, озер и рек: daryā-yi Hind [*Kt*,167] (Индийское море); daryā-yi Čīn [*Kt*,167] (Китайское море), xalīǰ-i Pārs [*Kt*,167] (Персидский залив), daryāyak-i Xārazm [*Kt*,170] (Аральское море), daryāyak-i Istikōl [*Kt*,170] (озеро Иссык-куль), rōd-i Nīl [*Kt*,167; *Hd*,16] (река Ниль), uqyānūs [*Kt*,166] (океан), bahr-i Muhīt [*Kt*,166] (окружающее море) и т.д.

8. Этнонимы – названия народов и племен. В данных сочинениях было обнаружено более пятидесяти этнонимов: afγānān [*Hd*,71] (афганцы), pārsiyān [*Hd*,9] (персы), tāziyān [*Hd*,9], hindūvān [*Hd*,27] (индийцы), yūnāniyān [*Kt*, 237,404] (греки), suriyāniyān [*Kt*, 237,404] (сирийцы), ǰuhudān [*Kt*, 237,404] (евреи), rūmiyān [*Kt*, 404] (римляне, византийцы), bābulīyān [*Kt*, 404] (вавилоняне), barbariyān [*Hd*, 178] (варвары), bulγārīyān [*Kt*,166; *Hd*, 195] (болгары), habašīyān [*Kt*,238; *Hd*,10] (абиссинцы), rūsiyān [*Hd*,162] (русские), tātār [*Hd*,76] (татары), turkmān [*Kt*, 200] (туркмены), saqlāb [*Kt*, 166] (славяне), čīnīyān [*Kt*,199; *Hd*, 61] (китайцы) и др.

Основными факторами, оказавшими влияние на специфику таджикских географических терминов, еще с момента становления этой терминосистемы были факторы экстралингвистические, к которым относятся особый путь истории арабского языка вообще,

особенности развития географической науки в Арабском Халифате, менталитет арабской нации, ее постоянные контакты с персами, обусловившие взаимосвязь арабского и персидского языков. Персидская и арабская география уже с IX в. избрала собственный путь, отличный от европейской науки о Земле. Почти безраздельное господство арабов в западной части Азии и их небывалые успехи во многих науках - как естественных, так и гуманитарных – предопределили влияние их языка науки на языки многих других народов Азии и Европы. Достижения персов и арабов в географии и астрономии трудно переоценить. Персидские и арабские географические термины проникли во многие языки мира, в том числе в изучаемые в настоящей работе таджикский и английский языки.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Бердиева Т. Арабские заимствования в таджикском языке: автореф. дис… канд. фил… наук / Т. Бердиева. – Душанбе, 1969. – 24 с.
2. Бируни Абу Райхан. Индия; издание подготовили А.Б. Халидов, Ю.Н. Завдовский, В.Г. Эрман. - М.: Ладомир, 1995. – 727 с.
3. Беруни Абу Райхан. Книга вразумления начаткам науки о звездах // Избранные произведения; пер. и примеч. Б.А. Розенфельда, А. Ахмедова и др. - Ташкент, 1975. – 320с.
4. Борщевский Ю.Е. Космографическая и географическая литература на персидском языке: Степень изученности, методы и задачи исследования // Письменные памятники Востока. Историко-филологические исследования. Ежегодник. 1976 – 1977. – М.: Наука, 1984. – 214с.
5. Купчинский О.А. Микротопонимия как источник исторической географии / О.А. Купчинский // Изучение географических названий. – М.: Изд-во «Мысль», 1966. – 130 с.
6. Трубе Л.Л. Топонимика в учебной географии и географической литературе // Изучение географических названий – Москва, 1966. – 173 с.
7. Шумовский Т.А. Арабы и море: по страницам рукописей и книг / Т.А. Шумовский – 2-е изд. – М.: Издательский дом Марджани, 2010. – 193с.
8. Christian Bartolomae. Altiranisches Worterbuch / B. Christian. – Strassburg, 1904. – 1041 p.
9. Султонов М.Б. Язык науки и терминологии / М.Б. Султонов. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 201 с.
10. Abu Rayhan al-Biruni. The book of instruction in the elements of the arts of astrology; ed. and trans. by R. Wright. - London, 1934. - 674 p.

ЛЕКСИКАИ ГЕОГРАФИИ ТОҶИК ДАР МАТНҲОИ АСРИМИЁНАГӢ ВА КЛАССИКӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф таърихи пайдоиши истилоҳоти географиро дар забони тоҷикӣ дида баромадааст. Забони тоҷики дар баробари як қатор забонҳои дигар ба гурӯҳи шарқии забонҳои эронӣ дохил мешавад. Ин забон идомаи бевоситаи забонҳои форсии қадима, миёна ва нав буда, ба оилаи забонҳои ҳинду европоӣ дохил мешавад. Географияи форсӣ ва арабӣ, аллакай, аз асри IX роҳи худро, ки аз илми аврупоӣ оид ба Замин фарқ мекард, интихоб карда буд. Истилоҳоти географии форсӣ ва арабӣ дар бисёр забонҳои ҷаҳон ва аз ҷумла дар забони тоҷикӣ нуфузи худро дорад. Доираи васеи масъалаҳои географияи тахрихӣ ҷалби сарчашмаҳои гуногунро талаб мекунад, ки дар байни онҳо ҷойи якумро номҳои географӣ ишғол мекунанд. Онҳо шоҳидони даврои муайян буда, ба шарофати дилбастагии ҳудудии худ ба маҳдудшавии фазоии зуҳуроти таърихӣ ишорат мекунанд. Топонимикаи тоҷику форс, ки метавон як намуди истилоҳоти географӣ ҳисобид, истисно намебошад. Маводи бойтаринро дар ин муносибат асарҳои географияи тасвирӣ медиҳанд, масалан, «Китоб-ат-тафҳим», «Ҳудуд-ул-олам» ё «Паёми ибн Фадлан», ки дар ин асарҳо муаллифон барои хонанда даҳҳо ва садҳо номҳои географии минтақаҳои аҳолинишин, дарёҳо, кӯҳҳо ва ҳамвориҳо, номҳои халқиятҳо ва қабилаҳоро пешкаш намудаанд. Омилҳои асосие, ки ба хусусиятҳои истилоҳоти географии забони тоҷикӣ аз даврои пайдоиш ва ташаккули ин раванди истилоҳот таъсир мерасонанд, омилҳои экстралингвистӣ мебошанд, ки ба он роҳи махсуси таърихӣ забони арабӣ, хусусиятҳои ташаккули илми география дар хилофати Араб, расму оинҳои миллати Араб, муносибати доимии он бо форсҳо, ки алоқаи забонҳои арабӣ ва форсиро шарт кардаанд, мансуб мебошанд.

Калидвожаҳо: география, забони форсӣ, забони арабӣ, забони тоҷикӣ, истилоҳот, илм дар бораи Замин, таърих, забон.

ТАДЖИКСКАЯ ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА В СРЕДНЕВЕКОВЫХ И КЛАССИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

В настоящей статье автор рассматривает историю возникновения географических терминов в таджикском языке. Таджикский язык наравне с другими языками относится к восточной группе иранских языков. Этот язык является непосредственным продолжением древнеперсидского, среднеперсидского и новоперсидского языков и входит в семью индоевропейских языков. Персидская и арабская география уже с IX в. избрала собственный путь, отличающий от европейской науки о Земле. Персидские и арабские географические термины проникли во многие языки мира, в том числе в изучаемый в настоящей работе таджикский язык.Широкий круг проблем исторической географии требует привлечения разных источников, среди которых одно из первых мест занимают географические названия. Они свидетели определенного времени, а благодаря своей территориальной привязанности указывают на пространственную локализацию исторических явлений.Таджикско-персидская топонимика, которую можно считать разновидностью географической терминологии, не исключение. Богатейший материал в этом отношении дают произведения описательной географии, например, вышеупомянутые «Китаб-аттафхим», «Худуд ал-алам»или

«Послание ибн Фадлана», в котором авторы щедро обрушивают на читателя десятки и даже сотни географических наименований населенных пунктов, рек, равнин и плоскогорий, названий народов и племен и т. п.Основными факторами, оказавшими влияние на специфику таджикских географических терминов, еще с момента становления этой терминосистемы были факторы экстралингвистические, к которым относятся особый путь истории арабского языка вообще, особенности развития географической науки в Арабском Халифате, менталитет арабской нации, ее постоянные контакты с персами, обусловившие взаимосвязь арабского и персидского языков.

Ключевые слова: география, персидский язык, арабский язык, таджикский язык, терминология, наука о Земле, история, язык.

GEOGRAPHIC TERMS OF TAJIK LANGUAGE IN MEDIEVAL AND CLASSICAL TEXT

In this article, the author considers the history of the appearance of Tajik geographical terms in Tajik language. Tajik language, along with other languages, belongs to the eastern group of Iranian languages. This language is a direct continuation of the ancient Persian, Middle Persian and New Persian languages and is included in the family of Indo-European languages. Persian and Arab geography since IX century chose its own path, which differs from the European science of the Earth. Persian and Arabic geographical terms have penetrated many languages of the world, including Tajik language which has been studied in this work.A wide range of problems of historical geography requires the involvement of different sources, among which one of the first place is occupied by geographical names. They are witnesses of a certain time and due to their territorial attachment point to the spatial localization of historical phenomena. Tajik-Persian place names, which can be considered a kind of geographical terminology, is no exception. The richest material in this regard is given by works of descriptive geography, for example, the above-mentioned "Kitab-at tafhim", "Hudud al-Alam" or "the Message of Ibn Fadlan", in which the authors generously bring to the reader dozens and even hundreds of geographical names of settlements, rivers, plains and plateaus, names of peoples and tribes, etc. The main factors that influenced the specifics of Tajik geographical terms since the formation of this term system were extra linguistic factors, which include a special way of the history of the Arabic language in general, the features of the development of geographical science in the Arab Caliphate, the mentality of the Arab nation, its constant contacts with the Persians, which caused the relationship between the Arabic and Persian languages.

Key words: geography, Persian language, Arabic language, Tajik language, terminology, Earth science, history, language.

Сведения об авторе: ***Асадова М. Р.*** – Таджикский национальный университет, ассистент общеуниверситетской кафедры английского языка. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17, 734025.
Телефон: **(+992) 935-23-06-78**

Information about the author: Asadova M. R. - Tajik National University, assistant of the Department of English languag. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. Tel.: **(+992) 935-23-06-78**

УДК: 491.550+891.550

ДОИР БА БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР НАСРИ БАДЕИИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

(дар мисоли «Нафаҳот-ул-унс»)

Ҷумъаев М.О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Воридшавии калимаҳои арабӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ бо таърихи равобити ин ду ҳалқ алоқаи ногусастанӣ дорад. Чунон ки таърих гувоҳ асту муҳаққиқон низ дар ин ақидаанд, муносибатҳо байни мардуми араб ва ориённажод ба қаъри садсолаҳои пешазисломӣ рафта мерасад [11, с.201-203], аммо иқтибосшавии калимаҳо ба забони дарӣ пас аз зуҳури ислом ва истилои арабҳо сурати тамоман дигар гирифт. Забоншиноси рус Л.С. Пейсиков дар бораи иқтибосшавии калимаҳои арабӣ ба забони дарӣ чунин мегӯяд: *«Воридшавии қисмати асосии иқтибосоти арабӣ ба даврони ташаккулёбии забони адабии форсии дарӣ ва гулгулшукуфии адабиёти форсу тоҷик рост омад. Қайд кардан зарур аст, ки лексикаи арабӣ ба забони адабӣ тақрибан баъд аз ду асри истилои арабҳо ворид гардид»* [6, с.36]. Маликушшуаро Баҳор бошад, иқтибосшавии калимаҳои арабиро ба таркиби луғавии забони форсии дарӣ ба чаҳор давра қисмат

намуда, чунин меҳисобад, ки танҳо дар давраи аввал (асрҳои VII – XI) луғоту истилоҳот аз рӯйи зарурат иқтибос шудаанд [11, с.208-209].

Давраи зиндагӣ ва эҷоди Абдурраҳмони Ҷомӣ (асрҳои XV – XVI) давраи авҷи воридшавии арабизмҳо ба таркиби луғавии забони дарӣ аст, аммо В. А. Капранов Ҷомиро ҳамчун мутафаккире, ки ба забон назари хос дорад, исбот намуда, мегӯяд, ки ӯ ҷонибдори оммафаҳмии забон аст [4, с.108]. Пас, метавон гуфт, ки иқтибосоти арабие, ки дар осори Ҷомӣ ба назар мерасанд, дар замони зиндагии ӯ аксаран оммафаҳм будаанд.

Дар «Нафаҳот-ул-унс» гурӯҳҳои гуногуни калимаҳои арабиро дидан мумкин аст. Мо онҳоро аз рӯйи хусусиятҳои дараҷаи ҳазмшавӣ, семантика, мансубият ба ҳиссаҳои нутқ тасниф карда метавонем, чунонки Н.А. Шаропов иқтибосоти арабиро дар забони адабии имрӯза баррасӣ намуда, ҳамин гуна тасниф менамояд [7, с.50].

Вобаста ба **дараҷаи ҳазмшавӣ** гурӯҳҳои зерини арабизмҳоро дар «Нафаҳотулунс» метавон дид:

1. Калимаҳое, ки имрӯз дар забон хусусияти умумиистеъмолӣ гирифта дар калимасозиҳо иштирок мекунад: *адаб [12, 171], ҷиноят [12, с.177], монеъ [12, с.177], нозир [12, с.178], ҳозир [12, с.178], узр [12, с.189], таъзим [12, с.126], ихлос [12, с.127], зариф [12, с.198], соҳиб [12, с.46], суҳбат [12, с.46], китоб [12, с.47], вақт [12, с.103], таом [12, с.112], зиёдат [12, с.46], зиёрат [12, с.177].*

Бояд гуфт, ки ҳамаи ин калимаҳо дар асар ба он маъное истифода гардидаанд, ки имрӯз доранд:

Вай гуфта, ки карам дар авф он аст, ки ёд накунӣ чиояти ёри худро, пас аз он ки авф кардӣ [12, с.177]; Агар дар роҳ касе туро сарое ороставу канизаке неку додӣ, он туро аз зиёрати ман монеъ омадӣ?… [12, с.177].

Муҳаққиқ Т. Бердиева яке аз меъёрҳои иқтибосотро дар он медонад, ки онҳо бояд дар заминаи калимаҳои забони воридшудаашон калимаҳои нав созанд [2, с.7]. Ба ақидаи профессор Б. Камолиддинов бошад: *«Яке аз нишонаҳои ҳазм гардидани калимаҳои иқтибосӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ бо пасванду пешванд ё решаи калимаҳои тоҷикӣ васл гардида калимаҳои нав сохтани онҳост»* [3, с.49]. Дар «Нафаҳотулунс»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ низ ин ҳодиса ба назар мерасад, яъне нависанда бо қисме аз калимаҳои дар боло номбаршуда калимаҳои нав месозад. Ба монанди, *шарифҳиммат [12. 201], некӯадаб [12, 201] хилватхона [12, 289], соҳибҳолат [12, 314], тарбиятёфта [12, 330], дарлаҳза [12, 333], беодобӣ [12, 334], байтак [12, с.418]:*

Пас мо рақс мекардем ва Бӯсаиди Тирмизӣ байтаке мегуфт [12, с.418].

Онҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ низ истеъмол мегарданд: *қадам ранҷа фармудан [12, с.433], таоми нозукон хӯрдан [12, с.474].*

Аз ин бармеояд, ки ин калимаҳо ҳанӯз дар замони зиндагии Абдурраҳмони Ҷомӣ дар забони тоҷикӣ ҳазм гардида будаанд.

2. Калимаҳои арабие, ки хусусияти адабӣ-китобӣ доранд: *мақом [12, с.44] – мартаба; ҳазимат [12, с.44] – торумор, шикаст, мағлубият; куффор [12, с.44] – кофарон; қудамо [12, с.46] – гузаштагон, аҷдодон; эсор [12, с.46] – ҳадя кардан, тақсим кардан; зилл [12, с.64] – ҳақирӣ, нотавонӣ; изз [12, с.64] – мартаба; мазкур [12, с.47] – зикршуда; заифа [12, с.63] – нотавон, зан; кибор [12, с.112] – бузургон; шуғл [12, с.158] – кор, машғулият; акрон [12, с.189] – ҳамсолон; ҷурм [12, с.189] – гуноҳ; мутриб [12, с.198] – сароянда; нукта [12, с.211] – зарофат, базла, шӯхӣ; расоил [12, с.314] – рисолаҳо; тазаввуҷ [12, с.330] – оиладорӣ; иштиғол [12, с.331] – шуғл; маҳзун [12, с.403] – ғамгин; мағмум [12, с.403] – ғамгин; ҷамоат [12, с. 479] – гурӯҳ.*

Ин гурӯҳи калимаҳо қисми зиёди арабизмҳои «Нафаҳот-ул-унс» -ро ташкил медиҳанд:

*Падари вай, ки аз уманои туҷҷор ва ағниёи кибор буд ва аз Шом то ба Шероз омада буд ва он ҷо мутааҳҳил ва мутаваттин шуда, шабе дар хоб дид, ки Амиралмуъминин Алӣ – **разиаллоҳ (ъ)анҳу** – пеши вай таом оварда ва бо вай бихӯрд ва вайро башорат дод, ки ҳақ – **субҳонаҳу ва Таоло** – туро фарзанди наҷиби солеҳ хоҳад дод* [12, с.444].

Маънои калимаҳои *умано – шахсони боэътимод, шахсони ростқавлу бовафо; туҷҷор – савдогарон; ағниё – бойҳо; кибор –бузургон*; *мутаваттин – маскангирифта*, *муқимгашта; наҷиб – нек*, *солеҳ – росткор, хайрҳоҳ* мебошад. Калимаҳои дар боло овардашуда дар қабатҳои дигари таркиби луғавӣ, инчунин дар ҳамин қабат низ, муродифҳои тоҷикиву

арабии дигар доранд. Дар мисоли боло истифодаи санъати бадеии саҷъ як сабаби афзалият додан ба иқтибосоти арабӣ гардидааст. Калимаҳои ***туҷҷор, кибор, мутааҳҳил, мутаваттин*** барои равонию оҳангнокии сухан корбаст шудаанд. Чунин мисолҳо дар «Нафаҳотулунс» ниҳоят зиёданд.

Калимаҳои мураккабе, ки аз онҳо сохта шудаанд, низ хосси услуби китобӣ мебошанд*: шикастахотир [12, с.537], латифтабъ [12, с.593], наззорагӣ [12, с.597].*

Аз он ки Ҷомӣ дар бештарини асарҳои назмии худ суханро сутуда, равонӣ, ҳамафаҳмии онро ҷонибдор аст ва тарғиб мекунад, муайян намудани фаҳмоии онҳо ё дар кадом қабати луғавӣ ҷой доштани онҳо дар замони нависанда душвор нест. Бо чанд далел инро метавон собит намуд. Аввалан, Ҷомӣ дар бораи маънӣ ва забон дар як қасидааш мегӯяд:

Хуш ояд дар сухан санъат зи шоир, лек начандон,
Ки орад дар камоли маънии мақсуд нуқсонаш.
Хаёли хос бошад холи рӯйи шоҳиди маънӣ,
Чу хол андак фитад, бар рух диҳад ҳусни фаровонаш [10, с.119].

Дигар ин, ки Ҷомӣ вақте мураккабии рубоиёти худро, ки истилоҳоти орифона бештар доранд, пай бурд, шарҳе бар онҳо навишт.

Ӯ дар «Туҳфат-ул-аҳрор» низ доир ба забон сухан ронда мегӯяд:

Шоҳиди парварда ба сад иззу ноз
Беш ба машшота надорад ниёз:
Бар рухаш аз ғолияи мушксой
Хуб бувад хол, вале як - ду ҷой [8, с.256-257].

Аз ин ҷониб, метавон гуфт, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ, ки мо ба гурӯҳи адабии китобӣ мансуб донистем, хоси қабати дигари таркиби луғавӣ – умумиистеъмолӣ ё наздик ба он будаанд.

3. Калимаҳое, ки имрӯз дар истеъмол нестанд. Аслан ин гуна калимаҳо ниҳоят каманд: *қудамо [12, с.46] – гузаштагон; эсор [12, с.46] – туҳфа кардан; ассам [12, с.63] – кар; мавъизат [12, с.146] – насиҳат;, тувуффӣ [12, с.112] – вафот кардааст, тафаҳҳус [12, с.151] – тафтиш, ҷустуҷӯ, кофтуков; сақалайн [12, с.158] – инс ва ҷинн; аимма [12, с.211] – имомҳо; заъқа [12, с.211] – доду фарёд; илҳоҳ [12, с.219] – дархост; сағур [9, с.33] – эҳтиёҷот; сунан [12, с.235] – одат, роҳ, равиш; марзуқ [12, с.240] – ризққкардашуда; қоид [12, с.245] – роҳнамо; атбоъ [12, с.245] – тобеъон; мураққаъ [12, с.245] – дарбеҳдор; дурроъа [12, с.246] – навъе либоси ҷангӣ; соил [12, с.247] – пурсанда, гадо; тибат [12, с.281] – хушӣ, покизагӣ; тафвиз [12, с.289] – вогузорӣ, супориш.*

Калимаҳои зикршударо дар осори назмию насрии минбаъда ва замони Абдурраҳмони Ҷомӣ, бешубҳа, дучор метавон шуд, аммо онҳо ниҳоят кам ба назар расида, аз лиҳози таркиби овозӣ ва шакли калима ба забони тоҷикӣ мутобиқ нашудаанд.

Масалан, калимаи ***қудамо –*** قُدَمَاء дар адабиёти классикӣ маъмул аст, онро нависанда ба ҳамон маънои маъмулиаш, ки дар луғат низ ба ҳамон маънӣ аст, истифода мебарад. Он калимаи сермаъно буда, решааш قدم бар вазни маъмулии فُعَلَاء аст ва маънояш قَدِمَ ***«омада расидан»*** ва قَدَمَ ***«гузаштан, пеш гузаштан»***, [1, с.801] мебошад ва аз ҳамин реша сифати аслии ***«қуҳна, гузашта»***, [1, с.803] сохта шудааст, ки шумораи ҷамъи он قُدَمَاء ё قُدَامَى ба маъноҳои 1) ***«куҳна; қадима»*** ва قُدَمَاء бошад ба маъноҳои «1) ***одамони кӯҳна, гузаштагон***; 2) ***атиқа***, 3) ***куҳна***, 4) ***фартут, фарсуда»*** омадааст [1, с.803]. Ин калима дар осори классикии форсу тоҷик ба маънои ***одамони куҳна, гузаштагон, бузургони гузашта*** маъмул буд. Бояд гуфт, ки калимаи мазкур ба маъноҳои ***кӯҳна*** ва ***фарсуда*** дар забони мо истеъмол намегардад. Ҷомӣ низ онро ба маънии «*бузургони гузашта*» истеъмол мекунад:

Шогирди имом Зуфар аст. Аз қудамои машоихи Балх аст [12, с.46].

Калимаҳои дар ин гурӯҳ зикргардида қариб ҳамагӣ калимаҳое мебошанд, ки танҳо дар ҳамин шакл ва вазнашон имрӯз истеъмол намегарданд, аммо калимаҳои ҳамрешаи онҳо калимаҳои маъмулианд.

Аз ҷумла: аз *эсор – нисор;* аз *тувуффӣ – вафот;* аз *сиғар – сағир;* аз *сунан – суннат;* аз *марзуқ – ризқ, розиқ*; аз *ассам – самъ*, *сомеа;* аз *мавъизат – воиз*, *вазъ;* аз *соил – суол*, *масъул;* аз *аимма – имом;* аз *атбаъ – тобеъ; аз қудамо – қадим.*

4. Як гурӯҳи бисёр серистеъмоли арабизмҳо ибора, таркиб, ифода ва ҷумлаҳои арабие мебошанд, ки дар асар дучор мешаванд. Нависанда аз ин гуна қолабҳои синтаксисӣ фаровон истифода мебарад:

*Ва конат шаҳодатуҳу – **қаддаса Оллоҳу таоло рӯҳаҳу** – фи шуҳури сана самони ашара ва ситамиа [12, с.427];*

Пурсид, ки Абулҷанноб мухаффафа?

Фармуд:

– Ло, мушаддада [12, с.424].

Чунин тарзи истеъмоли арабизмҳо танҳо хосси услуби Ҷомӣ нест, балки ин анъанаест, ки дар кулли асарҳои таърихӣ, тазкираҳо, асарҳои илмии классикони форсу тоҷик дучор мешавад. Бешубҳа, ашъоре, ки бо ду забон якбора эҷод мешавад, аз ҳамин услуб сарчашма мегирад. Он дар адабиёти классикии мо ниҳоят маъмул буд. Аммо ҳар нависанда ба ин гуна тарзи ифода бо услуби ба худ хос муносибат мекунад. Ҷомӣ танҳо ифодаҳоеро истифода мебарад, ки маъмулианд. Масалан, бо арабӣ ифода намудани солшумории ҳиҷрии қамарӣ, ки анъанаи муқаррарӣ барои мардуми мусалмон буд [5, с.32], аз ҷониби дигар, ӯ пурра аз қолабҳои арабӣ истифода набурда, онҳоро бо ҷумлаҳои тоҷикӣ омезиш медиҳад:

*Тувуффӣ – **қаддаса сирруҳу** – фи сана самонӣ ва хамсин ва ситамиа (658/1206) ва қабри вай дар Бухорост [12, с.434],* – яъне, ***вафот кардааст ӯ, макони охирataш обод бод, дар соли 658.***

Аз ҳама муҳим, ифодаҳои устувору истилоҳотеро истифода менамояд, ки хосси пайравони сӯфия ва умуман уламои динанд. Бо ин нависанда нутқи персонажҳоро мушаххастар месозад:

Шайх дар ҷавоб фармуд, ки «кона золика фӣ «Ал-китоб»-и мастуран» [12, с.429], – яъне, ***ин дар «Қуръон» сабт шудааст;*** *Хидмати шайх Садриддин – **қаддаса сирруҳу** – ба аёдати вай омад. Фармуд, ки **«шафакаллоҳу шифоан аҷилан!»** рафъи дараҷот бошад! Умед аст, ки сиҳат бошад [12, с.464],* – яъне, ***Худо зудтар шифоят диҳад;***

Гуфт:

*– Зиҳӣ исфаҳсолорон, ки дар ин уммат будаанд, ба масобаи анбиёи алайҳимуссалом, ки **«уламоа умматӣ каанбиёи банӣ Исроил»*** [12, 597] – яъне, ***олимони пайрави ман баробари пайғамбарони бани Исроиланд.***

Дар асар ифодаҳои арабии гуногунмазмуну устувор, зарбулмасалу мақолҳои арабӣ ҳамеша аз забони персонажҳо оварда мешавад. Аз забони нависанда бошад, танҳо ҷумлаҳои дар дохилашон шумораҳо истеъмолгардидаро, ки барои ифодаи санаҳои таърихӣ меоянд, дучор мешавем. Муаллиф ҳангоми зикри санаи фавти қариб ҳамаи сӯфиён аз ҷумлаву шумораҳои арабӣ истифода мебарад:

*Тувуффӣ – **қаддаса сирруҳу** – лайлата явмиссабти-л-ошири мин шаҳри раҷаби саната исно ашара ва сабъамиата [12, с.473],* – яъне, ***вафот кард, макони охирataш обод бод, шаби шанбеи даҳуми моҳи раҷаби соли 712 / 1313;*** *Чун Шайх Маҷдиддинро дар **санаи сабъ ва ситамиа** (607/1210) ва **қила** (ва мегӯянд) **санаи ситта ашара** (616/1220) шаҳид карданд, хотуни вай, ки аз Нишопур буд, вайро ба Нишопур нақл кард [12, с.431].*

Хулоса, дар «Нафаҳотулунс»-и Ҷомӣ гурӯҳҳои мухталифи калимаҳои арабӣ мавқеи хос доранд. Бахусус иқтибосоти арабии ин асари насрӣ аз ҷиҳати дараҷаи истеъмол ниҳоят ҷолиб мебошанд. Дар ин асар дар баробари иқтибосоти арабие, ки ҳазм шуда умумиистеъмол гардидаанд ва дар калимасозии забони тоҷикӣ фаъоланд ва калимаҳои арабии дорои хусусияти адабии китобӣ, инчунин калимаҳое низ истеъмол шудаанд, ки имрӯз дар истеъмол нестанд. Дар баробари ин, нависанда дар асари худ ибора, таркиб, ифода ва ҷумлаҳои арабиро низ фаровон истеъмол намудааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Баранов, Х.К. Арабско-русский словарь / Х.К. Баранов. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1957. – 1187 с.
2. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос / Т. Бердиева. – Душанбе, 1991. – 128 с.
3. Камолиддинов Б. Нависанда ва иқтибоси калима / Б. Камолиддинов // Сухандонон сухан санҷида гӯянд. – Душанбе, 2005. – 148 с.
4. Капранов, В.А. К вопросу о воззрениях Джами на язык / В.А. Капранов // Абдураҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 329 с.

5. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 490 с.
6. Пейсиков, Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. – М., 1975. – 206 с.
7. Шаропов, Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка / Н. Шаропов. – Душанбе: Дониш, 1988. – 135 с.
8. Нуриддин Абдураҳмони Ҷомӣ. Туҳфат-ул-аҳрор // Нуриддин Абдураҳмони Ҷомӣ. Осор. – Душанбе: Адиб, 1987. – Ҷ.3. – 288 с.
9. Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ун-унс // Нуриддин Абдураҳмони Ҷомӣ. Осор. – Душанбе: Адиб, 1990. – Ҷ. 8 . – 496 с.
10. Aliasrar-i Hikmat. Nuriddin Abdurahmoni Jomi. – Avvalhiyoboni donishgohi Tehron: Intishoroti Tus, 1363. - 970 c.
11. Muhammad Taqi-i Bahor. Sabqshinosi. – Tehron. – Jildi avval. - 462 s.
12. Nafahot-al-uns min hazarot al-quds / Ta'lifi Nur-ad-din Abdurahmoni Jomi, muqaddima, tashih va ta'liqoti doktor Muhammad Ibodi. – Tehron, 1370. – 1214 s.

ДОИР БА БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР НАСРИ БАДЕИИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

(дар мисоли «Нафаҳот-ул-унс»)

Дар мақолаи илмӣ мавқеъ ва хусусияти иқтибосоти арабӣ дар асари насрии Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ «Нафаҳот-ул-унс» мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифи мақола дар истинод ба суханони муҳаққиқони тоҷику рус ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид шудани иқибосоти арабиро ба таърихи равобити ин ду ҳалқ вобаста дониста, таъкид менамояд, ки пас аз зуҳури дини Ислом ва сарзамини Эрону Осиёи Миёнаро истило намудании арабҳо ворид гардидани калимаҳои арабӣ ба забони дарӣ сурати тамоман дигар гирифт. Давраи зиндагӣ ва эҷоди Абдурраҳмони Ҷомӣ (асрҳои XV – XVI) давраи авҷи воридшавии арабизмҳо ба таркиби луғавии забони дарӣ дониста мешавад, аммо Ҷомӣ ба забон назари хос дошта, ҷонибдори оммафаҳм будани забон аст. Иқтибосоти арабие, ки дар осори Ҷомӣ ба назар мерасанд, дар замони зиндагии ӯ аксаран оммафаҳм буданд. Баъдан як миқдор калимаҳои арабие, ки дар «Нафаҳот-ул-унс»-и Ҷомӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, вобаста ба дараҷаи ҳазмшавӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд. Дар ин замина калимаҳое арабие, ки дар забони тоҷикӣ ҳазм гардида, хусусияти умумиистеъмолӣ доранд ва дар калимасозии забони тоҷикӣ фаъолона иштирок менамоянд, иқибосоти арабие, ки хусусияти адабии китобӣ дошта, танҳо дар нутқи хаттӣ истеъмол мешаванд ва калимаҳои арабие, ки аз тарафи нависанда ба кор бурда шуда, имрӯз дар истеъмол нестанд, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегиранд. Сабаби дар забони имрӯза аз истеъмол баромадани чунин калимаҳои арабӣ дар он аст, ки онҳо ҳам аз ҷиҳати таркиби овозӣ ва ҳам аз ҷиҳати шакл ба забони тоҷикӣ мутобиқ нашудаанд. Дар баробари ин, як миқдор ибора, таркиб, ифода ва ҷумлаҳои арабие, ки дар «Нафаҳот-ул-унс»-и Ҷомӣ истеъмол гардидаанд, мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Ба ақидаи муаллифи мақола чунин тарзи истеъмоли арабизмҳо танҳо хосси услуби Ҷомӣ нест, балки ин анъанаест, ки дар кулли асарҳои таърихӣ, тазкираҳо, асарҳои илмии классикиони форсу тоҷик дучор мешавад.

Калидвожаҳо: асар, нависанда, калима, таркиб, ибора, ҷумла, иқтибос, истилоҳ, забон, алоқа, маҳаққиқ, муносибат, таркиби луғавӣ, маъно, меъёр.

О НЕКОТОРЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

(на примере «Нафахот-ул-унс»)

В данной научной статье речь идёт об особенностях арабских заимствований в прозаическом произведении Нуриддина Абдурахмана Джами «Нафахот-ул-унс». Опираясь на таджикских и русских исследователей, автор статьи связывает явление вхождения арабских заимствований в лексический состав таджикского языка с историей взаимосотрудничества двух народов и наряду с этим подчёркивает, что после захвата Ирана и Средней Азии арабами этот процесс ускорился. Несмотря на то, что жизнидеятельность Абдурахмана Джами приходится на период бурного проникновения арабизмов в словарный состав языка дари, но Джами имел особую позицию в отношении к языку и был сторонником общепонятности и доступности языка. Арабские заимствованные слова, которые встречаются в произведениях поэта, в те времена уже были общепонятными. Затем определенное количество арабизмов, которые встречаются в «Нафахот-ул-унс» Джами, рассматриваются по степени их усвоения в языке дари. При этом, в статье рассматриваются арабизимы, усвоенные в таджикском языке и имеющие общеупотребительный характер и активно участвующие в словообразовании таджикского языка, также арабизмы, имеющие литературно-книжный характер и употребляющиеся только в письменной речи, и арабизмы, употребленные только Абдурахманом Джами, которые, в современном таджикском языке не употребляются. По мнению автора статьи, причина выхода из употребления подобных слов-арабизмов состоит в том, что фонетический строй и форма этих слов не соответствуют артикуляционной базе таджикского языка. Наряду с этим некоторые арабские словосочетания, составные слова, выражения и предложения, встречающиеся в «Нафахот-ул-унс» также Джами были анализированы. По мнению автора статьи, подобное употребление арабизмов свойственно не только стилю Абдурахмана Джами, оно свойственно абсолютно всем анталогиям, историческим, научным произведениям классического периода.

Ключевые слова: произведение, писатель, слово, составные слова, словосочетание, предложение, заимствование, термин, язык, связь, отношение, словарный состав, значение, норма.

ABOUT SOME LEXICAL PECULIARITIES OF ARAB BORROWINGS IN THE ART OF ABDURAKHMAN JAMI

(on the example of "Nafahot-ul-uns")

In this article we are talking about the peculiarities of Arab borrowings in the prose work of Nuriddin Abdurahman Jami "Nafahot-ul-uns". Relying on Tajik and Russian researchers, the author links the phenomenon of the introduction of Arabic borrowings into the lexical composition of the Tajik language with the history of mutual cooperation between the two peoples and, at the same time, emphasizes that after the capture of Iran and Central Asia by the Arabs, this process accelerated. Despite the fact that the life of Abdurrahman Jami is during the period of violent penetration of Arabism into the vocabulary of the Dari language, but Jami had a special position in relation to language and was a supporter of the general understanding and accessibility of the language. Arabic borrowed words, which are found in the poet's works, in those days were already common. Then, a certain number of arabisms that occur in Nafahot-ul-uns Jami are considered according to the degree of their assimilation in the Dari language. At the same time, the article deals with arabizim taken in the Tajik language and having a commonly used character and actively participating in the wording of the Tajik language, as well as arabisms that have a literary and book character and are used only in written speech and arabisms used only by Abdurakhman Jami, who in modern Tajik are obstinate. In the author's opinion, the reason for the withdrawal from use of similar Arabic words is that the phonetic structure and the form of these words do not correspond to the articulatory base of the Tajik language. out of use. Along with this, some Arabic phrases, compound words, expressions and sentences, found in "Nafahot-ul-uns" as well as Jami were analyzed. According to the author of the article, such use of arabisms is peculiar not only to the style of Abdurakhman Jami, it is peculiar to absolutely all anthologies, historical, scientific works of the classical period.

Key words: work, writer, word, compound words, word combination, sentence, borrowing, term, language, relationship, relation, vocabulary, meaning, norm.

Сведения об авторе: ***Джумаев М.О.*** – Таджикский национальный университет, докторант кафедры история языка и типологии. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рӯдаки 17, 734025. E-mail: **mehriob@mail.ru**. Телефон: **(+992) 93-589-64-08**

Information about the author: ***Jumaev M.O.*** – Tajik National University, doctoral student of the history of language and typology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17, 734025. E-mail: **mehriob@mail.ru.**
Tel: **(+992) 93-589-64-08**

УДК: 631.23. (575.3)

РАСТИТЕЛЬНЫЙ МИР ТАДЖИКИСТАНА В ЛЕКСИКЕ РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКОВ

Султонзода Мижгона
Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзаде

Сопоставительная типология является одним из важнейших направлений современного языкознания, сопоставление (или сравнение) выступает как один из основных методов изучения отдельного языка, а также и нескольких языков, в зависимости от объекта и цели исследования. Задача сопоставительно - типологической лингвистики состоит в изучении разноструктурных языков с целью выявления соотношения всеобщего, общего и специфического в сравниваемых языках.

Известно, что лексика каждого языка представляет собой наиболее маневренный уровень, языковой системы, в максимально проницаемый для интерференции. Таджикский язык тоже не является исключением в этом плане. Лексика, отражающая растительный мир Таджикистана, представляет интерес в том плане, что считается одной из малоизученных лексико-семантических групп.

Растительность гор несравненно богаче и разнообразнее растительности равнин, что вызывается большим разнообразием почвенно - климатических условий в горах. Как пишет Л.С. Берг (1938), горы оказывают могучее воздействие на климат, «с одной стороны ,они служат механическим препятствием для ветров и т.д.» [9, с.344].

Таджикистан входит в очаги происхождения культурных растений- Юга – Западной Азии и Средней Азиатского региона, флора которых сейчас насчитывает 5000 видов. Именно здесь установлена родина важнейших зерновых и бобовых культур, таких как мягкая пшеница, горох, чечевица, чин, нут, и др.

Признано, что предгорная и горная зоны Таджикистана являются одним из очагов происхождения плодовых культур, таких как: ***чормагз +орех грецкий +nut +Juglans- regia; челон + зизифус + Zizyphus sativa-Ciarin, писта + фисташка + pistachio + Pistacia-vera, L; нок + груша + pear + PyruscommunisL; бодом + миндаль + almond + amugdalus communis; санҷид + лох + oleaster tree + Eleagnus - angustifolia, ангур + виноград + grapes + Vitis vinifera.***

Лексику, отражающую растительный мир Таджикистана, можно подразделить на следующие группы:

1) растительный мир в общих чертах; 2) травы, травянистые растения; 3) лекарственные растения; 4) деревья и кустарники; 5) злаковые; 6) овощи, плоды, фрукты и ягоды, цветы; 7) сельскохозяйственные культуры.

Стоит отметить, что Таджикистан прославлен как регион вторичного центра происхождения и сортового разнообразия плодовых культур: **зардолу+** ***абрикос + apricot + armenica vilgarus ; себ+яблоня+ apple+ malus sieversii; мут + шелковица+ mulberry+morus alba; анор+гранат+pomegranate +punica granatium.*** Значительно в этом регионе разнообразие диких видов и форм: ***зирк+барбариса +barberry berberis L.; олуча+ алычи (вишни)+ cherry-plum+ prunus sogdiana; дулона+боярышника+hawthorn + crataegus L; чигда+лоха + nerd + eleagnus L.; ангат+облепихи крушиновой+ sea buckthorn +hippophae rhamnoides.***

Что же касается слова «Растение» (лат.Plantae, или Vegetabilia -биологическое царство), это одна из основных в группе многоклеточных организмов, включающих в себя в том числе: рус. мхи, тадж.ушнахо, eng.**bryophytes** ***;*** рус. **папоротники**, тадж. ***сарахс***. анг. **fern.** лат.**aspidium;** рус. ***хвощи***, тадж. **чилбуґум** анг. **horsetail**. *лат.***Equisetum** *;* рус. **плауны**, тадж. **плаун**(*алафхои бегул*) анг.**lycopodium.**

Растение - прежде всего лист, ибо в нем совершаются таинства, наиважнейшие для растительного процесса - фотосинтеза. Так считал наш видный ученый К.А. Тимирязев. Ему вторили исследователи более поздних поколений и делали практические выводы : полагали, что развитие площади листвы - главный козырь в борьбе за высокие урожаи [12, с.62]. Уже на самых ранних стадиях развития человечества растения были не только источником питания людей, они помогали человеку избавиться от болезней. Самый древний из дошедших до нас медицинских трактов – это табличка, найденная при раскопках шумерского города (III тысячелетие до нашей эры). В 145 строках на шумерском языке даны прописи 15 рецептов. Из них следует, что врачи древнего «*Шумера»* использовали в основном такие растения, ***как: горчица+хардал+mustard+ senape; пихта+fir tree*** +, ***сосна+ќарагай(коч) + pine tree+pinaceace*; *чабрец + овешан (сесанбар)+ thyme+thumus-strpyllium-L***, ***ива+ бед, зарбед,бетхоз*** на Памире все виды ивы называют ***винд*** или ***вед*** [2, с.117] +***palm tree+ salix L,сливы+олу+plum*+prunus-*** ***demestica -l, груши+нок (парванд)+pear*** +**pursuc-communis-L**, ***инжир+анҷир+fig tree+ focus caria L; хвойник хвощевый + заґоза, ќиёми зирк,*** иногда называют ***бандык*** или ***бандак***, а в горном Зерафшане именуют его как ***хума*** или ***холла*** [2, с.105] +***ephedra equisetina*** др.

Нередко к растениям относят также все водоросли или некоторые их группы. Растения (в первую очередь, цветковые) представлены многочисленными жизненными формами. Среди них есть деревья, кустарники, травы и др.

Начиная с конца 30-х годов, в связи с сильно возросшей к номенклатурой растений и предпринятым в 1954г. составлением «Index nominum genericorum», появилось большое число работ, посвященных установлению действительных дат опубликования важнейших непериодических, периодических и серийных изданий. В результате кропотливых библиографических изысканий выяснилось, что многие общеизвестные и часто цитируемые в ботанической литературе работы (в том числе классиков ботаники), содержащие описания и системы таксонов различного ранга, выходили в свет в другие даты по сравнению с титульными[10, с.7].

Для идентифицирующих имен свойственны следующие черты: 1) производность

смысла от референции имени; 2) парадоксальное номинативное деление мира в сравнении с его естественным членением; отсюда универсальный характер номиналов; 3) сравнительная подчиненность значений; 4) принципиальная несбыточность определить объем значения; 5) смысловая неясность, четко размежеванные семантические компоненты; 6) разнонародность семантической природы, складывающейся из чувственных данных (обобщенного образа предметов), абстрактных знаний, эмоциональных, эстетических, оценочных и символических ассоциаций, данных личного эксперимента.

Большое количество растений является основным поставщиком витаминов, также как: рус. **наперстянка, ‘***крупноцветковая’, ‘шерстистая’, ‘пурпурная’* [9, с.34] тадж. **панчаиали**, анг. **deadmans bels,** *‘fox-glove’, лат.* **Digitalis**, ‘*grandifloria’, ‘lanata’, ‘purpurea’* [11, с.9], рус. ***алоэ,*** тадж. ***сабр,*** *‘сабур’*, анг.**aloe**, лат.**aloёёes**, рус. **белладонна,** букв. ‘*красавица’ ‘красавка’* тадж. ***шобезак*** анг.***belladonna***, лат. **Atropa- belladonna L.;** рус.***пилокарпус,*** анг. *Pilocarpaceae* лат. *Pilocárpus* тадж.***чойкахак*** рус. **валериана** тадж. **нардсунбул** анг.v*alerian* лат. *valeriana tiliifolia troitzk,* рус.**тысячелистник обыкновенный**, ‘*бедренец’, ‘белоголовник’, ’живучая трава’, ‘змеиная трава’* [5, с.28] тадж.**бӯймодарон**, *‘мазорбарг’, ‘пӯпанак’, ‘ќайсум’* [11, с.217] анг.лат.**achillea-miliefolium-L.;** рус*. подорожник* тадж**.** ***зуф,*** *‘филгӯш’,’забони барра’*, ‘*лисонуламас’, ‘чиф’,* анг.goose-grass лат**.** plantago Major и сотни других выступают источником необходимых лекарств, веществ и препаратов [11, с.345].

Одной из особенностей типологического характера в лексике флоры является разнообразие и многочисленность принципов номинации. Отсюда их слабовыраженный «модельный» характер. Разнообразие названий показывает, что выбор мотивировочных признаков при номинации регламентирован незначительно, и у говорящих всегда есть возможность использовать различные мотивы при назывании одного и того же вида. Такое явление связано с богатством содержания обозначаемых реалий- видов флоры, многообразием и непостоянством их отношений с носителями языка, и , как следствие этого, с трудностью выделения в реалии каких-либо отдельных доминирующих признаков.

Анализ фактологического материала в таджикском, русском, английском и латинском языках позволил выделить следующую классификацию параметрических мотивационно - номинативных признаков :

1. Характерные особенности окраски структурных компонентов трав- **василёк** на лат.***basilikon***, из –за способности своих цветов менять цвет от белого до красного являлся русским символом непостоянства. В рус. языке известно с XVII в. В словаре Поликарпова (1704) «васильки - зелье». Возникло, по видимому, в результате переосмысления (сближения с Василий. Василько или с василек-змей) названия растения из семейства голубо-цветных, базилик -«душистый василек» [1, с. 225].

2. Особенности формы **– частуха -** зулфи оби, Alisma L. Лепестки на вершине огруглые, белые (снаружи) бледно-розоватые. **Ель Шренка -**Picea Schrenkiana Fisth. Из семейства сосновых **-** pinaceace. Описано Фишером (Fisher et Meyer, 1942) дерево с узкоцилиндрической кроной, темно-серой корой и молодыми шишками зеленого цвета.

3. По звону, издаваемому травой при сборе - **колокольчик** тадж. **алафи момогул** (занчира) при сборе из даёт звук колокола . В Великобритании существует несколько видов колокольчиков: Британские сорта колокольчиков, Hyacinthoides non-scripta, произрастающие в тенистых местах, которые находятся под угрозой исчезновения из-за изменения среды обитания и появления гибридов; испанский колокольчик, Hyacinthoides hispanica, завезенный в Британию в 17 веке и только в 20 веке эти цветы распространились как дикорастущие.

4.Действие, оказываемое травой на человека- **Марь** – *‘душистая’, ‘вонючая’, ‘сизая’, ‘красная’, ‘поздняя’, ’белая;*. **Шура-** *‘хушбӯй’, ’бадбӯй’, ’сурх’, ‘дершуда’, ‘сафед’;* **Chenopodium‘** botrys’, ’vulvaria’, ’glaucum’, ’rubrum’, ’serotinum’, album.

5.По особым признакам – **Ива** – *‘плакучая’, ‘белая’, ‘джунгарская’, ‘бед- мачнунбед’, ‘сафед’, ‘чугори’,* **salix L-** *‘babylonica’,’alba’, ‘songorica’.* С длинными, тонкими и гибкими ветвями, дугообразно загибающимися книзу и повисающими до самой земли. Листья

продолговато -или узко –ланцетные. Растёт у воды на побережье Сыр-Дарьи, вдоль левого берега Сыр-Дарьи [8, с.135].

6. Время появления травы и состояние цветов, которые по - разному ведут себя в разное время суток что также послужили поводом давать названия, непосредственно отражающие зависимость от окружающей природы. Примером могут служить следующие названия: ***evening primrose*** *(Oenothera-* энотера), которая зацветает в сумерки тадж. **офтобпараст**, ‘**подсолнечник’,** ‘**sunflower’** ‘**Helianthus’.**

7. По признаку ассоциации-**Щавель -** *‘обыкновенный’, ‘водяной’, ‘скрученный’, ‘курчавый’, ‘сирийский’, ‘галачи’;* тадж. **туршак**- *‘одди’,оби; лат.**Rumex**- ‘acetosa’, ‘aquaticus’, ‘conglomerates’, ‘crispu’, syriacus’,Halaczii.* [8, с.148]. **Ревень -** ‘лопастный’, ‘сердцевидный’, ’туркестанский’, ‘скальный’(в просто речи чукури).

Ревоч‘парраги’,‘дилшакл’,’туркистони’;**RheumL**.‘*lobatum’,’cordatum’,’turkestanicum’,’rup estre’*[9,с.149].**Курчавка-‘**скученная’,‘грушелистная’, ‘зерафшанская’,‘прутивидная’. **Пилладаста** ‘нокбарг’, ’зарафшони’ **Atraphaxis** ‘compacta’, ’pyrifolia’, ’severschanica’, ’virgata’ [9, с.150]. **Джузгун** – ‘известняковый’, ‘белокрылый’, ‘тонкий’. **Чузгун -** ‘охаки’, ‘сафедпўстлох’, ’тунук’. **Calligonum L.-**‘calcareum’, ’ecucocladum’, ‘gracile’ [9, с.151].

Горец-*вьющийся’ ’приноготковый’, ’Борнмюлерра’, ’подземковидный’, ‘разнолистный’, ‘кислый’ ‘птичий’, ‘спорыш’ ‘серебристый’, ’отклоненный, ‘вогнутоветвистый’, ’земноводный’, ‘форма-водная’, ’земневодный’, ‘форма- неземная’, ’водяной-перец’, ‘восточный’, ‘почечучный’ ‘щавелистливый’* [3, с.112]. **Буғумалаф-***‘печон’, ‘нохуналафшакл’, ‘Бронмюлери’, ‘гуногунбарг’, ‘нукратоб’, ‘хокуоби’, ’мунчи-оби’, ‘шарки’.* **Ploygonum L-***‘convolvulus’, ‘paronychiloides’, ‘Bormulleri’, ‘polycnemoides’, ‘heterrophyllum’, ’acetosum’, ’aviculare’, ‘argyrocoleum’, ‘platulum’, ‘Inflexum’, ‘amphibium’, ’hydropiper’, ’orientale’, ’persicaria’, ’lapathifolium’* [7, с.152-157].

Солянка *‘Паульсена’, ‘древцевидная’, ‘боялыч’, ‘горная’, ’илийская’, короткощетинковая, малолистная, шертистная, туркменская, Коржинского, килеватистая, ‘почечконосная’, ’восточная’, ‘древовидная’.* **Шургиёҳ**- *‘барвакти’, ‘кухи’, ‘кутохкил’, ’туркмени’, ’мугчадор’.* **Salsola L**.-*‘praecox’, ’Paulsenii’, ’arbuscula’ ,’ montanLitv’, ’iliensis’, ’hispidula’, ’subaphulla ’lanata’, ’turcomanica’, ’Korshinskyi’, ’carinatiformis’, ’gemmascens’, d’endroides’* [6, с.71-175].

Щирица – *‘синеватая’,’белая’,’жминда’, ‘жминдовидная’, ‘колосистая’, ‘метельчатая’, ‘хвостатая’.* **Матинч –** *‘кабудмонанд’, ‘сафед’.* **Amarantus-‘***lividus’, ’albus’’,blitum’, ‘blitoides’, retroflexus’, ’paniculatus’, ‘caudatus’.*

Церцис, букв. *багряник,* тадж. **аргувок**,- лат. **Cercis L –** *silliquastrrum* [4, с.263]. **Софора** ‘*японская’, ’лисахвостная’, ‘толстоплодная’*, тадж.**талхак** – *ҷопонӣ, лат.* **sophora l**.- *‘japonica’, ’ alopecuroides’, ’pachycapra’* [4, с.264].

В зависимости от разнообразия растительного мира Таджикистана глубокое изучение лексики и семантики данной области вызывает научный интерес исследователей и может послужить научной целью для дальнейшего изучения семантизации и морфологического состава названия растений, а также их классификации.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Зайцева Ирина. Лекарственные свойства овощей и фруктов вашего участка / Ирина Зайцева // Москва, 2011. - 320 с.
2. Запрягаева, В.И. Лесные ресурсы Памиро - Алая / В.И. Запрягаева. – Ленинград: Наука, 1976. – 593 с.
3. Лекарственные свойства сельскохозяйственных растений Минск: Беларуская навука, 1985 – 272; Лекарственные свойства пряностей. - СПб.: Издательство Фонда русской поэзии, 2001. - 240 с.
4. Михайлин, С.И. Целебные свойства овощей / С.И. Михайлин // Справочник. – М.: Оник, 2007. – 32 с.
5. Максимова-Олива В., Латинско - русско - итальянский словарь номенклатуры растений / В.М. Олива. – Москва, 1897. – 28 с.
6. Нуралиев, Ю.Н. Лекарственные растения. Целебные свойства фруктов и овощей / Ю.Н. Нуралиев. – Душанбе, 1991. - 288 с.
7. Николаев Андрей. Лекарственные растения в народной медицине / Андрей Николаев. - М., 1970. - 57с.
8. Овчинников П.Н. Флора (Растительность) ущелья реки Варзоб / П.Н. Овчинников. – Ленинград: Наука, 1971. – 345 с.

9. Станюкович К.В. Растительность гор СССР / К.В. Станюкович. - Душанбе: Дониш, 1973. – 344 с.
10. Черпанов С.К. Свод дополнений и изменений к «Флоре СССР» / С.К. Черпанов. - Т.I –XXX. - 656 с.
11. Чахони Азонзод Рустанихои шифобахш. – Душанбе: Адиб, 2010. – 687 с.
12. Чирков Ю. Сумма жизни / Ю.Чирков. - Москва: Детская литература, 1987. – 142 с.

ОЛАМИ НАБОТОТИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЛЕКСИКАИ ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТОР

Мақола ба шарҳи терминологияи растаниҳо дар забонҳои гуногунсохтор бахшида шудааст. Муаллиф муҳимияти тадқиқоти ин мавзӯъро дар кам будани корҳои омӯхташуда доир ба ин мавзӯъ дар муқоисаи забонҳои дигар медонад. Ин сабабҳо водор мекунанд, ки ин мавзӯъ ба таври умумӣ омӯхта шавад. Аммо ҳанӯз на ҳамаи растаниҳо бо номҳои худ муайян шуданд, баъзан вақт як растанӣ бо чанд ном ва баръакс як оилаи калони растаниҳо бо як ном номгузорӣ шудаанд. Аксар вақт растаниҳои гуногун ва баъзан тамоми гурӯҳҳоро бо як калима ном мебаранд, бинобар ин, муайян кардани он ки чаро як ниҳол ба ин ном ё ин ки номи алоҳидаи онро муайян кардан баъзан вақт имконнопазир аст. Сабаби асосии ин дар ҳадафҳои функсионалии иҷтимоии воқеаҳои табиӣ дар ҳаёти инсон мебошад. Ҳадафи асосӣ ин муайян кардани номгӯи синфҳои растаниҳои номаълуме, ки дар табиат мерӯянд. Барои муайян кардани синфҳо функсияҳои муайянкунӣ, нақши асосӣ мебозад. Роҳҳо ва хусусиятҳои хосси беруна, хусусияти ҳассосини объектҳо, инчунин боз ба воситаи маълумотҳои дигар органҳои ҳис - биноӣ, бӯй, масза ва шунавоӣ. Байни истилоҳоти ботаникӣ ва истилоҳоти илмӣ тафовутҳои назаррас дида мешавад. Дар ботаника як растании шифобахш чанд номгузорӣ дорад.

Калидвожаҳо: тақсимбандӣ, парадоксӣ, истинодӣ, асбстенӣ, эмотсионалӣ, эстетикӣ, ҳукмронӣ.

РАСТИТЕЛЬНЫЙ МИР ТАДЖИКИСТАНА В ЛЕКСИКЕ РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКОВ

Статья посвящена описанию флористической терминологии в разно- структурных языках. Автор показывает важность исследования лексики флоры таджикского языка в связи, с ее малоизученностью, в настоящее время существует ограниченное количество работ по сравнительно - типологическому исследованию. Все это и определяет необходимость комплексного иследования названий растений. Однако не все существующие в природе растения получили и получают языковое обозначение или наименование. Часто разные растения, а иногда и целые группы называются одним словом, поэтому определить, почему растение получает то или иное название, бывает достаточно трудно, а иногда это не представляется возможным. Основная причина этого в социально-практическом функциональном назначении этих естественных реалий в жизни человека. Наименование природных классов растений, имеют целью идентифицировать, т. е. определить принадлежность того или иного растения к тому или остальному «классу». В осуществлении идентифицирующей функции главную роль играют внешние, чувственно воспринимаемые **признаки объектов, так же они могут быть дополнены данными других органов чувств - осязания, обоняния, вкуса, слуха.** В ботанической терминологии большую группу образуют народные названия лекарственных растений, которые представляют собой интересный материал для исследования, с точки зрения происхождения слова, особенностей его строения, связи с другими словами. Народная ботаническая номенклатура существенно отличается от научной; народные названия лекарственных растений неоднозначны, и само растение может иметь несколько наименований.

Ключевые слова: деление, парадоксальное, референция, эмоциональный, эстетический, доминирующий.

VEGETATION TAJIKISTAN IN THE LEXIS VOCABULARY OF DIFFERENTLY LANGUAGES

The article is devoted to the description of floral terminology in differently structural languages. The author shows the importance of studying the vocabulary the flora in Tajik language in the case that has been learned a little, and at present there is a limited number of works on comparative-typological researches. All this determines need for a comprehensive study of the names of plants in the language. However, not all real plants existing in nature have received and receive a linguistic designation or named. Often different plants and sometimes whole groups are called with one word, therefore it is difficult to determine why a plant gets this or that name, and sometimes it is not possible. The main reason for this, in the socio- practical functional purpose of these natural realities in human life. The naming of natural classes, which the names of plants display , have the goal of identifying, that is, determining the belonging of a particular plant to that or the other "class". To perform the identifying function, the main role is played by external, sensually perceived features of objects, as well as supplemented by data from other sense organs - touch, smell, taste, and hearing. Botanical terminology is a large group of folk names of medicinal plants, which are an interesting material for research in terms of the origin of the word, its structure, its connection with other words. The national botanical nomenclature differs significantly from the scientific one; folk names of medicinal plants are ambiguous, and the plant itself can have several names.

Key words: division, paradoxical, reference, abstract, emotional, aesthetic, dominant.

Сведение об авторе: ***Султонзода Мижгона*** - Таджиский государсвенный институт языков им. С. Улугзода, аспирант кафедры сопоставительная типология. Адрес: Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, 734019. E-mail: **mijgon-2809@mail.ru**. Телефон: **(+992 37) 232-50-00; (+992) 988-99-89-14**

Information about the author: ***Sultonzoda Mihgona*** – Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda, aspirant the Department of comparative-typology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev st. 17/6, 734019. E-mail: **mijgon-2809@mail.ru**.Tel: **(+992 37) 232-50-00; (+992) 988-99-89-14**

УДК: 491.550+891.550

БАРХЕ АЗ ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНИИ «ТАЪРИХИ СИСТОН»

Шаҳбози Рустамшо
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Танҳо забон аст, ки дар ҳама давру замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад.

Эмомалӣ Раҳмон

Тадқиқу таҳлил ва шинохти вазъи забони тоҷикӣ дар даврaҳои гуногуни таърихӣ даст задан ва баррасӣ намудани маводи осори илмиву адабии муҳаққиқону донишмандони асрҳои миёна ва афкори забоншиносии эшон барои илми забоншиносӣ ниҳоят муҳим мебошад. Баъди ба даст овардани Истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи муҳаққиқон ба омӯзиш ва баррасии таъриху фарҳанг, забон ва осори илмиву адабии гузаштагони миллатамон беш аз пеш афзуда истодааст. Ҳангоми омӯзиши таърихи пурифтихори гузаштаамон боис мегардад, ки осори ҳар як донишманди пешинро ба риштаи таҳлил кашем, чунки маҳсули илмиву адабии ин нобиғаҳо то замони мо ба таври парешон ба дасти хонандагон расидааст. Ин сарчашмаҳо фарогири забоншиносию адабиётшиносӣ ва дигар илмҳо мебошанд. Дар ин хусус, забоншинос ва муҳаққиқи варзида, профессор Давлатбеки Хоҷа чунин менигорад: «Таърихи ташаккулу таҳаввули илми забоншиносии тоҷик низ мисли адабиёту нақди он саҳифаҳои рангину пурҷилое дорад. Ҳарчанд ки аз даврони қабл аз ислом барои равшан сохтани саҳифаҳои ин таърих маводи басанда дастрас нест, аммо ба асоси рисолаю дастурҳои забони арабӣ, ки бинобар шаҳодати сарчашмаҳои таърихӣ, аксаран тадвингаронашон эронитаборон буданд ва маълумотҳои хеле асосноку қавие, ки дар рисолаҳои фалсафӣ, арӯз, қофия, мусиқӣ дар аҳди ислом ба забони тоҷикӣ таълиф шудаанд, метавонем итминони комил дошта бошем, ки илми забоншиносии мо решаҳои амиқи таърихӣ доштааст» [1, с.11].

Яке аз сарчашмаҳои таърихӣ, ки дар рушди забоншиносии форсу тоҷик маводи дасти аввал маҳсуб мешавад, ин «Таърихи Систон» буда, он бо ташаббус ва дастгирии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2014 ба хатти кириллӣ интишор ёфт. Мавриди зикр аст, ки нақши донишмандони тоҷик Муҳаммадюсуф Имомов ва Абдушукури Абдусаттор дар баргардонидани ин сарчашмаи таърихӣ аз хатти форсӣ ба кириллӣ хеле бузург аст.

Муаллифони «Таърихи Систон» аз дигар сарчашмаҳои таърихӣ, аз қабили «Шоҳнома»-и Абӯмансурӣ, Абӯлмуайяди Балхӣ, «Аҷоиби баҳру барр»-и Бушри Муқассам, «Фазоили Сиҷистон»-и Ҳилол Юсуфи Авқӣ, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Китоби анбиё»-и Алӣ ибн Муҳаммади Табарӣ, «Сияр-ул-мулук»-и Абдуллоҳ ибн Муқаффаъ, «Китоби хироҷ»-и Қудома ибн Ҷаъфар, «Бундаҳишн»-и зардуштиён ва «Булдон ва манофеи он», «Бахтиёрнома» ва дигар китобҳои гаронарзиш, ки дар даврaҳои аввали ислом таълиф ёфтаанд, ба таври фаровон истифода бурда ва ҷо-ҷо низ барои тасдиқи фикр аз онҳо иқтибос овардаанд.

Мо дар ин мақола ҳаддалимкон кӯшидем, то ба вижагиҳои забонии ин асар даст занем. Яке аз муҳимтарин арзишҳои пурқимати таърихии «Таърихи Систон» дар он аст, ки роҷеъ ба маводи боқимондаи маъхазҳои қадим ва теъдоде аз онҳое, ки аз байн рафтаанд, ба воситаи «Таърихи Систон» маълумот пайдо кардан мумкин аст. Муаллифон бо иқтибос аз маъхазҳои дар боло зикрёфта, хосса «Китоби Гаршосб»-и Абӯлмуайяди

Балхӣ ва дигаре «Фазоили Сиҷистон»-и Ҳилол Юсуфи Авқӣ барои тасдиқи фикри худ ба таври фаровон истифода намудаанд.

Дар бораи муаллифони ин сарчашмаи нодир андешаҳои мухталиф вуҷуд дорад. Ба андешаи зиёди муҳаққиқон «Таърихи Систон» аз тарафи се нафар таълиф шудааст. Забони қисмати асосии китоб содаю равон ва дур аз печидагию душворбаёнист. Барои тасдиқи фикр пораеро ҳамчун намуна аз ин китоб меорем: «… ва чун бар минбари ислом ба номи туркон хутба карданд, ибтидои меҳнати (яъне, ранҷу азоби) Систон он рӯз буд ва Систонро ҳанӯз ҳеҷ осебе нарасида буд то ин вақт. Ва андар ҷаҳон аз рӯзгори Яъқуб ва Амр ҳеҷ шаҳре ободонтар аз Систон набуд ва доруддавла гуфтандӣ Нимрӯзро то он рӯзгор, ки амири халафро аз Систон бибурданд ба хилоф, ки мардумон бар ӯ карданд, то диданд он чӣ диданд ва ҳанӯз мебинанд…» [2, с. 338].

Забони қисмати аввал ва нигориши муаллифи қисми аввали «Таърихи Систон»-ро донишманди эронӣ Забеҳуллои Сафо чунин маънидод намудааст: «бисёр сода ва табиист ва ин содагӣ ва наздикӣ ба табиат ва фасоҳати нависанда ба ҳаддест, ки насри ӯро ҳамдӯши фусаҳои бузурги қадим, монанди Балъамӣ кардааст ва агарчи ин китоб дар поёни аҳди мавриди таҳқиқи мо нигориш ёфта, боз ҳам аз луғоти арабӣ ва таркиботи мушкили тозӣ ба нисбати бисёр зиёде холист ва маъмулан аз калимоти содаи мустаъмал ва порае таркибот, ки ба маврид ва ғолибан аз забони арабӣ истеъмол мешавад, монанди: «Субҳоналлоҳи-л-азим, аъаззаллоҳ-ул-амира» ва амсоли онҳо, осори куҳнагии забон ва калимоту таркибот аз баъзе мавориди китоб ба дараҷае машҳуд аст, ки онро ба насри аҳди Сомонӣ ба шиддат наздик мекунад» [3, с.632-633].

Ҳангоми мутолиа маълум мешавад, ки вожаю таъбирот, ба монанди «амир», «адомаллоҳу мулкаҳу» ва ғайра, дар қисмати дуюму сеюми асар ба таври васеъ корбаст шуда, аз қисмати якуми он ба куллӣ фарқ мекунад. Пас аз истифодаи чунин калимаю таркибҳо риштаи сухан канда шуда, ҳодисаҳои 17 сол норавшан боқӣ мемонад.

Пешвои миллат дар китоби тозанашри худ «Забони миллат–ҳастии миллат» вижагиҳои забонии «Таърихи Систон»-ро чунин таҳлил намудааст: «Қобили зикр аст, ки дар «Таърихи Систон» бисёр калимаҳову таркибҳои аслии забони мо, аз қабили «фародид наомадан» (яъне ба чашм нанамудан), «патёра» (офат), «бадаст» (ба арабӣ вақаб), «сайкӣ» (навъи шароб, аслаш сеякӣ), «ошуфтан» («шаҳр биёшуфт», яъне шаҳр ба шӯр омад), «торак» (фарқи сар; ин калима дар шакли «тор» ба маънии сар, боло «тори бом», «тори бора», «тори кӯҳ» дар аксари гӯйишҳои тоҷикӣ имрӯз мавриди истифода қарор дорад), «омос» (ба арабӣ варам), «иди Гуспандкушон» (иди Қурбон), «донг» (шашяк) ва ғайра ба мушоҳида мерасанд, ки аксари онҳо дар дигар осори ин давр, аз ҷумла «Китоб-ут-тафҳим»-и Берунӣ ба назар мерасанд [3, с.14].

Ҳамчунин дар идомаи сухан муаллиф нақши донишмандон ва орифони давр, махсусан Абӯрайҳони Беруниро, ки яке аз бузургтарин устодони забони форсӣ–тоҷикист, зикр менамояд: «Дар аҳди Ғазнавиён таълифи осори риёзию нуҷум ва ҷуғрофияи риёзӣ ривоҷу равнақи бештар пайдо кард, ки бештари ин осор ба қалами яке аз бузургтарин устодони забони тоҷикӣ дар илм Абӯрайҳони Берунӣ тааллуқ дорад» [4, с.339].

Дар асар ҷамъбандии исмҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ чунин сурат гирифтаанд: «...**шуаро** ба шарафи ё шеърҳои арабӣ гуфтанд: «Оллоҳ **шаҳриён** ва **рустоиён**ро бо салтанати Яъқуби қобил ва қодир шарафёб гардонид...». Дар ҷумлаи дигар шакли ҷамъбандии арабӣ дар чунин шакл оварда шудааст, ки дар забони тоҷикӣ ба воситаи пасванди **–ҳо** роҳҳо (масолик) ва мамлакатҳо (мамолик) ифода мешавад: «Ва ин ҳикоят ба чандин китоб ёд карда омадааст, яке ба «Ахбори Систон» ва дигар Абдуллоҳ ибни ал-Муқаффаъ андар китоби «Сияри мулуки Аҷам», боз гӯянд ва Абулфараҷи Қуддома ибни Ҷаъфар ибни Қуддома ал-Бағдодӣ андар «Китоби хироҷ» ба боби **масолик** ва **мамолик** боз гӯяд» [4, с.23-24].

Гузашта аз ин, «Таърихи Систон» яке аз маъхазҳои арзишманд барои таҳқиқи забони адабии форсии дарӣ ва вазъи он дар қарнҳои X-XII ҳисобида мешавад. Дар сабки нигориши ин китоб осори саъйи муаллифи он барои нигоҳ доштани асолат ва назофати забони форсии дарӣ ва ҳаддалимкон парҳез аз алфозу таъбироти арабӣ мушоҳида мешавад. Муаллифон кӯшиш намудаанд, ки аз вожаҳои арабӣ то ҳадди имкон парҳез ва забони асар барои доираи васеи хонандагон фаҳмо бошад. Инчунин, саъю талоши муаллифон дар нигоҳ доштани асолати забони форсии китоб аз таъкиди худи ӯ: «аммо

шарти мо андар ин китоб порсӣ аст, магар чое, ки андар монем ва порсӣ ёфта нашавад», низ возеҳ мегардад. Аз ин чост, ки муаллифи китоб саъй кардааст, аз алфозу таъбироти арабӣ дар ҳолатҳои зарурӣ ва пайдо нашудани муродифоти форсии онҳо истифода намояд ва ҳам аз истифодаи калимаҳои ғайримаъмули форсӣ, ки барои оммаи хонандагони он замон ноошно будаанд, худдорӣ кунад. Шояд ин равиши муаллиф аз он сабаб ҳам бошад, ки «нависандагони кутуби таърихӣ дар қадимулайём саъйӣ будаанд, ки чунин бинависанд, ки ҳамаи мардум тавонанд хонд ва донист» [4, с.14].

«Таърихи Систон» дар таҳқиқи забон ва услуби нигориши насри содаи тарассул, ки онро «насри мурсал» ва «насри мутарассилон» низ меноманд, аз аҳамият холӣ нахоҳад буд, зеро забон ва тарзи баёни он «дар содагӣ ва эҷъоз мунҳасир ба фард аст ва аз истеъмоли мутародифот, ки умдаи шеваи мутарассилони форсист, барканор аст, дар кӯтоҳии чумлаҳо ба ҳеч як аз кутуби форсӣ шабоҳат надорад ва дар ин санъати ширину латиф мунфарид аст ва ба ҳадде дар наёвардани калимоти мутародиф ва муқаррар ва эроди чумалоти кӯтоҳ саъй дошта, ки ҳар гоҳ ба қоидаи нуқтагузории имрӯз чумлаҳо аз ҳам тафкик намешуд. Аз ин хотир, ин асар на танҳо барои адабиётшиносон дар таҳқиқи шеъру адаби форсии асрҳои X-XII маъхази муҳим ҳисоб меёбад, балки барои забоншиносон низ барои омӯхтани вазъи забони адабии форсии дарӣ дар ин давра маводи гаронбаҳои ономастикӣ дода метавонад.

Мавриди зикр аст, ки дар асар аз осори шоироне, ки бо забони арабӣ шеър эҷод мекарданд, қайдҳо низ вучуд доранд. Яке аз онҳо шоира Абӯ Нувос (742–қариб 812), ки худ фарзанди форсдухтар аст ва шеърҳояшро дар дарбори Ҳорунаррашид ба забони арабӣ эҷод кардааст ва лексикаи забони форсиро дар шеърҳояш тариқи ҳазломез истифода намудааст.

Дар баробари арзиши бузурги забоншиносӣ доштан, «Таърихи Систон» инчунин барои адабиётшиносон низ маводи ҷолибро дода метавонад. Он дар баробари дигар сарчашмаҳои таърихӣ бо маводи ҷолиб ва нодири худ ба куллӣ фарқ менамоянд. Тадқиқ ва омӯзиши маводи бадеии асар барои муҳаққиқони адабиётшинос маъхази муътабар хоҳад буд. Масалан, яке аз шоироне, ки бо номи Абӯлҳусайни Хоричӣ маълум аст, бо байти ягонааш дар «Таърихи Систон» зикр шудааст, ки он чунин аст:

Фоле бикунам риши туро ё расул,
Ришат биканад Мокон пок аз усул.

Дар ин ёдгории хаттии форсӣ-тоҷикӣ танҳо 1440 ном (исми хос) ба қайд гирифта шудааст ва умед аст, ки тадқиқу таҳлили минбаъдаи онҳо битавонад барои рушди бахши номшиносии (ономастикаи) тоҷик мусоидат намояд. Ҳамчунин барои рушди забоншиносӣ (лингвистика), бавижа қисматҳои ономастика–антропонимия, топонимия, гидронимия ва тадқиқу таҳлил намудани онҳо, маводи ҷолиб дода метавонад. Дар охири китоб феҳристи номи маҳалҳо, номи афрод ва матолиб ҷой дода шудааст.

Ҳадс задан бамаврид аст, ки «Таърихи Систон» дар ифшо намудани афкори забоншиносии донишмандони ин давр маводи ҷолибро дода метавонад. Ҳамчунин барои ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ ин маъхази нодир маводи дасти аввал хоҳад буд.

Хулоса, забони «Таърихи Систон» дар қатори дигар осори насрии ин аҳд, “Тафсири Қуръон” ва осори дигари таърихӣ ва илмию ахлоқӣ, “Донишнома”-и Майсарӣ, “Ҳудуд-ул-олам”, “Рисолаи истихроҷ” ва “Шумornома”-и Муҳаммад Айюби Табарӣ, “Ҳидоят-ул-мутааллимин фӣ-т-тибб”-и Абӯбакри Ахавайнии Бухороӣ, “Китоб-ул-абния”-и Муваффақи Ҳиравӣ, “Синдбоднома” ва ғайра бо забони содаю равони форсӣ–тоҷикии дур аз такаллуфу печидагуфторӣ таълиф ва ё аз забонҳои арабӣ ё форсии миёна тарҷума гардидаанд.

Ҳамин тариқ, сухани худро бо иқтибос аз китоби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат–ҳастии миллат» анҷом мебахшем: «Умедворем, ки забони модарии мо бо собиқаи ҳазорсолаи илмии худ ва саъю кӯшиши пайвастаи донишмандону алоқамандони дӯстдори он аз ин имтиҳоноти чиддӣ низ сарбаландона мегузарад» [4, с.247].

А Д А Б И Ё Т

1. Доират-ул-маорифи форсӣ [Персидская энциклопедия]. - Нью-Йорк: Донишгоҳи Колумб, 1953, 1960, 1963. - 2054 с.
2. Мухаммад Ёхаки. Словарь мифа в достижениях персидской литературе. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.
3. Имомов, М. Таърихи Систон // М. Имомов, А. Абдусаттор.- Душанбе: Бухоро, 2014. – 350 с.
4. Раҳмон, Э. Забони миллат–ҳастии миллат / Э.Раҳмон. – Душанбе, Эр-граф, 2016. – 493 с.
5. Забеҳулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ. Ҷ. 1. Аз оғози аҳди исломӣ то давраи Салҷуқӣ. - Теҳрон, 1378 ҳ. ш. - Чопи понздаҳум. – 1420 с.
6. Хоҷаев, Д. Гуфтори накӯ нагардад куҳан / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Шуҷоиён, 2011.– 200 с.

БАРХЕ АЗ ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНИИ «ТАЪРИХИ СИСТОН»

Дар мақола вижагиҳои ёдгории хаттии асрҳои X-XII – «Таърихи Систон» аз мавқеи забоншиносӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ба андешаи муаллиф, тадқиқи забоншиносии ёдгориҳои қадимаи хаттӣ ба тариқи мусбат барои рушди забоншиносӣ мусоидат мекунанд. Асари таърихӣ-ҷуғрофӣ ва фарҳангӣ-динии «Таърихи Систон» ёдгории қадимаи хаттӣ буда, ба монанди «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ, «Ҳудуд-ул-олам», «Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ ва чанде дигар, ки ба забони форсӣ-тоҷикӣ таълиф гаштаанд, аҳамияту арзиш дорад. Тавре ки муаллифи мақола зикр мекунад, ёдгории хаттии мазкур сарчашмаи муътамади забоншиносӣ ва фарҳангӣ-адабӣ буда, арзишу аҳамияти муайяне барои муаррихон, ҷуғрофидонҳо, адабиётшиносон ва забоншиносон дошта метавонад. Ҳамчунин вижагиҳои забоншиносӣ ва тадқиқу таҳлил намудани маводи ономастикии ин ёдгории хаттӣ метавонад ба баъзе масъалаҳои норавшани таърихи забони тоҷикӣ равшанӣ андозад. Ҳамин тариқ, муаллиф сухани худро бо иқтибос аз китоби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат–ҳастии миллат» анҷом бахшидааст: «Умедворем, ки забони модарии мо бо собиқаи ҳазорсолаи илмии худ ва саъю кӯшиши пайвастаи донишмандону алоқамандони дӯстдори он аз ин имтиҳоноти ҷиддӣ низ сарбаландона мегузарад».

Калидвожаҳо: таърих, ҷуғрофия, забоншиносӣ, ёдгории хаттӣ, фарҳанг, ниёгон, номи шахсон, сарчашма, адабиёт, муҳаққиқон, шеър, таҳлил, муътамад.

НЕКОТОРЫЕ ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ «ТАЪРИХИ СИСТОН»

В статье рассматриваются лингвистические особенности письменного памятника X-XII вв. «Таърихи Систон». По мнению автора, лингвистическое исследование древних письменных памятников может позитивно содействовать развитию лингвистики. Историко-географическое и культурно-религиозное произведение «Таърихи Систон», являясь древним письменным памятником, подобно «Тарихи Табари» Балами, «Худуд-ул-олам», «Зайн-ул-ахбор» Гардези и некоторым другим, зданным на персидско-таджикском языке, имеют особое значение. Как отмечает автор статьи, данный письменный памятник, являясь достоверным языковым и культурно-художественным источником, имеет важное значение для лингвистов, историков, географов, литературоведов. Также исследование лингвистических особенностей ономастического материала данного письменного памятника сможет пролить свет на некоторые неясные вопросы истории таджикского языка. Таким образом, подводя итоги, автор заключает свои суждения цитатой из книги Основоположника мира и национального единства, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона под названием «Язык нации – бытиё нации»: «Надеемся, что наш родной язык с его тысячелетним научным опытом и постоянными стараниями ученых и его любителей также пройдетт успешно данное серьезное испытание».

Ключевые слова: история, география, лингвистика, письменный памятник, культура, предки, имена людей, источник, литература, исследователи, поэзия, анализ, достоверный.

SOME LANGUAGE FUTURE "TARIKHI SISTON"

The article deals with the linguistic features of the written monument of the 10th-12th centuries. "Tarihi Sistan." According to the author, a linguistic study of ancient written monuments can positively contribute to the development of linguistics. The historical-geographical and cultural-religious work "Tarihi Sistan" being an ancient written monument like "Tarihi Tabari" Balami, "Khudud-ul-olam", "Zain-ul-akhbor" Gardezi and some others written in Persian-Tajik language have special meaning. As the author of the article points out, this written monument, being a reliable linguistic and cultural-artistic source, is of great importance for linguists, historians, geographers, and literary critics. Also, the study of linguistic features about the onomastic material of this written monument can shed light on some obscure question of the history of the Tajik language. Thus, summing up, the author concludes his judgments with a quote from the book of the founder of the world and national unity, the leader of the nation, the respected Emomali Rahmon under the title "The language of the nation - being of the nation": "We hope that our native language with the presence of a thousand years of scientific experience and constant efforts scientists and its amateurs also successfully passes this serious test".

Key words: history, geography, linguistics, written monument, culture, ancestors, names of people, source, literature, researchers, poetry, analysis, authentic.

Сведения об авторе: ***Шахбози Рустамшо*** – Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, докторант Ph.D. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16, 735360. E-mail: rustamshoh-90@bk.ru. Телефон: **(+992) 985-76-77-12.**

Information about the author: ***Shahbozi Rustamsho*** – Kulob State University named after A. Rudaki, doctorate Ph.D. Address: Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarov St. 16, 735360. Tel: (+992) **98-576-77-12**

УДК: 491.550+43

КОНСТРУКЦИИ С ПРЕДЛОГАМИ И ПОСЛЕЛОГАМИ С КОМПОНЕНТАМИ qatīr, aʊ, andir, В ШУГНАНСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Мамадасламов М. С.
Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

Зависимый компонент в шугнанском языке соединен со стержневым с помощью послелога – **qatīr,** заимствованного предлога из таджикского языка –**darbōrayi**, а в немецком языке предлоги требуют дативного-аккузативного падежа. В этом подтипе можно выделить две группы словосочетаний: **а)** стержневой компонент обозначает лицо или предмет, характеризуемые каким-либо внешним признаком обозначенным зависимым компонентом: шугн. Yaɤinik cēmak- **qatī**yō cāvad // Die Frau, daβ sie **mit** dem Brillen war– «Женщина, которая была в очках». Māš x̌ār **rūz az Ьrūz** xušruy-də sůd // Unsere Stadt **wird** Tag zuTag schöner **zublieben** - "Наш город становится день за днём красивее".Нем. Die Wand ist voll in Rissen // Dewōl fuk-**aʊ**cuγ δōδ-**ǰin** – « Вся стена в трещинах». Die Hände sind mit Tinte beschmiert // δusten-e nfuk-**aʊ**čirnil-**andir**– «Все руки в чернилах». **б)** Стержневой компонент обозначает предмет, содержащий сведения, данные о другом предмете, обозначенном зависимым компонентом: Шугн. Arīzā dar bōrayi tar kōr qabūl čīd-ōw // Eine Bewerbung zum Arbeit annehmen – "Заявление о принят на работу." Spravka dar bōrayi muzdi-məhnat // Eine Bescheinigung uber die Arbeitslohn– "Справка о заработной плате."

Из вышесказанного следует, что рассматриваемый тип словосочетаний с общей структурой А1+пред.+посл.+А2; в нем. А1+präp (auf Dat, Akk, Gen) +präp (auf Dat. und Akk.) представлен только в шугнанском и немецком языках преимущественно относятся к атрибутивно-предложно-постпозитивному типу словосочетаний, а также входят и в другие типы и подтипы, образуя структурные расхождения в двух языках. Таким образом, стержневой компонент предложно – послеложные слова, их употребление речи трактуется как включающее несколько этапов, или точнее, как сопровождаемое другими процессами пространственно – временных отношений на основе психологического толкования.

Так подробное рассматриваются: а)переработка, предшествующая доступу; б)лексический доступ; в) последующая переработка; г) употребление в пространстве и во времени; д) указание и обозначение в пространственно – временных отношениях; е) указание и обозначение местонахождения предмета или местонахождение один предмет на поверхности другого предмета в пространственной–временных отношениях.Предлоги, указывающие на направление действия и место нахождение предмета в пространстве, например.Tut **tarkā** rawůn? -Wuz-um **tar** bōγ rawůn (sām) // Wohin gehst du? – Ich gehe **in** den Park–"Куда ты идёш? Я иду в парке". Tu **kād-and** zindagə kinə? –**Tar** Dūssəldōrf / Dūssəldōrf-**and**// Wo wohnen Sie? – In Dusseldorf - – "Где ты живёщ? – Я живу в Дюссельдорфе". ǰanobə Yānuš tar-ka tūyd (sut)? – Tar duxtur-xēz // Wohin geht Herr Janosch? – Zum Arzt–"Куда идёт Господин Яношˀ –К врачу".

Временные отношения предлогов и послелогов в пространственном отношении, например. Kubok-**ard-**ta **cawaxt** bōzi sůd? - // **Ta**ryigašanbi-**yard** // **Wann** ist das Pokalendspiel? **Am kommenden** Sonntag – "Когда будет игра на Кубок? – В следующую субботу". Sōati **cůnd-and-ta** kīnō sar sůd? - Sōati [bīstat půnzdā-**yand**] 20:15- **yand** // **Um wieviel Uhr** beginnt der Film? – **Um 20:15** Uhr – "Когда начинается кино? – В 20:15 часов**". Az cawaxt –**tarůd tu zabōni nemisi x̌ōyə? **Az** duwōzda **sōlag-indīr** // **Seit wann**l ernst du Deutsch? Seit dann, ich noch zwölf Jahre allt war –С тех пор когда мне ещё 12 лет было". Предлоги и послелоги, указывающие на пространственные отношения в модальности причинной, уступительной и цели, являются следующими: Az dasti, **wegen, für, bei;** čīzard-at biyōr māš-**qatīr** nasut? – **Az dasti** werůn hawō // **Warum** bist du gestern nicht mitgegangen? – **Wegen** des schlechten Wetters–"Почему ты вчера не

пошёл с нами? – Из-за плохой погоды”. Cawaxta tama gandā ẋōfcēt? –purra məst-and // Wann können Sie schlecht schlafen? – Bei voll Mond –“Когда вы спите плохо? –Под полнолуние”.

При обсуждении различных проблем употребления предлогов и послелогов в разносистемных языках (особенно в шугнанском, немецком и таджикском языках), связанных с функционированием поля морфемных слов, которые акцентируют внимание на вопросе о том, на каком из подобных этапов происходит декомпозиция такого слова, если она вообще имеет место среди других членов в морфологических и семантическом аспектах и указывает на направление, местонахождения, время действия, цель например: **Ar** čīzc-ard šawq vid-ōw: Melani-**yard** čīz šawqat hawas? – Faqat mōšīn-**ard** // Sich interessieren **für**: Wofür interessiert sich Melani? – Nur **fü**r Autos– “Интересоваться чем-либо: Чём интересуется Мелани? – Только автомобилями”. Yičīz-ǰāt šīntōw: čīzard tama šāndet? – Wišūxi-yēn [anikdod-en] ǰāt // Lachen über: Worüber lichen Sie? – Űber seinen Witz–“Смеяться чему – либо: Чему вы смеётесь? – Его шутке (анекдоты)”. В пространственном отношении в разносистемных языках именные наречия заменяют: сочетания существительного или местоимения с предлогом в немецком, а в шугнанском языке связываются ещё с послелогом, например, Yičīz-**ard** tayōrvid-ōw: čīz-**ardat** tu ɣaltayōr nist? - ɤinvīd-**ard** // Bereit sein zu: **Wozu** bist du noch nicht bereit? – Zum Heiraten- “Быть готовым к чему-либо: К чему ты ещё не готов? – К женитьбе”. Yičī-**qatīr** badqar vidōw: či-**qatīr** ačaϑ navarδ-**yə** tu badqār vidōw? –Xu ziryōten-**qatīr** // Böse sein auf: **Auf wen** kannst du niemals böse sein? –**Auf meine** Kinder– “Быть сердитым на кого- либо: на кого не сможешь рассердиться? – На своих детей”.

Пространственно-временное отношение разносистемных языках выражают именные структуры, в которых предлоги и послелоги в предложении не употребляются самостоятельно, например. Yičīz **batartīb** vīdōw: Hozir-**aϑ** az sari naw **batartīb** va // **In Ordnung** bringen: Bring das sofort wieder **in Ordnung** – “Приводить в порядок что - либо: Приводи сейчас же снова в порядок”. Yiči qarōr, [ōrům]-**aϑ** lākčīd-ōw: Iltimōs tama muqarōr, [ōrům]-**aϑ** lākēt / Iltimōs tama mu hōlδēt // Jemanden in Ruhe lassen: Lassen Sie mich bitte in Ruhe – “Оставить кого-либо, в покое: Пожалуйста, оставьте меня в покое. В современном немецком языке падежные окончания почти полностью отсутствуют-это, с одной стороны, с другой стороны предлоги стоят в конце предложение, конечно, употребляются не в качестве предлогов, а в качестве отделяемых префиксов глагола, но префиксы в немецком языке не передают предложное значение. Поэтому предлоги играют в немецком языке исключительно важную роль, т.е. если говорить более доступным языком, то допустим если в русском языке все решают окончания, в немецком языке эту функцию выполняет предлоги, предлоги, требующие падежных форм и предлоги, сливающиеся с артиклем, а в шугнанском языке эту функцию выполняют только предлоги и послелоги, например. **Pas čīz-ard** tu **dōim-aϑ** tōq čust kinə // Warum **machst** du den immer das Fenster **zu?** – “Почему ты всё время закрываешь окно”. Tu-ta nur vēgāra **māš-qatīrn** sōati 22: 00-**and** tar koncert “Tōten Hozen” sāwiyō? // **Kommst** du heute Abend um 22:00 Uhr ins Konzert der “Toten Hozen” **mit**? // –“Пойдёшь со мной сегодня вечером в 22:00 часов в «Тотен Хозен»”.

Предлоги самостоятельно могут находиться в конце предложения, при этом, конечно, не выполняют функцию предлогов, а выступают в качестве отдельных глагольных префиксов. Префиксы в данном случае не передают предложной информации.

Допустим некоторые немецкие предлоги выполняют чисто грамматические функции, передавая в сочетании с существительными (или местоимениями) те же значения, которые в русском языке передаются косвенным падежами без предлогов. В сопоставляемых языках предлоги выражают разнообразные отношения – пространственные, временные, причинные, цель, образа действия, местонахождения и др.

В лексиконе человека хранятся единицы разной протяженности и функциональной значимости, различающиеся структурой и семантикой. В задачи исследования предложно – послеложной лексики входит выявление особенностей функционирования тех или иных видов лексических единиц. Сюда относится широкий круг проблем, включающий хранение таких единиц, их опознавание при восприятии со слуха и при чтении, поиск в памяти в процессе производства речи. В число практических вопросов, имеющих непосредственное отношение к процессу опознавания предлога и послелога, как правило, относится совместное или раздельное

функционирование перцептивной и когнитивной систем, что принято трактовать как соотношение процессов трех типов: «внизу – вверх – в сторону» или сверху-вниз – в сторону. При этом за исходное принимается наличие разных уровней переработки поступающей на входе информации.

В шугнанском языке в качестве указания направления внизу, по течению реки, употребляется предлог ***«ar»*** и послелог ***«aǰ»,*** по направлению вверх – против течения, предлог ***«pi/pa»***, послелог ***«aǰ»,*** в «сторону», которые указывают по направлению на четыре стороны является предлог ***«tar»*** и послелог ***«aǰ» - pi-tir-aǰ*** – (указывает от говорящего по направлению вверх), ***pa-tar-aǰ, padůd-āǰ*** – ***padam-āǰ,*** (указывает на направлению от места расположения к говорящему, стоящему на верху), **arēd, arēd-aǰ**, ***arůda-āǰ*** – (указывает от говорящего по направление ввниз), ***aram-āǰ***– (направление вниз), ***ar-tagōv-āǰ– (***направление вниз), **taram**, ***taram-āǰ, tarēd-āǰ, tarůd-āǰ*** – (направления в сторону от говорящего),– (направления от говорящего в другую сторону), **tarēdēc.**

В этом качестве «нижнего – верхнего и по направлению в сторону» выступает перцептивный анализ воспринимаемого сигнала, в то время как интегрирование фонологической, лексической, синтаксической и семантической информации или каждыого из названных видов предлогов и послелогов информируют об отношении к тому, что перерабатывается на перцептивном уровне, рассматривается как «верхний – низкий уровень или уровни в сторону когнитивной переработки.

Соответственно, в немецком языке широко фигурируют следующие предлоги – unter (Dat) – вниз; -nachoben наречие –herauf (по направлению к говорящему) pitīr sfīdōw // herauf kommen – “подниматься наверх”; -pitīr [aǰ] // hinauf (по направлению к говорящему) pitīr-aǰtid-ōw // hinauf gehen – “подниматься”, что указывает на направление рассматриваемых процессов с признанием того, что более высокий уровень переработки в процессах «сверху- вниз» оказывает влияние на перцептивные переработки. Следует также отметить, что названные пути переработки воспринимаемого индивидом обсуждаются в связи с разными теоретическими проблемами при разработке моделей опознавания предлога и послелога в производстве и понимания речи. Таким образом, мы снова приходим к тому, что многие проблемы оказываются связанными друг с другом и по-разному решаются в зависимости от исходных теоретических представлений тех или иных исследователей относительно характера ментальных репрезентаций, принципов организаций лексикона, путей переработки информации человеком.

Человеческая речь – совершенно особый и невероятно богатый канал выразительности. Еще большее значение для самораскрытия человека имеет то, о чем он говорит, какие выбирает темы, насколько понимает и учитывает собеседника, умеет его убедить и увлечь, какие использует языковые формы и многое другое, что мы обычно называем содержанием речи. Именно эта сторона языки глубоко и в то же время динамично отражает текущую направленность сознания, говорящего и многие другие его психолингвистические стороны. Возможность речи выражать психический мир человека практически безгранична. Речь переводит психические феномены в доступный наблюдению процесс. И наоборот, в случае понимания звучащей речи такой процесс превращается в мысль, психологический продукт. Каким образом происходит переход от мысли к слову, от слова к мысли – составляет коренной вопрос научных идей о природе языка, обнаруживает разные подходы к решению этих проблем. Вплоть до XX в. исследования языки носили глобальный характер, ставились и обсуждались вопросы наиболее общего свойства; происхождение языка, его природа, связь с рациональной или эмоциональной сторонами психики. В области исследования языка появились темы конкретно – эмпирического характера.

Язык – это надиндивидуальное, общее явление, социальное по своей природе. Речь состоит в использовании языка, она текуча, неустойчива, переменчива. Элементами языковой структуры являются знаки. Каждый знак содержит в себе две стороны: означающее (например, звучащее слово) и означаемое (мыслительное содержание, связанное с данным звучанием).

Означающее и означаемое входят в языковую систему, подчиняясь одному общему принципу: каждый знак имеет свой набор “дифференциальных признаков”, отличающих его от

любого другого знака данного языка. Итак, в шугнано-рушанской группе памирских языков предлог “az” и “as”, имея общее грамматическое значение, а также имея общие фонетические элементы, различаются одним дифференциальным признаком – мягкостью и твердостью.

Структура грамматики описывается правилами трансформации. Хомский опирался на представление о поверхностной и глубинной структуре предложений. Поверхностная структура – та, которую мы слышим. Глубинная связана со смыслом и содержанием, которые в основном усиливаются предлогами. Шугн. Az mēdůn-**and**-ēn milicēn az mardum ay čūd / milicēn-**ēn** mardum **az** mēdůnand ay čūd / mardum-en az mēdůn-**and** milicen ay čūd // Die Polizeien haben die Läute **auf** dem Platz auseinander getrieben / Die Läute sind **auf** dem Platz **von** die Polizeien auseinander getrieben– “Полиция разогнала людей с площади / „Люди разогнаны с плошада полицией“разная поверхностная и одинаковая структуры. Генеративная грамматика содержит набор правил, позволяющих описать глубинную структуру предложения и создать на ее основе множество синтаксически правильных поверхностных вариантов.

Полная форма речевого процесса предполагает участие в нем не менее двух партнеров – коммуникантов. Направляемое и принимаемое сообщения образуют контур речевого взаимодействия. Каждый из его участников может становиться то говорящим, то слушающим. Рассматриваются два вида внутренне речевых процессов. Первый из них - это речь «про себя», т. е. беззвучное проговаривание, которое при озвучивании становится обычной внешней речью. Второй представляет собой явление, качественно отличное от внешней речи, и направлено на переработку воспринятой речи и подготовку высказываний. Беззвучное говорение составляет объект интереса ученых, занимающихся исследованием мышления. Внутренняя переработка связана со словом, информацией и происходит при прохождении человеком во внешнее выражаемой речи, а также при восприятии и понимании им речи окружающих. Таким образом, в центральном звене выделяется несколько функциональных уровней.

Первый (нижний уровень) составляют образования, связанные с запечатлением и хранением разных сторон слова: его звучания, значения, соотнесенности с внешним миром. Эти названия являются «базовыми» на том основании, что речь воспринимается именно через внешнюю форму слов – их звучание, написание. Az bīr // von unter //аз поён - “с низу”; az tīr // von oben [oberhalb] - “сверху (поверх, над, выше)”: Wāɗēn yō **astīr**-at yō **astagōv** yat // Sie sind entweder von oben entweder von unten gekommen– “Они либо приехали сверху, либо снизу”: arpirō //nachvorn -“впереди”; arzibō // nachhinter, -“сзади”; arpalə // von seiten [seitens, abseit] - “со стороны, в сторону”; Aǰōib, ya mōšīn arpāli-yēn- **at**, arzibō-**daǰ** (ar **xēz-at** ar čāp taraf wīz xolə) kiẋt- “Интересно, машина разгружает товары на правую, на левую и на заднюю (с двух сторон) сторону.” или az Wānqalā- “Из Ванкале (кишлака под названием Ванкале которое находится наверху притока реки Пянджа)”; ar Bārriẋůn- в Бар Рушане (кишлака под названием Бар Рушан, который находится внизу притока реки Пянджа). Произносимая речь так же передается словами, поступающими в соответствующей форме в блок произнесения.

Второй уровень внутренней речи составляет систему множественных связей, или «вербальная сеть». Этой сетью охватываются все слова используемого человеком языка, образуя нечто вроде сплошной материи, где различные по семантике и фонетике слова находятся в разной степени взаимной удаленности или близости. Особенности функционирования сети определяют многие речевые проявления: «семантические поля», синонимию, антонимию слов, их податливость к заменам, понимание многозначных слов, словесные ассоциации. Yu di faqqat **cēmak-qatīr** ẋəydō vārδēd // Er kann das nur **mit Brille** lesen – “Он может это читать только в очках”. Mu oẋnō ẋāb **pōyezd-qatīr** yat // Mein Freund ist **mit dem Abendzug** gekommen – “Мой друг прибыл вечерним поездом”. Wuz-um malla bōγ- **qatīr** žīwǰ // Ich will ein Haus **mit** Garten haben – “Я хочу иметь дом с садом”.

Третий уровень внутренне речевой иерархии – это грамматические структуры. Динамические процессы на структурах этого уровня обеспечивают им грамматическую оформлённость порождаемых предложений.

Четвертый – верхний уровень иерархии, на котором происходит управление порождением текстов и их обменом между коммуникантами. Люди вербализуют то, что они воспринимают через органы чувств, посредством общения, а также материал мыслительного процесса: условия

гипотезы, результаты решения разных образных задач, например, Bačgalā-bucēn xu nān-qatə tar ǰīngal pis qaraqōt sat // Die Kinder [mit] **samt** ihrer Mutter gingen in die Wald für die Beeren – “Дети вместе с матерью ушли в лес за ягодами”. Qulf wiẋīʒēn-**qatīr** sitōl-tīrtə vad // Das Schloss **[mit] samt** Schlüssel lag auf dem Tisch – “Замок вместе с ключом лежал на столе”.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Arseneva M.G. Die Grammatik der deutchensprache / M.G. Arseneva. -M., 1968. - 298 с.
2. Бахтибеков Т.К. Грамматики. Шугнанского языка / Т.К. Бахтибеков. - Душанбе: Ирфон, 1979. - 146 с.
3. DerGroßeDuden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Bibliographisches Institut – Mannheim, Dudenverlag, 1966. - 774 s.
4. Зарубин И.И. Бартангские и рушанские тексты и словарь / И. И. Зарубин. Л., 1937. - 346 с.
5. Камалова А.Р. Первичные предлоги таджикского языка и их функциональные эквиваленты в английском языке: авт. дисс. канд. филол. наук / А.Р. Камалова. - М., 1971. - 168 с.
6. Карамшоев Д. Баджувский диалект шугнанского языка / Д.Карамшоев. АН. Тадж. ССР. – Душанбе, 1963. - 473 с.
7. Розенталь Д.Э. Современный русский язык / Д.Э. Розенталь, И.Б. Голуб, М.А. Теленкова. - Москва, 2008. - 434 с.
8. Ярцева В.И. Принципы типологического исследования родственных и неродственных языков / В.И. Ярцева // «X Международный конгресс лингвистов». - М., 1967. - 204 с.

КОНСТРУКСИЯИ ПЕШОЯНДҲО ВА ПАСОЯНДҲО БО ҶУЗЪИЁТҲОИ qatīr, aʊ, andir ДАР МУҚОИСАИ ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНӢ ВА ОЛМОНӢ

Мақолаи мазкур бахшида ба омӯзиши муқоисавии пешояндҳо ва пасояндҳо бо ҷузъиётҳои az- bīr, ar-bīr, pi-bīr, pi-tīr–и забони шуғнонӣ // unter [Akk. ва Dat.]-забони олмонӣ дар муносибатҳои маконию замонӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Категорияи фазо-вақт таърихан дар шуури инсон дар натоиҷи инъикоси фазои асосӣ ҷойгир шудаст. Бо ёрии шуури одам, дар мисоли, мумкин набудани ҷойгиршавии предмет, инчунин, ҷойгиршавии предметҳои гуногун берун аз предмети дигар, ҷудоӣ ва ҳамсарҳад будан аз он ва дар ҳамон вақт на танҳо мавҷудияти доимӣ бо он дар шароити ба ҳамдигар расидан ва ё ин ки ҷойгиршавии он инъикос меёбад. Пешоянди tar дар якҷояги бо пасояндҳои āʊ, xēz, xēz-and, qatīr дар забони шуғнонӣ дар муносибати макон бо пешояндҳои [ar ва pi] тобишҳои якхела дошта дар гуногун шаклии забонҳо мафҳуми раванди падежи ҳамроҳӣ ифода мекунад. Тобишҳои феълии забони тоҷикӣ бо забони олмонӣ қариб якхела ҳастанд, вале дар забони русӣ ва шуғнонӣ якхела нестанд. Мисол, шуғн. Wuz-um kundā tawār-**qatīr** wīruẋt –ман кундаро бо табар кӯфтам; Нем. Ich schreibe **mit dem Füller** (schreiben- навиштан + mit (предлог- “бо” пешоянд) + Dat падеж))// Wuz xu rafīq-**qatīr** kōr kinum // Ich arbeite mit meinem Freund (mit + Dat) - “Я работаю **с** моим товарищем”. Тадж. Ман авқотро **бо** қошуқ мехӯрам // Ich esse eine Suppe mit dem Löffel – «Я ем суп ложк**ой**». (бочи? – бо қошуқ); Рус. Wuz perot-**qatir**. - Я пишу пером (писать + творительный падеж). Аз мисолҳои овардашуда бармеояд, ки дар забони олмонӣ пешоянди mit +Dat бо феъл алоқаманд аст, дар забони тоҷикӣ пешоянд бо исм, дар забони русӣ пешоянд истифода бурда намешавад, вале феъл дар падежи инструменталӣ ифода мешавад, дар забони шуғнонӣ исм бо посвандҳо ифода меёбанд. wuz-um žīz tavār-**qatīr** viruẋt – “ман ҳезумро бо табар кӯфтам; wuz-um doyim-aϑ tu-qatīr- «ман ҳамеша бо шумоям»; Wuz xu rafīq-**qatīr tar** Theater sām // Ich gehe mit meiner Freundin ins Theater – “ман бо дӯстам ба театр меравам” Чуноне ки тадқиқотҳо нишон медиҳанд дар забонҳои тоҷикӣ ва шуғнонӣ шакли падежӣ вуҷуд надорад.

Калидвожаҳо: забон, шуғнонӣ, немисӣ, генезис, категория, фазо, дарк, муносибат, самт, тафаккур, маҳдудсозӣ, маҳдудкунанда, сохтори гуногун, дифференциал.

КОНСТРУКЦИИ С ПРЕДЛОГАМИ И ПОСЛЕЛОГАМИ С КОМПОНЕНТАМИ qatīr, aʊ, andir, В ШУГНАНСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена изучению сопоставления предлогов и послелогов с компонентами az- bīr, ar-bīr, pi-bīr, pi-tīr // unter [Akk. undDat.] в пространственном отношении в шугнанском и немецком языках. Категория пространства - времени исторически складывалась в сознании человека в результате отражения реального пространства. С помощью восприятия человек отражает, например, внеположность вещей, то есть, то, что любой предмет находится вне другого предмета, отделен и отграничен от него и в то же время сосуществует одновременно с ним в положении взаимного прикосновения или прилегания. Предлог **tar** в месте с послелогами **āʊ, xēz, xēz-and, qatīr** в шугнанском языки согласно с предлогами [ar, pi] в пространственном отношении в разносистемных языках выражает направительное-дательное действие. Управление глаголов в немецком языке и таджикском сходятся друг с другом, а в русском и шугнанском не совпадают. Шугн. Wuz-umkundā tawār-**qatīr**wīruẋt – Я рубил бревно топором; Нем. Ich schreibe **mit dem Füller** (schreiben + mit (предлог) + Dat падеж)) // Wuzxurafīq-**qatīr**kōrkinum // Ich arbeite mit meinem Freund (mit + Dat) - “Я работаю **с** моим товарищем”. Тадж. Ман авқотро **бо** қошуқ мехӯрам // Ich esse eine Suppe mit dem Löffel – «Я ем суп ложк**ой**». (бочӣ? – бо қошуқ); Рус. Я пишу пером (писать + творительный падеж). Из данных примеров выходит, что в немецком языке предлог – mit +Dat связан с глаголом, в тадж. языке предлог – бо связан с именем существительным, в русском предлог

отсутствует, а глагол употребляется в творительном падеже, в шугнанском языке существительные связаны с послелогом (qatīr) wuz-umžīztavār-qatīrviruẋt – “Я колол дрова топором”; wuz-umdoyim-aϑtu-qatīr- « Я всегда с тобой»; Wuz xurafīq-**qatīr tar** Theater sām // Ich gehe mit meiner Freundin ins Theater – “Я иду со своим другом в театр”. Таким образом, как показывает исследование, в таджикском и шугнанском языках падежные формы отсутствуют. Сопоставление высказываний в разносистемных языках позволяет выявить ряд закономерностей в построении речи с предлогом или послелогом в пространственных и временных отношениях.

Ключевые слова: язык, Шугни, немецкий, генезис, Категория, пространство, познание, отношение, направление, мышление, локализация, локализатор, разностная структура, дифференциал.

THE CONSTRUCTION OF PREPOSITIONS AND POSTPOSITIONS WITH COMPONENTS qatīr, aϑ, andir, IN SHUGHNAN AND GERMAN LANGUAGES

This article is devoted to the study of comparison of prepositions and postpositions with component **az- bīr, ar-bīr, pi-bīr, pi-tīr // unter [Akk. und Dat.]** in spatial relations in Shugnan, German and Tajik languages. The category of mind space and time historically folded in the human mind as a result of the reflection of real space. According to the perception, the person reflects, for example, the extrinsic nature of things, however, that any object is another one, separated and delimited from it, and at the same time is not only coexists simultaneously with it in a mutual position but also in conformity.The preposition **tar** on the place of postpositions **āʊ, xēz, xēz-and, qatīr** in Shughni language on the behave of the prepositions **[ar, pi]** on the relation of the area in different system of languages. The preposition **tar** in the place with postpositions **āʊ, xēz, xēz-and, qatīr** in Shugnan language, according to the prepositions **[ar, pi]** in spatial terms in different-system languages, expresses the directive-dative effect. Managing the verbs in the German language and Tajik descend with each other and in Russian and Shughni do not match Shughni language. **Wuz-umkundā tawār-qatīr wīruẋt - I cut off the log with an ax; Him. Ich schreibe mit dem Füller (schreiben + mit (preposition) + Dat case)) // Wuzxurafīq-qatīrkōrkinum // Ich arbeite mit meinem Freund (mit + Dat)** - "I'm **working with my friend**". In Tajik language: **Manavtotrobotoshoshumekhramam // Ich esse eine Suppe mit dem Löffel - "Yayemsuplokoy". (boca? - boshoshu)**; In Russian language: **I write with a pen (write + instrumental case)**. From these examples we analyze that in the German language the pretext - mit + Dat is associated with the verb, in Tajik, The prepositional language is associated with the noun, there is no preposition in Russian, and the verb is used in the instrumental case, in the Shugni language the nouns are associated with the postpositive **(qatīr) wuz-umžīztavār-qatīrviruẋt** - "I pricked the dravda with an ax", wuz-umdoyim-aθtu-qatīr- "I am always with you"; WuzxurafīqqatīrtarTheatersām // IchgehemitmeinerFreundininsTheater - "I'm going with my friend to the theater", as the study shows in Tajik and Shugni languages, there are no case forms. Comparison of statements in different languages allows us to identify the number of patterns in the construction of speech with a preposition or postposition in spatial and temporal relations.

Key words: language, Shugni, German, genesis, category, space, cognition, attitude, direction, thinking, localization, localizer, difference-structured, differential.

Сведения об авторе: ***Мамадасламов Мамадсаид Саидасламович*** - Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков. Адрес: Республика Таджикистан, город Хорог, проспект Ширинсho Шотемура, 736000. E-mail: **mamadaslanov @ mail. ru.** Телефон: **(+992) 93-555-65-48**

Information about the author: ***Mamadaslamov Mamadsaid Saidaslamovich*** - Khorog State University named after M. Nazarshoev, Candidate of Philology, Docent of the Department of Foreign Languages. Address: Republic of Tajikistan, Khorog city, Shirinsho Shotemur Avenue, 736000. E-mail: **mamadaslanov@mail.ru.** Tel: **(+992) 93-555-65-48**

УДК: 802.0+809. 155.0 (575.3)

БАЪЗЕ МУШКИЛОТИ ИСТИФОДАИ ҶУМЛАҲОИ БЕШАХС ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Саидова М. А.
Донишкадаи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷумла - ин воҳиди томи аз ҷиҳати грамматикӣ ташкилёфтаи нутқ мебошад. Ҷумлаи бешахс аслан худ категорияи алоҳидаи синтаксисӣ буда, аломати хосси грамматикӣ дорад, ки тафовути онро аз дигар категорияҳои синтаксисӣ нишон медиҳад. Аломати асосии ҷумлаи яктаркиба хусусияти коммуникативии вай ба шумор меравад. Аз воҳидҳои синтаксисӣ танҳо ҷумла дорои вазифаи хабарӣ мебошад. Хусусияти хабарӣ ва интонатсияи хабарӣ аломатҳои хосси ҷумла мебошанд [5, с.67].

Ҷумлаҳои бешахс фикри томро ифода мекунанд, вале ҳамаи ҷумлаҳои бешахс аз ҷиҳати мустақилияти ифодаи фикр як хел нестанд. Ҷумлаҳои бешахс, ҷумлаҳое мебошанд, ки на танҳо аз ҷиҳати ифодаи маъно, балки аз ҷиҳати сохт ҳам мустақилона истифода намешаванд. Маъно ва сохти грамматикии онҳо танҳо ба воситаи матн ба туфайли ҷумлаҳои дигар муайян карда мешавад.

Ҷумлаҳои бешахс аз ду ҷиҳат ба хелҳо тақсим карда мешаванд; аз ҷиҳати таркиб ва мақсаду интонатсия.

Ҷумлаҳои бешахс аз рӯйи иштироки аъзоҳо пурра ва нопурра мешаванд. Ҷиҳати грамматикии муошират на танҳо додани ахбор, балки барои нишон додани ҳиссиёту ҳаяҷон низ мебошад. Дар ҳолати коммуникатсия, яъне муошират, забон якчанд функсияҳоро ичро карда метавонад. Мо бо ёрии забон метавонем ҳиссиёти худро гӯем, ба шахси шунаванда ягон маводи нав ё хабарӣ нав диҳем, ки онҳо пеш аз ин дар бораи он маълумот надоштаанд. Таъсир дар кору фаъолияти шахс расонем, дар бораи худи забон сухан гӯем, бо рафиқон муошрати дӯстона ороем ва инчунин дар мавриди ягон асари бадеӣ нақл кунем ё латифае гӯем ва ғайра [3, с.97].

Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи бешахс умуман ба шахс далолат намекунанд ва бо феълҳои модалии боистан - Must, have to…, шоистан-may, калимаҳои лозим, *даркор-it takes…, зарур-important, мумкин-may, имконнопазир-possible* ва ғайра, инчунин масдар ё шакли кӯтоҳшудаи он ташкил ёфта, маъноҳои модалии зарурат, имконпазирию имконнопазириро ифода мекунанд [1, с.10]. Дар ифодаи маънои модалии зарурат хелҳои зерини ҷумлаҳои бешахс синоними ҳамдигар мешаванд: Ба чашми хирад дид бояд ҷаҳон (қарина: Бо чашми хирад бояд дид ҷаҳон; синоним: *Ҷаҳонро бо чашми хирад дидан лозим аст); Ба гапи душман фирефта набояд шуд* (қарина: *Фирефтаи гапи душман набояд шуд;* синоним: Ба гапи душман фирефта шудан лозим нест); Ба ин муддати дуру дароз Зайнабро ба хона руст карда мондан нашояд. Дар ин муддати дуру дароз Зайнабро дар хона руст карда мондан намешояд [2, с.7].

Дар забони англисӣ мавридҳои мушаххаси истифодаи ҷумлаҳои бешахс мавҷуданд ва онро забоншиносони гуногун асос гузошта, тадқиқотҳои мухталиф гузаронидаанд.

Ин намуди ҷумлаҳо ҳолатҳои гуногуни ифодаро доранд ва аз рӯйи сохтор вобаста аз замон тағйир меёбанд, масалан:

Ифодаи ҳолатҳои гуногун:

It's a mistake, Mrs. Danvers [6, с.189].

Иштибоҳ аст, Хонум Данверс.

***It was all wrong, this situation** [4, с.199].*

- Дар ин ҳолат ҳамааш нодуруст аст.

It was so cold that I could hardly breath *– Ҳамчунон хунук буд, ки ман бо мушкилӣ нафас мегирифтам.*

It has been drizzling since morning*. – Аз субҳ боз борони хунук меборад.*

Дар ифодаи ҳолати боду ҳаво:

It will be sunny and hot tomorrow*. - Пагоҳ ҳаво офтобӣ ва гарм хоҳад шуд.*

It was very frosty and slippery last January*. – Моҳи январи гузашта ҳаво хеле хунук буд.*

Дар ифодаи вақт ва фосила:

It's five past eight now" [4, с.134].

- Соат аз панҷ ҳашт дақиқа гузаштааст.

It's not too late [2, с.160].

Ҳанӯз хеле дер нашудааст.

It was five oclock when I returned home*. – Соат панҷ буд, ки ман ба хона баргаштам.*

It is not very far to the barn in the field from my aunt's house. *– Аз хонаи холаи ман то анбори саҳро он қадар дур нест.* [‡]

It takes me nearly an hour to get back home from school*. - Барои ба хона баргаштан аз мактаб ду соат вақтамро мегирад.*

Дар ифодаи амале, ки бо масдар меояд:

[‡] Минбаъд тарҷумаи ҷумлаҳо аз забони англисӣ ба тоҷикӣ тарҷумаи худи муаллифи коранд.

It was nice of Beatrice to go to a shop in London and buy me these books because she knew I was found of painting [6, с.87].

- Бетрес медонист, ки ман расмкаширо дуст, медорам барои ҳамин ӯ ба Лондон барои харидани китобҳо рафт.

It is never late to say "thank you". *- Миннатдорӣ кардан ягон вақт дер намешавад.*

It is hard enough to part with your bosom friends. *– Ҷудо шудан аз дӯстони ҷонӣ амали хеле мушкил аст.*

It was all over *[4, с.31].*

- Ҳамааш тамом.

Дар ибораҳои бешахс бо феъли «**to happen», to seem, to turn out, to appear**. Илова бар ин, дар забони англисӣ ҷумлаҳои мураккаб метавонанд дар таркиби худ аз ибораҳои бешахс истифода намоянд:

It seemed to me I stood by the iron gate leading to the drive, and for a while I couldn't enter, for the way blocked to me [2, с.13].

- Ба назар менамуд, ки ман дар назди дарвозаи оҳание, ки ба роҳи калон пайваст мешуд, истода будам ва якчанд дақиқа дохил шуда натавонистам, барои он ки роҳ баста буд.

It seemed to me, as I sat there in bed,… [4, с.141].

- Ба назарам чунин менамуд, ки ман дар он ҷо дар кат хобам…

It looked wonderful, and the wig was perfect [7, с.124].

- Зебо менамуд ва мӯйи сохта низ олӣ буд.

Ҷумлаҳои бешахс бо феълҳои модалӣ:

Бояд зикр намуд, ки дар ин ҳолат мубтадои **one,** ки муодили худро ҳангоми тарҷума надорад, бояд истифода шавад:

It must have rained in the night, for when I woke the next morning I saw the roses in the garden were wet and silver [2, с.173].

- Бояд шаб борон борида бошад, вақте ки ман рӯзи дигар аз хоб хестам, гулҳоро тар ва нукрагин дар боғ дидам.

It would be left, Mrs de Winter , if not for one circumstance [6, с.154].

- Ин амал мавқуф гузошта мешавад, хонум Винтер, агар як ҳолат ба назар гирифта нашавад.

It was all my fault, because I had gone down into the bay [6, с.78].

- Хатои ман буд, барои ин ки ман ба майдон дохил шудам.

One must not cross the road here. *- Дар ин ҷо гузаштани роҳ мумкин нест.*

One cannot learn the cards for the exam in a day. *– Дар як рӯз аз худ кардани ҳамаи саволҳои имтиҳонӣ ғайриимкон аст.*

Тавре ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, қариб ҳамаи ҷумлаҳои бешахс дар забони англисӣ аз ҷонишини «**it**» истифода менамоянд. Бояд гуфт, ки ҳангоми тарҷума дар бисёр ҳолат он, умуман , тарҷума намешавад, масалан:

It's a pity you have to grow up [7, с.135].

- Афсӯс, ту бояд калон шавӣ

It's just a manner *[6, с.43].*

- Ин танҳо хислат аст.

Омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки дар ин миён ду гуруҳи мушаххас, ки нисбатан таваҷҷуҳи махсусро талаб мекунанд, мавҷуданд. Бояд дар хотир дошт, ки дар ҳама гуна ибораҳо замонҳои мухталиф ба монанди Simple, Continuous и Perfect Continuous метавонанд мавриди истифода қарор гиранд, масалан:

It wasn't until the name was repeated again that I had understood what a silly things I had said *[7, с.56].*

- То такроран хонда нашудани номам дарк накардам, ки чӣ гапи нодурустеро гуфтаам.

Намуди дигари ҷумлаҳо дар забони англисӣ дар таркиби худ хабар надоранд, ки ин амал бояд ҳангоми тарҷума дар шакли феълӣ будан ошкор шавад ва ё алоқаҳои дигар вобаста аз мантиқ мавриди истифода қарор гиранд. Дар ин намуди ҷумлаҳо ҷонишини «**it**» бо исм, сифат, зарф ва ё дигар намуди ибораҳо омехта мешавад, масалан:

It will change his life [6, с.82].

- Ин ҳаёти ӯро тағйир медиҳад.

It's not that, I swear *[4, с.82].*

- Ман барои он қасам нахӯрдаам.

It is very dirty outside, put on your old boots. *– Кӯча хеле ифлос аст, пойафзоли куҳнаатро пӯш.*

It's almost September and my nephew don't want to start school. *– Қариб моҳи сентябр аст ва ҷияни ман нияти ба мактаб рафтанро надорад.*

Ҷумлаҳо бо истифодаи феъл аз имконоти ҷумлаҳои боло тафовути камтар доранд. Дар ин намуди ҷумлаҳо низ сохтори ҷумлаҳои дар боло зикршуда вомехурад. Масалан, дар ибораҳои **to rain — борон боридан, to snow — барф боридан, to hail —ҷола боридан** ва ғайраҳо:

It was raining when we left London but you don't seem to have had it here *[7, с.144].*

- Вақте ки мо Лондонро тарк кардем, борон борида истода буд, аммо ба назарам дар шумо борон наборидааст.

Let's go home, it is getting dark. *- Биёед ба хона меравем, торик мешавад.*

It hailed yesterday and I am afraid that my garden was damaged. *– Дирӯз ҷола борид, метарсам, ки ба боғи ман зиён расонидааст.*

When it doesn't snow in winter one cannot ski or skate. *– Дар зимистон вақте барф намеборад, конкӣ ва лижаронӣ кардан номумкин аст.*

Бояд таъкид созем, ки дар ҷумлаҳои саволӣ ва инкорӣ сохтори ҷумлаҳои саволӣ барои осонфаҳм шудани маъно ва истифодаи сохтори ҷумлаи бешахс кумак мерасонанд, ки як дараҷа нофаҳмиҳоро аз байн мебаранд, масалан:

Is it possible to repair the statuette, Madam? asked Mrs. Daverns *[2, с.89]. – Оё таъмири ҳайкал имкон дорад, пурсид хонум Данвер.*

Is it windy today? Should I take my hat*? – Имрӯз ҳаво шамол аст? Кӯлоҳамро гирам?*

It hasn't rained for a week already, the ground is very dry. *Тӯли як ҳафта аст, ки борон наборидааст, замин хеле хушк шудааст.*

Умуман, бояд зикр намуд, ки ҷумлаҳои бешахс дар забони англисӣ васеъ истифода мешаванд. Онҳо чӣ дар таркиби ҷумлаҳои сода ва чӣ дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб омада, дар ифодаи маъноҳои мухталиф кумак мерасонанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки қоидаи мушаххас ва тартиби муайян сохтани ҷумлаҳои бешахс дар забони англисӣ мавҷуд будаанд. Сохтори ҷумла асосан чунин шакл мегирифтааст: **It + феъли to be + дигар аъзоҳои ҷумла**. Ҷонишини «It» дар ин намуди ҷумлаҳо шахсро ифода намекунад ва ба дигар забон тарҷума намешавад, аммо дар ташкили ҷумлаи англисӣ мавқеи асосӣ дорад.

А Д А Б И Ё Т

1. Аксененко Б.Н. Предлоги английского языка / Б.Н. Аксененко. - М.: Изд-во лит.на иностр.яз., 1956. – 320 с.
2. Каращук П.М. Словообразование английского языка. Учебное пособие для студ. высш. проф. образования / П.М. Каращук. – М.: Высш. шк., 1977. – 303 с.
3. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ.1 / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 270 с.
4. Туйгунов Н.Ҳ. Сопоставительный анализ лексики, обозначающей части тела в таджикском и английском языках / Н.Ҳ. Туйгунов. – Душанбе, 2012. – 164 с.
5. Туйғунов Н.Ҳ. Луғати мухтасари синонимҳои англисӣ-тоҷикӣ. Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни макотиби олӣ / Н.Ҳ. Туйғунов. – Душанбе, 2010. – 140 с.
6. New Webster's Dictionary of the English Language. College Edition, USA, Fifth Print, 1989. – 1856 p.
7. Standart Tajik-English Dictionary. Compiled and Edited by R.B. Olson, R.A. Olson. - Star Publication, 2000. - 615 p.

БАЪЗЕ МУШКИЛОТИ ИСТИФОДАИ ҶУМЛАҲОИ БЕШАХС ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба ҷумлаҳои бешахс фикру андешаронӣ намуда, онро аз нигоҳи муқоисавӣ таҳлил намудааст. Ҷумлаҳои бешахс ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ хусусиятҳои хосси худро доранд. Бинобар ин, дар мақола тафовутҳо ва умумиятҳои ҷумлаҳои бешахс мавриди таҳлили пурра қарор гирифта, муаллиф кӯшиш намудааст, ки онро аз нигоҳи худ баррасӣ намуда, бо дарназардошти андешаҳои дигар хулосаҳои худро пешниҳод намояд. Аслан сохтори ҷумлаҳои забони англисӣ аз забони тоҷикӣ фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, ҳангоми муқоиса бисёр тафовутҳоро мушоҳида кардан мумкин аст. Ин амал ҳам дар ҷумлаҳои ҳикоягӣ, ҳам хабарӣ ва ҳам саволӣ ба назар мерасанд. Таҳлилҳо

нишон медиҳанд, ки ҷумлаҳои бешахс низ то дараҷае дар забони тоҷикӣ дигаргунаанд. Ин тафовутро махусан ҳангоми тарҷума дидан мумкин аст, зеро зарурати ифода намудани шахс дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ҳангоми тарҷума аён мешавад. Тарҷумаи ҷумла аз забони англисӣ ба тоҷикӣ нишон медиҳад, ки дар кадом ҳолат зарурати нишон додани иҷрокунандаи амал ба миён меояд. Ҷумлаҳои забони англисӣ аз рӯйи сохтор ҳамеша аз забони тоҷикӣ ва ҳатто забони русӣ фарқ мекунанд ва барои ҳамин ҳам дар онҳо ҳамеша истифода шудани мубтадо ва хабарро мушоҳида кардан мумкин. Дар забони англисӣ ҷумлаҳои бешахс аз рӯйи принсипҳои дигар сохта мешаванд ва аз забонҳои англисӣ ва русӣ тафовут доранд. Дар забони англисӣ агар дар ҷумла мубтадо ва хабар мавҷуд набошад, он аз нигоҳи грамматикӣ ғалат маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷума мутарҷимон ба мушкилиҳо дучор мешаванд ва то дараҷае ҳангоми ифодаи маъно ба ғалатқориҳо роҳ медиҳанд. Дар мақола оид ба ҳамин ҷанбаъҳои масъала муаллиф рӯшанӣ андохтааст.

Калидвожаҳо: ҷумлаи содаи бешахс, сохтор, грамматика, категория, синтаксис, ҷумлаи бешахс, забон, ҷонишин, тарҷума, сохтори ҷулаҳои бешахс, тафовут, хусусияти хос, умумият.

НЕКОТОРЫЕ ТРУДНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор анализирует безличные предложения в сопоставительном плане. Безличные предложения и в английском и в таджикском языках имеют свои особенности. Одновременно здесь автор рассматривает общность и отличие безличных предложений, а также автор, анализируя мнение языковедов, предлагает свои выводы по поводу безличных предложений. В статье большое количество переводов предложений предложено автором и указано в сносках. Надо отметить, что структура предложений в английском языке во многом иная, чем в таджикском языке. Поэтому при сравнении предложений можно наблюдать и заметить эти недопонимания. Эту особенность можно наблюдать и в утвердительном, и в отрицательном, и вопросительном предложениях. Анализы материалов показывают, что безличные предложения в таджикском языке имеют другую структуру. Эту особенность можно заметить при переводе предложений, так как при этом можно установить необходимость указания на личность в предложениях. Перевод предложения с английского языка на таджикский показывает, в каком случае необходимо указать личность говорящего. В английском языке предложения по структуре различаются и в русском, и в таджикском языках, поэтому в них всегда можно наблюдать использование подлежащего и сказуемого. В таджикском языке безличные предложения образуются по другому принципу, и они различаются от английского. В английском языке, если в предложении не используются подлежащее и сказуемое, то это предложение считается грамматически неправильным. Поэтому, при переводе переводчики всегда сталкиваются с трудностями и в какой-то степени не могут передавать точный смысл предложения. В данной статье рассматриваются именно такие проблемы и трудности. Английское предложение по своей структуре всегда отличается от русского и таджикского, потому что в нем всегда есть подлежащее и сказуемое (точнее, должны быть). В английском языке безличные предложения строятся по другому принципу, не как в русском или в таджикском языке. Поэтому при переводе мы затрудняемся, не можем понять смысл предложения. Все эти примеры заставили автора исследовать именно эту проблему.

Ключевые слова: простое предложение, структура, грамматика, категория, синтаксис, безличные предложения, язык, местоимения, перевод, структура безличных предложений, разница, особенность, общность.

SOME DIFFICULTIES OF USING AN IMPERSONAL SENTENCES IN THE ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

In this article, the author analyzes impersonal sentences in a comparative plan. Impersonal sentences both in English and in Tajik have their own characteristics. At the same time, the author considers the community and the difference in impersonal sentences in the article, and the author, analyzing the opinion of linguists, suggests his conclusions about impersonal sentences . In the article a large number of translations of sentences are offered by the author and are indicated in a footnote. It should be noted that the structure of sentences in the English language is much different than in the Tajik language. Therefore, when comparing sentences, you can observe and notice these misunderstandings. This feature can be observed in an affirmative, and in a negative and interrogative sentence. Analyzes of materials show that impersonal sentences in the Tajik language have a different structure. This feature can be seen when translating sentences, as when translating it is possible to establish the need to indicate the identity of the sentences. Translation of the sentence from English into Tajik indicates in which cases it is necessary to indicate the identity of the speaker. The sentence in English is structurally different in both Russian and Tajik, so you can always observe the use of the subject and the predicate in them. In the Tajik language, impersonal sentences are formed on a different basis and it differs from English. In English, if the subject and the predicate are not used in the sentence, this sentence is considered grammatically incorrect. Therefore, when translating translators always face difficulties and to some extent can not convey the exact meaning of the sentence. In this article, such problems and difficulties have been discussed. English sentence on its structure is always different from Russian and Tajik, because it always has a subject and a predicate (more precisely, it should be). In English, impersonal sentences are built on a different basis, neither in Russian nor in Tajik. In English, a sentence in which there is no subject or predicate is considered grammatically incorrect. Because of this during the translations we find it difficult to understand the meaning of the sentences . All these examples led the author to investigate these proposals.

Key words: simple sentence, structure, grammar, category, syntax, impersonal sentences, language, pronouns, translation, structure of impersonal sentences, difference, feature, community.

Сведения об авторе: *Саидова Мавзуна Абдухакимовна* - Финансово-экономического института Таджикистана, ассистент кафедры иностранных языков. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, 734067. E-mail: mavzuna.saidova@list.ru

Information about the author: *Saidova Mavzuna Abdukhakimovna* – Finance and Economics Institute of Tajikistan, assistant of the Department of Foreign Languages. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova street 64/14, 734067. E-mail: mavzuna.saidova@list.ru

---

УДК: 42

ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ ОБОБЩЕННОГО ЗНАЧЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Саидов Д.И.
Филиал Московского государственного университета им. М.В. в г. Душанбе

При написании данной статьи о выражении обобщенного значения в английском языке нами была сделана попытка выявить факт существования определенных конструкций, которые могут быть использованы для выражения обобщенного значения в английском языке. Исследование показало, что большинство ученых придерживаются той точки зрения, согласно которой в английском языке не существует подобного типа предложения, которое обладало бы своей структурно-грамматической и семантической нагрузкой. Однако в процессе изучения проблемы выражения обобщенности в английском языке мы столкнулись со следующим моментом. Ряд ученых не разделяет данную идею и придерживаются той точки зрения, что в английском языке существует понятие «обобщенное предложение».

При рассмотрении вопроса выражения обобщенности в английском языке языковедами выделяются два основных момента. К первому обычно относят ***классовую референтность,*** иначе называемую ***обобщенная референтность***, которая обозначает класс предметов в совокупности:

The potato was first cultivated in South America - ***Картофель*** впервые был выращен в Южной Америке.

Potatoes were introduced into Ireland by the end of the 17th century - ***Клубни картофеля*** были завезены в Ирландию в конце 17-го века.

The Irish economy became dependent upon ***the potato*** - Экономика Ирландии сильно зависела от ***картофеля***.

Именные группы ***the potato*** и ***potatoes*** в вышеупомянутых предложениях обычно называются ***обобщенно (референтно) именные группы***. В вышеприведенных примерах именные группы (ИГ) не описывают определенное семейство или же вид картофеля, а описывают класс клубненосного растения, а именно: Solanum tuberosum (паслён клубненосный).

Знаменитый шведский лингвист, Эстен Даль, говоря об обобщенных именных группах отмечает, что они используются для указания классов или же типов объекта [3, с.43]. Далее автор ссылается на Манфреда Крифку и утверждает экзистенциальность двух основных способов использования именных групп для выражения обобщенного значения. К первому способу он относит именную группу, выражающую обобщенное значение в контексте, где речь идет о высказывании, которое является закономерным или же общепринятым фактом о разновидности или классе объекта [3, с.45] К примеру:

Beavers build dams - Бобры обычно строят плотины.

В русском эквиваленте мы наблюдаем наличие наречия ***обычно***, которое указывает на характерную особенность данного типа животного к выполнению вышеупомянутого действия. Данное предложение М. Крифка относит к ***описательному типу предложения***.

Ко второй группе Даль Э. относит предложения, в которых именная группа используется для выражения обобщенности, называемой ***классовым предикатом.*** В нижеследующем предложении автор говорит не об изучении конкретного представителя отряда грызунов, а говорится о семействе бобровых:

The zoologist was studying the beaver - Зоолог изучал бобра.

Предикаты в предложениях, которые содержать вышеперечисленные именные группы называются ***классовые предикаты*** и ***объектные, предикаты*** соответственно.

Особенность ***классовых именных групп*** заключается в том, что они очень часто встречаются в обобщенных предложениях:

Potatoes are served whole or mashed as a cooked vegetable - Картофель можно подавать в мундире или как пюре.

The potato is highly digestible - Картофель очень легко усваивается организмом.

Классовая именная группа в данном предложении выступаетт в роли подлежащего. Само предложение выражает действие, характерное для данного класса овоща. Из чего следует, что главная особенность классовых именных групп заключается в том, что мы абстрагируем предмет/объект от остального класса, к которому он принадлежит. Соответственно, в обобщенных предложениях мы абстрагируемся от конкретного случая или же факта.

Вышеуказанным группам противопоставлены ***объектно (референтно) именные группы***. Их особенность заключается в том, что они указывают на определенный объект из общего класса, к которому он относится.

После ***обобщенной референтности,*** используемой для выражения обобщенности, следует ***пропозиция*** (лат. propositio — основное положение, предпосылка, предмет, тема)***,*** которая также служит в английском языке для обобщенного значения. Пропозиция в предложении служит не для указывания определенного отрезка высказывания или предложения, а акцент делается на основное содержание предложения или же высказывания.

a) John smokes a cigar after dinner - Джон курит сигару после ужина.

b) A potato contains vitamin C, amino acids, protein and thiamine - Картофель содержит витамин С, аминокислоты, протеин и тиамин.

В примере ***a*** не описывается отдельно взятое событие, а описывается конкретное действие, имеющее тенденцию повторяться. Следовательно, описывается процесс действия, которое является обобщенным. В примере ***b*** не упоминается конкретный картофель, содержащий определенный перечень витаминов. В нем подчеркивается обобщенные свойства биологически активных веществ картофель, сделанных за счет изучения какого-то сорта картофеля.

Пропозиция обычно является связующим звеном общей идеи всего предложения, в отличие от ***обобщенной референтности***, где главная роль отводится именной группе. Предложения с пропозициями именуются обычно как ***описательные предложения*** или же чаще всего ***обобщенные предложения***. Обобщенные предложения обычно противопоставляются общим предложениям, где обычно описывается определенное действие или особенность конкретного объекта. Предикат в данных предложениях может быть ***описательным*** или же ***индивидуальным***. Необходимо отметить, что в грамматике английского языка можно найти другие определения для обобщенных предложений: гномическое, диспозициональное, общее, или же характерное.

Даль Э. отмечает следующий момент, согласно которому ряд именных групп в английском языке не обладают определенными средствами выражения обобщенного значения, однако он отмечает, что ни все именные группы можно включать в данную группу. Так, в английском языке существительные множественного числа без выраженного детерминанта, существительные единственного числа с неопределенным артиклем, а также существительные единственного числа с определенным артиклем могут быть использованы для выражения обобщенного значения.

Однако большинство примеров показали, что определенный артикль в английском языке не всегда может выражать обобщенное значение. Данный момент можно проследить на примерах, которые были приведены выше. Так, в предложении ***the beavers build the dam*** автор может указывать на конкретную группу бобров, обитающую в отдельно взятом районе, которые

обычно строят плотину. В следующем предложении: ***the gold is expensive*** автор ссылается на конкретное количество золота, предлагаемое за условную сумму.

Нужно также отметить, что большинство ученых занимающиеся данной проблемой (Карлсон Г., Даль Э., Вендлер З.) отмечают тот факт, что классовые и описательные (обобщенные) предложения, которые являются главными способами выражения обобщенности в английском, языке могут быть использованы как в настоящем, прошедшем, так и в будущем времени:

John smokes a pipe.
John is smoking a pipe.
John has smoked a pipe.
John will smoke a pipe.
John smoked a pipe.

Нам представляется, что это утверждение противоречит главному принципу использования времени в английском языке. Как известно, время в английском языке играет очень важную роль при передаче главной идеи всего высказывания. Так, если рассмотреть вышеприведенные примеры, то в первом случае, ***John smokes a pipe*** автор указывает на общее состояние агента действия, которое может быть ему свойственно. Однако в следующем примере, ***John is smoking a pipe,*** то в этом случае мы говорим о перманентном состоянии агента, ибо ***John*** может и не является заядлом курильщиком. В примере с будущим, выраженным при помощи вспомогательного глагола will, нам представляется, что данное действие может быть и не будет выполнено ***will*** выражает спонтанное действие, которое может быть и не будет выполнено.

Таким образом, нам представляется, что понятия обобщенность и обобщенное предложение в английском языке не обладают структурно-грамматической и семантической выраженностью. Исследователями, занимающиеся данной проблемой, в качестве показателя обобщенного значения указывают на артикли, которые часто используются для выражения данного явления, однако, на наш взгляд, артикль в английском языке не всегда может быть использован для данной цели. Неопределённый артикль может быть использован для выражения обобщенного значения, однако он выделяет данный субъект/объект из всего класса или из группы. Что касается определенного артикля в английском языке то здесь нужно сказать, что при использовании определенного артикля автор зачастую специально делает акцент на субъекте или объекте, о котором говорится в речи. Использование настоящего, будущего и прошедшего времени в обобщенном значении, на наш взгляд, неприемлемо в силу характерных особенностей английских времен. Каждое время в английском языке обладает своей семантико-грамматической особенностью. Если настоящее время еще можно использовать для выражения обобщенного предложения, то прошедшее и перфектное не может быть нами принято.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. [Электронный ресурс] www.washingtonpost. com/news/ worldviews/wp/2015/04/23/the-worlds-languages-in-7-maps-and-charts/ (2.03.2018)
2. Scott L. Montgomery, Does science need a global language, 226 pg.
3. Östen Dahl, Grammaticalization in the North: Noun Phrase Morphosyntax in Scandinavian Vernaculars, 2007. - 281 pg.
4. The Generic Book, Carlson and Pelletier. - University of Chicago, 1995. - 240 p.
5. Смирницкий А.И. Морфология английского языка / А.И. Смирницкий. - М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1959. - 440 с.
6. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка / М.Я. Блох. - М.: Высшая школа, 1983. - 383 с.
7. Иванова И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. - М.: Высш. школа, 1981. - 285 с.
8. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка / Б.А. Ильиш. - Л.: Просвещение, 1971. - 366 с.

МАХСУСИЯҲОИ ИФОДАИ ҶАМЪБАСТИ МАЪНӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Забони англисӣ яке аз забонҳоест, ки шумораи истифодабарандагонаш хеле зиёд аст. Мувофиқи инфографикаи *The Washington Post,* ки бо ҳамкорӣ бо ЮНЕСКО пешниҳод гаштааст, санад ба сентябри соли 2015 забони англисӣ барои зиёда аз 520 миллион нафар ҳамчун забони модари ва бештар аз 600 миллион нафар онро ҳамчун забони дуюм истифода мебаранд. Дар маҷмӯъ беш аз 1 миллиарду 100 миллион нафар онро барои муошират, бизнес ва муҳимтар аз ҳама дар соҳаи илм истифода мебаранд. Тибқи маълумоте, ки аз ҷониби олими машҳури амрикоӣ Скотт Л. Монтгомери пешниҳод гаштааст. Қариб 90% олимони соҳаи гуногун фаъолияти илмии худро бо забони англисӣ пеш мебаранд. Тамоюли омӯзиши забони англисӣ имрӯз хеле баланд аст. Таҳқиқоти

типологие, ки аз ҷониби забоншиносони кишварҳои гуногун гузаронида мешавад, як қатор мушкилотро фаро мегирад. Аммо дар раванди пешбурди масъалаҳои пештара таҳқиқотчиён бо масъалаҳои нав рӯ ба рӯ мешаванд. Чунончи як семинаре бахшида ба масъалаи «Ифодаи умумият дар забони англисӣ» соли 1987 дар Донишгоҳи Стэнфорд гузаронида шуд. Мақсади семинар ин имконият фароҳам сохтан ба шаш олимони донишгоҳҳои гуногун дар баррасисозии ҳалли масъалаи ифодаёбии умумият дар забони англисӣ буд. Вохӯрии мазкур доир ба мусоидат намудани ҳалли як қатор масъалаҳои марбут ба омӯзиши мушкилоти забони англисӣ буд. Бояд қайд кард, ки ҳар яке аз ин шаш иштирокчиёни семинар дар омӯзиши ин масъала таҷрибаи ғанӣ доштанд: Грегори Н.К., Ченаро Ч., Манфред К., Гуденхарт Л., Франсис Ч.Р., Элис тер М. Дар рафти таҳлил муайян гашт, ки фикру хулосаҳои иштирокчиён на ҳама вақт аз ҷониби дигарон ҳамаҷониба дастгирӣ меёфт. Дар рӯзҳои охири семинар конфронсе бо мақсади баррасисозии натиҷаҳои иштирокчиён бо натиҷаҳои кории эшон ташкил гашт.

Калидвожаҳо: гурӯҳҳои номӣ, ҷумлаҳои умумишахс, дараҷаи предикативӣ, дараҷаи умумишахс, пропозитсия, предикати баёнӣ/инфиродӣ, мавҷудият.

ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ ОБОБЩЕННОГО ЗНАЧЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Английский язык является одним из самых распространенных языков мира. Согласно инфографике представленной The Washington Post, а также в сотрудничестве с ЮНЕСКО на сентябрь 2015 года английский язык является родным для более 520 миллионов людей, а также более 600 миллионов людей используют его как второй язык. В совокупности более 1 миллиарда и 100 миллионов людей используют этот язык в коммуникации, в бизнесе, и главное, в сфере науки. Согласно данным, приведенным известным американским ученым Скоттом Л. Монтгомери почти 90% процентов всей научной деятельности осуществляется именно на английском языке. Тенденция изучения данного языка очень высока на сегодняшний день. Типологические исследования, которые проводятся со стороны языковедов различных стран, охватывают широкий спектр проблем. По мере решения старых задач исследователи сталкиваются с новыми. Так, в 1987 году в университете Стэнфорда был организован семинар, посвящённый “Вопросам обобщенности”. Целью семинара было дать возможность шестерым ученым встретиться в университете с целью решения вопросов, касающихся обобщенного значения в английском языке. Эта встреча должна была способствовать решению ряда вопросов, касающихся исследования данной проблемы в английском языке. Нужно отметить, что каждый из шести участников имел опыт работы исследования данной проблемы: Грегори Н.К., Дженаро Ч., Манфред К., Гуденхарт Л., Франсис Дж. Р., Элис тер М.В процессе анализа материала нами был выявлен факт того, что идеи и заключения, к которым пришли участники вышеупомянутой школы не всегда принимались и поддерживались всеми членами группы. В конце семинара была организована конференция, на которой участники школы выступили с результатами своих работ.

Ключевые слова: именные группы, обобщенные предложения, классовые предикации, обобщенные предикации, пропозиция, описательный/индивидуальный предикат, экзистенциальность.

PECULIARITIES OF EXPRESSION OF THE GENERALIZED VALUES IN THE ENGLISH LANGUAGE

English is one of the most widely spoken languages in the world. According to the infographic provided by The Washington Post in cooperation with UNESCO for September 2015, English is native language for more than 520 million people, and more than 600 million people spoke it as a second language. The total number of speakers exceeds 1 billion and 100 million. People use this language in communication, business and most importantly as a language of science. According to the information given by the famous American scientist Scott L. Montgomery, almost 90% of all scientific activity is carried out in English. The tendency of studying this language is very high even today. Typological researches conducted by the linguists of different countries, cover a wide range of problems. As the old tasks are resolved, the researcher faces new ones. So in 1987 at the University of Stanford was organized a seminar on "Issues of generics". The aim of the seminar was to enable six scientists to meet at the university with their vision of resolving questions relating to issues of generics in English language. This meeting was supposed to help in resolving a number of issues related to the study of this problem in English language. It should be noted that each of the six participants had experience working on this problem: Gregory N.C., Gennaro C., Manfred K., Godehard L., Francis J.R., Alice ter M. The study of material revealed the fact that the ideas and conclusions to which the participants of the school came were not always accepted and supported by all members of the group. At the end of the seminar there was a conference during which researchers could deliver their results.

Key words: noun phrases, generic sentences, class predications, generic predications, proposition, descriptive / individual predicates, existential.

Сведение об авторе: ***Саидов Д.И.*** - Филлиал Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе, ассистент кафедры “Лингвистика”. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар 35/1, 734003. E-mail: **daler_saidov@mail.ru.** Телефон: **(+992) 901-77-22-13**

Information about the author: ***Saidov D. I.*** - Branch of Moscow state University. M. V. Lomonosov in Dushanbe, assistant Professor, Department “Linguistics”. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bokhtar street 35/1, 734003.
E-mail: **daler_saidov@mail.ru.** Tel: **(+992) 901-77-22-13**

А Д А Б И Ё Т Ш И Н О С Ӣ
Л И Т Е Р А Т У Р О В Е Д Е Н И Е

УДК: 891.550

ХУДОЙ ШАРИФЗОДА ВА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ АДАБИЁТШИНОСИИ МУОСИРИ ТОҶИК

Раҳмонзода Абдуҷаббор
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Халқи тоҷик суханро бузургтарин пайомад дониста, ба он арҷ мегузорад ва ба қадри каломи шево расида, дар гуфтори худ аз дурдонаҳои шакарини он истифода мекунад ва бо ин роҳ некию накӯкорӣ, хайру эҳсон ва арҷ гузоштан ба волидайну омӯзгорро тарғиб месозад. Дар баробари ин, оинаи зиндагӣ будани ин ганҷро ситоиш карда, аз тифлӣ ба ӯ пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори некро омӯзонида, вайро бо панду андарз, таъбиру ибораҳои латиф одат мекунонад ва дар замираш парастиши суханро ҷой карда, тифли нозпарварро бо ин роҳ баркамолу адабпарвар месозад.

Пешиниёни мо то ба имрӯз дар таҳи болини кӯдак китоб гузошта, ӯро бо алла навозиш мекарданд ва нахустин пандҳои омӯзандаро дар ҳофизаи вай ҷой намуда, барои суханшинос шуданаш кӯшиш ба харҷ медоданд. Ҳамин аст, ки аксари кӯдакону наврасони мо баробари бӯйи шири модар мазаи суханро бо ҳавас эҳсос карда, тавассути ин хизонаи маънӣ хушгуфтору хушбаён ва рамзфаҳму киноясанд ва маънишинос гардида, ба қадри ин унсури тавонманди ифтихори миллӣ мерасанд.

Ба пиндошти мо, олими забардаст, донишманди нуктасанҷ, муаллими сахтгир ва устоди раҳнамо Худоӣ Шарифзода аз ҳамин сарчашмаи маърифати халқ об нӯшида, дар тӯли умри пурбаракати хеш танҳо ситоиши суханро карда, ба ҳазорҳо нафар тарзи баёну андешаро омӯзонида, дар навишторашадабро ситоишу инсонро парвариш кардааст.

Худоӣ Шарифзода дар тӯли фаъолияти илмию адабии худ ба таҳқиқи масъалаҳои назарияи адабиёти классикӣ ва таърихи адабиёти гузаштаву муосири тоҷик даст зада, бисёре аз муаммоҳои адабиро натанҳо таҳқиқ кардааст, балки ба бештари он шарҳи илмию назарӣ навишта, моҳияти эҷоди бадеӣ ва раванди рушди марҳалаҳои адабиро тавассути ҳунари асил бозгӯ гардонидааст. Вай дар доираи меъёрҳои адабӣ масъалаҳои назарию эстетикии таҳаввулоти назму наср ва равандҳои адабиро дар асоси эҷодиёти адибони ҷудогона таҳқиқ карда, аз рӯйи принсипҳои адабиёт онҳоро баҳогузорӣ намуда, ҳусну қубҳи офаридаҳои бадеиро саҳеҳ ва равшан ошкор сохтааст. Чунин тарзи муносибат аз омӯзиши амиқ ва ҳамаҷонибаи осори классикии тоҷику форс, адабиёти ҷаҳонӣ ва таҳқиқи умдатарин муаммоҳои адабӣ сарчашма гирифта, ба дарёфти назария ва эстетика пайванд гардидааст.

Вай мактаби бузурги адабиётшиносӣ ва шарқшиносии русро аз бар намуда, асосҳои назарии ин мактабро пурра фаро гирифта, шоҳкориҳои назарии муҳаққиқони ҷаҳониро мутолиа карда, аз осори назариву таърихии халқаш истифода намуда, доираи ҷаҳонбинӣ, дониш ва маҳорати таҳқиқгариашро сайқал дода, аз солҳои 60-уми асри XX ба таҳқиқи масъалаҳои умдаи филологӣ даст зада, то ба имрӯз ба дастовардҳои бузурги илмӣ ноил гардидааст. Бо саъй ва кӯшиши вай дар адабиётшиносии тоҷик мактаби алоҳидаи омӯзиши осори пурғановати адабиёти классикии тоҷик пайдо шуда, рушду нумӯ ёфта истодааст.

Таҳқиқи масъалаҳои мубрами адабиётшиносии муосири тоҷик ва нақди адабӣ як паҳлуи назарраси фаъолияти адабиётшиносии Худоӣ Шарифзодаро дар бар гирифта, дар ин самт донишманди арҷманд мақола ва таҳқиқоти зиёд ба анҷом расонидааст. Вай ба ҳунари адабӣ аз доираи муаммоҳои илми суханварӣ, бахусус, назарияи адабиёт, нақди адабӣ, адабиётшиносии муқоисавӣ ва меъёрҳои эстетикаи муосир наздик шуда, дар нақдаш ба ҷаҳонбинӣ, истеъдод, маҳорат, ҷустуҷӯ ва навоварии адиб баҳои воқеӣ дода,

норасоӣ ва камбудиҳои кори адабиро дуруст муайян карда, роҳи минбаъдаи эҷодро холисона тавсия медиҳад. Дар мақолаҳои илмиаш муҳаққиқ ба маҳорати адабии эҷодкор аз нигоҳи муосирият, бадеият, марҳилаи адабӣ, таъсирмандӣ ва муқоисавию таҳлилӣ баҳогузорӣ намуда, мақом ва маҳорати адиберо, ки мавриди пажӯҳишаш қарор гирифтааст, воқеъбинона равшан месозад. Ҳамин хусусияти таҳқиқгарии олими нозукбинро академик Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ эҳсос карда, таъкид карда буданд, ки: “Худоӣ Шариф хоҳ аз адабиётшиносию танқиди гузашта сухан ронад, хоҳ масъалаҳои адабиёту танқиди муосирро аз назар гузаронад, нишонаҳои конкретии инкишофу таҳаввули протсесҳоро меҷӯяд, ба рӯйдодҳои адабӣ ва илмӣ муносибати конкретии таърихӣ зоҳир карда, моҳияти иҷтимоӣ ва ғоявию эстетикии онҳоро чун ҳодисаи ба худ хосе ошкор намудан мехоҳад” [8, с.3-4].

Дар ҳақиқат, принсипи таҳқиқ ва пажӯҳандагии Худоӣ Шарифзода мушаххас ва дақиқ буда, дар ҳар як мақола ва таҳқиқоти ӯ асолати ҳунари адабӣ ва илмӣ мушоҳида шуда, қонунмандии таҳлили асари бадеӣ риоя мегардад. Вай ба ҳар як асаре, ки мавриди омӯзишаш қарор мегирад, баҳои воқеӣ дода, маҳорати эҷодии адабиро дар ҷараёни рушди адабӣ дақиқ муайян менамояд. Чунин муносибат боиси таҳлили дурусти асари бадеӣ ва омили равшан кардани маҳорату истеъдоди адиб мегардад.

Ҳамин тарзи муносибат дар фаъолияти илмию пажӯҳишии Худоӣ Шарифзода дар аксари мақола, тақриз, китобиёт ва нақду баррасиҳояш ба мушоҳида мерасад. Минбаъд ин тарзи таҳқиқ дар таълифоти донишманд ташаккул ёфта, бо масъалаҳои умдаи назариявӣ, адабиётшиносӣ ва равандҳои адабӣ омезиш меёбад ва ҷанбаи сирф илмӣ касб намуда, барои муайян кардани ташаккул ва таҳаввули адабиёти муосири тоҷик ва даврaҳои алоҳидаи он нақши босазоро иҷро мекунад.

Дар аксари мақолаҳое, ки дар маҷмӯаҳои “Шоир ва шеър” [4], «Ҷилои ситораҳо» [5], “Услуб ва камолоти сухан” [3] ҷойгир шудаанд, ҳамин принсипи таҳқиқгарии Худоӣ Шарифзодаро мушоҳида намудан мумкин аст. Дар маҷмӯаи “Услуб ва камолоти сухан” донишманди некӯсияр мақола ва пажӯҳишҳоеро, ки ба адабиёти муосир бахшида шудаанд, бештар ҷой дода, дар ҳар кадоми он моҳияти ҳастии адабиётро бо тарзи хос таҳлил карда, асарҳои адибони тоҷикро дуруст нақду баррасӣ кардааст. Маҷмӯаи мазкур аз ду қисм иборат буда, дар қисми якум мақолаҳое ҷамъ оварда шудаанд, ки мавзӯи баҳси онҳо масъалаҳои назарияи адабиёти классикии тоҷик мебошад. Дар қисми дуюм нигоштаҳое ҷой дода шудаанд, ки дар онҳо масъалаҳои умдаи адабиёти муосири тоҷик ва эҷодиёти баъзе адибони соҳибзавқ ва баркамоли тоҷик ба доираи таҳқиқ кашида шудаанд.

Дар ин мақолаҳо диди таҳқиқии адабиётшинос ниҳоят дақиқ буда, он ба масъалаҳои нақди адабӣ, дарки моҳияти ҷараёнҳои адабӣ ва тамоюлҳои нав касб кардани адабиёт ва маҳорати эҷодии адибони алоҳида бахшида шудаанд. Махсусан, дар мақолаҳои “Мазмун ва шакл дар шеъри имрӯзи тоҷик”, “Анъанаи адабӣ ва ҷустуҷӯи эҷодӣ”, “Каломи шеърӣ ва каломи бадеъ”, “Таҷдиди назар ба адабиёти шӯравӣ”, “Таърихи адабиёт ва афкори ҷадид”, “Масоили маърифат ва ҳунар дар адабиёти шӯравии тоҷик”, “Озурдагон ва умедворон”, “Таҳаввулоти услубӣ дар адабиёти муосири тоҷик”, “Сухан аз адабиёти миллии тоҷик”, “Инсон дар марзҳои шеъру шоирӣ”, “Миллият ва сиёсат дар адабиёти аҳди шӯравӣ” муҳаққиқ кӯшидааст, ки бештар масъалаҳои назму насри муосирро мавриди пажӯҳиш қарор дода, оид ба таҳаввули шаклу мазмуни баъзе жанрҳои адабӣ, сабку услуби адибони муосир, ҷанбаи миллӣ гирифтани насри бадеии тоҷик, вазъи имрӯзаи каломи бадеӣ, зарурати таҷдиди назар ба адабиёти давраи шӯравии тоҷик ва масъалаҳои дигари эҷоди бадеӣ изҳори назар намояд.

Дар мақолаи “Ташаккули услуб ва камолоти суханварӣ” муҳаққиқ мушоҳидаҳои худро доир ба адабиёти муосири тоҷик баён намуда, доир ба таҳаввули услуби бадеии адибони муосири тоҷик диди воқеъбинона карда, вобаста ба интихоби жанрҳои адабӣ ҷиҳати ташаккул ва таҳаввули сабки бадеӣ изҳори назар менамояд. Аз ҳама муҳим, олими нуктасанҷ таъсири услуби бадеиро дар ташаккулу тафаккури бадеии адиб муҳим шуморида, дар муқоиса қонунмандии сабки баёнро таҳқиқ кардааст. Ба ҳамин монанд, дар мақолаи “Шоир ва шеър” ҷанбаҳои назарии шеърро шарҳ дода, нақши шоирони тоҷикро дар муқоисаи дирӯзу имрӯз арзёбӣ кардааст. Дар ин мақола “масъалаи муносибати шоир ба шеър, шахсияти шоир, чигунагии сифату арзиши он дар тӯли

таърихи дуру дарози мавҷудияту инкишофи адабиёт” ҷойи намоён дошта, таъсири сухани воло, аз ҷумла шеъри баланд, дуруст мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Дар мақолаҳои дигар, ки ба эҷодиёти адибони тоҷик устод Садриддин Айнӣ, Ҷалол Икромӣ, Сотим Улуғзода, Раҳим Ҷалил, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор Сафиева, Гулназар Келдӣ ва дигарон бахшида шудаанд, ҷараёни инкишофи адабиёти тоҷик дар марҳилаҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифта, маҳорат ва истеъдоди фитрии ин адибон муайян шуда, нақши онҳо дар пешрафти адабиёти тоҷик дуруст равшан гардидааст.

Худоӣ Шарифзода ба эҷодиёти устод Садриддин Айнӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир карда, нақш ва мақоми ӯро дар пешрафти адабиёти садаи ХХ арзишманд мешуморад. Вай дар мақолаи “Устод Айнӣ ва мафкураи таърихии халқ” ба шахсияти устод Айнӣ баҳои воқеӣ дода, дар асоси мисолҳои равшан ва далелҳои муътамад саҳми намоёни устодро дар ташаккули адабиёти муосири тоҷик ва боло рафтани худшиносии миллӣ таҳқиқ кардааст. Ба андешаи муаллиф, устод Айнӣ тақдири таърихии халқи тоҷикро дар асарҳояш воқеъбинона тасвир карда, дар ташаккули тафаккури халқаш ҳиссаи сазовор гузоштааст. Муҳаққиқ шахсияти устод Айниро аз нуқтаи назари таърихию фалсафӣ таҳлил карда, маҳорати ӯро дар тасвири тақдири таърихии халқи тоҷик, таҷассуми симои шахсиятҳои таърихиву воқеии он, интихоби жанрҳои адабӣ ва маҳорати суханпардозию муҳокотофаринӣ реалистона баҳогузорӣ намуда, ҷой ва мавқеи созандаи ин адиби барҷастаро дар адабиёти садаи ХХ дуруст муайян кардааст.

Дар мақолаҳои “Устод Айнӣ дар бораи сайф ва қалам”, “Диди ҳамосаи миллӣ дар эҷоди бадеии Айнӣ ва дигарон” низ Худоӣ Шарифзода ба шахсияти устод Айнӣ назари таҳқиқ афканда, мероси илмию адабии устодро мавриди пажӯҳиши амиқ қарор додааст. Ба пиндошти донишманд, аввали садаи ХХ барои халқи тоҷик давраи ниҳоят мураккаб ва тақдирсоз ба ҳисоб меравад. Дар ҳамин давраи сарнавиштсоз масъулияти ниҳоят гарон – бедории тафаккури миллии наслҳои инқилобгар бар дӯши Садриддин Айнӣ ва ҳаммаслакони ӯ афтода, маҳз бо саъю талош ва кӯшишҳои бевоситаи ин абармарди адаб мақолаҳои ватандӯстона дар рӯзномаю маҷаллаҳои даврӣ интишор мешуд, ки боиси бедории тафаккур, баланд рафтани ҳисси худшиносӣ ва шинохти арзишҳои миллӣ мегардид. Дар ашъори индавраинааш масъалаи мактабу маориф, озодии миллӣ ва ифтихор аз гузаштаи халқи тоҷик васф шуда, шоир бо ин роҳ аз манфиатҳои миллати тоҷик сахт дастгирӣ менамуд ва барои расидан ба истиқлолияти миллӣ талош мекард. Маҳз ҳамин кӯшишҳои устод Айнӣ ва заҳмати эҷодии вай буд, ки халқи тоҷик натанҳо соҳиби рӯзномаву маҷалла гардид, балки соҳиби ҷумҳурии мустақил шуда, барои инкишофи минбаъдаи адабиёт ва фарҳанги миллӣ роҳи наву босаодат боз гардид. Ҳамин паҳлӯи шахсияти устод Айниро Худоӣ Шарифзода дар асоси мисолҳои мушаххас баррасӣ карда, мақоми ин шахсияти адабиро дар пешрафти худшиносии миллӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллати тоҷик бесобиқа дониста, дар бунёди ҷаҳонбинии нави миллӣ хидмати устод Айниро беназир мешуморад.

Адабиётшинос ба эҷодиёти Сотим Улуғзода, Ҷалол Икромӣ ва Мирзо Турсунзода низ баҳои воқеӣ дода, нақши онҳоро дар рушди адабиёти тоҷик дуруст муайян кардааст. Бо таъсири устод Айнӣ рушд намудани адабиёт ва аз мактаби адабии ин нависандаи мумтоз гузаштани ин адибонро муҳаққиқ махсус қайд карда, маҳорат ва ҳунари адабии ин шахсиятҳои барҷастаи адабиро возеҳ ошкор кардааст.

Дар мақолаи “Суруди Ватан” Худоӣ Шарифзода мулоҳизаҳои Мирзо Турсунзодаро роҷеъ ба шеъру шоирӣ таҳқиқ карда, назари ин шоири ватандӯстро доир ба мақоми шеър дар ҷаҳони адабӣ ва дар рушди адабиёт арзёбӣ намудааст. Дар ин мақола андешаҳои шоир ба таври возеҳ ва равшан шарҳ ёфтааст. Дар баробари ин адабиётшинос ба ашъори ватандӯстонаи Мизо Турсунзода баҳои воқеӣ дода, маҳорати шоирро дар инкишофи жанри достон муҳим мешуморад.

Худоӣ Шарифзода ба шахсияти нависандаи барҷастаи тоҷик Сотим Улуғзода низ таваҷҷуҳи хос зоҳир карда, мақоми ӯро дар рушди адабиёти муосири тоҷик муайян менамояд. Дар мақолаҳои “Таҳаввули мазмун ва ифода дар эҷодиёти Сотим Улуғзода”, “Достони Фирдавсии шоир”, “Гӯяндаи достони таърихи тоҷикон” адабиётшинос ба

маҳорати адабӣ ва суханофаринии Сотим Улуғзода назари таҳқиқ дӯхта, мақоми ӯро дар адабиёти муосири тоҷик равшан менамояд.

Дар мақолаи “Таҳаввули мазмун ва ифода дар эҷодиёти Сотим Улуғзода” ба шахсияти адиб ва коргоҳи эҷодии Сотим Улуғзода назари таҳқиқ дӯхта, мақоми ӯро дар рушди насри муосири тоҷик воқеъбинона равшан месозад. Муҳаққиқ ба офаридаҳои нависанда баҳои мусбат дода, нақши онҳоро дар инъикоси сарнавишти таърихии халқи тоҷик ниҳоят арзишманд медонад. Махсусан, дар бозтоби ҳаёти халқ ва ҷараёни дигаргуншавии рӯзгори мардум дастовардҳои нависандаро таҳқиқ карда, маҳорати эҷодӣ, тарзи баён ва истифодаи унсурҳои реалистии тасвирро дар қиссаву романҳои адиб ҳамаҷониба бозгӯ месозад.

Махсусан, адабиётшинос романҳои “Восеъ” ва “Фирдавсӣ”- и Сотим Улуғзодаро аз диди нав таҳлил карда, маҳорати адибро дар рушди жанри роман дар давраи нав таъкид менамояд ва ба таърихдонии нависанда баҳои баланд медиҳад. Ба андешаи адабиётшинос, романи “Фирдавсӣ” дар заминаи ҳамин муносибати некбинонаи адиб бо тақдири таърихии халқ арзи ҳастӣ намуда, омилҳои зерин сабаби таълиф гардидани ин роман шудааст:

“Сотим Улуғзода дар тӯли фаъолиятҳои илмӣ ва ҳунариаш дар бораи шахсиятҳои бузурги илмӣ ва адабӣ, аз ҷумла Дақиқӣ, Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Ибни Сино, Аҳмади Дониш мақола, рисолаҳои илмӣ, драмаҳо таълиф карда, таҷрибаи зиёди таҳқиқу пажӯҳиши эҷоди бадеӣ ҳосил намуда буд. Дар ибтидои фаъолиятҳои адабӣ Улуғзода ҳамчун мунаққиди адабӣ шинохта мешуд. Ба илова, қабл аз таълифи романи “Фирдавсӣ” талхиси насрие аз “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ бо унвони “Достонҳои “Шоҳнома” мураттаб сохта ва дар ду ҷилд чоп карда буд. Бинобар сабаб, аз лиҳози донишу таҷрибаи касбӣ Улуғзода ҳамаи имконотро дошт, ки ба таълифи чунин як асаре даст зада бошад” [6, с.137].

Дар ҳақиқат, мушоҳидаҳои Худоӣ Шарифзода дурустанд. Сотим Улуғзода дар заминаи таълифи роману драмаҳои таърихӣ, аз бар кардани рӯйдодҳои муҳимми таърихӣ ва ҳамзамон ҳушдор додани ҳамзамононаш рӯ ба мавзӯъҳои таърихӣ карда, ба хотири баланд бардоштани ҳисси худшиносӣ ва худогоҳии халқаш романи “Фирдавсӣ” - ро таълиф намуд. Романи мазкур дар насри таърихию тарҷумаҳолии тоҷик падидаи нав буда, дар он, натанҳо сарнавишти як адиби ватанпарвар, балки тақдири таърихии халқи тоҷик бо бисёр ҳодисаҳои воқеии охири асри Х ва аввали асри Х1 тасвир ёфтааст.

Адабиётшинос бештар ба ҳамин паҳлӯи фаъолиятмандии эҷодии С. Улуғзода диққат дода, пасон оид ба ҳунари адабии нависанда, тарзи интихоби мавзӯъ, маҳорати сужасозӣ, такмили воқеанигорӣ, сабку тарзи баён, устухонбандӣ ва забони роман таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Муҳаққиқ ба симои ду чеҳраи адабӣ: яке Фирдавсии шоир ва дигаре Улуғзодаи нависанда назар дӯхта, шахсияти онҳоро дар шинохти таърих дар муносибаташон ба дарки фалсафии инсон ва ҳифзу ҳимояи арзишҳои миллӣ дар муқоиса таҳқиқ карда, бузургии Фирдавсии ватанхоҳ ва тавонии Улуғзодаи ватандӯстро дар ҷараёни эҷоди бадеӣ амиқбинона мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Худоӣ Шарифзода ҳамин тарзи таҳқиқро дар мақолаи “Гӯяндаи ҳамосаи миллат” низ идома дода, ба ҳунари устод Сотим Улуғзода баҳои воқеӣ медиҳад. Дар ин мақола ӯ доир ба масъалаи “худогоҳии миллӣ ва ташаккули давлатдорӣ дар кишвари Тоҷикистон” таваҷҷуҳ зоҳир карда, моҳияти фалсафию таърихии ин унсури тавонбахши миллиро бо мисолҳои равшан дар мисоли шахсияти Фирдавсӣ таҳқиқ кардааст.

Давлати миллӣ ҳамеша аз адабиёт ва адибон даъват ба амал меорад, ки дар тарғиби давлатсозӣ ва миллатсозӣ ҳамовозӣ карда, насли навро дар ин рӯҳия тарбия намоянд. Дар офаридаҳои адибон низ яке аз мавзӯъҳои афзалиятнок масъалаи ҳисси миллӣ ва ифтихори миллӣ мебошад. Дар ҳамин замина ташаккул додани тафаккури миллӣ ва баланд бардоштани завқи отифонаи одамон, бешак, масъулияти бевоситаи ҳар як адиби ватандӯст аст. Аз ин рӯ, адабиётшиноси нозукбин бозтоби ин масъаларо барои адабиёти муосир муҳим шуморида, дар мисоли устод Улуғзода ташаккул ва таҳаввули ҳисси миллӣ ва муаммоҳои ба он алоқамандро ҳамаҷониба таҳқиқ карда, адибонро даъват менамояд, ки ба тасвири бадеиву фалсафии худшиносии миллӣ эътибори ҷиддӣ диҳанд.

Ба ин муаммои адабӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ диққати ҷиддӣ дода, дар ҳар як вохӯриашон бо зиёиён оид ба моҳияти арзишҳои миллӣ ва амнияти асолати миллӣ изҳори назар менамоянд. Махсусан, адибонро даъват мекунанд, ки ба мавзӯи ватандӯстиву худшиносии миллӣ диққати бештар бидиҳанд ва ин мавзӯъҳоро зиёдтар васф намоянд.

Дар ҳошияи таъкидҳои Роҳбари давлат дар як мақола мо низ ишора кардем, ки “адибони тоҷик аз уҳдаи иҷрои вазифаҳои дар наздашон гузошташуда сарбаландона мебароянд ва дар тарбияи инсони муосири қавииродаю ватандӯст ҳиссаи хешро мегузоранд” [1, с.9].

Дар доираи ҳамин андеша устод Худоӣ Шарифзода низ бо мисолҳои равшан рушди адабиёти тоҷикро дар мисоли офаридаҳои Сотим Улуғзода таҳлил карда, ба маҳорати эҷодии ин адиби таърихнигор баҳои воқеӣ дода, хидмати ӯро дар инкишофи асарҳои ҳамосӣ назаррас мешуморад. Ба андешаи адабиётшинос, дар падид омадани асарҳои мансури муҳташами адабиёти муосири тоҷик саҳми Сотим Улуғзода бузург буда, қиссаи “Субҳи ҷавонии мо”-ро ҳамчун асари ҳамосӣ муаррифӣ мекунад. Бино ба таъкиди мунаққид, “Сотим Улуғзода равиши ба вуҷуд овардани ҳамосаи миллиро, ки С. Айнӣ оғозгару бунёдгузораш буд, идома дод. Китобҳои то замони “Субҳи ҷавонии мо” навиштаи С.Улуғзода дар мавзӯи воқеоти солҳои бистум то оғози солҳои панҷоҳуми Тоҷикистон навишта шудаанд. Аммо равиши ҳамосаи миллӣ дар асарҳои ӯ аз ҳамин қиссаи “Субҳи ҷавонии мо” оғоз меёбад” [2].

Дар ҳақиқат, “қиссаи “Субҳи ҷавонии мо”, баъдан романҳои “Восеъ” ва “Фирдавсӣ” ҳамосаи зиндагии тоҷикон маҳсуб ёфта, дар як давраи таърихӣ рӯзгори мардумро воқеӣ инъикос менамоянд. Нависанда дар ҳар як роман бо сабку услуби хос, ҷасорати том воқеияти таърихиро ранги бадеӣ дода, тақдири халқро бо ҳама бархӯрдҳои иҷтимоӣ ва маънавияш ҳунармандона тасвир месозад ва дар мисоли шахсиятҳои барҷаста ҳастии иҷтимоию фалсафӣ ва сарнавишти инсонро бозгӯ месозад. Нависанда ба анъанаи адабӣ арҷ гузошта, натанҳо мактаби устод Айниро идома бахшидааст, балки дар ин роҳ муваффақ шуда, пайванди ҳамосасароиро дар наср устувор намудааст. Ҳамин паҳлӯи ҳунари устод С. Улуғзода ва умуман насри бадеии тоҷик дар мақолаи Х. Шарифзода бо далелҳои муътамад таҳқиқ шуда, ҷанбаи илмию назарии он ниҳоят пурқувват мебошад.

Худоӣ Шарифзода назми муосири тоҷикро низ нақду баррасӣ карда, муваффақияту дастовардҳои шоирони тоҷикро аз аввали садаи ХХ то имрӯз дар якчанд мақола ва таҳқиқоташ таҳлил намудааст. Вай ба ҳунари адабии шоирони тоҷик, маҳорати суханварӣ ва истеъдоди фитрии онҳо чашми таҳқиқ дӯхта, ҷараёни ташаккул ва таҳаввули назми муосири тоҷикро дуруст арзёбӣ намудааст. Дар баъзе мақолаҳои донишманд, агар мазмуну муҳтавои ашъори адибон баррасӣ шуда бошад, дар иддаи дигари онҳо даврaҳои ташаккули эҷоди бадеии шоирон, риояи қонунмандии шеър, интихоби дурусти таъбиру ибораҳо, риояи мантиқии таносуби калом ва корбурди санъатҳои маънавию лафзӣ қиёсан дар назария ва амалияи эҷоди бадеъ таҳқиқ шуда, аз ҷониби мунаққид инкишофи назми муосири тоҷик дуруст баҳогузорӣ мешавад.

Худоӣ Шарифзода аз ҳамин мавқеъ ашъори устод Айниро мавриди пажӯҳиш қарор дода, нақши барҷастаи шоирро дар рушди назми муосири тоҷик воқеъбинона муайян намуда, ба шахсияти эҷодии вай баҳои реалӣ медиҳад. Муҳаққиқ натанҳо дар ташаккули жанрҳои ғиноӣ муваффақ будани устод Айниро тасдиқ кардааст, балки маҳорат ва истеъдоди баланди ӯро дар интихоби мавзӯъ, тасвири ҳолат ва вазъи ботинии қаҳрамони ғиноӣ равшан карда, навовариҳои шоирро дар жанрҳои ғазал, қасида ва достон ошкор намудааст.

Ҳамин тарзи таҳқиқ дар фаъолияти илмии донишманди мумтоз таҳким ёфта, дар мақолаҳои ба шахсияти адабии Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Ғаффор Мирзо, Ҳабибулло Файзулло, Ғоиб Сафарзода, Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир, Қутбӣ Киром, Мастон Шералӣ, Гулрухсор Сафиева, Гулназар, Камол Насрулло ва дигарон бахшидашуда ҷанбаҳои нави илмию таҳқиқӣ касб менамоянд. Дар онҳо

адабиётшинос қонунмандии рушди назми муосири тоҷикро таҳлил намуда, аз доираи эҷодии ҳамин адибон ба ҷараёни пешрафти адабиёти тоҷик баҳогузорӣ кардааст.

Худоӣ Шарифзода ба шахсияти эҷодӣ ва ашъори яке аз чеҳраҳои машҳури адабиёти муосири тоҷик – Муъмин Қаноат диққати хос зоҳир карда, дар заминаи баррасии ҳаёт ва эҷодиёти ӯ таҳқиқи монографӣ анҷом додааст. Дар китоби "Савти Аҷам (назаре ба аҳвол ва ашъори Муъмин Қаноат)" [7] баъди шарҳи зиндагиномаи шоир ба масъалаҳои алоқаманд ба шинохти осори бадеии устод Муъмин Қаноат даст зада, дар заминаи баҳсҳои бамиёномада, дар мисоли шеъру достонҳои шоир, махсусиятҳои ҳунарии осори ӯро воқеъбинона таҳқиқ кардааст.

Бешак, рисолаи "Савти Аҷам" намунаи олии пажӯҳандагии мунаққид буда, дар он аҳвол ва осори Муъмин Қаноат муфассал таҳлил меёбад.

Худоӣ Шарифзода бо сабки ба худ хос дар бораи адибони шинохтаи дигар, аз ҷумла Мирсаид Миршакар, Ашӯр Сафар, Бозор Собир, Лоиқ Шералӣ, Гулрухсор, Гулназар, Алимуҳаммад Муродӣ, Ширин Бунёд ва дигарон, мақолаҳои алоҳида навишта, масъалаҳои муҳимми адабиро ба миён мегузорад ва ба рушди адабиёти муосири тоҷик баҳогузорӣ менамояд. Дар мақолаҳои "Сарояндаи орзу ва саодати халқ", "Ҷавҳари завқу мароми шоир", "Сухан аз меҳру вафо", "Ҳасратномаи шоирон" ҳамин ҳунари волои таҳлилгарии мунаққидро дидан мумкин аст.

Дар ҳақиқат, Худоӣ Шарифзода олими заҳматкаш, донишманди нуктасанҷ ва муҳаққиқи воқеии адабиёти гузаштаву муосири тоҷик буда, махсусан, хидматҳои шоистааш дар таҳқиқи адабиёти муосир шоёни тақдир мебошад. Вай дар баробари пажӯҳиши ҷанбаҳои назарии адабиёт, таҳлили осори адибони классик ба нақду баррасии офаридаҳои адибони муосир низ аз сари сидқ машғул шуда, дар ин ҷода зафарманд мебошад. Ҳар як мақола ва пажӯҳиши адабиётшинос дар ин замина миёни хонандагон ва дӯстдорони адаб ҳамовозӣ ёфта, ба пешрафти адабиёт такон бахшидааст.

А Д А Б И Ё Т

1. А. Раҳмонзода. Адабиёт бояд ҳамқадами замон бошад // Адабиёт ва санъат. – Душанбе, 2016. – №3 (1818). – С. 9.
2. Шарифзода Х. Сездаҳ мақола (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Офсет Империя, 2013. – 272 с.
3. Шарифов Х. Услуб ва камолоти сухан / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 172 с.
4. Шарифов Х. Шоир ва шеър. Маҷмӯаи мақолаҳо / Х. Шарифов. – Душанбе: Адиб, 1998. – 216 с.
5. Шарифов Х. Ҷилои ситораҳо / Х. Шарифов, А. Абдусатторов. – Душанбе: Маориф, 2000. – 55 с.
6. Шарифов Х. Озурдагон ва умедворон / Х. Шарифов. – Душанбе: Сино, 2001. – 195 с.
7. Шарифов Х. Савти Аҷам / Х. Шарифов. – Душанбе: Хазинаи адабиёти Тоҷикистон, 2002. – 208 с.
8. Шукуров М. Пайванди дирӯз ва имрӯз / М. Шукуров // Услуб ва камолоти сухан. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 173 с.

ХУДОӢ ШАРИФЗОДА ВА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ АДАБИЁТШИНОСИИ МУОСИРИ ТОҶИК

Яке аз муҳаққиқони муваффақе, ки дар адабиётшиносии муосири тоҷик нақши калидӣ дорад, узви вобастаи АИ ҶТ, д.и.ф, профессор Худоӣ Шарифзода маҳсуб мешавад. Принсипи таҳқиқ ва пажӯҳандагии донишманди мазкур мушаххас ва дақиқ буда, дар ҳар як мақола ва таҳқиқоти ӯ асолати ҳунари адабӣ ва илмӣ мушоҳида шуда, қонунмандии таҳлили асари бадеӣ риоя мегардад. Вай ба ҳар як асаре, ки мавриди омӯзишаш қарор мегирад, баҳои воқеӣ дода, маҳорати эҷодии адабиро дар ҷараёни рушди адабӣ дақиқ муайян менамояд. Чунин муносибат боиси таҳлили дурусти асари бадеӣ ва омили равшан кардани маҳорату истеъдоди адиб мегардад. Ҳамин тарзи муносибат дар фаъолияти илмию пажӯҳишии Худоӣ Шарифзода дар аксари мақола, тақриз, китобиёт ва нақду баррасиҳояш ба мушоҳида мерасад. Минбаъд ин тарзи таҳқиқ дар таълифоти донишманд ташаккул ёфта, бо масъалаҳои умдаи назариявӣ, адабиётшиносӣ ва равандҳои адабӣ омезиш меёбад ва ҷанбаи сирф илмӣ касб намуда, барои муайян кардани ташаккул ва таҳаввули адабиёти муосири тоҷик ва даврaҳои алоҳидаи он нақши босазоро иҷро мекунад. Аз баррасии анҷомдода дар заминаи масъалаи мавриди назар маълум мешавад, ки фаъолияти адабпажӯҳии профессор Худоӣ Шарифзода бениҳоят доираи васеи масъалаҳоро фарогир буда, бо равишмандии махсуси таҳқиқ ва самти нигариш имтиёз дорад.

Калидвожаҳо: Худоӣ Шарифзода, адабиётшиносии муосири тоҷик, адабиёти муосири тоҷик, масъалаҳои мубрам, назария, назм, наср, таълифот.

ХУДОИ ШАРИФЗОДА И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Одним из успешных исследователей, который играет очень важную и ключевую роль в современной таджикской литературе, является член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук, профессор Худои

Шарифзода. Принцип исследования ученого очень чёткий и конкретный, в каждой его статье и в его исследованиях соблюдается подлинность научного и художественного мастерства, закономерность анализа художественного произведения. Он даёт реальную оценку всем произведениям, которые подвергаются его изучению и точно определяет художественное литературное мастерство автора в процессе литературного развития. Такое отношение является основанием правильного анализа художественного произведения и фактором освещения способностей и мастерства литератора. Такой способ отношения наблюдается в научно-исследовательской деятельности Худои Шарифзода при исследовании книг, статей, рецензий и критических исследований. Впоследствии такой способ исследования формируется в трудах ученого и сливается с важнейшими вопросами теории, литературоведения и литературных процессов и приобретая чисто научные качества, играет очень важную роль в определении формирования и эволюции современной таджикской литературы и ее отдельных периодов. При рассмотрении данной статьи можно придти к выводу о том, литературно - исследовательская деятельность профессора Худои Шарифзода охватывает широкий круг вопросов и является приваелегированным методом исследования и изучения.

Ключевые слова: Худои Шарифзода, современная таджикская литература, современное таджикское литературоведение, важные вопросы, теория,поэзия, проза,сочинение.

CHUDAI SHARIFZODA AND SOME PROBLEMS OF MODERN TAJIK LITERATURE

One of the most successful researchers, who plays a very important and key role in modern Tajik literature, is corresponding member of the Academy of Sciences of Tajikistan, doctor of Philology, Professor Khudoi Sharifzoda. The principle of the scientist's research is very clear and specific, in each of his article and in his research the authenticity of scientific and artistic skills, the regularity of the analysis of the work of art are observed. He gives a real assessment of all the works that are subject to its study and accurately determines the artistic literary skill of the author in the process of literary development. This attitude is the basis for the correct analysis of the work of art and a factor in the illumination of the abilities and skills of the writer. This method of relationship is observed in the research activities of Chudai Sharifzoda in the study of books, articles, reviews and critical studies. Subsequently, this method of research is formed in the works of the scientist and merges with the most important issues of theory, literary studies and literary processes and acquiring purely scientific qualities, plays a very important role in determining the formation and evolution of modern Tajik literature and its individual periods. When considering this article, we can conclude that the literary and research activities of Professor Khudoi Sharifzoda covers a wide range of issues and is a privileged method of research and study.

Key words: Khudoi Sharifzoda, modern Tajik literature, modern Tajik literature, important questions, theory,poetry, prose,composition.

Сведения об авторе: ***Рахмонзода А***. – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор, академик АН РТ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025

Information about the author*: Rahmanzade A.* - Tajik national University, doctor of philological Sciences, Professor, academician of the as RT. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025

УДК: 891.550

МУБОҲИСАҲОИ ИЛМИЮ АДАБӢ ДАР НОМАҲОИ С. АЙНӢ

(дар мисоли мукотибаи С. Айнӣ бо М.Турсунзода)

Маҳмадаминов А., Л. Шарифзода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз яке аз масъалаҳои асосӣ дар адабиётшиносии муосир, хосса дар ҷодаи айнишиносӣ ин нақд ва баррасии номаҳои адибон аст. Устод Айнӣ ҳамчун бунёдгузори адабиёти нави тоҷик ба ин навъи адабӣ – нома ва номанигорӣ аҳамияти зиёд додааст. Метавон гуфт, ки як соҳаи пуразиши фаъолияти илмию адабии устод Айниро номанигорӣ ташкил медиҳад. Номаҳои устод Айнӣ бошад, бисёре аз розҳои нокушодаи ҳаёт ва эҷодиёти адиб, инчунин бисёре аз муаммоҳои таърихи адабиёти тоҷикро мекушояд. Ва, албатта, арзиши илмӣ ва адабии номаҳои устод Айнӣ як ҳақиқати ба субут расида ҳам ҳаст, аммо тарҳи мавзӯъ ба ин хотир аст, ки ин офаридаҳо бори дигар бознигарӣ шаванд, то ба хотири бузургдошти мақоми асосгузори адабиёти нави тоҷик ва нақши дурахшони эшон дар таҳаввули назму насри муосир бори дигар баршумурда шавад

ва ба ин восита таъкид гардад, ки устод Айнӣ ба ин соҳаи фаъолияти адабӣ чӣ қадар таваҷҷуҳ доштааст.

Мукотиба ё гуфтугӯҳои хаттии С. Айнӣ дар фаъолияти номанигории ӯ аз дигар нигорандагон, ба қавле муншиён, ба чанд ҷиҳат фарқ мекунанд. Фарқи асосӣ он аст, ки устод Айнӣ номаро ҳам ба василаи ниёзи иҷтимоӣ ва ҳам воситаи баёни афкори илмӣ, адабӣ ва нақдӣ медонад ва ба кор бурдааст. Гузашта аз ин, килки сеҳрофарини устод Айнӣ дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти эҷодӣ осори фаромӯшнашаванда ба вуҷуд овардааст. Аз ин рӯ, номаҳои С. Айнӣ фарогири афкори назарии фаъолияти илмии ӯ ба ҳисоб рафта, як соҳаи муҳимми фаъолияти адабиётшиносиии ӯро ташкил медиҳад. Мубоҳисаҳои илмию адабии устод Айнӣ дар номаҳо, ки оид ба шеъру шоирӣ, образу характер, типу персонаж, арӯзи тоҷикӣ, нав кардани вазнҳои шеъри тоҷикӣ, омӯзиши адабиёти нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX, таҳқиқи рӯзгор ва осори намояндагони адабиёти ин давра, равобити адабӣ, нақш, аҳамият ва мавқеи «Ёддоштҳо», назар ва баҳои муаллиф ба осори худ, назари адиб ба қозию надимони дарбори амирони Бухоро, баҳс ва кӯшишҳои устод Айнӣ дар муайян сохтани мавқеъ ва ҷойгоҳи маорифпарварон, таҷдиди назар ба чеҳраи аслии онҳо ва амсоли ин масъалаҳо баён шудаанд, арзиши илмию адабиро молик мебошанд. Ва, албатта, фаро гирифтани ҳамаи ин мубоҳисаҳо аз баррасии доираи ин мақола берун буда, ҳоло ба мо танҳо имкону фурсати назарҳои дигарро пешкаш менамояд, то андешаҳои ин мутафаккири нозукбини тоҷикро пешорӯйи хонандагони закиҳуш намоем.

Бояд гуфт, ки нома ва номанигорӣ дар фаъолияти эҷодии устод Айнӣ аз чанд ҷиҳат муҳим ва арзишманд аст. Аз як тараф, пазируфтани суннати қадимаи адабии ниёкон ва ба ин восита робитаи ӯ бо гузаштагон муайян карда шавад, аз тарафи дигар, саҳми устод Айнӣ дар тарбияи насли нави адабиёт ва иртиботи ӯ бо замона маълум мегардад. Инчунин, барои донистани фаъолияту пояи нависандагӣ ва ҳунари нигорандагии адиб низ номаҳо дорои аҳамияти бағоят калон мебошанд. Аз ин рӯ, «Мукотиба бо таърих зич алоқаманд буда, муҳимтарин ҳодисаҳои ҳаёти маданӣ ва ҷамъиятиро инъикос менамояд» [20, с.143]. Бинобар ин, метавон гуфт, ки сабаби бавуҷудоии номаҳо дар фаъолияти устод Айнӣ ду замина дорад: нахуст, муҳити иҷтимоӣ, яъне дур будани С. Айнӣ аз маркази нави адабии тоҷикон – Душанбе (дар он солҳо Сталинобод); дувум, вазифа ва ҳадафи устод Айнӣ, ки иборат буд аз тарбияи насли нави адибон то онҳо дар рушди минбаъдаи адабиёт саҳмгузор бошанд.

Аз ҳамин ҷиҳат, мубоҳисаҳои илмию адабии устод Айнӣ, ки дар номаи худ (аз таърихи 14 декабри 1948) ба М. Турсунзода оид ба эроди муқарризон ва адибони шӯравии тоҷик сурат гирифтааст, аз ҳар ҷиҳат ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Аз мазмун ва муҳтавои номаи «Ба рафиқ Турсунзода» маълум мегардад, ки устод Айнӣ нисбат ба ҳар як персонаж ва образи «Ёддоштҳо» муносибати амиқ дорад. Ин нома ба мавзӯъҳои қисми якуми «Ёддоштҳо» бахшида шудааст. Номаи мазкурро ба ҳукми як номаи комилу муфассал метавон шинохт, зеро нома аз ҷиҳати ҳалли мавзӯъ (аниқтараш масъала) бисёр пурра ва муфассал аст. Ин ҷиҳатҳоро ба назар гирифта, онро ҳамчун *<u>мақолаи илмии эпистолӣ</u>* номидан айни мақсад аст.

Матни нома, ки қисмати асосии нома аст, чунонки дар боло гуфтем, фарогири чанд масъалаи асосӣ ва якчанд мулоҳизаҳои нависанда дар бораи омӯзиш аз ҳаёти одии воқеист:

-Қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир ҳамчун қозии раиятпарвар;

-Образи саги устод Айнӣ – Хайбар дар «Ёддоштҳо»;

-Худро фош кардани Қорӣ Маҳмуди ширинкор;

Бояд хотирнишон сохт, ки ин се масъалаи номаро эътирози баъзе адибон ва адабиётшиносони он замон, ки ислоҳашро аз нависанда хостаанд, ба миён овардааст. Бояд гуфт, ки устод Айнӣ барои он ки бисёре аз роҳбарон, адибон ва ҷавононро, ки дар мактаби идеологияи Шӯравӣ тарбият дида буданду ба таърих назари ғайривоқеӣ ва ноадолатона доштанд ва ба бисёр падидаҳои пеш аз инқилобӣ назари манфӣ доштанд, мехост бо роҳи дурусти дарки воқеияти таърихи гузашта раҳнамоӣ намояд. Аз ин рӯ, устод Айнӣ барои дарки дурусти моҳияти шахсияту эҷодиёти адибоне, ки ба ин ё он сабаб ба дарбори амирони манғит бастагӣ доштан ё маъмури ин ё он вазифае буда ва дар назари бисёре аз адибон манфӣ ҷилва меёфтанд, мекӯшида аст, ки воқеияти онро кушояд. Вале

баъзан шудааст, ки устод Айнӣ персонажи худро бо номи ғайривоқеӣ ёдовар гардад. Чунончи яке аз образҳои дӯстоштаи адиб – Шарифҷон-махдум бо фишор ба Латифҷон-махдум иваз карда шуд.

Акнун ба баррасии масъалаҳои ин нома мепардозем, ки баъзе ба таври шифоҳӣ дар миёни аҳли адаби он замон гуфта шудаасту баъзе дар хилоли мақолаи адабиётшиносон ва адибони замони Шӯравӣ омадааст, ки баъзе аз онҳо дар натиҷаи ҷустуҷӯҳо ба мо маълум гардиданд.

Дар натиҷаи мурочиат ба матбуоти солҳои 1949-1950 маълум гардид, ки дар матбуоти бо забони русӣ ва тоҷикӣ нашршудаи ҷумҳурӣ, чунин фикре баён шудааст, ки гӯё Садриддин Айнӣ дар тасвири образи Қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир аз ҷиҳати ғоявӣ ба хатоӣ роҳ додааст. Чунончи, дар маҷаллаи «Шарқи сурх» [10, с.12-15], рӯзномаи «Коммунист Таджикистана» [17, 40], маҷмӯаи «Таджикская советская литература» [23, с.62-69] ин иддао омадааст. Инчунин адабиётшинос Ю. Бобоев низ тасвири Қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарирро аз ҷумлаи камбудии асар қайд кардааст [14, с.115-123]. Чунончи, дар сармақолаи идораи маҷаллаи «Шарқи сурх» чунин омадааст: «Муаллиф (С.Айнӣ – А.М., Л.Ш.) дар тавсифи қозӣ Абдулвоҳид ба объективизми нодаркор роҳ додааст. Ҳоҷати баҳс нест, ки дар байни амалдорони амири Бухоро одамони софдил ва боадолат вомехӯрданд, вале дар таърих ҳанӯз мисоле дида нашудааст, ки ин гуна одамон дар вазифаи худ дер вақт монанд ва ба манфиати оммаи меҳнаткаш кор бурда ба муқобилияти амири Бухоро ва наздикони вай дучор нашаванд. Мумкин аст, муаллиф дар ҷилдҳои навбатии ёддоштҳои худ ин фикрро пурра кунад, ки ҳеҷ як софдили аморати Бухоро кори худро муддати дароз давом дода наметавонист, вале дар ҷилди як, мааттаассуф, Айнӣ ҳикояи худро дар бораи тақдири Абдулвоҳид то ба нуқтаи мантиқӣ нарасонидааст» [10, с.15].

Пеш аз он ки ба радди ин гуна даъвои муаллифи мақола, ки аз гуфтани номаш худдорӣ кардааст, гузарем, сарчашмаи ин даъворо муайян намудан ба ҳадаф наздиктар аст. Аз рӯйи мушоҳидаҳо ба мо маълум гардид, ки маншаи ин даъво тарҷумаи русии «Ёддоштҳо» аз ҷониби Сергей Бородин мебошад. Умуман, тарҷумаи русии «Ёддоштҳо», ки бо номи «Бухоро» чоп шуда буд, бисёр камбудӣ доштааст [1]. Худи устод Айнӣ низ ҳам дар мактубҳои ба М. Турсунзода фиристодааш ва ҳам дар мактубҳои ба Ҷ. Икромӣ ирсолдоштааш, аз баъзе худсариҳои ин тарҷумон норозигӣ баён кардааст [4, с.46; 5, с.3].

Чунонки аз сатрҳои аввали нома маълум мегардад, пеш аз чоп шудани ҷилди аввали «Ёддоштҳо», дар он вақтҳое, ки устод Айнӣ дастнависи асарро ба воситаи А. Деҳотӣ ба муҳокимаи нависандагон аз Самарқанд ба Сталинобод фиристода будааст, баъзе адибон ба образи қозӣ Абдулвоҳид эрод гирифта будаанд. Устод Айнӣ дар номаи фиристодааш ба М. Турсунзода мегӯяд: «... Дар ин рӯзҳо рафиқ Деҳотӣ дастнависи «Ёддоштҳо»-ро пеши ман оварда, фикрҳои баъзе рафиқонро ба ман нақл карда, ислоҳашро талаб намуд. Лекин аз нақли рафиқ Деҳотӣ маълум шуд, ки рафиқон ба тарзи читка, коллективона нахондаанд ва ҳар кадом ҷудогона - ҷудогона хонда бошанд ҳам, ғайр аз Ҷалол Икромӣ ҳеҷ касе пурра нахондааст. Ва ҳол он ки дар ҳар асар баъд аз тамоман хондан, фикр баён намудан мумкин аст, вагарна монанди мунозараи мулло бо Машраб мешавад, ки «Худо»-ро шунида «бердӣ»-яшро ҳанӯз нашунида Машраби бечораро кофир карда буд.

Эътирозҳои асосии рафиқон дар бораи қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир ва рӯди нави Шофиркомро баровардани ӯ, баъд аз зулму толону тороҷи қозӣ ва амлокдори дигар будааст.

Бо ҳамаи ин ҳуҷҷатҳо ман барои ба ҳеҷ шубҳа роҳ нагузоштан, дар паси боби «Рӯди Шофирком» як боб илова карда, оқибати он раёнро баъд аз ҷорӣ шудани рӯди нав ва оқибати қозӣ Абдулвоҳидро дар он боб даровардам[§]. Вагарна аз рӯйи планам мазмуни ин боби иловагӣ дар қисми дувум, дар мавриде ки ба Чӯли Қизил саёҳат кардаам, медаромад. Дар ин сурат ҳеҷ эътирози мафкуравӣ намонд...» [2, с.105-106].

Чунонки мушоҳида шуд, устод Айнӣ танқид ва маслиҳату пешниҳоди рафиқонро ба назар гирифтааст. Вай кӯшиш намудааст, ки нисбат ба асараш «ҳеҷ эътирози мафкуравӣ

[§]Манзури нависанда боби «Аҳволи тумани Шофирком баъд аз ҷорӣ шудани рӯди нав» аз қисми якуми «Ёддоштҳо» аст. Ниг.: «Ёддоштҳо». Нашри зикршуда. – С. 57-59.

намонад» ва ғояи он равшану возеҳ бошад. Боби нав, ки устод Айнӣ бо пешниҳоди рафиқон илова намудааст, хеле ҷолиби диққат аст. Дар ин боб ба ҳамаи эродҳои муаллифи мақолаи мазкур, хосса ба эроди «Айнӣ ҳикояи худро дар бораи тақдири Абдулвоҳид то ба нуқтаи мантиқӣ нарасонидааст» ҷавоб ҳаст. Вале ин боби нав дар тарҷумаи русии «Ёддоштҳо» наомадааст, пас ин мақола дар асоси матни тарҷумаи русии асар навишта шудааст. Агар муаллифи ин мақола бе муқоиса ба матни аслии асар чунин эрод гирифта бошад, пас ин эродро бояд аз тарҷумон гирифт на ин ки аз муаллифи асар. Вагарна амали онҳо ба ифодаи устод Айнӣ «монанди мунозараи мулло бо Машраб мешавад, ки «Худо»-ро шунида «бердӣ»-яшро ҳанӯз нашунида, Машраби бечораро кофир карда буд» [2, с.105].

Ба андешаи мо, устод Айнӣ образи Қозӣ Абдулвоҳидро комилан ба нуқтаи мантиқӣ расонидааст.

Дар алоқа ба ин масъала андаке дар бораи образи қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир ва эътирози муқарризон тафаққуф менамоем. Яке аз намояндагони зиёиён, ки дар «Ёддоштҳо» тасвир шудааст, образи қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир мебошад. Нависанда дар образ ва рафтору гуфтори ӯ як навъи муборизаи зидди зулми феодалӣ ва ноадолатиро нишон додааст. Аз ин ҷиҳат, образи қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир, ки дар қисми якуми «Ёддоштҳо» [7, с.54-57] тасвир шудааст, ҷолиби диққат аст.

Дар симои Абдулвоҳиди Садри Сарир, нависанда намунаи қозиеро тасвир кардааст, ки ӯ бар зидди ноадолатиҳои зимомдорон амал карда, фаъолияти худро ба манфиати халқи меҳнаткаш равона кардааст. Кӯшиши ӯ доимо барои сабуктар кардани аҳволи вазнини мардуми заҳматкаш нигаронида шудааст.

Нависанда барои нишон додани хислатҳои қозӣ Абдулвоҳид асосан чанд лаҳзаи хурди ҳаёти қозиро мегирад, вале танҳо лаҳзаи роҳбари ҳашарчиёни рӯди Шофирком будан ва лаҳзаи кофтани рӯди навро дар маркази тасвир қарор медиҳад. Дар ин лаҳзаи масъулиятнок мо қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарирро ҳамчун роҳбари халқдӯст мебинем. Ӯ бар хилофи чор ҳокими Шофирком, ки маъракаи кандани рӯдро ба манфиати худ ва истисмори халқ табдил дода буданд, рафтор карда тамоми корро аз рӯйи баробарии манфиат ба роҳ мемонад. Ин роҳбарии ӯ дар муқобили чор ҳокими куҳнаи туман тасвир карда шудааст. Яъне, муқобилгузории ду роҳбарият (дурусттараш қувва) низ ҳамчун яке аз воситаҳои муҳимми маърифати образи асосӣ истифода шудааст. Ин як махсусияти услуби ҳунари нависандагии устод Айнист.

Агар дар вақти рӯдковии он ҳокимон кори рӯдковӣ барои деҳқонон меҳнати бефоида ва маҷбурӣ бошад, акнун ҳашарчиён бо роҳбарии қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир бо мамнуният ва хоҳиши тамом кор мекардагӣ шуданд. Агар чор ҳокими собиқ ҳашарро ба манфиати худ кашол медоданд ва натиҷа ба чашм наменамуд, қозӣ Абдулвоҳид корро чунон ба роҳ монд, ки натиҷа дар пеши чашм ва ҳашар дар кӯтоҳтарин муддат ба охир мерасад.

Рафти кори қозӣ Абдулвоҳид бар хилофи дигар қозиён, ки ҳамагӣ ҳаромхӯр ва торочгар буданд, ҳамчун инсони ҳалолкор ва бовиҷдонест, ки аз тороҷи халқ ҳазар мекунад, на танҳо хӯрок, балки чойи нӯшиданиашро ҳамроҳи худ меорад. Вай хоксорест, ки бо суханони нек ва мулоиматӣ дили ҳашарчиёнро ба кор ҷалб кардааст. Кӯдаки деҳқони одиеро баробари сараш бардошта дӯстдорӣ кардан, ҳамроҳи худ дар як халтаи чармин пиёла ва чойнӯш бардошта гаштан ва монанди ин фурӯтаниҳои ӯ низ аз хислатҳое буданд, ки аз дигар амалдорони феодалӣ сар заданашон аз имкон берун буд.

Дигар аз норозиёни ин масъала Ю. Бобоев [14, с.15] мебошад. Бояд қайд кард, ки агар дар сармақолаи идоравӣ ба дараҷаи мантиқӣ нарасидани образи қозӣ Абдулвоҳидро камбудии асар гуфта бошанд, Ю. Бобоев онро «ба идеализатсия кардани образ» нисбат медиҳад. Ӯ дар баробари он ки чанд ҷиҳати хуби «Ёддоштҳо»-ро муайян кардааст, ба образи Қозӣ Абдулвоҳид хурдагирӣ намуда Қозӣ Абдулвоҳидро на чун қозии раиятпарвар, чунончи дар «Ёддоштҳо» омадааст, балки ӯро ба мисли қозиёни давраи амир «хунхор, фиребгар ва қаллоб» бояд бошад, мегӯяд ва инро аз ҷумлаи камбудии асар донистааст. Гӯё устод Айнӣ дар симои қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир типи қозиёни давраи амириро (феодалӣ) офаридааст, ки ҳамагӣ мисли қозӣ Абдулвоҳид ба манфиати халқи заҳматкаш фаъолият мекардаанд. Аз ҷумла Ю. Бобоев чунин менависад: «Ба фикри

мо, саҳифаҳои (101-108) бахшида ба қозӣ Абдулвоҳид, хонандаро ба як фикри ғалат меандозад. Маълум, ки қозӣ - қозӣ аст... Вале, қозӣ Абдулвоҳидро назар ба дигар қозиён фарқ кунондан, «боадолат», «донишманд»-и қозиён шумурдан ба идеализатсия кардани ин қозӣ бурда мерасонад» [14, с.122].

Чунонки дар боло гуфтем, устод Айнӣ ҳанӯз пеш аз нашри «Ёддоштҳо» (27-уми декабри 1948) ба ин «камбудӣ» ҷавоб додааст**. Устод Айнӣ ба эроди онҳо розӣ нашуда фардӣ будани образи қозӣ Абдулвоҳидро собит мекунад. Дар номае, ки зикраш дар боло рафт, С. Айнӣ менависад: «Охир модом, ки ман зулму тороҷи қозӣ ва амлокдорони дигарро, ки пеш аз вай дар кандани ҳамон рӯд (Шофирком – А. М., Ш. Л.) карда буданд, нақл кардаам, кори Садри Сарир ягона шуда мемонад, на типи қозиҳои замони амир» [2, с.105].

С. Айнӣ барои аз ғалатфаҳмӣ берун кардани Ю. Бобоев ва ҳамбоварони ӯ, қозӣ Абдулвоҳидро аз пайравони Аҳмади Дониш дониста таъкид мекунад, ки «қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир аз ҳамфикрони Аҳмади Калла буд... Фақат фарқ дар ин ҷо буд, ки Аҳмади Дониш фаъол буда, Сарир пассив (ғайри фаъол – А.М., Ш.Л.) буд». «Аммо, – мегӯяд устод Айнӣ, – қозӣ будан ба Сарир айб намешавад, зеро Аҳмади Калла ҳам аввал дар Хузор, дувум дар Наҳрпай (Зиёуддин), савум дар Вобканд қозӣ шудааст» [2, с.105].

Илова бар ин, С. Айнӣ барои бовар кунонидани мухотаби нома – М. Турсунзода ва эътирозчиён, аз ҳуҷҷат ва далелҳои раднашаванда кор мегирад. Аз се муллои замони амир: Шарифмахдуми Муътасам, Исомахдуми Исо (шоир), Абулфазли Сират, ки онҳо низ ҳамагӣ фуқаропарвар буданд, мисол меорад. С. Айнӣ ба ин мазмун номаро дар мавриди мулло – қозиёни замони амир, ки адолатпеша буданд, бахшида ба шахсияти онҳо баҳои эътидолӣ дода, ба ин восита давраи амирро мазаммат мекунад.

Дар охири умр ба хорию зорӣ вафот кардани Садри Сарир бошад, тақдири фоҷеаноки бисёр шахсони фарҳангии замони амириро ифода мекунад. Агар қозӣ Абдулвоҳид озодфикр ва раиятпарвар намешуд, бе ариза кардан ба амир аз қозигӣ намерафт. Одамони пешқадами халқи тоҷик дар Бухоро дар ҳамин гуна шароитҳо мубориза мебурдаанд, ки С. Айнӣ мушоҳидакори бевоситаи онҳо буд. Ин боз як бори дигар исбот мекунад, ки фаъолияти онҳо, мисли роҳбару пешсафашон – Аҳмади Дониш барин инсонҳо дар чунин шакли истибдодӣ, як ҷасорати беназире буд.

Вале мутаассифона, Ю. Бобоев ин ҷиҳатҳоро ба назар нагирифта, образи қозӣ Абдулвоҳидро образи «идеализатсияшуда» медонад. Вале ин чандон баҳои воқеъбинона нест, чунки ин роҳ дар шароити истибдоди Манғитиён, ки аксар зимомдорон золим буданд, роҳи нисбатан фаъоли мубориза бар зидди зулм ба шумор мерафт. Рафтору гуфтор, сурати зоҳирӣ, суҳбату ҳикояти қозӣ Абдулвоҳид дар чунин шароит ҳар кадом мисли дигар муборизон, ба ифодаи устод Айнӣ «шакли як шеъри муҷассами пурмаъно» пайдо карда буд.

Як ҷузъиёти дигар, ки далели қозии одил будани қозӣ Абдулвоҳид гардидааст, ин як мурофиа - никоҳи қозихонагии Ҳабиба ва писари косагар аст. Лекин худи ҳамин як ҳолат ҳам шоҳиди одилона ва аз рӯйи инсоф мурофиа гузаронидани қозӣ Абдулвоҳид шуда метавонад. Нависанда аз забони падараш – Сайид Муродхоҷа дар бораи ин никоҳ мегӯяд: «Никоҳи духтару писари калонсол бо ризои худи онҳо мувофиқи шариат аст. Ин корро ҳар қозӣ ҳам мекунад. Аммо фарқ дар ин ҷост, ки қозиҳои дигар баъд аз никоҳ кардани духтари гуреза ҷанҷолҳоеро, ки дар паси он кор мебарояд, пурсида, сабаби харобии он хонадони навобод мешаванд. Некии қозӣ Абдулвоҳид дар ин кораш дар ин ҷост, ки баъд аз никоҳ кардани Ҳабиба даъвоеро, ки арбобҳо тайёр карда буданд, напурсид ва даъвогарҳои сохтаро пеш кард. Ин кораш, албатта, хуб буд» [7, с.93]. Ин, аз як ҷониб, адолатдӯстии қозиро нишон диҳад, аз ҷониби дигар, ягонагии симои ӯро бозгӯ менамояд. Чунин аст хислатҳои инсонӣ ва образи қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир дар «Ёддоштҳо». Агарчи ӯ «ғайри фаъол буда, ғазаби иҷтимоии худро изҳор карда натавонист ва монанди каҳдуд дарун – дарун сӯхта мурд», вале фаъолияти иҷтимоии вай дар асоси муҳаббат ба мардум, ғамхорӣ ба бечорагон, ҳақшиносӣ, адолатпарварӣ ва то ҳадди имкон мубориза бар зидди зулму ноадолатӣ касб карда буд.

** Яъне устод Айнӣ ҳанӯз 19 моҳ пеш дар мактуби худ ба М. Турсунзода ба ин ғалатфаҳмии рафиқон ҷавоб додааст, вале Ю. Бобоев аз он хабар надоштааст.

Бояд хотирнишон сохт, ки дар солҳои баъд, донишманди тоҷик Муҳаммадҷон Шакурӣ низ ба ин масоил таваҷҷуҳ кардааст [27; 29, с.104-107]. Образи қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарирро, ки дар «Ёддоштҳо» омадааст, муҳаққиқи он М. Шакурӣ чунин шарҳ додааст: «Дар симои Садри Сарир типи шоири пешқадами давраи феодалӣ, ки ҳаёти худро ба хизмати халқ бахшидааст, ба вуҷуд оварда шудааст. Худро аз дилу ҷон ба хизмати халқ супурдани вай дар шаклҳои типие, ки хосси шоирони пешқадами давраи феодализм аст, зоҳир гардидааст...» [27, с.104].

Баҳси то кучо ҳақиқат доштани ин суханонро як сӯ гузошта, ин нуктаро ёдрас мешавем, ки образи қозӣ Абдулвоҳид дар чанд лаҳзае, ки дар «Ёддоштҳо» омадааст, ҳамчун қозии адолатпарвар тасвир шудааст.

Чи тавре гуфта шуд, устод Айнӣ образи қозиро типи қозиёни давраи амир намедонад, вале далелҳои қотеъ аз шахсиятҳои таърихӣ оварда собит месозад, ки монанди ӯ инсонҳо буданд, ки бар зидди зулму истибдоди сулолаи Манғит муқобилият мекарданд.

Ин амали С. Айнӣ барои мо дари суолеро боз гузошта, ки чаро ӯ чунин кард??? Ба андешаи мо, ин тарз муносибат аз сиёсати давр сарчашма мегирад. Ба таъбири Н. Аслонова «рӯҳияи қозибадбинию муллобадбинӣ аксари фарҳангиёни тоҷики даврони шӯроиро фаро гирифта буд» [9, с.275].

Ба гуфтаи М. Шакурӣ ҳастанд касоне, ки корашон аз таги нохуни дигарон чирк кофтан аст. Бахусус танқидгарони ҳизбӣ хоҳонанд аз домани шахсиятҳои намоён, накукорону некномон, ки аз синфи поин нестанд, доғе биёбанд ва ба ҳама нишон бидиҳанд. Онҳо фақат ҳаминро ҳақҷӯиву ҳақгӯйӣ медонанд. Дар ҷомеаи Шӯравӣ аз аввали инқилоб пиндоре пайдо шудааст, ки гӯё пеш аз инқилоб ҳама қозиён золим ва беадолат буданд. Касе дар ҷомеаи истибдодӣ вазифаи қозигӣ карда бошад, бе чуну чаро зидди оммаи заҳматкаш ва ҷафодидагон ба шумор меомад. С. Айнӣ низ маҷбур буд, ки мувофиқи диди сиёсии расмӣ персонажҳои асарашро тасвир намояд. Вале дурандешӣ ва бузургии устод Айнист, ки дар доираи андешаи ҳизбие (зобитаҳои синфиятгароӣ) маҳдуд нагардида ва ба нуктаҳои умумиахлоқии инсонҳо такя мекунад. Ин ишораҳо ба мо имкон медиҳанд, ки ҳақиқати ҳолро дарёбем.

Як чиз мусаллам аст, ки эҷодкор образҳои бадеиро аз ҳаёти воқеӣ чи аз таърих ва чи аз замони худ бардошта, онро ё фардият мекунонад ва ё умумият медиҳад. Аз рӯйи ин тезис (назария) метавон гуфт, ки устод Айнӣ образи қозӣ Абдулвоҳидро, огоҳона, ба **зинаи умумият** набурдааст.

Хулоса, нависанда образи қозӣ Абдулвоҳидро ҳамчун қозии одилу адолатпарвар, некхӯву некҷӯ офаридааст. Ин кор, аз як сӯ, ҳақиқатнигории нависандаро нишон диҳад, аз сӯйи дигар, воситаи амалӣ гаштани орзуҳои яке аз қаҳрамонони асар – Сайид Муродхоҷа гардидааст.

Дар робита ба он чи гуфта шуд, метавон тасдиқ кард, ки С. Айнӣ баъзе аз эродҳои эътирозчиёнро ба назар гирифта, дар охири боби «Рӯди нави Шофирком» як боб илова карда оқибати район ва аҳволи дамимаргии Қозӣ Абдулвоҳидро дар он баён кардааст. Дар ин бора С. Айнӣ мегӯяд: «Вагарна аз рӯйи планам мазмуни ин боби иловагӣ дар қисми дувум, дар мавриде, ки ба Чӯли Қизил саёҳат кардаам, медаромад...» [2, с.106]. С. Айнӣ ин бобро ғайри принсипи таърихӣ, барои ба вуҷуд наомадани «шубҳаи мафкуравӣ» дохил карда будааст.

Ба ҳамин тариқ, мо яке аз образҳои нисбатан фаъоли «Ёддоштҳо»-ро, ки боиси норозигии баъзе нависандагон ва мунаққидони Шӯравӣ гардидааст, дида баромадем. Акнун доир ба образи саги давраи бачагии С. Айнӣ – Хайбар эътирози муқарризон монд, ки ҳоло ба муҳокимаи он мегузарем.

Ин образ, ки ба эътироз дучор шудааст, аз боби «Хайбар»-и «Ёддоштҳо» аст [7, с.39-42]. Тасвири амалу одати ин саг дар «Ёддоштҳо» ҳам дар боби алоҳида ва ҳам дар чанд лаҳзаи хурд тасвир шудааст.

Муқарризон ин гуна тасвирҳоро, ки корҳои майда ва хусусии муаллифанд ва дар «Ёддоштҳо» омадааст, номуносиб ва бефоида шуморидаанд†† ва ба образи Хайбар эрод

†† Устод Айнӣ шояд ҷиҳати эҳтиром бошад, ки эътирозгаронро «рафиқон» мегӯяд. Ин фикр, ки баъзе корҳои майда ва хусусии адибро нолозим шумурдаанд, дар матбуот гуфта нашудааст. Вале аз суханони устод Айнӣ

гирифта зикри онро дар хотироти нависанда зиёдатӣ медонанд. Нисбат ба ин навъи муносибати онҳо С. Айнӣ мегӯяд: «Агар ман дар хурдӣ сагбозӣ намекардам ва характери «Хайбар»-и худро намеомӯхтам, ё ки ба характери ӯ диққати махсус намедодам, ҳеҷ гоҳ ман он «Хайбар»-и романиамро** бо он тарзи реалӣ тасвир карда наметавонистам» [2, с.106].

Маълум аст, ки С. Айнӣ бо он табиати кунҷковонае, ки дошт, ба хурдтарин хислат, характер, рафтори ҳар чиз мароқ зоҳир карда, онро таҳлил менамуд. Чанд сифате, ки Хайбар дорад, мо дар ҳар саги маҳаллӣ дида метавонем. Аз ҷумла вафодорӣ, рӯзхобию шаббедорӣ, посбони хона будан дар ҳар саги маҳаллӣ дида мешавад. Ҳатто мардуми деҳа дар бораи саги хона мегӯянд: «Саг дарвозаи хона аст». Ин баҳои баланди халқ нисбати ҳайвони хонагӣ аст. Бояд гуфт, ки образи саг ва вафодории ӯ дар адабиёти халқии мо реша дар таърих дорад. Ҳанӯз дар китоби халқии «Чор дарвеш» дар боби Хоҷа – сагпараст образи саг тасвир шудааст, ки дар лаҳзаҳои душвори зиндагӣ ёрирасони қаҳрамони асар аст.

Ҳамин тавр, мубоҳисаҳои илмию адабӣ ва андешаҳои устод Айнӣ дар номаҳо, хусусан мукотибаи эшон бо М. Турсунзода, дорои аҳамияти бузурги илмӣ, эҷодӣ, фарҳангӣ ва адабӣ буда, дарбаргирандаи муносибатҳои эҷодӣ ва дӯстии ин ду устоди сухан аст. Ин мукотибот баёнгари он аст, ки устод Айнӣ дар ҳама гуна ҳолат мекӯшидааст, ки ба насли ҷавони ҳаваскори адабиёт маслиҳатҳо диҳад ва ба ин восита онҳоро аз роҳи ғалати системаи мафкуравии Шӯравӣ, инчунин инкори таърихи гузаштаи худ берун орад, то онҳо таърихи дирӯз ва имрӯзи худро бо дидаи ҳақиқати таърих ба риштаи тасвир кашанд. Мактаби номанигории устод Айнӣ омӯзанда буда, инсон, хусусан аҳли эҷодро, ба роҳи ҳақиқатнигорӣ ва тарғиби адолати таърихӣ раҳнамун месозад.

АДАБИЁТ

1. С. Айни. Бухара (Воспоминания. Часть 1) / Перевод с таджикского Сергея Бородина. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1949. – 207 с.
2. С. Айнӣ. Ба рафиқ Турсунзода // Шарқи сурх. – 1956.– №4. – С.107-110.
3. С. Айнӣ. Ба Ҷ. Икромӣ! // Шарқи сурх. – 1956. – №4. – С. 40, 57, 94-97.
4. С. Айнӣ. Ба рафиқ Ҷ. Икромӣ! // Шарқи сурх. – 1963. – №4. – С. 46.
5. С. Айнӣ. Рафиқ Турсунзода! // Ҷумҳурият. – 2001. – 12 апрел.– №36. – С. 3.
6. С. Айнӣ. Мунтахаби асарҳои илмӣ: таҳия ва танзими Абдухолиқи Набавӣ ва Фирӯз Набиев. – Душанбе: Дониш, 2008. – Ҷ. 1.– 256 с.
7. С. Айнӣ. Ёддоштҳо (Чаҳор қисм дар як китоб) // Энсиклопедияи насри муосири тоҷик. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
8. С. Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик: аз хатти форсӣ таҳия ва тасҳеҳи Мубашшир Акбарзод. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
9. Аслонова Н. Андешаҳои адабӣ – эстетикии Садриддин Айнӣ / Н. Аслонова. – Душанбе: Шуҷоиён, 2012. – 335 с.
10. Асари барҷаста // Шарқи сурх. – 1949. – №10. – С. 12-15.
11. Х. Асозода. Сиёсат, воқеият ва С. Айнӣ // Маҷмӯи мақолаҳо. – Душанбе: Шуҷоиён, 2010. – 208 с.
12. И. Бечка. Адабиёти форсӣ дар Тоҷикистон / И. Бечка: мутарҷимон: Саид Абонажоди Ҳичрондӯст, доктор Маҳмуди Ибодиён. – Теҳрон: Чопхонаи Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1372. – 253 с. + 27 с.
13. J. Bechka. Sadriddin Aini of Modern Tajik Culture / J. Bechka. – Neples, 1980. – 111 p.
14. Бобоев Ю. «Ёддоштҳо»-и Айнӣ. Қ.1-2 / Ю. Бобоев // Шарқи сурх. – 1950. – №6. – С. 115-123.
15. Бобоев Ю. Қисми сеюми «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ / Ю. Бобоев // Шарқи сурх. – 1951. – №1. – С. 102–109.
16. Брагинский И. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айнӣ / И.Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 196 с.
17. Выдающееся произведение // Коммунист Таджикистана. – 1949. – 29 ноября. – №6. – С. 40.
18. Имомов М. Ҷаҳонбинӣ ва тафаккури бадеии Садриддин Айнӣ / М.Имомов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 120 с.
19. Маҳмадаминов А. Садриддини Айнӣ - олим / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с.
20. Отахонова Х. Пайванди ҳис ва андеша / Х. Отахонова. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С. 143.
21. Раҳмонов Ш. Эътибори як мактуб / Ш. Раҳмонов // Садои Шарқ. – 1987. – №6. – С. 126-129.
22. Табаров С. Дар бораи «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ / С. Табаров // Газетаи муаллимон. – 1949. – 6 сентябр. – С. 3.
23. Таджикская советская литература. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1954. – С. 62-69.
24. Р. Ҳодизода. Садри Сарир // Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2004. – Ҷ. 3. - С. 81.

метавон фаҳмид, ки ин фикр дар миёни аҳли адаби он солҳо ба миён омада будааст. Мутаассифона, ин навъи бардошт ҳоло низ садо медиҳад.

** Боби «Хайбар»-и Ғуломон дар назар аст.

25. Шарифов Х. Назарияи наср дар адаби форсии асрҳои 4-9 ҳичрӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 320 с.
26. А. Шеърдӯст. Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон. – Теҳрон: Катиба, 1390. – 758 с.
27. Шукуров М. Инъикоси муҳимтарин протсесҳои таърихии ҷамъият дар образҳои мусбати “Ёддоштҳо”-и С. Айнӣ (қисмҳои 1 ва 2) / М. Шукуров // Шарқи сурх. – 1956. – № 5. – С. 90–105; - № 6. – С. 101-117.
28. Шукуров М. Чопи илмии «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ ба забони русӣ / М. Шукуров // Шарқи сурх. – 1961. – № 12. – С. 154-157.
29. Шукуров М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 260 с.
30. Шукуров М. (Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ). Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шукуров. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.
31. Шукуров М. (Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ). Равшангари бузург / М. Шукуров. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.

МУБОҲИСАҲОИ ИЛМИЮ АДАБӢ ДАР НОМАҲОИ С. АЙНӢ

(дар мисоли мукотибаи С. Айнӣ бо М.Турсунзода)

Охирин шоҳкории устод Айнӣ «Ёддоштҳо» (1948-1954) аз вақти ба майдон омаданаш мавриди таваҷҷуҳи аҳли илму адаб қарор гирифт ва шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кард. Ин асари оригиналии адабӣ то кунун ҳам аз тарафи донишмандони ватанӣ ва ҳам аз ҷониби олимони хориҷӣ сазовори баҳои баланд гардида меояд. Дар мақола аз хусуси андешаҳои баъзе муқарризоне, ки бо таъсири мафкураи замони шӯравӣ дар вақти дар қайди ҳаёт будани С. Айнӣ ба «Ёддоштхо» ба таври субъективию ғайриодилона баҳо додаанд ва ҷавобҳои қотеъонаи С. Айнӣ ба онҳо дар асоси мактубҳои нависанда сухан меравад. Дар ҳамин замина таъкид мегардад, ки бо аз байн рафтани мафкураи замони шӯравӣ ин андешаҳои С. Айнӣ рӯҳи тоза гирифта, собит менамоянд, ки новобаста аз фишору маҷбуриятҳо дар адабиёт С. Айнӣ ҳақиқатбаёнию озодандешӣ ва тасвири реалистонаи воқеияти зиндагӣ ва инъикоси образу характерҳои типиро дар шароити типӣ дар асоси принсипи таърихият ҳамеша муҳим ва афзалиятнок донистааст. Дар мубоҳисаҳои илмию адабӣ беасос будани ақидаҳои баъзе муқарризони солҳои 50-уми садаи XX ва дурандешию ҳаққонияти фикру мулоҳизаҳои С. Айнӣ дар мисоли образҳои «Ёддоштҳо» ва тасвири типии воқеияти ҳаёт аз ҷониби нависанда бо далелҳои муътамад баён шудаанд. Ҳамчунин зикр мегардад, ки С. Айнӣ ҳанӯз пеш аз чопи «Ёддоштҳо» барои рафъи ин ғалатфаҳмиҳо дар номаҳои фиристодааш ба М. Турсунзода ҷавоб гуфта, бо далелҳои муътамад мухотаби худ – М. Турсунзода ва ба ин восита баъзе муқарризони солҳои 50-умро огоҳ намудааст.

Калидвожаҳо: мубоҳиса, синфиятгароӣ, муқарризон, офаридаҳо, Садри Сарир, Хайбар, дурандешӣ, образу характерҳои типӣ, ҳақиқатнигорӣ, озодандешӣ.

НАУЧНО-ЛИТЕРАТУРНЫЕ СПОРЫ В ПИСЬМАХ С. АЙНИ

(на примере переписки С. Айни и М. Турсунзаде)

Последним литературным шедевром Айни является его “Воспоминания” (1948-1954), на художественные достоинства которого и поныне обращают внимание отечественные и зарубежные ученые. В статье автор подробно рассматривает точку зрения некоторых оппонентов, субъективно и несправедливо оценивших произведение в духе советской идеологии еще при жизни Айни, и решительные ответы автора в своих письмах. По истечении времени и несмотря на то, что литература была всецело подчинена идеологическим установкам, Айни был верен принципу историзма и реалистическому изображению жизненных реалий. В литературных спорах и дискуссиях 50-х годов XX в. Айни выступал как сторонник типического изображения действительности и неустанно доказывал, что писатели несут огромную социальную ответственность и должны следовать правде жизни. Эти заметки и воззрения Айни, отраженные в его письмах, до сих пор не утратили свою актуальность. В статье также отмечается, что С. Айни перед изданием «Воспоминаний» в письме к Турсунзаде подробно излагает свою позицию в отношении тех критиков 50-х годов, которые относились к художественным произведениям поверхностно, недооценивая их сущность, исходя из идеологических установок своего времени. В письмах к Турсунзаде устод Айни подробно излагает свои мысли и глубокие литературно-критических воззрения.

Ключевые слова: спор, оппоненты, правдивое изображение, Садри Сарир, Хайбар, типические характеры и образы, сводомыслие, классовость.

SCIENTIFIC and LITERARY CONTROVERSY IN letters to the S. AYNI

(on the example of correspondence S. Aini and M. Tursunzade)

The latest literary masterpiece Aini is his "Memories" (1948-1954), on artistic dignity which and haunt her pay attention domestic and foreign scientists. In the article the author considers in detail the point of view of some opponents, who subjectively and unfairly assessed the work in the spirit of Soviet ideology during Aini's life, and the author's resolute answers in his letters. At the end of time and despite the fact that the literature was entirely subordinated to ideological attitudes, Aini was faithful to the principle of historicism and realistic depiction of life realities. In literary disputes and discussions of the 50s of the twentieth century. Aini spoke as a supporter of the typical image of reality and constantly argued that writers have great social responsibility and must follow the truth of life. These notes and Aini's views, reflected in his letters, have not yet lost their relevance. The article also notes that S. Aini before the publication of "Memories" in a letter to Tursunzoda sets out in detail its position in relation to those critics of the 50-ies, which applied to works of art

superficially, underestimating their essence, the basis of ideological attitudes of his time. In letters to Tursunzade ustod Aini sets out in detail his thoughts and deep literary critical views.

Key words: dispute, opponents, truthful image, Sadri Sarir, khaybar, typical characters and images, sodomisee, class.

Сведения об авторах: ***Махмадаминов Абдулхай Саидович*** – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новейшей персидскско-таджикской литературы. Адрес: Республика Таджикистан,734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.
Шарифзода Лутфулло Абдулло – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры теории и новейшей персидскско-таджикской литературы. Адрес: Республика Таджикистан,734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.
E-mail:**sharifzodal@mail.ru.** Телефон: **+(992) 985-86-86-46**

Information about the authors: ***Mahmadaminov Abdulhai Saidovich*** – Tajik national University, doctor of Philology, Professor of the Department of theory and modern Persian-Tajik literature. Address: Republic of Tajikistan,734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.
Sharifzoda Lutfullo Abdullo - Tajik national University, post-graduate student of the Department of theory and modern Persian-Tajik literature. Address: Republic of Tajikistan,734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.
E-mail: **sharifzodal@mail.ru.** Tel: **(+992) 985-86-86**

УДК: 891.550

МУАРРИФИИ “ДЕВОН”-И САЙЙИД НИГОРӢ ВА НИГОҲЕ БА ВИЖАГИҲОИ НУСХАИ ХАТТИИ ОН

Мисбоҳиддини Нарзиқул, Абдурраҳим Тораман
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Саййид Мир Ҳамза Нигорӣ (1805-1886) аз ҷумлаи шоирони порсигӯйи Осиёи Сағир мебошад, ки ба забонҳои форсии тоҷикӣ ва туркии усмонӣ шеър сурудааст. Бахши муҳимми эҷодиёти ин шоирро шеъри форсии тоҷикӣ ташкил медиҳад, вале то кунун девони ашъори ба ин забон сурудаи вай ба таври зарурӣ шиносоӣ нагардида, тасҳеҳ нашуда ва ба табъ низ нарасидааст. Дар ин мақола “Девон”-и Саййид Нигорӣ бар мабнои нусхаи ягонае, ки дар дасти нигорандагон қарор дорад, аз нигоҳи кайфияти нусха, сохту таркиб муаррифӣ гардида, сифати нусха, вижагиҳои расм-ул-хаттӣ ва баъзе мухтассоти дигари он намоёнида мешавад.

Муаррифии девон. Матни ашъори таркиби “Девон”-и Саййид Нигорӣ дар ду сутуни рӯйи саҳифа бидуни ҷадвал навишта шуда, ки ҳар кадом дорои ҳафтдаҳ сатр мебошад. Фосилаи миёни шеърҳоро, ки ғолибан аз ғазал иборатанд, аз нигоҳи зоҳирӣ, қабл аз ҳама, аз мавқеи ҷойгиршавии байти охири шеърҳо дарёфтан мумкин аст. Байти матлаъ дар миёнаи саҳифа ва ҳар кадом мисроъҳо дар як сатри ҷудогона навишта шудаанд.

Саҳифаи аввали варақи нахустини девон навиштаҷоте ба ранги қалами муосир дорад, ки нохоно ва бадхат буда, ҳеч аҳамияте надорад. Аммо дар саҳифаи рӯ ба рӯйи он, ки баъд аз муқова аст, бо хатти зебою хоно панҷ байт навишта шудааст. Ин навишта чунин оғоз мешавад ва байти нахустини он ин аст:

“Шоире гуфтааст:

Дил ба даст овар, ки ҳаҷҷи акбар аст,
Аз ҳазорон Каъба як дил беҳтар аст”[2, с.2].

Котиб ва санаи китобати нусхаи мавриди назар маълум нест. На дар дохили матн ва на дар поёни он дар ин бора ишорае ба назар нарасид. Нусха бо хатти настаълиқ навишта шуда ва баъзан, дар ҷой-ҷойи он, ҷузъиёте аз хатҳои дигар ҳам мушоҳида мешавад.

Оғози нусха. Сатрҳои оғозини нусха ба сурати зайл навишта шудаанд:

“Девон”-и Саййид Нигорӣ ба забони форсӣ

Бисми-л-Лоҳ-ир-Раҳмони-р-Раҳим ва биҳи настаъин

Рубоӣ:

Ҳаббазо, бодаи гулбӯйи туро, эй соқӣ,

Марҳабо, косаи дилчӯйи туро, эй соқӣ.
Ҷоми саршор ба овози диловез биёр,
Медиҳам ҷон ба лабу рӯй туро, эй соқӣ.

Анҷоми нусха. Нусха анҷома надорад ва бо байти зерин ба охир мерасад:

Дувум, ки тулӯъ кард, аз ғайб зод,
Қалам "Соқинома" ба вай ном дод [2, с.501].

Сохтор ва таркиби девон. "Девон"-и Саййид Нигорӣ, агарчи дар асоси талаботи девонсозии асримиёнагӣ танзим шудааст, баъзе вижагиҳои сохтории ба худ хоссе ҳам дорад. Ба назар мерасад, ки Саййид Нигорӣ дар танзими девони худ фақат тартиби ҳуруфи таҳаҷҷии арабиро ба эътибор гирифтааст. Дар ин танзим ҳарфҳои хосси алифбои форсии тоҷикӣ – "п", "ж", "ч", "г" ҷой надоранд. Аз ин ҷост, ки ба ҳарфҳои мазкур дар танзими девон фасли ҷудогона ҷудо нашудааст. Бо қофияи "гоф" ғазале ба чашм мехӯрад, ки он дар фасли ҳарфи "коф" ҷой дода шудааст. Ин ғазал бо байти зерин шурӯъ мешавад:

Дар сояат, эй гултар, бешубҳа, шавад якранг,
Ҳар он, ки шавад қобил, гавҳар нашавад ҳар санг [2, с.272].

Ғазали мазкур дуюмин ғазали фасли мазкури девон буда, боз аз паси он ғазалҳое меоянд, ки шомил ҳарфи "коф" ҳастанд.

Ҳарфҳои дигари хосси алифбои форсии тоҷикӣ низ мавриди таваҷҷуҳи Нигорӣ қарор доштаанд, аммо онҳо ба сурати омехта бо ҳарфи наздик ба он ва ё ҳаммахраҷ оварда шудаанд. Масалан, дар фасли "Ҳарф ал-вов"-и "Девон"-и шоир ғазалҳое ҷой дода шудаанд, ки бо қофия ва ё радифи "ту" ва "ӯ" омадаанд.

Дар ҷадвали зерин басомади истифодаи шоир аз ҳуруфи таҳаҷҷиро дар сурудани ғазалҳо ва таркиби девон менамоёнем. Дар радифи аввал номи ҳуруфро, ки ҳамчун фасл ҳисобида мешаванд, баъд аз он дар радифи поёнӣ басомади онҳоро менависем:

алиф	бе	пе	те	се	ҷим	чим	ҳе	хе	дол	зол	ро	зе	же	син	шин
28	17	0	67	2	5	0	5	4	143	4	38	10	0	8	24

сод	зод	итқӣ	изғӣ	ъайн	ғайн	фо	қоф	коф	гоф	лом	мим	нун	вов	ҳо	йо
5	6	4	6	8	5	7	9	7	1	21	82	53	17	30	65

Чунонки аз нишондоди ин ҷадвал бармеояд, баъзе аз ҳуруфи қофия, ба мисли "дол", "мим", "ё", "нун", "те", "ҳо", "ро", "алиф", "шин" ва "вов" басомади боло доранд. Дар ин миён басомади аз ҳама боло ба ҳарфи "дол" тааллуқ дорад. Метавон гуфт, фаровонии истифодаи шоир аз бархе ҳуруф ба далели зарфияти зиёди он ҳуруф аст, ки метавонад барои бисёре аз мазомину мавзӯоти мухталиф восита ва абзори муносибе барои баёни эҳсосоти қалбии онон бошад.

Агар шумораҳои мастур дар ҷадвалро ба ҳам орем, теъдоди ғазалҳои таркиби девони Саййид Нигорӣ ба даст меояд, ки маҷмӯан ба 681 баробар аст. Баъд аз ғазалҳо дар таркиби девони шоир ба тартиб бахшҳои зерин меоянд, ки фарогири миқдори муайяни шеърҳоянд, ба ин сурат:

1. Қитъа – 22 адад.
2. Рубоӣ – 115.
3. Тарҷеъбанд – 2.
4. Мухаммас – 1.

Баъд аз ин фасле таҳти унвони "Тахмисоти баъзе ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ, қуддиса сирруҳ" меояд, ки шомили 7 мухаммаси тазмин аст. Нигорӣ дар доираи сохтор ва муҳтавои (вожагонӣ, таркибу ибора ва образҳо) ашъори Хоҷа Ҳофиз ба гунаҳое ҳунарнамоӣ карда, ки пайравиаш ба ашъори Хоҷаи Шероз бармало намудор аст. Аз ҷумла, дар ин байт:

Ба зери сояат меорад, эй лаълоб, гулқанде
Нигоҳат Мисру Хоразму Хурӯсону Самарқанде [2, с.433].

Фасли баъдӣ "Тахмиси ғазали мулло Ҷомӣ, қуддиса сирруҳ" унвон дошта, фарогири танҳо як мухаммаси тазмин аст. Ниҳоят, девон бо "Ҳаштбиҳиштнома"-и Саййид Нигорӣ хотима меёбад, ки матне кӯтоҳ буда, аз 13 байт тиркиб ёфтааст.

Теъдоди "рубоӣ"-ҳое, ки ҳамчун сарфасл омадаанд, ба иловаи шеъри ҳамгуни дар охири бахши ғазалиёт омада, 57 адад буда, ҷамъи абёти онҳо ба 226 байт баробар аст.

Анвои шеърии таркиби девони Нигорӣ ва басомади онҳоро аз тариқи ҷадвал ба ҳам орем, натиҷаи зерин ба даст меояд:

Р/т	Анвои шеърӣ	Басомад
1.	Ғазал	618
2.	Қитъа	22
3.	Рубоӣ	115
4.	Тарҷеот	2
5.	Мухаммас	1
6.	Мухаммаси тазмин	8
7.	“Рубоӣ”-ҳои сарфаслҳо	57

Аз ин нишондоди оморӣ чунин бармеояд, ки “Девон”-и Нигорӣ асосан аз жанри ғазал таркиб ёфтааст. Баъд аз ғазал жанри ғолиб дар ин девон рубоӣ ва қитъа мебошад. Агар рубоигунаҳои дар сарфаслҳо омадаро қитъа пиндорем, пас аз нигоҳи басомад теъдоди жанри қитъа афзуда, ба 79 баробар мешавад. Мухаммасу тарҷеот чандон зиёд нестанд.

Зимнан, дар он даста аз мухаммасоти Нигорӣ, ки дар фасли аввал омадаанд, баъзан тартиби ҷобаҷоии абёт бо нусхаҳои девони Ҳофизи Шерозӣ фарқ дорад. Масалан, абёти мухаммаси аввал аз нигоҳи тартиб бо нусхаҳои дастраси девони Ҳофиз [1, с.142] ҳамгун аст. Аммо дар мухаммаси дуюм, ки бар ғазалест бо матлаи зерин, ҳам тартиби байтҳо дигаргун аст ва ҳам дар байтҳои ҷудогона тағйироти назаррас мавҷуданд:

Ману инкори шароб? Ин чӣ ҳикоят бошад?
Ғолибан ин қадарам ақл кифоят бошад! [2, с.490].

Аз ҷумла, ҷобаҷоии байтҳо дар абёти зерин мушоҳида мешаванд:

“Зоҳид ар роҳ ба риндӣ набарад, маъзур аст,
Ишқ корест, ки мавқуфи ҳидоят бошад”.
“Ман, ки шабҳо раҳи тақво задаам бо дафу чанг,
Ин замон сар ба раҳ орам, чӣ ҳикоят бошад?”
“Бандаи пири муғонам, ки зи ҷаҳлам бираҳонд,
Пири мо ҳар чӣ кунад, айни иноят бошад”.

Маълум мешавад, ки нусхаи мавриди истифодаи Нигорӣ аз девони Ҳофиз бо нусхаҳои дигар фарқ доштааст.

“Девон”-и Саййид Нигорӣ аз назари фаслбандӣ ҳам дар қиёс ба девонҳои шоирони дигар сохтори ба худ хоссе дорад. Он бо ду шеъри ҷудогонаи дорои ду байт оғоз мешавад, ки ба унвони сарфасл омада ва рубоӣ номида шудаанд. Рубоии аввал ин аст:

Ҳаббазо, бодаи гулбӯйи туро, эй соқӣ,
Марҳабо, косаи дилҷӯйи туро, эй соқӣ.
Ҷоми саршор ба овози диловез биёр,
Медиҳам ҷон ба лабу рӯй туро, эй соқӣ [2, с.1].

Дар сарлавҳаи шеъри аввалӣ калимаи “рубоӣ” ва дар дуюмӣ “ва лаҳу” зикр шудааст. Аммо шеърҳо танҳо аз нигоҳи қофиябандӣ ба рубоӣ монанд ҳастанд, аз нигоҳи вазн бо рубоӣ умуман ҳамхонӣ надошта, дар вазни рамали мусаммани махбуни аслам суруда шудаанд, бо сурати тақтеии зерин, ки дар мисоли намунаи мазкур намоёнида мешавад:

- v - - / v v - - / v v - - / - -
- v - - / v v - - / v v - - / - -
- v - - / v v - - / v v - - / vv -
- v - - / v v - - / v v - - / - -

фоъилотун фаъилотун фаъилотун фаълун (фаълун)

Дар баъзе аз чунин шеърҳо, аз ҷумла дар шеъри дуюми баъди сароғоз меомада ва дар дигар порчаҳои шеърие, ки дар поён ва оғози ҳарфҳои ҷудогона, яъне фаслҳо омадаанд, дар рукни аввал ба ҷойи зиҳофи фоъилотун (- v - -) зиҳофи фаъилотун (v v - -) ва дар рукни охир ба ивази зиҳофи фаълун (- -) зиҳофи фаъилун (v v -) омадааст. Байтҳои мазкур бо таваҷҷуҳ ба ҳарфи охирини калимаи қофия дар “Баҳр-ул-алиф”, яъне фасли аввали девон тааллуқ мегиранд, ки пеш аз радиф омадаанд. Радифи “эй соқӣ” дар ҳамаи чунин шеърҳои сарфаслҳо такрор мешавад.

Фасли “алиф”-и девон боз бо ду “рубоӣ” ба охир мерасад, ки ҳардуи онҳо низ дар хитоб ба соқӣ суруда шуда ва ҳамон таркиби хитобӣ радифро ташкил медиҳад. Аммо ин

“рубоӣ”-ҳо ба оғози фасли дигари девон далолат мекунанд. Масалан, яке аз ду “рубоӣ”-и мазкур, ки охирин ҳарфи қофияи он ҳарфӣ “бе” аст, ба фасли дигар тааллуқ доштани онро таъйид мекунад:

Дар ҳуҷум аст алам ҷоми шароб, эй соқӣ,
Ба куҷо, то ки биёрем ба лаб, эй соқӣ.
Дам ба дам шод шавам, наъразанон мегӯям:
Мадад, эй шоҳиди Ҷам, ҷоми тараб, эй соқӣ! [2, с.20].

Ҳамин тавр, ҳар фасли девон бо “рубоӣ”-е, дақиқан бо ду порча шеъри дубайтии дар қофияи ҳамгун бо жанри рубоӣ, оғоз мешавад, ки аз нигоҳи тартиби ҳуруфи охирини қофия ба ҳарфи ҳамон фасл мувофиқ аст. Ба назари мо, чунин “рубоӣ”-ҳоро шомили жанри қитъа пиндорем, дурусттар менамояд. Дар охири ғазали поёнии девон ҳам як чунин шеър омадааст, ки ба фасли охирини девон тааллуқ дорад.

Ғазали нахустини девон бо байти зерин оғоз мешавад:

Эй ишқ, мадад-мадад ҳувайдо,
Аз туст, буто, лабони мавло [2, с.1].

Аз ишқ оғоз гардидани девони Нигорӣ ба навъе ба мавзӯи аслии ғазалиёти шоир ҳам далолат мекунад. Ҳамчунон ғазали охирини девон ба масобаи ҳусни мақтаи дафтари ашъор омадааст, ки аз нигоҳи муҳтаво ба навъе моҳияти ҷамъбастӣ дорад (2, с.449-450). Байти охирини ғазали охири девон ин аст, ки аз нигоҳи вазн мисраи дуюм ишкол дорад:

Девони ман зи лутфи Карамгори безавол,
Ба дарёи саломат ғарқ шуд ниҳояте [2, с.450].

Нусха бо “Ҳаштбиҳиштнома”-и Нигорӣ хотима меёбад, ки байти аввали он ин аст:

Ба номи Худованд фатҳи калом
Кунам, бар Муҳаммад бигӯям салом [2, с.501].

Вижагиҳои нусхаи хаттии “Девон”-и Саййид Нигорӣ. Ин нусхаи хаттӣ аз назари таҳлили нусхашиносии унсурҳои зоҳирӣ ва кори саҳҳофӣ дорои вижагиҳои махсусе мебошад, ки зайлан намоёнида мешавад.

Ҷилди нусха. Дар ҳолати кунунӣ ҷилди нусхаи мавриди назар аз варақаи ғафси картонмонанд иборат аст, ки шерозааш аз матое чармгуна дуруст шудааст. Дар ҳамин сурат унсурҳои дигари ҷилдро ҳам, ба мисли даффа: даффаи рӯ, даффаи пушт, даффатайн (қисматҳои сахти рӯй ва пушти ҷилд дар алоҳидагӣ даффа ва дар якҷоягӣ даффатайнанд), байнадаффатайн (кулли варақаҳои нусха, ки дар миёни ҳар ду ҷилд ҷойгир шудаанд), атфи ҷилд (чарми нозуки паҳлуи китоб, ки ҳар ду даффаро ба ҳам мепайвандад), абра (рӯйи берунии ҷилд), астар (варақи коғазӣ (гоҳе чармӣ), ки дар қисмати дарунии даффатайн мавҷуд аст), муқова, турунҷ ва сартурунҷ мушаххас кардан мумкин аст.

Бадраға. Аввалин варақаи нусха, ки сафед боқӣ гузошта мешавад, дар истилоҳи кадикология бадраға ном дорад. Бадраға дар нусхаҳои хаттӣ аксар сафед боқӣ мемонад, вале дар баъзеашон аз ҷониби котибон ва ё ашхоси дигар матолиби гуногун, аз ҷумла абёти ҷудогона, ба ҳар назму тартибе, ки нигоранда хоста бошад, сабт мешаванд. Бадрағаи нусхаи мо навиштаҷоте дорад, ки аз он баъдтар ёд хоҳем кард.

Рикоба. Нусхаи мавриди назар рикоба ҳам дорад, ки хонову рӯшан ва ҳамгун бо хатти аслии дастхат навишта шудааст. Рикоба калима ё ибораи оғозини варақи навбатии нусхаи хаттӣ аст, ки он дар поёни гӯшаи чапи варақаи қаблии нусха навишта мешавад. Варақи баъдӣ бо ҳамон калима ё ибораи рикоба шурӯъ мешавад. Аҳамияти рикоба дар таъйини шуморагузорӣ ва теъдоди саҳифаҳо хеле бузург аст. Метавон аз рӯйи он ба асолати нусха ва тамомияти он ҳам пай бурд.

Агарчи дар ҳеч кадом аз саҳифаҳои “Девон” хатти кашида ва ё ҷадвале ба назар намерасад, ҳошияҳои росту зебо ва сатрҳои муназзами матни нусха менамоёнад, ки котиб ҳангоми навиштан аз **мистар** истифода кардааст. Нусха аз ду сутун ва мистараи ҳафтдаҳсатра иборат аст.

Сифати нусха. Барои ба таври комил шинос гардидан бо нусхаи мавриди назар ва дар ҳолати зарурӣ тасҳеҳеву тавзеҳи он таваҷҷуҳ ба нукоти зерин муҳим аст:

1. Дар чанд маврид ҷо ба ҷойии саҳифаҳои дастнавис ба назар мерасад: а) баъд аз саҳифаи 114 саҳифаҳои 117 ва 118 меоянд ва дар идома саҳифаҳои 115 ва 116 меоянд, ки пас аз онҳо бо саҳифаи 119 тартиб идома меёбад;

б) саҳифаҳои 171 ва 172 баъд аз сафҳаи 174 омадаанд.

2. Дар ин нусха афтодагии саҳифаҳо ба назар мерасад:

а) баъд аз саҳифаи 145 саҳифаи 165 меояд. Дар поёни сафҳаи 145, дар гӯшаи самти чап калимаи аввали байти баъдӣ навишта шудааст. Маълум мешавад, ки ин ғазал нотамом монда ва бахши аввали ғазали якуми саҳифаи 145 низ мавҷуд нест. Яъне, дар ин нусха 20 саҳифа афтодааст;

б) саҳифаҳои 212 ва 213 низ мавҷуд нестанд.

3. Калимаи “рубоӣ”, ки қабл аз оғоз гардидани ҳарфҳои таркиби девон, яъне фаслҳои таркибӣ, барои мушаххас шудани ҳарфи тартибии девон оварда мешавад, пеш аз ҳарфи “қоф” ҳазф шудааст. Ба назар мерасад, ки ин ҳолат аз фаромӯшхотирии котиб сар задааст.

Вижагиҳои расм-ул-хаттии нусха. Нусхаи мавриди назари мо аз як қатор вижагиҳои расм-ул-хаттие бархӯрдор аст, ки ҳангоми мутолиа ва тасҳеҳи девон таваҷҷуҳ ба онҳо амрест зарурӣ. Зайлан бо гузоштани шумораи тартибӣ ба ҳар кадом маворид ишора ва нукоти зарурӣ тавзеҳ дода хоҳад шуд:

1. Артикли номуайянии “е” бо нишонаи ҳамза (ء) ифода шудааст. Масалан, таркиби “нағмае мезан” ба сурати “нағмаи мезан” сабт шудааст, ба ин шакл: “نغمهٔ میزن”.

2. Ҳарфи “гоф” (گ) ҳамсони ҳарфи “коф” (ک) навишта шудааст.

Ин ду вижагиро дар калимаи якум ва панҷуми мисраи аввали байти зерин мушоҳида кардан мумкин аст:

Ҷилвае бинмо, ки ақлам гум шавад,
То надонам вақти субҳу шомро [2, с.9].

3. Нишонаи ҳамза (ء) дар баъзе маворид ҳамчун ифодаи овозии “ӣ” ва гоҳе “э” ҳам корбаст шудааст. Аз ҷумла, дар намунаи зерин, ки он байти матлаи ғазале мебошад, ки дар фасли ҳарфи “ҳ”-и ҳаваз омадааст:

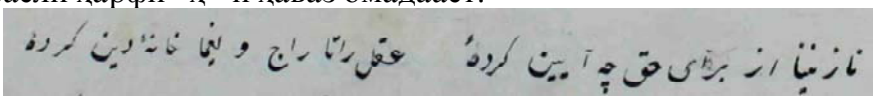

Нозанино, аз барои Ҳақ(қ) чӣ ойин кардай,
Ақлро торочу яғмо хонаи дин кардай?! [2, с.401].

4. Бандаки изофӣ ба сурати маъмули қадима, яъне шабеҳи ҳамза болои “ҳ”-и баёни ҳаракат, яъне “ҳ”-и ҳаваз қарор мегирад, монанди: “бандаи махсус” (بندهٔ –بندهٔ ی مخصوص مخصوص), “дидаи икром” (دیدهٔ اکرام – دیده ی اکرام) ва маворидиди гар.

5. Бандаки феълии “-ам” танҳо бо ҳарфи “мим” ва ҳамроҳ бо калимаи қабл аз худ навишта шудааст, ки дар ин сурат ҳафҳои “ҳ”-и ҳаваз ва “алиф” ҳазф шудаанд, масалан, ба ин шакл дар таркиби “синаам”: “سینم”.

6. Пешоянди “ба” дар ағлаби маворид бо калимаи баъд пайваст навишта шудааст, яъне таркиби “ба даргоҳат” (“به درگاهت”) ба сурати ба ҳам пайваста: “بدرگاهت” навишта шудааст ва монанди ин “بسرمه”, “بیحاصل”, “برنج”.

7. Баъзе таркибҳои дигар ҳам якҷоя навишта шудаанд, ба монанди “як назар” (یک نظر) ба сурати часпида: "یکنظر" ва ҳам ҷудо, монанди “як нафас” (“یک نفس”) ва намунаҳои дигар.

8. Бандаки хабарии “аст” бо вожаи қабл аз худ ба сурати часпида меояд, ба ин суратҳо: “зулф аст – зулфаст” (زلف است – زلفست) “фонӣ аст – фониаст (фонист)” (فانی است – فانیست), “з-он аст – зонаст” (زان است – زانست).

9. “Ме”-и нишонаи феъл ба сурати часпида навишта шудааст: “мехоҳам” (“می خواهم”) ба сурати “میخواهم”;

10. Таркибҳое, амсоли “намебошад” ҳам ба сурати якҷоя якҷоя навишта шудаанд: “نمیباشد” ва ғайра.

11. Пешоянди “бе” бо калимаи баъд аз худ ҳам ба сурати якҷоя навишта мешавад, ба монанди “бе касам” “بی کسم” ба шакли “بیکسم” ва ҳам дар шакли ҷудо, ба мисли “бе паноҳам” – “بی پناهم”.

12. Суффикси ҷамъбандии “-ҳо” ба шакли пайваста навишта мешавад, ба монанди”қулқулҳо” (قلقلها).

Баъзе хуссиятҳои дигар. Дар баъзе ҳолатҳо, ки моҳиятан аз нигоҳи басомад чандон чашмгир нестанд, шояд аз тарафи котиби нусхаи қаламӣ ё соҳиби нусха ва ё соҳибзавқе мисроъҳои ҷудогона таҳрир шудаанд. Таҳрироти мавҷуд ба суратеанд, ки дар болои калимаҳои ҷудогона, бидуни хат задани онҳо, таҳрири лозим сабт шудааст. Баъзеи ин таҳрирҳо аз нигоҳи маънӣ ва ҳунар ба сабки баён таъсири қобили таваҷҷуҳ надоранд. Аммо бархе дигар тағйиротҳои воридшуда дар амри музайянтар шудани каломи шоир, дар воқеъ, мусоидат ҳам кардаанд.

Масалан, ҳолати дувум дар мавриди байти зерин сидқ дорад, ки асли байт чунин аст:

Нигорӣ бар дари майхона аз Шабдиз нозил шуд,
Дило, бархез, зеро соҳиби авранг меояд [2, 180].

Мисраи дуюм ба сурати зерин таҳрир шудааст:

Дило, бархез, акнун соҳиби авранг меояд.

Яъне, пайвандаки “зеро” бо калимаи “акнун” иваз шудааст, ки мақбул ва мантиқан беҳтар менамояд.

Дар мисоли мисраи аввали рубоии зерин, ки калимаҳои “икром” ва “ғуфрон” ҳамчун вариант пешниҳод шудаанд, хонандаро мебояд, ки ба маънои луғавии вожаҳо таваҷҷуҳ бикунад, то аз ин ду якеро интихоб кунад. Ин ҷо манзури мо дарёфти маънии мақбули мавриди назар аст, аммо аз нигоҳи матншиносӣ равишҳо маълуманд, ки дар кори матншиносӣ диққат ба онҳо амре зарурӣ мебошад. Ин масъалаи дигар аст.

Сурати сабти рубоии мавриди назар дар нусха чунин аст:

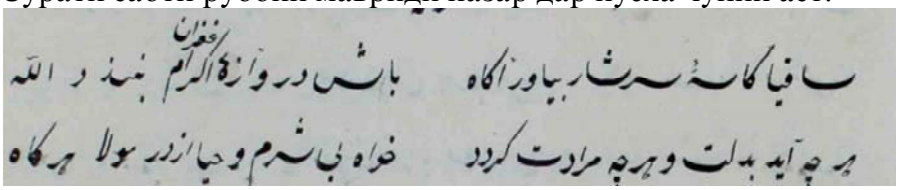

Соқиё, косаи саршор биёвар, огоҳ
Бош, дарвозаи икром набандад ал-Лоҳ.
Ҳар чӣ ояд ба дилату ҳар чӣ муродат гардад,
Хоҳ бе шарму ҳаё аз дари Мавло ҳар гоҳ [2, с.479].

Ба таъйини маънии луғавӣ ва таносуби мантиқии вожаҳои мавриди назар мепардозем. “Икром” дар луғат ба чунин маъниҳо омадааст: бузург доштан, гиромӣ доштан, эҳтиром кардан; эҳсон кардан; бузургдошт, ҳурмат; эҳсон, инъом [4, с.330]. Табиист, ки ба маъниҳои мазкур таносуб рӯшан нест. Аммо агар ин вожаро ҳамчун тавсиф ба сурати “икромхӯ” ба назар бигирем, ба маънии “он, ки хислати бахшандагӣ дорад, бахшанда, карим” [4, с.330] як навъ таносуби мактум ҳосил мешавад. Калимаи “ғуфрон” дар луғат чунин маънидод шудааст: пӯшидан гуноҳро, омӯрзидан, омӯрзиш [5, с.2421]. Чун ин сифатҳо бевосита хосси Худованди бузург ҳастанд, вожаи “ғуфрон” бо калимаи “дарвоза” ва лафзи “ал-Лоҳ” таносуби лафзӣ ва мантиқӣ барқарор мекунад. Пас, маълум мешавад, ки ислоҳи калимаи аввал бо дуюм боиси афзудани ҳусни маънӣ ва таносуби сухан мегардад.

Ё худ, дар мавриди байти зерин – дар мисоли ду калима, ки дар болояшон варианти мазбут дар нусхаи дигаре оварда шудааст – чунин намудор мегардад, ки сурати забти калимаҳои ҷудогона дар нусхаҳои гуногуни девони шоир ба суратҳои ҳархела омадаанд:

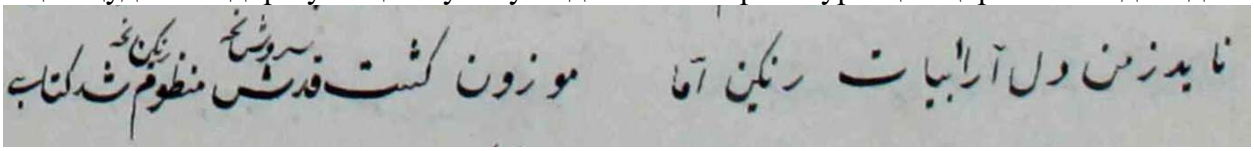

Н-ояд зи ман дилоро абёти рангин, аммо
Мавзун гашт қаддаш, манзум шуд китобе [2, с.424].

Ин ҷо манзур вожаҳои “қадаш” ва “манзум” мебошанд, ки ба тартиб муодили онҳо калимаҳои “сарваш” ва “рангин” ҳастанд, ки дар забари байт навишта шудаанд.

Ҳолати дигар – дар мисоли байти зерин – чунин аст, ки бо гузоштани хатчаи ишоратие ва дар ҳошия бо зикри калимаи “нусха” вожаи дигар навишта шудааст, ки ин манзара ҳолати зикри нусхабадалро ба хотир меорад:

Дар базми бодаи мул гаштам дамодам, эй дил,
Умрам нашуд ҳавоиву нашуд ба бод дода [2, 403].

Калимаи мавриди назар “бода” мебошад, ки вожаи “дода”-ро метавонад иваз бикунад. Аммо чунин ишораҳо зиёд нестанд, ба нудрат ба чашм мехӯранд.

Ба ҳар сурат, ҳолатҳои мазкур зарурати ба сурати ҳатмӣ – бо таваҷҷуҳ ба қоидаҳои омода кардани матни илмӣ ва ё илмӣ-интиқодӣ – бо диди матншиносӣ ва интиқодӣ муносибат кардан ба “Девон”-и Саййид Нигорӣ ва ба чоп омода кардани онро ба миён мегузорад, ки барои анҷоми ин кор меҳнати матншиносӣ ва муҳаққиқи кордон мебояд.

А Д А Б И Ё Т

1. Ҳофизи Шерозӣ, Шамсиддин Муҳаммад. Девон: таҳияи матн аз Шарифмурод Исрофилниё. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 480 с.
2. دیوان سید نگاری به زبان فارسی، نسخهٔ خطی شمارهٔ 139 محفوظ در کتاب خانهٔ استانبول.
3. حافظ شیرازی، خواجه شمس الدین محمد. دیوان حافظ / خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی : به تصحیح عبدالرحیم خلخالی. - تهران: انتشارات حافظ، 1369. – 430 ص.
4. معین، دکتر محمد. فرهنگ فارسی (متوسط) / دکتر محمد معین؛ جلد اول، چاپ یازدهم.- تهران: امیر کبیر، 1376. – صص. 1-1472.
5. معین، دکتر محمد. فرهنگ فارسی (متوسط) / دکتر محمد معین؛ جلد دوم، چاپ یازدهم.- تهران: امیر کبیر، 1376. – صص. 1477-2774.

МУАРРИФИИ “ДЕВОН”-И САЙЙИД НИГОРӢ ВА НИГОҲЕ БА ВИЖАГИҲОИ НУСХАИ ХАТТИИ ОН

Саййид Нигорӣ аз ҷумлаи шоирони порсигӯйи Осиёи сағир буда, мутаассифона, девони ашъори ба забони форсии тоҷикӣ сурудаи вай то кунун тасҳеҳ нагардида ва ба табъ нарасидааст. Дар ин мақола “Девон”-и Саййид Нигорӣ бар мабнои нусхаи ягонае, ки дар дасти нигорандагон қарор дорад, аз нигоҳи кайфияти нусха, сохту таркиб муаррифӣ гардида, сифати нусха, вижагиҳои расм-ул-хаттӣ ва баъзе мухтассоти дигари он намоёнида мешавад. Ашъори таркиби “Девон”-и Саййид Нигорӣ дар ду сутуни рӯйи саҳифа бидуни ҷадвал навишта шуда, ки ҳар кадом дорои ҳафтдаҳ сатр мебошад. Фосилаи миёни шеърҳоро, ки ғолибан аз ғазал иборатанд, аз нигоҳи зоҳирӣ, қабл аз ҳама, аз мавқеи ҷойгиршавии байти охири шеърҳо дарёфтан мумкин аст. Байти матлаъ дар миёнаи саҳифа ва ҳар кадом мисроъҳо дар як сатри ҷудогона навишта шудаанд. Девони мазкур, агарчи дар асоси талаботи девонсозии асримиёнагӣ танзим шудааст, баъзе вижагиҳои сохтории ба худ хоссе ҳам дорад. Ба назар мерасад, ки Саййид Нигорӣ дар танзими девони худ фақат тартиби ҳуруфи таҳаҷҷии арабиро ба эътибор гирифтааст. Дар ин танзим ҳарфҳои хосси алифбои форсии тоҷикӣ – “п”, “ж”, “ч”, “г” ҷой надоранд. Аз ин ҷост, ки ба ҳарфҳои мазкур дар танзими девон фасли ҷудогона ҷудо нашудааст. Бо қофияи “гоф” ғазале ба чашм мехӯрад, ки он дар фасли ҳарфи “коф” ҷой дода шудааст. Ҳарфҳои дигари хосси алифбои форсии тоҷикӣ низ мавриди таваҷҷуҳи Нигорӣ қарор доштаанд, аммо онҳо ба сурати омехта бо ҳарфи наздик ба он ва ё ҳаммахраҷ оварда шудаанд. Саййид Нигорӣ дар қолабҳои шеърии ғазал (681 адад), қитъа (22 адад), рубоӣ (115 адад), тарҷеъбанд (2 адад), мухаммас (1 адад, мухаммаси тазмин 8 адад) шеър сурудааст, ки дар ин миён ғазал мавқеи асосӣ дошта, бахши умдаи девони шоирро ҳамин жанри шеърӣ ташкил медиҳад. Аз ин нишондод чунин бармеояд, ки “Девон”-и Нигорӣ асосан аз жанри ғазал таркиб ёфтааст. Баъд аз ғазал жанри ғолиб дар ин девон рубоӣ ва қитъа мебошад. Агар рубоигунаҳои дар сарфаслҳо омадаро қитъа пиндорем, пас аз нигоҳи басомад теъдоди жанри қитъа афзуда, ба 79 баробар мешавад. Мухаммасу тарҷеот чандон зиёд нестанд. Ин нусхаи хаттӣ аз назари таҳлили нусхашиносии унсурҳои зоҳирӣ ва кори саҳҳофӣ дорои вижагиҳои махсусе мебошад, ки дар мақола бозгӯ шудаанд. Инчунин, барои ба таври комил шинос гардидан бо нусхаи мавриди назар ва дар ҳолати зарурӣ тасҳеҳу тавзеҳи он таваҷҷуҳ ба чанд нуктаи муҳим зарур аст, ки ҳамроҳ бо вижагиҳои расм-ул-хаттии нусха дар идомаи мақола ба онҳо ишора шудааст.

Калидвожаҳо: Саййид Нигорӣ, девон, нусхаи хаттӣ, муаррифӣ, сохт ва таркиб, вижагиҳои расм-ул-хаттӣ анвои шеърӣ.

ДИВАН САЙЙИД НИГОРИ И НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЕГО РУКОПИСИ

Саййид Нигори входит в число персоязычных поэтов Малой Азии. К сожалению до настоящего времени не подготовлено критическое издание его дивана. Сам диван не издан. В статье на основе единственной рукописи, находящейся в распоряжении авторов, рассмотрено ее состояние, структура и состав, качество рукописи, каллиграфические и некоторые другие ее особенности. Текст стихотворений, включенных в диван Саййид Нигори, написан на каждой странице в двух колонках без разделительной линиии (обрамления). Каждая колонка содержит семнадцать строк. Интервал между стихотворениями, преимущественно газелями, внешне, прежде всего, представляется возможным определить по расположению завершающего бейта стиха. Начальный бейт – *матла’* – написан в середине страницы, каждое полустишие написано отдельной строкой. Настоящий диван, хотя и составлен, согласно требованиям составления средневековых диванов, отличается некоторыми свойственными ему структурными особенностями. Представляется, что Саййид Нигори при составлении дивана руководствовался исключительно порядком арабского алфавита. В диване не обозначены свойственные персидско-таджикскому алфавиту буквы “п”, “ж”, “ч”, “г”. В этой связи, при составлении дивана этим буквам не посвящены отдельные разделы.

Встречается одна газель с рифмой на “гаф”, которая размещена в разделе “каф”. Другие буквы персидско-таджикского алфавита не оставлены Нигори без внимания. Оданако стихи с рифмой на эти буквы размещены в разделах близких или схожих букв. Саййид Нигори слагал стихи в форме газели (681 единица), отрывка (кит’а) (22 единицы), рубаи (115 единиц), тардже’банд (2 единицы), мухаммас (1 единица), мухаммас-и тазмин (8 единиц). В этом ряду газель занимает основное место и составляет значительную часть дивана поэта как стихотворный жанр. Это показывает, что диван Нигори в основном состоит из газели. За газелью следуют рубаи и кит’а. Если рубаиподобные четверостишия, обозначенные в начале каждого раздела, считать кит’а, то в этом случае увеличивается частотность жанра кит’а и составит 79 единиц. В диване не так много мухаммас и тардже’банд. Представляемая рукопись с точки зрения кодикологического анализа внешних элементов и переплетного дела характеризуется отличительными свойствами, что и показано в предлагаемой статье. В целях более полного ознакомления с рассматриваемой рукописью в необходимых случаях обращено внимание на исправление и пояснения, а такаже на каллиграфические особенности рукописи.

Ключевые слова: Саййид Нигори, диван, список, анализ, структура и состав, особенности почерка, стихотворных жанров.

THE PRESENTATION OF THE «DEWAN»’S OF SAID NIGORI AND UNEXPECTEDLY TO THE PARTICULARITIES OF ITS WRITTEN COPY

Said Nigori is among the Persian poets of Asia Minor. Unfortunately, the critical edition of his couch has not been prepared until now. The dewan itself is not published. The article on the basis of the only manuscript, which is at the disposal of the authors, considers its state, structure and composition, the quality of the manuscript, calligraphic and some other its features. The text of the poems included in the dewan of Said Nigori, is written on each page in two columns without dividing line (framing). Each column contains seventeen rows. The interval between poems, mainly gazelles, outwardly, first of all, it is possible to determine by the location of the final Beit verse. The initial Beit – Matla ' is written in the middle of the page, each Hemistich is written in a separate line. The real dewan, though it is made according to requirements of drawing up of medieval dewans, differs some peculiar to its structural peculiarities. It appears that Said Nigori was guided only by the order of the Arabic alphabet when making the couch. In the couch are not designated Persian-Tajik alphabet letters "P", "Gh", "CH", "G". In this regard, when making a dewan, these letters are not devoted to separate sections. There is one gazelle with rhyme on "Goph", which is placed in the section "Kof". The other letters of the Persian-Tajik alphabet are not left Nigori without attention. Elaborated poems with rhyme on these letters are placed in sections of close or similar letters. Said Nigori composed poems in the form of Gazelle (681 unit), excerpt (Kit'a) (22 units), Rubaie (115 units), Tardzhe'band (2 units), Mukhammas (1 unit), Mukhammas-and Tazmin (8 units). In this row the Gazelle occupies the main place and makes a significant part of the poet's couch as a poetic genre. This shows that the dewan Nigori mainly consists of gazelles. Gazels followed by Rubaie and Kit'a. If Rubai like quatrains, marked at the beginning of each section, to consider Kit'a, in this case increases the frequency of the genre kit'a and will make 79 units. There's not much mukhammas and tardzhe'band in the couch. Presented manuscript from the point of view of characteristically analysis of external elements and binding case is characterized by distinctive properties, as shown in the proposed article. In order to familiarize more fully with the manuscript in question, in the necessary cases, attention is paid to corrections and explanations, and also to the calligraphic features of the manuscript.

Key words: Said Nigori, Dewan, written form, presentation, structure and construction, property and the particularities of orthography, poetry, ruboi, gazal.

Сведения об авторе: ***Мисбохиддин Нарзикул*** – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры история таджикской литературы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025

Абдуррахим Тораман - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории таджикской литературы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025

Information about the author: ***Misbohiddini Narzikul*** – Tajik national University, doctor of Philology, Professor of history of Tajik literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025

Abdurrahim Toraman – Tajik national University, postgraduate student of the department of the history of Tajik literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025

УДК: 891.550-1

РӮДАКӢ ВА АЗРАҚӢ: МАСЪАЛАИ ХАЛЛОҚИЯТИ АДАБӢ

Мақсудов Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

I. Муқаддима. Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ бузургтарин сухансарои пуровозаи аҳди Сомониён ва ҳамаи давру замонҳост, ки бо шеъри оламгираш дар амри шоирии тамоми суханварони форсигӯйи пасин, махсусан намояндагони сабки хуросонӣ, нуфузи мустақим доштааст. Яке аз ситорагони осмони назми нимаи дувуми қарни XI ва оғози қарни XII, ки ҳамеша ашъори Рӯдакиро пеши назар доштаву аз ӯ таъсирпазир будааст, Ҳаким Азрақии Ҳиравӣ мебошад.

I.1.Суолҳои таҳқиқ. Суолҳое, ки дар ин мақола матраҳ мешаванд аз ин қароранд, ки дар миёни Рӯдакӣ ва Азрақӣ чӣ умумияте ҳаст? Аз нигоҳи сабк миёни онҳо чӣ ҳамгуниҳо ва тафриқаҳо ҳаст? Қасидаи мадҳии онҳо аз нигоҳи ибдооти шоирӣ якдаст аст? Ҳар ду ба ҳайси шоирони мадеҳасарои ҳирфаӣ ба мадҳ чӣ нигарише доранд? Азрақӣ ба фаъолияти шоирии Рӯдакӣ аз кадом дидгоҳ менигариста? Сабабҳои ба тасаннуъот дода шудани Азрақӣ дар чист? Оё абёти парокандаи “Синдбоднома”, ки дар “Луғати фурс”-и Асадӣ омадаанд, аз Рӯдакианд ё аз Азрақӣ?...

I.2.Пешинаи таҳқиқ. Дар иртиботи мавзӯоти матраҳшуда то ба ҳол аз тарафи донишмандони суханшинос ҳам дар Эрон, ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар шарқшиносии ҷаҳонӣ мулоҳизае дар миён гузошта нашудааст. Аз назари нигоранда таҳқиқи татбиқии онҳо зовияҳои тираи бисёреро метавонад равшан намояд. Аз ҷумла, тағйир кардани авзои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, дар мисоли даврони зиндагии Рӯдакӣ ва Азрақӣ, бармало мекунад, ки он чӣ таъсире дар тағйир кардани шеър аз лиҳози шаклу муҳтаво хоҳад дошт. Чунин таҳқиқ яке аз масъалаҳои мубрами марбут ба халлоқияти адабии Рӯдакӣ ва Азрақӣ – интисоби назми “Синдбоднома”-и ҳиндиаслеро, ки пораҳояш дар “Луғати фурс” оварда шудаанд, дар миён мегузорад ва фарзияеро ироа медиҳад, ки он рашаҳоти қалами на Рӯдакӣ, балки Азрақист.

II. Баҳс ва баррасӣ. Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ аз ҷумлаи бузургтарин шоирони даврони оғози рушду шукуфоии шеър ба забони форсии нав ба шумор меравад ва дар анвои гуногуни шеъри ғиноии ӯ (ва шоирони ҳамасри ӯ) беш аз ҳар чизи дигар эҳсосоти латифу самимияти ошкори он ҷалби таваҷҷуҳ мекунад. Ва ҳатто дар қасоиди мадҳии вай низ ин чиз қобили мулоҳиза аст.

II.1.Вуҷуҳи умдаи отифӣ будани шеъри Рӯдакӣ. Рӯдакӣ ва соири шуарои қарни X, ки амирони Сомониро мадҳ мекарданд, гузашта аз он ки ин корро барои худ вазифаи дарборӣ медонистанд, аз эҳсосоти дар воқеъ ҳақиқию самимӣ бархӯрдор буданд, зеро он амирони мамдӯҳи эшон аз миёни мардуми бумӣ, яъне худӣ, бархоста буданд. Фаъолияти ҳукумати онҳо бо ҳувияти қавмии мардум ва аз ҷумла шоирон, ки қишри бедортарини ҷомеа буданд, ҷавобгӯ ва мутобиқати том дошт. Сомониён ифодагари ғуруру виқори қавми ғолиб бар бегонагон буда, кӯшиши зиёд ба харҷ медоданд, то забони порсии дарӣ ва давлати мустақили тоҷикон истеҳком ёбад. Чунин тағйир ёфтани авзои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ нисбат ба замони ҳукумати арабҳо робитаи шоиронро бо ҳукуматдорони Сомонӣ, дар воқеъ, мустаҳкам мекард ва ин як амри табиӣ буд, на сохтаву пардохта. Аз ҳамин рӯст, ки ҳамаи шоирони ин давра вуқӯъгӯянд ва сабкашон матбӯъ, фасеҳ ва орӣ аз тасаннуот аст. Муҳаммад Авфӣ дар ин раванд Рӯдакиро бо ифтихор “султони шоирон” хондааст [1, с. 389]. Ё муаллифи “Таърихи Систон” баъди овардани қасидаи Рӯдакӣ дар мадҳи Абӯҷаъфар навишта, ки: “ҳар кӣ ин шеър бихонад, амир Бӯҷаъфарро дида бошад, ки ҳама чунин буд, ки гуфтааст. Ва ин шеър андар маҷлиси амири Хуросон ва содот Рӯдакӣ бихондаст. Ҳеч кас як байт ва як маънӣ аз ин, ки дар ӯ гуфта буд, мункир нашуд, илло ҳама ба як забон гуфтанд, ки андар ӯ ҳар чӣ мадеҳ гӯӣ, муқассир бошӣ, ки марди тамом аст” [24, с. 253].

Тақии Пурномдориён ба ин нукта таваҷҷуҳ намуда менависад, ки “фикдони як суннати шоиронаи қобили таваҷҷуҳ, ки шоирони сомонӣ чашм ба он дошта бошанд, сабаб шуд, ки дар шеъри давраи сомонӣ ҳатто дар ҳавзаи мадҳ самимияти отифӣ камранг нашавад ва анҷоми сурудани мадҳ бо эҳсосоту авотифи ҳақиқии шоир ҳамроҳу ҳамнаво гардад” [19, с.45].

Дар баробари изҳори эҳтиром ба шахсияти илмии Т.Пурномдориён мо муътақидем, ки сабаби аслии воқеӣ будани эҳсосоти шоирони қарни Х ҳатто дар мадҳ, тавре ки пештар тазаккур додем, тавофуқи назари он шоирон бо амирони донишманди худӣ ва сиёсати онҳо буд. Аз ҳамин сабаб ҳам дар забону шеваи баён ва ҳам истифодаи ҷанбаҳои балоғӣ дар миёни қасоиди мадҳӣ ва ғазалҳои шоирони ин аҳд фарқи зиёде дида намешавад. Эҳсосу самимият ва содагии баёну тасвир дар қасоиди мадҳӣ ва ашъори ғазалмонанди онҳо яксон, мувофиқ бо воқеиятҳои зиндагӣ ва холӣ аз такаллуф аст.

II.2. Сабаби умдаи оғози тағйири сабк дар қасидаи мадҳӣ. Баъд аз Сомониён ба сари қудрати сиёсӣ ҳукуматдорони бегонаи туркнажод, аз қабили Қарохониёну Ғазнавиёну Салҷуқиён омаданд. Дар натиҷа, муқтазои ҳоли мухотабони шоирон ва вобаста ба он шахсияти фардии шоирон тағйир хӯрд. Натиҷаи чунин ҳолот ин шуд, ки аҳли эҷод дар заминаи қасоиди мавҷудаи шоирони давраи сомонӣ қасидаро ривоҷи бештар доданд, вале онро комилан ашрофӣ намуданд ва сабки баёну тасвирро ба ҷониби маснӯият савқ доданд. Дар ин кор ҳаким Азрақӣ низ саҳми боризе дорад.

II.3. Азрақии Ҳиравӣ. Шарафуззамон Абулмаҳосин Абӯбакр ибни Исмоили Варроқи Ҳиравӣ машҳур ба Азрақӣ (ваф.1133) шоири ҳирфаию расмии дарбори Салҷуқиён буд. Вай асосан Туғоншоҳ ибни Алпарслони Салҷуқӣ (1073-1132)– волии Хуросонро мадҳ кардааст ва ба эътирофи муаллифони қуруни вустоӣ, аз қабили Муҳаммад Авфӣ [1, с. 86], Афзалуддини Кирмонӣ [11, с.10], Давлатшоҳи Самарқандӣ [8, с. 58], Абдурраҳмони Ҷомӣ [29, с. 102], Мир Алишери Навоӣ [15, с. 325] ва дигарон, ӯ шоири фозил, мафхари ҳукамову акмали фусаҳо ва фариди аср будааст. Ин ҳам маълум аст, ки дар аҳди Салҷуқиён ҳамаи шоирони дарборӣ, ба истиснои Амир Муиззии Нишопурӣ, аз ҷиҳати моддӣ мушкилот доштаанд. Агарчи Азрақӣ дар сеяки аввали асри XII шоири бузурги Хуросон буда, ба гуфти Ризоқулихони Ҳидоят “мубдеъулмаонӣ” [26, с.354] ба шумор меомад, вале кам қадр шудаву аз тарафи мамдӯҳон, дар баробари эътибори ашъораш, тавре ки худаш мехост, дастгирии моддӣ надидааст. Азрақӣ дар сурудани қасоиди мадҳӣ бештар ба Унсурӣ ва гоҳе ба Абулфараҷи Рунӣ эҷодкорона пайравӣ намуда, дар ин арса сабку услуби хосси худро пайдо кардааст.

II.4. Таъсирпазирии Азрақӣ аз Рӯдакӣ. Мутолиаи ашъори ин шоири тавоно бармало нишон медиҳад, ки ӯ ашъори Одамушшуаро Рӯдакиро ҳам пайваста мутолиа мекардаву аз ӯ таъсирпазир будааст. Аз он ки аксари ашъори Рӯдакӣ дастхуши боди фанои таърих гардида, миқдори каме аз он, ва он ҳам дар шакли ганҷи парешон, то замони мо расидааст, чунин таъсирпазирии Азрақиро ба таври комил таъйин кардан душвор мебошад. Лекин аз хилоли ашъори Азрақӣ далелҳоеро метавон ёфт, ки намоёнгари вуҷуди ихлосу эътиқоди Азрақӣ ба қофиласолори шеъру адаби форсу тоҷик мебошад. Дар миёни шеъри Азрақӣ ва шеъри Рӯдакӣ ҷо-ҷо ҳамнавоиҳо ва ҳатто шабоҳатҳоро пайдо кардан мумкин аст. Чунонки дар байти зер, ки Рӯдакӣ гуфтааст:

Бихандад лола бар саҳро ба сони чеҳраи Лайло,
Бигиряд абр бар гардун ба сони дидаи Маҷнун [22, с. 50].

Бо таъсири ҳамин байти Рӯдакӣ, Азрақӣ фармудааст:

Ҳамегиряд аз ӯ гардун ба сони дидаи Вомиқ,
Ҳамехандад аз ӯ саҳро ба сони чеҳраи Азро [4, с.1].

Дар ҳар ду байти ин ду устоди сухан муштаракоти тарзи баёну тасвир ва вазну оҳанг комилан аён аст. Фақат мисраи аввалро Азрақӣ бо ҳадафи адабӣ ва ҳунарии вижаи худаш дар аввал овардааст. Ҳамчунин айнан ё бо андак тағйир овардани таркибу ифодаҳои дурахшони Рӯдакӣ дар шеъри Азрақӣ ҷо-ҷо ба назар мерасад.

Чунонки, мисраи машҳури тазминӣ, ки Манучеҳрии Домғонӣ аз Рӯдакӣ овардааст, чунин аст:

Ҷуз ин дуо-т нагӯям, ки Рӯдакӣ гуфтаст:
“Ҳазор сол бизӣ, сад ҳазор сол бизӣ” [13, с.139].

Азрақӣ ин гуна гуфтааст:

Ҳазор сол бимон дар муроди хеш раҳин,
Мувофиқон ба наъиму мухолифон ба азоб [4, с. 4].

Байти зери ин шоир низ мафҳуму образҳои шеъри Рӯдакиро ба хотир меорад:

Даҳони абр луълӯбезу анбарсой ҳар соат,
Зи мино баркашад луълӯ, ба Нил-андар дамад анбар [4, с. 9].

Дар ҷойи дигар Рӯдакӣ гуфтааст:

Чархи бузургвор яке лашкаре бикард,
Лашкар-ш абри тираву боди сабо - нақиб [23, с. 30].

Азракӣ:

Боди сабо муқаддама буд аз сипоҳи гул,
Лашкар ҳамекашид ба ҳар кӯҳу ҳар қифор [4,с. 37].

Рӯдакӣ:

Чаҳор чиз мар озодаро зи ғам бихарад... [23, с. 15].

Азракӣ:

Чаҳор чиз варо аз чаҳор чиз омад... [4,с. 61].

Рӯдакӣ дар мазаммати дунё гуфтааст:

Чӣ нишинӣ бад-ин ҷаҳон ҳамвор,
Ки ҳама кори ӯ на ҳамвор аст! [23:33].

Ҳамвор кард хоҳӣ гетиро?
Гетист, кай пазирад ҳамворӣ?! [23, с.63].

Азракӣ дар ҳамин маънӣ чунин гуфтааст:

На кори кажжи ҷаҳонро ту рост хоҳӣ кард,
Чӣ гуна рост кунӣ, чун каж аст кори ҷаҳон? [4, с. 70].

Ҳатто муқоисаи сатҳии ин абёти Рӯдакӣ ва Азракӣ ошкор мекунад, ки Азракӣ бар девони Рӯдакӣ назар доштааст, вале маъниҳои шеъри Рӯдакиро аз коргоҳи ҳунарии хеш гузаронида, муҳри амали худро бар онҳо пахш кардааст.

Чунин таъсири сухани Рӯдакиро дар як тағаззули зебои Азракӣ, ки дар таркиби қасидаи мадҳиаш омадааст ва онро зайлан меорем, равшан дидан мумкин аст:

Дӣ даромад зи дар он луъбати зеборухсор,
На чунон маст бағоят, на бағоят ҳушёр.
Тарабе дар дили он моҳи навоин зи набиз,
Асаре дар сари он луъбати зебо зи хумор.
Аз хами зулфаш барги суманаш ғолияпӯш,
Сари зулфайнаш бар барги суман ғолиябор.
Ранги нав дидам бар орази рангин-ш дивист,
Бӯйи нав ёфтам аз зулфаки мушкин-ш ҳазор.
Лола бо рӯйи дурафшони вай андар ваҳшат,
Мушк бо зулфи парешони вай андар пайкор.
Ин ҳамегуфт, ки ранги ман аз он рӯй бидеҳ,
В-он ҳамегуфт, ки бӯйи ман аз он зулф биёр.
Охта қаддашу рӯяш чу бидидам, гуфтам,
Ки ҳаме сарви равон, моҳи тамом орад бор.
Гуфтам: Ин бори ғами ишқи ту он кард ба ман,
Ки накардаст бар он гуна ғами ёр ба ёр.
Кас ба зинҳории хеш-андар зинҳор нахӯрд,
Зинҳорист дилам пеши ту, эй бут, зинҳор.
Гар туро майл ба бода-ст, ҳам охир бари ман
Бодае ёбиву ҳам дархури ӯ бодагусор.
В-ар ба қумру маю бозӣ дили ту майл кунад,
Маю шатранҷ ба даст ояду асбоби қимор.
Эй ба рух боғ зи гирёниву аз хандонӣ,
Чашми ман абри баҳор асту рухат рӯзи баҳор.
Донаи нор-ш бо ман чу даромад ба сухан,
Нордон кард диламро зи ғам он донаи нор.
Мар маро гуфт, ки "эй ошиқи зор, аз пайи ман

Чун ту бисёр будаст аз ғами ман ошиқи зор.
Мар туро сим азиз асту маро бӯса азиз,
Андар ин бора туро рост набинам ҳанҷор.
Ишқ бозию худ аз бедирамӣ ранҷа шавӣ.
Рав, ба бозӣ шаву худрову маро ранҷа мадор!
Бар гули оразам ар фитна шудӣ бе зару сим,
Шукр кун, к-аз кафи дасти ту бурун н-ояд хор.
Ёри ту сим ҳамехоҳаду ту бесимӣ,
Ба ҳақиқат нашавад пур зи чунин ёр канор.
Андар ашъор гирифтам, ки ту худ Рӯдакиӣ,
Ман чӣ донам, ки чӣ чиз асту чӣ бошад ашъор.
Коғази шеър нахоҳам, дираме хоҳам нағз,
Қулҳуаллоҳ, ба хати хуб барӯ карда нигор.
Мар маро ин ғазали ошиқвор эҷ магӯй,
Ишқро суд надорад ғазали ошиқвор".
Чун аз ин гуна шунидам сухани дилбари хеш,
Сабрам андак шуду андешаву ранҷам бисёр.
Таънаи дӯст чунон зад шарареҳ бар дили ман,
Ки занад оташи ғам дар адуи хоҷа шарор [4, с. 32-33].

Азрақӣ баъди ин суханҳо ба мадҳи мамдӯҳ мегузарад. Ин тағаззул, ки онро худи Азрақӣ "ғазали ошиқвор" номидааст, чи аз ҷиҳати тарзи баёну тасвир ва чи аз ҷиҳати мазмуни тарабангези худ Рӯдакивор воқеъ шудааст. Он аз нигоҳи сохтор ба манзилаи як ғазали воқеабанд маълум мешавад. Тартибу таркиби образҳояш низ ба ашъори ошиқонаи Рӯдакӣ шабоҳат дорад. Ин ҷо низ сухан дар бораи "луъбати зебо", "дили пуртараб", "мастӣ", "хами зулф", "зулфайн", "сарви равон", "моҳи тамом", "бори ғам" ва ғайра меравад. Дар ин шеър низ лаби ёр ба "барги суман" ва "донаи нор", рӯй ба "лола" ва ҳоказо, ташбеҳ карда шудааст ва ташбеҳоти шоир чун ташбеҳоти Рӯдакӣ ҳама ҳиссиянд. Санъатҳои бадеии дигаре чун тавсиф, муболиға, тазоду муқобила ва ғайра хеле табиӣ ва ҳамчунон ҳиссӣ тамом шудаанд. Чизи дигари диққатангез он аст, ки дар ашъори Рӯдакӣ ҳиссачаи хурдиву навозиши "-ак" корбурди зиёд дорад. Дар ин тағаззули Азрақӣ низ, чун дар соири тағаззулоташ "зулфаки мушкин" истифода шудааст. Забони тағаззули мавриди назари Азрақӣ низ чун забони шеъри Рӯдакӣ сода ва фасеҳу равон аст. Тасвирҳо ҳама равшану аёнианд. Вожаҳои мавриди корбурди Азрақӣ дар ин тағаззул ҳама дар ашъори бозмондаи Рӯдакӣ дида мешаванд.

Ҷанбаи дигари ҳамгунии тағаззули мазкури Азрақӣ ба ашъори ғиноии Рӯдакӣ такрори мотивҳост. Рӯдакӣ дар қасидаи "Пирӣ" дар бораи симу дирами бешумор ва канизакони дирамхарид доштанаш сухан кардааст. Азрақӣ низ ин мотивҳоро дар тағаззулаш истифода бурдааст. Фақат ҳолати ӯ баръакси ҳоли Рӯдакӣ будааст. Рӯдакӣ аз пурдирамии худ дар давраи муайяни зиндагиаш фахр карда гуфтааст: "Андуҳи дираму ғами динор надорем" [23, с.52], аммо Азрақӣ, ба гунае ки дида мешавад, аз бедирамӣ нолидааст.

Аммо овардани чунин муколамаи ошиқвор ва мазмуни он аз он хабар медиҳад, ки Азрақӣ онро бо қасди мушаххас ва ҳадафмандона ба кор андохтааст.

Чунин ба назар мерасад, ки қасди аслии Азрақӣ тасвири ҳолати ошиқона ва барангехтани эҳсосоти ошиқона нест. Мақсади шоир аз бедирамии худ огоҳ кардани мамдӯҳ аст. Азрақӣ дар тағаззули боло муҳтотона бо истифодаи санъати таҷоҳули ориф аз номи маъшуқаи хаёлӣ худро дар шоирӣ ба Рӯдакӣ наздик донистааст:

Андар ашъор гирифтам, ки ту худ Рӯдакиӣ,
Ман чи донам, ки чи чиз асту чӣ бошад ашъор [4, с. 33].

Яъне, аз номи маъшуқа мегӯяд: Ту дар эҷоди шеър мисли Рӯдакиӣ, аммо мисли ӯ дирамдор нестӣ. Шоир ба тарзи шоирона ба мамдӯҳи худ маълум карданист, ки мадеҳае, ки мегӯяд, арзиш дорад ва бояд дирами он пардохта шавад. Рӯдакӣ аз тарафи мамдӯҳонаш бисёр хуб қадр дидааст ва, чунонки Азрақӣ мегӯяд, ҳаққи хидматашро хоҷагонаш саховатмандона адо мекарданд. Гарчи шеърҳои ман Рӯдакивор аст, аммо ту дар бахшиш ҳиммати мамдӯҳони Рӯдакиро надорӣ.

Биноан, чунин ишораҳо ба он равона шудаанд, ки мамдӯҳи Азрақӣ низ сари ин чиз фикр кунаду ҳаққуззаҳмаашро мутобиқи дархӯри қасидааш пардохт намояд. Яъне, шоир ин лавҳаи ғиноиро мутобиқи фаҳми мухотаби соҳибдавлат ва ишоратан ба иқтизои ҳоли нобасомони моддии худаш гуфтааст. Тавре ки пештар ишора рафт, вазъу ҳоли Азрақӣ бо вазъу ҳоли Рӯдакӣ дар тазод қарор дорад. Рӯдакӣ шоири сарватманди аз ҳар ҷиҳат дорост, вале Азрақӣ шоири камбизоати ниёзманд. Маълум аст, ки Азрақӣ бар хилофи Рӯдакӣ шоҳону амалдорони бегонаасли салҷуқиро меситуд. Аммо фарқи Азрақӣ аз Рӯдакӣ дар он ҳам аст, ки ӯ дар қисмати мадҳи қасоиди худ, бо истифода аз тамоми неруи тахайюли халлоқаи худ мекӯшид тасвирҳои нав офарад. Дар қисмати мадҳи қасидаҳои Азрақӣ ташбеҳоташ тахайюлию печида ва зеҳнианд. Суоле ба миён меояд, ки чаро қисми тағаззул ва қисми мадҳи қасидаи Азрақӣ аз нигоҳи сабк чун қасоиди комили Рӯдакӣ якдаст нест? Чаро Азрақӣ дар қисмати мадҳи қасида, ки муҳимтарин ҷузъи он аст, ба суханпардозии сохта ва бофта дода шудааст? Ба назари нигорандаи ин сатрҳо, сабабаш дар он аст, ки дар миёни амирони бузурги салҷуқӣ танҳо Туғоншоҳ ибни Алпарслон, ки мамдӯҳи асосии Азрақӣ аст, дар муқоиса бо соири салотину мансабдорони калони салҷуқӣ шахси босавод, таҳсилкарда ва соҳиби завқи баланд буда, шеърфаҳму маънирас буд. Дар ин бора Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар “Чаҳор мақола” чунин хабар медиҳад: Дар миёни Оли Салҷуқ “ҳеч касе шеърдӯсттар аз Туғоншоҳ ибни Алпарслон набуд. Муҳоварату муошират ӯ ҳама бо шуаро буд ва надимони ӯ ҳама шуаро буданд” [18, с. 69]. Баъдан Низомии Арӯзӣ саҳнаи нардбозии Туғоншоҳ ва Аҳмади Бадеҳии шоирро аз номи Абӯмансури Боюсуф (ки шоҳиди ҳол буда) нақл карда мегӯяд, ки “*зарби охир амирро буд, эҳтиётҳо карду бияндохт, то се-шаш занад, се-як баромад. Азим тира шуд, аз табъ бирафт ва ҷойи он буд ва он ғазаб ба дараҷае кашид, ки ҳар соат даст ба теғ мекард ва надимон чун барг бар дарахт ҳамеларзиданд... Абӯбакри Азрақӣ бархост ва ба наздики мутрибон шуд ва ин дубайтӣ бозхонд:*

Гар шоҳ се-шаш хост се-як захм афтод,
То зан набарӣ, ки каъбатайн дод надод.
Он захм, ки кард ройи шоҳаншаҳ ёд,
Дар хидмати шоҳ рӯй бар хок ниҳод.

Амир аз ин шеър чунон ба нишот омад ва хуштабъ гашт, ки бар чашмҳои Азрақӣ бӯса дод ва зар хост понсад динор ва дар даҳони ӯ мекард ...” [18, с.70-71].

Аз ин иттилоъ маълум мешавад, ки Туғоншоҳ шеъри баландро дарк карда метавонист. Дар ин бора шоир дар муроҷиат ба мамдӯҳ ошкоро мегӯяд:

Суханшиносиву донӣ, ки ман чӣ гуфтастам,
Суханшинос шиносад баҳову қадри сухан [4, с. 62].

Аз ҳамин ҷост, ки ҳамаи шоирони дарбори Туғоншоҳ ба изҳори ҳунар дар шеър мекӯшиданд, аммо ҳеч яки онҳо мисли Азрақӣ дар ин кор муваффақу тавонманд набудааст. Мақсади шоир бо шеъри меҷазу сабки олӣ дар ҳайрат гузоштани Туғоншоҳ, хурсанд сохтани рӯҳияи ӯ ва ба ин васила дарёфтани силаи ҳар чӣ бештар буд. Ҳамин ҳолат шеъри ӯро дар қиёс бо шеъри Рӯдакӣ то андозае душворфаҳм гардонидааст. Туғоншоҳ, гарчи шеъри сара ва баландро дарк мекарда, вале на ҳамеша онро ба таври боиста бо пардохти сила қадр менамудааст. Ин ҳолатро аз шикваҳои зиёди Азрақӣ, ки мустақиман дар қасоидаш аз тангдастиҳои моддияш ба мамдӯҳи худ арз кардааст, фаҳмидан мумкин аст.

Рӯдакӣ сабки инфиродии худашро дар қасидаи “Модари май” **“*лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ осон*”** унвон кардааст [23, с.57]. Азрақӣ низ дар мавриди сабки сухансароияш дидгоҳе дорад. Ӯ дар як қасидааш, ки ба Туғоншоҳ бахшидааст, мегӯяд:

Сухан сарою мунаққаш қасидае андеш,
Ба фаҳм кардани душвору хондани осон.
Гузини хотири худ нуктаҳои рангин гӯй,
Сазои мидҳати ӯ лафзҳои чобук рон [4, с.77].

Шоир қасидаҳояшро бо нуктаҳои рангин мунаққаш ва ба хондан осону ба фаҳм кардан душвор шиносонидааст. Мутолиаи қасоиди Азрақӣ ҳақ будани ҳукми ӯро ба субут мерасонад. Аз ҳамин ҷиҳат Азрақӣ шеърашро “гуфташуда ба пойгоҳи дониш”, “тавъам бо андеша” ва “хирадрутбат” медонад (дар бораи сабки хосси Азрақӣ [7, с.123-162].

Тавре ки маълум аст, Рӯдакӣ дар баробари мавзӯъҳои гуногун дар тағаззулоташ ҷашнҳои куҳани миллии мардумони эронитаборро васф намудааст. Мебинем, ки Азрақӣ низ дар бисёре аз тағаззулоташ ба ин мавзӯъ даст зада ҷашни Наврӯз, Меҳргон ва маросимҳои марбути онҳоро ситудааст. Ин ҷашнҳои мавсимӣ ҳамчун унсури маросими дарборӣ дар замони Азрақӣ идома дошт ва дар қасоиди Азрақӣ низ дар шакли қолаби устувори суннатии шеъри дарборӣ зуҳур кардааст. Дар ашъори бозмондаи Рӯдакӣ зарбулмасалу мақолҳои халқӣ, ҳамчунин пандҳои ҳакимона ва зикри шахсиятҳои таърихию достонӣ бисёр дида мешаванд. Чунин ҳолот дар ашъори Азрақӣ низ ҷойгоҳи барозанда доранд.

Бояд гуфт, ки Азрақӣ дар қасоиди мадҳӣ аз роҳи худшиносии эҷодӣ Унсуриро дар сабқати шоирӣ аз худ поинтар дидааст. Дар ин бора мегӯяд:

Унсурӣ дар хидмати Маҳмуд доим фахр кард,
З-он чӣ додаш порае дар шеър фатҳи бартарӣ.
Хост гуфтан: "Ман худоям дар миёни шоирон,
К-аз худовандам чунин фахре расид аз шоирӣ".
Андар ин майдони фахр акнун сабақ мар бандарост,
Гӯ, дар ин майдони фахр ой, ар тавонад Унсурӣ [4, с. 93].

Аммо вақте ки аз Рӯдакӣ ёдовар мешавад, хеле боэҳтиёт ва бо эҳтироми ботинӣ сухан мекунад. Азрақӣ дар як қасидааш, ки дар мадҳи Туғоншоҳ аст, аз Одамушшуаро ёд мекунад ва мегӯяд:

Чу зар ба соил бахшӣ, ба дасти хеш бибахш,

Ки аз ниҳеби ту гардад ба рӯ кушуфта нигор.
Ҳадиси мири Хуросону қиссаи тавзеъ
Бигуфт Рӯдакӣ аз рӯйи фахр дар ашъор.
Бад-он чи дода буд ӯро ҳазор диноре,
Ба новуҷуб ба ҳам карда аз сиғору кибор.
Ту дар Ҳарӣ ба шабе, хусраво, бибахшидӣ,
Зари мудаввари софӣ ду бор бист ҳазор [4, с. 31].

Тавре ки мебинем, Азрақӣ ин ҷо дар кори халлоқияти шеър ба монанди баъзе шоирон, аз қабили Абӯзироа, Хоқонӣ, Масъуди Саъди Салмон ва дигарон дар муқобили Рӯдакӣ густохона изҳори бартарӣ накардааст. Балки ба умеди дарёфти силаи сазовор мамдӯҳи худ Туғоншоҳро дар бахшидани сила бо мамдӯҳони Рӯдакӣ қиёс намуда, дар атобахшӣ аввалиро сахитар нишон додааст, то мамдӯҳи ӯ низ ба ҳоли шоир таваҷҷуҳ намояд ва дар додани ҳаққуззаҳмаи ӯ диранг накунад.

Яъне, ин гуфтаҳои Азрақӣ ба он маънист, ки ӯ Туғоншоҳро, ки ҳамчунин мири Хуросон аст, аз одоби қабулшудаи суннатии мамдӯҳу модеҳ ёдоварӣ мекунад, зеро заҳмати шоири дарбор ҳамеша дархости сила мекардааст. Матлаби шоирро, агар ба забони рӯзмарра ифода кунем, ӯ гуфтанист, ки "ман вазифаи сиёсию иҷтимоии худро бо гуфтани мадҳи ту адо кардам. Ту ҳам дар баробари ин хидматам уҳдадории худро, ҳамон тавре ки мамдӯҳони Рӯдакӣ адо мекарданд, адо намо". Барои дарки амиқтари масъалаи мазкур, яъне мазмуни «хидмат» ва «аҳд» дар шеъри дарбории замони Азрақӣ хонандаи азиз метавонад ба мутолиаи мақолаи махсуси ховаршиноси рус Марина Рейснер– «Мотивы "служения" и "договора" в персидской придворной поэзии XI-XII вв.» (20) муроҷиат намояд.

II.5. Баҳси мавзӯи интисоби "Синдбоднома". Масъалаи дигаре, ки ба эҷодиёти Рӯдакӣ ва Азрақӣ дахл дорад, дар шакли маснавӣ назм кардани китоби "Синдбоднома" мебошад. Муҳаққиқи зиндаёд Абдулманнони Насриддин роҷеъ ба интисоби танзими ин маснавӣ ба Рӯдакӣ ақидаи ҷолибе дорад. Ӯ мегӯяд: "дар ҳеч тазкира ва кутуби дигар аз боби чунин асарро ба силки назм кашидани Рӯдакӣ асноде дида намешавад" [16, с.70]. Сипас ӯ ҳамаи донишмандонеро, ки ба назм даровардани "Синдбоднома"-ро ба Рӯдакӣ нисбат додаанд, баршумурда, "далелҳо"-и онҳоро нокифоя мешуморад ва ба қазияи назми ин китоб аз ҷониби Рӯдакӣ изҳори шак мекунад [16, с. 71-73]. Аммо донишманди мазкур дар масъалаи ба кӣ мансуб будани баъзе пораҳои манзуми мавҷуди "Синдбоднома", чизе нагуфтааст. Дар ин маврид мо фикри устод Абдулманнони Насриддинро ҷонибдорӣ мекунем, аммо меафзоем, ки кори назм кардани "Синдбоднома" ба Азрақӣ мисдоқ дорад. Азрақӣ, ки ният доштааст китоби "Синдбоднома"-ро ба назм оварад, дақиқ аст. Ӯ дар

қасидаҳояш борҳо ба Туғоншоҳ муроҷиат намуда, аз ӯ тақозои фармони назм кардани “Синдбоднома”-ро кардааст. Чунонки гуфтааст:

Банда дар меҳри ту аз ҷон хидмате созад ҳаме
Хурраму зебову рангин чун шукуфта бӯстон.
Достоне турфа, к-аз ахбору аз ашколи ӯ
Баркушояд табъи доноро ҳазорон достон.
Аз маонӣ андар ӯ парканда лахте гуфтаам,
Аз раҳи фарҳангу ҷаҳлу аз раҳи суду зиён.
Гар ба пардахтан худованди ҷаҳон фармон диҳад,
Банда андар дониш аз андеша бигдозад равон.
Хидмате созам, ки ҷони марди донишпешаро
Чун бақои шоҳ ҷовидон бимонад дар ҷаҳон.
Қиссаи мансур, ҳошо кай бувад борику баст?
Гавҳаре гардад, чу манзум андарорӣ бар забон [4, с.76].

Достоне, ки шоир азми назми онро доштааст, ҳамон “Синдбоднома” аст, ки аз ҷониби хоҷа Абулфавориси Фанорӯзӣ дар соли 339/950-951 таҳрири мансур шуда буд. Аз пораи боло маълум мешавад, ки баъзе ҳикоятҳои онро ба тариқи намуна шоир назм кардааст. Аммо чунин бармеояд, ки Туғоншоҳ барои ин кор ҳазина ҷудо накардааст ё бепарвоӣ зоҳир намудааст. Биноан, пас аз гузашти замоне Азрақӣ дар қасидаи дигараш боз ба ӯ чунин муроҷиат кардааст:

Шаҳрёро, банда андар муҷиби фармони ту,
Гар тавонад кард, бинмояд зи маънӣ соҳирӣ.
Ҳар кӣ бинад, шаҳрёро, пандҳои Синдбод,
Нек донад, к-андар ӯ душвор бошад шоирӣ.
Ман маониҳои ӯро ёвари дониш кунам,
Гар кунад бахши ту, шоҳо, хотирамро ёварӣ...
Достоне созам андар мадҳи ту, к-аз назми ӯ
Баҳра созад хубкоре, моя гирад дилбаре [4, с.91-92].

Аммо Туғоншоҳ ба ин гуна муроҷиатҳои Азрақӣ вобаста ба назми “Синдбоднома”, тавре ки аз мазмуни қасоиди фавқ бармеояд, вокунише нишон надодааст. Аз ин ваҷҳ, ин кори бузург шояд анҷомнаёфта боқӣ монда бошад. Ва ҳамчунин шояд баъдан аз ҷониби Туғоншоҳ дастгирӣ ёфтаву Азрақӣ онро ба поён расонида бошад. Ба ҳар сурат, агар Рӯдакӣ “Синдбоднома”-ро назм карда буд, Азрақӣ онро ҳатман мегуфт ё ба сабаби аз нав ба ришгаи назм кашиданӣ шуданаш ҳам ишорае мекард. Ҳол он ки дар ин мавриd сухане надорад.

Барои мутмаъин шудани хотири хонанда нуктаеро мутазаккир мешавем, ки С.Нафисӣ, таҳиягари девони Азрақӣ, дар мавриди ба қалами Азрақӣ мутааллиқ будани баъзе қасоид, ки дар бархе аз нусхаҳо омадаанду худи ӯ низ дар нусхаи чопиаш шомил намудааст, изҳори шак кардааст; аммо он пораҳои қасоид, ки дар ин мақола аз номи Азрақӣ овардаем, мустасно мебошанд. Онҳо дар аксари нусхаҳои чопӣ ва дастнависи девони шоир, аз ҷумла назар ба таҳқиқи оқои Аҳмадризо Яламиҳо дар нафистарин нусхаи дастнависи девони Азрақӣ, ки дар соли 699/1300 китобат шудаасту ҳоло таҳти № 103 дар Китобхонаи Частер Биттии Дублини Ирландия маҳфуз аст (30), ҷой доранд. Ҳамчунин қасидаҳои мавриди назар дар нусхаи дастнависи Маркази мероси хаттии АИ Тоҷикистон (№ 853), мустансах ба соли 1014/1606 мукаммал оварда шудаанд. Биноан, фарзияи наздик ба яқини зер ҳаққи мавҷудият пайдо мекунад: Пораҳои манзуми баъзе ҳикоятҳои “Синдбоднома”, ки имрӯз мавҷуданду ба Рӯдакӣ нисбат додаанд, шояд намунаҳои кори шурӯънамудаву бапоённабурда ва ё баитмомрасонидаи Ҳаким Азрақии Ҳиравӣ бошад. Дуруст аст, ки абёти парокандаи “Синдбоднома”-и ба қавли муҳаққиқини имрӯза мансуб ба Рӯдакӣ, аз “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ (ваф.465/1073) баргирифта шудаанд ва ин ҳам саҳеҳ аст, ки ин луғатнома аз замони фаъолияти Азрақӣ чандин даҳсола пештар мураттаб шудааст. Бо ин вуҷуд далелҳое мавҷуданд, ки мансубияти назми “Синдбоднома”-ро бар Рӯдакӣ зери суол мебаранд. Ба назари мо дар ин мавзӯъ дари баҳс ҳанӯз боз аст.

Бадеҳист, ки мавзӯи мазкур ба масъалаи басо мураккабу печидаи интисоби осори устод Рӯдакӣ гиреҳ мехӯрад ва ҳалли он кори саҳле нест. Бо назардошти душвории як чунин кор ба як гӯшаи масъалаи мазкур даст мезанем ва он, албатта, шабоҳат дорад ба

муқобили ҷараёни оби рӯдхонаи бузург шино кардан. Вале, ба ҳар сурат, ба хотири ҳақиқати илмӣ ҷаҳде мекунем.

Ҳамаи донишмандоне, ки дар мавриди “Синдбоднома”-и Рӯдакӣ сухан кардаанд, ба пиндори мусташриқи олмонӣ Паул Ҳорн, ки бори нахуст “Луғати фурс”-ро аз рӯйи нусхаи мустансах дар 9-муҳаррами 733 ҳ.қ./ 30-сентябри 1332 (маҳфуз дар китобхонаи Ватикан) дар соли 1897 дар Берлин нашр намудааст, такя кардаанд. Ӯ дар пешгуфтори муфассали ба ин нашр афзудааш ба чанд байти дар баҳри рамал буда ва дар ҳамин нусхаи “Луғати фурс” омадаи Рӯдакӣ, ки мазмунашон бо “Синдбоднома” тавофуқ дорад, ишора намуда чунин ҳадс зада: “метавон тасаввур кард Рӯдакӣ “Синдбоднома”-ро низ ба назм даровардааст” [5, с. 43]. Аммо хеле баъдтар, дар соли 1958 академик Абдулғанӣ Мирзоев дар китоби машҳури ба Рӯдакӣ бахшидааш чунин навиштааст: “Паул Ҳорн ин тахмини худро дар ҳеч кадом осори таҳқиқии баъдиаш қувват надодааст, балки дигарон онро қабул ва тақвият додаанд [14, с.147]. Дарвоқеъ, тахмини пешниҳоднамудаи П.Ҳорнро дар Эрон шурӯъ аз Саид Нафисӣ то Ҷаҳонгири Мансуру дигарон, дар ҳавзаи илмии Руссияву Тоҷикистон сар аз Е.Э.Бертелс то муҳаққиқини имрӯза, ҳама, комилан тасдиқ ва инкишоф додаанд. Ҳол он ки барои шак овардан ба тазаккуроти “Луғати фурс” дар мавриди аз Рӯдакӣ будани пораҳои “Синдбоднома”-и мундариҷ, дар он далелҳо овардан мумкин аст. Мо бо мақсади дур будан аз итноби сухан барои ба субут расонидани иддаои худ санадҳои мавҷударо дар шакли чанд фикра дар зер меоварем:

а) Е.Э. Бертелс фикри мунташиршудаи П.Ҳорнро оварда навишта, ки баъди аз тарафи Аҳмади Оташ чоп шудани матни интиқодии “Синдбоднома”-и насрии Заҳирии Самарқандӣ (дар соли 1948), ҳар гуна шак дар ин мавзӯъ қатъан аз байн рафт [6, с.141-142]. Ин ҷо муроди Бертелс тавофуқи мазмуни баъзе абёти дарҷшуда дар “Луғати Фурс” бо пораҳои мутаносиби китоби “Синдбоднома”-и Заҳирӣ мебошад. Яъне, Е.Э. Бертелс доир ба интисоби абёти мавриди назар ба шоири дигаре фикр накардааст. Дар бораи “Синдбоднома”-и Азракӣ низ чизе нагуфтааст. С.Нафисӣ низ дар китоби маъруфи дар бораи Рӯдакӣ навиштааш айнан мисли Е.Э. Бертелс андеша рондааст [17, с. 444-446]. Ба назари мо эътибори баланди илмии донишмандони ахируззикр боиси он шуда, ки дар шарқшиносии қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва пасошӯравӣ ва Эрон ақидаи онҳо қабулу тасдиқ гардад.

б) назар ба таҳқиқи Муҳаммад Дабири Сиёқӣ, ки ӯ дар соли 1336/1958, яъне 60 сол муқаддам “Луғати фурс”-и чопи П.Ҳорнро бо баъзе ислоҳу иловаҳо дар Теҳрон нашр намудааст, ба чаҳор нусхаи дигари дастнависи ин луғат ишора намуда, ки дар солҳои 722, 766, 877 ва 1302 ҳ.қ. истинсох шудаанд. Аз гузориши ин донишманд бармеояд, ки қадимтарин нусхаи “Луғати фурс” ба қарни VIII ҳичрӣ мутобиқ бар асри XIV милодӣ рост меояд (5, 4). Яъне нусхае, ки ҳадди ақал то ҳамлаи муғул китобат шуда бошад, мавҷуд нест. Бинобар ин, ба фикри мо, дар бораи асолати матни он сухан рондан хеле душвор аст. Муҳаммад Дабири Сиёқӣ низ аз роҳи таҳқиқи ин нусах ба натиҷае расидааст, ки “ҳеч як аз ин нусхаҳо, чунонки бояд, мунтабиқ бар якдигар нестанд ва ихтилофоти зиёд доранд, то ҷое ки интисоби онҳо ба Асадӣ машкук мебошад” [5, с. 5]. Мавсуф дар бораи нусхаи чопи П.Ҳорн мулоҳиза ронда мефармояд, ки “дар ин луғатнома бар ном ва шеъри шоироне ки муддатҳо пас аз Асадӣ мезистаанд муштамил мебошад” [5, с.7]. Дарвоқеъ, дар ин луғат ба ном ва намунаи ашъори Баҳроми Сарахсӣ (500/1106), Амир Муиззӣ (ваф. 521/1127), Аҳмади Ҷомӣ (ваф.536/1141) ва дигарон низ рӯ ба рӯ мешавем. Албатта, ин шоирон дар замони Асадӣ ҳанӯз ба дунё наомада буданд.

П.Ҳорн худ дар пешгуфтораш бар нашри нусхаи Вотикон тазаккур медиҳад, ки “Унвони аслии китоб ва тазҳиби гирди он ба истиснои ду калима – “ҳаза-л-китоб” дар варақи аввал, ба куллӣ маҳв шудааст ва баъдҳо бо хатти дигаре паҳлуи он навиштаанд: “таснифи Ҳаким Асадӣ хоҳарзодаи Ҳаким Абулқосим Мансури Фирдавсӣ раҳматуллоҳи алайҳ” [5, с. 20]. Бар мабнои мушаххасоти зикршуда, оқои Дабири Сиёқӣ нусхаи П.Ҳорн ва соири нусахи мавриди назарро таълифшуда бар асоси “Луғати фурс”-и Асадӣ медонад ва на баробар бо асли он, ки, мутаассифона, он низ чун девонҳои Рӯдакӣ аз байн рафтааст.

в) баъзе муҳаққиқон ба шумули Муҳаммади Қазвинӣ, Дабири Сиёқӣ, Аҳмади Тафаззулӣ, Ҷаҳонгири Мансур, Азизи Илёспур, Ҷумъабой Азизқулов, Исматулло Ҳидоятзода ва дигарон аз кори Азракӣ дар мавриди назми “Синдбоднома” ёд кардаанд, аммо дар миёни он ва нусхаҳои “Луғати фурс”-и то замони мо расида рабте надидаанд.

г) возеҳ аст, ки осори Рӯдакӣ ҳангоми ҳуҷум ва харобкориҳои муғулон аз миён рафтааст. Ба ин даъво изҳороти Ҳамдуллоҳи Муставфии Қазвинӣ далел шуда метавонад, ки дар китобаш “Таърихи гузида” (соли таълиф 730/1229-1230) гуфта: “Рӯдакиро ашъораш бисёр буда, аммо андаке машҳур аст” [12, с.732]. Пасон меафзояд: “Дар “Таърихи Манучеҳр” (ин китоб то ҳол ношинохта мондааст – Б.М.) хондам, ки ӯро (Рӯдакиро–Б.М.) ҳафтсад ҳазор байт шеър буда” [12, с. 732]. Баъдан аз ҳамон китоби таърих як байт аз “Калила ва Димна”-и Рӯдакӣ намуна меораду бас. Вале дар замони Азрақӣ тамоми осори устод Рӯдакӣ ҳанӯз мавҷуд буд ва шоири бузурги ҳирфавие чун Азрақии Ҳиравӣ, албатта, онҳоро бо худ дошт. Агар Рӯдакӣ “Синдбоднома”-ро назм карда буд, Азрақӣ ҳангоми баёни қасди назми ин китоб дар қасидаҳояш, ки фавқан баррасӣ намудаем, ҳатман аз кори Рӯдакӣ ёдовар мешуд. Аммо чунин ҳолат ба чашм намехӯрад.

ғ) мавзӯи асосии китоби “Синдбоднома”, ки Хоҷа Амиди Фанорӯзӣ дар қарни Х аз паҳлавӣ ба порсии дарӣ тарҷумаи насрӣ кардааст ва Заҳирии Самарқандӣ дар асри XII онро бо насри маснӯъ ва мутадовили замонаш бозгӯ кардааст, макри занон мебошад. Биноан, Е.Э. Бертелс ин китобро бо номи “Синдбад и коварство женщин” ёд кардааст [5, 141]. Ба арабӣ онро “Китобу макр-ин-нисо” гуфтаанд. Ҷой дорад гуфта шавад, ки сайри таърихии ин асарро бо тарҷумаҳояш бо равиши илмӣ ба таври муфассал ва беҳтар аз ҳама муҳаққиқи тоҷик Ҷумъабой Азизқулов таҳқиқ ва ҷамъбаст намудааст (2, 23-98), аммо ӯ низ дар масъалаи аз ҷониби Рӯдакӣ назм карда шудани “Синдбоднома” бо ҳамаи донишмандон иттифоқи назар дорад. Вале ба фикри мо, бо вуҷуди аҳамияти бузурги дидактикӣ доштанаш, ин асар бо таваҷҷуҳ ба мавзӯяш аз маром ва хатти маши халлоқияти адабии Рӯдакӣ бисёр дур ба назар мерасад.

д) мавзӯъҳои асосии эҷоди адабии Рӯдакӣ ба қарори маълум мадҳ, ишқ, васфи табиат, тараннуми хушиҳои ҳаёт, панду андарз, аҳволи худ, мазаммати дунё, ҳаҷв, рисо, ситоиши ҷашнҳои қадимӣ, аз қабили Наврӯз, Меҳргон ва монанди инҳост. Беваҷҳе ҳам нест, ки ҳамаи манбаъҳои адабию таърихӣ аз воқеият доштани мансубияти назми “Калила ва Димна”-и саршор аз панду андарз бар Рӯдакӣ сухан кардаанд, аммо дар бораи аз тарафи ӯ назм карда шудани “Синдбоднома” ҳеч дам назадаанд.

е) назм карда шудани “Синдбоднома” аз тарафи Азрақии Ҳиравӣ аз мароми шоирии ӯ берун нест, зеро ӯ қабл аз иҷрои ин кор ба тасдиқи Муҳаммад Авфӣ дар “Лубоб-ул-албоб” [1, с. 87], Ҷомӣ дар “Баҳористон” [29, с. 102], Хондмир дар “Ҳабиб-ус-сияр” [25, с. 397], Давлатшоҳ дар “Тазкират-уш-шуаро” [8, с. 59], Ҳоҷӣ Халифа дар “Кашфу-з-зунун” [28, с.107] ва ғайра маснавии “Алфия ва шалфия”-и ҳиндиаслро доир ба ҳамҷамъ омадани марду зан ба риштаи назм кашида ва бо суратҳои шаҳватангез мусаввар сохта ба Туғоншоҳ бахшидааст. Воқеияти ин қазияро муаллифони маъхазҳои мазкур бо обутоби тамом зикр кардаанд ва ҳақиқати онро ҳамаи шарқшиносони Ғарбу Шарқ эътироф ва тасдиқ намудаанд. Танҳо Исматулло Ҳидоятзода дар як мақолаи сатҳии худ бо “далелҳои” заиф беҳуда саъй кардааст, мансубияти назми ин асарро ба Азрақӣ инкор намояд [27]. Гузашта аз ин, натиҷаи ковишҳои мо ин шуд, ки як нусхаи хаттии ин китоби Азрақӣ бо номи “Алфияву шалфия” ё “Рисолаи боҳ” дар 24 маҷлис таҳти шумораи 450 дар китобхонаи Маҷлиси Санои Эрон мавҷуд аст [9, с. 263]. Мавзӯи асосии “Синдбоднома”-и ҳиндиасл низ бо “Алфияву шалфия” навъе умумият дорад. Ба иборати дигар ин ду асар ба ҳам хешӣ доранд. Бинобар ин, дар назм карда шудани “Синдбоднома” ба қалами Азрақӣ ҷойи шаке намемонад. Зеро ғарази Азрақӣ ба иқтизои ҳоли мамдӯҳи худ асар иншо намуда силаи бештар ситонидан буд, на қасди дигаре. Аммо чунин ҳолатро бо таваҷҷуҳ ба аҳволи бениёзии Рӯдакӣ дар баробари сарвати моддӣ ба ӯ наметавон нисбат дод. Матлаби дигари гуфтанӣ ин аст, ки ба иллати ракик будани мазмуни “Синдбоднома”-и манзуми Азрақӣ ва кам будани талаботи иҷтимоӣ бар он, ин асар зиёд нусхабардорӣ нашуда аз байн рафтааст.

ё) фикр мекунем, агар абёти “Синдбоднома”-и ба Рӯдакӣ нисбатдодашуда аз нигоҳи сабк бо ашъори Азрақӣ бодиққат муқоиса карда шавад, боз ҳам маълум хоҳад шуд, ки баъзе митобиқатҳо бо сабки Азрақӣ ба даст меояд. Аз ҷумла, байти зерро аз “Синдбоднома” меорем:

Аспялле омад ин гаҳ <u>нарм-нарм</u>,
То барад мар аспро ӯ <u>гарм-гарм</u>...
Андар омад мард бо зан <u>чарб-чарб</u>,

Гандапир аз хона берун шуд ба тарб [23, с.111].

Акнун таваҷҷуҳ шавад ба як байте аз як қасидаи Азрақӣ:

Ҳаме бихандад нав-нав ба сабза- бар лола,

Ҳамебигиряд хуш-хуш ба лола- бар борон [4, с.70].

Тавре мушоҳида мешавад, дар миёни тавсифҳои сохташуда бо роҳи такрори вожаҳо дар абёти фавқ умумият ҳаст. Аммо ин гуна васф аз мухтассоти сабкии Рӯдакӣ нест.

III. Натиҷагирӣ. Аз рӯйи мулоҳизоти баёншуда метавон чунин натиҷа гирифт:

Нусхаҳои дастнависи "Луғати фурс"-и мансуб ба Асадии Тӯсӣ, дарвоқеъ, дар радифи тақдими пораҳои ашъори бисёр шоирон, абёти нисбатан фаровони устод Рӯдакиро низ ба мо бозгӯ мекунад ва аз ин лиҳоз сарчашмаи гаронбаҳоест. Аммо ба иллати гузашти вақти бисёр аз замони танзимаш асолати ҳудро то андозае аз даст додааст ва дар замонҳои баъдӣ дар натиҷаи мудохилаи нусхабардорон матни он дигаргун гаштааст. Ба сабаби бисёр будани абёти Рӯдакӣ дар ин луғат баъид нест, ки дар яке аз нусхаҳои пасин абёти Азрақиро низ аз "Синдбоднома"-и ӯ вориди ин луғатнома карда бошанд ва ба ҷойи муаллифи аслӣ номи Рӯдакиро рақам задаанд. Эҳтимол меравад, ки чунин иштибоҳи бадоҳатӣ ё барқасдонаи котибе боиси ғалати котибони баъдӣ шуда бошад. Ин ҳам маълум аст, ки агар дар асрҳои миёна котибе ҳини истинсох, бинобар ин ё он сабаби зеҳнӣ, ғалате ё таҳрифе кард, он иштибоҳот ба нусхаҳои баъдӣ сироят мекард. Дар бораи бар асари чунин рафтори носавоби нусхабардорон тағйири сурат кардани нусхаҳои хаттии форсӣ ҳанӯз аллома Муҳаммади Қазвинӣ дар пешгуфтораш бар нашри "Чаҳор мақола"-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ бо сӯзу гудоз сухан кардааст [18, с.15]. Ба эътиқоди ӯ, муқобила бо усули самоъи нусхаҳо назди устодони забардаст ва иҷозат гирифтан дар ривояти китоб, тавре ки дар миёни араб марсум буда, дар Эрон абадан маъмул набудааст [18, с.15]. Дар идома мавсуф изҳор дошта, ки ағлаби китобҳои адабу таърихи бузургони мо ба он дараҷаи фасоду таҳриф расида, ки агар онҳоро ба мусаннифони аслиашон нишон диҳанд, онҳоро боз нашносанд [18, с.15]. Ҳамин гуна фикр, яъне дар тайи садсолаҳо бар асари нусхабардориҳо дигаргун гаштани осори қадими форсиро хеле баъдтар кодикологи маъруфи рус О.Ф. Акимушкин ботаассуф баён кардааст. Ӯ аз ҷумла гуфта: "*До нас дошли ранние произведения на персидском языке, но дошли в сравнительно поздних копиях, изрядно попорченные многовековым процессом переписки. Сколько бы мы ни сравнивали списков одного и того же сочинения, мы никогда не найдем хотя бы двух его идентичных текстов" [3, с.13].*

Ба фикри мо, "Луғати фурс" низ, ки баъди таснифи Асадӣ дар тайи қарнҳо то расидан ба асри XIV / ҳолати кунуниаш / ба истилоҳи маъруф интерполятсия (сахт таҳриф) шудааст ва чунин амали ногувори носихон дар нусхаҳои баъдии он идома ёфтааст, ҳамчунин баъзе қисматҳои он ба луғатномаҳои дигар низ интиқол ёфтааст. Аз ин рӯ, то нусхаи асл, яъне архетип ё протографи нусхаи "Луғати фурс" пайдо нагардад, воқеияти кори назми "Синдбоднома" ба устод Рӯдакӣ ниҳоят тираву мубҳам боқӣ мемонад.

А Д А Б И Ё Т

1. Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб. Дар ду ҷилд / Муҳаммад Авфӣ: ба тасҳеҳи Эдвард Браун ва бо муқаддимаи Муҳаммади Қазвинӣ ва тасҳеҳоти ҷадиду ҳавошӣ ва таълиқоти Саид Нафисӣ. - Теҳрон: Ҳермес, 1389 ҳ.ш. - Ҷ. 2. - 1082 с.
2. Азизқулов Ҷумъабой. Китоби Синдбод ва "Синдбоднома"-и Заҳирӣ / Азизқулов Ҷумъабой // Заҳирии Самарқандӣ. Синдбоднома: ба кӯшиши Ҷ. Азизқулов. – Душанбе: Пайванд, 2012. - 737 с.
3. Акимушкин О.Ф. Очерки истории культуры средневекового Ирана / О.Ф. Акимушкин. - М.: Наука, 1984. – 263 с.
4. Азрақии Ҳиравӣ. Девон / Азрақии Ҳиравӣ: ба тасҳеҳ ва муқобилаву муқаддимаи Саид Нафисӣ. – Теҳрон: Заввор, 1336 ҳ.ш. - 113 с.
5. Асадии Тӯсӣ. Луғати фурс / Асадии Тӯсӣ: аз рӯйи нусхаи муваррихи 733 ҳ. марбути китобхонаи Вотикон: маъхази чоп: Паул Ҳорн, 1897, бо ҳавошӣ, таълиқот ва фаҳорис ба кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. – Теҳрон: Таҳурӣ, 1336 ҳ.ш. – 210 с.
6. Бертельс Е.Э. Истории персидско-таджикской литературы / Е.Э. Бертельс. – Москва: Издательство восточной литературы, 1960. – 554 с.
7. Ғафоров Ш. Қасидасарои навовар - Азрақии Ҳиравӣ / Ш.Ғафоров. – Душанбе: Сино, 2015. - 185 с.
8. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. Ба ҳиммати Муҳаммади Рамазонӣ / Давлатшоҳи Самарқандӣ. - Теҳрон: Нодир, 1338.- 431 с.
9. Донишпажӯҳ, Муҳаммадтақӣ. Феҳристи китобҳои хаттии китобхонаи Маҷлиси Сано / Донишпажӯҳ Муҳаммадтақӣ, Анварӣ Баҳоуддин. – Теҳрон, 1353. - Ҷ. 1. - 411 с.

10. Илёспур Азиз. Ду ривоят аз “Синдбоднома”/ Илёспур Азиз // Маҷаллаи забон ва адаби форсӣ. - Нашрияи донишкадаи адабиёти Донишгоҳи Табрез. - Соли 64. –Пойиз ва зимистони 90.- Шумораи мусалсал: 224. - С. 15-41.
11. Кирмонӣ, Афзалуддин Абӯҳомид Аҳмад ибни Ҳомид. Таърихи Афзал ё бадеъуззамон фӣ вақоеъи Кирмон / Кирмонӣ, Афзалуддин Абӯҳомид Аҳмад ибни Ҳомид: фароҳамовардаи Маҳдии Баёнӣ. - Теҳрон: Интишороти Донишгоҳ, 1326. – 113 с.
12. Қазвинӣ, Ҳамдуллоҳ Муставфӣ. Таърихи гузида / Қазвинӣ, Ҳамдуллоҳ Муставфӣ: бо эҳтимоми Абдулҳусайни Навоӣ. – Теҳрон: Амири кабир, 1387. – Чопи панҷум. - 814 с.
13. Манучеҳрӣ Домғонӣ. Девон / Манучеҳрӣ Домғонӣ: ба кӯшиши Муҳаммаддабири Сиёқӣ. - Теҳрон, 1347 ҳ.ш. - 472 с.
14. Мирзоев Абдулғанӣ. Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ / Абдулғанӣ Мирзоев. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 276 с.
15. Навоӣ, Мир Алишер. Маҷолис-ун-нафоис: бо саъй ва эҳтимоми Алиасғари Ҳикмат. - Теҳрон: Чопхонаи Бонки миллии Эрон, 1323ҳ.ш. - 471 с.
16. Насриддин Абдуманнон. Рӯдакӣ (нусхашиносӣ ва нақду баррасии ашъори бозмонда). - Хуҷанд: Нашриёти давлати ба номи Раҳим Ҷалил, 1999. - 393 с.
17. Саид Нафисӣ. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори одамушшуаро Рӯдакӣ. – Теҳрон: Интишороти китобхонаи Ибни Сино, 1341 ш.ҳ. – 673 с.
18. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола: тасҳеҳи аллома Муҳаммади Қазвинӣ; ба эҳтимоми Муҳаммади Муин. -Теҳрон: Ҷомӣ, 1385ҳ.ш. - Чопи ҳаштум. - 136 с.
19. Пурномдориён Тақӣ. Дар сояи офтоб: шеъри форсӣ ва сохтшиканӣ дар шеъри Мавлавӣ. - Теҳрон: Сухан, 1388. - 471 с.
20. Рейснер М.Л. Мотивы «служения» и «договора» в персидской придворной поэзии XI-XII вв / М.Л. Рейснер // Исследования по иранской филологии. Вып. Второй. - М.: ИСАА при МГУ, 1999. - С. 89-94.
21. Рӯдакӣ. Ашъор: таҳияву тадвини матн ва муқаддима аз Р. Ҳодизода ва Алӣ Муҳаммадии Хуросонӣ. - Душанбе: Адиб, 2007. - 416 с.
22. Рӯдакӣ. Девон / Рӯдакӣ: таҳияи матн ва муқаддима аз У. Назир. - Душанбе: Бунёди байналмилалии забони тоҷикии форсӣ, 2008. - 160 с.
23. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Девон: таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 334 с.
24. Таърихи Систон: таҳияи матн, муқаддима, тавзеҳот ва феҳристҳо аз М. Имомов ва А. Абдусаттор. - Душанбе: Бухоро, 2014. - 352 с.
25. Хондмир. Ҳабиб-ус-сияр / Хондмир. – Теҳрон: Китобфурӯшии Хайём, 1353. - Ҷ. 2. - 824 с.
26. Ҳидоят Ризоқулихон. Маҷмаъ-ул-фусаҳо. Дар 8 ҷилд / Ҳидоят Ризоқулихон: ба кӯшиши Мазоҳири Мусаффо. - Теҳрон, 1339. - Ҷ.1. - 697 с.
27. Ҳидоятзода Исматулло. Рӯдакӣ ва Азрақии Ҳиравӣ // Ҳафтавори “Адабиёт ва санъат”. - 27 сентябри 2007. – С. 3.
28. Ҳоҷӣ Халифа. Кашф-уз-зунун. Дар 2 ҷилд. - Теҳрон: Алматбаъат-ул-исломия, 1346. - Ҷ. 1. – 938 с.
29. Абдурраҳмонӣ Ҷомӣ. Баҳористон: бо муқаддима ва тасҳеҳи А. Афсаҳзод. - Душанбе: 1972. - 139 с.
30. Яламиҳо Аҳмадризо. Муаррифии нусхаи нафис ва фаромӯшшуда аз Девони Азрақии Ҳиравӣ // Маҷаллаи “Адаб ва забон”-и Донишкадаи Шаҳиди боҳунари Кирмон. – Баҳори 1390 ҳ.ш. – С. 320-334.

РӮДАКӢ ВА АЗРАҚӢ: МАСЪАЛАИ ХАЛЛОҚИЯТИ АДАБӢ

Ин мақола натиҷаи пажӯҳиши татбиқии ашъори Азрақии Ҳиравӣ – шоири маддоҳи дарбори Туғоншоҳ ибни Алп-Арслони Салҷуқӣ бо ашъори Одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аз дидгоҳи қолабгароӣ ва ҳунари халлоқияти адабӣ мебошад. Ба мавзӯи мазкур то ба имрӯз аз донишмандон касе дахл накардааст. Натиҷаи таҳқиқ нишон медиҳад, ки Азракӣ дар ашъораш борҳо исми Рӯдакиро тазаккур дода ва дар сурудани шеър худро камтар аз ӯ намешуморад. Аммо дар саросари ашъори Рӯдакӣ дар ҳама анвои шеърӣ эҳсосоти латиф ва отифаи рақиқ воқеъгароёна ба сабке содаву фасеҳ баён шудааст, дар ҳоле ки дар ашъори Азракӣ чунин отифаи латифи воқеӣ фақат дар қисмати тағаззули қасоиди ӯ дида мешавад, ки худи вай онро “ғазали ошиқвор” унвон кардааст. Вале мадҳи қасидаҳои ӯ бар хилофи мадҳи Рӯдакӣ печида аст ва бештари ташбеҳоташ зеҳниву ваҳмӣ мебошанд, ки дар мақолаи ҳозир ба омилҳои муассир дар он пардохта шудааст. Бино ба қавли нигорандаи мақола, шеъри дарборӣ бо мурури замон мутобиқ бар ҳаёти пуршукӯҳи аҳли дарбор тамоили маснӯъ шудан ва ашрофӣ шуданро дошт ва Азракӣ низ бо фаъолияти адабии худ дар ин равванд саҳим буд. Аз фармудаҳои Азракӣ пайдост, ки вазъи маишии ӯ бо аҳволи моддии Рӯдакӣ дар тазод қарор дошта, яъне Рӯдакӣ шоири сарватманд, аммо Азракӣ тангдасту ниёзманд будаанд. Қасди Азракӣ аз офаридани қасидаҳои мадҳӣ бо ба кор гирифтан аз тасвирҳои нав ва изҳори суханони бадеъ дар бофти шеър, дар ҳайрат гузоштани мамдӯҳ ва ба ин васила дарёфти силаи ҳарчи бештар будааст. Дар қисмати дуюми ин мақола бо истинод ба суханони Азракӣ ва баррасии онҳо ва силсилаи далоили дигар фарзияе пешниҳод мешавад, ки пораҳои манзум аз баъзе ҳикоёти “Синдбоднома”, ки имрӯз мавҷуданду асосан аз “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ баргирифта шудаанд ва аксари муҳаққиқон онҳоро амали Рӯдакӣ медонанд, аслан кори оғозкарда вале нотамомгузошта ва ё ба анҷомрасонидаи Азрақии Ҳиравӣ мебошад.

Калидвожаҳо: Рӯдакӣ, Азракӣ, қасида, муқоиса, “Синдбоднома”, “Луғати фурс”, Паул Хорн.

РУДАКИ И АЗРАКИ: ПРОБЛЕМА ЛИТЕРАТУРНОГО ТВОРЧЕСТВА

Предлагаемая статья посвящена сопоставительному исследованию поэзии известного поэта-панегирика конца XI и первой половины XII вв. Азраки Хирави, служившего при дворе Туганшаха

Сельджукида, с поэзией Адама поэтов Абу Абдуллаха Рудаки с позиций теории канона и искусства стихосложения. Данный вопрос до сегодняшнего дня остается незатронутым. Результаты проведенного исследования показывают, что Азраки в своих стихах, часто упоминая имя Рудаки на поприще стихотворчества, не считает себя слабее последнего. Однако во всей поэзии Рудаки, включая его хвалебные касыды, отчетливо просматриваются тонкие лирические чувства и правдивые переживания поэта, которые изложены простым и ровным стилем, тогда как в стихотворениях Азраки подобные правдивые чувства наблюдаются лишь в части тагаззулах его касыд, которых сам поэт называет “ғазали ошиқвор”, т.е. любовная газель. Выясняется, что в части панегирики его касыд (мадх) в противовес с мадхами Рудаки прослеживается сравнительно сложный и вычурный стиль. В настощей статье определяются основные факторы такого противоречивого явления. По мнению автора, статьи придворная поэзия по истечению времени в соответствии с помпезной жизнью придворной аристократии постепенно приобретают орнаментный и вычурный стиль и Азраки в этом отношении внес свой весомий вклад. По приведенным в статье высказываниям самого Азраки выясняется, что его материальное положение, по сравнению с положением Рудаки, находилось на весьма низком уровне, т.е. Рудаки был несравненно более богатым поэтом, тогда как Азраки бедствовал и всегда нуждался в материальной поддержке. Исходя из такого положения, цель Азраки от создания хвалебных касыд и творения новых изощренных поэтических образов и приёмов являлась восхитить своего мамдуха и таким путем получить от него больше вознаграждения. Во второй части данной статьи с опорой на содержание слов самого Азраки и их анализ, а также с привличением многочисленных доводов видвигается гипотеза, о том, что отдельные отрывки из книги “Синдбад-наме”, которые извлечены из словаря “Лугат-е фурс” Асади Туси, которые большинство нынешних учёных приписывают Рудаки, на самом деле принадлежат перу Азраки Хирави.

Ключевые слова: Рудаки, Азраки, касыда, сопоставление, “Синдбад-наме”, “Лугат-е фурс”, Паул Хорн.

RUDAKI AND AZRAQI: PROBLEMS OF LITERARY CREATIVITY

The article is devoted to the comparative study of the poetry of a famous poet-panegyric of the late eleventh and first half of XII century Azraqi Heravi, who served at the court of Turanshah Saljuqi, with the poetry of Adam of poets Abu Abdullah Rudaki from the standpoint of the theory of Canon of the art of versification. This question is still intact. The results of the study show that Azraqi in his poems, mentioning the name of Rudaki in the world of poetry writing, does not feel weaker compared to last. However, in all of Rudaki's poetry, including ego qasidas of praise, clearly visible Tonka lyrical feelings and true experiences of the poet, which sets out a simple and smooth style, whereas in the poems of Azraqi such true feelings are observed only in part of tagazzuls of qasidas in which the poet himself calls “ghazali oshiqvor” which means “Love Gazelle”. It turns out that part of panegyric of his qasidas (madh), in contradiction with Rudaki traced relatively complex and in the vichur style. In the present article identifies the main factors contributing to this contradictory phenomenon. In the opinion of the author of the court poetry of the passage of time in accordance with the pompous life of the court aristocracy gradually becomes ornamental and Vechur style and Azraqi in this respect contributed his contribution. According to the information of utterance of Azraqi in the article, it turns out that his material situation compared to the situation of Rudaki was very low, so Rudaki was incomparably rich poet, while Azraqi was poor always needed to material support. Based on around this situation, the purpose of Azraqi from the creation of the qasidas of praise, and the creation of new sophisticated poetic images and techniques was the delight of his Mamdouh and thus to obtain from him more rewards. The beginning of the second part of this article based on the content of the words of Azraqi and in analysis, as well as hiring of the many reasons it is promoted the hypothesis, that some passages in the book “Sindbad-name”, which are extracted according to the dictionary “Lûgat-furs” Asadi Tusi, which most of today's scientists attribute to Rudaki, actually belong to the pen of Azraqi Heravi.

Key words: Rudaki, Azraqi, kasyda, comparison, “Sindbad-name”, “Lûgat-furs”, Paul Horn.

Сведения об авторе: ***Максудов Бадриддин*** – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры истории таджикской литературы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025

Information about the author: ***Maksudov Badriddin*** – Tajik national University, doctor of Philology, Professor of history of Tajik literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025

УДК: 891.550-1

ҲУНАРИ ҒАЗАЛСАРОИИ АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ АЗ НАЗАРИ САДРИДДИН АЙНӢ

(дар мисоли мактубҳо ба А. Лоҳутӣ)

Наимова Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Як қисми умдаи таълифоти арзишманди бунёдгузори адабиёти навини тоҷик устод Айниро мактубҳо ташкил медиҳанд, ки ин номаҳои устод як ганҷинаи бебаҳои фарҳангӣ буда, барои ҷомеаи мо аҳамияти фавқулоддае доранд. «Умуман, – менависад адабиётшинос Раҳим Ҳошим, – мактубҳо дар якҷоягӣ чӣ қадар марди эҳтиёткор, пухта ва дақиққор будани устодро нишон медиҳанд ва баъзе ҷузъиёти табиати ӯро муҷассам менамоянд» [8, с.114].

Дар байни мукотиботи С. Айнӣ, махсусан мактубҳои ӯ ба яке аз асосгузорони назми инқилобӣ, устод Лоҳутӣ, мақоми марказӣ доранд. А. Лоҳутӣ ҳар як ғазали тозаэҷоди худро ба тариқи нома ба устод Айнӣ мефиристод ва устод Айнӣ ғазалҳои дӯсташро аз назар гузаронида, ба тариқи нома фикру андешаашро баён намуда, равон менамуд. Вақте ки А. Лоҳутӣ ба майдони назми тоҷик даромад, мақсадҳои устод Айнӣ амалӣ шудан гирифтанд, шеъри тоҷик рӯҳи нав пайдо кард. С. Айнӣ асарҳои таърихию инқилобӣ менавишт, А.Лоҳутӣ бошад, шеъру достонҳо ва ғазал эҷод мекард ва ин ду адиб мактаби адабии худро ташкил дода буданд. Адибони ҷавон дар гирди онҳо, аз ҳунару маҳорати эҷодӣ дарс мегирифтанд, зеҳнашонро сайқал доданд.

Устод Айнӣ дар масъалаҳои жанр низ диққати махсус додааст. Вақте ки сухан дар бораи ғазал меравад, ӯ ҳамбастагии мазмунро ба замон ҳатмӣ меҳисобад. Ӯ Саъдии Шерозиро пайдокунандаи ғазал меҳисобад. Ҳарчанд ки пеш аз Саъдӣ низ ғазал дар осори адибон вуҷуд дошт.

Аз таърихи адабиёти тоҷику форс маълум аст, ки дар эҷодиёти шоирони классик ғазалсароӣ мавҷуд буд ва ин жанр ба ақидаи адабиётшиносон агар аз устод Рӯдакӣ сарчашма гирифта бошад, аммо то замони Саъдӣ як шакли хос ва мукаммалро ташкил намедиҳад. Доир ба ин масъала академик А.Мирзоев таҳқиқот бурда, аз ҷумла андешаашро чунин иброз медорад: «Ғазал дар асри Х ҳанӯз як шакли хосси назмро ташкил намедиҳад. Он аз ҳамон порчаҳои шеърии ҷудогона иборат мебошад, ки ба як шакли комили муайян дохил нашуда, эҳсосоти ишқу муҳаббат, дарду алам ва амсоли инҳоро ифода мекунад. Ин қисми ашъор дар он давра баъзан насиби қасидаҳоро низ ташкил додааст» [4, с.48].

Андешаҳои С.Айнӣ оид ба пайдоиш, ташаккул ва инкишофи жанри ғазал, инчунин сохтору муҳтавои ғазал ва махсусан саҳми Саъдӣ дар равнақи ғазалсароӣ қобили таваҷҷуҳ мебошад, ки гуфтааст: «...ғазалҳои онҳо бештарин аз ҷиҳати мазмун характери қасидагӣ ва қитъагӣ дошт ва дар ҳар ҳол шарафи эҷоди ғазалҳое, ки аз байтҳои гуногунмазмун таркиб ёфта бошанд, ба Саъдӣ махсус аст» [1, с.115].

Дар ҷойи дигар устод Айнӣ қайд мекунад, ки «Саъдӣ бешубҳа яке аз симоҳои бисёр бузурги адабиёти классикии форс - тоҷик аст, ки монандаш нагузаштааст. Танқидчиёни Шарқ дар адабиёти классикии форс - тоҷик одатан «се пайғамбар» нишон медиҳанд ва ҳар кадоми ин «пайғамбарон» - ро дар яке аз шаклҳои шеъри форс - тоҷик эҷодкор ва мутахассис медонанд: 1) Фирдавсиро – дар достон; 2) Анвариро – дар қасида ва 3) Саъдиро-дар ғазал.

Дуруст аст, ки Саъдӣ ихтироъкунандаи шакли хуби ғазал аст; дуруст аст, ки Анварӣ дар қасида дурӯғгӯиро ба осмонҳо баровардааст; дуруст аст, ки Фирдавсӣ дар роҳи зинда кардани афсонаҳои Эрони қадим як ҷаҳон адабиёти намурданӣ-«Шоҳнома»-ро ба вуҷуд овардааст» [1, с.102].

Ғазал яке аз мақбултарин намунаи шеъри тоҷик мебошад, ки аз замонҳои қадим доир ба он донишмандон дар хусуси он изҳори ақида кардаанд. Ғазал яке аз шаклҳои маъмулу машҳури ҷинси лирикӣ буда, шоирон дар ин жанр дар хусуси ишқ ҳикоят мекунанд. Аз ҷумла, олими маъруф Шамси Қайси Розӣ дар «Ал - муъҷам » ном асари худ ғазалро ба таври васеътар таъриф карда, мегӯяд: «Ғазал дар асли луғат ҳадиси занон ва сифати ишқбозӣ бо эшон ва таҳолик дар дӯстии эшон аст. Муғозалат ишқбозӣ аст... баъзе аҳли маънӣ фарқ ниҳодаанд миёни насиб ва ғазал ва гуфтаанд: Маънии насиб зикри шоир аст халқу хулқи маъшуқро ба тасарруфи ишқи эшон ба ҳавои вай ва ғазал (зикри) дӯстии занон аст ва майли ҳавои дил бар эшон...» [9, с.306].

Маълум аст, ки А.Лоҳутӣ бо таъсири анъанаҳои пешин шеърнависиро аз ғазал шурӯъ намудааст. Дар ин бора адабиётшинос М. Давлатов қайд мекунад, ки: «Лоҳутӣ ҳарчанд ки мувофиқи талаботи ин ва ё он давра бо шаклҳои гуногуни назм асар эҷод намуда бошад ҳам, ҳеҷ гоҳ ғазалсароиро тарк накардааст. Вай аз ибтидо – аз ашъори муқаллидонаи давраи бачагиаш сар карда, то интиҳои фаъолияти адабиаш, ки зиёда аз 50 солро дар бар мегирад, ғазал сурудааст» [3, с.118].

Ногуфта намонад, ки А.Лоҳутӣ дар ин ҷода бо ёрии устод Айнӣ комёб шудааст ва далели ин андеша дар мактубҳои онҳо возеҳу равшан акс ёфтаанд.

Яке аз мавзӯъҳои марказии мукотиботи устод Айнӣ фикру мулоҳизаҳои ӯ дар бораи ғазалҳои А. Лоҳутӣ мебошад. Устод Айнӣ дар се мактуби худ бевосита (11 феврали 1939, 12 марти 1939, 18 марти 1939) дар бораи ғазалҳои А. Лоҳутӣ изҳори ақида намудааст. Аз ҷумла, дар мактубе, ки 12 марти 1939 ба А.Лоҳутӣ ирсол доштааст, оид ба хусусиятҳои поэтикӣ ва навоварии шоир дар мазмун чунин изҳори андеша мекунад: «Мо дар шеърҳои шумо ғазалҳои равони ҳаяҷонбахшро бисёр хондаем, аммо аҳамияти хусусии ин ғазал дар он аст, ки бо тақлид кардани вазн, қофия ва услуб як ғазали тамоман мазмунҳои бикр суруда шудааст. Ин ғазали содаи равони равонбахшро ҷуз «саҳли мумтанеъ» гуфтан дигар таъбире намеёбам.

Аммо ман аз баҳо додан ба [ду] байти охирини ин ғазал:

Ё чашми ту бар дилам рафиқ аст,
Ё шери сияҳ хатар надорад.
Ё бо дили хаста меҳрубон бош,
Ё ҷон биситон! Зарар надорад,–

оҷиз ҳастам. Инро ҳам бояд бигӯям, ки

Ё бар рухи ман намешавад боз,
Ё қалъаи бахт дар надорад, –

ҳарчанд аз ҷиҳати шеърият мисли ҳамқаторони худ дар пояи аълост ва ҳарчанд мутолаакунандагони холис мефаҳманд, ки гап дар бораи ишқ меравад, дар ин ғазал мувофиқ нест. Ин бояд дар қатори он байтҳое, ки барои ғазали ҷудогона мондаед, дароварда шавад. Ё ин ки дар ҷойи калимаи «бахт» калимаи «васл» дароварда ба ин тариқа:

«Ё бар рухи ман намешавад боз,
Ё қалъаи васл дар надорад», –

хонда шавад. Ва инчунин ба хотири ман мегузарад, ки агар байти

«Ё тири ту бигзарад ниҳонӣ,
Ё синаи дил сипар надорад.
Ё тири ту бигзарад ниҳонӣ,
Ё синаи ман сипар надорад»,–

мебуд, бо байтҳои болоии худ (бо таъбири тоҷикӣ) «бе ширеш мечаспид...» [5, с.67-68].

Чи тавре ки дида баромадем, дар ин мактуб дар ғазали зикр шудаи А. Лоҳутӣ устод Айнӣ танҳо ҷойи ду калимаро иваз мекунад ва байти дигарро барои ғазалҳои дигари шоир мувофиқ донистааст. Ӯ навҷӯиву навпардозиро дар эҷоди ғазалҳои А.Лоҳутӣ мушоҳида намуда, ба маҳорати шоир баҳои баландро сазовор донистааст.

Мукотибаи С.Айнӣ ва А.Лоҳутӣ нишон медиҳад, ки ин ду устоди бузурги сухан ҳам нисбат ба худ ва ҳам нисбат ба дигарон серталаб будаанд. Устод Айнӣ на фақат аз муваффақияти дӯсти худ хурсанд мешуд, аз ғазалҳои баландмазмуни ӯ лаззат мебурд, балки ба онҳо бо назари мунаққиди борикфаҳм ва нозуксанҷ менигарист.

С.Айнӣ дар номаҳояш доир ба ғазалҳои А.Лоҳутӣ андешаҳояшро баён мекард, онҳоро ба хушӣ қабул менамуду ба худ қуввату тавоноии тоза пайдо менамуд ва ба ғазалҳои дӯсташ баҳои баландро сазовор медонист. Гуфтан ба маврид аст, ки дар бораи ғазалҳои офаридаи А.Лоҳутӣ дигар адабиётшиносон низ баҳои баланд додаанд: «Бояд ҳар шоири ҷавон ба эҷодиёти Лоҳутӣ бо чашми ибрат нигоҳ кунад, – чунин қайд мекунад Е.Э. Бертелс, – ғайр аз ин ҳеҷ роҳи дигаре наметавонад шоирро ба чунон ғалабаи дурахшон бирасонад. Ин роҳи мураккабест, ки аз се нуқтаи аслӣ, ки тарки ҳар яки аз онҳо расидан ба мақсадро ғайри мумкин хоҳад кард: ихлосмандӣ ба мақсади бузург, ки озодии тамоми ранҷбарони олам мебошад, таҳсил кардани доимӣ, кор кардан барои ҷомеаи худ ҳамроҳи ин ҷомеа. Ин аст сари зиндагонии ҷовидонӣ ва ҷавонии безавол» [7, с.3].

Аввалин шахсе, ки ба ғазалҳои А.Лоҳутӣ баҳои баландро сазовор донистаст, ин Устод Айнӣ мебошад. Ӯ хизмати бузурги А. Лоҳутӣ ва ташаббусу саҳми шоистаи шоирро дар эҷоди ашъори инқилобӣ махсус таъкид карда, чунин гуфтааст: «Сазовор аст, ки таърих ба Лоҳутӣ хитоби «адиби сурх» - ро бахш намояд. Зеро мумиилайҳ аввалин касест, ки ба забони форсӣ шеърҳои ҳақиқатан инқилобӣ сурудааст» [7, с.3].

Дар як номае, ки С. Айнӣ ба А. Лоҳутӣ фиристодааст, дар бораи «Достони гул» ва «Шамъи бино» - и А.Лоҳутӣ, ки ба шоири нобинои чечену ингуш Аҳмад Нечаев бахшида шудааст, ин шеърро ба дараҷаи аъло бароварда, А. Лоҳутиро ба Саъдиву Ҷалолуддини Румӣ монанд кардааст. Шеъри ӯро «саъдиёна ва румиёнаи муосир» номидааст: «Достонҳо саъдиёна ва [Ҷалолиддини] румиёнаи советӣ аст. Ҳарчанд мо онҳоро аз ҷиҳати услуб Саъдиёна ва Ҷалолиддини румиёна мегӯем, аз ҷиҳати мазмунҳои бикр бериёёна мегӯям, ки онҳо ба гӯяндаи ин достонҳо нахоҳанд расид. «Шамъи бино» - ин унвон ва исботи ин унвон ба мисоли ҳаётии ҳақиқӣ дар фикри ҳеҷ классик нарасида буд» [5, с.66-67].

Устод Айнӣ дар мактубҳояш, пеш аз ҳама, ба навовариҳои А. Лоҳутӣ диқат медод ва ҳамеша кӯшиш мекард, ки вазифаи муқаддаси худро иҷро намояду навовариҳои ӯро ҳимоя кунад, бо маслиҳатҳои худ ба ғазалҳои навэҷоди ӯ кумак расонад.

Ба ҳамин монанд дар номаи дигараш, ки дар таърихи 12 марти соли 1939 фиристодааст, ба А.Лоҳутӣ ва доир ба ғазалҳои ӯ чунин андешаронӣ намудааст: «Рафиқи шафиқ ва дӯстдори меҳрубон Лоҳутӣ! Мактубҳоятон дар вақти худ расиданд, аммо ман шарманда ҳастам, ки дар вақташ ҷавоб навишта натавонистам, сабаби ин боз ҳамон беморӣ аст...

Ҳоло ҳам ҳаво, ҳам аҳволам рӯй ба беҳбудӣ оварданд, инак ҷавобҳоро якҷоя ба тарзи «ду ба як» (истилоҳи нонвойҳои ин ҷоҳо) ё ин ки «як ба ду» (истилоҳи худам) менависам... Дар мактуби аввал (18 феврол) байте, ки дар хусуси «Ё синаи дил сипар надорад» маслиҳат кардед, тамоман дуруст аст ва инчунин байте ҳам, ки дар бораи «Ё қалъаи бахт дар надорад», гуфтед, аз ҷиҳати тартиби ғазал риояи мисраи «Ё васли ту қисмати башар нест» дуруст аст. Лекин модоме ки дар ин байт, дар ин ғазал ба сабаби шарҳи додаатон ба ҷойи «бахт» «васл» гузоштан мумкин нест, ин байтро аз ин ғазал бароварда дар қатори он чанд байте, ки дар ин ғазал муносиб надида, барои ғазали дигар кардан монда будед, дароварда муносиб менамояд. Албатта, сабаби таклифи маро худатон медонед.

Мактуби якуми март навиштаатонро бо шоҳғазал бо ин мактуби аз Звенигород фиристодаатон 8-уми моҳи морт гирифтам. Ин ғазал, ки ман мислашро аз ин пеш надидаам, маро девона кард. «Ин шеъри тару тоза зад оташ ба ниҳодам», «Дар даҳр чунин оби шарарбор, кӣ дидаст?», ки ман дида бошам. Хусусан байти савум –

«Ғайр аз дили ман шери ситамкаш, кӣ шунидаст?
Ҷуз чашми вай оҳуи ситамгор, кӣ дидаст?»

тамоман як эъҷоз аст. Ситамкашии шерона ва ситамгории оҳувона, ки ҳардуи инҳо ҳам дида нашудаанд, муқобили якдигар афтода, аввалӣ ҳолати дили ошиқи шоирро ва дувумӣ хусусияти чашми маъшуқи ӯро баён карда, як қиёмат барпо медоранд. Ин як қиёматест, ки пеш аз ин воқеъ нашудааст ва баъд аз ин воқеъ шуданаш ҳам (мисли қиёмати динӣ) мумкин нест.

Чашмаш ба нигоҳи ғазаб аз ҳар тарафаш тир,
Бар дил занад ин гуна тарафдор кӣ дидаст?

Ин мазмуни бикр аст, ки то ҳол касе тасарруф накардааст ва натавонистааст, ки тасарруф кунад. Акнун меоем ба сари матлаи:

Кораш ҳама ноз аст чунин ёр, кӣ дидаст?
Нозаш ҳама бо мост, чунин кор кӣ дидаст?

Ин ҳама чунон тоза, чунон мазмуни нав, чунон равон аст, ки сазовори болонишинӣ аст ва тамоман ҳақ дорад, ки дар ин ғазал матлаъ шавад. Аммо дар хотир чунин мерасад, ки дар мисраи дувум агар ба ҷойи «Нозаш ҳама бо мост…» «Нозаш ҳама кор аст…» мебуд, илова ба ин ки сар то пойи матлаъ «тарду акс» - и пурра мегардид, як тозагии дигар ҳам пайдо мекард. Нози маҳбуби Лоҳутӣ ҳам бояд бар хилофи нози маҳбубони дигар ҳама кор бошад.

Истилоҳи «сар бидеҳ»-ро дар миёнаи тоҷикон то ҳол нашунидаам, аммо дар Бухоро ин гуна муомила буд ва чизи иловашаванда, як ном ҳам дошт, ки ғайр аз «сар бидеҳ» буд, лекин ҳарчанд фикр мекунам, он ном ба хотирам намерасад. Дар ҳар ҳол дар вақти чоп эзоҳ додан даркор аст» [5, с.72-73].

Аз ин номаҳо маълум мешавад, ки устод Айнӣ бо суханони ҳароратноки пурмеҳри худ дили А.Лоҳутиро ба шеъру ғазал гарм месохт ва ба ин восита дар дили ӯ қуввату тавоноии тоза пайдо мекард, гарчанде ки ғазалҳои Лоҳутӣ пурмазмун ва ҳаяҷонангез ҳам буданд ва устод Айнӣ кӯшиш мекард, ки онҳо боз ҳам хубтар садо диҳанд. А. Лоҳутӣ устод Айниро устоди бемисл медонист, аз суханони устод Айнӣ Лоҳутӣ рӯҳбаланд мешуд. Ҳамкорӣ кардан бо устод Айнӣ барои А. Лоҳутӣ муҳим буд ва маслиҳатҳояшро гирифта, дар иншои шеъру ғазал фикрашро қавитар менамуд.

Мактубҳое, ки бо унвони А.Лоҳутӣ ирсол шудаанд, дурандешии устод Айниро дар хусуси эҷодиёти Лоҳутӣ нишон медиҳанд.

Мактубҳои устод Айнӣ ба А.Лоҳутӣ нишон медиҳанд, ки ин ду устоди бузург ва дӯстони меҳрубон аз муваффақиятҳои ҳамдигар шод ва аз нокомиашон ғамгин мегардиданд. Ҳар як ғазалу шеъри тоза ё асари навэҷоди онҳо барои ҳамдигар хурсандиовару ид буд. Онҳо аз ҳар лаҳзаи зиндагии худ ба тариқи нома хабардор мешуданд. Масалан, устод Айнӣ аз як номаи А.Лоҳутӣ ва аз як ғазали ӯ бемории дӯсташро мефаҳмаду дар ҷавоби он чунин менависад: «...Ин аст, ки қалби таҷрибадида ва ин гуна бемориҳоро аз сари худ чанд бор гузаронда, музтариб мешавад. Қатъи назар аз он, ки шумо дараҷаи таби худро чиҳил навиштаед, нақши қалам ва мазмуни шеърҳо, хусусан шеърҳое, ки байти:

«Бемориву бедориву танҳоиву зулмат,
Куштанд маро, эй шаби ҳиҷрон, саҳарат ку?»

дар он аст, ки дараҷаи таби шуморо нишон медиҳад. Ман аз он мактубҳое, ки дар вай ба кӯчидан ба Звенигород рӯ ба маҷбурӣ овардани худатон ва аъзои оилаатонро навишта будаед, хеле хотирҷамъ будам, мутаассуф, мактуби сонӣ шиддати бемориро нишон дод. Хуб аст чунонки дар он ғазали беморӣ қайд кардаед, дараҷаи таб ба 37-ним фаромадааст, лекин ин дараҷа ҳам барои мову шумо таб асту таби сахт ҳам шуморида мешавад. Дар ин бояд фирефта нашуд, дар пайи муолиҷа кӯшидан зарур аст, ки дар вақти беморӣ ва таб ҳарчанд ки дараҷаи паст ва қариб ба эътидол бошад ҳам, ҳам ҷисму ҳам димоғ осуда гузошта шавад…

Ман ҳоло дар таҷлили ғазалҳои охирӣ ва таассуроти аз онҳо гирифтаам, чизе намегӯям, фақат ҳаминро мегӯям, ки ғазали охирӣ «Парвоз кун, эй мурғи вафо, болу парат ку…?», вирди забон ва дилхоликунии ман гардид. Умед дорам, ки дар мактуби ояндаатон комилан сиҳат ёфтани худатон ва бачагонатонро хонам. «Ғунчагиҳоят насиби дидаи Бедил мабод, Чашми он дорам, ки то бинам, гулистон бинамат» [5, с.74-75].

Аз мактубҳо маълум мешавад, ки ин ду устоди бузург маҳз тавассути нома аз ниҳонтарин розҳои якдигар огоҳ мешуданд. Пояи ин дӯстиро умумияти ақидаҳо, хизмат кардан ба халқ, ҳисси дилсӯзӣ ба адабиёти тоҷик ташкил кардааст.

Устод Айнӣ дар ин номааш аз ғазали охири Абулқосим Лоҳутӣ «Парвоз кун, эй мурғи вафо, болу парат ку?» хеле хушнуд гардидааст. Дар охири ин нома дар ғазалҳои дигари А. Лоҳутӣ сиҳат шудани ӯро умед кардааст, бо суханони бедилона номаро анҷом додааст.

Устод Айнӣ нисбати А.Лоҳутӣ серталаб буд ва аз муваффақияти дӯсташ шод гардида, хусусан аз ғазалҳои баландмазмуни ӯ лаззат мебурд ва ҳамеша ба як нигоҳи

нозуксанҷ ба онҳо менигарист ва кӯшиш мекард, ки ғазалҳояш тозаэҷод бошанд. А.Лоҳутӣ дар ҳамкорӣ бо маслиҳати устод дар иншои шеъру ғазал фикрашро қавитар менамуд. Устод Айнӣ бошад, дили ӯро бо ғазалҳои пурмазмунаш гарм сохта, меҳру муҳаббаташро ба назм афзунтар менамуд. Маҳз ҳамин таъсири муҳаббати ҳамдигар буд, ки ғазалҳои А. Лоҳутӣ бо кӯшиши устод Айнӣ анҷуманафрӯзи базму разми халқҳои тоҷику форс ва дигар халқҳои ҳамсоя гардиданд.

Устод Айнӣ барои дӯстону шогирдонаш вақти қиматбаҳои худро дареғ намедошт. А.Лоҳутӣ С.Айниро устоди тарбиятгари худ шуморида, ҳар ғазали тозаэҷоди худро ба тариқи нома аз назари устод Айнӣ мегузаронид, маслиҳати ӯро мегирифт ва дар ғазалҳояш ислоҳу иловаҳо ворид мекард. Ҳарчанд ғазалҳои А.Лоҳутӣ аз ҷиҳати мазмун бой ҳам буданд ва ҳарчанд устод Айнӣ онҳоро бо як муҳаббати беандоза қабул мекард, мулоҳизаву андешаҳояшро иброз мекард ва аз эродҳои танқидӣ низ рӯ намегардонд.

«Устод С.Айнӣ ҳар як ғазали А.Лоҳутиро бо хурсандӣ ва шодмонии тамом пешвоз мегирифт, - менависад Ш.Раҳмонов, - ба ҳаёту зиндагӣ чӣ дараҷа мувофиқ гуфта шудан, ба тарзи аъло ифода гардиданашро гоҳо байт ба байт таъкид менамуд. Ӯ баъзе ғазалҳои Лоҳутиро, ки бо самимияти беандоза ба ҳаёти навини сӯсиолистӣ навишта шуда буданд, беназир медонист, ба таъкид қайд менамуд, ки ин ғазалҳо бо тамоми ҷиҳатҳои жанрии худ пеш аз ин воқеъ нашуда ва баъд аз ин воқеъ шуданашон мумкин нест» [6, с.63].

С.Айнӣ тамоми нозукиҳои ҳунари адабиву эҷодиро дар мактубҳояш ба А.Лоҳутӣ иброз доштааст. Аз ин ҷост, ки А.Лоҳутӣ сабақу маслиҳатҳои ин адиби соҳибтаҷрибаро сармашқи кори эҷодӣ қарор додааст.

Номаҳои устод Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ дарак медиҳанд, ки онҳо дар бораи фарҳанг, некандешӣ, илмдӯстӣ ва тамоми илмҳои забоншиносию адабиётшиносии мавҷуда маълумоти пурқимат додаанд, ки барои ҳар як шахси фарҳангдӯст дастури роҳнамо ҳисоб меёбанд. Албатта, муносибати устод Айниро дар номаҳо бо А.Лоҳутӣ шахсе, ки назарафканӣ мекунад, ба фикр ғарқ шуда ва ба як хулосаи хубе меояд, ва меҳру муҳаббаташ нисбат ба Ватан, падару модар ва хусусан устодону дӯстон, бародарон ва умуман нисбати ҷамъият беш аз пеш афзун мегардад ва камолоти маънавию ахлоқӣ меёбад.

Умуман, дар мактубҳо фаъолияти адабиётшиносии С.Айнӣ серпаҳлу ва доманадор буда, масъалаҳои таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, нақди адабӣ, забону услуб ва хусусан жанри ғазал, борикбинона мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, ки аҳамияти калони илмию амалиро доро мебошанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Садриддин Айнӣ. Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ // Куллиёт. Ҷилди 11. Китоби якум: ба чоп тайёркунандагон К. Айнӣ ва Р. Ҳодизода. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. - 507 с.
2. Садриддин Айнӣ. Дар бораи Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ // Шарқи сурх. – 1940. – №4. - С. 28 – 32.
3. Давлатов М. Ғазалҳои иҷтимоӣ – сиёсии Абулқосим Лоҳутӣ / М. Давлатов // Садои Шарқ. – 1964. – №7. – С. 118- 137.
4. Мирзоев А. Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X-XV / А. Мирзоев // Сездаҳ мақола. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 52 с.
5. Мукотибаи Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ: ба чоп тайёркунанда ва муаллифи тавзеҳот: Х. Отахонова. – Душанбе: Деваштич, 2003. –140 с.
6. Раҳмонов Ш. Шеър ва Айнӣ (Дигаргунии сифатию созмонӣ дар лирикаи муосири тоҷик) / Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Маориф, 1994. – 192 с.
7. Ҳамкасбон дар бораи Лоҳутӣ // Тоҷикистони советӣ, 1962. – 23 декабр. – С. 3.
8. Раҳим Ҳошим. Ҳашт мактуб // Садои Шарқ. – 1978. – №1. – С. 114-124.
9. Шамс Қайси Розӣ. Ал-муъҷам: муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи чоп У. Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.

ҲУНАРИ ҒАЗАЛСАРОИИ АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ АЗ НАЗАРИ САДРИДДИН АЙНӢ

Дар мактубҳо фаъолияти адабиётшиносии С.Айнӣ серпаҳлу ва доманадор буда, масъалаҳои таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, нақди адабӣ, забону услуб ва хусусан жанри ғазал, борикбинона мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, ки аҳамияти калони илмию амалиро доро мебошанд. Номаҳои устод Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ собит месозанд, ки онҳо дорои мавзӯву мундариҷаи муҳим буда, барои аҳли адабу фарҳанг аҳаммияти калон доранд. Дар ин номаҳо фикру мулоҳизаҳо доир ба ғазал аз ҳар ҷиҳат қобили

таваҷҷуҳ мебошанд. Дар мақола андешаҳои устод Айнӣ оид ба ғазалҳои А.Лоҳутӣ, мазмуну шакл, маҳорати адабӣ ва навовариҳои А.Лоҳутӣ дар ҷодаи ғазалсароӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Устод Айнӣ барои дӯстону шогирдонаш вақти қиматбаҳои худро дареғ намедошт. А.Лоҳутӣ С.Айниро устоди тарбиятгари худ шуморида, ҳар ғазали тозаэҷоди худро ба тариқи нома аз назари устод Айнӣ мегузаронид, маслиҳати ӯро мегирифт ва дар ғазалҳояш ислоҳу иловаҳо ворид мекард. Ҳарчанд ғазалҳои А.Лоҳутӣ аз ҷиҳати мазмун бой ҳам буданд ва ҳарчанд устод Айнӣ онҳоро бо як муҳаббати беандоза қабул мекард, мулоҳизаву андешаҳояшро иброз мекард ва аз эродҳои танқидӣ низ рӯ намегардонд.

Калидвожа: мактубҳо, С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, мазмун, ғазалсароӣ, навоварӣ, суханвари бузург.

МАСТЕРСТВО АБУЛЬКАСЫМА ЛАХУТИ В НАПИСАНИИ ГАЗЕЛЕЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ САДРИДДИНА АЙНИ

В письмах литературная деятельность Садриддина Айни является разносторонним и охватывают важнейшие вопросы данной отрасли науки, в них подвергнуты изучению и рассмотрению проблемы истории и теории литературы, литературной критики, языка и стилистики и особенно жанр газели, которые имеют важное научно-практическое значение. Письма С. Айни к А. Лахути потверждают, что они имеют важное и содержательное значение для таджикской литературы и культуры. В этих письмах привлекают внимание мысли и размышления писателя относительно жанра газели. В статье приведены размышления Садриддина Айни относительно газелей Абулькасыма Лахути, их смыла и формы, поэтического мастерства поэта в написании газелей. Садриддин Айни не жалел своего драгоценного времени для своих друзей и учеников. Лахути считал Садриддина Айни своим учителем и воспитателем и посредством писем отправлял Садриддину Айни свои вновь сочиненые газели для того, чтобы узнать мнение своего учителя о них. В ответ он получал ценные рекомендации и вносил исправления в свои газели. Несмотря на то что газели Лахути были написаны на очень хорошем литературном уровне и Садриддин Айни отзывался о них с большой любовью, все таки он не отказывался и от свои кртических замечаний.

Ключевые слова: письма, Садриддин Айни, Абулькасыма Лахути, содержание ,сочинение газелей, нововведения, великий литератор..

THE SKILL OF ABULQASIM LAHUTI IN THE WRITING OF GHAZALS FROM THE POINT OF VIEW OF SADRIDDIN AINI

In the letters Sadriddin Aini's literary activity is versatile and covers the most important questions of the given branch of science, in them are subjected to studying and consideration of a problem of history and the theory of literature, literary criticism, language and stylistics and especially a genre of Gazelle which have important scientifically-practical value. Letters of S. Aini to A. Lahuti confirm that they are important and meaningful for Tajik literature and culture. These letters attract the attention of the writer's thoughts and reflections on the genre of the Gazelle. The article presents Sadriddin Aini's reflections on the gazelles Abulkasym Lahuti, their washed away and forms, poetic skill of the poet in writing gazelles. Sadriddin Aini did not spare his precious time for his friends and disciples. Lahuti believed Sadriddin Ayni your teacher and tutor and via emails sent to the Aini newly sochinenie Gazelle in order to know the opinion of their teachers about them. In response, he received valuable advice and made changes in his ghazals. Despite the fact that gazelles Lahuti was written in very good literary level, and Sadriddin Ayni spoke of them with great affection, still he did not abandon his kriticheskih comments.

Key words: letters, Sadriddin Aini, Lahuti Abulkasim, the content ,the composition of the gazelles, innovation, a great writer.

Сведения об авторе: *Наимова Фарзона* – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, 734025. Телефон: (+992) 901-09-21-00

Information about the author: ***Naimova Farzona*** **-** Tajik national University, post-graduate student of the Department of theory and modern Persian-Tajik literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. Tel: (+992) 901-09-21-00

УДК: 891.550-1+93 (575.3)

ТАЪРИХ ДАР ШЕЪРИ СОЛҲОИ 90-УМИ ТОҶИК

Ҳафиззода Дӯстмурод
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ёдкарди таърих дар шеъри солҳои 90-уми тоҷик ба худ раванди тозае касб намуд. Ёдоварӣ аз таърихи гузашта дар шеъри то солҳои навад бо як ғурур ва ифтихори миллӣ садо медод. Гоҳо шеърҳое ҳам буданд, ки гузаштаи дардолударо тараннум намуда, рӯзгори пурошӯби таърихи халқамонро ифшо менамуданд. Аз фоҷиаи фурӯпошии давлати Сомониён ва баъдан зери зулми турку муғулу манғит мондан, ба хок яксон шудани шаҳрҳои ободу зебо, марказҳои илмиву фарҳангӣ ва то ба калламанора сохтан аз сари тоҷикон дар шеър ёд мешуд. Дар замони шӯравии тоҷик, баъди солҳои 80-ум? гоҳе ҳам ин мавзӯъ ба шеър роҳ ёфтааст, аммо чаҳорчӯбаи эҷодии давр имкони баланд гаштани садои онро нагузоштааст. Ин тасвир, махсусан дар шеъри солҳои 90-ум авҷ гирифтааст. Чунонки академик М. Шакурӣ қайд кардааст: «Он оҳанги таассуф ва навмедӣ, ки аз шеъри бохтҳо дар солҳои шасту ҳафтод ба гӯш мерасад, дар солҳои навад пурсӯзтар садо дод, гоҳ дар ҳаққи миллат, ки арзишҳои волои маънавиро дар даст дода, ба фахри маънавӣ дучор шудааст, таънаомез шунида мешавад» [3, с.437].

Қариб дар ашъори аксари шоирон ба ин мавзӯъ чанд шеъре бахшида шудааст, ки намунаи онро дар шеъри шоирони дилсӯзи миллат Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор, Камол Насруллоҳ, Рустами Ваҳҳоб ва дигарон метавон бархонд. «Ёдкарди гузаштаи бошукӯҳи қавми тоҷик ва самтҳое, ки тоҷикон дар тӯли таърих бартофтаанд, – таъкид кардааст А. Шеърдӯст, – хостгоҳи мавзӯи шеърҳои бисёре аст. Дар миёни шоирони тоҷик касеро наметавон ёфт, ки шеърҳое дар ин мавзӯъ (ватандӯстӣ – Ҳ. Д.) насароида бошад» [8, с.78].

Муноқишаи солҳои 90-ум давоми мантиқии васваса ва иғвоҳое буданд, ки душманон ва бадхоҳони халқи тоҷик ба сари ин миллат бор мекарданд. Ин омил аҳли қаламро водор менамуд, ки ҳақиқати воқеии ин рӯйдодро ба хонанда рӯшан намоянд. Ба хонандаи худ нишон диҳанд, ки барангезандагони ин фоҷеаи миллӣ киҳо ҳастанд ва чӣ мақсади нопоке доранд. Дар ин хусус андешаи адабиётшинос Х. Шарифов бамаврид аст, ки мегӯяд: «Таърихи пурфоҷиаи мардуми тоҷик ва давлати тоҷикон беш аз ҳамаи шоирони дигари Тоҷикистон дар осори Лоиқ Шералӣ ва Бозор Собир мунъакис шудааст» [7, с.80].

Дар ашъори солҳои 90-уми Лоиқ Шералӣ шеърҳои «Гӯри Дониш дар куҷост?», «Тиллои Бухоро» ва чанде дигар ғазалу рубоӣ ва дубайтиҳоро метавон бархонд, ки сайри дардолудаи таърихиро дар мазмуни худ ғунҷондаанд:

Ҷабри торих ягон қавм надидаст, ки мо,
Заҳри торих нажоде начашидаст, ки мо,
Миллате зери фалак бо ҳама фарҳанги сутург,
Ин қадар зиллату хорӣ накашидаст, ки мо,
Миллате дар раҳи тақдир бад-ин танҳоӣ,
Ба чунин вартаи муҳлик нарасидаст, ки мо…
…Оҳу афсӯс, ки дар ҳошияи торихем,
Ин ҳама фоҷиаро даҳр надидаст, ки мо [2, с.97].

Воқеан ҳам миллатдӯстеро чун Лоиқ Шералӣ таърихи нангини тоҷикон наметавонад бетараф гузорад. Ин аст, ки ба паҳнои таърихи миллати худ менигарад ва оҳу афсӯс мехӯрад. «Шоир на танҳо аз ҳаводиси нохуши ҷанги дохилии кишвар, балки аз таърихи ноҳамвор ва фоҷиабори миллаташ сахт андуҳгин аст. Ғуссааш аз он аст, ки миллати тоҷик дар дарознои таърих ҳамеша ҷабру зулми аҷнабиёни истеъморгар бар дӯши хеш дошта ва ба ҳамин далел чандпора ва парешон гаштааст» [5, с.16].

Таърих дар шеъри солҳои 90-уми Бозор Собир бо ҳиссиёт ва ҳаяҷони ба худ хосси ӯ тасвир шудааст. Шеърҳои «Теғи Сино», «Девори Бухоро», «Дарвозаи Бухоро», «Аҳмади

Дониш», «Вой бар ман», «Ғазои Восеъ» таърихномаи халқи тоҷик аст, ки шоир онро ба риштаи назм кашидааст. Умуман дар назми садаи XX касе аз шоирон натавонистааст, то ба ҳадди Бозор Собир таърихи халқи тоҷикро ба ин андоза ошкоро, дилсӯзонаву худогоҳона тасвир намояд. Нидои дардолуди шоир аз таърихи фоҷиабори халқи тоҷик дар шеъри «Вой бар ман» чунин садо додааст:

Панҷаи дасти маро то ман бурид,
Ҳар араб бо панҷаҳои Борбад.
Ҳамчун дасти Бобак ин дасти маро,
Кард то ман ҳар араб аз тан ҷудо [6, с.39].

Огоҳии комил аз таърихи халқи худ ва бетараф набудан нисбат ба тақдири миллати хеш дар шеъри Бозор Собир хеле рӯшан ҳис мешавад. Фарзандони дилсӯзи миллат дар ҳама давру замон аз тақдири миллати хеш бетараф набуда, бо эҷоди асарҳои худ халқро аз роҳгумӣ наҷот мебахшиданд. Ҳамин гуна масъулияти таърихиро Бозор Собир ба уҳдаи худ дорад ва эҷоди шеъри таърихии ӯ ба хотири сабақ аз таърих мебошад.

Боз ҳам беҳтару хубтар таърих дар шеъри шоира Гулрухсор роҳ ёфтааст. Сӯзи ӯ дар шеъри таърихиаш, сӯзи огоҳона аз сарнавишти талхи азсаргузаронидаи миллати мазлуми тоҷик аст. Гулрухсор шеъри зиёде ба ин мавзӯъ бахшидааст ва шеъри поён хулосаи ҳамаи гуфтаҳояш мебошад. Дар ин шеър шоира бо бадеияти баланд таърихи гузаштаи халқи худро ба тариқи тамсилу ташбеҳ ва истиораву тавсиф тарзе тасвир мекунад, ки хонандаро бевосита ба сайри таърих мебарад. Он ҳама дарду озори миллатро дар саҳифаи таърих Гулрухсор дар ин шеъри худ зинда гардонид, барои ҳар шахс донистани онро зарур мешуморад, зеро таърихро барои он меомӯзанд, ки аз он панд гиранд:

Пайкари фарсуда дидам,
Дар дили саҳрои торих.
Пайкари бесоҳибу бемарқаду урён.
Дар сари ҷисми ғарибу бемутаккое,
Раъд Чингизхони сонӣ буду тундар
Фитназои маслаки хунини Нирон…
Пайкари парканда дидам,
Ҷумҷумаш аз дори дунё,
Дошт ёди тахти Доро.
Андаруни косаи бишкастаи қалбаш шукуфта,
Лолаи зарди шақоиқ,
Чун нишони дарду доғаш.
Шаҳкитоби сӯхта андар канораш,
Чун ҷазои инқилобаш.
Дуд мекард аз димоғаш
Пайкаре садпора дидам.
Муҳри шамшери Сикандар дар ҷабинаш,
Устухонаш ларзаи ҷабри араб дошт.
Дар ду чашмаш нақши наъли аспи манғит,
Хоки сардаш
Аз шамоли ҷаҳли Темурланг таб дошт
Чун ба чашми холиаш кардам назора,
Хешро бишнохтам, мурдам дубора [1, с.94].

Рӯ ба таърих овардан дар шеър ба хотири худогоҳӣ ва худшиносии миллӣ дар солҳои 90-уми садаи XX як амри зарурӣ ва вазифаи шаҳрвандии ҳар як шоире гардид, ки дар худ ғурур ва ифтихори миллӣ мепарварид. Яке аз сабабҳои муноқишаи байни тоҷикон маҳз ноогоҳӣ аз таърихи худ буд. Ба қавли сарвари давлатамон Эмомалӣ Раҳмон: «Агар мо аз роҳи тайкардаи пур аз шебу фарози миллати хеш огоҳии комил медоштем ва аз хатоҳои содирнамудаи ниёгонамон сабақ мебардоштем, шояд тӯфони оташбори ҷанги граждани, ки бар сари халқи тоҷик омад, чунин ранги фоҷиавӣ намегирифт. Омӯхтани таърих танҳо ба хотири донистани гузашта нест, балки он дурнамоест, ки ояндаи миллат ва пешомадҳои давлатдориро равшан намуда, барои худогоҳии миллӣ, ваҳдату ягонагӣ ва рушду тафаккури таърихии наслҳои оянда хизмат мекунад» [5, с.5].

Даъват ба ваҳдат ва якдигарфаҳмӣ ба хотири ободӣ, осоиштагӣ ва якпорчагии Тоҷикистон мебошад, ки ин омил имрӯз ҳаёти осудаву оромро ба мо ҳадя намудааст. Аслан моҳияти шеър тарбия аст ва ба боварии том метавон гуфт, ки шеъри тоҷик дар солҳои 90-уми садаи XX ин масъулияти бар дӯши худ гирифтаро ба пуррагӣ иҷро намуд.

А Д А Б И Ё Т

1. Гулрухсор. Зодрӯзи дард. – М.: Семетей, 1994. – 128 с.
2. Лоиқ. Фарёди бефарёдрас. – Душанбе: Адиб, 1997. – 237 с.
3. Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.
4. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум / Э.Раҳмонов. – Лондон, 1996. – 360 с.
5. А. Сатторзода. Мероси дили шоири дилдода ва озода // Куллиёти Лоиқ Шералӣ. Ҷ. 1. Китоби якум. – Хуҷанд, 2001. – 960 с.
6. Бозор Собир. Аз «Гули хор» то «Симхор». – М.: Трансдорнаука, 2003. – 254 с.
7. Шарифов Х. Каломи бадеъ / Х. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 1991. – 159 с.
8. Шарифов Х. Инсон дар марзҳои шеъру шоирӣ / Х. Шарифов // Садои Шарқ. – 2009. - №1. – С.122-148.
9. Алиасғари Шеърдӯст. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик. – Душанбе: Адиб, 1997. – 268 с.
10. Лоиқ Шералӣ. Куллиёт. Иборат аз ду ҷилд. Ҷ. 1. Китоби якум. – Хуҷанд, 2001. – 722 с.

ТАЪРИХ ДАР ШЕЪРИ СОЛҲОИ 90-УМИ ТОҶИК

Шеъри таърихӣ дар назми поёни садаи бистуми тоҷик як навъ тақозои таърихӣ гардид. Ин аст, ки дар шеъри индавраина ин мавзӯъ мавқеи асосӣ пайдо кард. Ёдоварӣ аз таърихи гузашта дар шеъри то солҳои навад бо як ғурур ва ифтихори миллӣ садо медод. Гоҳо шеърҳое ҳам буданд, ки гузаштаи дардолударо тараннум намуда, рӯзгори пурошӯби таърихи халқамонро ифшо менамуданд. Аз фоҷиаи фурӯпошии давлати Сомониён ва баъдан зери зулми турку муғулу манғит мондан, ба хок яксон шудани шаҳрҳои ободу зебо, марказҳои илмиву фарҳангӣ ва то ба калламанора сохтан аз сари тоҷикон дар шеър ёд мешуд. Дар замони шӯравии тоҷик, баъди солҳои 80-ум, гоҳе ҳам ин мавзӯъ ба шеър роҳ ёфтааст, аммо чаҳорчӯбаи эҷодии давр имкони баланд гаштани садои онро нагузоштааст. Ин тасвир махсусан дар шеъри солҳои 90-ум авҷ гирифтааст. Қариб дар ашъори аксари шоирон ба ин мавзӯъ чанд шеъре бахшида шудааст, ки намунаи онро дар шеъри шоирони дилсӯзи миллат Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор, Камол Насруллоҳ, Рустами Ваҳҳоб ва дигарон метавон бархонд. Рӯ ба таърих овардан дар шеър ба хотири худогоҳӣ ва худшиносии миллӣ дар солҳои 90-уми садаи XX як амри зарурӣ ва вазифаи шаҳрвандии ҳар як шоире гардид, ки дар худ ғурур ва ифтихори миллӣ мепарварид. Яке аз сабабҳои муноқишаи байни тоҷикон маҳз ноогоҳӣ аз таърихи худ буд. Аслан моҳияти шеър тарбия аст ва ба боварии том метавон гуфт, ки шеъри тоҷик дар солҳои 90-уми садаи XX ин масъулияти бар дӯши худ гирифтаро ба пуррагӣ иҷро намуд.

Калидвожаҳо: шеъри таърихӣ, ифтихори миллӣ, худшиносии миллӣ, худогоҳии миллӣ.

ИСТОРИЯ В ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ 90-Х ГОДОВ

Обращение к истории в поэзии 90-х годов выработало себе новое направление. Историческая память в поэзии до 90-х годов выражалась с особой национальной гордостью и самозабвением. Среди стихов этой тональности попадались и такие поэтические образцы, в которых поэты удрученно вспоминали неудачные страницы истории, трагические поражения с ужасающими последствиями. Начиная с падения государства Саманидов, подпадения под иго монголов и тюркских кочевников, разрушения великолепных городов, научных и культурных очагов, до сооружения пирамид из голов таджикского населения. Этот метод восприятия и отражения особенно возобладал в поэзии 90-х годов. В поэзии каждого из мастеров стиха этой тематике уделено соответствующее внимание. Лучшие образцы таких стихов можно встретить в творчестве Мумина Каноата, Лоика Шерали, Бозора Собира, Гулрухсор, Камола Насрулло, Рустама Ваххоба и др. Обращение к истории через поэтические строки преследовало цели пробудить национальное самосознание в 90-х годах двадцатого столетия в тех поэтах, которые внушали себе самим национальную гордыню. Одной из причин противостояния таджиков друг другу было плохое знание своей истории. Президент страны Э. Рахмон это обстоятельство представляет так: «Если бы мы хорошо знали пройденный нашим народом сложный путь и если бы мы учли в назидание ошибки, допущенные нашими предками, вероятно, огненный смерч гражданской войны, обрушившийся на таджикский народ, не принял бы такой трагический оборот. Изучение истории не преследует лишь цели узнать прошлое. Оно – перспектива, освещающая будущее нации и грядущей государственности, служащая национальному самосознанию, единству, развитию и историческому мышлению грядущих поколений».

Ключевые слова: исторические стихотворения, национальная гордость, национальное самознание.

HISTORY IN THE TAJIK POETRY OF THE 90 s

The appeal to history in the poetry of the 90s has developed a new direction. Historical memory in poetry until the 1990s was expressed with a special national pride and self-oblivion. Among the verses of this tonality, there were also poetic examples in which poets dejectedly recalled the unfortunate pages of history, tragic defeats with appalling consequences. Beginning with the fall of the Samanid state, the Mongols and Turkic nomads fall under the yoke, the destruction of magnificent cities, scientific and cultural centers, to the construction of pyramids from the heads of the Tajik population. This method of perception and reflection was especially prevalent in the poetry of the 90s. In the poetry of each of the masters of poetry, this subject is given appropriate attention. The best examples of such poems can be found in the

works of Mumin Kanoat, Loik Sherali, Bozor Sobir, Gulrukhsor, Kamola Nasrullo, Rustam Wahhob, and others. The appeal to history through poetic lines pursued the goal of awakening national self-awareness in the 90s of the twentieth century in those poets who inspired themselves with national pride. One of the reasons for opposing the Tajiks to each other was a poor knowledge of their history. President of the country E. Rahmon this: "If we knew well the path that our people had passed, and if we took into account the errors committed by our ancestors, perhaps the fiery tornado of the civil war that struck the Tajik people would not have accepted such a tragic turnover. The study of history does not pursue only the goal of learning the past. It is a perspective that illuminates the future of the nation and the future of statehood, serving the national identity, unity, development and historical thinking of future generations. "

Key words: historical poem, national pride, national self-knowledge

Сведения об авторе: ***Хафиззода Дустмурод*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры родного языка и методики преподавания родного языка и литературы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025. E-mail: **Dustmurod.Hafizzoda. mail.ru.**
Телефон: **(+992) 918-82-61-29**

Information about the author*: Hafizzoda Dustmurod* - Tajik national University, candidate of Philology, docent of the native language department and methodology of teaching native language and literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. E-mail: **Dustmurod.Hafizzoda. mail.ru.** Tel: **(+992) 918-82-61-29**

УДК: 891.550

АНДЕШАҲОИ МУҲАҚҚИҚОНИ АДАБӢ ДАР БОРАИ САБКИ НОСИРИ БУХОРОӢ

Салимова З.С.
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Носири дигар, ки бухорист ӯ,
Камсухан аст, лек гумонаш расост.
Чин суханрост чу ҳоқони Чин,
Чинии размаш ҳама рангинсадост [7, с.254].

Ҳарчанд асри XIV аз ҷиҳати форматсияи иҷтимоӣ, яъне ҳамчун давраи феодалӣ аз асрҳои гузашта фарқ накунад ҳам, аммо он аз ҷиҳати воқеаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, хусусан тараққиёти минбаъдаи адабиёт ва маданият давраи ба худ хос мебошад. Муҳимтарин воқеаи сиёсиву иқтисодии ин давра ин идомаи истилои даҳшатангези муғул мебошад, ки ҳанӯз соли 1220 ба вуқуъ омада буд. Дар ин давра дар Осиёи Миёна ва Эрон аз давлатҳои бузурги хонадони феодалии турк давлати Хоразмшоҳӣ (1070-1220) ҳукмронӣ мекард, ки марказаш шаҳри Урганҷ буд [5, с.5].

Аз ҷиҳати чигунагии вазъи адабиёту маданият бошад, он дар афкори илмии халқҳои эронӣ (форсу тоҷик) нав набуд ва анъанаи хуб ҳам дошт. Соҳаҳои илму адаб ва забоншиносиву ахлоқ чунон пурқувват буданд, ки ҳатто ҳамлаҳои муғул онҳоро барҳам зада натавонист [5, с.13]. Вуҷуди шоироне, монанди Ҳумоми Табрезӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Авҳадии Мароғӣ, Бадри Чочӣ, Хоҷуи Кирмонӣ, Ибни Ямин, Убайди Зоконӣ, Имоди Фақеҳ, Салмони Совачӣ, Ибни Нусуҳ, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ, Саъдии Шерозӣ, Сайфи Фарғонӣ, Фахриддини Ироқӣ ва Имоми Ҳиравӣ аз вуҷуди жанрҳои мухталифи адабӣ, хусусан қасидасароӣ, дар ин давра гувоҳӣ медиҳад, ки ҳар яке аз ин шоирон дар таҳаввулу татаввури онҳо саҳми арзанда доранд. Дар қатори ин шоирон номи Носири Бухорӣ ё Бухороӣ низ меистад, вале, мутаассифона, ба ғайр аз ишораҳои кӯтоҳи баъзе сарчашмаву тазкираҳои дохиливу хориҷӣ дар бораи рӯзгору осор ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик, хусусан нақши вай дар таҳаввулу татаввури қасида, ки дар девони шоир баъд аз ғазал ҷойи дуюмро мегирад, то имрӯз ба пуррагӣ тадқиқоти судманде рӯйи кор наомадааст. Ҳол он ки хизматаш дар равнақи на танҳо ғазалу қасида, балки дигар жанрҳои бадеӣ на камтар аз шоирони дар боло зикршуда мебошад. Албатта, аз ин қазоват муҳаққиқи шинохтаи адабиёти форсу тоҷик устод Исрофилниё Шарифмурод

Раҳимзода истисно мебошад, зеро ӯ то имрӯз ягона муҳаққиқи носиршинос дар ҷумҳурӣ аст, ки дар бораи ҳаёту фаъолият, мероси адабӣ ва ғазалҳои ин шоири ориф пурра тадқиқот бурдааст. Маҳз натиҷаи талошҳои ӯ, ин ба вуҷуд омадани асари таҳқиқотии пурмазмуни “Мероси адабии Носири Бухороӣ ва такомули ғазали ошиқонаи орифона дар асри XIV” мебошад. Муаллиф дар ин асар дар баробари баррасии шарҳи ҳол ва мероси адабии Носири Бухороӣ, ҳамчунин ғазалҳои ӯро, ки ҳудуди 4586 байтро дар бар мегиранд, аз ҷиҳати сохтор, мавзӯъ ва хусусиятҳои бадеию эстетикӣ мавриди таҳқиқоти ҳамаҷониба қарор додааст. Дар ҳамин асараш муаллиф ишора мекунад, ки:“... бузургтарин шоири ин замон – Ҳофизи Шерозӣ мутаассир аз шеъри Носири Бухороӣ гардида будааст”[4, с.319]. Номи Носири Бухороӣ аслан дар тазкираву сарчашмаҳои адабиву таърихӣ, ба монанди "Тазкиратушшуаро"-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, "Баҳористон"-и Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, "Маҳбубулқулуб"-и Алишери Навоӣ, " Ҳафт иқлим"-и Амин Аҳмади Розӣ, "Хулосатулашъор"-и Тақиуддини Кошонӣ, "Арафотулошиқин"-и Тақиуддин Авҳадии Ҳусайнии Козарунӣ ва ғайраҳо ба таври кӯтоҳ ишора шудааст. Чуноне ки устод Исрофилниё Ш.Р. қайд намудаанд, нахустин тадқиқоти нисбатан ҷиддӣ дар мавриди ин шоири шаҳири аз назарҳо дурмонда аслан ба қалами яке аз пажӯҳишгарони ӯзбек Парвиз Нотили Хонларӣ, бо унвони "Ошноёни Ҳофиз – Носири Бухороӣ" тааллуқ дорад [3, с.6]. Ҳусайналихони Азимободӣ – соҳиби тазкираи "Наштари ишқ" дар бораи ӯ менависад: "Носири Бухороӣ тариқаи фақру дарвешӣ дошт ва ба тарафи фирқаи малоқия (маломатия) моил буд. Бештар муҷаррадона авқоти худ ба сайру сафар сохта, навбате ба зиёрати Байтуллоҳулҳаром баромада, тайи манозил мекард... Аз мағзи каломаш бӯйи чошнии дард пайдост..." [12, с.1562]. Маҳдии Дурахшон, ки девони шоирро тартиб додааст, дар мавриди сабки қасидаҳои ӯ менависад: "Носири Бухороӣ дар қасидасароӣ муқаллиди сабки пешиниён аст ва бештар аз устодоне, чун Анварию Заҳир ва Ҳоқониву Асҷадӣ ва дигарон пайравӣ намуда... Бинобар ин, аз хусусияти сабки вай дар қасидасароӣ нуктае, ки ихтисос ба вай дошта бошад, шоёни зикр ба назар намерасад". Аммо муҳаққиқи мазкур поёнтар дар ҳамин саҳифаи девонаш баъд аз муқоисаву шуморидани шабоҳати қасидаҳои шоир бо дигар шоирон, суханашро ба таври дигар иброз медорад: "Дар порае аз қасидаҳо, он ҷо ки ба изҳори муътақидоти мазҳабӣ ё баёни ҳол ва ё васфи табиат мепардозад, агарчи боз таҳти таъсири қудамост, вале чун аз ҳақиқати вақоеъ ва вақоеъи ҳақиқӣ дам мезанад, сухани ӯ рангу равнақи дигар дорад ва чун аз ҷон бармеояд, лоҷарам бар дил менишинад" [2, с.70]. Нусратуллоҳи Косамӣ менависад: "Носир дар анвоъ ва ақсоми шеър аз қасидаву ғазал ва қитъаву маснавӣ ва тарҷеъбанду дубайтӣ ва муфрадот пояе баланд ва мояе қавӣ дорад. Дар сабки шоирӣ ва услуби суханварӣ на мубтакири сирф аст ва на муқаллиди маҳз ва миёни ин ду ҳол барои худ " ҳоле" пайдо кардааст. Дар қасида ба шоирони номдори қасидасаро, чун Унсуриву Анварӣ ва Асҷадию Саноӣ ва Ҳоқониву Форёбӣ ва Муиззӣ назар дорад" [5, с. 15]. Яке аз муҳаққиқони тоҷик Амирбек Ҳабибов дар муқаддимаи "Мунтахаботи Носири Бухороӣ" баъд аз такроран овардани суханони М. Дурахшон дар саҳифаи дигар фикри ӯро рад намуда, чунин мегӯяд: "Мо дар ин таҳқиқоти аҳволу ашъори Носири Бухороӣ ба ду фикри баёнёфтаи муҳтарам Маҳдии Дурахшон розӣ шуда наметавонем. Аввало он, ки ӯ дар бисёр ҷойҳо дар қасида истиқбол ё тазмини Носирро бар Заҳири Форёбӣ, Анварӣ, Асҷадӣ ва дар ғазал ба Салмон, Хоҷу, Саъдӣ, Ҳофиз ва дигарон нишон дода, қариб аст, ки Носирро шоири муқаллид ва пайрави шоирони дар боло номбурда шуморад, ки ин аз назари мо дуруст наменамояд" [11, с.45]. Яке аз муҳаққиқони эронӣ Забеҳуллоҳ Сафо дар мавриди сабки Носир баҳои ба ҳақиқат наздик медиҳад: "Носир дар қасида ва ғазал ҳарду устод буд ва қасидаро ба шеваи гӯяндагони поёнии қарни шашум ва оғози қарни ҳафтум хуб месуруд... Дар ашъори хеш тамоили хос ба таҳқиқу ҳикмат ва ваъз дошт. Қасоидаш устодонаву қавӣ ва ғазалҳояш намояндаи авотифу эҳсосоти ӯст, ба ҳамин сабаб бисёр равону латиф ва муассир аст" [8, с.998]. Худи Исрофилниё Ш.Р. ҳангоми таҳқиқ ва баррасии ашъори Носири Бухороӣ бо далелҳои қотеъ, яъне бо овардани якчанд порчаҳои шеърӣ аз эҷодиёти худи шоир сабку услуби ӯро чунин нигоштааст: "Муҳимтарин хусусияти ашъори Носир, бахусус қасидаҳои ӯ, дар он аст, ки бархилофи гуфтаи М. Дурахшон, шоир сабки хоссаи худ, **иҳомгароиро** ба кор дорад. Масалан, дар байтҳои зерин, дар баробари калимоти ирфонии илму яқин, алфози " Ҳусайнӣ", "Ҳиҷоз", "Ироқ" ва "Ҳамадон" ба ду маънӣ: ҳам ба маъонии пардаҳои мусиқӣ ва ҳам ба исми шаҳр ба кор рафтаанд:

Аз илм ба маълум расиданд касоне,
К-аз партави дидори ту дар айни аёнанд.
*Донанд яқин роҳи **Ҳусайнию Ҳиҷозӣ**,*
*К-аз аҳли **Ироқанду** зи шаҳри **Ҳамадонанд** [3, с.61].*

Дар қисмати таркиббандҳояш низ аз ин санъат истифода намудааст:

*Муддаъӣ аз **дафтари** мо чун **даф тар** мешавад,*
*То **дафи** ӯ **тар** шавад, бар **даф** аз ин **дафтар** занед [1, с.122].*

Аммо бояд қайд кард, ки Носири Бухороӣ ҳамчун як суханвари тавоно ва орифи барҷаста на танҳо дар эҷоди ғазал, балки тақрибан дар тамоми жанрҳои адабӣ, ба монанди қасида, таркиббанд, тарҷеъбанд, мусамматот, муқаттаот, рубоиёт ва ҳамчунин маснавиёт дасти тавоно ва ҳунари беҳамто дорад, ки ҳар яки ин навъҳо дар навбати худ ниёз ба таҳқиқу баррасии махсуси илмиро доранд. Дар ин бора шоир, ки аз истеъдоди худ боварию итминон ҳосил намуда буд ва ашъорашро ба монанди шаҳду шакар медонист, чунин мегӯяд:

Носир, Хуросонро дигар бо Миср набвад ҳоҷате,
К-аз хомаи чун найшакар шакар фаровон кардааст [1, с.38].

Замони зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Носири Бухороӣ аслан ба давраи ҳукмронии сулолаи ду шоҳи ба қавле аҳримансиришт - Чингиз ва Темур, ки ҳамлаҳои онҳо дар Мовароуннаҳру Хуросон ва Эрон сурат гирифтаанду дар ваҳшоният таърихи башарият назирашонро надидааст, рост меояд. Ва ба таври дақиқтар, бино ба ишораи тазкиранависон замони зиндагӣ, хусусан замони фаъолияти эҷодии Носири Бухороӣ дар солҳои ҳукмронии охирин намояндаи бузурги элхониён Султон Абӯсаид (1315-1335) оғоз гардидааст [3, с.14].

Тибқи маълумоти сарчашмаҳои мавҷудбуда шоир байни солҳои 1310-1320 дар шаҳри Бухоро ба дунё омадааст. Дар хусуси Бухорӣ ва ё Бухороӣ буданаш, ки ин вожа ба номаш пайвастаасту дар ашъораш низ баъзе ишораҳо ба он ҷой доранд, бешак далолат ба он мекунад, ки ин шаҳр зодгоҳи ӯст. Номбурда таҳсили ибтидоиро дар зодгоҳаш ба охир расонида, дар мадрасаҳои он ҷо таҳсилашро идома додааст. Мувофиқи ишораи худи шоир ӯ давраи кӯдакӣ ва ҷавониашро дар зодгоҳаш шаҳри Бухоро сипарӣ намуда, бо бародараш Мансур ва тағояш Шарофиддин Муҳаммад зиндагӣ намудааст. Дар назди устодаш Ҳамидуддин, ки яке аз фақеҳони машҳури он давр ба шумор мерафт, аз тамоми илмҳои замона бархӯрдор мегардад, ки шоир инро дар яке аз қасидаҳояш ба таври зерин ёдовар шудааст:

Эй мурғ, агар ба сӯйи Бухоро назар кунӣ,
Шаҳре, ки аз Биҳишт барин медиҳад нишон.
Доруламони мадрасаро издиҳом деҳ,
Рух бар замин неҳу зи ғами даҳр ҷӯй амон.
Андар муҳити ҳавзаи дарси Ҳамидуддин,
Устоди банда номаи ихлоси ман бихон.
Хатмулмуҳаққиқин Шарофиддин Муҳаммад, он-к
Дар қарнҳо наёбӣ мислаш ба сад қирон... [1, с.41].

Маълумоти Носири Бухороӣ доир ба илмҳои динӣ ва маърифати исломӣ хеле васеъ будааст, бинобар ин, ӯро аз ҷумлаи олимони дин ва орифони замонаш шинохтаанд. Бинобар ривояти Тақиуддини Кошонӣ, шоир дар улуми мутадовили замон, алалхусус дар улуми шаръӣ, ба дараҷае мерасад, ки "дар қуббаи исломи Балх касеро қуввати шунидани суханони ӯ набуд ва машоихи вақт чунон савоб диданд, ки вай ба Доруссаломи Бағдод равад ва чанд гоҳ ба сайру сулук машғул гардад, то ба суханони вай сикка зада шавад" [6, с.996]. Шоир худ вобаста ба ин чунин мегӯяд:

Ривоҷе ёфт динори маонӣ,
Ки Носир сиккаи нав бар сухан зад [1, с.35].

Аммо ӯ бо баъзе сабабҳои иҷтимоиву моддӣ, ки бароямон он норавшан аст, ин пешаро муддате тарк намуда, шоириро пешаи худ қарор медиҳад ва аз диёри хеш ба дигар кишварҳои олам рахти сафар мебандад. Дар ин бора шоир мегӯяд:

Ман аввал ра ҳбари ислом будам,
Дар охир қавли мутриб ро ҳи ман зад... [1, с.44].

Дар шеъри дигараш чунин ёдовар мешавад:

Пеш аз ин раҳбари аҳли саодат будам,
Раҳбарам савти муғаннию майи рангин шуд... [1, с.44].

Дар асоси осори худи шоир, осори таърихӣ ва сарчашмаҳои дигари мавҷудбуда, метавон гуфт, ки ӯ ба шаҳрҳои Самарқанд, Ҳирот, Табрез, Бағдод, Димишқ, Ироқ, Наҷаф, Ардабил, Макка, Мадина, Шоброн, Исфаҳон, Хоразм, Ҳиндустон, Покистон ва ғайраҳо сайру сафарҳо намуда будааст ва лақаби "Дарвеш"-ро, ки бо он низ машҳур аст, маҳз аз ҳамин хотир ба худ касб кардааст. Мутаассифона, дар бораи таърихи сафарҳои шоир дар маъхазу сарчашмаҳо, ба ҷуз баъзе ишораҳои нопурраи муҳаққиқон, хусусан муҳаққиқи эронӣ Маҳдии Дурахшон, чизе маълум нест, вале бо боварии комил метавон гуфт, ки шоир шаҳру кишварҳои зиёди атрофи зодгоҳаш - Бухороро дидааст. Номбурда ба таври умум аз сафарҳои худ қаноатмандӣ изҳор намуда, чунин мегӯяд:

Зи сайр ҷӯй сафо, гар латофате дорӣ,
Ки обро дили шӯрида аз Хазар бошад.
Рухи мунаввари хуршед матлаи анвор,
Аз он бувад, ки шабу рӯз дар сафар бошад [1, с.53].

Ҷойи дигар гуфтааст:

Равон як шаб равонам‡‡ дар Шамохӣ,
Ки ҷону дил маро дар Шоброн аст [1, 60].

Метавон гуфт, ки бо ин ҳама сайру саёҳат Дарвеш Носири Бухороӣ як зиндагии фақиронае доштааст. А. Ҳабибов, зимни таҳқиқоташ дар бораи ӯ чунин менависад: "... умри худро бо тиҳидастӣ, муҳточӣ ва фақру бечорагӣ гузаронида ва чуноне ки тазкиранависон қайд намудаанд, ҷуз хирқаи пашминаву куҳна, намаде ва дастору китобе дигар чизе надошт, зоҳиран бештар сафару роҳҳои дарозро пиёда мепаймуд, ки ба бархеи онҳо шоир дар эҷодиёташ худ ишора намудааст" [11, с.5].

Носири Бухороӣ ба ҳар ҷое, ки мерафт, ҳамеша ёди Бухоро мекард, ба ёди Бухоро нафас мекашид ва ҳамеша кӯшиш мекард, то ки дубора ба Бухоро бозгардад ва хушбахтона, ин орзуи шоир дар охири умраш амалӣ гардидааст. Дар ин бора ӯ худ чунин мегӯяд:

Зи Носир нишон дар Бухоро талаб,
Гуҳар дар дили санги хоро талаб... [1, с.61].

Дар бораи соли вафоти шоир низ тазкиранависону муҳаққиқон андешаҳои гуногун доранд ва ба таври тахмин солҳои 1380-1383-ро пешниҳод намудаанд. Носири Бухороӣ дар зодгоҳаш аз дунё чашм пӯшидааст ва ба ин ҳеҷ шакку шубҳае нест.

Бузургиву шаҳомати шоирии Носири Бухороӣ ҳамон вақт бароямон равшан мегардад, ки мо дар бораи ӯ ва эҷодиёти ғановатмандаш ба маъхазу сарчашмаҳо бештар мурочиат намоем.

А Д А Б И Ё Т

1. Бухороӣ Носир. Девон. Котиб Маҳмуди Котиб, Шероз, 858 (1454 м), нусхаи Намангон, 256 варақ (мутааллиқ ба И. Абдуллоев).
2. Дурахшон Маҳдӣ. Сарсухани Девони Носири Бухороӣ. – Теҳрон, 1353. – 1218 с.
3. Исрофилниё Ш.Р. Мероси адабии Носири Бухороӣ ва такомули ғазали ошиқонаи орифона дар асри XIV. – Душанбе, 2013. – 340 с.
4. Исрофилниё Ш.Р. Носири Бухороӣ ва Камоли Хуҷандӣ // Фарҳанг, -Душанбе. – 2007. – №7-8. – С. 40 - 43.
5. Қурбонов В. Ойини риндӣ ё маслаки Ҳофиз / В. Қурбонов –Душанбе: Адиб, 1991. – 325 с.
6. Тақиуддини Кошонӣ. Хулосатулашъор ва зубдатулафкор. Нусхаи дастнависи китобхонаи ба номи Салтиков-Шедрини Санкт. – Петербург, №402. – С. 38 – 46.
7. Пӯлодов А. Туғрал Нақибхон. Гиёҳи меҳр / А. Пӯлодов, А. Раҳмонов – Душанбе, 1984. – 530 с.
8. Забеҳуллоҳ Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. –Теҳрон, 1333. – 547 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар ду ҷилд). - Москва, 1969. – 1024 с.
10. Холиқ Мирзозода. Таърихи адабиёти тоҷик дар асрҳои XIII-XIV. - Душанбе, 1977. - 400 с.
11. Ҳабибов Амирбек. Носири Бухороӣ. Мунтахабот / Амирбек Ҳабибов - Душанбе, 1996.- 432 с.
12. Ҳусайналихони Азимободӣ. Наштари ишқ. – Теҳрон, 1334. - Ҷ 5. – 346 с.

АНДЕШАҲОИ МУҲАҚҚИҚОНИ АДАБӢ ДАР БОРАИ САБКИ НОСИРИ БУХОРОӢ

Мақолаи мазкур дар асоси ишораҳои машҳуртарин асарҳои тадқиқотӣ ва сарчашмаҳои таърихиву тазкираҳои адабиёти форсу тоҷик омода гардидааст. Муаллиф дар он кӯшидааст, то перомуни яке аз

‡‡Ин ҷо калимаи равон ба маънои ҷон омадааст.

шоирони дар ҳақиқат ҳам орифу фақеҳ ва донишманди тавонои асри XIV Носири Бухороӣ маълумот диҳад. Зимни баррасӣ бештар фикру мулоҳизаҳои муҳаққиқони дохиливу хориҷӣ дар бораи сабки хоссаи ин шоири ориф ва услуби нигориши ӯ оварда шудааст. Бояд қайд кард, ки Носири Бухороӣ ҳамчун як суханвари тавоно ва орифи барҷаста на танҳо дар эҷоди ғазал, балки тақрибан дар тамоми жанрҳои адабӣ, ба монанди қасида, таркиббанд, тарҷеъбанд, мусамматот, муқаттаот, рубоиёт ва ҳамчунин маснавиёт, дасти тавоно ва ҳунари беҳамто дорад. Замони зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии Носири Бухороӣ аслан ба давраи ҳукмронии сулолаи ду шоҳи ба қавле аҳримансиришт - Чингиз ва Темур, ки ҳамлаҳои онҳо дар Мовароуннаҳру Хуросон ва Эрон сурат гирифтаанду дар ваҳшоният таърихи башарият назирашонро надидааст, рост меояд. Бино ба ишораи тазкиранависон замони зиндагӣ, хусусан замони фаъолияти эҷодии Носири Бухороӣ дар солҳои ҳукмронии охирин намояндаи бузурги элхониён Султон Абӯсаид (1315-1335) оғоз гардидааст. Бузургиву шаҳомати шоирии Носири Бухороӣ ҳамон вақт бароямон равшан мегардад, ки мо дар бораи ӯ ва эҷодиёти ғановатмандаш ба маъхазу сарчашмаҳо бештар мурочиат намоем.

Калидвожаҳо: таърих, адабиёт, жанр, қасида, ғазал, форс, тоҷик, сабк, шеър, шоир, дарвеш, Бухоро, Бухорӣ, Мовароуннаҳр, Хуросон.

РАЗМЫШЛЕНИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ О СТИЛЕ НОСИРИ БУХОРОИ

Данная статья подготовлена на основании наиболее известных упоминаний исследовательских работ, исторических источников и антологии персидско – таджикской литературы. Автор в своем труде стремился предоставить сведения о Носири Бухорои – поэте, поистине являвшимся мистиком, богословом и великим ученым XIV века. При изучении его жизни и творчества акцентируется большее внимание на мнениях и размышлениях отечественных и зарубежных исследователей об особом стиле этого выдающегося поэта – мистика и манере его изложения. Необходимо отметить, что Носири Бухорои, как красноречивый и выдающийся поэт создавал не только газели, но почти во всех литературных жанрах, таких как касыда, таркиббанд (стихотворная форма с повторяющимся рефреном), тарджебанд (строфическое стихотворение с рефреном, состоящим из двух рифмующих полустиший), мусаммат (лирико-философские стихи, каждая строка которых за исключением последней рифмуются между собой), стихотворная форма китъа, рубаи, а также в маснави ощущается уникальность его творчества. Период жизни и творческой деятельности Носири Бухорои совпадает с периодом правления династии двух шахов, как говорят с натурой Ахримана (воплощения зла и мрака) - Чингиз и Темур, наступления которых на Мавераннахр, Хурасан и Иран отличаются жестокостью, ужаснее которой не было в истории человечества. По указаниям летописцев период жизни, особенно период творческой деятельности Носири Бухорои начался в годы правления последнего великого представителя элхонов Султона Абусаида (1315-1335). Поэтическое величие и доблесть Носири Бухорои понимаешь, когда обращаешься к источникам о нем и его богатом творчестве.

Ключевые слова: история, литература, жанр, касыда, газель, перс, таджик, стиль, стих, поэт, дервиш, Бухара, Бухори, Мавераннахр, Хорасан.

THOUGHTS OF LITERARY RESEARCHERS ABOUT NASSER BUKHARAI STYLE

The article was prepared in the basis of indications of most famous tracts, historical sources and biographies literature of Persian – Tajik. The author tried to give information about one of the poets, mystic and greatest scholat of XIV century Nasser Bukharai. It should be noted that Nosir Bukhoroi, as an eloquent and distinguished poet, created not only ghazals, but the uniqueness of his creativity is felt almost in all literary genres, such as Qasida, tarqibband (poetical form with repeated refrain), tarjeband (strophic poem with a refrain consisting of two rhyming hemistich), musammat (lyrical and philosophical verses, each line of which except for the last one, rhyme among themselves), the poetical form of kit'a, rubai and also in masnavi. The lifetime and creative activity of Nosir Bukhuroi coincides with the period of the dynasty of the two shahs, as they say, with the charachter of Ahriman (the devil incarnate) - Chingiz and Temur, whose attacks on Movarounnahr, Khurasan and Iran were marked by such cruelty, these atrocities have never been seen before in human history. According to the chronographers, the period of life, especially the period of creative activity of Nosir Bukhuroi, began under the reign of the last great representative of the Elkhons, Sulton Abusaid (1315-1335). One can understand the poetic greatness and valour of Nosir Bukhoroi, when he turns to the sources about him and to his rich creative work.

Key words: history, literatture, genre, ode, sonnet, Persian, Tajik, style, poem, poet, dervish, Bukhara, Bukharaian, Transoxania, Khorasan.

Сведения об авторе: *Салимова Зухро Саидмуродовна* – Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода, аспирант кафедры теории и истории литературы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, 734019. E-mail: zuhro 90@mail.ru. Телефон: (+992) 933-08-08-61

Information about the author: *Salimova Zuhro Saidmurodovna* – Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda, post-graduate student of the Department of Theory and history of literature. Address: Republic of Tajikistan Dushanbe, Mukhammadiev street 17/6, 734019. E-mail: zuhro 90@mail.ru.
Tel: (+992) 933-08-08-61

УДК: 491.55+93

ЯЪҚУБИ ЛАЙСИ САФФОРӢ ПУШТИБОНИ ЗАБОНИ ПОРСӢ

(бар асоси “Таърихи Систон”)

Абдулҳадов Ҷ.З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Равшан аст, ки забони порсии дарии тоҷикӣ дар давраи пеш аз ислом дар Мовароуннаҳру Хуросон ривоҷ доштааст ва аз решаву пайванди маҳкаме бархӯрдор будааст, ки баъдан дар замони Саффориёну Сомониён густариш ёфтааст. Ин забон гузаштаи чандинасра доштааст, вагарна имкони онро намедошт, ки дар як муддати кӯтоҳ саросари Хуросонро фаро бигирад ва ба сифати забони илмию адабӣ, ки ба он шеър сурудаанду наср нигоштаанд, арзи вуҷуд кунад.

Арабҳо баъд аз кишваркушоиҳо бар сарзаминҳо бо худ дини ислом ва забони арабиро ба ин кишварҳо оварданд ва дар баробари фарҳангҳо ва забонҳои бумии мардум таассубу ситез нишон дода, дар пайи аз байн бурдани онҳо ва ҷойгузин кардани забони арабӣ шуданд. Ба қавли олими афғон Мирғулом Муҳаммад Ғубор “таъсири ин ду силоҳ – дин ва забон – он қадар қавӣ буд, ки масалан, кишвари қадимии Мисрро ба як кишвар ва миллати арабӣ табдил кард” [7, с.21].

Арабҳо ба забони порсии дарии тоҷикӣ бо таассуби қавмӣ ва ситези мазҳабӣ бархӯрд карданд ва алифбои арабиро ба ҷойи дабираҳои роиҷи он замон ҷойгузин намуданд ва саъй варзиданд, забони порсии дарии тоҷикиро барканор созанд.

Бадхоҳони забони порсии дарии тоҷикӣ барои густариш ва ривоҷи забони арабӣ ҳадис ҳам сохта буданд; ҳадисе аз қавли Абуҳурайра, ки гӯё Худо аз сухани порсӣ ва каломи шайтонҳои Хуросону ҷаҳаннамиҳои Бухоро безор аст ва забони аҳли биҳишт арабӣ аст [3, с.146].

«Имом Абуҳанифа Нуъмон ибни Собит, ки донишманд ва олими бузурги олами ислом буд, вақте дар кори ибодат забони порсиро мисли забони арабӣ ҷойиз медонад, ба чӣ туҳмате муттаҳам мешавад. Забони расмии ибодатҳо дар ислом арабӣ аст. Ҳамаи корҳои парастиш ба забони Қуръон ичро мешавад. Акнун агар касе натавонад ба арабӣ сухан бигӯяд, оё метавонад фотиҳа ва ҷуз онро ба забони модарияш бихонад? Абуҳанифа, ки тоҷиктабор буд, ягона касе шуд, ки инро раво шумурд Пас ғайриарабҳо ҳақ доранд дуову фотиҳаро ба забони модариашон бихонанд. Душманони Абуҳанифа, ӯро ба маҷусгароӣ муттаҳам карданд, зеро ки ӯ нахустин бор ин суханро дар бораи забони порсӣ боз карда буд» [2, с.101].

Ба монанди Имом Абуҳанифа шахсиятҳое, ки аз ин забону фарҳанги хеш ҳимоят мекарданд, кам набуданд. Аз ҷумлаи чунин афроди фарҳангдӯсту адабпарвару меҳанпараст Яъқуби Лайси Саффорӣ буд, ки забони порсии дарии тоҷикиро тарғиб мекард ва ба он арҷ мегузошт.

Малик-уш-шуаро Баҳор баён мекунад, ки “Зуҳури Яъқуби Лайс - сарсилсилаи хонадони Лайс (ин хонавода дар қадим бо Оли Лайс ва Лайсиён маъруф будаанд ва баъд аз инқирози онон арбоби таърих онҳоро Саффориён ном ниҳоданд ва ҳақ он аст, ки мо низ ононро Лайсиён биномем) бино ба тасреҳи “Таърихи Систон” ҷунбиши илмӣ - адабии забони порсӣ (дарӣ) -ро сабаб гардид [4, с.234].

Нависандаи беноми “Таърихи Систон” чунин ривоят кардааст: “Яъқуб фаро расид ва баъзе аз хаворичӣ, ки монда буданд, эшонро бигзошт ва молҳои эшон баргирифт, пас шуаро ӯро шеър гуфтандӣ ба тозӣ:

Қад акрама-л-лоҳу аҳла-л-мисри ва-л-балади,
Би-мулки Яъқуби зи-л-афзоли ва-л-удади...

(*тарҷумаи таҳтуллафзии байт ин аст*: Худованд мардумони ин шаҳрро бо ҳукумати Яъқуб, ки соҳиби фазлу нерӯст, каромат бахшид.)

Чун ин шеър бархонданд, ӯ олим набуд (яъне Яъқуби Лайс – А.Ҷ.) дар наёфт, Муҳаммад бини Васиф ҳозир буд ва дабири расоили ӯ буд ва адаб некӯ донист ва бад-он рӯзгор номаи порсӣ набуд, пас Яъқуб гуфт: “Чизе, ки ман андар наёбам чаро бояд гуфт?” Муҳаммад Васиф пас шеъри порсӣ гуфтан гирифт. Ва аввал шеъри порсӣ андар Аҷам ӯ гуфт ва пеш аз ӯ касе нагуфта буд, ки то порсиён буданд, сухан пеши эшон ба рӯд гуфтандӣ (яъне бо рӯд суруд мехонданд - А.Ҷ.) бар тариқи хусравонӣ ва чун Аҷам барканда шуданд ва араб омаданд, шеър миёни эшон ба тозӣ буд ва ҳамгинонро (ҳамагонро - А.Ҷ.) илму маърифати шеър тозӣ буд ва касе барнаёмад, ки ӯро бузургии он бувад, ки пеш аз Яъқуб, ки андар ӯ шеър гуфтандӣ. Магар Ҳамза бини Абдуллоҳ аш-Шорӣ ва ӯ олим буду тозӣ донист. Шуарои ӯ тозӣ гуфтанд ва сипоҳи ӯ бештар ҳама аз Араб буданду тозиён буданд. Чун Яъқуб Занбил ва Аммори хориҷиро бикушт ва Ҳарӣ бигрифт ва Систону Кирмону Форс ӯро доданд, Муҳаммад бини Васиф ин шеър бигуфт:

Шеър:

Эй амире, ки амирони ҷаҳон хоссаву ом,
Бандаву чокару мавлоиву сагбанду ғулом.
Азалӣ ҳаззе вар лавҳ, ки мулке бидиҳед,
Бе Абиюсуфи Яъқуб бин ал-Лайси Ҳумом.
Ба Латом омад Занбилу лате хӯрд ба линг,
Латра шуд лашкари Занбилу ҳабо гашт куном.
“Лимани-л-мулк” бихондӣ ту, амиро, ба яқин,
Бо “қалил-ул-фиа” к-ат дод бар он лашкар ком.
Амри Аммор туро хосту з-ӯ гашт барӣ,
Теғи ту кард миёнҷӣ ба миёни даду дом.
Умар ӯ назди ту омад, ки ту чун Нӯҳ бизӣ,
Дари Окор тани ӯ, сари ӯ боби Таъом.

Ин шеър дароз аст, аммо андаке ёд кардам” [9, с.216].

Албатта, дидгоҳҳо ва нақлҳои дигаре ҳам дар ин замина вуҷуд дорад. Аз ҷумла гуфтаанд, ки нахустин шеъри порсӣ аз они Абӯҳафси Суғдӣ аст, ки зиндагиаш панҷоҳ сол пас аз Муҳаммад бини Васиф будааст. Шеъре, ки ба ӯ нисбат медиҳанд, чунин аст:

Оҳуи кӯҳӣ дар дашт чӣ гуна давадо,
Ӯ надорад ёр, бе ёр чӣ гуна равадо.

Ба ҳар рӯй, шеъри Муҳаммад бини Васиф ва бархӯрди Яъқуб бо он, нишон медиҳад, ки шеъри забони порсӣ дар даврони ӯ ва махсусан дар Систону Хуросон рушду густариши зиёде ёфта ва омода барои ҷаҳишҳои баъдӣ шудааст.

М. Баҳор дар ин миён чунин нигоштааст: “...Низомии Арузӣ хабаре дар боби ҳаким Ҳанзалаи Бодғисӣ дорад, ки мерасонад, ки ин шоир дар асри Тоҳириён будааст, вале далели қатъӣ дар даст надорем, ки дар асри Тоҳириён таваҷҷуҳе ба адабиёти дарӣ шуда бошад [4, с.234].

Мехоҳем ба нуктаи дигаре ишора кунем, ки шояд таъкидӣ бошад.

Хонадони Сомониён беш аз дигарон тарғибкунандаву ташвиққунандаи забони порсии дарии тоҷикӣ будаанд. Онҳо аз шоирону нависандагон хостанд, ки ба забони порсӣ бисароянду бинависанд ва бад-ин тартиб порсинависӣ оғоз гардид. Забони порсии дарии тоҷикӣ дар замони Сомониён, ки тоҷиктабор буданд, ҳарчи бештар ба андозаи забони меъёрӣ ва расмӣ неруманд шуд ва ба зудӣ аз маҳдудаи як забони қавмӣ ба фароқавмӣ гузар намуд ва ба забону намоди муштараку умумӣ барои тамоми мардуми минтақа, ки аз ҳар табору нажод буданд, табдил шуд. Сомониён забону фарҳанги миллиро омили нерӯманди пойдорӣ дар баробари таҷовузгарон медонистанд. Дар ин даврон на танҳо адабиёти бадеӣ густариш ёфт, балки осори фаровони илмию фалсафӣ, таърихию динӣ ба забони порсии дарии тоҷикӣ навишта ва ё тарҷума шуд. Забони порсии дарии тоҷикии ин давра аз осори гаронбаҳо баҳраманд аст ва пажӯҳишгарони дохилию хориҷӣ онро яке аз беҳтарин давраҳои адабӣ медонанд.

Забону адаби порсии дарии тоҷикӣ дар аҳди Ғазнавиён, ки турктабор ва порсизабон буданд, дар заминаи забону адаб ҳамон сиёсат ва равиши пешиниён, яъне Сомониён ва дудмонҳои дигари ориёиро идома доданд.

Сабуктегин (падари Султон Маҳмуд) сарсилсилаи Ғазнавиён, худ аз сипаҳсолорони Сомонӣ буд. Бо ташкили силсилаи ҷадид, сипоҳ ва сипоҳӣ ба дасти туркон афтод ва дар

дасти онҳо боқӣ монд, вале дастгоҳи девонӣ ва бисёр аз девониён, ки порсизабон буданд, ба фармонравоёни турк пайвастанд.

“Таърихи Байҳақӣ” нишон медиҳад, ки дар давраи Масъуди Ғазнавӣ (писари Султон Маҳмуд), ҳоҷиби бузург - Билкотагин, ҳоҷиби ҷомадор- Ёруқтуғмаш, солори ғуломони сарой - Бактуғдӣ ё фавҷҳои сипоҳиёни гузида- туркамон, қизил, бӯқа, кӯктош, хулоса наздикони подшоҳ ва соҳибмақомҳои дарборию лашкарӣ, турканд. Аммо на танҳо сипоҳсолорон, кадхудои порсизабон доранд, балки маросими шоҳонаи Наврӯз ва Меҳргону Сада побарҷост ва бузургони сипоҳ ва давлат ҳама баробар дар ин ҷашнҳо ширкат меварзиданд.

Муҳимтар аз инҳо расмияти забони порсии дарии тоҷикӣ аст. Вақте расули халифаи Бағдод, номаи ӯро ба амир Масъуд медиҳад, нахуст матни арабӣ ва сипас тарҷумаи порсии дарии тоҷикӣ (на туркӣ)-и он ба василаи Бунасри Мушкон (соҳибдевони расоили Маҳмуд ва Масъуди Ғазнавӣ буд) хонда мешуд. Санаду навишта миёни турку форс, ё ҳатто худи туркон, ба порсист. Мисли аҳдномаи амир Масъуд ба Манучеҳри Қобус волии Гургону Табаристон, ё номаи амир Масъуд ба хони Туркистон, Қадирхон, ки матни ҳар ду дар “Таърихи Байҳақӣ” омадааст. Барои он ки гуфтаҳомон бедалел набошанд, онҳоро шоҳид меоварем:

“Султон гуфт, пас зуд бояд гирифт, ки рафтани мо наздик аст, то пеш аз он ки аз Ҳирот биравем ин ду нома гусел карда ояд. Ва устодам (яъне Абунасри Мушкон- А.Ҷ.) ду нусхат кард ин ду номаро чунон ки ӯ кардӣ, яке ба тозӣ сӯйи халифа ва яке ба порсӣ ба Қадирхон...” [7, с.66].

“Ҳамегӯяд Масъуд бини Маҳмуд, ки ба Эзид ва ба зинҳори Эзид ва бад-он Худой, ки ниҳону ошкорои халқ донад, ки то амири мансур Манучеҳр бини Қобус тоат дорад ва фармонбардору хироҷгузори худованд султони муаззам Абулқосим Маҳмуди Носирудинуллоҳ, атола-л-лоҳу бақоуҳу (Худованд зиндагонии ӯро дароз гардонад - А.Ҷ.) бошад ва шароити он аҳд, ки ӯро бастааст ва ба савгандони гарон устувор карда ва бад-он гувоҳ гирифта нигоҳ дорад ва чизе аз он тағйир накунад, ман дӯсти ӯ бошам ба дил ва бо нияту эътиқод ва бо дӯстони ӯ дӯстӣ кунам ва бо душманони ӯ мухолифату душманӣ...” [7, с.127].

Ва бояд зикр намуд, ки нигорандаи ин таърих Хоҷа Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайн Байҳақӣ аст (ӯ дабири Султон Маҳмуд буд, ҷонишини Абунасри Мушкон ва дабири Султон Муҳаммад бини Маҳмуд буд ва дабири Султон Масъуд, он гоҳ дабири Мавдуд, он гоҳ дабири Султон Фаррухзод ва чун муддати мамлакати Султон Фаррухзод қатъ гардид, гӯшанишинӣ ихтиёр кард ва ба тасниф машғул шуд) ва забони модарии ӯ порсии дарии тоҷикӣ буд ва бо ин забон таърихи хонадони Ғазнавиёнро навишт.

Ҷолиби таваҷҷуҳ ин аст, ки дар давраҳои баъд низ туркони дигаре дар сарзаминҳои дигар, яъне Гӯркониёни Ҳинд ва Усмониён, дӯстдорони забони порсии дарии тоҷикӣ будаанд ва онро дар Ҳиндустону Осиёи Сағир густариш додаанд. Дар тайи қарнҳо, силсилаҳо ва фармонравоёни турк василаи густариши фарҳангу адабу забони порсии дарии тоҷикӣ буданд. Зӯри онҳо бар мо ва фарҳанги бостонии мо бар онҳо ҳукумат мекард.

Баргардем ба сухани пешин, ки перомуни Яъқуби Лайси Саффорӣ буд. “Дар соли 264 ҳ. қ. Яъқуб дар Ҷандишопӯри Хузистон ба таҳияи сипоҳ барои ҳамла ба Бағдод буд, ки ба дарди қуланҷ (ё қулинҷ- печиши рӯдаҳо - А.Ҷ.) гирифтор шуд. Муътамад дар ин таърих расуле пеши ӯ фиристод ба тариқи тамаллуқ ба ӯ пайғом дод, ки акнун маро маълум шуда, ки ту марди сода будӣ ва ба сухани ину он фирефта шудӣ ва қасди мо кардӣ. Инак, ки Худованд моро бар ту ғалаба дода, гуноҳи туро бахшидем ва барои он ки марҳамати худро бори дигар таҷдид кунем, туро ба аморати Хуросону Форс мегуморем. Яъқуб амр дод, то қадре нони хушку моҳӣ ва тарраву (барги баъзе аз наботот, ки барои нонхӯриш ба кор мебаранд, сабзавоти хӯрокӣ) пиёз бар табақи чӯбин ниҳода пеш оваранд. Расули халифаро гуфт: “Ба махдуми худ бигӯ ман мисгарзодаам ва аз падар мисгарӣ омӯхтаам, хӯроки ман нони ҷавину пиёз ва моҳию тарра буда ва ин давлату шавкат, ки мебинӣ аз роҳи диловарӣ ва шермардӣ ба даст овардаам, на аз мероси падару неъмати ту, то хонадонат барнаяндозам аз пой нанишинам, агар мурдам, аз ҷониби ман хоҳӣ осуд, агар мондам сару корат бо ин шамшер аст ва агар мағлуб шудам ба Систон боз мегардам ва ба ин нони хушку пиёз бақияи умрро ба анҷом мерасонам” [8, с.462].

Яъқуби Лайси Саффорӣ дар бозсозӣ ва зинда мондани забон, адабиёт ва фарҳанги порсии дарии тоҷикӣ нақши бисёр арзишманде доштааст. Аз ин рӯ, метавон номи ӯро дар зинда намудани забону фарҳанги порсии дарии тоҷикӣ дар канори номи Фирдавсӣ, Абулфазли Байҳақӣ, Унсурӣ, Фаррухӣ, Манучеҳрӣ ва дигар бузургони адаби порсӣ ҷой дод.

Ҷаҳду талоши ӯ дар ҷойгузинии забони порсии дарии тоҷикӣ ба ҷойи забони арабӣ дар дастгоҳи идориаш буд. Яъқуби Лайс ҳама коргузорони давлатиро водор ба порсӣ сухан гуфтан мекард. Сухан гуфтан ба забони арабӣ ба ҷойи забони модариро нанг дониста, барои густариши забони порсии дарии тоҷикӣ ҷидду ҷаҳди зиёд менамуд. Агар аз мансабдорони дарбор ва ё дигар ашхоси расмӣ дар ҳузури ӯ бо касе ба забони арабӣ сухан мегуфт, онро хуш надошт ва вокуниш нишон медод. Чун хуб дарк намуда буд, ки бо корбурди забони арабӣ, забони порсии дарии тоҷикӣ барои ҳамеша рахт барбаста, ба нестию нобудӣ хоҳад расид.

Яъқуби Лайс медонист, ки истиқлоли сиёсии як миллат бастагӣ ба истиқлоли фарҳангии он дорад, аз ин ҷиҳат аз густариши забони порсии дарии тоҷикӣ ҳимоят мекард ва шоирони дарбори хешро ба сурудани ашъори порсӣ ташвиқ менамуд ва мадҳияҳои шоирони арабигӯйро намепазируфт ва ба эшон мегуфт: “Чизе, ки ман андар наёбам чаро бояд гуфт?”

Бузургони барӯманди мо ин забони латифу равонро аз оташи озмоишҳои басе сахт, бегазанд берун оварданд, лафзи шевову дилпазири модариамонро нигоҳ доштанд.

Агар сиёсатмадорони матину меҳандӯст, монанди Саффориёну Сомониён ва суханофаринҳои бузурге, чун Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино ва садҳову ҳазорҳо фарзандони дилбохтаи ин марзу буми муқаддаси ориёӣ намебуданд, аз забони порсии дарии тоҷикӣ танҳо хотирае боқӣ мемонду бас.

Таърихи ҷомеаи башар ва таҷрибаи давлатҳои куҳан ва пешрафтаи дунё ба равшанӣ нишон медиҳад, ки истифода аз як забони умумӣ ба эҷоди миллате бо пайванди иҷтимоии қавӣ ва давлати неруманд боис мегардад. Хушбахтона, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикӣ ин мавқеияти шоистаи сиёсиву иҷтимоӣ ва илмиву фарҳангиро доро мебошад.

Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нахустин рӯзҳои даврони истиқлолият дар шароити давлатдории навин барои густариши забони миллӣ дар мақоми забони давлатӣ аз тамоми шароиту имконот истифода менамоянд. Дар ин замина роҳбари давлат нахустин гомеро, ки барои худшиносӣ ва огоҳии миллӣ тавсия медиҳанд, гиромидошти забони тоҷикӣ аст.

Бисту ҳафт сол аст, (яъне аз соли 1989) забони тоҷикӣ дар зодгоҳи худ мақоми пешина ва деринаи худро соҳиб шуда, чун дар асри тиллоии тамаддуни тоҷикон, яъне аҳди Сомониён ба забони расмӣ, сиёсат, ҳуқуқ, иқтисод, илму фарҳанг табдил шудааст. Инак чанд сол аст, ки аз минбари баланди Созмони Милали Муттаҳид, дар ҳамоишҳои бонуфузи сиёсии байналмилалӣ, лафзи ширину шевову равони тоҷикӣ аз забони Пешвои миллат садо медиҳад, ки ифтихори бузурги мо тоҷикон аст. Аз ин рӯ, Сарвари давлат таъкид менамояд, ки ҳар як фарди соҳибзабон бояд забони модарӣ ва ба воситаи он ҳувияти миллӣ ва фарҳанги миллии худро ҳифз кунад ва гиромӣ дорад. Ҳеҷ гоҳ фаромӯш накунад, ки забони модарӣ яке аз рукнҳои асосии давлатдорӣ ва сарчашмаест, ки тоҷиконро ба асолати миллӣ пайванд додааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдулҳадов Ҷ.З. Баъзе аз вожаҳои куҳнашудаи форсӣ дар «Таърихи Байҳақӣ» / Ҷ.З. Абдулҳадов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Қисми I. – Душанбе, 2010. - № 7 (63). – С. 141-144.
2. Алӣ Тақии Мунзавӣ. Дарсҳое дар бораи Қуръон. - Теҳрон: Камонгир, 1357. - 256. с.
3. Забеҳуллоҳ Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. - Теҳрон: Камонгир, 1363. – Ҷилди 1. - Чопи панҷум. - 275 с.
4. Ғуломҳусайн Юсуфӣ. Коғази зар. (Ёддоштҳое дар адабу таърих). - Теҳрон: Сухан, 1386. - 355 с.
5. Муҳаммадтақии Баҳор «Малик-уш-шуаро». Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ. - Теҳрон: Амири Кабир, 1382. - Ҷилди аввал. – 467 с.
6. Муҳаммад Ҷаводи Машкур. Таърихи эронзамин аз рӯзгори бостон, то инқирози Қоҷҷория. - Теҳрон: Ишроқӣ, 1366. – 456 с.
7. Сайидзода Зафари Шералӣ. Истиқлолияти давлатӣ ва гиромидошти забони модарӣ. - Душанбе: ҶДММ «Контраст», 2013. - Нашри дуюми такмилёфта. - 200 с.

8. Таърихи Байҳақӣ / Таълифи Абулфазл Муҳаммад бинни Ҳусайн Байҳақӣ; муқаддима, тасҳеҳ, таълиқот, тавзеҳот ва феҳристҳо: Муҳаммад Ҷаъфари Ёҳақӣ, Маҳдӣ Сайидӣ. Ду ҷилд. - Теҳрон: Сухан, 1388. – 1866 с.
9. Таърихи комили Эрон / Ҳасан Пирниё, Аббос Иқболи Оштиёнӣ, Парвиз Бобоӣ. - Теҳрон: Нигоҳ, 1358. - 565 с.
10. Таърихи Систон / Ба тасҳеҳи Муҳаммадтақии Баҳор (Малик-уш-шуаро). - Теҳрон, 1381. – 436 с.
11. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI-XII) / С. Ҳалимов. – Душанбе, 2002. – 96 с.
12. Шоҳрух Маскӯб. Ҳувияти эронӣ ва забони форсӣ. - Теҳрон: Боғи ойина, 1373. - 254 с.

ЯЪҚУБИ ЛАЙСИ САФФОРӢ ПУШТИБОНИ ЗАБОНИ ПОРСӢ

(бар асоси “Таърихи Систон”)

Забони форсии дарии тоҷикӣ, чунонки огоҳӣ дорем, дигаргуниҳои зиёде дошта ва сарнавишти он монанди рӯзгори ин сарзамин шебу фарози бешуморе дид. Дар ҳар тундбоди таърихӣ бархе ганҷинаҳои гаронбаҳои фарҳангу забони мо нобуд ё сӯзонда шудаанд ва забони мардумони пирӯз дар забони мо ворид шуда, вале буданд касоне, ки бо ҳамаи вуҷуд дар зинда нигоҳ доштани ин забон ва суннатҳои ин сарзамин кӯшидаанд, то бад-ин ҷо, ки устувор мондааст. Номашон гиромӣ бод. Давлати Саффориён дар таърихи давлатдории ҷаҳон нақши чашмгир дошта, дар тамаддуни башарӣ саҳми шоиста гузоштааст. Яке аз дастовардҳои муҳимми онон гиромидошти забони порсӣ буд. Яъқуби Лайс ҳама коргузорони давлатиро водор мекард, ки ба порсӣ сухан гуфянд. Ба ҷойи забони модарӣ ба забони арабӣ сухан гуфтанро нанг дониста, барои густариши забони порсӣ ҷидду ҷаҳди зиёд менамуд. Агар аз мансабдорони дарбор ва ё дигар ашхоси расмӣ дар ҳузури ӯ касе ба забони арабӣ сухан мегуфт, онро хуш надошт ва вокуниш нишон медод. Чун хуб дарк намуда буд, ки бо корбурди забони арабӣ, забони порсӣ барои ҳамеша рахт барбаста, ба нестию нобудӣ хоҳад расид. Яъқуби Лайс дар бозсозӣ ва зинда мондани забон, адабиёт ва фарҳанги порсии дарии тоҷикӣ нақши бисёр арзишманде доштааст. Яъқуби Лайс медонист, ки истиқлоли сиёсии як миллат бастагӣ ба истиқлоли фарҳангии он дорад. Аз ин ҷиҳат аз густариши забони порсии дарии тоҷикӣ ҳимоят мекард ва шоирони дарбори хешро ба сурудани ашъори порсӣ ташвиқ менамуд ва мадҳияҳои шоирони арабигӯйро намепазируфт. Аз ин рӯ, метавон номи ӯро дар зинда намудани забону фарҳанги порсӣ дар канори номи Фирдавсӣ, Абулфазли Байҳақӣ, Унсурӣ, Фаррухӣ, Манучеҳрӣ ва дигар бузургони адаби порсӣ ҷой дод.

Калидвожаҳо: Таърихи Систон, Саффориён, Яъқуби Лайси Саффорӣ, забон, порсӣ, густариш, арабӣ, фарҳанг, ҳувияти миллӣ, пуштибон.

ЯКУБ ЛАЙС САФФОРИ - ПОКРОВИТЕЛЬ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА

(на основе «Истории Систана»)

Известно, что таджикско-персидский язык, как история и жизнь этого края, подвергался множеству преобразований вследствие этого исторического вихря часть неоценимой сокровищницы нашей культуры была уничтожена или сожжена. В результате этого, некоторые термины и выражения языков победителей-захватчиков проникли в наш язык. Но были люди, которые старались сохранить язык, их национальные обычаи и обряды этого края, имена которых останутся уважаемыми. В истории мирового правления государством, господство Саффаридов сыграло известную роль в мировой цивилизации и внесло свою лепту. Одним из неоценимых важных вкладов этого государства было сохранение и уважение персидского языка. Якуб Лайс побуждал всех государственных чиновников обратиться персидскому языку. Он считал, что использование арабского языка вместо родного персидского является позором. Он много сделал для развития и расширения персидского языка. Если придворные или другие официальные лица при нём использовали арабский язык, он всегда противодействовал и пресекал их. Потому что он понимал, что использование арабского языка может привести к исчезновению персидского языка. Якуб Лайс Саффори внёс значительный вклад в совершенствование и сохранение персидского, таджикского и дари - литературного языка и культуры. По мнению Якуба Лайса, политическая независимость нации во многом зависит от её культурной независимости. В связи с этим он прилагал усилия для защиты таджикского, персидского, дари языка, агитировал дворцовых поэтов к созданию своего творчества на языке фарси и не признавал оды арабских поэтов. В связи с этим мы можем поставить его имя в один ряд с именами Фирдоуси, Абулфазла Байхаки, Унсури, Фаррухи, Манучехри в деле совершенствования и сохранения персидской языка и культуры.

Ключевые слова: История Систана, Саффариды, Якуб Лайс Саффори, язык, фарси, развитие, арабский, культура, национальный менталитет, покровитель.

YA’QUBI LAITH SAFFARI THE PROTECTOR OF PERSIAN LANGUAGE

(on the basis of “The History of Sistan”)

As we know Tajik-Persian language had a lot of differences and the fate of Tajik-Persian language was the same as the history and life of this land and the part of the invaluable Treasury of our culture was destroyed or burned in historic gains. As a result, some terms and expressions of the winning invaders language have infiltrated our language. But there were people who tried to keep their language, national customs and traditions of this region, whose names will remain respected. State of Saffari served an important role in world State history and world’s civilization. One of the most important achievements of the government was its respect to Persian language. Ya’qubi Lais coerced all of State authorities to speak Persian. He worked hard for expanding and developing of Persian language and also considered to speak Persian better than to speak Arabic. He did not allow the courts and the officials to speak Arabic in front of him. That is why; he knew that using of Arabic become the reason for spoiling

and disappearing of Persian. Ya'qubi Lais Saffari has many valuable roles in the realignment and survival of the Persian Tajik Dari language, literature and culture. Ya'qubi Lais knew that the political independence of a nation depends on its cultural independence. In this regard, he has supported the expansion of the Tajik Dari Persian language and suggested his royal poets to sing the Persian poems and has not approved the panegyrics of Arabic poets. Therefore, we can include his name among the names of Firdausi, Abulfazl Bayhaqi, Unsuri, Farrukhi, Manuchehri for his contribution on revival of Persian language and culture.

Key words: History of Sistan, Saffariyans, Ya'qubi Lais Saffari, language, Persian, expansion, Arabic, culture, national mentality, protector.

Сведения об авторе: ***Абдулхадов Дж.З.*** - Таджикский национальный университет, доцент кафедры иранской филологии. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025.
E-mail: mehrbakhsh@inbox.ru. Телефон: **(+992) 93-920-77-77**

Information about the author: ***Abdulhadov J.Z.*** **-** Tajik National University, docent of the Philology Iran department. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. E-mail: mehrbakhsh@inbox.ru.
Tel: **(+992) 93-920-77-77**

УДК: 82

ДИСКУРС О ЖАНРЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО РОМАНА

Мурувватиён Дж. Дж.
Институт языка и литературы им. Рудаки АН РТ

Несмотря на то, что термин «филологический роман» введен в литературно-критический обиход совсем недавно, в русском литературоведении уже имеется несколько точек зрения в решении специфики этой жанровой разновидности: некоторые ученые пишут о «непроявленном жанре» [6], другие различают филологический роман как жанр полунаучной - полухудожественной прозы [12], есть мнение и о том, что филологическим считает такой роман, где «филолог становится героем, а его профессия – основой сюжета» [8]. Также некоторыми исследователями даже выделены три условия для выделения филологического романа в отдельный жанр: 1) нерешенные вопросы творческой жизни; 2) конфликт между безвестными лицами и литературным авторитетом; 3) несовпадение образа жизни писателя с тем, что он делает и думает о себе [15]. В нашем исследовании мы стремимся обосновать критерии выделения этой жанровой разновидности и ее базовые показатели в таджикской литературе на примере романа «Фирдоуси» С.Улугзода [13]. Жанровая природа романа «Фирдоуси» до сих пор вызывает споры: его относят то к жанру исторического романа, то к жанру романа-биографии.

В истории таджикского романа можно выделить ряд исторически сложившихся разновидностей жанра романа, последовательно сменявших друг друга, таких как социальный, исторический, историко-революционный, психологический, биографический и т.д., каждая из которых имеет свои специфические особенности и все они по многим параметрам в рамках единого литературного жанра – роман соприкасаются друг с другом. Таджикское литературоведение обладает мощной исследовательской традицией, сформировавшимся терминологическим аппаратом, методологической базой. Жанр романа и его разновидности в таджикском литературоведении исследовано обстоятельно. Всестороннему анализу подвергнуты почти все романы таджикских писателей, изданные в советскую эпоху, а также большая часть романов, опубликованных в период независимости Республики Таджикистан. В этом плане, при исследовании темы мы главным образом опирались на труды таких ученых, как Шукуров М., Табаров С., Сайфуллаев А., Демидчик Л.Н., А. Набиев, Ш. Солехов и других таджикских литературоведов, исследовавших творчество писателей – романистов, отдельные романы, проблемы становления и развития романа в таджикской литературе.

В большинстве из названных работ проделано достаточно заметное исследование также по дифференциации романов по их отношению к различным жанровым разновидностям

романа, таким как социальный, бытовой, психологический, исторический, историко – революционный, биографический и т.д. Из них специальному исследованию подвергались исторический, историко – революционный, биографический и частично психологические романы.

Однако ни в одном из названных исследований авторы не коснулись понятий «филологическая проза», «филологический роман», потому что в этом периоде в таджикской литературе не было еще самого этого явления, хотя некоторые штрихи его уже формировались в таких разновидностях жанра романа, как исторический и биографический, а также в эссеистике и драматургических историко-биографических произведениях. Исследование природы творческого процесса рассматривает произведения, в которых главный герой – творец, поэт, где соединение художественного, литературоведческого и культурологического текстов приводит к слиянию отдельных частей в единую систему за счет системного эффекта, а сознательное обнажение механизмов писательской деятельности раскрывает особенности лаборатории творца, вовлекая автора романа в процесс соавторства. В этом плане роман «Фирдоуси» Сотима Улугзода представляет собой особую разновидность романа, по жанровой структуре, стилю изображения, творческому замыслу, манере изложения, отличающуюся от перечисленных выше разновидностей, в частности от исторического и биографического романа. Исследование этой проблемы является первой попыткой определения специфических свойств филологического романа в таджикской литературе XX века на примере романа «Фирдоуси» Сотима Улугзода. Черты и некоторые особенности филологизма проявлялись в некоторых произведениях, созданных до романа «Фирдоуси» С. Улугзода. К ним можно отнести: «Звезда в ночи», «Соколиный взлет» (1981 г.), «Не звезды падают…» Расула Хадизаде, «Садриддин Айни» Ю. Акбирова и Ш.Харисова, «Один длинный, очень длинный день» У. Кухзода (1977), «Глазами совести» Рахима Хошима и Радия Фиша (1983), пьесы самого С. Улугзода «Рудаки», «Аллома Адхам и др.», а также его монографию «Учитель востока».

В исследованиях Ш.Солехова [11], З. Улмасовой [14], С. Бакоева [1] анализу подвергался и роман «Фирдоуси». Но этих авторов больше интересовал идейно-тематический аспект романа, частично – мастерство писателя. Жанровые и стилистические особенности романа в них отведены во второй план или вовсе не становились объектом исследования. Тогда как, по нашему мнению, главное, что внес этот роман в нашу литературу – это роман, где филолог становится героем, а его профессия - основой сюжета. В итоге на стыке филологии и литературы возникло исследование новой жанровой разновидности – филологический роман, о чем свидетельствует историко-литературная реальность таджикской литературы XX в.

В русской и мировой литературе эта разновидность жанра возникла еще в 20-е годы прошлого столетия в виде полунаучной-полухудожественной прозы и связана с именами В. Розанова, Ю. Тынянова, В. Каверина, О. Форш, В. Шкловского, К. Вагинова, В. Набокова. Следует отметить, что также как и в таджикской литературе, жанр филологического романа в русской литературе появился задолго до того, как появился сам термин. Но в отличие от таджикской литературной критики, русские ученые в своих научных исследованиях делали неоднократные попытки исследовать особенности филологической прозы и ее жанровую специфику. «Исторический подход к появлению нового жанра - филологического романа - дает возможность увидеть роль литературной борьбы, двух школ - школы М. Бахтина и школы формалистов, - идеи которых нашли отражение в творчестве ее представителей. Романы К. Вагинова (школа М. Бахтина) и В. Каверина (школа формалистов) - яркое доказательство этих литературных споров» А. Разумова в своей диссертации «Филологический роман в русской литературе XX века (генезис, поэтика)» [10], где анализируется проблема жанра филологического романа в историческом контексте.

Привлекают внимание в аспекте проблематики нашего исследования также диссертация «Филологический роман как явление историко-литературного процесса XX века» Ладохиной Ольги Фоминичны [7], ученым выявлены характерные особенности жанра филологического романа. Исследование Ольги Ладохиной - это попытка нового подхода к изучению «филологического романа». Ею подробно рассматриваются произведения, в которых главный герой – филолог; где, как утверждает исследователь «соединение художественного, литературоведческого и культурологического текстов приводит к синергетическому эффекту

расширения его границ, а сознательное обнажение писательской техники приобщает читателя к «рецептам» творческой кухни художника, вовлекая его в процесс сотворчества».Этими исследователями впервые прослежена эволюция зарождения, становления и развития филологического романа в русской литературе 20-90-х годов XX века.

Обзор научных публикаций, посвященных изучению жанрового своеобразия - филологического романа в русской литературе, позволяет отметить, что предметом исследования для их авторов стали его отдельные специфические черты, совокупность критериев отнесения произведения к этому жанру, осмысление проблемы герой-автор и др.

В полном смысле слова эта жанровая разновидность не осмыслена и сегодня, определены лишь основные составляющие этого понятия, намечены возможные методологии исследования. По определению Вл. Новикова «филологическим можно считать роман, где филолог становится героем, а его профессия - основой сюжета» [8]. Выделение основных черт, и в конечном итоге, определение «филологического романа» как жанровой разновидности в таджикской литературе может произойти только на основе тщательного анализа художественного текста, притом не в произвольно взятых произведениях, а в тех, в которых имеются яркие творческие личности большого диапазона, создатели которых являются авторами не только художественных произведений в широком смысле слова, но и литературоведческих исследований, публицистических очерков и эссе, прикасались к филологии на академическом уровне.

Впервые определение феномена филологического романа как жанровой разновидности в таджикской литературе XX века можно выявить на примере произведения С. Улугзода «Фирдоуси», отражающий стилевые поиски автора в рамках филологического жанра, содержащий все характерные признаки филологического романа, его жанровые и стилистические особенности. Предметом исследования является своеобразие становления филологического романа в таджикской литературе XX века, определение особенностей жанра филологического романа и его становления в таджикской литературе XX века на примере романа «Фирдоуси» Сотима Улугзода, выявление характерных особенностей жанра.

Теоретическую основу нашего исследования составляют положения и научные понятия русского и зарубежного литературоведения, разработанные в трудах Шкловского В. [17], Брагинской Н. В. [4], Бахтина М.М. [3], Новикова Вл. [8], Эйхенбаума Б.М. [18], Шайтанова И. [16], Гинзбурга Л. [6] и др. В прикладном плане следует опираться на труды известных исследователей таджикской литературы XX века, таких как М. Шукуров, С. Табаров, А. Сайфуллоев, Л.Н. Демидчик, З. Г. Османова [9] и других. Теоретическая значимость исследования заключается в разработке определения «филологического романа», типологических критериев этого жанра, что дает возможность для использования результатов данного исследования в изучении разнообразных жанровых форм современной прозы.

Исследование художественного произведения с точки зрения его жанровой организации является одним из стержневых условий в раскрытии его стилистических особенностей мастерства писателя. Этим объясняется особенность проблемы данного исследования – становление филологического романа в таджикской литературе XX века, определение его истоков, стилистических особенностей, изучение его взаимодействия с другими разновидностями жанра романа.

Объект исследования в работе – это роман «Фирдоуси» С. Улугзода, отражающий стилевые поиски автора в рамках филологического жанра, содержащий все характерные признаки филологического романа, где предметом исследования является своеобразие становления филологического романа в таджикской литературе XX века.

Наша цель - определение особенностей жанра «филологического романа» и его становления в таджикской литературе XX века на примере романа «Фирдоуси» Сотима Улугзода; выявление характерных особенностей жанра и на основе этого анализа, привлекая результаты современных исследований, как в области психологии, так и в философии, выявить наиболее существенные свойства филологического романа в таджикской литературе, особенности природы творческого процесса и механизмов творческой лаборатории, личности творца в нем и, тем самым, пусть только в эскизной форме заложить основы теории филологического романа в таджикской литературе, способной непротиворечиво вписаться в научную картину современного таджикского литературоведения. Исследование показало, что в

филологическом романе Сотима Улугзода «Фирдоуси» существуют филологические размышления: в ней личность автора предстает многогранно, так как тот раскрывает свой внутренний мир перед читателем, создав необычный сплав факта-мысли-образа, что привело к созданию нового вида литературного произведения, в котором есть элементы науки (философии), публицистики, поэзии и художественной прозы. Для Сотима Улугзода является естественным слияние науки и искусства - это дает возможность заглянуть в творческую лабораторию писателя и его героя – филолога, творца. Для героя романа «Фирдоуси» искусство, литература – более реальны, чем окружающий его мир, хаотичный, и наполненный поисками гармонии и целостности. Новаторство С. Улугзода заключается в его новом подходе к развитию романной формы, где, используя литературный и общекультурный опыт предшествующих поколений, автор стремится, при помощи различных художественных средств, описать природу литературного творчества креативного творца - все это позволило писателю создать роман нового типа, который с полным правом можно отнести к жанру филологического романа.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Бакоева, С.А. Концепция историзма в творчестве Сотима Улугзода: дисс.…канд. фил. наук: 10.01.03 / С.А. Бакоева. - Душанбе, 2011. - 156 с.
2. Бахтин, М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. - М.: Художественная литература, 1975. - 504 с.
3. Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. - М.: Искусство, 1979. – 422 с.
4. Брагинская, Н.В. Филологический роман: предварение к запискам Ольги Фрейденберг / Н.В. Брагинская // Человек. - 1991. - Вып. 3. - С. 134-144.
5. Брагинская, Н.В. Университетские годы / О.М. Фрейденберг; публ. и коммент. Н.В. Брагинской // Человек. - 1991. - Вып. 3. - С. 145-156.
6. Гинзбург Л. О старом и новом. Статьи и очерки / Л.Гинзбург. - Л.: Советский писатель, 1982. - 423 с.
7. Ладохина, Ольга Фоминична. Филологический роман как явление историко-литературного процесса XX века / Ольга Фоминична Ладохина. – Северодвинск, 2009. – 182 с.
8. Новиков, Вл. Роман с языком. Три эссе / Вл. Новиков. - М., 2001. - 320 с.
9. Османова, З.Г. Мирзо Турсун-заде (очерк творчества) / З.Г. Османова. - М.: Знание, 1961. – 31 с.
10. Разумова, А.О. Филологический роман в русской литературе XX века (генезис, поэтика): дис. канд. фил. наук / А.О. Разумова. - М., 2005. – 182 с.
11. Солеҳов, Ш. Роман в таджикской литературе XX века (проблемы формировании жанра): дис. ... канд. фил. наук [Текст] / Ш. Солеҳов. - Душанбе, 2011. - 356 с.
12. Степанова, И.М. Филологический роман как «промежуточная словесность» в русской прозе конца XX века / И.М. Степанова // Вестн. Томск. гос. ун-та. Сер. гуманитар. науки (филология). - 2005. – Вып. 6. – С. 75-82.
13. Сотим Улуғзода. Фирдавсӣ. – Душанбе, 2014. - 280 с.
14. Улмасова, З.Х. Истиқлол ва инкишофи романи таърихӣ (охири асри XX ва ибтидои садаи XXI) / З.Х. Улмасова. – Хучанд, 2011. – 344 с.
15. Чупринин С. Русская литература сегодня: Жизнь по понятиям / С. Чупринин. - М.: Время, 2007. - 768 с.
16. Шайтанов И.О. «Непроявленный жанр» или литературные заметки по мемуарной форме / И.О. Шайтанов // Вопросы литературы. – 1979. - № 2. - С. 76.
17. Шкловский, В. Повести о прозе / В. Шкловский. - М., 1966. - Том 2. - 465 с.
18. Эйхенбаум, Б.М. О прозе. О поэзии. Сборник статей / Б.М. Эйхенбаум. - Л.: Худож.лит., 1969. - 453 с.

ДИСКУРС ДАР БОРАИ РОМАНИ ФИЛОЛОГӢ

Дар мақола бори аввал масъалаи ташаккули романи филологӣ дар адабиёти тоҷикии асри XX баррасӣ мегардад. Дар тадқиқот кӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки махсусиятҳои романи филологӣ дар адабиёти тоҷик дар заминаи романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзода муайян карда шаванд. Муҳимияти чунин тадқиқ бо тақозои баррасии масъалаи типологияи роман, зарурати омӯзиши раванди адабии муосир дар манзари анъанаҳои таърихӣ ва навиоварӣ дар адабиётшиносии тоҷик, инчунин бо тавсеа ва аз байн рафтани сарҳадҳои жанрӣ ба миён омадааст. Мутаассифона, дар адабиётшиносии тоҷик оид ба таъйиноти назариявии ин гунаи жанри роман ҳарфе гуфта нашудааст. Дар фарҳангҳову донишномаҳо аз он ёде ҳам намешавад. Ҳол он ки дар нақди адабӣ ва адабиётшиносии асри XX рус кӯшиши омӯхтани хусусиятҳои романи филологӣ борҳо сурат гирифта, ин истилоҳро муаррихони адабиёт, ноқидон ва худи нависандагон дар нисбати падидаҳои гуногуни адабӣ фаровон истифода намудаанд. Тадқиқоти мо кӯшиши муносибати нав ба омӯзиши романи тоҷикӣ дар мавзӯи тасвири табиату шахсияти эҷодкор ва раванди эҷод аст. Дар мақола асаре баррасӣ мешавад, ки қаҳрамони марказиаш эҷодкор, шоир ва асоси сужааш касби ӯст. Дар ҷараёни тадқиқи заминаҳои ташаккули романи филологӣ дар адабиёти тоҷикии асри XX муаллиф кӯшидааст, ки ҳузури падидаи романи филологиро асоснок намояд.

Калидвожаҳо: адабиётшиносиии тоҷик, типологияи роман, раванди адабӣ, анъана ва навоварӣ, аз байн бурдани ҳудудҳои жанрӣ, пайдоиши романи филологӣ.

ДИСКУРС О ЖАНРЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО РОМАНА

В статье впервые рассматривается вопрос становления филологического романа в таджикской литературе XX века. Исследование этой проблемы является первой попыткой определения специфических свойств филологического романа в таджикской литературе XX века на примере романа «Фирдоуси» Сотима Улугзода. Актуальность такого исследования состоит в связи с потребностью современного таджикского литературоведения к типологии романа, необходимостью изучения современного литературного процесса в контексте исторической традиции и новаторства; расширением и стиранием жанровых границ. К сожалению, в таджикском литературоведении ни разу не предпринимались попытки теоретического определения этой разновидности романа, в словарях и энциклопедиях вообще нет упоминания о ней. Между тем, в русской литературной критике и научных исследованиях, созданных в XX веке, неоднократно предпринимались попытки изучить особенности филологического романа и его жанровой специфики, термин часто применяется историками литературы, критиками и самими писателями к самым разным литературным явлениям. Данное исследование является попыткой нового подхода к изучению таджикского романа о природе творческого процесса и творца. В статье рассматривается произведение, в котором главный герой – творец, поэт, а его профессия – основа сюжета. Исследуя предпосылки становления филологического романа в таджикской литературе XX века, автор стремится обосновать наличие явления филологического романа.

Ключевые слова: таджикское литературоведение, типология романа, литературный процесс, традиции и новаторства, стирание жанровых границ, генезис филологического романа.

THE DISCOURSE ABOUT THE GENRE OF THE PHILOLOGICAL NOVEL

In the article the question of the formation of a philological novel in the Tajik literature of the twentieth century. The study of this problem is the first attempt to determine the specific properties of the philological novel in the Tajik literature of the twentieth century on the example of the novel "Firdousi" by Sotim Ulugzoda. The relevance of this research is in connection with the need of modern Tajik literary criticism for the typology of the novel, the need to study the modern literary process in the context of historical tradition and innovation; expansion and erasure of genre boundaries. Unfortunately, in Tajik literary criticism, no attempts have ever been made to theoretically determine this version of the novel; in dictionaries and encyclopedias there is no mention of it at all. Meanwhile, in Russian literary criticism and scientific research, created in the 20th century, attempts were repeatedly made to study the peculiarities of the philological novel and its genre specificity, the term is often used by literary historians, critics and writers themselves for a variety of literary phenomena.

Keywords: Tajik literary criticism, typology of the novel, the literary process, of tradition and innovation; blurring the boundaries of genre; the Genesis of philological novel.

Сведения об авторе: ***Мурувватиён Дж. Дж.*** - Институт языка и литературы им. Рудаки АН РТ, соискатель. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21, 734025. E-mail: **Alika-xan@mail.ru.**
Телефон: **(+992)92-770-22-33**

Information about the author: ***Muruvvatiyon J. J.*** **-** Institute of language and literature Rudaki Academy of Sciences of Tajikistan, the applicant. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 21, 734025.
E-mail: **Alika-xan@mail.ru.** Tel.: **(+992)92-770-22-33**

УДК: 398+891.550

МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ ВА АХЛОҚӢ ДАР МЕРОСИ АДАБИИ РАҶАБ АМОНОВ

Назиров М.Н.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳама умр зиндагӣ кард,
Ба дифои ҳикмати халқ,
Ба қади хирад қад афрохт,
Ба ҳавои ҳиммати халқ.
Чӣ баҳо диҳам, ки ҳаст ӯ,
Писари баиззати халқ.
Чӣ хушаст гар равад умр,
Ба адои хизмати халқ [6, с.250].

Раҷаб Амонов соли 1939 ба факултети филологияи ДДОД ба номи Т. Шевченко дохил шуда, пас аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ соли 1947 онро хатм кардааст. Солҳои 1947–1949 ассистенти кафедраи адабиёти донишкадаи номбурда буд. Аз соли 1950 то охири ҳаёташ дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ Тоҷикистон фаъолият дошт. Мудири бахш (1954-1958), мудири шуъбаи фолклор (1958-1991), сарходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Тоҷикистон (1991-2002).

«Ибораи «Падари фолклори тоҷик» дар шуъбаи фолклоршиносӣ ибтидои солҳои шастум ба вуҷуд омад, ки нисбат ба муаллим Раҷаб Амонов ба кор мебурдем. Сабабаш ҳамин аст, ки муаллим ба шуъбаи фолклори тоҷик поя гузоштанд…» [8, с.242].

Дар мавзӯъҳои мухталифи адабиётшиносӣ кори илмӣ бурдааст. Муаллифи таълифотҳои илмии «Очерки эҷодиёти даҳонакии Кӯлоб» (1963), «Аз паҷи ҳикмати халқ» (1963), «Асари бадеӣ ва замон» (1970), «Қиссаи беди баланд, чанори пургул ва себи Самарқанд» (1981), «Рубоиёти халқӣ ва рамзҳои бадеӣ» (1987, Теҳрон 1998), «Рубоиёти халқии тоҷикӣ ва рамзи бадеӣ» (1995) мебошад. Бо кӯшиш ва заҳматҳои ӯ китобҳои «Эҷодиёти даҳонакии Кӯлоб» (1956, 1963), «Чистонҳо» (1957, бо Я. Калонтаров), «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ» (бо К.Улуғзода, 1957), «Намунаҳои фолклори диёри Рӯдакӣ» (1958, 1963 бо М. Шукуров), «Эҷодиёти даҳонакии водии Зарафшон (1960), «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ» (1963, 1975, 1980), «Баёзи фолклори тоҷик» ба табъ расидаанд. Баъзе аз ин китобҳо ба забонҳои русӣ, немисӣ ва англисӣ тарҷума ва чоп шудаанд. Бо иштироки ӯ маҷмӯаҳои бачагонаи «Афсонаҳо барои бачаҳо» (1958), «Ҳафт додарон» (1962), «Лаку Пак» (1966), «Меҳрбону» (1968), «Фариштамоҳ» (1969), «Ҳасанак» (1972), «Нахӯтак» (1979), «Рӯбоҳи ҳиллагар» (1985) ва ғ. ба табъ расидаанд. Китобҳои дарсии адабиёт барои синфҳои 3 ва 6, китоби омӯзиши фолклор (бо В. Асрорӣ) бо ҳаммуаллифии ӯ таҳия гардидаанд. Дар фаъолияти ӯ иншои асарҳои бадеӣ низ мавқеи босазо дорад, ки аз ҷумлаи онҳо «Дар домани кӯҳҳои кабуд» (1961), «Навбаҳори чашмасор» (1978), «Дар нимароҳи умр» (1988), «Қиссаҳои сари кӯҳи баланд» (1990), «Пушаймонӣ» (1993), «Арӯс ва ё қиссаи зангирии писари ҳамсоя» (1996), «Қиссаҳои диёри чашмасор» (1995), «Ишқи найнавоз» (1996) мебошанд.

- Бо орденҳои Ҷанги Ватанӣ дараҷаи 2-юм,
- «Дӯстӣ»,
- медалҳои «Барои ғалаба бар Германия дар Ҷанги Бузурги Ватании солҳои 1941-1945»,
- «Сисолагии ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватании солҳои 1941-1945»,
- «Чилсолагии ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ солҳои 1941-1945»,
- «50-солагии Қувваҳои Мусаллаҳи ИҶШС»,
- «60-солагии Қувваҳои Мусаллаҳи ИҶШС»,

- «70-солагии Қуввахои Мусаллахи ИҶШС»,
- «Барои меҳнати шоён. Ба муносибати 100-солагии рӯзи таваллуди В.И.Ленин»,
- «Ветерани меҳнат»,
- ифтихорномахои Раёсати Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон,
- Аълочии маорифи халқ (1960),
- Арбоби шоистаи илми ҶШС Тоҷикистон (1991),
- Соҳиби Ҷоизаи ба номи С. Айнии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон (1995),
- Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯалӣ ибни Сино (1997).

Дар ҳама ҷо ва ҳама замонҳо касони рӯзгордида ва соҳибфаросат медиданд, ки одамон бисёр вақт ба сабаби амиқу дақиқ дарк накардани моҳияти ҳодисаҳо ва пешомадҳо хато мекунанд ва ба азоб мемонанд. Ин мардум бо амри дил дар фикри дарёфти ҳалли муаммоҳое мешуданд, ки зиндагӣ пай дар пай ба миён меоваранд.

Қаҳрамони мақолаи мо олим, нависанда, фолклоршиноси шинохта Раҷаб Амонов, ки талхиву ширинии рӯзгорро зиёд чашида ва пастиву баландиҳои зиндагиро зиёд мушоҳида ва эҳсос кардааст, диққатти моро ба падида ва рӯйдодҳое ҷалб менамояд, ки асрори онҳо зуд ба назар намерасад ва ошкор намудани ин асрор на ба воситаи саъйи муқаррарии ақл, балки бештар тавассути таҳқиқу тадқиқ даст медиҳад.

Агарчанде саҳми ӯро ҳамчун яке аз саромадони илмҳои забону адабиёт воломақом эътироф кардаанд, аммо дигар паҳлуҳои фаъолияташ ҳанӯз ҳам ба таври сазовор мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Тадқиқоти аксари пажӯҳишгарон ҳам бештар ба таҳлилу баррасии ҳамин соҳаҳои фаъолияти илмии ӯ бахшида шудааст.

Аз асарҳои Раҷаб Амон кас ба хулоса меояд, ки ӯро муаллими ахлоқ номидан ҳам ҳеҷ иштибоҳе нахоҳад буд. Раҷаб Амонов дар асарҳои ҳама давраи фаъолияташ, ки саршори масъалаҳои ахлоқиву равоншиносӣ мебошанд, тамоми хислатҳои инсонӣ, фазилатҳои хуб (некӣ, ростгӯйӣ, инсондӯстӣ, адолат, ҳаё, иффат, раҳм, саховат, покизагӣ ва ғайра) ва бад (разолат, мутакаббирӣ, худписандӣ, мумсикӣ, майпарастӣ, дурӯғгӯйӣ ва ғайра)-и одамиро ҷолибона ва возеҳона мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар ин хусус С. Чалишев ва С. Сабзаев дар мақолаашон оид ба асарҳои устод чунин навиштаанд: “Ҳикояҳои “Зиндагӣ”, “Ду қатраи ашк”, “Меҳрӣ”, повести “Дар домани кӯҳҳои кабуд” аз ҷумлаи аввалин асарҳои бадеии Р. Амонов мебошанд. Аз лиҳози масъалагузорӣ, бадеият ва тасвири таззодҳои зиндагӣ аз истеъдоди нигорандагии ӯ дарак дода, диққати хонандагони тоҷику русро ба худ ҷалб кардааст” [9, с.3].

Ӯ нафсро фармонбардори ақл номида, таъкид мекунад, ки инсон бояд ҳамеша аз пайи тарбияи нафси худ бошад ва кӯшиш намояд, ки нафси саркашаш ҳамеша тобеи ақл бошад ва маҳз тавассути ақл инсон ба марому мақсади худ мерасад. Чунин суханони ҳикматборро дар илми педагогика ибтидои тарбияти маънавӣ номидан метавон, зеро инсон маҳз тавассути ақл на танҳо аз вартаи парешонӣ мераҳад, балки ба ибораи Муҳаммад Иқбол гӯем, “фалакпаймоӣ” ҳам мекунад. Ӯ мегӯяд: “Дар зиндагӣ чӣ ҳодисаҳое зуҳур намекунад: мумкин аст, зане марди оиладорро дӯст медораду аз ғояти шодмонӣ, шарму ҳаёро фаромӯш карда, хушбахтии худро намоиш диҳад ё марде ба хотири сарват ба ишқ хиёнат карда, саодаташро зери по кунад ё ба касе аз шиддати рашк ба иҷрои коре шуруъ намояд, ки савобу судманд аст” [1, с.4].

Дар бобати нависандагони даврони Шӯравӣ, Холиқова З. чунин менависад: “Муҳимтарин навоварии суханварони даврони шӯравӣ иборат аз он буд, ки нависандагон дар асоси таълимоти марксистию ленинӣ назарияи муборизаи синфиро аз худ намудаанд ва дӯстии умумие, ки меъёри он некию адолат буд, ба дӯстии байналмилалии пролетарӣ табдил додаанд” [10, с.8].

Мақсади муаллиф ҳам нишон додани ҳақиқати ҳол аст. Ҳақиқати ҳол ин аст, ки рӯйдодҳои зиндагӣ мухталиф, мураккаб ва рангоранг буда, ба он тасаввуроти маъмулӣ ва меъёрие, ки дар бораи ҳусни рафтор ва назокати ахлоқ ба зеҳни мо нишаста аст, на ҳамеша мутобиқат мекунад.

Раҷаб Амонов дар мавриди касоне, ки зоҳирбинанду ба ботин аҳамияте намедиҳанд, фармудааст: “Бисёр касон зоҳирро мебинанду ба ботин эътибор намедиҳанд, ба дарки моҳият ва қонунияти рӯйдодҳо сайъ намекунанд. Зоҳирбинӣ ба саҳву хатоҳои ногувор боис мегардад. Рӯдакии бузург ҳазору сад сол қабл оиди ин ҷиҳати тинати одамӣ рубоии фалсафии пандомезе гуфта буд:

Ба чашми дилат дид бояд ҷаҳон,
Ки чашми сари ту набинад ниҳон.
Бад-ин ошкорат бубин ошкор,
Ниҳонитро ба ниҳонӣ гумор" [1, с.4].

Раҷаб Амонов дӯстию рафоқат, ҳурмату эҳтиром ва некию накӯкориро яке аломатҳои асосии иқболу давлат медонад ва соҳиб шудан ба ин сифатҳоро амри як қуввае медонад, ки он бо нафси шахс алоқаманд аст: "Дар сурате, ки ду дӯст бо ҳам заҳмат мекашанду яке комёб мешавад ва дигареро нобаробарӣ даст медиҳад, яке агар дӯсти ҳақиқӣ бошад бо вазъи дигаре бепарво наемонад" [3, с.31] ва мефармояд "риоя накардани шарти дӯстӣ аломати худбинист" [1, с.31].

"Шарти дӯстӣ фидокорист, касе, ки фидокор нест, дӯст нест" [1, с.43].

Ӯ худситоӣ ва такаббуриро берун аз одати инсонӣ дониста, хоксориро пешаи инсонӣ муаррифӣ намудааст. Ҳатто инсонеро, ки худро боло медонад, паст ва инсонеро, ки худро паст медонад, боло пиндошта мегӯяд, ки: "Худситоӣ одати касонест, ик камашонро зиёд ё ба суханони Саъдӣ гӯем, хорашонро ёсуман эълон карда, худро таскин медиҳанд ва хилофи мақолаи "сари дарахти мевадор хам" амал мекунанд.

Худситоӣ одати шайтон бувад,
Ҳарки худро паст занад мард он бувад" [2, с.5].

Ба гуфтаи Раҷаб Амонов устод – мураббӣ дар паҳлуҳои мухталифи зиндагӣ барои шогирд шахси носеҳ, ғамхорест, зеро ӯ ба шогирдон хислатҳои ҳамидаи инсонӣ – поксиришт, накукорӣ, иффат, инсондӯстӣ ва ғайраро тарғиб менамояд. Ӯ ба масъалаҳои тарбияи ахлоқию маънавӣ диққати махсус дода, барои бартарафсозии душвориҳои ҳаёти одамон панду маслиҳатҳои муфиду ҷолиберо баён кардааст. Дар ҷараёни таълиму тарбия мутафаккир дар ҷойи аввал ақли солимро мегузорад ва баъдан тамоми рафтори инсониро дар асоси ақлу хираду ӯ баҳогузорӣ мекунад. Барои омӯзгорону мураббиён тавсияҳо медиҳад, ки онҳо дар роҳи тарбия аз толибилм ё донишҷӯ ба ҳеҷ ваҷҳ набояд малол ва озурда гарданд. Мутафаккир таъкид менамояд, ки таълиму тарбияи насли наврас яке аз муҳимтарин вазифаи носеҳону омӯзгорон ба шумор меравад. Омӯзгор бояд дар таълим ва тарбияи шогирд тамоми дониш ва маҳорати хешро сарф намояд. Ӯ бояд бо шогирдон сидқан суҳбат намуда, камбудиҳо ва он хислатҳои ношоиста, ки дар онҳо ҳувайдо мегардад, ошкор созад ва роҳи ҳалли онро нишон диҳад. Ба қавли мутафаккир устод бояд аз донишу маърифати кофӣ бархӯрдор бошад ва дар умури таълиму тарбия ба саҳлангорӣ роҳ надиҳад, балки ҳамеша ҷиҳатҳои равоншиносии шогирдро ба назар гирифта, бо ӯ муомилаи хуш намояд. Омӯзгор ҳамчун шахси наздик ва роздону меҳрубон мунтазам аз ҳолу аҳволи зиндагонии шогирд бохабар бошад.

Бинобар ақидаву тавсияҳои ӯ мардум бояд бо якдигарашон меҳрубон бошанд ва лутфу марҳамати хосса дошта бошанд. Раҷаб Амонов расидан ба ҳар гуна мартабаро низ тавассути ақлу хираду солим ва рафтори хубу муомилаи нек медонист ва панд медод, ки соҳибмартаба бояд чунон рафтор кунад, ки аз нафрати халқ эмин бимонад. Маълум аст, ки чунин обрӯву эътиборро танҳо тавассути хулқи хубу рафтори шоистаи таҳсин сазовор гаштан мумкин аст. Воқеан ҳам ранҷиш ва кинагирии омӯзгор ва ё мураббӣ аз шогирдон аз камоли хирад берун буда, обрӯи ӯро дар байни шогирдону ҷомеа коста мегардонад. Омӯзгор, қабл аз ҳама, бо рафтору амали худ ва баъдан бо гуфтору таълими худ намунаи ибрат бошад. Як амри воқеист, ки дар ҳама давру замон шогирдон ба таври худ ба устодонашон баҳо медиҳанд ва роҳҳои сазовори баҳои баланд ва соҳиби обрӯю эътибори хосса гардидани омӯзгорон, дар маҷмӯъ, ба нафъи шогирдон ҳам бояд бошад, мардумро ёд медоданд, ки бо якдигарашон лутфу марҳамат дошта бошанд. Онҳо ба ҳамаи мардум насиҳат мекарданд, ки барои нафъи умум кӯшиш намоянд. Аммо он касонеро, ки ҷабру зулм ва сиёсати фосидро пешаи худ менамуданд, ба харачу марач ва сиёсати абаскорӣ роҳ медоданд, аз гунаи одамон намеҳисобиданд. Аммо одамони зиёде ҳастанд, ки шариату қонун онҳоро водор мекунад, ки бе ҳукми зулм рафтор кунанд. Аммо намояндагони диние, ки ба зулмат мегаравиданд, ба ин гуна муҳиммот риоя намекарданд. Онҳо мухолифи худро бо дурӯғ фиреб медоданд. Дар асари ёддоштиаш оид ба домуллое, ки бемор шуда буд, чунин менависад: "Домулло духтура дида, ҷонашон баромадааст. Қариб, ки хеста шиносашон қатӣ даст ба гиребон шаванд. Канӣ мадор, ки хезаму ҳар душа зада –

зада, аз дар берун кунам, ин гапи худашон баъди сиҳат шуданашон воқеаи шудагия гуфта доданд. Духтур ба рӯяшон нигоҳ кардаасту пуштнокӣ хобида, доманатона бардоред, гуфтааст: шикамашона диданӣ шудааст. Ӯ шумо кофир беимон чӣ кор карда истодаед?! Гуфтаанд домулло ба шиносашон қаҳру ғазаб қатӣ" [5, с.35].

Ё ин ки дар дигар ҷо менависад: "Ақидаҳои динӣ ва ҳар гуна урфу одатҳо, ки дар натиҷаи тасаввуроти нодурусти одамон дар бораи қонунҳои зиндагӣ ва табиат ба миён омадаанд, – менависам ба рӯзнома, – чӣ зарарҳои бузурге ба санъату маданияти халқ овардааст!..." [4, с. 66].

Инсон агар сират дуруст кунад ва рафторашро нек созад, аз зарари мардум наҷот меёбад ва соҳиби ҳурмат мегардад.

Инсон ба шарофати покӣ аз шарру ногуворӣ эмин мемонад. Агар кас ба мардум насиҳат кунад, ба онҳо раҳму лутф намояд, обрӯяш баланд мешавад

Ба назари мо, дар ҷараёни таълими таърихи педагогика дар донишкадаву донишгоҳҳои Тоҷикистон баробари омӯзиши осору афкори шоирону нависандагони классикии форсу тоҷик месазад, ки ақидаҳои педагогии табиатшиносону риёзидонон ва табибони ниёгонамон низ мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифта шавад. Аз дигар тараф, чунин усули таълиму тарбия, ки на танҳо ҳисси ватанпарастиву посдории хотироти бузургонро бедор месозад, балки дар иҷро ва татбиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҷеъ ба "Консепсияи миллии тарбия" тавъам хоҳад буд.

Дар мавриди осори гаронбаҳои Раҷаб Амонов метавон гуфт, ки таълифоту таснифоти ӯ ғайр аз такмилу пешрафти соҳаҳои тиббу адабиёту фолклор, инчунин дар омӯзиши рафтору гуфтор ва кирдори инсонӣ ва паҳлуҳои гуногуни илми педагогика низ, нақши муҳим бозидаанд. Пажӯҳишгарони ҷавон ва муҳаққиқони осори адибро дар оянда месазад, ки ҳар як фасли осори ӯро ба таври сазовор ҳамаҷонибаву амиқ дар партави "Консепсияи миллии тарбия" бо муқобалаву муқоисагузории дастовардҳои педагогикаи муосир мавриди баррасӣ қарор диҳанд. М. Раҷабов дар мақолаи "Таҷдиди назар дар доварии "куҳан"" оид ба моҳияти замон, воқеаҳои доғи рӯз дар осори Раҷаб Амонов менвисад, ки: "Солҳои охир эҷодиёти Р. Амонов вобаста ба моҳияти замон хусусиятҳои тоза пайдо кард. Олим ба баррасии воқеаҳои доғи рӯз – ба таҳлили рӯйдодҳои сирф сиёсиву иҷтимоӣ пардохт. Ошкор бояд гуфт ва дар ҳама доираҳо дарку эътироф бояд кард, ки баррасии рӯйдодҳои ҷиддии иҷтимоиву сиёсӣ барои муаллиф фоҷианок анҷомиданашон аз эҳтимол дур набуд" [7, с.48].

Аминем, ки омӯзиши ҳамаҷонибаи осори гаронбаҳои Раҷаб Амонов, саҳм ва нақши ӯро на танҳо дар таърихи илму фарҳанги тоҷикон, балки дар таърихи тамаддуни башарӣ бештар маълум месозад. Хусусан, ҳанӯз ҳам баъзе масъалаҳои илми педагогика ва ҳатто психология (равоншиносӣ) дар осори гаронбаҳои ӯ ба таври бояд мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Амонов Р. Нимкосаҳои таги коса / Р. Амонов. – Душанбе: 1994. – 55 с.
2. Амонов Р. Дар домани кӯҳҳои кабуд (повест) / Р. Амонов. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1961. – 235 с.
3. Амонов Р. Афсонаи сеҳазорсола (очеркҳои илмӣ - бадеӣ) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Ирфон, 1973. - 130 с.
4. Амонов Р. Аз пайи ҳикмати халқ (очерк) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 104 с.
5. Амонов Р. Тӯйи куҳна, ё худ зангирии акаи Маъруф. Ёддошт / Р. Амонов // Садои Шарқ, – Душанбе: 1986. – №12. - С. 20 - 68.
6. Камол Насруллоҳ. Ба дифои ҳикмати халқ // Ёдномаи академик Амонов Р. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 346 с.
7. Маъруф Раҷабов. Таҷдиди назар дар довари «куҳан» / Маъруф Раҷабов. // Рамзкушои фарҳанги мардум. - Душанбе, 2003. – С. 48 – 53.
8. Норматов С. Падари фолклоршиносии тоҷик / С. Норматов // Ёдномаи академик Амонов Р. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 346 с.
9. Чалишев С. Қиссаҳои дилангези устод / С. Чалишев, С. Сабзаев // Ёдномаи академик Амонов Р. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 346 с.
10. Холиқова З. К. Рӯзгор ва осори Сомеи Одиназода. Монография / З. К. Холиқова. – Душанбе: ДМТ, 2015. – 160 с.

МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ ВА АХЛОҚӢ ДАР МЕРОСИ АДАБИИ РАҶАБ АМОНОВ

Мақола ба масъалаи ичтимоӣ ва ахлоқӣ дар осори Раҷаб Амонов нигаронида шуда, зери тадқиқу таҳлил қарор гирифтааст. Бинобар ақидаву тавсияҳои ӯ мардум бояд бо якдигарашон меҳрубон бошанд ва лутфу марҳамати хосса дошта бошанд. Раҷаб Амонов расидан ба ҳар гуна мартабаро низ тавассути ақлу хиради солим ва рафтори хубу муомилаи нек медонист ва панд медод, ки соҳибмартаба бояд чунон рафтор кунад, ки аз нафрати халқ эмин бимонад. Маълум аст, ки чунин обрӯву эътиборро танҳо тавассути хулқи хубу рафтори шоистаи таҳсин сазовор гаштан мумкин аст. Воқеан ҳам ранҷиш ва кинагирии омӯзгор ва ё мураббӣ аз шогирдон аз камоли хирад берун буда, обрӯи ӯро дар байни шогирдону ҷомеа коста мегардонад. Омӯзгор, қабл аз ҳама, бо рафтору амали худ ва баъдан бо гуфтору таълими худ намунаи ибрат бошад. Як амри воқеист, ки дар ҳама давру замон шогирдон ба таври худ ба устодонашон баҳо медиҳанд ва роҳҳои сазовори баҳои баланд ва соҳиби обрӯю эътибори хосса гардидани омӯзгорон, дар маҷмӯъ ба нафъи шогирдон ҳам бояд бошад, мардумро ёд медоданд, ки бо якдигарашон лутфу марҳамат дошта бошанд. Онҳо ба ҳамаи мардум насиҳат мекарданд, ки барои нафъи умум кӯшиш намоянд. Аммо он касонеро, ки ҷабру зулм ва сиёсати фосидро пешаи худ менамуданд, ба харачу марач ва сиёсати абаскорӣ роҳ медоданд, аз гунаи одамон намеҳисобиданд. Инчунин, муаллиф ахлоқи ичтимоии осори мазкурро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода, густариши онҳоро дар даврахои гуногуни рушди адабиётшиносӣ қиёс намуда, бобати таърихи тавлид, сохт ва маънои онҳо дар асоси сарчашмаҳои муътамади илмӣ сухан рондааст.

Калидвожаҳо: Раҷаб Амонов, донишманди форсу тоҷик, табиият, педагогика, ахлоқ, гуманизм осор, тарбия, инсон, омӯзгор ва шогирд.

СОЦИАЛЬНЫЕ И ЭТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В ЛИТЕРАТУРНОМ НАСЛЕДИИ РАДЖАБА АМОНОВА

Статья посвящена социально-нравственным вопросам в произведениях Раджаба Амонова, которые подвергаются анализу и исследованию. Согласно его учению, люди должны быть между собой обходительными и приветливыми. Раджаб Амонов также считал достижение любого положения в обществе с помощью зрелого разума, хорошего поведения и доброго отношения и наставлял, что обладатель высокого звания должен поступать так, чтобы избегать презрения народа. Действительно огорчение и ненависть преподавателя или воспитателя к ученикам далеки от разумности и приводят к унижению и потери его достоинства и репутации. Преподаватель, прежде всего, своим поведением и отношением должен быть высоким примером. Понятно, что во все времена ученики по своим убеждениям дают своим преподавателям оценку и пути достижения высоких оценок и особого уважения преподавателей, в целом, должно быть полезными, для учеников, научить народ быть милостивым и любознательным, стараться на благо общества. Но тех, кто пошел по пути деспотизма и выбрал для себя путь политики жестокости и тщеславия, их не считали людьми. А также автор, анализируя социальную нравственность данного произведения, описывая его на разных этапах литературоведческого развития, его историческое появление, структуру и значение на основе научных источников.

Ключевые слова: Раджаб Амонов, таджикско-персидский мыслитель, педагогика, этика, гуманизм, воспитание, человек, преподаватель и ученик.

SOCIAL AND ETHICAL PROBLEMS IN THE LITERARY HERITAGE OF RADZHAB AMONOV

The article is devoted to social and moral issues in the works of Rajab Amonov and is subjected to analysis and research. Therefore, according to his teachings and views, people should be kind and affable among themselves. Rajab Amonov also considered the attainment of any position in society by the means of mature reason and good conduct and good attitude and instructed that the holder of a high rank should act so as to avoid the contempt of the people. Indeed, the grief and hatred of the teacher or educator towards students is far from being reasonable and leads to humiliation and loss of his dignity and reputation. The teacher, above all, his behavior and attitude should be a high example. It is clear that at all times pupils in their convictions give their teachers an assessment and ways to achieve high marks and special respect for teachers, on the whole it should be useful, for the students, they taught the people to be kind and inquisitive among themselves. They instructed the people to strive for the good of society. But those who embarked on the path of despotism and chose for themselves the policy of cruelty and vanity were not considered to be people. And also the author, analyzing the social morality of this work, comparing their formations at different stages of literary development, tells about their historical appearance, structure and their significance on the basis of scientific sources

Key words: Rajab Amonov, Tajik-Persian thinker, pedagogy, ethics, humanism, education, man, teacher and student.

Сведения об авторе: ***Назиров Мадали Назарович*** – Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, докторант кафедры таджикской литературы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова – 16, 735360. E-mail: **nazirovmadali@mail.ru.** Телефон: **(+992) 988-16-4-71**

Information about the author: ***Nazirov Madali Nazarovich*** - Kulyab State University named after Abuabdulloch Rudaki, doctoral students of tne Tajik literature department. Adress: Republic of Tajikistan, Kulob, Str. S. Safarov – 16, 735360. E-mail: **nazirovmadali@mail.ru.** Tel: **(+992) 988-16-40-71**

УДК: 82. 1+802. 66

БАДЕИЯТ ВА ТОБИШҲОИ МАНТИҚИИ РАМЗИ «ШАМС» ДАР ОСОРИ МАВЛОНО

Холова Ф.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Мутобиқи сарчашмаҳои ирфонӣ ва маъхазҳои фаровони бадеӣ дар мавриди рӯнамоии маънии мармузи «Шамс» ва таҷаллии он дар осмони адабиёти ғаноманди олам, бавижа адабиёти форс-тоҷик, осори зиёди илмӣ ва адабӣ болои кор омадаанд, ки ҳар кадоме аз донишмандон назари хосси хешро бар таҳқиқи ин образ ва кушоиши сирри он ба танаввӯъ маънӣ кардааст.

Дар иртибот метавон ба осори бешумори таърихиву ирфонии бадеӣ ишорат кард, ки вобаста ба рӯзгори Мавлоно ва ҳамбастагии ӯ бо чеҳраи таърихии замон Шамси Табрезӣ ривоятгару тасҳеҳкунанда бошанд, монанди худи осори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ «Куллиёти Шамси Табрезӣ», «Маснавии маънавӣ», «Фиҳӣ мо фиҳӣ», «Маноқиб-ул-орифин»-и Аҳмади Афлокӣ, таҳқиқоти Бертелс Е. А., Николсон Р., Арберри А., Шиммел А., Абдулбоқии Гулпинорли, Радий Фиш, Колман Баркс, Уилям Читтик, Сайид Нафисӣ, Абдулҳусайни Зарринкӯб, Бадеъуззамони Фурӯзонфар, Халилуллоҳи Халилӣ, Карими Замонӣ, Муҳаммадалии Муваҳҳид, Нодир Одилов, Муҳаммадқул Ҳазратқулов, Салими Хатлонӣ, Хуршед Зиёев, Муҳиба Маҳмадҷонова, Комилҷон Саидолимов ва садҳо рисолаву мақолоти илмиву пажӯҳишии муҳаққиқони дигар, ки дар саросари адабиёти ҷаҳонӣ болои кор омадаанд. Аммо бартарияти мавзӯи фавқро бар вазъе бояд дида гирифт, ки рисолати он бар кушоиши рамзу рози «Шамс» ва мақсуд аз истифода шудани он ҳамчун мояву асоси назариёти ирфонӣ дар сарчашмаҳои адабӣ болои кор омадааст.

Дар асл, зуҳури Шамси Табрезӣ ҳамчун чеҳраи таърихӣ ва орифи шинохташудаи замонҳо мутобиқи ёддоштҳои фаровони илмиву бадеии муосирон ва муқаррабони Мавлоно собит шудааст, аммо ба як симои ирфонӣ ва шахси фавқулодда табдил ёфтани он дар ҳавои ишқи тавсифии Мавлоно, ҳанӯз ҳам аҳли мукошифаро масҳур ва мутаваҷҷеҳ бар кушоиши ин роз сари андеша қарор медорад.

Рози Шамси Табрезӣ дар ниҳонгоҳи рамзи «ишқ» нуҳуфтааст, ки Мавлоноро низ ҷаззобияти ҳамин ишқ мувоҷеҳ дар манзари тамошои ҳайратгири халқи олам қарор додааст. Оре! «Шамс»-и Мавлоно як чеҳраи шинохтаи таъриху тамаддун аст, аммо дар асли дигар Мавлоно бо ин ишқи муртабит ва сохтаи худ тавонистааст, ки чеҳраи аслии ишқи «Шарқ»-ро, ки низ маънибари нуру рӯшноиву сароҳат аст ва бар тасфияи дили инсони комил асос ёфта, дар симои як шахси мондагор ва хоксору заминии ин сарзамин ба намо гузорад ва бо ин далолат сафову покиву маниши мардонаи ин мардумро ба оламиён муаррифӣ кунад. Чунонки мегӯяд:

Хуршеди ҳақоиқҳо, Шамсулҳақи Табрезист!
Дил рӯйи замин бӯсад, он ҷони самоиро! [2, с.78].

Албатта, пеш аз ҳар назари дигар мақсуди Мавлоно дар амри ин муддао ифшо намудани рози «Инсони комил» аст, ки дар тасаввури «он ҷони самовӣ» мехоҳад «нури Зулҷалол»-ро ба намо бигзорад ва айнияти ҳамбастагии одам бо Офаридгорро ба ҳадди дарёфти саодат бо тасвири як инсони заминӣ ва шахсияти таърихии олами тасаввуф ва ирфон дар чашми аҳли башар ҷилва диҳад. Ва мегӯяд:

Шамси Табрезӣ, ба нури Зулҷалол,
Дар ду олам мояи икрори мост [2, с.154].

Мавлоно дар ҳар сурате, ки симои «Шамс»-ро инъикос мекунад, аз ниҳонгоҳи манзари пурмуаммои дигар намоеро ба маърази дид мегузорад, ки саршор аз мӯҷиботи пуршӯру савдои ишқ аст. Чунонки ҳаммонанди ин нуқтаи назар овардаанд: «Шамс неруест, ки бо ҳарорати анфоси руҳнавози хеш тобу таби дили сӯзони Мавлоноро эътидол ва ҳам шӯри тӯфонзо бахшидааст» [4, с.75]. Ва, албатта, ин «неру»-и нурониву зиёбахш

саровардаи шӯри ишқ аст, ки ҳарду ҷонибро музтариб дошта ва ҳам ибратбахши ҳоли башарият мебошад.

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ бо зикри вожаи “Шамс” ва “Зиё”, ки айни он наморо бо дарки худошиносӣ бар замонати худшиносӣ аз анвори Ҳақ комгор шудааст, хонандаро ба сӯйи Шамси ҳақиқӣ ва ба шинохти ҳақиқат боз мехонад ва “Шамси Табрезӣ”-ро, ки ҳаддалимкон чун аҳли унс бо ӯ дар иртибот қарор дорад ва ҳамсуҳбату ҳамнишин аст, низ ба қаробат ва ҳамбастагӣ бо он, ки ба таҳқиқ “ҳақиқат” аст, даъват мекунад ва ёдрас менамояд, ки:

Шамси Табрезӣ, ки анвор аз ту ёфт,
Андар он анвор чунат ёфтам? [1, с.628].

Ва ҳаммонанди чунин ибрози назари хешро дар саросари “Девон”, “Маснавии маънавӣ” ва осори дигар борҳо ва ба таъкид қайд кардааст ва ҳам аз мақсуди хеш дар иртиботи ном ва намои “Шамс” ҳамоно ҳақиқати ҳолро дар мавриди ошкорбаёнии бештар истиқбол мекунад, чунонки дар ин байт мефармояд:

Шамси Табрезӣ чу омад ошкор,
З-ошкорову ниҳон нагрехтам! [1, с.628].

Аммо дар мавриде, ки низ “баҳона”-и хешро мехоҳад ба замонати мукошифаву фош ба намо бигзорад, ҳамоно аз баракати “ишқ”-и пурмуаммо ва оташбори Шамси Табрезӣ кор мегирад ва дар ин манзар орзуро аз пардаи ташбеҳ берун мекашад ва ошкоро “ошиқи рухи пурнури шамсвор”-и ӯ буданашро бо исрор рӯнамо мегардонад. Чунонки мегӯяд:

Барой, мафхари офоқ, Шамси Табрезӣ,
Ки ошиқи рухи пурнури шамсвори туам! [1, с.651].

Назари ҳамабини Мавлоно дар ҳар амре, ки бар тасвири “Шамс” нигаронида шудааст, нахуст баёнгари ҳақиқати ҳол, симои “Ҳақ” ва намои “ҳақиқат”-ро ба аёният пеш мегузорад, аммо манзури ӯ ҳамоно ҳассосият бар ишқи хоксоронаест, ки ӯро музтарибҳол медорад, то ҳадде, ки бо ҷазбу каши ин ишқ мехоҳад “боло”-пазиру авҷгир ва комгори маснади “меъроҷ” бошад:

Шамси Табрезӣ, ба ишқат ҳаркӣ ӯ пастӣ гузид,
Ҳамчу ишқи ту бувад дар рифъати боло шудан [1, с.737].

Дар мавриде, ки Мавлоно бар ишқи Шамс мебозад, низ ҳувайдост, ки сар аз рашку ранҷи маҳҷурӣ бо ишқи Офаридгорро ба ҳоли тассаллияти хеш шинохтааст ва аз қавли Салими Хатлонӣ дар «баҳона»-е, ки Ҳусомиддини Чалабиро ҷойгузини Шамс мепазирад, ҳамзамон бо баҳонаи дигар Шамсро ҷойгузини худовандгори хеш мепарастид ва бо шарҳи «бебаёни ин рамз ва ин симои нуронӣ» ормонҳои хешро пиёда мекард. Ин буд, ки «Шамси ману Худои ман» ва ҳамчунон «Боқӣ баҳонасту дағал», «Мақсуд бода будаш, соқӣ будаш баҳона» ва садҳо арзи дигар бар рашки беэътино мегуфт ва ба ин хотир ба шодмонии бепоёни худ дар амри висол меафзуд. Ба ин оҳанг аст, ки ҳам ҷойи дигар мегӯяд:

В-ар равад аз дигарон бӯ аз хидевам кай равад?
Аз шаҳаншаҳ Шамси дин он то абад тазкори ман!
Эй Худованд, ин ҳама ғайрат зи рашки сирри туст,
Эй ҳавои нозанину шоҳи беозори ман!
Ман қиёсе кардаам рашки туро дар ҳаққи ӯ,
Лек андар рашки ту ботил бувад паргори ман!
Эй шаҳаншаҳ Шамси дин, донам, ки аз чандин ҳиҷоб,
Бишнавад бедорият ин лобаҳои зори ман!
Биниши ту бинад ин, к-аз партави рашки Худост,
Сангҳо аз ҳар тараф бар синаи сагсори ман! [1, с.742].

Аломати чунин тазкор бар рашки балогири ишқ, ки Шамсро дар тоби Худо додааст, ҳаммонанд Ҳусомуддинро низ бар иборати Шамс дар эътимод бар «ҷойгузинӣ» дар баҳонаи баҳо кардани Мавлоно бар эътидоли ҳоли хеш муяссар шудааст. Чунонки наметавонад Шамсро ҷойгузини Худо ва Ҳусомуддинро ҷойгири Шамс дошта бошад, зеро тафсири ин амр басанда аст, ки ӯро «Зиёулҳақ» ном мебарад.

Амри ин баҳона низ, аз неруи ҷаззоби Ҳақ ҷунбу ҷӯш овардааст ва ин, ки ин ҷунбиш зояндаи нур аст ва аз ишқи Шамс дар дили Мавлоно бор овардааст, ӯро водор мекунад, ки

далолат бар таъкид дошта бошад, то нахуст худбиниву худхоҳиро аз бунёди Ҳусомуддин канор занад ва ин аст, ки ӯро бар шинохти «Шамс» ҳаволат медиҳад:

З-он «зиё» гуфтам, Ҳусомуддин, туро,
Ки ту хуршедию ин ду васфҳо,
К-ин «ҳусом»-у ин «зиё» яккест, ҳин,
Теғи хуршед аз зиё бошад яқин.
Нур аз они моҳ бошад в-ин зиё,
Они хуршед, ин фурӯ хон аз Нубо.
Шамсро Қуръон зиё хонд, эй падар,
В-он қамарро нур хонд, инро нигар.
Шамс чун олитар омад худ зи моҳ,
Пас зиё аз нур афзун шуд ба чоҳ.
Бар кас андар нури маҳ манҳаҷ надид,
Чун баромад офтоб, он шуд падид.
Офтоб аъвозро комил намуд,
Лоҷарам бозорҳо дар рӯз буд [3, с.245].

Ин хитоби Мавлоно ба Ҳусомуддин низ мӯҷиби ин иддаост, ки «зиё» маънибар аз хуршеди нурбахш аст ва «ҳусом» низ партавафшон ва ҷавҳарбор аз сайқали мушаъшоъ расидааст ва хосси шамшер аст, ки дар корзори ҳастӣ нақше ба ҷавлон дорад. Ва шамшери «зиё» ба яқинан партави хуршед аст, ки аз шаъшоъи нур найза кашида ва ҷилваи он аз хуршед расида ва Мавлоно аз тавсифи Ҳусомуддин ба лақаби «Зиёулҳақ» сифоти ӯро ба сифати зоти Илоҳӣ нисбат мебахшад.

Мавлоно бо зикри «шамс» ва «қамар», «нур», «зиё» ва ғайра, ҳамеша хонандаи закиро ба сароҳатбиниву рӯшноишиносӣ даъват мекунад ва чунонки аз абёти фавқи ӯ бармеояд, манзур аз «Офтоб», «Шамс» ва «Зиё» рамзи «Инсони комил» аст, ки дар партави маърифат ба иршод расида ва аз худ ба «Худо»-шиносӣ комёб гардидааст.

Аз ин ҷост, ки Мавлоно мухотаби «Бишнав!» ба «най»-и мармуз ва «Рав, зи соя офтоберо биёб!»-ро ба таъкид бар Ҳусомуддин раво мебинад ва дар шинохти ҳақиқат ва ҷустуҷӯи зоти Асл ӯро мувоҷеҳ медорад:

Рав, зи соя офтоберо биёб,
Домани шаҳ Шамси Табрезӣ битоб [3, с.46].

Агар чанде мисраи «Рав, зи соя офтоберо биёб!», нахуст мухотаби маҳз аст, ки инсонро бо далолат ба кашфи асрори худ ва худшиносӣ раҳнамун месозад, дар навбати дигар амре бар худсозии инсон аст, ки боистӣ дар такопӯ ба бор оварад. Инсон, ки мазҳари солики ҷӯё ва пӯё мебошад, низ бар ин амр қасди дарёфти «худ»-и худ кардааст ва аз ҳафт тариқи водигоҳи муҳаббат роҳ мепаймояд, то оқибат ба хотири шинохти худ дари хонаи Худоро мекӯбад.

Дар мавриде ки: «Домани шаҳ Шамси Табрезӣ битоб!» -мегӯяд, низ мухотаб бар солики ҷодапаймо дорад, аммо солик дар ин амр ҳамчунон бар нақши муридест, ки мақсуд бар ваҷду ҷаззобият орзуи висол ва расдан бар «мурод»-ро дорад ва ба манзур аз «мурод» дайн намудани айн ва ҳақиқати ҳастии «Кулл»-ро ба эътимод ёфтааст. Зеро орзуманди «мурод» амин аст, ки дар амри чунин ваҷду ҷаззобият ҷузъҳо сӯйи Кулл моил мегарданд ва барои восил гардидан пайваста музтарибу беқарору симобгунаанд.

Дар ин мисраъҳои Мавлоно мақсуд аз амр бар Ҳусомуддини Чалабист, ки ҳамсон бо лақаби «Зиёулҳақ» ёд мешавад, вале ҳанӯз ӯро мутаваҷҷеҳ бар тобишҳои «Шамси Табрезӣ» медорад ва бо чунин иқрори хеш наметавонад Ҳусомуддинро ҷойгузини Шамс ва молики бунёди рӯҳониву ботини хеш дошта бошад. Аз «соя» «офтоб»-ро пайдо кардан сармояи ҷустуҷӯ ва мукошифа аст, ки муяссар гардидани он муаммост, аммо навгомони тариқати ишқро дар сӯзу соз ҳидоятгар ба роҳи расидан аст ва ҳам ин ёрони тариқати худшиносиву мартабаи «камол»-ро тобу тавон бар омӯзиши мудом медиҳад.

Мо айни чунин манзарро дар осори ирфонӣ, бавижа ҷузъиёти рамзӣ-бадеии онро дар вобастагӣ бар дарки фаҳму маънии «офтоб» ва «соя», ки таззоди ҳамдигаранд, зиёд дучор меоем, чунонки ҳам дар тамсили зер дарёфтани шинохти таҷаллии «нури Ҳақ»-ро аз «сиёҳӣ» Шайх Маҳмуди Шабистарӣ дар «Гулшани роз» ба тасҳеҳ овардааст ва мегӯяд:

Сиёҳӣ, гар бидонӣ, нури Зот аст,
Ба торикӣ, дарун оби ҳаёт аст!

Сияҳ ҷуз қобизи нури назар нест,
Назар бигзор, к-ин ҷойи назар нест! [6, с.28].

Дар ин вазъ истифодаи худи вожаи «сиёҳӣ» ва «нури Зот» дар абёти мазкур ифодагари кушоиши муаммо бар рамзи ин таҷаллӣ мебошанд ва ҳамчунон ифодаи калимаи «торикӣ» ва ибораи «оби ҳаёт» низ ба таҷаллии нур ва рӯшноӣ далолат мекунанд, ки метавонад моро ба шинохти маънии дар боло зикрнамуда комгор гардонад.

Дар ҳар сурат айни чунин мукошифаҳо бар ин мушоҳидот ба он водор мекунанд, ки орзуву омоли инсон барои камоли худшиносӣ ва худошиносии он аз кашфи ин муаммо ба кушоиш мерасад ва ба расми маъмул, чунонки маълум мегардад, ҳар «зарра»-ву ҳар қатраи шабнамворро «уммед» бар висоли «хуршед» ва омезиш ёфтану восил шудан бо «нури Хуршед» аст. Чунонки боз ҳам Шайх Маҳмуди Шабистарӣ дар «Гулшани роз» мегӯяд:

Аҷаб набвад, ки зарра дорад уммед,
Ҳавои тоби меҳру нури Хуршед! [6, с.31].

Аммо, дар мавриди дигар шинохти Шамс ва қавлу аҳди ишқи ӯ дар бунёди Мавлоно ба ҳаддест, ки бо бор овардани «висол»-и муштоқони водии муҳаббат сар гирифта ва бо ранҷи фироқу маҳҷурии ин ду тан поёнпазир гаштааст. Дар иртибот аз миён бархостани Шамс низ ҳанӯз адами иштиёқи Мавлоно нест ва ӯ то боқии умр дар ҷустуҷӯву интизори омадани ин «зиё»-и рӯҳбахш беқарориву изтироб дорад ва ҷойгоҳи ӯро холӣ намегузорад ва халои ӯро бо ёди ӯ пур мекунад ва дар амри ошно намудани ёрони Худо, ки бар ҳоли музтариби ӯ огоҳ меҷӯянд, хитоб мезанад ва ин мухотаб бар раҳнамоии Мавлоно, ки дар асл пири ҳидоятгар худи ӯст, бар ин насиҳат ихтитом мепазирад, ки мегӯяд:

Раҳ надонӣ ҷониби ин суру урс,
Аз Зиёулҳақ Ҳусомуддин бипурс [3, с.46].

Чунон ки бармеояд, Мавлоно дар иртибот сирру рамзи шодиву ғами худро аз муҷозоти ишқ дар ҳамин манзар во мекунад, ки дар мавриди дигар метавонад раҳкушои матлаби ӯ бошад. Дар ин ҳол ҳамчунонки «сур» ба маънои лаҳазоти шодиву нишот омада бошад, «урс» тавзеҳ бар ҳоли мағмум ва лаҳазоти ҷудоиву фурқату фироқ ва «видоъ»-и Мавлоно бо Шамси Табрезист, ки ҳамасола ба рӯзи ғойиб гардидани Шамс ҳамчун маросими азодориву ёдоварӣ аз ҷониби Мавлоно ва муқаррабону муридони ӯ таҷлил мешуд ва ҳам то кунун бо унвонии «Шаби ъурс» идома дорад.

«… дар ин маврид, ки вобастаи «ъурс» аст, метавон аз ғайбати охирини Шамс ёдовар шуд, ки марги ӯро Мавлоно дарк кард… ва аз он рӯз лаҳзаи фироқи Шамсро бо андуҳу навҳаи ғарибнол …ба унвонии «Шаби ъурс», яъне «шаби видоъ» меситояд» [5, с.316].

Расидани «Шамс»-и мармуз, аз ҳар зовияе, ки бошад, дар бунёди Мавлоно мутобиқи ҳама нуқтаи назар мавриди вуруди зиёву анвори ҷонбахш ва рӯҳафзост ва далели умри дубораи Мавлоно. Зеро Шамс аст, ки бо ҳар далел ҷаҳони маънавӣ ва ирфонии Мавлоноро бо тамоми собиқаи пурасрор ва тӯфонгири растохезаш дигаргун кардааст.

Ба далолат дарёфтани Шамси Табрезиро ҷойгузини «Худо»-и Мавлоно ва Ҳусомиддинро чун ҷойгузини Шамс метавон ба ҳар навъе исбот ҷуст. Дар ҳар сурат изҳори «аз вай рӯ матоб» низ хитоб бар Ҳусомуддин аст ва ба исрор мегӯяд, ки агар далели “офтоб” “соя”-и ӯст, аммо рӯҳафзоиву ҷонбахшойӣ танҳо метавонад қудрати “Шамс” бошад:

Офтоб омад далели офтоб,
Гар далелат бояд, аз вай рӯ матоб.
Аз вай ар соя нишоне медиҳад,
Шамс ҳар дам нури ҷоне медиҳад [3, с.28].

Дар ҳар амре дигар, албатта, далел бар вуҷуди «офтоб», ҳастиву зуҳури худи офтоб аст ва ин зуҳури сӯзбор ва партави «ишқ» аст, ки олами мавҷудро ғано бахшида, кавну коинро аз нури хеш баҳраманд мегардонад. Вале «соя» низ дар асл падидаест, ки бар ҳастии офтоб шаҳодат медиҳад ва аз баракати шаъшои Шамс ба бор омадааст ва ин рамз, ки ба ҳадди хеш мӯҷиби исботу кушоишҳост, дар ҳар амре дигар низ бар ҳақиқати ҳастӣ ва мавҷуд будани он далолат мекунад, ки дар пайдоиши «соя» ҳамчун қудрати офариниш зуҳур кардааст:

Боди сӯзон аст ин оташ, бидон,

Партави оташ бувад, на айни он.
Айни оташ дар асир омад яқин,
Партаву сояй вай аст андар замин [3, с.28].

Айни ин зуҳур, ки ин ҷо бар кушоиши рамз ҳидоят кардааст, албатта, низ бар сари Ҳусомуддин бор аст, зеро мӯҷиби эътимод низ ин аст, ки Мавлоно «миҳор»-и «Маснавӣ»-ро ба дасти ӯ додааст ва ин «Маснавӣ»-и саропо мадҳу санои Илоҳӣ шаҳодати бебадал, аммо "баҳона"-шудаест дар рӯнамоии «пир»-и тариқат, Шамси Табрезӣ, ки маҳсулу маҳаки ишқи сӯзону тобноки Мавлоност. Бар ин иддао, ки "бе хуршед" худро "бе нур" эҳсос мекунад, ҷойи дигар ба шаҳодат мефармояд, ки:

Эй Зиёулҳақ Ҳусомуддин, бигир,
Як-ду қоғаз, барфизо дар васфи пир.
Гарчи ҷисми нозукатро зӯр нест,
Лек бе хуршед моро нур нест [3, с.194].

Ба ҳар ҳол Шамси Табрезӣ моҳияти ҳасби ҳоли Мавлоноро ибратнамост ва Мавлоно низ сувари офарандаест, ки тамоми ҳастии худро бар ишқи пуранвори Шамс мутаносиб ва «мутталеъ» ба тасвир мебинад ва барои ифшои ҳақиқати вазъ ва муайян намудани «Айни сунъи офтоб» ойинае месозад, то бар ин ҳадди бемисол, ки ба ҳақиқат айни «Ҳақ» аст, далоилу исбот ҷӯяд ва бо ин иддао ҳамвора мегӯяд:

Машриқу хуршед бурҷи қиргун,
Офтоби мо зи машриқҳо бурун.
Машриқи ӯ нисбати зарроти ӯ,
На баромад на фурӯ шуд зоти ӯ,
Мо ки вопасмонда зарроти вайем,
Дар ду олам офтоби бефайем.
Боз гирди Шамс мегардам аҷаб,
Ҳам зи фарри Шамс бошад ин сабаб.
Шамс бошад бар сабабҳо мутталеъ,
Ҳам аз ӯ ҳабли сабабҳо мунқатеъ.
Сад ҳазорон бор бибридам умед,
Аз кӣ? Аз Шамс, ин шумо бовар кунед!
Ту маро бовар макун, к-аз офтоб,
Сабр дорам ман ва ё моҳӣ зи об.
В-ар шавам навмед, навмедии ман,
Айни сунъи офтоб аст, эй ҳасан! [3, с.317].

Матолиб бар шинохти Шамс бо бартарият аз Офтоби ҳақиқат низ бар муроди касоне хоҳад буд, ки аз аҳволбиниву гумонҳои ботил ба дур бошанд, то ҳикмати парастиши Мавлоноро фаҳм кунанд, вале бо иқрори он, ки нуктанофаҳмон бар кушоиши ин уқда дар дил тардидҳо парвардаанд, боз ҳам Ҳусомуддини Зиёулҳақро ба имдоди ин ёрони тариқат раҳнамун мегардонад ва амр медиҳад, ки:

Мо зи ишқи Шамси дин бенохунем,
В-арна мо он кӯрро бино кунем.
Ҳон, Зиёулҳақ Ҳусомуддин, ту зуд,
Доруваш кун кӯрии чашми ҳасуд [3, с.318].

Зеро Мавлоно дар ҳар мавриде, ки агар ба ишқи хеш рӯ оварда бошад, мақсуд аз ниёзмандии ӯ нахуст бар маърифати «инсони комил» ва тасдиқи «ваҳдати вуҷуд» нигаронида шудааст ва дар ин вазъ низ барои исботи далоили хеш ба имдоди Зиёулҳақ муҳтоҷ аст, чунонки ба ҳадди чунин эҳтиёҷмандӣ шокир ва зокир расидааст. Ин иқдом низ ба сароҳат исботи камоли ӯст, ки бар ҳоли рафъи ниёзи хеш мегӯяд:

Эй Зиёулҳақ Ҳусомуддин, биё,
Ки нарӯяд бе ту аз шӯра гиё [3, с.382].

Чунонки бармеояд, бо ҳар далоиле, ки рӯй овардем, ба исбот чеҳраи Шамс аст, ва Шамс аз ҳар «баҳона»-ву мукошифа симои аслии «Ҳақ»-ро рӯнамо мегардонад, ки Мавлоноро ҳамчун инсони хокӣ дар шинохту эътирофи ин чеҳраи нурафзо ва самовӣ эҳтиёткору мӯшикоф муаррифӣ кардааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Куллиёти Шамси Табрезӣ. – Теҳрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1372. - 1380 с.
2. Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. 800 ғазали дилошӯб. - Душанбе: Адиб, 2007. - 835 с.
3. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ (дафтари 3-4). – Душанбе: Адиб, 2013. 728 с.
4. Салими Хатлонӣ. Бенавое дар навои най. – Душанбе: Истеъдод, 2015. - 537 с.
5. Салими Хатлонӣ. Ишқ мегӯяд… - Душанбе: Комбинати полиграфии Душанбе, 2017. - 431 с.
6. Шамсуддин Муҳаммади Лоҳиҷӣ. Шарҳи Гулшани роз. – Теҳрон: Интишороти «Заввор», 1371. – 780 с.

БАДЕИЯТ ВА ТОБИШҲОИ МАНТИҚИИ РАМЗИ «ШАМС» ДАР ОСОРИ МАВЛОНО

Мақолаи «Бадеият ва тобишҳои мантиқии рамзи «Шамс» дар осори Мавлоно» ба таҳқиқи яке аз мавзӯъҳои муҳимми адабиётшиносӣ, тасаввуф ва ирфон бахшида шуда, муаллиф то ҳадде кӯшидааст, ки ба ин восита паҳлуҳои гуногун ва номакшуфи рамзу рози «Шамс»-ро аз назари Мавлоно ва дигар муҳаққиқин мавриди баррасӣ қарор диҳад. Дар иртибот метавон ба осори бешумори таърихиву ирфонии бадеӣ ишорат кард, ки вобаста ба рӯзгору осори Мавлоно ва ҳамбастагии ӯ бо чеҳраи намоёну таърихии замон Шамси Табрезӣ ривоятгару тасҳеҳкунанда бошанд. Метавон дақиқназарона гуфт, ки садҳо муҳаққиқону рисоланависони сайёра дар мавриди Мавлоно рисолаву мақолаҳои илмӣ дар саросари адабиёти ҷаҳонӣ болои кор овардаанд. Аммо бартарияти мавзӯи «Бадеият ва тобишҳои мантиқии рамзи «Шамс» дар осори Мавлоно» дар он аст, ки рисолати он бар кушоиши рамзу рози “Шамс” ва мақсад аз истифодаи он ҳамчун нуқтаи асосии назариёти ирфонӣ дар сарчашмаҳои адабӣ рӯйи кор омадааст. Дар асл, зуҳури Шамси Табрезӣ ҳамчун чеҳраи таърихӣ ва орифи шинохташудаи замонҳо мутобиқи ёддоштҳои фаровони илмиву бадеии муосирон ва муқарработи Мавлоно собит шудааст, аммо ба як симои ирфонӣ ва шахси фавқулодда табдил ёфтани он дар ҳавои ишқи тавсифии Мавлоно, ҳанӯз ҳам аҳли мукошифаро масҳур ва мутаваҷҷеҳ бар кушоиши ин роз сари андеша қарор медорад. Нависандаи мақола бо овардани ақидаи хеш дар мавриди назари тасаввуфии Мавлоно саъй ва кӯшиш мекунад, ки пазириши умумии ин таҳқиқотро нишон дода, ҳамзамон бо истифода аз фурсати хеш андешаи дигар адибон ва шоирони тасаввуфиро гирд оварда барои хонандаи закии худ дақиқназарона робитаҳои дӯстона доштани Мавлоно бо Шамси Табрезиро расонад Мақола аз нигоҳи илмӣ дақиқназарона навишта шуда, дар он талаботи вобаста ба мавзӯъ, аз ҷумла истифодаи сарчашмаҳои марбут муваффақона болои кор омада ва чунонки аз хулоса ба сароҳат бармеояд, муаллиф мавзӯъро аз нигоҳи таҳқиқ хуб мавриди таҳлил қарор додааст, ки барои нашр дар матбуоти илмӣ сазовор аст.

Калидвожаҳо: Шамс, Мавлоно, ирфон, илмӣ, адабӣ, маънӣ, бадеӣ, пажӯҳиш, рамз, ишқ, офтоб, ваҳдат, сарчашма, маъшуқ, ориф, обид.

ЛИТЕРАТУРНАЯ ЦЕННОСТЬ И СМЫСЛОВЫЕ ОТТЕНКИ ОБРАЗА «ШАНТАЛОВ» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАВЛОНО

Статья, озаглавленная «Литературная ценность и семантические оттенки образа «Шамс» в произведениях Мавлоно, посвящена изучению самой важной темы литературной критики - мистики. Автор пытается исследовать различные аспекты образа «Шамс» с точки зрения Мавлоно и других исследователей. Его можно отнести ко многим историческим и мистическим произведениям, которые рассказывают нам о Мавлоно и его сотрудничестве с выдающимися деятелями того времени, такими как Шамси Табрези. Следует отметить, что сотни исследователей и ученых мира писали тезисы и научные статьи о Мавлоно. Преимуществами статьи «Литературная ценность и семантические оттенки образа «Шамс» в произведениях Мавлоно является его миссия по раскрытию имиджа и тайны «Шамс» и его использование в качестве мистической точки зрения в литературных ресурсах. По сути, появление Шамси Табрези доказано не только как исторического и популярного мудреца в соответствии с современными научными и литературными воспоминаниями его друзей, но и до сих пор он привлекает внимание ученых. Автор статьи пытается представить свои идеи о мистической и суфийской точке зрения Мавлоно, а также других суфийских авторов и мнения поэтов о дружбе Мавлоно и Шамси Табрези. Статья написана на должном научном уровне, она интересна, информативна и научно обоснована.

Ключевые слова: Шамс, Мавлоно, мистицизм, научный, литературный, смысл, исследование, образ, любовь, солнце, единство.

LITERATURE VALUE AND SEMANTIC SHADES OF THE IMAGE OF «SHAMS» IN THE WORKS OF MAVLONO

The article entitled «Literature value and semantic shades of the image of «Shams» in the works of Mavlono» is devoted to the study of the most important topic of literary criticism - mysticism (Irfon). The author tries to explore various aspects of the image of "Shams" from the point of view of Mavlono and other researchers. It can be referred to many historical and mystical works that tell us about Mavlono and his cooperation with outstanding figures of the time like Shamsi Tabrezi. It is should be pointed out that hundreds researchers and scholars of the world wrote thesis and scientific articles about Mavlono. The advantages of the article "Literature value and semantic shades of the image of «Shams» in the works of Mavlono" is his mission on exposing image and secret of “Shams” and its use as a mystical point od view in literature resources. As a matter of fact the appearance of Shamsi Tabrezi is proved not only as a historical and popular wise man according to the contemporary scientific and literary memories and his friends, but also he has been attracted scholars so far. The author of article tries to provide her ideas about mystical and sufi point of views of Mavlono and at the same time she gives accurately other sufi authors and poets’ opinions and her ideas about friendship of Mavlono and Shamsi Tabrezi for her readers. The article is written at the research level, it is interesting, informative and scientifically

validiated. Taking into account the author's scientific conclusions at the end of the article, he achieved his goal and the article is recommended for publication in scientific journals.

Key words: Shams, Mavlono, mysticism, scientific, literary, meaning, research, image, love, sun, unity.

Сведения об авторе: ***Холова Фарзона*** - Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, соискатель кафедры теории и истории литературы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 121, 734003. E-mail: **farzonaholova90@gmail.com**

About the author: ***Farzona Kholova*** - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, researcher in the Department of Theory and History of Literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street 121, 734003. E-mail: **farzonaholova90@gmail.com**

УДК: 070+491.550+491.55

ТАРҶУМАИ АДАБӢ ВА МУШКИЛОТИ ОН

Алсенан Абдулҳаким Фаҳад
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мушкилоти мутарҷим. Бидуни дар назар гирифтани мутарҷим наметавон ҳеҷ як аз мушкилотҳои фароянди тарҷумаро мавриди баррасӣ қарор дод. Чаро ки мутарҷим як унсури асосӣ ва бунёдӣ дар фароянди тарҷума ба шумор меояд ва аз ҳамин рӯ, фароянди тарҷума ҳаргиз наметавонад бо як диди мавзӯии хос таҳаққуқ ёбад.

Бар ҳамин мабно, мутарҷим бояд дорои бархе вижагиҳои махсус бошад:

- мутарҷим бояд ба забони мабдаъ тасаллут дошта бошад. Ин тасаллут ба маънои дарки мафҳуми куллии маъно ё тавоноии баҳрагирӣ аз луғатномаҳои мухталиф намебошад, балки мақсуди дарку фаҳми абъоди мухталифи пайдо ва пинҳони маъноӣ ва арзишҳои отифӣ ва рафторию мавҷуд дар ҳар калима ва иборот ва низ тавоноии шинохт ва вижагиҳои мухталифи сабкӣ аст, ки абъоди эҳсосӣ ва отифии асари мабдаъро шакл медиҳад [8, с.293].

- мутарҷими матни адабӣ бояд дар мутуни мухталифи адабӣ ва мафоҳиму паҳӯҳишҳои нақдӣ ошноӣ дошта бошад [6, с.20].

Дарвоқеъ бо вуҷуди он ки забон зербинои аввалияе ба шумор меравад, ки мутарҷим бо он дар таомул қарор мегирад, вале мо ҳаргиз наметавонем забони адабиро маҳдуд намоем; чаро ки забони адабӣ як забони воҳид намебошад ва аз навъи адабӣ ба навъе дигар ва аз унсуре ба дигар мутафовит аст.

-мутарҷим бояд аз асари адабӣ, ки дар садади тарҷумаи он аст ва мавориди кулли он шинохти кофӣ дошта ва қабл аз оғози тарҷума чандин бор онро мавриди мутолиа қарор диҳад, то мафҳум, маъно таобиру тавзеҳоти ӯ бо нависанда дар ҳам омехта гардад ва маънои он дар зеҳнаш мустақар гардад ва худаш барои тарҷумаи асар омода гардад [6, с.25].

Мушкилоти хонанда. Бештари назарияпардозони ҳавзаи тарҷума омилеро нодида гирифтанд, ки дар тавлид ва офариниши маъно нақши асосӣ дорад. Дар ин ҷост, ки хонанда нуктаи мазкурро бо баҳрагирӣ аз тахайюл ва фарҳанги зиндагии худ пур менамояд, вале дар сурате, ки хонанда аз ин амр нотавон боқӣ бимонад, дар ин сурат ин бахш аз асари адабӣ гунгу мубҳам боқӣ хоҳад монд [3, с.128].

Бар мабнои он чи гузашт, метавон гуфт хонандае, ки метавонад матнро ба шеваи самарабахше мавриди мутолиа қарор диҳад ва тамомии сутуҳи онро дарк намояд, хонандае дорои тавонмандиҳои мушаххас ба шумор меравад.

Равшан мешавад, ки фароянди мутолиаи асар фароянди печида ба шумор меравад, ки матнро аз маънои хосси худ баҳраманд месозад ва аз ҳамин рӯ, тамаркуз бар ҳузури хонанда ва баҳрамандии ӯ нақши фаъолу пӯё табдил ба унсури зарурӣ дар фароянди тарҷума мегардад, чи он ки бо ин таъриф, хондани асар худ табдил ба фароянди ибдоӣ ва

илҳомбахш мегардад ва хонанда дар раванди нигоришу ибдоъ бо муаллиф саҳим мешавад.

Барои тавзеҳи бештар дар ин бора, ба румон ишора менамоем, ки беҳтарин мисол дар ин робита ба шумор меравад; чаро ки румон низоми муташаккил аз чандин низоми дигар аст ва дар он талош мешавад, то ҷанбаи фардии муаллиф мунтақил шавад.

Дар ин низоми адабӣ чаҳор зовияи диди аслӣ дар баробари мо худнамоӣ мекунад: зовияи диди ровӣ, зовияи диди шахсиятҳо ва зовияи диди хонандаи дорои тахайюл. Бо вуҷуди он ки ин завоёи дид ҳар як аз аҳамияти мутафовите нисбат ба дигаре бархӯрдор мебошанд, бо вуҷуди ҳеҷ яки онҳо ба танҳоӣ бо маънои матн мутобиқат надоранд. Дастоварди ин завоёи дид, офариниши ҷиҳатдиҳанда аст, ки ҳар як аз сарчашмаҳои мухталифе монанди қиссагӯ ва шахсиятҳо ва ҷуз он шакл меёбад [1, с.55].

Дар ин ҷо бояд ба ин нукта ишора намоем, ки мутарҷиме, ки ба истилоҳ бо худ содиқ бошад, мутаваҷҷеҳи ин нукта хоҳад буд, ки хонандагони ӯ наметавонанд ба манбаи аслӣ муроҷиа намоянд, чи он ки агар онон тавоноии интихоби матни аслӣ ва ё матни тарҷумашударо доштанд, бетардид матни аслиро бар матни тарҷумашуда тарҷеҳ медоданд. Ин дар ҳоле аст, танҳо касоне ба матни тарҷумашуда паноҳ меоваранд, ки миёни ин ду ҳаққи интихобе надоранд. Аз ҳамин рӯ, мутарҷим бояд ҳоли хонандаи худро муроот намояд, то тарҷумаи ӯ бо сутуҳи мухталифи хонандагон ҳамсонӣ дошта бошад. Чаро ки мутарҷим навъи мухотаби тарҷумаи худро мушаххас наменамояд ва ин навъи хонанда аз фаҳми тарҷума оҷиз наменамонад.

Бо таваҷҷуҳ ба таҳаввулоти камӣ ва кайфии суратгирифта дар заминаи тарҷума ин ниёз зарурӣ менамуд, ки бояд иқдоме дар ҷиҳати тақсимбандии мутун ва тадвини мабонии корбурдӣ ва сабкии мутарҷим ба унвони нақшаи роҳи вай дар фароянди тарҷума сурат пазирад, то аз ин роҳгузар меъёрҳои истондорт ҷиҳати доварӣ ва арзишёбии тарҷума аз назари мизони мутобиқат миёни матни аслӣ ва матни тарҷумашуда фароҳам ояд.

Бар ин бовар аст, ки ҳар матне ба қатъи назар аз навъи он, дарбар дорандаи аносири таъсиргузор аст. Ин аносир ҳангоме намуд меёбанд, ки нависанда иқдом ба баёни ниёзҳо ва аҳдофу мақосиди иҷтимоию фардӣ менамояд ва бар ҳамин асос матн вориди робитаи таъсиргузор бо мухотаб мегардад ва робитаи таъсиргузории матн мутаносиб бо навъи мутун мешавад. Ин робитаи таъсиргузор реша дар ин амр дорад, ки фарди фиристанда (яъне нависанда) иқдом ба гузиниши маҷмӯае аз чаҳорчӯбҳои лафзӣ ва сабкӣ намуда ва аз онҳо дар масири аҳдофи муайяни худ суд меҷӯяд.

Албатта ин бад-он маъно нест, ки мутарҷим тақлиди кӯркӯрона аз шакли матни аслӣ сурат диҳад, балки мақсуд он аст, ки мутарҷим бояд то он ҷо, ки метавонад бо илҳомгирӣ аз нависандаи аслӣ шакле ҳамоҳанг бо ӯро дар забони тарҷума баргузинад, то аз ин раҳгузар тарҷумаи таъсиргузор, ҳаммонанди таъсири асари аслӣ дар хонанда бар ҷой гузорад.

Ба ин тартиб бояд гуфт, ки таъйини навъи матн дар ибтидо ба дарки вазифаи коркардии забон дар як матн бастагӣ дорад, зимни он ки коркардии аслии забон коркарди иртиботӣ ё ҳамон интиқоли иттилоот аст ва ҳеҷ матне аз абзорҳои баёнӣ ва таъбирии ин коркард тиҳӣ наметавонад бошад.

Мушкилоти алфоз. Мутарҷим ҳамвора ниёз дорад, то маънои калимот дар забони мабдаъ ва мақсадро ба якдигар наздик кунад; чаро ки ҳар забоне дорои муфрадоти муташобеҳе мебошад, ки маонии онҳо дорои ихтилофоти ҷузъӣ бо якдигар мебошад ва ин нукта барои мо фурсати муносибе ба шумор меравад, то ба баррасии бархе мавзӯоти муртабит ба он бипардозем:

- ***муштараки лафзӣ***: ду забон- арабӣ ва форсӣ таърифи тақрибан яксоне аз муштараки лафзӣ ироа менамоянд ва муштараки лафзӣ дар ин таъриф «лафзи воҳид аст, ки дар назди корбарони як забон бар ду ё чанд маънои мухталиф далолат дорад» [4].

- ***тародуф***: вуҷуди тародуф дар як забон чи дар тарҷума аз он ва чи дар тарҷума ба он забон мавзӯи мушкилбарангез ба шумор меравад, ки мунҷар ба душвор гаштани беш аз пеши тарҷума мегардад ва ба ҳамин далел низ бояд ташобеҳи далолии алфоз дар ҳар ду забон- мабдаъ ва мақсад мавриди баррасӣ қарор гирад, то тафовутҳои бисёр ҷолиб миёни алфоз ва наҳваи корбурди онҳо ошкор гардад.

- ***аздод***: мақсуд аз аздод «калимоте аст, ки дар он воҳид дорои ду маънои комилан мутазод бо якдигар мебошанд» [4].

Пайдоиши ин падидаи забонӣ реша дар чанд омили муҳим дорад, ки аз муҳимтарини онҳоро метавон ба ин маворид ишора намуд: далолати муъҷамии вожа, мақсуд, корбурди забонӣ ва талозуми лафзӣ, ба коргирии вожа, таносуби лафз бо навъ ва моҳият, заминаи матн дар забони мақсад, узви лафз ва эҳтимоли тааддуди маъноӣ.

Мушкилоти истилоҳ ва таъбири истилоҳӣ. Истилоҳ ва таъбир нақши асосӣ ҳаммонанди нақши вожа дар забон доранд. Ҳамчунон ки он ду дар бисёре аз маворид беш аз лафз маъноро барои мухотаб равшан месозад ва бар мизони таъкиди он меафзояд. Нуктаи қобили таваҷҷуҳ дар ин миён он аст, ки интиқоли як истилоҳи тамаддунӣ аз забоне ба забони дигар дар қолаби тарҷума бағоят душвор мебошад ва мутарҷимони милали мухталиф талошҳои фаровоне барои тарҷумаи истилоҳоти тамаддунӣ сурат додаанд, вале бештари ин талошҳо ба шикаст мунтаҳо шудааст; чаро ки ин навъи алфоз бо ихтироот ва иктишофоти илмӣ дар пайванд қарор дорад, зимни он ки матни адабӣ низ дар бархе маворид аз ин даст истилоҳот тиҳӣ намебошанд. Барои намуна, калимаи Television аз забонҳои урупоӣ мунтақил ва дар қолаби арабӣ қарор дода шуда ва табдил ба «تليفزيون»гардида ва ҳатто дар бархе кишварҳои арабӣ аз он афъол ва асомие монанди:«تلفزَ يُتلفز و التلفزة و التلفاز» низ муштақ шудааст.

Аз он чи гузашт равшан мешавад, таъбири истилоҳӣ ба маънои ҳукме аз аҳком ё тарҷумае аз ҳис ё фикри хос ё таҷрибае дар зиндагӣ мебошад. Муҳимтарин унсуре, ки таъбири истилоҳиро барҷаста ва мутамойиз месозад ба тасвир кашидани ашё ва ҳаводис мебошад. Албатта, дар ба коргирии таъбири истилоҳӣ бояд диққати фаровон намуд; чаро ки таобири истилоҳӣ танҳо дар ҳамон қолабе ба кор меравад, ки аз рӯзи нахуст бо он шакл гирифта ва набояд ҳеҷ гуна таъбире дар он сурат пазирад ва ҳар тағйире мумкин аст, мунҷар ба тағйири қолаби истилоҳ ё дигаргунии маъноии он гардад. Зимни он ки сохтори вожагони он низ набояд мавриди дахлу тасарруф қарор гирад. Аз назари мо таъбири истилоҳӣ дорои вижагиҳои мунҳасир ба фарде аст, ки метавон ба ин шакл онҳоро мавриди ишора қарор дод:

- таъбири истилоҳӣ дар воқеъ аз калимоти клише шакл меёбад, ки ҳеҷ гоҳ тағйир намеёбанд ва ҳар навъ тағйире андак, маъно ва сохтори онро дигаргун мекунад;
- тағйири истилоҳӣ бисёр кӯтоҳ ва мухтасар буда ва дар он асли эъҷози лафз риоят мешавад;
- кучактарин таъбири истилоҳӣ дарбардорандаи як вожаи сода ё мураккаб аст;
- тағйири истилоҳӣ, маъмулан, дарбардорандаи масдар буда ва метавон онро сарф намуд;
- тағйири истилоҳӣ аз чаҳорчӯби калимоти клише хориҷ мешавад ва мадлули он аз маънои ҳақиқӣ ё лафзии калимот тафовут меёбад.

Аз он чи гузашт, равшан мешавад фаҳми таъбири истилоҳӣ амри бисёр душвор аст, магар он ки он истилоҳ дар дили як ҷумла ё матни комил мавриди баррасӣ қарор гирад; чаро ки таъбири истилоҳӣ, мумкин аст дарбардорандаи тасовири балоғӣ бошад, ё он ки ба далели иртибот бо ҳодиса ё муносибати муайян барои мо мубҳам ҷилва намояд ва аз ҳамин рӯ, дар тарҷумаи он бо мушкилоти азим мувоҷеҳ шавем. Аз ин рӯ, тарҷумаи он амри бисёр душвор ба шумор меравад ва мутарҷим бояд ҳамвора ба пажӯҳишҳои ҷадиде, ки дар ҳавзаи истилоҳоти ҷадид сурат мепазирад, муроҷиат намояд ва дар сурате, ки натавонад муодили муносиб барои истилоҳ биёбад, метавонад аз шеваи нависагардонӣ ё он чи таҳти унвони иқтибос шинохта мешавад, баҳра гирад.

Дар ин ҳолат нависагардонӣ қоидае аст, ки дар хидмати интиқоли маъно аз забоне ба забони дигар қарор мегирад, вале ин амр ҳаргиз ба ин маъно намебошад, ки мутарҷим ҳамаи мафоҳими ҷадидро ба шеваи нависагардонӣ ба мухотаб интиқол диҳад, балки мутарҷим бояд дорои илму огоҳии бисёр буда ва дар ҷараёни дастовардҳои таъриб ё муодилгузорӣ ва истилоҳоту асомии ҷадиди ибдоӣ қарор дошта бошад.

Мушкилоти таркиб ва сохтори ҷумла. Бузургтарин мушкилоти пешрав дар ҳавзаи таркиб, мавзӯи сохтор ё низоми ҷумла аст. Чаро ки забон танҳо маҷмӯае аз алфоз ва истилоҳот намебошад ва дар он шоҳиди ҳузури таркибот низ мебошем. Навъи таркиббандии ҳар забон бо забони дигар мутафовит мебошад ва аз ҳамин рӯ, мутарҷим бояд бо вижагиҳои таркиби ҳар ду забони мабдаъ ва мақсад комилан ошноӣ дошта бошад. Дар ҳамин росто ва ба унвони намуна дар забони арабӣ феъл бар фоил муқаддам мегардад ва ҳол он ки дар забони форсӣ феъл баъд аз фоил меояд, ҳамчунон ки дар забони

арабӣ имкони афзоиш ё ҳазфи бархе адотҳо ё нишонаҳо бидуни эҷоди тағйир дар маъно фароҳам аст. Барои намуна ҷумлаи «إذا ما كتبت» ба ҳамон маънои «إذا كتبت» мебошад. Ҳамчунин метавон бархе алфозро низ аз ҷумла ҳазф намуд, ба унвони мисол ҷумлаи « عليك أن تذهب» ба ҳамон маъно «يجب عليك أن تذهب» мебошад [7, с.40].

Дар забони форсӣ муснадун илайҳ таҳти унвони «ниҳод» шинохта мешавад. Ниҳод яке аз аҷзои аслии ҷумлаи форсӣ ба шумор меравад ва сифат ё ҳолат бад-он нисбат дода мешавад, монанди ҷумлаи: «Ҳасан рафт» ё «Варзиш баданро қавӣ мекунад» ё «Шаб торик аст».

Дар ҷумлаи нахуст, калимаи «Ҳасан» муснадун илайҳ аст ва ҳукми рафтан ба он нисбат дода шудааст ва «рафтан» низ муснад аст, зеро ҳукме аст, ки бар «Ҳасан» итлоқ шудааст. Дар ҷумлаи дувум «варзиш» муснадун илайҳ аст, зеро мо қавитар шуданро ба он нисбат додаем, ҳамчунон «қавӣ мекунад» муснад аст, зеро як рӯйдод ба шумор меравад. Дар ҷумлаи сеюм калимаи «шаб» муснадун илайҳ аст, зеро мо ҳукми торикиро бар он ҳамл намудаем ва сифати торик низ муснади ҷумла аст, зеро ба унвони як ҳукм ба муснади худ, яъне «шаб» нисбат дода шудааст [5, с.11].

Бо таваҷҷуҳ ба он чи гузашт, равшан мешавад, ки муснадунилайҳ дар забони форсӣ ҳаммонанди бештари забонҳои дигар дар ибтидои ҷумла қарор мегирад. Аммо душвории кор дар тартиби аҷзои созандаи иборот ва навъи иборот ва шеваи иртиботдиҳии аҷзои мухталиф бо якдигар нуҳуфтааст [8, с.437].

Аз ҳамин рӯ, ҳеҷ мутарҷиме наметавонад тарҷумаи қобили қабул аз як қитъаи адабӣ ироа намояд, магар он ки навъи ибороте, ки дар забони мухотаб ворид мегардад ба таври дақиқ бишносад ва бо кайфияту чигунагӣ вуруди мукаррари ишкол ошноии том дошта бошад. Чаро ки ҳар гуна тафовут ва дугонагии масири иртиботии матн, мухотабро мунҳариф хоҳад сохт ва аз ҳамин рӯ, мебинем, ки душвортарин мушкилот дар татобуқи иборот замоне рух медиҳад, ки фурми иборот, ки дар забони мухотаб муҳим шумурда мешавад, дар ин забон вуҷуд надошта бошад.

Амсол, суханони фулклуру ҳикматҳо ва суханони манқул аз бузургон баёнгари чакидаи фикр ва таҷрибаи сухангӯёни як забон дар тӯли қарнҳои мухталиф аст. Дар ин миён нуктаи қобили таваҷҷуҳ он аст, ки вижагиҳо ва мушаххасоти вижаи ин падидаҳои забонӣ бояд мавриди мутолиа қарор гирад, чаро ки шеваи таомул бо ин падидаҳо дар тарҷума бо шеваи тарҷумаи ҷумалоти одӣ тафовути бисёр дорад.

Бояд таваҷҷуҳ дошт, ки навъи тадохул миёни мафоҳими ҳар як аз амсолу ақвол ва ҳикматҳову суханони бузургон бо таъбири киноию маҷозӣ вуҷуд дорад. Ин падидаҳо аз назари фурми забонӣ ва мазмун дорои бархе тафовутҳо ва ихтилофот низ мебошад. Дар ҳамин росто таобири киноӣ ва маҷозӣ маҷмӯае аз таркиботи лафзӣ мебошад, ки асноди худро дар чаҳорчӯби сохтори ҷумла ба даст меоварда ва навъи намод аз мафоҳиме маҳсуб мешавад, ки баёнгари аносири воқеии шаклдиҳандаи ашё ва ҳаводису аҳволу сифот ва ҷуз он ҳастанд. Барои намуна таъбири «أكل عليه الدهر وشرب» таркиби лафзӣ аст, ки маънои он танҳо дар сурате таҳаққуқ хоҳад ёфт, ки дар сохтори ҷумла ба амр аснод дода мешавад. Бо шинохти тафовутҳои мавҷуд миёни ин падидаҳо дармеёбем, ки мутарҷим дар аснои фароянди тарҷума қодир гардад таркиби саҳеҳ аз онҳо дар забони ҳадаф ироа диҳад.

Қайдҳо. Дар забони форсӣ қайд, маъмулан дар ҷумла қабл аз феъл қарор мегирад, ҳамчунин дар ибтидо ё миёнаи ҷумла низ қарор мегирад. Қайд илова бар он ба унвони яке аз аносири дорои иртиботи мустақим бо феъл дар ҷумла ворид мешавад [2, с.45].

Қайд дар забони форсӣ ба ҷойгоҳи мушаххасе аз ҷумла маҳдуд нест ва яке аз аносире ба шумор меравад, ки дар ҷумлаи форсии меъёр метавонад дар ҷойгоҳҳои мухталифе аз ҷумла ворид шавад ва аз ҳамин рӯ, гоҳе монанди ҷумлаи «Ҳанӯз ӯро надидаам» дар ибтидои ҷумла қарор мегирад ва бархе мавоқеъ низ монанди ҷумлаи «Модарбузург ҳеҷ вақт аз кор хаста намешавад» дар миёни ҷумла қарор мегирад ва дар бархе мавқеиятҳои дигар низ шоҳиди он ҳастем, ки қайд дар ҷумлае монанди «Устод аз келос зуд рафт» дар поёни ҷумла қарор мегирад.

Аз сӯйи дигар, бархе қайдҳо низ ҷумлаи форсиро табдил ба ҷумлаи истифҳомӣ менамояд. Ба унвони мисол дар ҷумалоте монанди «Куҷо ӯро пайдо кардӣ?» ё «Чӣ тавр Теҳрон рафтӣ?» қайди ҷумла мафҳуми пурсишӣ ба ҷумлаи форсӣ додаст [2].

Дар чунин маворид қайд метавонад монанди ҷумлаи аввал қайди макон ва монанди ҷумлаи дувум қайди кайфият, ё он ки қайди замон буда бошад. Бояд гуфт, ки тарҷумаи

қайдҳо аз ҷумлаи мушкилиҳои умдаи мутарҷим мебошад. Чаро ки забони форсӣ забони таркибӣ аст ва дар навбати хеш бисёр душвор аст. Зеро калимоти арабӣ бидуни пазируфтани қавонини ҳоким бар низомҳои савтию сарфии забони форсӣ вориди он гарданд. Барои намуна дар ҷумлаи: «تقاضای شما کأن لم یکن اعلام می‌گردد» аз ҷумлаи арабии «يُعلَن أنه قد تم رفض طلبک» истифода мегардад. Дар ҷумлаи форсӣ аз сӯйе бо тағйири решаӣ дар маънои калимоти арабӣ мувоҷеҳ мебошем ва аз дигар сӯ, мушоҳида мекунем, ки тағйироти сарфӣ дар калимоти «تقاضای و اعلام» сурат гирифтааст. Зимни он ки мавқеияти феълу фоил низ дигаргун гашта ва ҷумлаи «کأن لم یکن» аз як ҷумла ба як сифат тағйир ёфтааст [2].

Бо таваҷҷуҳ ба он чи гуфта шуд, равшан мешавад, ки тарҷумаи калимоти арабии мавҷуд дар забони форсӣ беш аз худи калимоти форсӣ, барои мутарҷим эҷоди мушкилот менамояд ва бо таваҷҷуҳ ба фаровонии корбурди қайд дар забони форсӣ бояд анвои ин қайдҳоро ба ду дастаи мухталиф тақсим менамоем:

- калимоти арабӣ, ки ба унвони қайд дар забони форсӣ мавриди истифода қарор мегиранд: ин қайдҳо худ ба се даста тақсим мешавад:

- калимоти арабӣ, ки ба унвони қайд дар забони форсӣ ҳузур доранд: мақсуд он даста аз калимоти арабӣ аст, ки вориди забони форсӣ шуда ва ба унвони қайд мавриди корбурд қарор гирифтаанд, монанди:

- بلا شک – بلا تردید – احیانا – فقط – کاملا – لطفا – اصلا – حقیقتا – علی الدوام و .. .

- калимоти арабӣ, ки бо калимаи форсӣ дар ҳам омехта ва ба як калимаи воҳиди маънодор табдил шуда ва дар забони форсӣ ба унвони қайд корбурд ёфтаанд, монанд:

- به سرعت – به شدت – با ادب – با عقل – به خیر – بی عاطفه – بی محبت -.... .

калимоти арабӣ, ки пешванди форсӣ ба он изофа шудааст. Мақсуд калимоте аст, ки калимаи форсӣ бо он таркиб шуда ва ба як калимаи воҳиди маънодор табдил шуда ва дар забони форсӣ ба унвони қайд, корбурд ёфтаанд, монанди:

- عاقلانه – منصفانه – غضبناک – وحشتناک – غمناک و ... .

- қайди муштарак: .«...– شب – فردا – تند – بلند – آرام – زیبا – خوب»

- қайди мухтас: «.. و جند – هنوز – شاید – همیشه – هیچ – هرگز – خیلی»

Вуҷуди беш аз як қайд дар ҷумла. Мисол: Дирӯз хона хуб таъмир шуд [2].

Аз он чи гузашт дармеёбем, ки бештари қайдҳои арабӣ ба макони муайяне аз ҷумла монанди аввал ё миёна ё поёни он маҳдуд намебошад ва мақеияти онҳо дар иборот вобаста ба услуби шахси нависанда ва ағрози маъноии ӯст. Ин амр бавижа аз ин рӯ, аҳамият меёбад, ки бархе аз қайдҳо метавонанд дар ҳамаи аҷзои ҷумла ворид шавад, вале бархе дигар аз ин қобилият маҳрум мебошанд. Бар ҳамин асос қайд метавонад дар мавқеиятҳои мухталифе аз ҷумла ворид шаванд, вале тағйире дар маъно эҷод намекунанд ва аз ҳамин рӯ, мутарҷим бо мушкилот мувоҷеҳ мегардад. Чаро ки ӯ бояд ошноии зиёде бо ҳаёти нависанда ва ҷаҳонбинӣ ва вижагиҳои услуби нигориш дошта бошад ва аз ин нукта ғофил нагардад, ки қайд метавонад баёнгари эҳсосоти нависанда дар ҳангоми нигориши ҷумалот бошад.

Барои намуна дар ҷумлаи «.با عجله او به طرف آشپزخانه دوید», нависанда ҷиҳати баёни суръати амал қайдро ибтидои ҷумла зикр кардааст. Вале дар ҷумлаи:

«او با عجله به طرف آشپزخانه دوید»

ғарази нависанда баёни суръати фоили воқеа будааст. Ин дар ҳоле аст, ки дар ҷумлаи «او به طرف آشپزخانه با عجله دوید» ғарази нависанда баёни ҳолати феъл аст.

Хулоса, бо таваҷҷуҳ ба маворидии мавриди баррасӣ, дармеёбем, ки ҳарчанд тарҷумаи адабиёт амри муҳол нест, вале таҳаққуқи ин мавзӯъ ниёзманди талошу сабр ва ҳавсала аст, чаро ки забони адабӣ дарбардорандаи афотифи хоссе аст, ки мумкин аст, дар алфоз қобили мушоҳида набошад, вале шахси адиб мутаваҷҷеҳи онҳо гардад. Бар ин асос , метавон ба натиҷаҳои зер бирасем:

- мутарҷим бояд аз асари адабӣ, ки дар садади тарҷумаи он аст, қабл аз оғози тарҷума чандин бор онро мавриди мутолиа қарор диҳад, то мафҳум, маъно, таобир ва тавзеҳоти ӯ бо нависанда дар ҳам омехта бошад;

- мутарҷим набояд ҳамаи мафоҳими ҷадидро ба шеваи нависагардонӣ ба мухотаб интиқол диҳад, балки мутарҷим бояд дорои илму огоҳии бисёр буда бошад ва дар ҷараёни

ҷадидтарин дастовардҳои таъриб (муодилгузорӣ), истилоҳот ва асомии ҷадиди ибдоӣ қарор дошта бошад;

- таъйини навъи матн дар ибтидо ба дарки вазифаи коркардии забон дар як матн бастагӣ дорад, зимни он ки коркарди аслии забон коркарди иртиботӣ ё ҳамон интиқоли иттилоот аст ва ҳеҷ матне аз абзорҳои баёнӣ ва таъбирии ин коркард тиҳӣ намебошад.

А Д А Б И Ё Т

1. الجلالي الكدية، "الترجمة بين التأويل والتلقي"، 1995. ص .140.
2. السنان، عبد الحكيم، "بعض إشكاليات ترجمة القيد من الفارسية إلى العربية"، القاهرة: مجلة كلية اللغات والترجمة، العدد 45، 2009. ص. 405.
3. بركات جندي، مارى، أثر ثقافة اللغة الأم على الترجمة، 128. ص. 310
4. حسين، مجدي محمد، "فصول في علم اللغة"، القاهرة: دار ابن خلدون للنشر، 2004 م. ص. 241.
5. زركوب، منصور، "روش نوين: فن ترجمه"، تهران: چاپ سوم، انتشارات مانى، 1378. ص. 412.
6. صفار زاده، "اصول ومبانى ترجمه: تجزيه وتحليلى از فن ترجمه ضمن نقد عملى آثار مترجمان" 1376. ص. 154.
7. مسعود، ماري، "المترجم وإسهامه في التنمية الثقافية، القاهرة: المجلس الأعلى للثقافة، الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1992. ص. 288.
8. نايدا، يوجين، "نحو علم الترجمة"، ترجمة ماجد النجار، العراق، 1976. ص. 507 .

ТАРҶУМАИ АДАБӢ ВА МУШКИЛОТИ ОН

Дар мақола мушкилоти марбут ба тарҷумаи адабӣ байни ду забон: арабӣ ва форсӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мақола бо таърифи матни адабӣ ва фарқи он аз матнҳои дигари адабӣ оғоз гардида, дар иншои он ба машҳуртарин назарияҳои тарҷума дар асри XX, аз қабили назарияҳои Котфурд, Фёдоров, Бетр Ниё Морик, Юҷин Нойдо такя шудааст, ки ҳамагӣ мушкилоти тарҷумаҳои мухталиф, аз ҷумла муъҷамиву матнӣ ва фарҳангӣ, инчунин маънои луғавӣ, марҷаӣ ва эҳсосиро баррасӣ кардаанд. Ҳамчунин дар ин мақола мушкилоте мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки тарҷумони араб ба он дучор мешавад, аз қабили вожаҳои арабие, ки ба форсӣ гузаштаанд, таркибҳои забонӣ, истилоҳот, масалҳо ва корбурди тақдиму таъхир ва аломатҳои китобат.

Калидвожаҳо: забон, арабӣ, форсӣ, тарҷумон, тарҷумаи адабӣ, мушкилоти луғавӣ, мушкилоти матнӣ, маънои наҳвӣ, маънои асосӣ, маънои эҳсосӣ.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПЕРЕВОД И ЕГО ПРОБЛЕМЫ

В статье рассмотрены проблемы художественного перевода с арабского на персидский и с персидского на арабский языки. В статье дано определение художественного текста и его отличие от других литературных текстов. Автор опирается на труды известных теоретиков перевода XX века, таких как Котфурд, Фёдоров, Бетр Ниё Морик, Юджин Нойдо, которые рассматривали особенные значения слова, обосновали значимость определения первоначального, словарного, культурного и понятийного значение термина при переводе на другой язык.

Также, в статье рассмотрены проблемы, с которыми сталкивается арабоязычный переводчик при переводе с персидского, такие как значение арабизмов в персидском языке, словосочетания, термины, пословицы и уместность их использования, знаки пунктуация

Ключевые слова: язык, арабский, персидский, переводчик, литературный перевод, словарные проблемы, текстовые проблемы, синтаксическое значение, первоначальное значение термина, понятийное значение.

THE LITERARY ISSUES OF TRANSLATION

The article analyses the literary issues of translation from Arabic into Persian and from Persian into Arabic. The article gives definition of literary text and its difference from other texts. The author relies on the transfer of the works of famous theorists of the 20th century, such as Kotfurd Fedorov, Betren Niyo Morik, Eugene Noida, which analyzed the features of the word, justified the importance of determining the initial, vocabulary, cultural and conceptual meaning of the term, on translating into another language. The article also analyses the problems which the Arabic translator faced on translating from Persian, such as Arabism value in the Persian, phrases, terms, sayings and the appropriateness of their use and punctuation.

Key words: language, Arabic, Persian, interpreter, literary translation, vocabulary issues, text issues, syntactic meaning, the original meaning of the term, the conceptual value.

Сведения об авторе: ***Алсенан Абдулхаким Фахад А.*** - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры иранской филологии. Адрес: Р. Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025.
E-mail: mailto:mehrbakhsh@inbox.ru hakeem2111@gmail.com. Телефон: **(+992) 900-96-12-66**

Information about the author: - ***Alsenan Abdulhakim Fahad A.*** - Tajik national University, doctoral student Ph.D chair of Iranian Philology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025.
E-mail: **mailto:mehrbakhsh@inbox.ru hakeem2111@gmail.com.** Tel: **(+992) 900-96-12-66**

УДК: 81'255.2

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА ПЕРИ И ДИВА В ПОЭМЕ «ДИВ И ПЕРИ» А.И. ПОДОЛИНСКОГО

Рахманов Б.Р.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

В 1827 г. А.И. Подолинский издал повесть в стихах «Див и пери». Эпиграфом произведения стала цитата из исследования Джона Ричардсона[§§]: «В войнах у дивов с пери, коль скоро первые брали в плен последних, то запирали их в железные клетки, которые привешивали к высоким деревьям. Подруги пленниц посещали их и приносили лучшие благовония» [4, с.57]. Как показывает анализ, противостояние пери и дивов и содержание пленниц в клетках, описанное в эпиграфе к поэме, является стержнем сюжета произведения. Однако необходимо отметить, что восточное сказание о войне дивов и пери было подсказано А.И. Подолинскому также поэмой Т. Мура (1779-1825) «Лалла Рук» (1817), в примечаниях к которой в качестве одного из первоисточников и указываются работы Джона Ричардсона. В примечаниях к поэме «Восточная повесть Лалла Рук» Т. Мур часто ссылался и на «Восточную библиотеку» д'Эрбело и указывал ее в качестве другого источника. Поэтому целесообразно рассмотреть оба источника поэмы Подолинского – Библиотеку Бартелеми д'Эрбело и восточную поэму Т. Мура.

В 1697 году в Париже появилось сочинение Бартелеми д'Эрбело де Моленвиль, озаглавленное *Восточной библиотекой,* претендующее дать исчерпывающие знания о восточных странах, истории, науке и культуре. Сочинение представляло собой словарь (опубликованный в нескольких редакциях) с комментариями, насчитывающий более тысячи страниц и состоящий примерно из 8600 статей [8, с.25-26]. Это исследование французского ученого стало пособием по ориенталистике для многих европейских поэтов в XVIII-XIX веках.

Бартелеми д'Эрбело де Моленвиль ознакомил читателей с образами пери и дива, их противостоянием, которые будут интерпретироваться многими романтиками: *«ПЕРИ[***]. Данное слово на персидском[†††] языке обозначает прекрасную разновидность тех созданий, которые не относятся ни к людям, ни к ангелам, ни к демонам, которых называют на Востоке Джиннами и которых обычно именуют европейцы Лютен[‡‡‡] и Домовые[§§§].*

В старинных персидских повестях Пери – это те, кого называют феями и у кого есть отдельная страна, где они живут, которую восточные люди называют Джиннистаном, а мы – страной фей или Феерия (Féerie), которая однозвучна или похожа на Пери. Это не отрицает

[§§] Джон Ричардсон - ориенталист, автор трактата о языке, литературе и нравах восточных народов (Dissertation of the Language, Literature and Manners of Eastern Nations)

[***] Работа с французским текстом и перевод выполнен преподавателем РТСУ Вахидовой Рухшоной Абдушукуровной. В примечании 2 предоставлен текст оригинала из Восточной библиотеки Б. д'Эрбело.

[†††] В «Словаре мифов и сказаний персидской литературы» М. Ёҳаққӣ говорится, что Пери воображаемое существо, сказочно-красивое и желанное. Согласно древним легендам Пери изящны и красивы, появлением своим обязаны огню, их невозможно увидеть и своей необыкновенной красотой они вводят людей в заблуждение. Пери благородны и привлекательны и противостоят Девам.

[‡‡‡] Лютен (франц. Lutin) – одна из разновидностей домового, так называют домовых и духов вообще – лесные, полевые, водяные.

[§§§] Домовой – у славянских народов домашний дух, покровитель дома и мифический хозяин дома, обеспечивает плодородие и здоровье проживающим в доме людям и домашнему скоту. Легенды о происхождении темных сил объясняют происхождение домовых: падшие ангелы, в наказание попавшие на Землю, попав в жилище людей – стали домовыми.

вероятность происхождения слова «фея» от «fata». Ибо итальянцы называют фей «fata», от которого происходит слово «fatare», которое означает у них «пленять и очаровывать».

Некоторые полагали, что эти пери являлись дивами женского пола. Ибо персы называют дивом то, что арабы именуют джинном, тех, кто представляет собой дух, гения и исполина, а порой даже – демона. Но достоверно известно от древних римлян, персов и турков, что среди пери есть как мужские особи, так и женские…

Согласно восточной мифологии, наиболее вероятным является то, что пери не причиняют зла и превосходят по красоте все другие существа их рода. По этой причине персидские поэты обычно называют красивого человека «перизаде», т.е. «рожденный феей». Именно на основе этого слова греки создали имена «Парисатис» (Parisatis), так же, как они создали «Статира» (Statire) и «Роксана» (Roxane) из персидских слов «ситара» (Sitarah) и «рушан» (Rouschen), которые означают «астра» (звезда» - Astre) и «свет» (Lumière). Те же персы называют также Пери-Пейжер[****] *(Peri Peïgher) человека, чью красоту они хотят восхвалить (превознести). И наоборот, дивы-мужчины, как правило, являются злыми и уродливыми и воюют с пери.*

Дивы, захватывая на войне в плен пери, запирали их в железных клетках, которые висели на самых высоких деревьях, какие можно найти. Пленниц тайком навещали время от времени их подруги с ароматами цветов. Эти ароматы или духи были обычной пищей пери и обеспечивали им еще одно преимущество: они мешали дивам приближаться к ним или мучить их. Дивы не могли переносить запахи цветов, потому что ароматы цветов делали их мрачными и грустными, стоило им приблизиться к деревьям и клеткам, в которых пери были подвешены». Отметим, что последний абзац имеет много общего с поэмой Подолинского «Див и пери».

Появление образов дивов и пери не только у Подолинского, но и во всей русской романтической литературе связывают с поэмой английского поэта Томаса Мура «Лалла-Рук», которая состоит из 4 частей: «Сокровенный пророк Хорасана», «Пери и Ангел», «Огнепоклонники» и «Свет гарема». Каждая глава поэмы имеет вступительную прозаическую часть и в её продолжении – лирическую.

В главе «Пери и ангел» прозаическая часть (примечание 1) знакомит читателя с пери и ее историей. Лалла Рук со своей свитой прибывает в Долину Садов. В этом Саду много разнообразных растений. Каждый цветок, который был посвящен поэзии, любви или вере, был в саду. Лала Рук, восхищенная красотой цветов, отмечает, что в этой Долине Садов могли бы жить пери. И для пери – красивых, воздушных существ – эти сады были бы компенсацией потерянного рая. Главный герой предлагает принцессе историю пери. Пери у врат Рая оплакивает свою участь изгнанницы, ангел подсказал из Книги судеб путь возвращения: достойный Эдема дар. Ни драгоценные камни и золото, ни кровь, отданная за свободу Отчизны, ни последний вздох сохранивших верность влюбленных не приняты Небесами. Этим даром, открывшим двери Рая для пери, явилось покаяние грешника.

«Поэма «Лалла Рук» («Lalla Rookh» by sir Thomas Moore 1817) привлекла внимание многих русских писателей и поэтов: интерпретации или подражания встречаются в творчестве А.С. Грибоедова, А.С. Пушкина, В.К. Кюхельбекера, А.И. Полежаева, В.А. Жуковского, А.И. Подолинского, Д.П. Ознобишина» [6, с.229]. Одним из первых в русской литературе к образам падших ангелов обратился В.А. Жуковский, который в образах увидел стремление ко всему доброму и чистому, путь к самоочищению и добродетели. Испытания, выпавшие на долю героев, должны выявить духовную силу, помочь достичь душевного успокоения и гармонии.

В.А. Жуковский перевел главу четвертую из поэмы Т. Мура, точнее только лирическую часть и назвал «Пери и ангел» (1821). Но в своем переложении, сохранив сюжет, В.П. Жуковский изменил эмоциональное звучание в ряде эпизодов (в описании эпидемии, прощании влюбленных, прощание пери с землей). Жуковский представил Пери в образе христианского ангела, так и не осознав полностью образ пери из древневосточной мифологии: Пери порхает в облаках, живет в цветах радуги, питается испарениями цветов, имеет сходство с ангелами, но смертна.

[****] Пари-Чехра – Периликая (Чехра – лицо)

Вслед за Жуковским к теме падшего ангела обратился Подолинский. Произведения А.И. Подолинского «Див и Пери» (1827) и «Смерть Пери» (1837) созданы на эту же тему, сходство обусловлено и одними же источниками – библиотекой д'Эрбело, поэмой Т. Мура. На создание этих образов повлияли и мотивы русского романтизма: примирение и раскаяние, путь прощения лежит через покаяние и страдание, что соответствовало излюбленному романтиками мотиву – попытке грешника искупить грехи и вернуться к праведной жизни. Добавим к сказанному, что литературоведы†††† признают прямое влияние поэм Т. Мура и В. Жуковского на Подолинского.

В поэме «Див и Пери» (1827) А.И. Подолинский интерпретирует противостояние Пери и Дива, их примирение и покаяние. В примечании к поэме образы, неизвестные русскому читателю, прокомментированы: «Дивы (дэвы) в древнеиранской мифологии – падшие ангелы, превратившиеся в злых демонов и ставшие воинством зла. Пери также принадлежат к павшим ангелам, но, в противоположность Дивам, представляют собою доброе начало. В основе беспрерывных войн между Дивами и Пери лежит составляющая содержание мировой истории извечная борьба добра и зла, персонифицированная у древних персов в образах Ахурамазды и Ахримани» [4, с.57].

Обратим внимание на «благовония» из эпиграфа, поскольку аромат цветов является пищей Пери:

Между камней цвет ночной
Блещет радужной росой…
Ароматом дышит он.
И к нему, благоуханьем
С высоты привлечена,
Мчится Пери, и дыханье
Пьет душистое она [4, с.58].

Пери трактуются как потомки ангелов, изгнанных из Эдема за грехи:

«Там – над ними край чудес, -
Приуныв, сказала Пери, –
Там – но что же? – к Эдемовой двери
Подлететь не смею я.
Вход в нее – не для меня!»

Героиня поэмы, Пери, в мечтах о возвращении в Эдем, размышляет о быстротечности земной жизни и страданиях смертных. Ее раздумья прерваны появлением Дивов, и Пери пытается бежать:

Тщетно все! Уже вокруг
Дивы быстрые стеснились,
Зашумели, опустились,
И влекут между ветвей
Пери пленницей своей! [4, с.63].

На вершине гор, в громаде скал, куда не проникает взор и голос человека, Дивы сложили пещеру и хранили за решеткой драгоценности; там заперта пленница. Пери не радуют лучи солнца, грустные мысли терзают героиню – даже сострадательные подруги не смогут помочь ей. На волю стремится ее душа – но что есть воля и простор без света Вечного и Божественного:

«…Что? Куда? О чем молюсь?!
Мне ль преступной упованье?
Мне ль отверженной сиянье

†††† «По складу своего дарования Подолинский очень напоминал Жуковского. Уже в замысле и материале своей первой поэмы он встретился с его «восточной» поэмой «Пери и Ангел» (1821), в свою очередь восходившей к поэме Томаса Мура «Лалла-Рук» (точнее - ко второй ее части, «Рай и Пери»). Это подало повод к упрекам в подражательности. «Пери - то же, что Пери Томаса Мура», {«Московский вестник», 1827, No 15, с. 278.} - писал И.С. Мальцев, а С. П. Шевырев, не отрицавший достоинства поэмы, утверждал, что в ее содержании «нет ничего оригинального» {«Московский вестник», 1828, No 1, с. 74.}» [5].

И Эдема красота!
Вижу сомкнутые двери;
Я в плену»… [4, с.66].

Размышления Пери и стоны разбудили душу Дива, он вспомнил любовь, свою связь с небесами, свое грехопадение:

Ныне – голос прежде милый
В речи пленницы унылой
Он узнал; он все забыл –
Гнев, вражду и клятву мщенья [4, с.66].

Взор Дива, полный сожаления о прошлом, близок и понятен Пери: плач «об утраченном блаженстве», сожаления «о небесном совершенстве» прежней красоты; мечты о встрече с «Вечным Владыкой света», о блеске Эдема; воспоминания о вечности, песнопения хора ангелов:

Вспомни, Див, – и мы сливали
С ними некогда свой глас;
Вспомни – некогда и нас
Братски ангелы лобзали! –
То же ль ныне?.. [4, с.68].

Див же сетует, что все напрасно, не следует будить забытые мечты – жребий падших ангелов терпеть свою участь:

Пери, жребий наш – страдать!
Несть ярем существованья,
И насильно заглушать
Сердца тайные роптанья! [4, с.69].

Пери возражает, что согрешивший человек – смертный и слабый, но надеющийся на прощение и примирение с небесами – озаряется лучами новой жизни и восстает.

Див неумолим, он забытый скиталец, ждущий конца жизненного пути:
Я кляну существование!
Мысль одна, одно желание,
Чтоб внезапно на меня
Грянул гром неотразимый;
И как ветром дым носимый,
Так рассеялся и я! Пери!
Тщетные желания [4, с.69-70].

Див жаждал смерти в ливийской пустыне, в огне раскаленной лавы под землей, но это было напрасным желанием. Див считает, что ему не дано мыслить о прощении, над ним тяготеет «отвержения печать». Но Пери продолжает призывать Дива к покаянию:

Смолкни, Див! о нет, не мысли,
Что творец неумолим;
Но в смирении, исчисли
Ты грехи свои пред Ним;
И с глубоким покаяньем,
С верой, с чистым упованьем
Припади к Его стопам! [4, с.71].

Если бы Эвлис[‡‡‡‡], «гордый возмутитель», покаялся, то Творец смилостивился и простил. Див должен надеяться и молиться, искупить грехи добрыми деяниями. И Пери предлагает Диву примириться. Див задумался после слов Пери, его душу смутили призывы к примирению и покаянию. Укоряет себя Див: жертва его мести проявляет сострадание к нему. И**,** примиряясь с Пери, Див предлагает покаяться и молить о прощении Вседержителя. Это примирение и покаяние, возвращение к Богу привело его к прощению, о чем сообщил посланник небес:

И гласит посланник Бога:
«До надзвездного чертога,

[‡‡‡‡]Эвлис (Иблис) – по мусульманским верованиям – сатана, дьявол.

К трону Аллы, в краткий миг,
Глас раскаянья достиг!
Духи! чистое моленье
Милосердно он принял…» [4, с.73].

Но врата рая пред Пери и Дивом еще закрыты – они достойными делами должны искупить грехи, о чем герои будут извещены блеском новой звезды. Чувство благодарности, воскрешение и преобразование вернуло Пери и Дива к первозданной красоте. Бегут года, Пери и Див посещают людей, творят добрые дела:

Их достойные деянья
Человек благословлял;
И об них воспоминанья
Он потомству завещал [4, с.74].

Пери и Див ждут возможности вернуться в Эдем, и желанная звезда известила отрадную весть – встречу с Создателем. Покаяние грешников и добрые дела – путь к прощению и возвращению к бессмертию.

Подолинский продолжит интерпретировать образ пери и в поэме «Смерть Пери». В примечаниях ознакомит читателя с пери и ее историей[§§§§]: «По преданиям восточных, случилось, что, после того как люди размножились на земле, родилось у них множество дев пригожих и прелестных; и ангелы Аллаха, как скоро их увидели, влюбились в них, и были за то изгнаны из неба. Восточные думают, что от них-то происходит род Пери» [5]. Героиня Подолинского стала свидетелем трагедии: юноша, потерявший любимую, готов упрекнуть Всевышнего и совершить грехопадение. Сострадая, героиня совершает безумный поступок – она принимает образ девы, чтобы прекратить мучения юноши и вернуть его в лоно веры. В новом земном мире она познала лишения и боль, волнения и думы. Но этим состраданием, перетерпев муки, героиня заслужила прощение. В отличие от предыдущей поэмы, в которой пери возвращает к вечной жизни равного ей, здесь героиня возвращает в лоно веры человека, готового совершить грехопадение и потерявшего веру во Всевышнего.

Рассматриваемые произведения служат подтверждением разнообразных путей рецепции образов восточной литературы русскими поэтами. Благодаря исследованиям европейских ученых-востоковедов и интерпретациям русских поэтов (В.А. Жуковского, А.И. Подолинского, Д.П. Ознобишина, А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова) восточные образы и темы станут достоянием русского литературного процесса начала XIX века.

К примеру, в исследовании Д.П. Ознобишина «Восточная литература. О духе поэзии Восточных народов…» говорится о восточной поэзии, в которой отражается противостояние Пери и Дива. Поэзия Востока, говорит Ознобишин, отражение природы: она пламенная, как жаркое небо Азии; сильная и стремительная, как буря в пустыне Аравии; величественная и тихая, как река Ганг Индии; неуловима, как ветер. Поэзия предстает в разнообразии картинок, чудесных и прекрасных. Эти вещи роскошные и списаны с природы: оазисы в пустыне, бесчисленные цветы на лучах, прохлада источников, «робкия серны – живое изображение их любезных, благоухание мускуса и роз» [2, с.384]. Эта природа без украшений предстает местами величественная и прекрасная, грозная и ужасная. Соответственно величественная природа повлияла на смелое воображение жителей Востока: окружающий мир Азии породил ужасных духов и ангелов – «Здесь, отдав полную свободу своему неистощимому вымыслу, порождают они злых гениев, ужасных дивов – недругов человечества, в непрестанной борьбе с Пери – существами добрыми, питающимися бальзамическим дыханием цветов и блистающими всеми очарованными оттенками небесной радуги» [2, с.384-385].

---

§§§§ «Пери, по понятиям восточных, - существа превосходнее человека, но в отличные от Меляк, ангелов, и от Дивов, или Джиннов, злых духов, с которыми они ведут беспрерывные войны. Они в повестях восточных - почти то же, что в западных волшебницы или феи. Обитательницы фантастической страны, именуемой Перистаном, или «Землей Пери», смежной с Дивистаном, «Землею Дивов» или злых духов, они никогда не делают зла, и далеко превосходят всех других духов своею красотою. «Перизаде», то есть «урожденная Пери», или «Пери-пейгер», «Пери-лицая», суть выражения, обыкновенно употребляемые персидскими поэтами, когда они описывают красавицу (D'Herbelot)» [5] – отметим, что Подолинский сам указывает на библиотеку д'Эрбело.

Беспрерывная война Дивов и Пери представлена Подолинским как извечная борьба Добра и Зла, в комментарии к поэме «Див и Пери» говорится о древних персидских образах Ахурамазды[*****] и Ахримана[†††††].

Этой войне ангелов или *гениев* посвящено стихотворение Федора Ленкевича (1780-1810) «Два Зороастрова гения» (1806), которое звучит в унисон статье д'Эрбело о Пери. «Вселенная двух духов во власти» –противостоянии ангелов зла и добра. Ангел зла символизирует темные человеческие страсти и связан с конфликтами:

Сеет страх ангел зла:
Один дух злобы и коварства,
Влекущий за собой напасти.
Прещением[‡‡‡‡‡] дышит он, наводит бледный страх
И сеет мятежи и в весях и в градах [7, с.33].

Противопоставлен ему благородством и красотой ангел добра, покровитель добродетельных людей и мирной природы:

Другой есть ангел-покровитель,
Народов и царей хранитель.
Где кроткий сей повеет дух,
Там облекаются в красу полей пустыни,
Смеется холм и злачный луг
И дышит радостью долины…[7, с.33].

Ангелы вызывают противоположные чувства**:** одному проклятья, другому **-** похвала:

Как бездна, алчен тот, неумолим, как смерть,
Сей благ, как утра или весенння твердь.
Тому гремят проклятья, мщенья,
Сему – хвалы, благословенья… [7, с.33].

И это противостояние вечно, как мироздание, но злу не торжествовать, добро восторжествует в этом противостоянии:

Но правда держит царственный вес –
И зло добра не побеждает… [7, с.33].

Таким образом, наше исследование показывает, что мифологические представления восточных народов о борьбе Добра и Зла стали достоянием западной культуры и литературы и впоследствии интерпретации образов падших ангелов обогатили русскую романтическую литературу первой трети XIX века.

Примечание 1.

But the glories of Nature and her wild, fragrant airs playing freshly over the current of youthful spirits will soon heal even deeper wounds than the dull Fadladeens of this world can inflict. In an evening or two after, they came to the small Valley of Gardens which had been planted by order of the Emperor for his favorite sister Rochinara during their progress to Cashmere some years before; and never was there a more sparkling assemblage of sweets since the Gulzar-e-Irem or Rose-bower of Irem. Every precious flower was there to be found that poetry or love or religion has ever consecrated; from the dark hyacinth to which Hafez compares his mistress's hair to be Cámalatá by whose rosy blossoms the heaven of Indra is scented. As they sat in the cool fragrance of this delicious spot and LALLA ROOKH remarked that she could fancy it the abode of that flower-loving Nymph whom they worship in the temples of Kathay, or of one of those Peris, those beautiful creatures of the air who live upon perfumes and to whom a place like this might make some amends for the Paradise they have lost, - the young Poet, in whose eyes she appeared while she spoke to be one of the bright spiritual creatures she was describing, said hesitatingly that he remembered a Story of a Peri, which if the Princess had no objection he would venture to relate. (Перевод преподавателя РТСУ Л.Ш. Малыхиной: «Слава Природе и ее естественности, аромат, со свойственной играющей свежестью, витающий в воздухе над молодыми душами, скоро исцелит еще более глубокие раны, которые может

[*****] В религии огнепоклонников верховный бог, олицетворял доброе начало.

[†††††] Верховное божество зла, противопоставляется Ахурамазде.

[‡‡‡‡‡] То есть запретом, воспрещением (ред).

нанести мрачный Фадладин[§§§§§] этого мира. Спустя несколько дней они пришли в небольшую Долину Садов, которая была создана по приказу Императора для его любимой сестры Рочинары во время расцвета в Кашемире несколько лет назад; и никогда не было более лучезарной картины со времен Гульзар-э-Ирем или Роуз-Бауэр Ирем[******]. Каждый драгоценный цветок Долины Садов имел определенное значение, который находил свое отражение в поэзии, любви или религии; так Хафиз темный гиацинт сравнивает с волосами своей любимой, аромат которых приравнивает к благоуханию Камалаты[††††††], подобно расцвету розовых небес Индры. Когда они сидели, наслаждаясь ароматом этого восхитительного места, Лалла Рук заметила, что не может представить себе более прекрасную обитель любящих цветы Нимф, которым поклоняются в храмах Катей или одной из тех Пери – прекрасных существ, витающих в воздухе, источая прекрасный аромат и кому такое место может стать возможностью остаться в раю, который они потеряли, – молодой Поэт, в глазах которого она появилась, была одним из ярких духовных существ, при виде ее он вспомнил историю Пери, которая, если бы была принцессой, не имела никаких возражений, он рискнул бы рассказать ей об этом»).

Примечание 2.

«PERI. Ce mot signifie en Langue Persienne la belle Espèce de ces Créatures, qui ne font ni Hommes, ni Anges, ni Diables, que les Arabes appellent Ginn, et que nous nommons ordinairement Lutins et Esprits follets. Les Peri font dans les anciens Romans de Perse ce que nous appellons dans les nôtres les Fées, et ont un Pays particulier où ils habitent, que les Orientaux nomment Ginnistan, et nous autres le Pays des Fées ou de Féerie, nom qui n'est pas éloigné de celui de Peri. Ce n'est pas qu'il n'y ait plus d'apparence que le mot de Fée vient de Fata. Car les Italiens appellent les Fées, le Fate, d'où vient le mot de Fatare, qui signifie chez eux charmer et enchanter.

Quelques-uns ont cru, que ces Peris étaient les Femelles des Dives. Car les Persans appellent Div, ce que les Arabes nomment Ginn, qui font les Esprits, les Génies et les Géants, et quelquefois même les Démons. Mais il est constant par tous les anciens Romans Persiens et Turcs qu'il y a de Mâles parmi les Peris, aussi bien que des Femelles… Peri étaient frères de Mergian Peri, qui avait été enlevée par un puissant Div ou Géant Fée, nommé Turasch Nereh.

Ce qui est de plus certain, selon la Mythologie des Orientaux, est que les Peris ne font point de mal et qu'ils surpassent en beauté toutes les autres Créatures de leur Espèce, et c'est de là que les Poètes Persiens appellent ordinairement une belle personne Perizadeh, c'est-à-dire, née d'une Fée, et c'est de ce mot que les Grecs ont formé celui de Parisatis, comme ils ont fait ceux de Statire et de Roxane, des mots Persiens Sitarah et Rouschen, qui signifie Astre et Lumière. Les mêmes Persiens appellent encore Peri Peïgher, une Personne dont ils veulent louer la beauté. Au contraire, les Dives et particulièrement ceux qu'ils appellent Div Nereh, les Dives Mâles, font mêchants et fort laids, et font ordinairement la guerre aux Peris.

Dans le Caherman Nameh, les Dives ayant pris en guerre quelques-uns de ces Peris, les enferment dans les cages de fer, qu'ils suspendirent aux plus hauts arbres qu'ils puret trouver, où leurs Compagnons les venaient de temps en temps visiter avec des odeurs les plus précieuses. Ces odeurs ou parfums étaient la nourriture ordinaire des Peris, et leur procuraient encore un autre avantage; car elles empêchaient les Dives de s'approcher d'elles ni de les molester, ces Dives ne pouvant mes souffrir, parce qu'elles les rendaient mornes et tristes, aussitôt qu'ils s'approchaient des arbres et des cages où les Peris étaient suspendues» [9, с. 96-97].

Л И Т Е Р А Т УРА

1. Ёҳаққӣ М. Фарҳанги асотир ва достонвораҳо дар адабиёти форсӣ; таҳия бо шарҳу тавзеҳот ва таълиқот Рустами Ваҳҳоб. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.

[§§§§§] Фадладин, великий визирь Индостана

[******] Ира́м зат аль-има́д (араб. – Ирам многоколонный (– древнее сооружение или город, упоминается в Коране (сура 89) и доисламских источниках

[††††††] «*Ipomea.* Камалата есть один из цветков замечательнейших по цвету и образованию своих листьев и цветка. Его прелестные, розонебесные венчики – цвет посвященной любви, были виною, что ему дано название *Камалаты*, или *гроздь любви* (ссылка Д.О.- Сир В. Жонес) [3, II].

2. Ознобишин Д.П. Восточная литература. О духе поэзии Восточных народов, и разсмотрение статьи Московского Телеграфа под заглавием: Новейшие исследования и сочинения касательно Восточной Литературы и древностей / Д.П. Ознобишин // Сын Отечества. – 1826. – № 4. – Часть 105. – С. 382-402; – 1826. – №5. – Часть 106. – С. 63-80; –С. 161-178; – С. 272-292; – С. 351-374.
3. Ознобишин, Д.П. Стихотворения. Проза: в 2 кн. [Электронный ресурс] / Д.П. Ознобишин; изд. подг. Т.М. Гольц, А.А. Гришунин, Н.Н. Холмухамедова. – М.: Наука, 2001. [Электронный ресурс] – Кн. I. *URL:* -http: kniga. zet - dshinin.ru/ modules. php?d_op=vie. – Кн. II. *URL:* -http: //ozon.ru /context/detail/id/15561
4. Подолинский А.И. Див и пери / А.И. Подолинский // Сердце Азии. Таджикистан и таджики в русской поэзии; – сост. М. Синельников. – Душанбе: Маориф, 2016. – С. 57-75.
5. Подолинский А.И. Смерть Пери / А.И. Подолинский // Библиотека поэта. Поэты 1820-1830-х годов: в 2 т.; общ. ред. Л.Я. Гинзбург. – Л.: Советский писатель, 1972. – Т. 2. [Электронный ресурс]. URL: http:// az. lib. ru/p/ podolinskij_ a_i/text_0060.shtml.
6. Рахманов Б.Р. Особенности интерпретации образа Пери в поэмах В.А. Жуковского и А.И. Подолинского / Б.Р. Рахманов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе: Сино, 2013. – № 4/4 (116). – С. 228-235.
7. Сердце Азии. Таджикистан и таджики в русской поэзии / Сост. М. Синельников. – Душанбе: Маориф, 2016. – 384 с.
8. Центральная Азия глазами одного французского эрудита XVII-го века («Bibliothèque Orientale» Barthélemi d'Herbelot de Molainville, Paris, 1697 («Восточная Библиотека» Бартелеми д'Эрбело де Моленвиль, Париж, 1697) отрывки). – Перев. с франц. А. Акимовой (IFEAC). – Ташкент, 2003. – 112 с.
9. BIBLIOTHEQUE ORIENTALE, OU DICTIONNAIRE UNIVERSEL contenant tout ce qui fait connaitre les peuples de l'orient. Leurs histoires et traditions tant fabuleuses que véritables. Leurs religions et leurs sectes. Leurs gouvernements, politique, loix, moeurs, coutumes, et les revolutions de leurs empires. Les arts et les sciences,la theologie, médecine, mythologie, magie, hysique, morale,mathematiques, histoire, naturelle, chronologie, geographie, observations, astronomiques, grammaire et rhéthorique. Les vies de leurs saints, philosophes, docteurs, poètes, historiens, capitaines, et de tous ceux qui se font rendus illustres par leur vertu, leur savoir ou leur actions. Des jugements critiques et des extraits de leurs livres, écrits en arabe, persan ou turc fur toutes fortes de matières et de professions, par Mr. d'Herbelot, tome troisième, N-Z. A LA HAYE, aux depens de J. Neaulme et N. van Daalen, Libraires. MDCCLXXVIII [Электронный ресурс] / Mr. d'Herbelot. *URL:* http://avidreaders.ru/book/biblioth-que-orientale-ou-dictionnaire-universel2.html
10. Lalla Rookh by sir Thomas Moore, written in 1817. - c.130. [Электронный ресурс]. *URL:* http||www/ Levigilant.com /Bulfinch/ Lalla Rookh. html.

ШАРҲИ ОБРАЗИ ДЕВ В ПАРӢ ДАР ДОСТОНИ «ДЕВ ВА ПАРӢ»-И А.И. ПОДОЛИНСКИЙ

Мақола ба шарҳи образҳои парӣ ва дев дар достонҳои А.И. Подолинский бахшида шудааст. Зикр карда шудааст, дар адабиёти рус ин образҳо аз «Китобхонаи Шарқ»-и Б. д'Эрбело ва достони шарқии Т. Мура «Лалла Рук» сарчашма мегирад. Б. д'Эрбело доир ба фарҳану илми Шарқ маълумот ҷамъ карда, яке аз он нафарон маҳсуб меёбад, ки хонандагони европоиро бо образҳои париву дев ва муқобилгузории онҳо шиносо менамояд. Ин амал барои зуҳури шарҳи ин образҳо дар романтизми рус ва достонҳои А.И. Подолинский замина гузоштааст. Сюжети достони Т. Мура «Лалла Рук», достонест, ки парӣ бахшиши Эдеми (биҳишт) сазоворро (бахшидани гунаҳгор) барои ба биҳишт баргаштан мечӯяд, ки В.А. Жуковский истифода кардааст. Ҳангоми тарҷумаи достони Т. Мура шоир як қатор воқеаҳо ва оҳангҳои эҳсосиро тағйир дода, аз диди худаш симои қаҳрамонро тасвир мекунад. Бо дарназардошти гуфтаҳои мавқуф дар мақола зикр шудааст, ки достони «Дев ва парӣ»-и (1827) А.И. Подолинский манзараи пушаймониву надомати фариштаҳои рондашударо таҷассум кардааст. А.И. Подолинский шарҳ медиҳад, ки дев дар мифологияи Эрони қадим он фариштаҳои рондашудаеанд, ки ба лашкари бадӣ табдил ёфтаанд. Парӣ ҳам ба қатори фариштаҳои рондашуда дохил шуда, лекин оғозашон аз некӣ сарчашма мегирад. Бо ин роҳ А.И. Подолинский қайд менамояд, ки дар асоси ҷангҳои дарозмуддат байни онҳо муҳорибаи доимии некӣ ва бадӣ вучуд дорад. А.И. Подолинский назар ба гузаштагонаш воқеаеро меорад, ки парии дар муҳосираи дев афтода пешниҳод менамояд, ки сулҳ бандем ва гуноҳоямро бо амалҳои нек бишӯем. Сулҳ бастан ва пушаймон шудан аз нуқтаи назари А.И. Подолинский бояд ба омурзиш ва ба Худованд баргаштан оварда расонад. Дар достони «Марги парӣ» (1837) А.И. Подолинский симои париро ба таври гуногун шарҳ медиҳад. Назар ба достонҳои гузаштае, ки парӣ ба зиндагии абадии ба вай мувофиқ бармегардад. Ин ҷо бошад, парӣ одамизодро ба имон овардан ба Худованд ташвиқ мекунад, то ки одамизод гуноҳ содир накунад. Барои он ки ин ҳодиса рух надиҳад, парӣ худро дар симои инсон нишон медиҳад. Аз рӯйи анъана парӣ дар сурати эҳсоси маҳрумӣ, дард ва тоб овардани азобу машаққат ва омӯхтани ғам хӯрдан сазовори бахшоиш мегардад. Ҳамин тариқ, дар асарҳо образҳои хосси шарқии достонҳои русӣ инъикос шудаанд.

Калидвожаҳо: алоқаи адабиёти русӣ-шарқӣ, романтизм, фариштаҳои рондашуда, парӣ ва дев, Т. Мур, Б. д'Эрбело, А.И. Подолинский «Дев ва парӣ», «Марги парӣ».

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА ПЕРИ И ДИВА В ПОЭМЕ «ДИВ И ПЕРИ» А.И. ПОДОЛИНСКОГО

Статья посвящена интерпретации образов пери и дива в поэмах А.И. Подолинского. Отмечено, что появление в русской литературе этих образов связано с «Восточной библиотекой» Б.д'Эрбело и восточной поэмой Т. Мура«Лалла Рук». Д'Эрбело, собравший сведения о науке и культуре восточных стран, одним из первых ознакомивший европейского читателя с образами пери и дива и их противостоянием, способствовал появлению интерпретаций этих образов в поэзии русского романтизма, в частности в поэмах Подолинского. Сюжетом поэмы

Т. Мура «Лалла Рук», в которой пери ищет дар, достойный Эдема (покаяние грешника) для возвращения в Рай, воспользовался В.А. Жуковский. При переводе поэмы Т. Мура, поэт вводит изменения в ряд эпизодов и эмоциональное звучание, по-своему трактуя образ героини. С учетом вышеизложенного, в статье указывается, что в поэме «Див и пери» (1827) А.И. Подолинский воссоздал картину покаяния падших ангелов. Подолинский комментирует: дивы в древнеиранской мифологии – падшие ангелы, ставшие воинством зла. Пери также принадлежат к павшим ангелам, но представляют собою доброе начало. Таким образом Подолинский подчеркивает, в основе беспрерывных войн между ними лежит извечная борьба добра и зла. В отличие от поэтов-предшественников, Подолинский вводит эпизод – обращение пленницы-пери к диву с предложением примириться и искупить грехи добрыми деяниями. Примирение и покаяние, по мысли Подолинского, должно привести ангелов к прощению и возвращению к Богу. Поэма «Смерть пери» (1837) Подолинского явилась продолжением своеобразной интерпретации образа пери. В отличие от предыдущей поэмы, в которой пери возвращает к вечной жизни равного ей, здесь возвращает в лоно веры человека, готового совершить грехопадение и потерявшего веру во Всевышнего. Для этого она даже принимает облик человека. Традиционно пери заслуживает прощение, только познав лишения и боль, перетерпев муки и научившись сострадать. Таким образом, произведения показывают своеобразие рецепции восточных образов русскими поэтами.

Ключевые слова: русско-восточные литературные связи, романтизм, падший ангел (пери и див), Т. Мур, Б. д'Эрбело, А.И. Подолинский «Див и пери», «Смерть Пери».

INTERPRETATION OF AN IMAGE OF PERI AND DIV IN THE POEM «DIV AND PERI» BY A.I. PODOLINSKY

The article is devoted to interpretation of the images of Peri and Div in poems by A.I. Podolinsky. It is noted that emergence of these images are connected with «East library» of B. d`Herbelot and east poem by T. Moore «LallaRuk» in the Russian literature. B. d'Herbelot who collected data on science and the culture of east countries, one of the first who acquainted the European reader with images of Div and Peri and their opposition, promoted emergence of interpretations of these images in poetry of the Russian romanticism, in particular in poems by Podolinsky. «LallaRuk» in whom a Peri looks for a gift to be worthy for the Eden (repentance of the sinner) for returning to Paradise, V.A. Zhukovsky used a plot of the poem of T. Moore. By the translation of the poem of T. Moore, the poet enters changes in a row of episodes and emotional sounding, in his own way treating an image of the heroine. Taking into account the above mentioned it is specified in the article that in the poem «Div and Peri» (1827) A.I. Podolinsky recreated a picture of repentance of fallen angels. Podolinsky comments: Dives in ancient Iranian mythology are the fallen angels who became troops of the evil. Also belonging to Peri to the fallen angels, but represent themselves as a kind beginning. Thus Podolinsky emphasizes that immemorial fight of the good and evil is the cornerstone of continuous wars between them. Unlike poets predecessors Podolinsky enters an episode – the appeal of the captive-peri to a miracle with the offer to reconcile and atone for the sins kind acts. Reconciliation and repentance, according to Podolinsky, has to lead angels to forgiveness and return to God. The poem «Death of Peri» (1837) of Podolinsky was continuation of a peculiar interpretation of an image of Peri. Unlike the previous poem, in whichPeri restores to eternal life the person who was ready to fall and lost his faith in God. For this purpose it even accepts the shape of the person. Traditionally Peri deserves forgiveness, having only learned deprivations and pain, having endured torments and having learned to feel pity. Thus, works show an originality of reception of east images by the Russian poets.

Key words: Russian-east literary communications, romantism, fallen angel, peri and dev, T. Moore, B. d'Herbelot, A.I. Podolinsky«Div and Peri», «Perry's Death».

Сведения об авторе: ***Рахманов Бахтиёр Рузикулович*** – Российско-Таджикский (Славянский) университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры мировой литературы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде 30, 734025. E-mail: **rbrregar@mail.ru**. Телефон: **(+992) 446-20-42-10**

Information about the author: ***Rakhmanov Bakhtiyer Ruzikulovich*** - Russian-Tajik (Slavic) University, Candidate of Philology, Associate Professor of the world literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzoda St. 30, 734025. E-mail: **rbrregar@mail.ru**. Tel.: **(+992) 446-20-42-10**

УДК: 891.550 (092)

ЧАНД СУХАН ОИД БА ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ ШОҲМУЗАФФАР ЁДГОРӢ

Зафари Гулмурод
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ, шоир, носир ва рӯзноманигори варзида буда, охири солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-уми қарни гузашта ба майдони адабиёт ворид гардидааст. Ӯ аз зумраи қаламкашонест, ки дар адабиёти навини тоҷик мавқеи босазо дорад. Ин сарояндаи ишқу ормонҳои миллат дар қатори чанд тан аз ҳамсолонаш, аз қабили М.Қаноат, Бозор, Лоиқ, А.Самадов ва дигарон, ки тавонистаанд, дар солҳои бозсозӣ рӯҳияи наву иҷтимоиро шиносанд ва ифода намоянд.

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ 1 январи соли 1940 дар деҳаи Бузкушаки ноҳияи Ховалинги РСС Тоҷикистон ба дунё омадааст. Падари шоир Ёдгор Қосимов ва модараш Азизмоҳи Юсуф деҳқонзодаҳо буданд. Онҳо дар қатори дигар деҳқонон охири солҳои чилум кӯчида ба қишлоқи Кадучӣ, колхози «Коммунизм», ноҳияи Арал (Восеъ) меоянд. Падару модари шоир аз аъзоёни фаъоли колхоз буданд.

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ овони ҷавонии худро дар ин деҳа мегузаронад. Ӯ соли 1947 ба мактаби миёнаи ба номи Энгельс дохил шуда, онро соли 1957 хатм менамояд. Онҳо дар оила як духтар ва чаҳор писар буданд. Пас аз марги падар тарбияи Шоҳмузаффар ба дӯши модар ва бародари калони Абдулҳай меафтад. Пас аз соле модар низ аз дунё мегузарад ва тарбияи Шоҳмузаффар пурра ба дасти бародарон меафтад.

Баъди хатми мактаби миёна (1957) ба факултаи таъриху филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи Ленин дохил мешавад ва онро соли 1962 хатм менамояд. Аз гуфтаҳои худи шоир бармеояд, ки чун ба шеъру рӯзноманигорӣ шавқ доштан шеъру мақолаҳояш дар ин айём дар матбуоти даврӣ чоп мегарданд. Заминаҳои мустаҳкаме, ки шоирро ба шеъру адабиёт дилчасп намудаанд, ин айём мебошад. Чунонки аз гуфтаҳои яке аз беҳтарин дӯстон ва ҳамсабақони шоир А. Саъдуллоев бармеояд *«… Шоҳмузаффар маҳбуби духтарони эҷодкори курси мо буд. Мазҳабшоҳ бошад, оғозгари ҳар гунна байтбараку базлагӯӣ ҳангоми дарс. Онҳо дарсҳоро ба зарурӣ, туфайлӣ ва беҳуда тақсим карда буданд. Ҳангоми дарсҳои беҳуда яке сатре навишта ба дигаре мефиристод. Варақ то охири дарс пушту рӯ аз факоию андарзи манзум пур мешуд…»* [8], дар вақти донишҷӯйӣ шавқу ҳаваси шоир ба шеър зиёд мегардад. Дар ин айём шеъру мақолаҳояш пайваста дар матбуоти даврӣ чоп мешуданд ва ин аст, ки баъди хатми донишгоҳ ӯро барои кор ба рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» (ҳоло Ҷумҳурият) даъват мекунанд. Дар ин рӯзнома ҳамчун ходим, мудири шуъбаи маданият, илм ва маишат, баъдҳо чун муҳаррири рӯзномаи «Роҳи Ленинӣ»-и вилояти Кӯлоб, дар вазифаҳои корманди масъули Идораи тарғиби адабиёти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, котиби масъули шуъбаи Иттифоқи нависандагон дар минтақаи Кӯлоб ва мудири шуъбаи назми нашрияи адабии «Садои шарқ» ва ниҳоят дар вазифаи сармуҳаррири рӯзномаи «Ҷумҳурият» кор карда, дар рушду инкишофи адабиёт, матбуот ва фарҳангу маънавияти тоҷик саҳми арзанда гузошт.

Ҳангоми дар Кӯлоб кор кардан борҳо аъзои Кумитаи вилоятии ҳизб, депутати Шӯрои вилоятии депутатҳои халқӣ (даъватҳои 10, 11, 12) интихоб мешавад. Раиси Иттифоқи журналистон ва раиси Ҷамъияти китобдӯстони вилояти Кӯлоб низ мегардад. Аз соли 1974 аъзои Иттифоқи нависандагон ва инчунин узви Правленияи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон интихоб мешавад. Аз соли 1992 то соли 2002 аъзои Кумитаи мукофотҳои давлатии Тоҷикистон ба номи устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ низ буд.

Аввалин шеъри Ш.Ёдгорӣ дар вақти мактабхонӣ соли 1956 ба табъ расидааст. Чи хеле ки дар боло қайд гардид, аз овонӣ донишҷӯйӣ шоир пайваста ҳамкориҳояшро бо матбуот ва радио мустаҳкам менамояд. Бо хабару мақолаҳояш баромад менамуд. Махсусан, шеърҳояш дар маҷаллаҳои «Садои шарқ», «Хорпуштак», «Занони Тоҷикистон» ва ғайра муттасил чоп мешуданд. Ҳамчунин дар ин солҳо чанде аз ашъори рангину

баландғояаш дар маҷмӯаҳои дастаҷамъии «Гулистони умед» (с.1962), «Мужда» (с.1963), «Наврӯзӣ» (с.1968), «Роҳи каҳкашон» (с.1974), «Шасти инқилоб» (с.1977) ва ғайра ба табъ мерасанд.

Мавзӯъҳои шеърӣ дар маҷмӯаҳои дастаҷамъии солҳои 60-70 боло зикргардида, ки бо қалами Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дар солҳои гуногуни ҳаёти ӯ нашр гардидаанд, дар васфи комсомолони давр, корнамоиҳои ҷавонони шоистаи даврони шоир, ки барои ободии Ватан муборизаҳои шадид бурдаанд ва меҳнату бунёдкорӣ фароҳам омадааст. Аммо чизи дигарро ин ҷо бояд таъкид кунем, ки «Шасти инқилоб» аз маҷмӯаҳои беҳтарини соли 1977 мебошад, ки шаст шеъри беҳтаринро дар худ ҷой кунонидааст. Ногуфта намонад, ки дар байни ин шеърҳо шеъри Шоҳмузаффар Ёдгорӣ низ мақом ва манзалати худро пайдо кардааст.

Гарчанде эҷодиёти шоир аз солҳои 60-уми асри гузашта шурӯъ шуда бошад ҳам, вале аввалин маҷмӯаи Шоҳмузаффар Ёдгорӣ соли 1970 бо номи «Як шоха гул» ба табъ расид. Ин маҷмӯа барои Шоҳмузаффар Ёдгорӣ чун нахустфарзанд боқадру қимат арзёбӣ мегардад. Шеърҳои офаридаи шоир пур аз ҳиссиёти баланд, пур аз ғурури ҷавонӣ, пур аз покизагӣ ва ҷавонмардӣ, пур аз вафодорӣ ва фидокорист. Чунонки дар шеъри «Умед» чунин менигорад:

Бори дигар бикушо чашм нигар,
Сурати кор ба чӣ фарҷом аст.
Он чӣ аз кошта бардоштаӣ,
Худ бичаш:
пухта ва ё ки хом аст [1, с.7].

Дар ин шеър шоир тамоми инсонҳоро ба доштани ахлоқи ҳамида, накӯкорӣ ва худдорӣ аз фиребу найранг дар ҳаққи инсони дигар даъват менамояд ва таъкид мекунад, ки дар ҳама кор бояд ҳушёр буд.

Дар аввалин маҷмӯаи шеър Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дар байни шоирон ва дӯстдорони шеър маҳбубият пайдо мекунад. Шеърҳои машҳури шоир, ки дар аввалин маҷмӯа ба дили хонанда фараҳмандиро пайдо мекунанд, ин «Суруди гулфурӯшӣ», «Асои пирӣ» ва ғайраҳо. Масалан, дар шеъри «Суруди гулфурӯшӣ», шоир аз хиромиданҳои маъшуқа ба шӯр омада, ба чидани гул ва таклифи маъшуқа ба гулчинӣ шурӯъ менамояд:

Биё, эй духтари хушрӯ,
Зи ман асло магардон рӯ,
Зи дасти Ёдгорӣ ҳам
Бигир бӯ кун, гули хушбӯ – [1, с.*47].*

Дар шеъри дигари маҷмӯа шоир ишқи покро дар муқобили ҳавою ҳаваси ҷавонӣ мегузорад ва меҳри ду дилдодаи ба пирӣ расидаро, ки дар ҳаёти пурбор ишқи онҳо тозаву пок нигоҳ дошта шудааст таблиғ мекунад, мисол меорад, ибрат медиҳад.

Андоз назар ба пиру кампир,
Андоз назар, бубин, сабақ гир.
Дар роҳ, нигар, чӣ сон равонанд.
Гӯё, ки ба ҳам чу ҷисму ҷонанд [1, с.33].

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ аз шоироне буд, ки баробари ҳаёт қадам мемонд, ба манзараҳои ҳаёти ҳаррӯза махсус диққат медод, мавзӯъҳои замонавӣ, образҳои нав ба навро дарёфт мекард ва пайваста маҳорати эҷодии худро такмил медод.

Ҳамин тавр, нахустмаҷмӯаи бо забони русӣ омодакардаи шоир таҳти унвони «Порог дехканина» (с.1977) дар Москва, дар нашрияи «Советский писатель» бо теъдоди калон аз чоп мебарояд ва ин шоири ҷавону боистеъдоди тоҷикро ба хонандаи умумииттифоқ шинос мекунад. Барои Шоҳмузаффар Ёдгорӣ оғози нек, идомаи нек ва шаҳомати нек дар ин давр фаро мерасад. Дар матбуоти даврӣ кору фаъолият намуда, дар яке аз рӯзномаҳои бонуфузи ҷумҳурӣ «Тоҷикистони советӣ» ифои вазифа менамуд ва ашъори мувофиқи табъу завқи хонанда ва давру замон пурмазмуну баландғоя чоп мекард. Маҷмӯаи шеърҳои «Як шоха гул» (с.1970), «Соҳили бахт» (1977), «Даргоҳи деҳқон» (с.1980), «Фарзандон» (с.1982), «Симои халқ» (с.1984), «Вохӯрии гуворо» (с.1985), «Ҳар тори мӯ вафоям» (с.1987), «Ишқи мо пири надорад» (с.1993), маҷмуаи очеркҳои «Сарбандакҳои сурх алвонҷ мехӯранд» (с.1985) ва ғайра пайи ҳам тӯли ин солҳо аз он қабил офаридаҳои Шоҳмузаффар Ёдгорӣ мебошанд, ки ба хонандаи хушзавқ бо як умеду самимияти

беандоза зиёд пешниҳод гардидаанд. Дар ҳақиқат ҳам шоир хонандаи хешро доштааст. Аз рӯзномаҳо бармеоянд, ки ба ҳар як маҷмуаи ба табърасидааш китобиёту андешаҳои хонандагон ва адабиётшиносон чоп мешуданд.

Дар бораи Шоҳмузаффар Ёдгорӣ як қатор мақолаҳои хурду калон дар матбуоти даврӣ чоп шудаанд, ки дар онҳо тарҷумаи ҳоли шоир мухтасаран баён ёфта, баъзе хусусиятҳои асарҳои ӯ аз назари тадқиқ гузаронида шудааст. Вале ҳанӯз асаре ба миён наомадааст, ки дар он шарҳи ҳоли ин шоири номии халқ ва хусусиятҳои эҷодии ӯ ба тафсил ва ҳартарафа аз назар гузаронида шуда бошад. Ҳанӯз ҷиҳатҳои хосси лирикаи шоир мавриди тадқиқ қарор нагирифтаанд, барои хусусиятҳои ғоявию бадеии достонҳои шоир ягон ишорае нарафтааст. Услуби бадеӣ ва бисёр масъалаҳои дигари ашъори Ш.Ёдгорӣ, аз як тараф бо адабиёти китобӣ ва аз тарафи дигар бо фольклор тадқиқоти пуррае гузаронида нашудааст. Ба кадом гурӯҳи шоирони халқӣ дохил шудани шоир низ муайян нашудааст. Ҳол он ки омӯхтани ин масъала аз чанд ҷиҳат ба аҳамияти хос молик аст.

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ шоирест, ки дар заминаи эҷодиёти даҳанакии халқ ба воя расида, ба майдони адабиёти китобӣ дохил шудааст ва дар асарҳои ӯ хусусиятҳои ин ду соҳаи бадеӣ ба ҳам омехта, ба таври васеъ акс ёфтаанд. Ба таври дигар гӯем, эҷодиёти ӯ барои муқаррар кардани робитаҳои даҳанакӣ ва хаттӣ, ки дар шароити муносибатҳои сотсиалистӣ хусусиятҳои тозаро дар бар гирифтаанд, аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ қариб дар ҳамаи жанрҳои адабӣ – ғазал, рубоӣ, дубайтӣ, мусаммат, манзумаву достонҳои драмавӣ, ҳикояву жанрҳои гуногуни драматургия қувваозмоӣ намудааст.

«Ҳар тори мӯ вафоям» аз маҷмӯаи шеърии дар солҳои гуногун эҷодкардаи Шоҳмузаффар Ёдгорӣ мебошад, ки ҷонбозии мардумро барои барқароркунии ҳукумати советӣ дар Тоҷикистон нишон дода, меҳнат, бародарии халқҳои онвақта ва дигаргуниҳои сарзамини Кӯлоби бостониро тараннум мекунад. Инчунин, дар ин маҷмӯа «Тир ба дили худ» достони драмавии шоир оварда шудааст, ки яке аз достонҳои машҳури шоир ҳисобида мешавад. Ҳоло мехоҳем дар хусуси мавзӯъ ва хусусияти шеърҳои шоир изҳори назар намоем.

Масалан, дар шеъри «Бар дӯш мекашӣ ту» шоир чунин менигорад.

Эй тифли саркаши ман, ҳамвор бигзар аз роҳ,
Гар пой мегузорӣ аз мӯр бош огоҳ.
Санге, ки дар ҷавонӣ аз даст бар хато рафт,
Бар сар занад туро боз он санг хоҳ-нохоҳ [4, с.3].

Фалсафаи ҳаётиро ба риштаи назм кашидани шоир бисёр ҷанбаи ҳикматӣ дорад ва дар ин шеър ин фалсафаро бо услуби хосси забони сода, ки ба ҳама фаҳмо бошад, ба қалам додаст. Мавзӯи ин шеър, ки бисту чаҳор сатрро дар бар мегирад, асосан андеша дар атрофии хулқу кирдор ва қадру манзалати инсон дар ҳаёт мебошад. Мазмун ва мавзӯи шеър панд аст, насиҳат аст ва огоҳнамоист. Шоир хуб дарк карда, ки ҷавононро мебояд дар ҷавонӣ ҳама унсурҳои инсониро бардошт кунанд, маърифатро дар ҷавонӣ бигиранд ва худро барои оянда тайёр намоянд. Чунончи дар ин шеър мебинем, ҳама хато аз ҷавонӣ сар мешавад, ҳама нокомиҳо,ки дар пири моро домангир хоҳад шуд аз ҷавонӣ бармеояд, ки шоир инро хуб дарк кардааст.

Чунонки қайд кардем, ҳама офаридаҳои Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дар мавзӯъҳои ишқи ӯ ба Ватан, модар, меҳри ӯ ба мардуми заҳматкаш, махсусан марди деҳқон, заминдор ва амсоли инҳо мебошад. Ӯ ҳама аз меҳр меофарад, ҳама дарди шоиронаи ӯст. Агар ба ашъори ӯ назар афканем мебинем, ки тамоми офаридаҳояш барои дӯстӣ, бародарӣ ва меҳру муҳаббати самими офарида шудаанд. Чунончи устоди бузурги мо А. Саъдуллоев яке аз муҳаққиқони арзандаест, ки дар бораи Шоҳмузаффар Ёдгорӣ ва умуман ашъори ӯ таваҷҷуҳи хосса доштааст, дар яке аз нигоштааш менависад: «*Шоҳмузаффар дар васфи диёр, одамони меҳнатқарини он, замини босаҳоват ва мулки раиятпарвар аз маҷмӯаи аввалин (1970) то ба ҳоло шеъру манзумаҳои зиёде сурудааст, ки як қисмашон чун таронаҳои дустдошта вирди забонҳо шуданд…..*» [9].

Воқеан аз гуфтаҳои боло ва таваҷҷуҳи мо бармеояд, ки шоир тамоми ашъори эҷоднамудаи худро ба мавзӯъҳои гуногуни ҳаёти бахшидааст. Дар ҳамин нигошта ҳамчунин А. Саъдулоев чунин мегӯяд: *«Шоҳмузаффар Ёдгорӣ, ки худ руидаи деҳаесст, дар*

домани қаторкӯҳҳои Ҳазрати Шоҳ, аз хурдӣ ба даст каланд, дарзаи ғандуму хирмани пурдони деҳқон ошноии наздик дошт. Чун ёди модар шолаҳои ғалла, найхуми хирманҷо, гулбуни баѓали сангҳо, полези пурнеъмат, гарди орди осёби обӣ, рӯйи сурхи нони гандуми кохӣ хотираи уро бод медоду шоир гоҳ аз илҳом, гоҳ аз дарди ҳичрон қалам ба даст мегирифт ва шеъру сатри мавзун тавлид мекард» [9].

Далели ин гуфтаҳо шеъри дар васфи деҳқон офаридаи шоир аст:

Бо ҳама ин хоксорӣ,
Бурдборӣ,
Бо ки ӯро ман баробар мекунам?
Аз замин,
Аз хоки гарми кишварам,
Аз гулу себаргаҳои навбаҳор.
Аз дару даргоҳи уву
Аз дили огоҳи ӯ
Ихлоси ӯ,
Имони ӯ
Нусхаи ӯро муқаррар мекунам [4, с.*45].*

Шоир, ки худ зодаи деҳот аст ва ба деҳқониву заҳмати деҳқон ошноӣ дорад, хуб дарк кардааст, ки ҳеҷ чиз ба заҳмати деҳқон баробар намешавад. Ин хислати марди деҳқон дар нигоштаи манзуми шоир хеле самимӣ ба қалам омадааст. Дар мушаххас гардонидани симои деҳқон шоир ба замин, хоки гарми кишвар, гулу себаргаҳои навбаҳор муроҷиат менамояд. Ҳатто дарду даргоҳи вай бӯйи замину неъмати хонро ба машом меоранд, ихлоси ӯ, имони ӯ ҳамеша ба ҷониби некӣ равона аст. Ӯ аст, ки заминҳо пурнеъматанд, ӯ аст, ки хурраму саодатмандист ва инро низ шоир дар шеъраш хуб ба қалам додаст.

Дар маҷмӯаҳои баъдинаи шоир, ки солҳои гуногуни ҳаёти ӯ ба табъ расидаанд, васфи деҳқон ҳамеша намоён аст, шоир ҳамеша деҳқонро дар ҳама кор, дар ҳама ҷо марди некдил, хушбин, заҳматкаш ва ободкори давру замон, билохира ҷасуру тавоно, ки ҳеҷ вақт аз ҳаёт норозӣ нест ба қалам додаст.

Дар дили чун чашма софат кина нест,
Нест он олуда аз гарде, хасе…[4, с.45].

Бояд гуфт, ки дар баёни шеърҳои офаридаи Шоҳмузаффар Ёдгорӣ, шеърҳое, ки дар васфи деҳқон офарида шудаанд, хеле зиёданд ва онҳо дар навбати худ, ашъори шоирро ранги дигар мебахшанд. Махсусан, маҷмӯаи «Даргоҳи деҳқон» (1980) аз он қабил ашъори шоир аст, ки ҳама шеърҳои дар ин маҷмӯа нигошташуда, аз серию пурӣ, рӯсурхии одамон аз файзи марди деҳқон мебошад.

Чунончи:

Зиндагӣ дорад аз ӯ ранги дигар,
Рӯйи сурхи мо ҳаме аз дасти ӯст.
Некрӯзию баландиҳои мо
Аз сари пасти ҳамин марди накӯст [2, с.19].

Умуман, ашъори пурбарори Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дар солҳои Шӯравӣ таровату нигоштаҳои ҷолиберо дар худ таҷассум кардаанд. Шоҳмузаффар Ёдгорӣ тавонист, ки бо ашъори нав ба нави худ дар байни шоирони маъруфи давр ҷойи худро дошта бошад. Ҳама муваффақиятҳои шоир аз он ҷиҳат ба назари мо даст додаанд, ки шеърҳои ӯ натиҷаи тааммуқи офаридаи шоирона дар сари ҳодисот ва муҳимоти зиндагии инсон буда, ҳосили ҳиссу андешаи шоиронаи ӯянд. Маҷмӯаҳои дар даврони Шӯравӣ эҷодкардаи шоир ин «Як шоха гул», «Соҳили бахт», «Даргоҳи деҳқон», «Фарзандон», «Симои халқ», маҷмӯаи очеркҳои «Сарбандакҳои сурх алвонҷ мехӯранд», «Вохӯрии гуворо», «Ҳар тори мӯ вафоям» ва ғ. мебошанд.

Агар ба ашъори Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дар солҳои истиқлолият назар андозем, бурдборӣ ва муваффақиятҳои шоиронаи ӯро на танҳо дар шеър, балки дар тамоми жанрҳои адабӣ мебинем. Бо вуҷуди ашъори зиёди шеърӣ дар ин давр шоир дар наср низ навиштаҳои мондагор дорад.

Аз маҷмӯаҳои шеърии замони истиқлолияти шоир достони драмавии «Ишқи мо пирӣ надорад» (1993), маҷмӯаҳои шеърии «Ҳеҷ кас монанди ман дилдода нест» (2002), «Маро бо чашми дил бинед» (2005), «Бачаҳо месароем» (2006) мебошанд.

Шеърҳои офаридаи шоир дар ин давра, ки бо забони тозаву оммафаҳм навишта шуда, бо таъбиру ибораҳои халқӣ ороиш ёфтаанд, аз ғояҳои худшиносӣ, ифтихори ватандориву миллӣ саршор мебошанд.

Аз байни ин маҷмӯаҳои шеърӣ «Ҳеҷ кас монанди ман дилдода нест», шоир будани Шоҳмузаффар Ёдгориро бори дигар ба ҳамагон ошно намудааст. Дар ин маҷмӯа шеърҳои даврони гуногуни ҳаёти шоир ҷой карда шудаанд, ки номи китоб аз ин шаҳодат медиҳад: *«Худи номи китоб бозгӯи муроду мақсади шоир аст. Бале, ӯ воқеан ҳам дилдода аст, дилдодаи инсонҳои покдилу ботинан зебо, ошиқони ҳақиқиву ҷонфидои маҳбуба, ватанхоҳу ватандӯст, духтарони боиффату ҷавонони ғаюру пуртамкин»* [5]. Ин маҷмӯа барои аҳли илму адаб ҳамчун гулчине аз гулзори боғи ашъори лирикӣ ва достонҳои ба он воридгардидаи шоир офарида шуда, бори дигар завқи баланди шоирӣ доштани Шоҳмузаффар Ёдгориро нишон медиҳад. Дӯстдорони асарҳо ва ашъори муҳаббатомези шоир ҳангоми сафҳагардонии китоби мазкур аз шеъри аввалини маҷмӯаи асарҳои дар ин китоб воридгардида «Тоҷикистон» метавонанд нек ҳадс зананд, ки муаллифи он чи гуна шеърҳоеро барои хонандагони худ эҳдо намудааст. Доираи дарбаргирии мавзӯъҳои шеъру достонҳои китоби мазкур, дар айни замон худ гувоҳии он мебошанд, ки шоир офаридаҳои беҳтарин ва муассиртарини тӯли даҳсолаҳо сурудаи худро ба маърази муҳокимаи аҳли нақд гузоштааст.

Дар бораи китоби мазкур тақризи Саидҷаъфаров Ш. ва Қаландаров А. таҳти унвони «Суханварест хушсалиқа ва покизарӯзгор» ба қалам омадааст. Муҳақиқон асарро ба риштаи таҳлил кашида чунин баҳогузорӣ намуданд: *«Бидуни шубҳа, муҳтавои шеърҳои лирикии Шоҳмузаффар Ёдгорӣ мавқеи иҷтимоӣ, фалсафӣ ва адабии қаҳрамони лирикиро, ки шоир ва дарди шоир аст, дар худ мунъакис сохтааст»* [7]. Маҳорати баланди шоирии Шоҳмузаффар Ёдгориро ба назар гирифта ва чун шахси таҷрибаи бою ғанидошта ба қалам медиҳанд ва чунин менигоранд: «Тибқи мутолиаи шеърҳои китоби *«Ҳеҷ кас монанди ман дилдода нест», равшан маълум мегардад, ки муаллифи шеърҳо шахси таҷрибадида, ба ҷаҳонбинии ҳозиразамон, илми фалсафаи гузаштаву муосир муҳит гардида ва эҳсосоти баланди ватандӯстона дорад»* [7].

Чунончи:

То нафас боқист гулпарвар шавед,
Хушдилу хушрӯву барнотар шавед.
Ҳар саҳар дар шабнами гулҳои тар,
Рӯй моледу саропо тар шавед [5, с.13].

Мазмун ва ғояҳои асосии ин маҷмуа ишқ ва паҳлуҳои мухталифи ин ҳиссиёти наҷиби инсонӣ мебошад. Дар шеъри «Гар бигӯям» шоир ошиқ будани худро ҳамчун дилдодае тасаввур кардааст, ки мислашро пайдо кардан хеле душвор аст.

Ҳеҷ кас монанди ман овора нест,
Ҳеҷ кас монанди ман дилдода нест.
Ҳеҷ кас дар ишқи ёре инчунин,
Мӯ ба мӯву ҷо ба ҷо афтода нест [5, с.31].

Зиёда аз ин образи мазкур бо самимият, дилбастагӣ ва эҳсосмандии худ ба рағми он ҳама бераҳмиву ҷафокориҳои маъшуқ хонандаро ба ҳаяҷон меорад. Дар мисраи дигар мефармояд:

Гар бигӯям васфи ишқи хешро,
Раҳ ба раҳ гул мешукуфад роҳи ман.
Раҳ ба раҳ мурғон муборак мекунанд,
Мераванд аз хештан ҳамроҳи ман [5, с.31].

Образи марказии ишқияҳои Шоҳмузаффар Ёдгорӣ маъшуқи пурнозу мағрур, бепарво, сангдилу бешафқат, вале бо вуҷуди ҳамаи ин дастрас ва комбахши ошиқ аст, ки инро яке аз ҷиҳатҳои хосси образи маъшуқ дар ашъори лирикии шоир қайд кардан мумкин аст.

Кина бар ту намекунам ҳаргиз,
Кина бар дил бувад, маро ҷонам.
Мешавам боз дар барат хурсанд,
Бо яке бӯса қасд бистонам [5, с.27].

Бояд гуфт, ки образи зан – модар, хоҳар, зан дар ашъори Шоҳмузаффар Ёдгорӣ бо як меҳри ҷавонмардӣ ва дӯстори зан будан, ҳамеша рӯйи қалам омадааст. Умуман, образи зан аз мавзӯъҳои ҷовидонаи адабиёти ҷаҳон буда, зан дар тафаккури бадеию эстетикӣ ва урфии адабиёти муосири тоҷик мақоми гуногун дорад. Мақоми гуногун доштани зан, ин ҳамчун модар, хоҳар, зан ва маъшуқа будани он дар адабиёт мақом гирифтааст. Вале модар чи дар адабиёти классикии тоҷик ва чи дар адабиёти муосир аз қадим мақоми баланд ва устувору арзанда дорад.

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ, пеш аз ҳама, дар ашъори худ зан-шахсеро медонад, ки тамоми хулқу атвораш барои зиндагӣ, барои ободии он ва бахти худ равона гардидааст:

Зан намегиряд барои бахти худ,
Зан наменолад барои тахти худ.
Санг ояд бар сараш дилтанг нест,
Мекунад тоқат ба рӯзи сахти худ [5, с.15].

Бо вуҷуди ин ҳама нокомиҳо, ки зан дар зиндагӣ мебинад, барои муҳаббати худ, барои номусу нанги хеш мубориза мебарад ва дар охир гирён мешавад, ки инро шоир аз таҷрибаи зиндагӣ бошад, ки хуб ба қалам додааст.

Зан ба марди бошараф ҷон мешавад,
Дар муҳаббат сахтпаймон мешавад.
Лек пеши нангу номуси ҷаҳон,
Аз гуноҳи мард гирён мешавад [5, с.15].

Дар сатри дигар занро чунон тасвир намудааст, ки ҳатто марг дар ҳусни зан оҷиз мемонад ва ҳатто аз ҳусну малоҳате, ки зан дорад, аз номуси поку виҷдони ҷаҳонгираш марг мемирад.

Марг оҷиз аст пеши рӯйи зан,
Марг мемирад ба як абрӯи зан.
Зан агар аз ғам кушояд мӯйи худ,
Тор мегардад ҷаҳон чун мӯйи зан [5, с.15].

Ватани соҳибистиқлоли Тоҷикистон сарчашмаи асосии парвози мурғи илҳом ва равнақу ривоҷи эҷодиёти Шоҳмузаффар Ёдгорӣ ҳам буд. Васфи Тоҷикистони азиз, ифтихор аз тамоми халқи он дар мероси адабии шоир мавқеи хеле калонро ишғол мекунад. Чунонки дарёҳои файзбахши Ватани маҳбубамон аз куҳҳои осмонбӯс ибтидо гирифта, дар ниҳояти ҷараёни худ ҳамдами баҳру уқёнусҳои азим мегардиданд, ашъори Шоҳмузаффар Ёдгорӣ аз ситоиши Ватан сар шуда, бо савганди садоқат ба ёру диёр интиҳо ёфтааст. Дар тадқиқотҳои на он қадар зиёд, ки оиди ҳаёт ва эҷодиёти Шоҳмузаффар Ёдгорӣ таълиф шудаанд, дар хусуси мавзӯъ ва ғояҳои ватанхоҳонаи ашъори шоир фикру андешаҳои муфид баён шуда бошанд ҳам, масъалаи мазкур яклухт ва ба таври конкрет омӯхта нашудааст. Ҳоло он ки дилбастаги ба Ватан ва тараннуми сифатҳои он яке аз мавзӯъҳои марказии эҷодиёти Шоҳмузаффар Ёдгорӣ буда, тамоми мавзӯъҳои дигари осори адабии шоир ибтидои худро аз ҳамин гирифтаанд.

Дар аввалин шеърҳои Шоҳмузаффар Ёдгорӣ оид ба Ватан яке аз муҳимтарин хусусиятҳои эҷодиёти адиби ҷӯянда ва навпардоз ифода ёфтааст.

Яке аз беҳтарин шеърҳои дар васфи Ватан офаридаи шоир, инҳо «Тоҷик», «Ватан», «Халқи ман» «Бо ту зебад» ва ғайраҳо мебошанд.

Дар шеъри «Ватан» шоир ташбеҳу тавсифҳое истифода кардааст, ки ватанро ҳамчун мерос аз гузаштагони хеш ва халқ мондагор тасвир мекунад.

Ин замину ин чаман,
Ин ҳаёту ин Ватан,
Бошад ба ҷон баробар
Чун мероси халқи ман [3, с.5].

Дар сатри дигар шоир дӯст доштани ватанро аз номус доштан ба он тасвир мекунад ва чун нохуну пӯст бояд бо Ватан часпида бошем, ба қалам медиҳад.

Ҳар кас, ки дорад номус,
Кишварашро дорад дӯст,
Мо ба кишвар пайвандем,
Монанди нохуну пӯст [3, с.5].

Дар шеъри «Бо ту зебад» шоир Ватанро маҳбуби худ хонда, аз тамоми олам зебову маҳбуб медонад ва обашро ҳамчу хуну кӯҳашро пайкари худ меҳисобад.

Тоҷикистон, кишвари маҳбуби ман,
Аз тамоми рӯйи олам хуби ман,
Ҳаст обат хуну кӯҳат пайкарам,
Ҳар гиёҳу гул, ки дорӣ, дилбарам [5, с.69].

Мавзӯи дигаре, ки дар замони истиқлолият таваҷҷуҳи шоирро ба худ кашидааст, забондорӣ ва пос доштани ин неъмати бебаҳо, ишқ, ҳаётдӯстӣ, озодандешӣ, андешаи риндонаву фалсафӣ ва тасвири баҳорӣ зебо ва наврӯз мебошад. Шоир дар ҳама навиштаҳояш чи назм ва чи наср аз тамоми нозукиҳои забон истифода бурдааст. Ин аст, ки ҳамеша дар васфи забон ва пос доштани он кӯшидааст. Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дар шеърҳои ба мавзӯи забон бахшидааш ҳамеша аз забони модарӣ ҳимоят карданро ёдрас мекунад, ҳатто гумкардагони забонро хоин меҳисобад.

Забони модарӣ беҳтар бидонед,
Ба дунёи ҳунарҳо сар бидонед.
Забонгумкардагони шаҳри худро
Хиёнаткардаи модар бидонед [5, с.92].

Маълум аст, ки шоир аз таърих ва фарҳанги забони хеш ба хуби огаҳӣ дорад, ҷовидон будани забони худро дарк кардааст ва ба ин минвол бою ғанӣ будани онро фаҳмониданӣ мешавад.

Ҳамеша то ҷаҳҳон асту ҷаҳон аст,
Забони миллати ман ҷовидон аст,
Агар тоҷик модар мепарастад,
Забонаш ҳам забон асту забон аст [5, с.92].

Дар адабиёти классикӣ забондонӣ ва маърифати сухандониро бузургони мо ҳамеша калиди ҳама орзуҳо ҳисоб мекарданд ва дар замони мо низ, ки Шоҳмузаффар Ёдгорӣ зистааст, хуб дарк кардааст, ки забондонӣ ҷаҳондонии ҳақиқӣ буда, ҷаҳонбинии инсонро васеъ мегардонад ва калиди ҳама мушкилиро осон мегардонад.

Забондонӣ ҷаҳондонист, медон,
Тавоноӣ забондонист, медон.
Ҳар он кас, ки забон донад, бидонад,
Калиди мушкилосонист, медон [5, с.92]

Ба фикри мо дар ин ҷо аз хусуси шеърҳои кӯдаконаи Шоҳмузаффар Ёдгорӣ сухан кардан, аз рӯйи адолат хоҳад буд. Чунки шеърҳои офаридаи ин шоири ширинкалом барои насли наврас бисёр ҷанбаи таълимӣ ва маърифатпарвариро таҷассум мекунад. Дар тамоми фаъолияти эҷодиаш шоир ҳамеша дар васфи кӯдакон шеърҳо офаридааст. Дар тамоми маҷмӯаҳои шеърии Шоҳмузаффар Ёдгорӣ ин гуна шеърҳоро вохӯрдан мумкин аст. Шеърҳои машҳури шоир дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ барои кӯдакон «Духтари хона», «Бачаи гапгир», «Шири саҳарӣ», «Шеъри кӯдакӣ» ва ғайраҳо мебошад.

Шеърҳои муваффақи Шоҳмузаффар Ёдгорӣ барои кӯдакон ин фасли дигари шоир аст, ки дар китоби «Маро бо чашми дил бинед» бо номи «Бачаҳо месароем» ё худ «Эмомалӣ бобои мост» соли 2005 нашр гардид. Инро метавон туҳфае ба хурдтаракон номид, ки аз 9 шеър иборат мебошад. Ин шумораи шеър, албатта, нисбат ба дигар шеърҳои шоир, ки дар маҷмуаҳои гуногун дар давраи Шӯравӣ нашр кардааст ночиз аст, аммо худи ин нишон медиҳад, ки барои Шоҳмузаффар Ёдгорӣ миқдор не, балки сифати шеърҳо аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

«Бачаҳо месароем» ё худ «Эмомалӣ бобои мост» - ро муваффақияти эҷодии шоир ва умуман назми адабиёти тоҷик барои хурдтаракон ҳисоб кунем ҳам, ба ақидаи мо, хатое намекунем. Шеърҳои ӯ аз бисёр ҷиҳат ба он талаботе, ки имрӯз дар назди адабиёти бачагона гузошта мешавад, ҷавоб дода метавонад.

Шоир ба воситаи шеъри «Фарзанди бобои навем» васфи Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмонро менамояд, ки аз овони хурдсоли чун шахси некном, ободкор, соябон ва роҳнамои миллати тоҷик буданро ба кӯдакон меомӯзонад.

Бо роҳи дигар меравем,
Бо амри кишвар меравем,
Ҳамроҳи сарвар меравем –

Эмомалӣ сарбони мост,
Бобои ҷонуҷони мост [6, с.97].

Ё худ:

Мо насли дунёи навем…
…Эмомалӣ ҳамроҳи мост,
Бобои дардогоҳи мост [6, с.97].

Дар офаридаҳои шеърҳои ин фасл шоир эътиқод ба Президент, боварӣ ба Президентро ба кӯдакон аз даврони хурдсолӣ таблиғ кардан мехоҳад ва ин аст, ки мегӯяд: *«Эътиқод ба Президент – ин эътиқод ба бузургии Ватан, васфи Президент – ин васфи шаҳомати Ватан, эътимод ва боварӣ ба Президент – ин эътимод ва боварӣ ба тавоноии Ватан аст» [6, с.96].* Шоир кӯшиш кардааст, ки ин фаҳмишро аз даврони кӯдакӣ ба хурдсолон дарак бидиҳад ва онҳоро ба роҳи дурусти ватанхоҳиву ватанпарварӣ ва шинохти шахсияти Президент ошно бигардонад: *«Бисёр мехоҳам, ки ин эҳсосот ба инсон аз овони кӯдакиаш парварида шавад»* [6, с.96].

Шоир кӯшиш кардааст, ки шеърҳояш ба Президент, ба Ватан, ба падару модар, ба зебоиҳои табиат ва ҳаёт меҳру шафқат ба вуҷуд оваранд, завқи бадеии бачагонро вусъат диҳанд. Ӯ ин корро, пеш аз ҳама, бо роҳи тасвири шавқовару дилчаспи инсон ва хислатҳои он анҷом додааст. Дар шеърҳои ӯ падару модар, хоҳару бобо, холаву додо, Заринаву Нилуфар барин духтаракони хурдсол мавриди тасвир қарор гирифтаанд. Худи сарлавҳаҳои шеърҳо мавзӯъҳои асосии назми Шоҳмузаффар Ёдгориро барои бачагон ба хуби акс мекунанд: «Мо барои Тоҷикистон», «Мекунад бобои мо парвои мо», «Зеби ватан гул мекунем», «Падарро ҷанг макун», «Анӯшаҷон меояд» ва ғайра. Шоир дар ҳар як шеъри худ ягон хислати махсуси инсониро муҷассам мекунад ва бо ҷидду ҷаҳд саъй мекунад, ки дар тасвири инсон сухани тозае гӯяд. Ӯ нағз медонад, ки инсонро барои кӯдакон чӣ тарз, бо чӣ суханҳо, бо кадом оҳанг тасвир кардан лозим аст, то ки ҳиссиёти инсондӯстии бачагон, меҳру эҳтироми онҳо ба инсон қувват гирад ва инкишоф ёбад. Ӯ барои ин тавсифу ташбеҳҳое пайдо мекунад, ки ҷилову обу ранги ба худ хоссе доранд ва фазилатҳои инсонро басо барҷаста ба пеши назар меоваранд.

Дар шеъри «Анӯшаҷон меояд» як олам ҳиссиёт ва меҳру муҳаббат ифода ёфтааст. Баромади офтоб, хестани кӯдакон аз хоб, ки ба дилҳо суруру фараҳ мебахшад тасвирҳои ҷолиби шоиронаанд. Дар ин шеър шоир омадани Анӯшаи хурдсолро, ки ба дидорбинӣ ва меҳмонӣ меояд, тасвир карда, беқарорӣ ва дидорбинии кӯдаконаро нишон медиҳад, ки аз ин тифлакон як ҷаҳон маънӣ мебардоранд.

Вақте баромад офтоб,
Вақте, ки хестем аз хоб,
Телефони бобомон,
Хабар овард аз Кӯлоб –
Анӯшаҷон меояд,
Гули гулон меояд [6, с.103].

Фаъолияти эҷодии Шоҳмузаффар Ёдгорӣ бо тарҷумаи шеър низ бою рангин мегардад. Ӯ достонӣ «Сабақи аввалин» ва шеърҳои зиёди Яқуб Колас, бисёр ашъори О. Туманян, Қ. Кулиев, М. Ҷалил, Э. Охунова, А. Исаакян, А. Далчев, Б. Божилов, Файз А. И. Сафаралӣ ва дигар адибонро ба забони тоҷикӣ гардонидааст, ки онҳо аз табъу завқи баланди мутарҷим будани шоир гувоҳӣ медиҳанд.

Мавқеъ доштани достон дар ашъори Шоҳмузаффар Ёдгорӣ боз ҳам офаридаҳои ӯро ранги дигар мебахшанд. Таъкид менамоем, ки шоир танҳо бо ашъори ҷудогона маҳдуд нашудааст. Ҳам шеър таълиф мекард, ҳам ба эҷоди достону асарҳои калони манзуми драмавӣ даст мезад. Аввалин достони драмавии ӯ, ки шоир онро соли 1977 таълиф кардааст, «Захм » аст ва онро соли 1980 дар маҷмӯаи ашъори «Даргоҳи деҳқон» чоп кунондааст. «Захм» драмаест, ки саропо эътироз асту дардҳои ҷомеа. Мавзӯи асосии достон нишон додани симои модари фарзандгумкарда ва занҳои бешавҳар, ки шавҳарони худро дар натиҷаи ҷанги хонумонсӯзи фашистӣ аз даст додаанд, мебошад. Достони «Захм», пеш аз ҳама, идеяи бахту саодат ва озодии халқи мазлумро тарғиб мекунад. Шоир ба воситаи ин достон нишон доданӣ мешавад, ки дар роҳи ёфтани бахту саодат халқи мазлуми тоҷик асрҳои аср чи қадар фарзандони худро аз даст додааст, вале ба ёфтани он бахту саодат, дар охир фоҷеаи нангине доманагири ин ҳама бадбахтиҳо мегардад.

Тӯли солҳои эҷодӣ шоир боз достонҳои хеле калону пурмазмуни «Ман барои ҳамаам», «Фарзандон», «Рози ҷангал» ва достони хеле калони драмавиеро таҳти унвони «Тир ба дили худ» (с.1986) эҷод кардааст. Ин достон тоҷикро ба дарки ҳақиқати ҳаёти ба ном инқилобиаш ва номуси миллиаш водор менамояд.

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дорандаи Ҷоизаи адабии ба номи устод Айнӣ мебошад. Ва мавсуф моҳи августи соли 2009 дар натиҷаи беморӣ дар беморхонаи «Қарияи боло» аз олам даргузашт.

А Д А Б И Ё Т

1. Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. Як шоха гул [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 78 с.
2. Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. Даргоҳи деҳқон [Матн]: Шеър. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 117 с.
3. Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. Вохӯрии гуворо [Матн]: Шеър. – Душанбе: Маориф, 1985. – 64 с.
4. Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. Ҳар тори мӯ вафоям [Матн]: Шеър. – Душанбе: Адиб, 1987. – 143 с.
5. Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. Ҳеҷ кас монанди ман дилдода нест [Матн]: Шеър. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 150 с.
6. Шоҳмузаффар Ёдгорӣ. Маро бо чашми дил бинед [Матн]: Шеър. – Душанбе: Адиб, 2005. – 264 с.
7. Сайдҷаъфаров, Ш. Суханварест хушсалиқа ва покизарӯзгор [Матн] / Ш. Сайдҷаъфаров, А. Қаландаров // Оламу одам. – 2004. – 17 июн, №12.
8. Саъдуллоев, А. Адиби бедағдаға [Матн] / А. Саъдуллоев // Адабиёт ва санъат. – 2009. – 17 сентябр №38 (1489).
9. Саъдуллоев, А. Дар авсофи рӯзирасон [Матн] / А. Саъдуллоев // Садои мардум. – 2000. – 12 апрел №28 (1200).

ЧАНД СУХАН ОИД БА ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ ШОҲМУЗАФФАР ЁДГОРӢ

Шоҳмузаффар Ёдгорӣ – шоир, носир ва рӯзноманигори варзида мебошад. Аз ин рӯ, он чи дар назму наср ин адиби зебобаён офаридааст, сазовори амиқ омӯхтан ва таҳлилу таблиғ намудан аст. Шоҳмузаффар Ёдгорӣ қариб дар ҳамаи жанрҳои адабӣ – ғазал, рубоӣ, дубайтӣ, мусаммат, манзумаву достонҳои драмавӣ, ҳикояву жанрҳои гуногуни драматургия қувваозмоӣ намудааст. Илова бар ин, дар бораи Шоҳмузаффар Ёдгорӣ як қатор мақолаҳои хурду бузург дар матбуоти даврӣ чоп шудаанд, ки дар онҳо тарҷумаи ҳоли шоир мухтасаран баён ёфта, баъзе хусусиятҳои асарҳои ӯ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Вале ҳанӯз асаре ба миён наомадааст, ки дар он шарҳи ҳоли ин шоири номдор ва хусусиятҳои эҷодии ӯ ба тафсил ва ҳаматарафа омӯхта шуда бошанд. Ҳанӯз чиҳатҳои хосси лирикаи шоир мавриди таҳқиқ қарор нагирифтаанд ва дар бораи хусусиятҳои ғоявию бадеии достонҳои шоир ягон ишорае ҳам нашудааст. Доир ба услуби бадеӣ ва бисёр масъалаҳои дигари ашъори Ш.Ёдгорӣ, аз як тараф бо адабиёти китобӣ ва аз тарафи дигар бо фолклор, тадқиқоти пуррае гузаронида нашудааст. Ба кадом гурӯҳи шоирони халқӣ дохил шудани шоир низ муайян нашудааст. Ҳол он ки омӯхтани ин масъала аз чанд ҷиҳат ба аҳамияти хос молик аст. Шоҳмузаффар Ёдгорӣ шоирест, ки дар заминаи эҷодиёти даҳанакии халқ ба воя расида, ба майдони адабиёти китобӣ дохил шудааст ва дар асарҳои ӯ хусусиятҳои ин ду соҳаи бадеӣ бо ҳам омехта ва ба таври васеъ акс ёфтаанд. Ба таври дигар гӯем, эҷодиёти ӯ барои муайян кардани робитаҳои даҳанакӣ ва хаттӣ, ки дар шароити муносибатҳои сотсиалистӣ хусусиятҳои тозаро дар бар гирифтаанд, аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Аз ин рӯ, дар ин мақола муаллиф кӯшидааст, ки назаре ба осори адиб намуда, онҳоро аз рӯйи мавзӯъ ва жанр дастабандӣ намояд ва ба ин васила роҳи зиндагӣ ва эҷодии шоирро муайян кунад.

Калимаҳои калидӣ: Ёдгорӣ, шоир, носир, назм, шеър, маҷмӯа, фалсафа, деҳқон, истиқлолият, ишқ, зан, модар, Ватан.

НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ ШОҲМУЗАФФАРА ЁДГОРИ

Шохмузаффар Ёдгори – поэт, прозаик и талантливый журналист. Следовательно, поэзия и проза этого писателя достойны тщательного изучения, анализа и пропаганды. Шохмузаффар Ёдгори проверил свои силы почти во всех литературных жанрах, таких как лирическое стихотворение, рубаи (четверостишие), дубайти (вид четверостишие), мусаммат (лирико-философские стихи, каждая строка которых, за исключением последней, рифмуются между собой), поэтическое произведение и драматические эпосы, другие рассказы и жанры. Кроме того, Шохмузаффара Ёдгори опубликовались ряд больших и маленьких статей в периодической прессе, в которых кратко описывалась биография поэта и некоторые особенности его произведений изучены в исследовательской точки зрения. Но до сих пор не было исследования, в котором биография этого знаменитого народного поэта и особенности его творчества рассмотрены детально и всесторонне. Специфические особенности лирики поэта и его идейные и художественные особенности произведений поэта не были изучены. Художественный метод и многие другие вопросы, касающиеся поэзии Шохмузаффара Ёдгори не были изучены полност как литературные так и фольклорные особенности. А также, в какую группу народных поэтов его можно включить до сих пор не определено. Тем не менее изучение данных вопросов считается важным. Шохмузаффар Ёдгори поэт, который в своём творчестве сочетал особенности народного словесного творчества книжной литературы. Его творчество имеет первостепенное значение для определения устного и письменного стиля речи. В данной статье автор стремится изучить произведения писателя, сгруппировав их по теме и жанру и таким образом определить жизненный и творческий путь поэта.

Ключевые слова: Ёдгори, поэт, прозаик, поэзия, стихотворение, сборник, философия, дехканин (фермер), независимость, любовь, женщина, мать, Родина.

SOME WORDS ABOUT LIFE AND CREATIVE WORK OF SHOHMUZAFFAR YODGORIE'S

Shohmuzaffar Yodgorie – is a poet, prose-writer and talented journalist. Therefore, poetry and prose of this eloquent writer are worthy for intensive study, analyze and propaganda. Shohmuzaffar Yodgorie tested his power almost in all literary genres, such as – lyric, rubai (quatrain), dubayti (kind of quatrains), musammat (lyric-philosophical poetry, each line of which has the exclusion of the last rhythms between itself), dramatic stories, short stories and varied of dramatic composition's genres. In addition, there are numerous articles about Shohmuzaffar Yodgorie published in periodical press which is briefly talks about poet's biography and some characteristic of his works, that's examined by research works. But there is no any works, which is examined shortly and thoroughly on them about biography of this famous people's poet and characteristics of his creative works till now. Yet, there is no any intensive study about specific feature of poet's lyric and no any notes for the characteristic features of ideological and artistic of poet's poems. The method of artistic and another poetry works of Shohmuzaffar Yodgorie did not studied completely from one side to literature and from another side with folklore. And, also, to which group of people's poets includes poet – Shohmuzaffar Yodgorie, stil not determined. Meanwhile, study of this work is significant from many parts. Shohmuzaffar Yodgorie is poet, which grew up in folklore foundation, entered of literature's field and in his works widely reflected characteristics of two mixtures artistic fields. If to tell with another part, his creative works for the ascertaining of oral and written relation, has paramount importance which is includes a new characteristics in socialist relationships. Therefore, author of the article aims at study of the writer's works having grouped them on subjects and genre and so to determine method of life and creative work of the writer.

Key words: Yodgorie, poet, prose-writer, poesy, poem, collection, philosophy, dehqan (farmer), independence, love, woman, mother, Homeland.

Сведения об авторе: ***Зафари Гулмурод*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025. E-mail: **Zafar-zafar-01@mail.ru**. Телефон: **(+992) 985-30-00-55; 987-21-27-27**

Information about the author: ***Safari Gulmurod*** – Tajik national University, candidate of the Department of theory and modern Persian-Tajik literature of the faculty of Philology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. E-mail: **Zafar-zafar-01@mail.ru**. Tel: **(+992) 985-30-00-55; 987-21-27-27**

УДК: 891.550(091)

АЗ ТАЪРИХИ МАТНҲОИ ЧОПИИ ҚИСМИ ДУЮМИ «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНӢ

Шамшоди Ҷ.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

«Ёддоштҳо» аз шоҳкориҳои устод С. Айнӣ буда, ба забонҳои гуногуни дунё тарҷума ва ба хазинаи тиллоии адабиёти ҷаҳон дохил шудааст. Аз ин аст, ки таърихи эҷод, мазмуну мундариҷа, луғат, услуби баён, хуллас ҳама паҳлуҳои ин асар диққати аҳли илмро дар давоми солҳои зиёд ҷалб карда меояд. Бо вуҷуди ин, дар ин майдон ҳанӯз ҷойи кор бисёр аст.

Яке аз масъалаҳои тадқиқталаб шарҳу муқобалаи матнҳои чопии он мебошад. Мо дар ин мақола дар назди худ ҳамин масъалаи муҳимро дар мисоли қисми II «Ёддоштҳо» гузоштаем.

Зарурати ҳалли ин масъаларо олимони адабиётшинос ва бахусус матншинос борҳо таъкид кардаанд. Дар боби барқарории матни дурусти осори устод Айнӣ заҳматҳо ва хизматҳои матншинос Аламхон Кӯчаров хеле зиёд мебошад.

Ҳарчанд, ки матншиносии тоҷик, умуман матншиносии осори устод Айнӣ, таърихчае дорад, вале то имрӯз оид ба таърихи матни «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ тадқиқоти комили илмӣ вуҷуд надорад. Ва мо тасмим гирифтем, ки дар ин мақола мухтасар матнҳои чопии қисми дуюми ин асарро мавриди омӯзиш қарор диҳем. Зеро ба гуфти адабиётшинос Муҳаммадҷон Шакурӣ, «он нақшае, ки нависанда дар вақти сар кардани таълифи «Ёддоштҳо» тартиб дода буд, дар давоми кор дигар шудааст» [17, с.12]. Ва баъди чоп ва дастраси хонанда гардидан таҳрири минбаъдаро низ аз сар гузаронидааст.

Қисми дуюми «Ёддоштҳо» бори аввал қисман дар маҷаллаи «Шарқи сурх» (ҳоло «Садои Шарқ») соли 1948 дар шумораҳои 7 (саҳ. 10-15) ва 8 (саҳ. 9-18) чоп шудааст. Устод Айнӣ ин қисми асарро пеш аз ба маҷалла супоридан ду маротиба таҳрир кардааст. «Таҳрири якуми қисми дувуми «Ёддоштҳо» тамом шуд, - қайд кардааст устод Айнӣ дар мактуб ба Ҷалол Икромӣ аз 12 декабри соли 1948, - акнун дубора кор карда истодам. Қисми дувум, назар ба фикри худам, нисбат ба қисми аввал дурусттар мебарояд» [16, с.71].

Дар маҷалла аз 31 боб ҳамагӣ панҷ боб – бобҳои «Дар рӯзҳои охирине, ки дар мадрасаи Мири Араб будам», «Кафшпешмонии ҳазрати Хоҷа Ӯбон», «Духтари ноком», «Ба офтоби оламтоб» ва «Саргузашти саросар дарду алами духтари ноком» дарҷ гардидааст.

Агар бобҳои дар маҷалла чоп шударо ба матнҳои китобӣ дар назар гирем, тағйирот дар қисми дувум назар ба қисми якуми асар камтар аст ва он ҳам тағйироти лексикию услубӣ ва имлоӣ аст.

Ҳангоми муқоиса тағйироти луғавӣ бештар мушоҳида шуд. Масалан, дар боби «Дар рӯзҳои охирине, ки дар мадрасаи Мири Араб будам» дар тасвири Мулло Раҳмат ба ҷойи калимаи **хӯрдан** калимаи **худ** навишта шудааст, ки мазмуни матнро халалдор кардааст:

Ӯ шайх ва эшонҳоро бисёр бад медид ва «оши палав пири ман аст» мегуфт ва дар гирдогирди табақи палав давра нишаста **худи** онро ба ҳалқаи шайхони хонақоҳӣ муқобил мегузошт [6, с.209].	Ӯ шайх ва эшонҳоро бисёр бад медид ва «оши палав пири ман аст» мегуфт ва дар гирдогирди табақи палав давра нишаста **хӯрдани** онро ба ҳалқаи шайхони хонақоҳӣ муқобил мегузошт [7, с.375].

Дар порчаи боло дар нашрҳои I ва II баъд аз феъли таркибии **давра нишастан** калимаи **худ** омадааст, хонанда гумон мекунад, ки нависанда дар танҳоӣ дар гирди табақи палав нишастанро ба ҳалқаи шайхони хонақоҳ муқобил тасвир кардааст. Вале ин хато дар нашри III ислоҳ шудааст, зеро нависанда маҳз хӯрдани оши палавро дар назар доштааст.

Нависанда ҳангоми таҳрир калимаҳоеро, ки ба воқеоти ҳақиқии матн таъсири манфӣ мерасонад, тағйир додаст. Ин ҳолат дар ҷумлаи зер мушоҳида мешавад:

(Лутфӣ оммаи шарикдарсонашро, аз ҷумла домуллои кунҷакии ман (Мулло Абдусалом дар назар дошта шудааст – Ш. Ҷ.) ва **ҳама шогирдони** ӯро «мурдаҳо» мешумурд) [5, с.11].	(Лутфӣ оммаи шарикдарсонашро, аз ҷумла домуллои кунҷакии ман (Мулло Абдусалом дар назар дошта шудааст – Ш. Ҷ.) ва **ҳамошони** ӯро «мурдаҳо» мешумурд) [6, с.209. 7, 357].

Дар ҷумлаи якум таркиби **ҳама шогирдон** беасос гуфта шудааст. Лутфӣ оид ба шогирдони Мулло Абдусалом маълумоте надошт ва дар бораи онҳо низ дар асар сухан нарафтааст. Баръакси ин дар нашри II (1949) ва III 1954 ин камбудӣ ислоҳ мешавад. Зеро **ҳамошони** Мулло Абдусалом – Мулло Қосим ном вардонзегӣ ва Қорибегӣ ном ғиждувонӣ буданд, ки феълу рафтор ва маҳорату дониши онҳоро Лутфӣ нағз медонист. Ин гуна тағйиротро метавон як навъ масъулиятшиносии нависанда дар таҳрир номид, ки худ онро дарк карда ислоҳ месозад. Ва ё «ҳар як суханвари сухансанҷ пайваста дар коргоҳи ҳунарии хеш барои сайқал ёфтани калому андешааш кӯшиш мекунад» [14, с.461] то ҷиҳатҳои зоҳирию мазмунии асар беҳтару хубтар барояд.

Ҳангоми муқоиса ҷумлаҳое дучор омаданд, ки дар ҳар нашр тағйир ёфта беҳтар шудаанд:

Мутаввалӣ як одами қадпасти тахминан 70-сола буда бадани ғафси фарбеҳ, **рӯйи рафидашакли сергӯшти монанди рӯйи мурғи дутазой** суп-сурх, риши калони сафед ва гардани	Мутаввалӣ як одами қадпасти тахминан 70-сола буда бадани ғафси фарбеҳ, **рӯйи рафида сергӯшти монанди рӯйи мурғи дутазой** суп-сурх, риши калони сафед ва гардани ғафси	Мутаввалӣ як одами қадпасти тахминан 70-сола буда бадани ғафси фарбеҳ, **рӯйи рафида монанди сергӯшти монанди рӯйи мурғи дутазой** суп-сурх, риши калони сафед ва гардани

ғафси ӯғуршакле дошт[5, с.12].

ӯғуршакле дошт [6, с.211].

ғафси ӯғуршакле дошт [7, с.359].

Дар ҷумлаи дуюм **шакл** аз таркиби калимаи **рафида** гирифта шудааст. Дар ин сурат ҷумлаи якум нисбат ба ҷумлаи дуюм ба хонанда фаҳмотар аст, зеро **рафидашакл,** аллакай, мақсади нависандаро муайян кардааст. Вале агар дар ҷумлаи дуюм баъди калимаи **рафида** калимаи **сергӯшт** дар қавсайн гирифта мешуд ва бо иловаи бандаки изофӣ дар шакли **(сергӯшт)-и** навишта мешуд, фикр фаҳмо ва ҷумла услубан дуруст мегардид. Дар матни сеюм бошад фикр сарбаста омадааст ва ба ҷиҳати зоҳирию мазмунии матн халал ворид кардааст.

Гоҳо нависанда бо иловаи калимаҳо мазмуни ҷумла ва матнро саҳеҳтар гардонида, хонандаро аз асли воқеаҳо дақиқтар ошно месозад. Таҳрири матн низ ҳаминро тақозо менамояд. Баъзе иловаҳо танҳо дар нашри III мушоҳида мешавад:

Ғайр аз инҳо мутаваллӣ аз заминҳои ободонии атроф, замини бисёреро ба дасти худ даровардааст, ки даҳҳо муридони ӯ дар он заминҳо кор мекарданд [5, с.12; 6, с.212].

Ғайр аз инҳо мутаваллӣ аз заминҳои ободонии атроф, замини бисёреро ба дасти худ даровардааст, ки даҳҳо муридони ӯ дар он заминҳо **бе музд** кор мекарданд [7, с.359].

Фикр дар нашри сеюм пурра шуда, кирдори мутаваллӣ равшантар шудааст. Ин ҷо сухан дар бораи мутаваллии мазори Хоҷа Ӯбон меравад, ки аз ҳисоби зиёраткунандагон молу мулк ҷамъ мекард ва ҳатто заминҳои зиёдеро соҳиб шуда буд. Болои ин муридонаш бе музд кор мекарданд. Аз ин рӯ, таркиби иловашудаи **бе музд** бамавқеъ омадааст.

Дар ҷумлаи «–Ҳазрати Хоҷа Ӯбон, ки дар ин мазор хобидаанд»! -гуфт фаррош бо **вазъияте,** ки гӯё кафши маро пеш мондани он «бузургворро» бо чашми худ дида бошад» [5, с.13; 6, с.213], калимаи **вазъия**т дар нашри 3 бо **қатъият** [7, с.31] иваз шудааст. Калимаи **вазъият** дар нашри I ва II ба мазмуни ҷумла мувофиқат намекунад. Зеро фарроши мазор суханони худро бо боварӣ ва қатъият баён кардааст. **Вазъият** – ҳолат, аҳвол ва шароитро бештар ифода мекунад, **қатъият** бошад, қатъӣ будан, яқин будан ва ҳатмӣ будanро мефаҳмонад.

Устод Айнӣ аз нависандагонест, ки дар таҳрири асарҳо, хусусан «Ёддоштҳо» ба ҷиҳатҳои забонӣ диққати бештаре додааст. Ин ҳолатро дар ҷумлаи зер метавон мушоҳида намуд:

«Ман аз бехату савод будани ӯ хушҳол ва як дараҷа хотирҷамъ шудам, чунки метарсидам мабодо сирри мо ба воситаи ин духтарак фош **нагардад**» [5, с.9; 6, с.213].

«Ман аз бехату савод будани ӯ хушҳол ва як дараҷа хотирҷамъ шудам, чунки метарсидам мабодо сирри мо ба воситаи ин духтарак фош **гардад**» [7, с.213].

Дар нашрҳои I ва II феъли гардидан бо иловаи префикси «**на»** аз рӯйи мазмун нодуруст кор фармуда шудааст. Ин ҷо нависанда суханро аз забони Мулло Бурҳон овардааст, ки ӯ ғазали ишқие навишта, ба воситаи Ситора ба духтари мутаваллӣ мефиристонад ва хавотир аз он буд, ки мабодо ин кор ифшо шавад. Аз ин рӯ, пешванди «**на»** ҳамчун ифодаи оммӣ ғалат дарҷ гардидааст ва дар нашри III ислоҳ шудааст.

Мутаассифона, ҳарчанд ки олимону муҳаққиқон ин масъаларо кайҳо боз пайгирӣ кардаанд, имрӯз низ чи дар нутқи гуфтугӯию китобатӣ ва чи матбуот ин гуна иштибоҳот зиёд ба чашм мерасад. Аз ҷумла академик Муҳаммадҷон Шакурӣ роҷеъ ба ин масъала чунин қайд кардааст: «Яке аз ғалатҳое, ки дар вақтҳои охир бисёр паҳн шуда истодааст ва мантиқи суханро барбод медиҳад, сохтани ҷумлаи тасдиқ бо префикси «**на**» мебошад» [18, с.334].

М. Шакурӣ ҷумлаҳоеро, ки бо префикси **«на»** сохта шудаанд, шарҳу эзоҳ дода, сабаби асосии онро дар нодуруст фаҳмидани вазифаи ҳиссачи русии «**ни**» медонад. Ҳиссачаи «**ни**» вазифа ва тобишҳои гуногунро ифода мекунад ва як вазифаи он қувват додани сухан аст ва ба ҷумла маънои тасдиқро медиҳад.

«Масалан, ин ҷумлаи русӣ: «Где бы мы ни были и чтобы мы ни делали, мы всегда находимся на службе народа» ба тоҷикӣ бояд ин тарз тарҷума шавад: «Дар куҷое ки

бошем ва чӣ коре ки кунем, ҳамеша дар хидмати халқ ҳастем». Дар ин ҷумлаи русӣ на инкор, балки тақвияти сухан бештар аҳамият дорад ва ин дар тарҷумаи тоҷикӣ ҳам бояд ифода шавад, – қайд мекунад Муҳаммадҷон Шакурӣ» [18, с.335].

Аз ин бармеояд, ки ҳангоми нашри ин ё он асар маънои хосси калимаро ба назар гирифтан даркор аст.

Аксарияти калима ва таркибҳое, ки ба таври саҳв ҳам дар нашри I ва ҳам дар нашри II роҳ ёфтаанд, дар нашри III ислоҳ мешаванд. Ин гуна хатоҳоро устод Айнӣ дар мактуб ба Ҷалол Икромӣ аз 24-уми апрели 1949 асосан дар бораи қисми аввали «Ёддоштҳо» чунин баён кардаанд: «Ман «Ёддоштҳо»-ро дар шумораи 1-2 журнал (порчаҳои қисми аввали «Ёддоштҳо» - Ш. Ҷ.) хондам ва ин шумораҳо боз ҳам серхатотар баромадааст… ман инҳоро навиштанам барои исбот кардани ин аст, ки хато танҳо аз матбаа набуда, дар тайёр кардани дастнавис ҳам ҳаст. Чунончи дар шумораи 1 дар мақолаи Миршакар якто хато ҳам нест, чунки ӯ бояд дастнависи худро худаш тайёр карда дода, корректураро (ислоҳ ё дуруст кардани хатоҳои чизи навишташуда – Ш. Ҷ.) ҳам бояд худаш хонда бошад. Аммо дастнависи «Ёддоштҳо» ҳамин нусхаест, ки машинистикаҳои Нашриёт аз нусхаи ман бардоштаанд, албатта, хато ҳам кардаанд ва он нусхаи аслӣ ба журнал фиристода шудааст» [1, с.97-98].

Чунин хатоҳоро, ки аз ҷониби муҳаррирон ва ё нусхабардорон рух додааст, дар асарҳои дигар нависандагон низ бисёр мушоҳида кардан мумкин аст. «Ман ҳар боре, ки масалан асари худам «Қисмати шоир»-ро варақ мезанам, - қайд кардааст Сотим Улуғзода, - аз хиҷолат сурх мешавам: дар вай ба хатоҳои матбаа хатоҳои муҳаррири камдониш низ зам шудааст (чунончи, як мисол: «шоири шаҳир»-ро муҳаррир «шоири шаҳр» кардааст)» [15, с.75].

Ҳамин гуна ҳолат дар қисми дуюми «Ёддоштҳо» мушоҳида мешавад, вале на дар дар нашри маҷаллавӣ, балки дар нашрҳои алоҳида бо «хатоҳои муҳаррирони камдониш» ба вуқӯъ омадааст, ки ба ҷойи калимаи **амир** [5, с.10] дар ҷумлаи «Ман дастхати ёри меҳрубони худро, чунонки қозикалон ба дастхати **амир** мекунад…» **амр** истифода шудаст.

Ҳангоми муқоисаи бобҳои нашрҳои китобии II ва III як қатор тағйироти лексикию услубӣ ва имлоӣ ба назар мерасад. Ин бар он асос аст, ки устод Айнӣ ҳар дафъа пеш аз чоп мазмуну муҳтавои асарро беҳтару хубтар карда, ҷиҳатҳои забонӣ ва услубии матнро такмил медодааст.

Нависанда дар боби «Одами бадбашара», ки сухан оид ба «Ҳайдарқул чучқа» меравад, тасвири манзараи ҳавлии персонажро тафсил додааст.

Дар ин ҷо дар рӯйи ҳавлӣ, кулмак ва чиркоб наменамуд, аммо ба ҷойи онҳо чиркоб ва саргини аспон бо як қатор яккамехҳо намудор шуданд, ки дар онҳо ба ҷойи асп одамҳо баста шуда буданд [6, с.189].	Дар ин ҷо дар рӯйи ҳавлӣ, кулмак ва чиркоб наменамуд, аммо ба ҷойи онҳо чиркоб ва саргини аспон **рӯйи ҳавлиро олуда карда буданд. Баъд аз қатори аспон боз як** қатор яккамехҳо намудор шуданд, ки дар онҳо ба ҷойи асп одамҳо баста шуда буданд [7, с.32]

Аз ин бармеояд, ки устод Айнӣ ба тобишҳои маъноии калимаҳо аҳамияти махсус дода ҳангоми таҳрир ҳама паҳлуҳои вожаҳоро ба эътибор мегирад:

Вақте ки талаба бо фармоиши муллоён аз Муллотуроб сабаби **«ғирч-ғирч»** кардани кафшашро ва урусҳо дар мағзи вай чӣ гузоштанашро пурсидааст [6, 82].	Вақте ки талаба бо фармоиши муллоён аз Муллотуроб сабаби **«ғарч-ғарч»** кардани кафшашро ва урусҳо дар мағзи вай чӣ гузоштанашро пурсидааст [7, с.260]

Ин ҳолат дар якчанд ҷойи асар мушоҳида мешавад. Бо ислоҳи ин нуқсон нависанда бемавқеъ истифода шудани баъзе калимаю таркибҳоро дар нашрҳои I, II-ро нишон додааст. **Ғирч-ғирч** маънои тақлиди овозро дорад, ки соиши дандонҳоро ифода мекунад. Вале **ғарч-ғарч** бошад тақлиди овози пойафзор мебошад, ки ҳангоми роҳгардӣ ба вуҷуд меояд. Таъкиди ин гуфтаҳо бар он аст, ки ҳар як калима ва ё ибора ҷой ва мавриди истифодаи худро дорад. «Ҳар як калимаро ба ҳисоб гирифтан даркор аст, то ин ки диссонансе (номувофиқатӣ – Ш. Ҷ.) ба вуҷуд наёрад, балки маҳз худи ҳамон калимае бошад, ки будани он зарур аст» [11, с.564].

Устод Айнӣ ҳам аз ҳамин талаб аст, ки нозукии баёнро дар матн ба назар гирифтааст.

Тағйироти имлоӣ дар ин қисми «Ёддоштҳо» зиёд ба назар мерасад. Бештар аз ҳама тағйироти калимаҳои мураккаб ба ғалатнависӣ дучор шудааст, ки ба таври бояду шояд ифода гардидаанд. Баъзе калимаҳоро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар ҳар нашр аз ҷиҳати навишт тағйир ёфтаанд. Яъне аз ҳам ҷудо навиштани ҷузъҳои калимаҳои мураккаб ва ё якҷо навиштани ду калимаи мустақил мушоҳида мешавад.

Ҳамин тариқ, аз муқоисаи матнҳои чопии қисми дуюми «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айнӣ маълум гардид, ки нависанда ҳарчанд ки пир ва бемор буд, бо меҳнати мунтазаму бурдборона қисми дуюми «Ёддоштҳо»-ро аз ҷиҳати шаклу мазмун ва услуб ҷиддан таҳрир кардааст. Агар дар баъзе маврид калимаю ибораҳои мувофиқ ба матн илова гардида бошад, дар мавриди дигар барои пуробуранг шудани тасвир ҷумлаҳо услубан таҳрир ёфтаанд. Дар баробари ин, дар ин қисми асар саҳву иштибоҳоти нусхабардорону муҳаррирон низ кам нест, ки боиси хира гардидани матни асар шудааст.

Аз ин аст, ки устод Айнӣ бо маҳорати баланди эҷодӣ саҳву иштибоҳоти чопи маҷаллавӣ ва II (1949)-ро дар нашри III (1954) ислоҳ намудааст. Зеро устод Айнӣ ҳанӯз аз синни хурдӣ ба ҳар як воқеа ё рӯйдод ҷиддан муносибат карданро омӯхтааст. Далели ин гуфтаҳо суханони худи нависанда дар қисми дуюми «Ёддоштҳо» мебошад, ки мухтасаран меорем:

«…Дар дасти ӯ (Мулло Шоҳ – Ш. Ҷ.) як девони мунтахаботи дастхати Бедил буд, ки аз вай ғазалҳоро байт-байт хонда ба талабаҳо маънидод ва шарҳ мекард.

Як рӯз як ғазали Бедилро, ки бо байти зерин сар мешавад, ба хондан даромад:

Э, хаёли қоматат оҳи заифонро асо,
Бар рухат назораҳоро лағшиш аз ҷӯши сафо.

Вақте ки ба байти зерин расид, ба ин тариқа хонд:

Нашъаи сад хум шароб аз чашми мастат ғамзае,
Хунбаҳои сад чу ман аз ҷилваҳоят як адо.

Табиӣ аст, ки чӣ навъ хонда буд, ҳамон навъ маънидод кард. Дар ман маънии калимаи «чу ман» ба он байт намечаспидагӣ барин намуд. Оҳиста хам шуда ба китоби дар пеш кушодагӣ нигоҳ кардам, ки дар ҳақиқат дар нусха он калима ба шакли «чу ман» навишта шудааст. Аммо дарҳол ба хотирам расид, ки бояд нусха хато бошад ва он калима ба шакли чаман бошад (дар ҳақиқат, як вақт нусхаи дигарро дидам, ки «чаман» навишта шудааст). Аммо изҳор кардани ин фикри худро дар пеши калонсолон муносиб надидам» [6, с.130].

Аз ин мисол бармеояд, ки барои ҳар як нависанда беғалат ё, ақаллан камғалат дастраси хонанда гардонидани асар шарти муҳим мебошад. Дар ин роҳ ҷидду ҷаҳд ва таҳаммулпазирии устод Садриддин Айнӣ барои имрӯзиён ва пасониён намунаи ибрат аст. Дар баробари ин, котибон ва муҳаррирон ҳам бояд дар бехато ба хонанда пешниҳод намудани асари нависанда масъулияти бештаре дошта бошанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Аз мукотиботи устод Айнӣ // Садои Шарқ. – 1968. - №4. - С. 95-99.
2. С. Айнӣ. Ҳашт мактуб // Садои Шарқ. – 1978. - №1. - С. 114-124.
3. С. Айнӣ. Се мактуб // Садои Шарқ. – 1977. - №6. - С. 97-100.
4. С. Айнӣ. Қайдҳо дар ҳошияҳо // Садои Шарқ. - 1968. - №9. - С. 90-96.
5. С. Айнӣ. Ёддоштҳо. Порчаҳо аз қисми 2 // «Шарқи сурх». – 1949. - №7. - С. 10-15; №8. - С. 9-18.
6. С. Айнӣ. Ёддоштҳо. Қ. II. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1949. – 271 с.
7. С. Айнӣ. Ёддоштҳо. Қ. I-II. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. – 404 с.
8. Брагинский И.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айнӣ / И.С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 193 с.
9. Давронов А. Нақди матн ва баррасиҳои тахассусӣ / С. Давронов // Ҷумҳурият. 4 марти соли 2004. - №25. – С. 3.
10. Камол А. Садриддин Айнӣ ва адибони Эрон // Садои Шарқ. – 1978. - №9. - С. 139-149.
11. Кӯчаров А. Тадқиқоти текстологии «Одина»-и С. Айнӣ / А. Кучаров. – Душанбе: Дониш, 1982. - 290 с.
12. Кӯчаров А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик / А. Кучаров. – Душанбе. Маориф, 1994. - 139 с.
13. Кӯчаров А. Нақди матни осори Садриддин Айнӣ. (Дарси махсус барои факултаҳои филологии мактабҳои олӣ / А. Кӯчаров. – Душанбе, 2000. – 153 с.
14. А. Насриддин. Куллиёти осор. Ҷ. 2. – Хуҷанд: Хуросон, 2013. - 631 с.
15. С. Улуғзода. Дар бораи якчанд қайди устод Айнӣ // Садои Шарқ. - 1968. - №12. - С. 74-78.
16. Чанд номаи устод Айнӣ // Садои Шарқ. – 1976. - №4. - С. 68-72.

17. Шукуров М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ / М. Шукуров. - Душанбе: Дониш, 1966. – 254 с.
18. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад / Шукуров М. – Душанбе: Ирфон, 1985. - 367 с.

АЗ ТАЪРИХИ МАТНҲОИ ЧОПИИ ҚИСМИ ДУЮМИ «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНӢ

Мақола давоми силсиламақолаҳо дар ин мавзӯъ мебошад, ки муаллиф ба масъалаҳои матншиносии тоҷик дар асоси матни «Ёддоштҳо» бахшида меояд. Ин ҷо муаллиф дар натиҷаи назари дақиқ ба матн баъзе масъалаҳои баҳсноки чопи осори бадеиро ба миён гузоштааст. Муҳим ва ҷолиби диққат ин аст, ки мақола дар асоси матнҳои чопии қисми дуюми «Ёддоштҳо» аз рӯи се нашр: нашри маҷаллавӣ (1949), нашри алоҳида (1950) ва нашри якҷояи қисми 1-2 (1954) таълиф шудааст. Масъалаҳои асосӣ муайян кардани иродаи эҷодии нависанда ҳангоми эҷоди асар мебошад: тағйироте, ки хангоми таҳрир ба вуҷуд омадааст, таҳлил гардида, сабабҳои ин тағйирот равшан баён гардидааст. Мақола асоси ҷиддии назариявӣ дорад, ки натиҷаҳои солҳои охири матншиносии тоҷикро дар назар дошта, ба натиҷаҳои нав расидааст. Нишонаи пешрафти адабиётшиносии тоҷик аст, ки дар солҳои охир муҳаққиқон ба масъалаи матншиносӣ аҳамияти ҷиддӣ дода, дар ин самт тадқиқотҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Дар ин миён бештар осори С. Айнӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, матни илмии бисёр асарҳои ӯ пешкаши хонандагон мегардад. "Ёддоштҳо" дар вақти кӯтоҳ эҷод шуда бошад ҳам мавриди таҳрири минбаъдаи адиб қарор гирифтааст. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки матнҳои ҳар нашрро бо ҳам муқоиса карда, сабабҳои тағйироти онҳоро муайян кунад. Муаллиф дар баробари омӯхтани осори илмӣ-назариявӣ мактубҳои С. Айниро истифода карда, фикри худро тақвият додааст. Хамчунин, зимни таҳрир баъзе нуқтаҳои баҳсноки илми матншиносӣ ва назарияи адабиёт ба миён гузошта шудаанд. Мақола маҳсули омӯзиши пайвастаи масъала буда, ба муҳаққиқони риштаи филология ва доираи васеи хонандагон пешниҳод мешавад.

Калидвожаҳо: Садриддин Айнӣ, «Ёддоштҳо», матн, матншиносӣ, тағйироти матнӣ, нависанда, муҳаррир, адабиётшинос, нашри маҷаллавӣ, нашри алоҳида.

ИЗ ИСТОРИИ ПЕЧАТНЫХ ТЕКСТОВ ВТОРОЙ ЧАСТИ «ВОСПОМИНАНИЙ» С. АЙНИ

Статья является продолжением цикла статьей на эту тему, в которых автор посвящает проблемы изучения таджикских текстов (текстоведения) на основе текста «Воспоминаний». Здесь автор в результате подробного исследования детально и тщательно анализирует тексты призведения. Он касается некоторых спорных проблем художественного наследия писателя. Важным и достойным внимания является то, что статья написана на основе печатных текстов второй части «Воспоминаний» в трех изданиях: журнального издания (1949), отдельного издания (1950) и совместного издания 1-2 части (1954). Важной проблемой (задача) является определение творческого настроения писателя во время создания произведения: изменения, которые появились во время редактирования, и причины этих изменений ясно изложены. Статья имеет серьёзную теоретическую основу, которая охватывает результаты исследований *таджикских текстологов* за последние годы. В своем исследовании автор добился новых результатов. Заслугой передового таджикского литературоведения является то, что за последние годы проблемам текстологии уделяют особое внимание. В этом направлении завершены много исследований. В том числе было изучено наследие С. Айни. Научные тексты многих его произведений предложены читателям. Несмотря на то, что «Воспоминания» был сочинен в короткое время, позже он был редактирован самим автором. Автор старался, сравнить тексты разных изданий, выявить причину тех или иных изменений. Автор на ряду с изучением теоретико – научного наследия С. Айни использовал его письма, как доказательство своего мнения. Он также коснулся некоторых спорных точек зрения в таких науках как текстология и теория литературы. Статья является результатом систематического изучения проблем и исследования в филологии, который предлагается большому кругу читателей.

Ключевые слова: Садриддин Айни, «Воспоминаний», текст, текстология, текстовые изменения, писатель, редактор, литератор, печатное издательство, отдельная печать.

FROM THE HISTORY OF THE PRINTED TEXTS OF THE SECOND PART OF "MEMORIES" - S. AYNI

The article is a continuation of the cycle of articles on this topic, in which the author devotes the problems of studying Tajik texts (textual studies) on the basis of the text of "Memories". Here the author as a result of a detailed study, carefully analyzes the text of the work. He touches on some controversial issues of the writer's art heritage. It is important and worthy of attention becouse the article is written on the basis of printed texts of the second part of "Memoirs" in three editions: a journal edition (1949), a separate publication (1950) and a joint edition of 1-2 parts (1954). An important problem (task) is to determine the creative mood of the writer during the creation of the work: the changes that appeared during editing are analyzed and the reasons for these changes are clearly stated. The article has a serious theoretical basis, which covers the results of studies of Tajik textologists in recent years. In his study, the author achieved new results. Tajik textologists have been given special attention to the problems of textology in recent years, it was their merit indeed. In this direction, many studies have been completed. The herritage of the S. Aini was studied in particular too. Scientific texts of many of his works are offered to readers. "Memories" was composed in a short time, nevertheless later, it was edited by the author himself. The author tried to compare the texts of different publications, to identify the cause of these or other changes. The author studied the theoretical and scientific works of S. Aini`s, and also used S. Aini`s letters, as evidence of his opinion. He also touched on some controversial points of view in such sciences as textology and the theory of literature. The article is the result of a systematic study of problems and research in philology, which is offered to a large number of readers.

Key words: Sadriddin Aini, "Memories", text, textology, text changes, writer, editor, literary man, printed publishing house, separate press.

Сведения об авторе: ***Шамшоди Джамшед*** – Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, докторант Ph.D кафедры таджикской литературы и методики ее обучения. Адрес: Республики Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова 16, E-mail: **mr.shamshod93@mail.ru**. Телефон: **(+992) 918-90-63-65**

Information about the author: ***Shamshodi Jamshed*** - Kulyab state University. A. Rudaki, doctoral candidate Ph.D, department of Tajik literature with the methodology of it studies. Address: Republic of Tajikistan, city of Kulob, S. Safarova street 16, 735360. E-mail: **mr.shamshod93@mail.ru**. Tel.: **(+992) 918-90-63-65**

УДК: 891.550

ТАСВИРИ ШАҲРИ ОРМОНӢ ДАР ДОСТОНҲОИ «ИСКАНДАРНОМА»-И НИЗОМӢ ВА «ХИРАДНОМАИ ИСКАНДАРӢ»-И ҶОМӢ

Дурманова С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавзӯи шаҳри ормонӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ мавзӯи нав нест. Дар эҷодиёти адибони гузашта маъмулан идеяи шоҳи одил ва шаҳри ормонӣ, яъне ҷамъияти хаёлӣ дар омехтагӣ меомаданд. Мавзӯи шоҳи одилро мо қариб дар ашъори ҳамаи шоирони гузаштаамон дучор омада метавонем. Ба ин мавзӯъ аз Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ сар карда, то Абулқосим Фирдавсию Носири Хусрав, Саъдию Ҳофиз, Низомию Ҷомӣ ва бисёр дигарон дахл кардаанд. Ин шоирон дар асарҳои худ дар сари идораи мамлакат қарор гирифтани ҳукмрони идеалӣ, яъне шоҳи одил, сулҳҷӯ, илму ҳунарпарвар ва оқилро орзу мекарданд.

Шарқшиноси маъруфи рус Е.Э. Бертелс қайд мекунад, ки «аллакай, аз охири ҳукмронии Сосониҳо (асри VI м.) анъанаи офаридани ҳукмрони идеалӣ - Искандар ба миён омада буд» [5, 3].

Дар радифи ғояи шоҳи одил дар адабиёт идеяи ҷамъияти беподшоҳи хаёлӣ, яъне шаҳри ормонӣ ба миён меояд. Дар ибтидо ин идеяро файласуфони Шарқу Ғарб дар асарҳои худ баён намудаанд. Ин идея дар осори файласуфи бузурги Юнони қадим Афлотун (427-345 т.м.) ифода ёфтааст. Баъд аз Афлотун дар Шарқ мутафаккир ва файласуфи бузург Абӯнасри Форобӣ (875-950) дар рисолаҳои худ «Ас-сиёсат-ул-маданӣ» ва «Орои аҳл ил-мадинат-ил-фазила» дар бораи давлат, пайдоиши он, сабабҳои нобаробарии иҷтимоӣ ва ғайра сухан меронад [6, с.103-106].

Идеяи шаҳри ормониро мо дар «Достони Сиёвуш»-и Фирдавсӣ, дар ашъори Носири Хусрав, «Искандарнома»-и Низомӣ ва «Хирадномаи Искандарӣ»-и Ҷомӣ ба хубӣ дида метавонем.

Ба назари Е.Э. Бертелс «Ҷомӣ бидуни тарс тавонистааст, ки хусусиятҳои асосии ҷамъияти хаёлии Низомиро нигоҳ дорад. Вай фақат дар як нукта ақиб мемонад – дар ҳеҷ ҷо намегӯяд, ки ин шакли беҳтарини ҷамъият аст ва маҳз онро дар дунё ҷорӣ кардан лозим аст» [4, с.268-269].

Донишманди тоҷик Рустам Комилов чунин менависад: «… дар афкори ӯ (Ҷомӣ – Д.С.) вазъи ҷомеаи ормонию ғояи барпо кардани чунин ҷамъият дар тамоми осораш ва хусусан дар «Хирадномаи Искандарӣ», бо тамоми бартариҳояш зоҳир мегардад» [7, с.154].

«Шаҳри ормонӣ»-и Низомӣ як шакли ҷамъият аст, ҷамъияти хаёлӣ, ки моликияти хусусӣ, истимори одам аз тарафи одам дида нашуда, хушбахтию осудагӣ ва озодӣ ҳукмрон аст. Асоси ин ҷамъиятро покахлоқӣ, меҳмондӯстӣ, набудани суханчинӣ, ғайбати кас ва дуруғгӯӣ, фаровонӣ, парҳезкорӣ аз ҳар гуна корҳои ношоиста, осоиштагӣ, баробарию бародарӣ, сулҳу амният, ёрии ҳамдигарӣ ва ғайраҳо ташкил медиҳад.

Дар байни сокинони ин шаҳр шоҳу гадо, бою фақир, золиму мазлум дида намешавад. Дар шаҳр дару девор ва қулфу калид вуҷуд надорад. Боғҳо бе боғбон буда, гала бе чӯпон аст. Дар ин шаҳр дуздон тамоман вуҷуд надоранд:

Зи дуздон надорем ҳаргиз ҳарос,
На дар шаҳр шаҳна, на дар кӯй пос.
Зи дигар касон мо надуздем чиз,
Зи мо дигарон ҳам надузданд низ… [9, с.600].

Азбаски ҳама баробар зиндагонӣ мекунанд, дар шаҳр хариду фурӯш вуҷуд надорад, зеро ҳамаи молҳои заруриро бо ҳам баробар тақсим мекунанд. Аз ин сабаб ба тилло зарурате нест ва пул беқадр аст:

Фиреби зару симро дар шумор,
Наёрему н-ояд касеро ба кор… [9, с.600].

Дар он шаҳр касе ҷавон намемирад, ҳама умри дароз мебинанд ва агар шахсе дар пирӣ вафот кунад, ғамгин намешаванд, зеро дигар чорае нест. Албатта, ин шакли ҷамъият дар он давра вуҷуд надошт ва дошта ҳам наметавонист. Ин ҳама хаёл ва орзуи ширини Низомӣ буд. Вале бо вуҷуди ин дар он замона аҳамияти калон дошта, ақидаи пешқадам ба шумор мерафт.

Абдурраҳмони Ҷомӣ мисли дигар шоирон идеяи шоҳи одил ва оқилро дар ҳамаи асарҳояш тарғиб намудааст. Вай ҳам барои ифодаи идеал ва орзуи шахсии худ образи Искандарро истифода бурдааст. «Ба ин маънӣ, - мегӯяд профессор Ҳусейнзода, - вай (Ҷомӣ – Д.С.) Искандарро ба ҳамаи ҳукмронони замони худ муқобил гузошта, ба василаи ин образ подшоҳон, амалдорон ва тороҷгарони асри худро ба халқпарварӣ, ободихоҳӣ ва маърифатпарварӣ даъват намудааст» [12, с.243].

Вале Абдурраҳмони Ҷомиро идеяи шоҳи одил ва оқил қаноат кунонида наметавонад. Вай дар охири достонаш ба хулосае меояд, ки ҷамъияте, ки мардум орзу мекунанд, шоҳон барқарор намуда наметавонанд. Аз ин рӯ, Абдурраҳмони Ҷомӣ дар баробари боло гузоштани подшоҳи одил ва оқил аз подшоҳи диндору золим дар охири достонаш хаёлан ба сохти ҷамъиятие мерасад, ки дар он ҷо «ҳама мардум покизарӯзгор» буданд. Вай ин сохти ҷамъиятиро дар боби «Достони расидани Искандар ба шаҳре, ки ҳама мардум покизарӯзгор буданд ва саволу ҷавоби эшон» тасвир намудааст.

Профессор Ш. Ҳусайнзода дар китоби худ чор моддаи асосии ҷамъияти тасвиркардаи Ҷомиро, ки моҳияти он ҷамъиятро ташкил менамоянд, нишон додааст:

1. Покахлоқӣ ва накӯкории мардумон.
2. Набудани нобаробариҳои иҷтимоӣ ва давлати истибдодӣ.
3. Баробарҳуқуқии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ.
4. Ҳамзистии осоишта.

Бар замми ин боз моддаҳои зеринро илова намудан мумкин аст:

5. Ёрии ҳамдигарӣ.
6. Фаровонӣ ва фаровонҳосилӣ.
7. Сулҳу амният.
8. Баробарӣ ва беқадрии сарват.
9. Поквичдонӣ ва набудани дуздӣ.

Чунин аст ҷамъияте, ки Ҷомӣ тасвир кардааст:

Зи гуфтори беҳуда лабҳо хамӯш,
Фурӯ баста аз носазо чашму гӯш.
Наҷуста ба бад ҳаргиз озори ҳам,
Ба ҳар кори накӯ мададгори ҳам.
На з-эшон тавонгар касе, не фақир,
Ба эшон на султон касе, не амир.
Баробар ба ҳам қисмати молашон,
Мувофиқ ба ҳам сурати ҳолашон … [13, с.496].

Тавре ки мебинем, Ҷомӣ комёбиҳои ин ҷамъиятро натиҷаи покахлоқии афроди он шаҳр ҳисобидааст.

Агар мо ду ҷамъияти мусоворе, ки мутафаккирон - Низомӣ ва Ҷомӣ тасвир сохтаанд, амиқан бо ҳам қиёс намоем, ҷиҳатҳои умумии ин ду достон баръало намоён мегардад. Чунончи:

1. Покахлоқӣ ва накӯкории мардумон

Дар Низомӣ:

Дурӯғе нагӯем дар ҳеҷ боб,
Ба шаб божгуна набинем хоб…
Чу оҷиз бувад ёр, ёрӣ кунем,
Чу сахтӣ расад, бурдборӣ кунем [9, с.600].

Дар Ҷомӣ:

Зи гуфтори беҳуда лабҳо хамӯш,
Фурӯ баста аз носазо чашму гӯш.
Наҷуста ба бад ҳаргиз озори ҳам,
Ба ҳар кори некӯ мададгори ҳам [13, с.496].

2. Набудани нобаробариҳои иҷтимоӣ ва давлати истибдодӣ

Дар Низомӣ:

Касе гирад аз халқ бо мо қарор,
Ки бошад чу мо поку парҳезгор.
Чу аз сирати мо дигаргун шавад,
Зи паргори мо зуд берун шавад…[9, с.600].

Дар Ҷомӣ:

На з-эшон тавонгар касе, не фақир,
Ба эшон на султон касе, не амир [13, с.496].

3. Баробарҳуқуқии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ

Дар Низомӣ:

Надорад зи мо кас зи кас моли беш,
Ҳама ростқисмем бар моли х(в)еш [9, с.600].

Дар Ҷомӣ:

Баробар ба ҳам қисмати молашон,
Мувофиқ ба ҳам сурати ҳолашон [13, с.496].

4. Ҳамзистии осоишта:

Дар Низомӣ:

Бад-ин эминӣ чун зиёд аз газанд,
Ки бар дар надорад касе қуфлу банд.
Шубоне наву сад ҳазорон гала,
Гала карда бар кӯҳу саҳро яла [9, с.599].

Дар Ҷомӣ:

Зи як хона ҳар як шуда баҳраманд,
На дар бар дари хонаҳошон, на банд [13, с.497].

5. Ёрии ҳамдигарӣ:

Дар Низомӣ:

Чу оҷиз бувад ёр, ёрӣ кунем,
Чу сахтӣ расад, бурдборӣ кунем [9, с.600].

Дар Ҷомӣ:

Наҷуста ба бад ҳаргиз озори ҳам,
Ба ҳар кори некӯ мададгори ҳам [13, с.496].

6. Фаровонӣ ва серҳосилӣ:

Дар Низомӣ:

Ба мо з-он чи бар ҷой х(в)ад мерасад,
Яке донаро ҳафтсад мерасад [9, с.600].

Дар Ҷомӣ:

Ба хок ар супорӣ яке дона ҷав,
Диҳад ҳафтсадат боз вақти дарав [13, с.497].

7. Баробарӣ ва беқадрии пулу тилло:

Дар Низомӣ:

Фиреби зару симро дар шумор,
Наёрему н-ояд касеро ба кор [9, с.600].

Дар Ҷомӣ:

Насозад дар ин тангноӣ маҷоз,
Зару симро ҷамъ ҷуз ҳирсу оз [13, с.498].

8. Сулҳу амният:

Дар Низомӣ:

Набошем касро ба бад раҳнамун,
Наҷӯем фитна, нарезем хун [9, с.600].

Дар Ҷомӣ:

На аз меҳнати қаҳташон сол танг,

На бар сафҳаи сулҳашон ҳарфи ҷанг [13, с.496].

9. Поквиҷдонӣ ва набудани дуздӣ:

Дар Низомӣ:

Зи дуздон надорем ҳаргиз ҳарос,
На дар шаҳр шаҳна, на дар кӯй пос.
Зи дигар касон мо надуздем чиз,
Зи мо дигарон ҳам надузданд низ [9, с. 600].

Дар Ҷомӣ:

Дигар гуфт: - Чун хонаҳо бе дар аст?
Дари боз, мар дуздро раҳбар аст?
Бигуфтанд: - Дар шаҳри мо нест дузд,
Ки аз касби дуздӣ хӯрад дастмузд … [13, с.497].

Аввалин тафовути ин ду достон, пеш аз ҳама, дар ҳаҷми онҳост. Ҷамъияти беподшоҳи хаёлие, ки Низомӣ дар достонаш тасвир кардааст, ҳаҷман 117 байтро дар бар мегирад ва дар достони «Расидани Искандар ба ҳадди Шимол ва бастани садди Яъҷуҷ» ҷой дода шудааст. Дар достони Ҷомӣ ҳамагӣ дар ҳаҷми 59 байт он ҷамъият тасвир ёфтааст. Ғайр аз ин достони Низомӣ мувофиқи достонсароии анъанавӣ аз «Муғаннинома» сар шуда, пас аз он бо тасвири асли достон оғоз меёбад. Қаҳрамони достон Искандар пеш аз он ки ба шаҳр расад, бо лашкараш зиёда аз як моҳ аз биёбони беобу гиёҳ мегузарад, дар роҳ ба гурӯҳе, ки дар болои кӯҳ маскан гузида буданд, дучор шуда, онҳоро аз Яъҷуҷ ном қавми ваҳшиён халос намуда, садде месозад. Пас аз ба қалам додани ҳамаи инҳо тасвири «шаҳри ормонӣ» сар мешавад, ки он ҳаҷман 94 байтро дар бар мегирад.

Достони Ҷомӣ бевосита аз тасвири шаҳри ормонӣ шурӯъ мешавад:

Чунончи:

Сикандар чу мегашт гирди ҷаҳон,
Хабарпурси ҳар ошкору ниҳон.
Дар аснои рафтан ба шаҳре расид,
Дар он шаҳр қавме писандида дид…[13, с.496].

Сониян, дар достон Низомӣ дар бораи саломатӣ ва умри дароз дидани аъзоёни ҷамъияти мусовот сухан меронад:

Зи мо дар ҷавонӣ намирад касе,
Магар пир, к-ӯ умр дорад басе.
Чу мирад касе, дил надорем танг,
Ки дармони он дард н-ояд ба чанг [9, с.600].

Дар достони Ҷомӣ дар бораи саломатии афроди ҷамъияти мусовот сухан намеравад, балки аъзоёни ҷамъият пешакӣ гӯр кофта мемонанд:

Ба ҳар дар фурӯ бурда гӯри мағок,
Ки бинандаро з-он шудӣ, синачок [13, с.497].

Баъд аз ин байт Ҷомӣ аз номи бошандагони он шаҳр сабаби инро ба Искандар шарҳ медиҳад:

Бигуфтанд: - Аз баҳри он кандаем,
Ки то дар фазои ҷаҳон зиндаем.
Набандад лаби худ зи иршоди мо,
Диҳад ҳар дам аз мурдагӣ ёди мо [13, с.497].

Дар достони Низомӣ Искандар аз пирони шаҳр дар бораи осудагӣ, надоштани қуфлу банд, шубон, боғбон ва ғайраҳо мепурсад ва баъд аз ин пирон муфассал дар бораи он шаҳр сухан ронда чигунагии он сохтро баён мекунанд ва шарҳ медиҳанд.

Дар достони Ҷомӣ саволу ҷавоби Искандар бо аъзоёни ҷамъият шакли муколамаро гирифтааст. Бояд қайд кунем, ки дар ин саволу ҷавоб як нуктаи диққатҷалбкунанда ин аст, ки Ҷомӣ аз номи бошандагони ҷамъият набудани шоҳро дар шаҳр муфассал шарҳ медиҳад:

Дигар гуфт: - Чун шоҳи фармонравой,
Дар ин шаҳри бешӯр нагрифта ҷой?
Пайи дафъи зулм аст, гуфтанд, шоҳ,
Зи зулм ин вилоят бувад дар паноҳ.
Зари адл аз зулм гирад иёр,

Чу золим набошад ба одил чӣ кор? [13, с.497].

Шоир шарҳ медиҳад, ки подшоҳ аз барои дафъи зулм аст ва маҳз аз ҳамин сабаб дар кишваре, ки золим надошта бошад, ба одил ҳам эҳтиёҷ намемонад.

Ин чиз дар достони Низомӣ дида намешавад ва мутафаккир дар бораи сабаби набудани шоҳро шарҳ додан кӯшише ҳам накардааст.

Дигар, Низомӣ дар охири достон, гарчанде эзидпарастии он гурӯҳро дар мадди аввал гузорад ҳам, чунин меорад, ки «Искандар баъди дидани ҷамъияти мусовот ин қиссаро аз забони пирамарди донишвар шунида, изҳор мекунад, ки ин беҳтарин сохти ҷамъиятиест ва агар аз вуҷуди он хабар медошт, маҳз онро пазируфта, аз пайи лашкаркашӣ ва ҷаҳонкушоӣ намешуд» [2, с.122].

Гар ин қавмро пеш аз ин дидаме,
Ба гирди ҷаҳон барнагардидаме.
Ба кунҷе – дар аз кӯҳ биншастаме,
Ба эзидпарастӣ миён бастаме [9, с.601].

Аълохон Афсаҳзод дар тадқиқоти худ ин ду ҷамъиятро, ки Низомӣ ва Ҷомӣ хаёлан офаридаанд, ба ҳам қиёс намуда, бисёр ҷиҳатҳои фарқкунандаи онҳоро хеле хуб нишон додааст. Вай умумияти ин ҷамъиятро дар достонҳои Низомию Ҷомӣ дар ҷанбаи ирфонӣ гирифтани онҳо мебинад: «Агар ҷамъияти хаёлии офаридаи Низомӣ ва ҷамъияти хаёлии нигоштаи Ҷомӣ амиқан ба ҳам муқоиса карда шаванд, чунин ба назар мерасад, ки дар байни онҳо як умумияте мавҷуд буда, ҳар ду ҳам аз унсурҳои мистикӣ холӣ нестанд, вале оҳанги мистикӣ аз достони Низомӣ бештар ба чашм мерасад» [2, с.120].

Тавре ки мебинем, муҳаққиқ дар ин ҷо мавҷуд будани оҳангҳои мистикӣ ва ё унсурҳои ирфониро гӯшрас мекунад. Дуруст аст, ки афроди он ҷамъият ба Худо эътиқод доранд ва ҳамаи комёбиҳои худро аз Худо вобаста медонанд. Масалан, Низомӣ дар достонаш сабаби муваффақиятҳои ҷамъияти мусовотро ба Парвардигор вобаста ва алоқаманд медонад:

Бикорем дона гаҳи киштукор,
Супорем кишта ба парвардигор…
Чунин гар яке кору гар сад кунем,
Таваккул ба Эзид, на бар х(в)ад кунем.
Нигоҳдори мо ҳаст Яздону бас,
Ба Яздон паноҳему на дигар ба кас [9, с.600].

Ё худ дар достони Ҷомӣ:

Дигар гуфт: - Чун баҳри молу матоъ,
Миёни шумо нест ҷангу низоъ?
Бигуфтанд: - Мо бандаи сонеъем,
Ба қуту либосе зи вай қонеъем…[13, с.497].

Аксарияти шоирон гумон мекарданд, ки агар дар сари идораи давлат подшоҳи одил ояд, он гоҳ мамлакат ободу зебо мегардад ва мардум осудаву ором зиндагонӣ мекунанд. Вале онҳо ба хулосае меоянд, ки дар ҷамъияти ноодилона инсон хушбахт буда наметавонад ва аз ин рӯ, шоирон бо офаридани образи шоҳи хаёлӣ қаноатманд нашуда, ба офаридани ҷамъияти хаёлӣ ва ё орзуҳо мепардозанд. Аз ҳамин сабаб Низомию Ҷомӣ дар охири достонҳои худ Искандарро ба шаҳри орзуҳо мебаранд. Азбаски ҳар ду мутафаккир чи гуна сохтани чунин ҷамъиятро намедонистанд, онҳо асосҳои назариявии ин шакли ҷамъиятро гуфта наметавонистанд.

Ин танҳо орзуи пешқадами Низомию Ҷомӣ дар як шароити номувофиқи таърихӣ буд, ки ин гуна ҷамъияти озодро тасвир намудан аз Низомию Ҷомӣ барин шахсон як ҷасоратеро талаб мекард. Чунин сохти ҷамъиятӣ на танҳо орзуи шоирон, балки орзуи асосии халқи меҳнаткаш дар он замон ба ҳисоб мерафт. Бузургию қаҳрамонии Низомию Ҷомӣ маҳз дар ҳамин аст, ки тавонистаанд, чунин шакли ҷамъиятро тасвир созанд.

А Д А Б И Ё Т

1. А. Афсаҳзод. Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ. - Душанбе: Дониш, 1981. - 268 с.
2. Афсаҳзод, А. Таҳаввули афкори Абдурраҳмони Ҷомӣ / А. Афсаҳзод. - Душанбе: Дониш, 1981. - 159 с.
3. А. Афсаҳзод. Ҷомӣ - адиб ва мутафаккир. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 384 с.
4. Бертельс Е.Э. Наваи и Джами / Е.Э. Бертельс. – Москва: Наука, 1948. – 271 с.

5. Бертельс Е.Э. Роман об Александре и его главные версии на Востоке / Е. Э. Бертельс.− М.-Л., 1948. – 191 с.
6. Джахид А.М. Абу Наср Фараби о государстве. - Душанбе, 1966. – 177 с.
7. Комилов Р. Назарияи ҷомеаи ормонӣ дар таърихи фарҳанги форсу тоҷик / Р. Комилов. – Душанбе: Маориф, 1997. – 288 с.
8. Маснавиҳои “Ҳафт авранг”-и Абдурраҳмон ибни Аҳмади Ҷомӣ; бо тасҳеҳи Муртазо Мударриси Гелонӣ. – Теҳрон: Аҳуро, 1375. – 1046 с.
9. Низомии Ганҷавӣ. Хамса; таҳияи матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Мубашшир Акбарзод. – Душанбе: Адиб, 2012. – 672 с.
10. М. Осимӣ. Воқеият хилофи афсона аст // Садои Шарқ, 1979. – №1. –С. 65-66.
11. А. Сатторзода. Афкори адабӣ ва эстетикии Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 98 с.
12. Ш. Ҳусейнзода. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Ҳабдаҳ мақола / Ш. Ҳусейнзода, С. Имронов, Б. Мақсудов. – Душанбе: Ҳумо, 2007. – 348 с
13. Ҷомӣ, Нуруддин Абдурраҳмон ибни Аҳмад. Маснавии «Ҳафт авранг». Ҷилди дувум; таҳқиқ ва тасҳеҳи Аълохон Афсаҳзод ва Ҳусайн Аҳмади Тарбият; зери назари «Дафтари нашри «Мероси мактуб. - Теҳрон: Маркази мутолеоти эронӣ, 1378. – 710 с.

ТАСВИРИ ШАҲРИ ОРМОНӢ ДАР ДОСТОНҲОИ «ИСКАНДАРНОМА»-И НИЗОМӢ ВА «ХИРАДНОМАИ ИСКАНДАРӢ»-И ҶОМӢ

Мавзӯи шаҳри ормонӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ мавзӯи нав набуда, ба он адибону мутафаккирони гузашта, аз қабили Фирдавсӣ, Низомӣ, Амир Хусрав ва Абдурраҳмони Ҷомӣ низ дар достонҳои хеш ба он таваҷҷуҳ намудаанд. Дар осори ин нобиғаҳо тасвири шаҳри ормонӣ хеле барҷаста ба назар мерасад. Тасвире, ки адибон дар асарҳои худ намудаанд, аз зиштӣ ва олудагии бисёре аз шоҳон хабаре нест. Аз ин тасвирҳои ормонӣ дар «Искандарнома» -ҳо чунин ба назар мерасад, ки мутафаккирон бар пояи ормонҳо ва боварҳои худ он гуна ки худ хостаанд ин достонро пардохтаанд. Дар мақола роҷеъ ба тасвири “шаҳри ормонӣ” дар достонҳои «Искандарнома»-и Низомӣ ва «Хирадномаи Искандарӣ»-и Ҷомӣ сухан меравад. Муаллиф умумияту тафовутҳои ин ду достонро мавриди баррасӣ қарор додааст. “Шаҳри ормонӣ”-и Низомӣ ва Ҷомӣ як шакли ҷамъиятист, ҷамъияти хаёлие, ки дар он моликияти хусусӣ, истисмори одам аз тарафи одам дида нашуда, хушбахтию осудагӣ ва озодӣ ҳукмрон аст. Муаллифи мақола кӯшидааст, ки ҳамаи паҳлуҳои ин ду маснавиро аз назари қиёсӣ таҳқиқ намояд. Дар мақола ҷамъияти мусоваре, ки Низомӣ ва Ҷомӣ – ин ду мутафаккири бузург, тасвир намудаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифта, чанд нуктаи умумияту фарқияти ин ду достон муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: хираднома, Фирдавсӣ, Ҷомӣ, Низомӣ, шаҳри ормонӣ, Искандар, шоҳи одил, мусовот, ҷамъияти хаёлӣ, умумият, тафовут.

ИЗОБРАЖЕНИЕ ИДЕЛЬНОГО ГОРОДА В ПОЭМАХ «ИСКАНДАРНАМЕ» НИЗАМИ И «ХИРАДНОМАИ ИСКАНДАРИ» ДЖАМИ

Тема идеального города в персидско-таджикской литературе имеет давнюю историю. К ней в своих поэмах обращались такие литераторы и просветители прошлого как Фирдоуси, Низами, Амир Хусрав и Джами. В наследии этих выдающихся личностей изображение идеального города резко выражено. В этих изображениях нет ни следа от уродства и порочности множества царей. При рассмотрении изображения идеального города в «Искандарнаме» мы видим мечты и чаяния просветителей, которые они лелеяли в своей душе. Статья посвящена исследованию изображений идеального города в поэмах «Искандарнаме» Низами и «Хирадномаи Искандари» Джами. Автор анализирует общность и различия данного вопроса в указанных поэмах. «Идеальный город» Низами и Джами форма общественного строя, утопического общества, где отсутствует частная собственность, эксплуатация человека человеком и где господствует счастье, покой и свобода.

Ключевые слова: книга мудрости, Джами, Низами, идеальный город, Александр, справедливый царь, равенство, общность, отличие,

THE PICTURE PERFECT TOWN IN THE POEMS "ISKANDARNAME" NIZAMI AND "CHIROGNOMY ISKANDARI" JAMI

The theme of the ideal city in Persian-Tajik literature has a long history. Such writers and educators of the past as Firdousi, Nizami, Amir Khusraw and Jami addressed her in their poems. The legacy of these outstanding individuals picture-perfect city pronounced. In these images there is no trace of the ugliness and depravity of many kings. When considering the image of the ideal city in "Iskandarname" we see the dreams and aspirations of the enlightenment, which they had nurtured in his soul. The article is devoted to the study of images of the ideal city in the poems" Iskandarname "Nizami and" Hiradnomai Iskandari " Jami. The author analyzes the commonality and differences of this question in these poems. The" ideal city " of Nizami and Jami is a form of social order, a utopian society where there is no private property, exploitation of man by man and where happiness, peace and freedom prevail.

Keywords: book of wisdom, Jami, Nizami, ideal city, Alexander, fair king, equality, community, difference,

Сведения об авторе: *Дурманова Саврия* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории таджикской литературы. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025

Information about the author: *Durmanova Savriya* - Tajik national University, Applicant of the Department of the History of Tajik Literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

УДК: 002+070.2(1-32)

ВОКУНИШ:
ХУСУСИЯТҲОИ ФУНКСИОНАЛӢ ВА АЛОМАТҲОИ ЖАНРӢ

Муродов М.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳар давру замон новобаста ба чигунагии сохти иҷтимоӣ усули ҳақиқатнигорӣ рисолати аслии матбуоти даврӣ будааст. Дар шароити демократикунонии ҷомеа ин рисолат идома ёфта, усули нисбатан тоза пайдо кардааст. Ин усул, пеш аз ҳама, дар муносибати муаллифон ба воқеияти иҷтимоӣ ва шаклҳои гуногуни инъикоси он дар ВАО, бавежа матбуоти даврӣ, намудор мегардад ва рангорангии фикру назар, мавқеъгирии муаллифон, вобаста ба хусусият ва моҳияти матолиб таҳия намудани рубрикаҳои гуногун, аз байн рафтани баъзе қолабҳои маъмули жанрӣ, ба шакл даромадани шеваҳои нави нигориш ва амсоли ин аз нишонаҳои он мебошад.

Ба навиштаҳои ҳамдигар бетараф набудан, воқеияти аслро фаҳмонидан, аз пайи рафъи камбудиҳои дар нигоштаҳо инъикосгардида шудан, дар гуфтани ҳақиқат масъул будан аз омилҳое мебошанд, ки рӯҳияи замон аз рӯзноманигорон ва ҳамчунин масъулин тақозо менамояд. Зимнан чунин муносибат ва талабот дар таҷрибаи фаъолияти матбуоти даврӣ усули тамоман нав нест. Ҳанӯз аз марҳилаи аввали ташаккули матбуоти даврӣ ба навиштаи ҳамдигар ҳамовозӣ намудан, дурӯғи дигаронро рад намудан, ҳақиқатро нишон додану онро талқин сохтан дар рӯзномаву маҷаллаҳо ба ҳукми анъана даромада буд. Устод Айнӣ дар мақолаи «Ҷавоб ба мақолаи беном» (Овози тоҷик, 1925.–2 март) чунин табиати матбуотро маънидод карда, аз ҷумла навиштаанд: «Агар дар ҳақиқат танқид карданӣ мехоҳед, хонашеру майдонғариб шуда, бо мактубҳои беном дарди сар надиҳед. Бифармоед, ҳар чӣ мехоҳед майдони матбуот ҳозир аст, яке гӯед ва сад шунавед». Воқеан, ВАО, минҷумла матбуоти даврӣ, ба ҳамин як гуфтану сад шунидан бояд мусоидат кунад. Ин таъйинот тадриҷан дар матбуоти даврӣ роиҷ гардид ва анъана ҳам шуд. Дар рӯзномаҳо рубрикаҳои «Акси садои хонандагон», «Ба редаксия ҷавоб омад», «Акси садо» ва амсоли ин пайдо шуда, доман паҳн карданд. Ин усул, агар аз як тараф, бетаваҷҷуҳ набудани масъулинро дар нисбати маводи рӯзномаҳо нишон медод, аз ҷониби дигар, нишони дар иртиботи баръакс қарор доштани нашрияҳоро мефаҳмонд. Чунин муносибат дар матбуоти имрӯз низ идома дорад. Яке аз шаклҳои чунин муносибат, ки иртиботи хонанда, ҳамчунин масъулинро бо идораи нашрияҳои даврӣ ба вуҷуд меорад, вокуниш аст. Имрӯз аксари нашрияҳои даврӣ дар таҳияи мавод аз рубрикаи «Вокуниш» кор мегиранд. Баъзе рубрикаҳои ҳаҷвии «Гуфтед? Мегӯянд!», «Мангар, ки кӣ мегӯяд», «Забони сурх…» ва ғайра, ки дар нашрияҳои замони муосир ба вуҷуд омаданд, дар қолаби ҳаҷвӣ намунаи вокунишҳои хурде мебошанд.

Вокуниш чист? Аз нигоҳи забонӣ вокуниш калимаи тоҷикӣ буда, аз ҷузъи во (кушода, боз) ва куниш (амал, рафтор, кирдор, феъл) сохта шудааст. Он дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ба маънои «амале, ки дар ҷавоби коре мекунанд, аксуламал, акси амал» омадааст [8, с.281]. Ин мафҳум дар замони истиқлол тавассути матбуоти даврӣ дар забони адабӣ ва гуфтугӯйӣ маъмул гардид. 2. Вокуниш муодили мафҳумҳои «ҷавобия» ва «радия аст», ки дар матбуоти замони шӯравӣ истифода мешуд. Ҷавоб ба мақола ва ё китоб, ки муносибати арзишии нигорандаро ифода мекунад. Муносибати хаттӣ ба ин ё он чиз.

Тавре ишора рафт, дар матбуоти даврии пеш аз замони истиқлол зери рубрикаҳои «Аз пайи мактуб», «Акси садо», «Ба редаксия ҷавоб омад» матолибе интишор мегардид, ки моҳиятан ба вокунишҳои имрӯза шабоҳат доштанд.

Судури фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вокуниши шахсони мансабдор ба маводи танқидӣ ва таҳлилии воситаҳои ахбори омма» (№622, 7 феврали 2009) ба вокуниш мақоми расмӣ эҳдо кард. Фармони мазкур, ки моҳияти таъмини фазои солими иртиботӣ байни соҳибмансабон ва ВАО-ро дорад, дар ташаккули вокуниш, ҳамчун матни публитсистӣ, заминаҳои ҳуқуқиву касбиро фароҳам овард. Тибқи ин фармон роҳбарони ВАО уҳдадор шуданд, ки таъмини воқеият ва таъсирбахшии маводи танқидӣ ва таҳлилиро вазифаи асосии фаъолияти хеш шуморанд, дар барномаҳои радио ва телевизион, саҳифаҳои рӯзнома ва маҷаллаҳо инъикоси саривақтии натиҷаҳои вокунишро ба маводи танқидӣ ва таҳлилӣ таъмин намоянд. «Фармони мазкур моҳияти барқарор ва қавӣ гардонидани робита ва ҳамкориҳои иҷтимоӣ миёни роҳбарону масъулини ниҳодҳои иҷтимоӣ, корхонаву муассисаҳо ва рӯзноманигоронро дорад» [5, с.40].

Солҳои охир дар фазои иттилоотӣ, хусусан шабакаҳои иҷтимоӣ, афзудани таҳоҷуми манфиатҷӯйиҳо, афзалияту бартарихоҳиҳои арзишҳои бегона тақозо менамояд, ки ҳар нафари огаҳ дар нисбати чунин матолиби баҳснок, носаҳеҳ, ғаразнок бетарафӣ зоҳир нанамуда, вокуниш нишон диҳад ва воқеияти ҳол, ҳақиқати масъаларо дар меъёри манфиатҳои миллӣ баррасӣ ва бозгӯ намояд. Ҳамчунин имрӯз вокунишҳо имиҷи нашрияҳоро ба вуҷуд оварда истодаанд ва рӯзномаҳо низ кӯшиш менамоянд маводи ҳангомавии баҳснокро бештар нашр кунанд. Баъзан худи рӯзнома барои ба вуҷуд овардани вокунишҳо таъсир мегузорад. Ба ин хотир баъзе аз нашрияҳои даврӣ ба мисли «Фараж», «Миллат», дар охири сол, ё дар ҳар шаш моҳ номгӯи мақолаҳои ба вокуниш ниёз доштаро бо акси масъулини соҳаҳои алоҳида зери сарлавҳаҳои маъмулии «Инҳо фармони Президентро писанд накарданд», «Инҳо ба рӯзнома ҷавоб нанавиштанд» чоп мекунанд.

Ин ва дигар омилҳо доманаи вокунишро васеъ намуда, имкон фароҳам меоранд, ки он дар навъи як матни публитсистӣ, хусусиятҳои нав пайдо намуда, шакл гирад.

Вокуниш, аслан ба матолибе навишта мешавад, ки «дар он воқеа таҳриф ва ё факту далелҳои мавзӯе нодуруст истифода шудааст» [6, с.33]. Вокуниш ҳамчун матни публитсистӣ аз чунин хусусиятҳо бархӯрдор аст:

а) ба таври мухтасар огоҳ намудани хонанда ба мавзӯи баррасишаванда;

б) ташреҳи муфассали моҳияти масъала;

в) дар такя ба фактҳо тасдиқ ва ё инкор намудани мулоҳизоти зикршуда;

г) нишон додани ҳақиқати ҳол;

ғ) бо усули муҳокима баён намудани матлаб;

д) дар доираи одоб ва ахлоқ нишон додани нодурустӣ ва носаҳеҳӣ дар матлаби мавриди назар.

Дар ағлаби вокунишҳое, ки дар матбуоти даврӣ интишор мегарданд, чунин хусусиятҳоро мушоҳида мекунем. Барои тақвияти фикр, дар заминаи ду намунаи вокуниш, хусусиятҳои дар боло ишорашударо ба баррасӣ мекашем. Ин намунаҳо аз нашрияи «Минбари халқ» буда, дар ҷавоб ба мусоҳибаи Меҳмоншоҳ Шарифзода, ки дар нашрияи «Озодагон» (8 декабри соли 2017) бо унвони «Инқилоби Фаттоҳзода: таназзул ё тараққӣ» интишор гардидааст, навишта шудаанд. Нашрия яке аз ин матолибро зери рубрикаи «Посух» ва дигареро таҳти рубрикаи «Вокуниш» ҷой додааст. Матни аввал «Косаи чинӣ чу садо мекунад….» (Минбари халқ, 2017.–8 ноябр) унвон дошта, ба Орзу Ҳомид ва матни дуюм «Инқилоби сафед» (Минбари халқ, 2017.–29 ноябр) ба қалами Зафари Мирзоиён тааллуқ дорад. Сабаби на дар «Озодагон», балки дар нашрияи дигар ба табъ расидани ин вокунишҳо бароямон рӯшан нест, чун маъмулан, вокуниш дар нашрияе чоп мешавад, ки маводи баҳсбарангезеро ба табъ мерасонад, вале бо вуҷуди ин, вокунишҳои мазкур рӯҳияи сиёсӣ доранд ва нисбатан тезу тунд навишта шудаанд. Дар ҳар ду ҳам сабаби ба музокира кашида шудани масъала мухтасаран тавзеҳ дода шудааст. Бар ҳар ду муаллиф андеша ва таҳлилҳои мусоҳиб М. Шарифзода писанд нест, ба назари эшон он аз рӯйи ғараз гуфта шуда, далели барҷой надорад.

Ин бардошт аз ҷониби Орзу Ҳомид чунин маънидод шудааст: «…муаллиф кӯшиш кардааст бо истифода аз тамоми неруи зеҳнии худ раванди ислоҳоти маънавии миллати тоҷикро, ки воқеан инқилоби фарҳангист, кам нишон дода, дастгоҳи муқтадири идеологии кишварро, ки ҳатто тасмимҳояшон берун аз кишвар низ басо муассиранд, ба

«намедонанд», «намефаҳманд», «дарк накардаанд» ва ғайра муқассир донистааст. Ин ҳама бе овардани кадом як далели муътамад. Бе далел ва дар ҷойи холӣ, чи қадаре ки тавонистааст, чашми вичдонро кӯр карда, айбҷӯйӣ намудааст».

З. Мирзоиён андешарониҳои М. Шарифзодаро «накӯҳишномаи файласуф» номидааст, ки таваҷҷуҳи хонандаро бештар ҷалб менамояд. Ӯ меафзояд: «Мақолаи мазкур моро ба андешае овард, ки ин пиндорҳо дар зеҳни як файласуфи аз сарнавишти миллат огоҳ чӣ гуна пайдо шуда бошанд ва ин интиқоди сахти роҳи рости миллатсозӣ обишхӯри кадом сарчашма бошад. Дар ин ҷо ихтилофи дидгоҳҳо вуҷуд дошта бошад, ё дарнарафтан ба талошҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои раҳонидани миллати бинишу куниш ва ҳатто гӯиши ориёиву тоҷикии худро, бар асари ҳамлаи ҳазоруандсолаи бегонагон, гум карда».

Муаллифон бо арзи мақсад ба инкори андешарониҳои мухотаб пардохта, бо факту далел бардошти носаҳеҳ будани онро асоснок мекунанд. Ин қисмат хеле муфассал аст, зеро хусусияти мавзӯи баҳс инро тақозо намудааст. Барои мутмаъин сохтани мухотаб ва бовар кунонидани хонанда, нигорандагони вокунишҳо ба андешаҳои М. Шарифзода муносибати яктарафа нанамуда, гуфтаҳои ӯро на ба таври умумӣ инкор ва ё рад мекунанд, балки бо зикри далоили гуногун ва таҳлилу баррасӣ, аз як тараф, таҳриф шудани ҳақиқати воқеиро дар мақолаи манбаи вокуниш собит месозанд, аз сӯйи дигар, ба нигоштаи худ солорӣ мебахшанд.

Вокунишҳои матбуоти даврӣ, аз ҷумла, намунаҳои мавриди баррасӣ, сохти ягонаи композитсионӣ доранд, ки он аз се қисмат: воридшавӣ (фабула), асосӣ (таҳлилу баррасии масъала) ва хулоса иборат аст. Ин қисматҳо ба ҳам алоқаи узви (маъноӣ, мантиқӣ) доранд ва якдигарро тақвият мебахшанд. Ҳамчунин сарлавҳаи матн бо хулосаи он иртиботи амиқи мантиқӣ дорад. Чунончи, муаллифи вокуниши «Инқилоби сафед» ба нигоштааш мақтаъи зеринро муносиб донистааст, ки мазмунану услубан дуруст аст: «Дар поён лозим медонам ин нуктаро ба таъкид оварам, ки қонунҳои солҳои охир ба равшанӣ баромада, дар асл ҷанбаъҳои инқилобӣ доранд; боздоштани занушавҳарӣ миёни хешовандон, озод сохтани гирифторони занҷири расму ойинҳои ошуфтасози мардумон, инқилоб аст – инқилоби сафед» (Минбари халқ, 2017.–29 ноябр).

Омӯзиши хусусиятҳои функсионалии вокунишҳои матбуотиро бидуни муайян кардани аносири жанрӣ наметавон муайян кард. «Жанр тартиби шаклӣ ва маънавии нисбатан устувори таҳияи асар аст, ки мундариҷаи он аз тарзи муносибат ба воқеият ва дараҷаи маърифати эҷодкор вобаста мебошад» [4, с.91]. Агар аз ин нуқта ба матни вокунишҳои матбуоти даврӣ назар афканем, дар онҳо ҳам муносибат, ҳам маърифат ва ҳам мавқеъро мушоҳида мекунем. Ба ибораи дигар, нигорандаи вокуниш кӯшиш менамояд, ки муносибаташро ба мавзӯъ ва ё масъалаи баррасишаванда нишон диҳад, ба ҳақиқат ва ё таҳриф шудани фаъолияташ ҷавоби саҳеҳ диҳад, дар муқоиса ба мухотаб дар сатҳи баландтар маърифат кардани мавзӯъро собит созад ва мавқеашро устувор гардонад.

Мутолиаи вокунишҳо ва намунаҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки ин шакли матн аз нигоҳи аломатҳои жанрӣ ба мактуб ва мақолаи мубоҳисавӣ наздикӣ дорад. Он аз жанри мактуб тарзи муроҷиат ва собитсозии назару мавқеъ ва аз мақолаи мубоҳисавӣ усули музокира ва услуби баёнро ба худ гирифтааст. Албатта, такрор шудани аломати ин ё он жанр ба жанри дигар қонунияти табиӣ аст. Дар тамоми жанрҳои журналистӣ чунин ҳолатро мушоҳида мекунем.

Ба ин манзур вокуниш, аз як тараф, мактубест, ки «дар шакли муроҷиати як шахс ба шахси дигар масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ кушоду равшан, ҷиддӣ ва пурэҳсос мавриди баҳс қарор мегиранд» [4, с.162] ва дар он «нафарони касбу кори гуногун мушкилоти иҷтимоиро баррасӣ намуда, ҳиссиёт, фикр, вазъият, ҳолат ва амсоли ин омилҳоро дар шакли муҳокимаҳои дуҷониба ва ё бисёрҷониба ироа медоранд» [9, с.5]. Чунин мушкилот ва ё масъала мубрам буда, дар рӯзномаву маҷаллаҳо ба тозагӣ интишор гардидааст ва бо оҳанг, мундариҷа, сатҳ ва тарзи нигориш фарқ мекунад, балки диққати вокунишгарро ба худ ҷалб месозад. Чунин хусусият муошырати муаллифонро дар шакли алоқаи баръакс ба вуҷуд меорад. Аммо чунин муошират аз муошырати мактуби публитсистӣ фарқ мекунад. Дар вокуниш муошират дар тарҳи иртиботи яксамта: муаллифи вокуниш – идораи нашрия – муаллифи матни сарчашма шакл мегирад. Дар ин муошират аудитория иртиботи камтар дорад.

Аз ҷиҳати услуби баён, нақл ва таъсири арзишию танқидии ҷавоби ба маводи дар ВАО-и чопӣ интишоршуда, вокуниш хусусиятҳои мақолаи мубоҳисавиро такрор мекунад, дар он «фикри шахсони гуногун дар мавриди муҳимтарин воқеаҳо ва вазифаҳо ифода карда мешавад» [7, с.66]. Аммо ин такрори маҳз нест, зеро дар вокуниш музокира на оҳанги мубоҳиса, балки бештар ҳукм (тасдиқ ва ё инкор)-ро касб мекунад.

Аз тарафи дигар, хислати арзишгузорӣ ва интиқодии вокуниш аз жанри тақриз, ки нигорандаи он «метавонад ба муаллифи асар ҳамақида гардад ё муқобили нуқтаи назари ӯ муҳокима ронад» [4, с.17] маншаъ мегирад. Вокуниш имкон медиҳад, ки муаллиф доир ба матолиби дар матбуоти даврӣ (ҳамчунин шабакаҳои иҷтимоӣ) интишоргардида назарашро баён намояд, дурустӣ ва камбудии онро нишон диҳад.

Бо вуҷуди ин, вокуниш ҳамчун матни ҷавобӣ ба ин ё он матлаби дар матбуоти даврӣ (ҳамчунин шабакаҳои иҷтимоӣ) интишоргардида, таъйинот ва хусусияти хос дорад, ки аз ташаккули аломатҳои жанрии он дарак медиҳад. Ин аломатҳо ба мақсад, сохт, оҳанг, услуб ва муносибат иртибот доранд. Як хусусияти чопи вокуниш дар нашрияҳои даврӣ он аст, ки бештар маврид акси сарчашмаи вокуниш чун факт бо матн дар саҳифа низ ҷой дода мешавад.

Вокуниш навъҳои гуногун дорад. Аз ҷиҳати мақому мансубият онро ба расмӣ ва ихтиёрӣ ва аз рӯйи мавқеъгирии муаллиф ба масъалаи баррасишаванда ба тасдиқӣ ва инкорӣ метавон ҷудо кард.

Вокунишҳои расмӣ аз ҷониби шахсони мансабдоре навишта мешаванд, ки камбудии нишондодашуда ва ҳалли масъала ба онҳо дахл дорад. Масалан, вокуниши «Рафтори омӯзгорро маҳкум карданд» (Омӯзгор, 2017.– 6 июл) расмӣ аст. Ба ин навъ мансуб будани ин вокуниш танҳо бо имзои мудири шуъбаи маорифи ноҳияи Деваштич чоп шудани он нест, балки дар сатҳи баррасии масъала аст. Мавзӯи вокуниш аз эродҳои мақолаи Нуъмон Раҷабзода «Ҷанҷоли ду омӯзгор дар Деваштич» (Омӯзгор, 2017.–15 июн) маншаъ гирифта, дар ҷаласаи васеи директорон шуъбаи маориф, иттифоқҳои касабаи кормандони соҳа ва кулли омӯзгорони таълимгоҳҳои ноҳияи Деваштич мавриди музокира қарор гирифта, натиҷагирӣ шудааст. Шуъбаи маориф ва кулли кормандони он аз ҳодисаи мазкур хулосаи зарурӣ бароварда, аз натиҷааш ба редаксия вокуниш ирсол намудаанд.

Вокунишҳои ихтиёриро, аслан нафароне менависанд, ки ба ВАО муносибати интиқодӣ доранд, ба мазмуни нигоштаҳо бетараф нестанд. Нигоштаи Саёҳат Абдуллоева «Ҳизбе, ки ҳазорон нафарро гумроҳ карда буд» (Минбари халқ, 2017.–11 октябр)-ро метавон ба чунин навъи вокуниш нисбат дод. Инро аз матлаи матни вокуниш низ мушоҳида мекунем. «Ҳафтаи гузашта нашрияи «Минбари халқ»-ро дастрас намудаму баъди хондани мусоҳибаи рӯзноманигор Шариф Ҳамдампур бо судяи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Шамс Азизов таҳти унвони «То табадуллот се рӯз монда буд» дар вуҷуди ман бори дигар ҳисси ватандориву худшиносӣ афзунтар гардид ва аз ҳама муҳимаш ба ояндаи дурахшони Ватани азиз бо иродаи қавӣ пеш рафтанро бедор сохт». Чунончи аз мазмуни ин порчаи матни вокуниш пай мебарем, нигорандаи он бидуни касбу вазифа, ҳамчун хонандаи ватандӯст хостааст, дар ҳошияи мусоҳибаи Ш. Ҳамдампур андешаашро иброз намояд.

Аломати асосии вокуниши тасдиқӣ қоил шудан ба камбудиҳои ошкоршуда ва ваъдаи ислоҳи онҳо аст. Мисоли дар анвои вокуниши расмӣ истифодашударо ба ин навъ низ метавон нисбат дод, зеро дар он эродҳои рӯзноманигор асосан дуруст ҳисобида шуда, кӯшиши дар оянда ислоҳ ва такрор нашудани онҳо ваъда шудааст.

Дар вокуниши инкорӣ муаллиф кӯшиш мекунад, ки нодуруст будани маълумот ва факту арқомро собит намуда, ҳақиқати ҳолро нишон диҳад. Чунончи, муаллифи вокуниши «Чорроҳа» соҳиб дорад» (Минбари халқ, 2017.–21 июн) дар рӯҳия инкори нигоштаи Нодира Муҳаммадзода «Соҳиби «Чорроҳа» кист?» («Минбари халқ», 2017.–24 май) меафзояд, «ки дар он муаллиф бе ягон далелу аснод сафедро сиёҳ гуфта, ба иштибоҳ роҳ додааст».

Ҷониби редаксия бо далелҳо заминаҳои ҳуқуқии таъсиси ин маҷалла, мақсаду вазифа ва хусусияти мундариҷавии онро шарҳ дода, муаллифи мақоларо мутмаъин месозад, ки «таҳия, нашр ва паҳн кардани маҷаллаи «Чорраҳа» на танҳо нодуруст нест (чуноне ки муаллифи мақола нишон додан мехоҳад), балки дар асоси қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баҳри татбиқи Барномаи ба қарори Ҳукумати Тоҷикистон тасдиқшуда

амалӣ шудааст». Ҷониби вокунишгар муносибати сатҳии муаллифро интиқод намуда, тавсия медиҳад, ки «пеш аз навиштани мақола таҳқиқоти комил гузаронида, ҳуҷҷату санадҳои тасдиқшударо омӯхта, факту рақам ва далелҳои воқеан раднопазирро ҷамъ менамуд, пас аз он тариқи ахбори омма фикрашро баён медошт».

Баъзан хонандагон барои ба вуҷуд омадани вокунишҳо боис гардидаанд. Чунончи, нигоштаи Ю. Солеҳ «Андак тарёк, беш заҳри мор аст» (Минбари халқ, 2017.–15 март) дар заминаи андешаи як нафар хонандаи нашрия омӯзгор Насим Наҷмиддинов ба вуҷуд омадааст. Ӯ ба идораи нашрия омада дар мавриди мақолаи дигари ин муаллиф «Дин афюн аст, чӣ маъно дошт? (Минбари халқ, 2017.–15 феврал) фикри эродӣ баён мекунад. Ӯ бо ёдоварӣ ва шарҳи муҳтавои ин мақола таъкид мекунад, ки «дар ҳақиқат то ба ин наздикиҳо бузургсолон мафҳуми «тарёк»-ро ба маънои мусбат истифода мебурданд». Эроди дигари муаллим он аст, ки «Дар мақола ному осори донишмандону нависандагони олмонӣ, фаронсавӣ ва англис ёдовар шудаасту номи Синои барои ҳар як тоҷик азиз наомадааст».

Муаллифи вокуниш ба хотири равшанӣ андохтан ба эродҳои меҳмони редаксия фаҳми мусбати мафҳуми тарёкро бо такя ба абёти намояндагони адабиёти классикии тоҷик тавзеҳ медиҳад ва ба ин васила ба дуруст будани эродҳои меҳмон асос мебахшад.

Тавре баррасӣ гардид, дар вокуниш аломатҳои жанрҳои гуногун истифода шавад ҳам, он дар ҳолати ташаккули аломатҳои жанрии худ аст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар ин раванд шабакаҳои иҷтимоӣ таъсири амиқтар гузошта метавонанд, зеро ағлаби маводе, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ нашр мешаванд, вокунишеро ба вуҷуд меоранд. Албатта, сатҳ ва мавқеъ дар ҳама мавод яксон нест. Касе танқид, касе таҳсин ва нафари дигар бо ҳачву истеҳзо муносибати худро баён менамояд.

Ҳамин тавр, вокуниш ҳамчун матни публитсистӣ аз рӯйи пайдоиш ва интихоби мавзӯъ, сохт ва низоми ташреҳу таҳлил, тарзи баёни фикр, муносибат, мавқеъгирии муаллиф, хислати нақл ва хулоса бо вуҷуди аз аносири жанрҳои таҳлилии публитсистӣ бархӯрдор будан, аломатҳои ба худ хос дорад. Ин аломатҳо ба мо имкон медиҳанд, ки масъалаи шинохти вокунишро ҳамчун жанри публитсистӣ ба баҳси илмӣ кашем.

А Д А Б И Ё Т

1. Земелянская Е.Н. Линготекстовые особенности речевого жанра «читательской отлик». Монография / Е.Н. Землянская. – Курск: ЮЗГУ, 2014. – 147 с.
2. Землянская Е.Н. Функциональные особенности речевого жанра «читательский отклик» / Е.Н. Землянская // Интерактивная наука. – 2016. – № 1. – С. 102–104.
3. Муродов М. Тақриз ҳамчун жанр: Дастури таълимӣ / М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 48 с.
4. Муродов М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналист. Китоби дарсӣ / М. Муродов. – Душанбе, 2014. – 254 с.
5. Муродов М. Аз се шохаи як илм. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ / М. Муродов. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 232
6. Муродов М. Вокуниш // Энсиклопедияи миллии тоҷик. Қомус / М. Муродов, Ф. Маҳмаддуллоев. – Душанбе, 2015. – Ҷ. IV. – С.33.
7. Усмонов И. Жанрҳои публитсистика. Воситаи таълимӣ / И. Усмонов.– Душанбе, 2009. – 140 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. – Ҷ.1. – 950 с.
9. Шукруллоев Б. Жанри мактуб: рисолат ва имконот. Рисолаи илмӣ / Б. Шукруллоев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 114 с.

ВОКУНИШ: ХУСУСИЯТҲОИ ФУНКСИОНАЛӢ ВА АЛОМАТҲОИ ЖАНРӢ

Дар мақола доир ба заминаҳои иҷтимоиву касбии зуҳури вокунишҳои матбуоти даврӣ, ташаккули хусусиятҳои функсионалӣ ва аломатҳои жанрии он дар заминаи таҳлилу баррасии маводи нашрияҳои «Минбари халқ» ва «Омӯзгор» маълумоти илмӣ ироа гардидааст. Барои бо усули илмӣ ва системанок баррасӣ намудани масъала, дар аввал маънои калимаи вокуниш ташреҳ гардида, сипас шинохти он дар рӯзноманигорӣ маънидод шудааст. Вокуниш муодили мафҳумҳои ҷавобия ва радия аст, ки дар матбуоти замони шӯравӣ истифода мешуд. Рубрикаҳои «Акси садои хонандагон», «Ба редаксия ҷавоб омад» ва амсоли ин, ки дар нашрияҳои даврӣ ба назар мерасад, моҳиятан ба вокуниш шабоҳат доранд. Пас аз фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вокуниши шахсони мансабдор ба маводи танқидӣ ва таҳлилии воситаҳои ахбори омма» ((07.02. 2009, №622) истилоҳи вокуниш мақоми расмӣ пайдо кард. Фармони мазкур, ки моҳияти таъмини фазои солими иртиботӣ байни ашхоси мансабдор ва ВАО-ро дошт, дар ташаккули вокуниш, ҳамчун матни публитсистӣ, замина гузошт. Вокуниш, аслан ба матолибе навишта мешавад, ки дар он воқеа, таҳриф ва факту далелҳо нодуруст истифода шудааст. Омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи вокунишҳои нашрияҳои даврӣ имкон медиҳад, ки чунин хусусиятҳои вокунишро муайян намоем: ба таври мухтасар огоҳ намудани хонанда ба мавзӯи баррасишаванда; ташреҳи муфассали моҳияти масъала; дар такя

ба фактҳо тасдиқ ва ё инкор намудани далоили зикршуда; нишон додани ҳақиқати ҳол; бо усули муҳокима баён намудани матлаб. Дар мақола зимни таҳлили вокунишҳои ҷудогона ин хусусиятҳо ошкор гардида, бо зикри далоил нишон дода шудааст. Таҳқиқу таҳлил нишон дод, ки вокуниш навъҳои гуногун дорад. Онро аз ҷиҳати мақому мансубият ба расмиву ихтиёрӣ; аз рӯйи мавқеъгирӣ ба мавзӯву масъала ба тасдиқиву инкорӣ метавон ҷудо кард. Дар мақола хусусиятҳои умумӣ ва ҷудогонаи анвои вокуниш бо интихоби намунаҳо таҳлилу баррасӣ гардидааст. Аз омӯзиши ин масъала натиҷа ҳосил шуд, ки вокуниш ҳамчун матни публитсистӣ аз рӯйи пайдоиш ва интихоби мавзӯъ, сохт ва низоми ташреҳу таҳлил, тарзи баёни фикр, муносибат, мавқеъгирии муаллиф, хислати нақл ва хулоса бо вуҷуди аз аносири жанрҳои таҳлилии публитсистӣ бархӯрдор будан, аломатҳои ба худ хос дорад. Ин аломатҳо ба мо имкон медиҳанд, ки масъалаи шинохти вокунишро ҳамчун жанри публитсистӣ ба баҳси илмӣ кашем.

Калидвожаҳо: вокуниш, масъала, матбуоти даврӣ, муносибат, хусусият, аломат, матн, инъикос, навъ, сохт, мавқеъ, редаксия.

ОТКЛИК: ФУНКЦИОНАЛЬНИЕ ОСОБЕННОСТИ И ЖАНРОВЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ

В статье исследуются общественные и профессиональные предпосылки появления отлика в периодической печати. На основе материалов газет «Минбари халк» и «Омузгор» рассматривается становление его функциональных и жанровых элементов. С целью подробного и систематизированного рассмотрения проблемы, осмысливая значение термина «отлик», автор выявляет суть данного термина в журналистике. Отклик обозначается как синоним «противодействие», «реакция», «опровержение», «отрицание», которые исторически используются в перидике. Материалы газет под рубриками «Обратный голос читателя», «Нам пишут», «Ответ редакции» и т.д. являются разновидностями жанра современного отклика. После Указа Президента Республики Таджикистан о реагировании должностных лиц на критические и аналитические материалы средств массовой информации (07.02. 2009, №622) термин «отклик» получил официальный статус. Правовые нормы данного документа, которые способствовали налаживанию обоюдно выгодных коммуникационных отношений между властью и СМИ, стали основой для становления отклика как публицистического текста. Отклики в основном повествуют о публикациях, в которых неправильно используются факты, аргументы или обнаруживается искажение истины. Изучение и анализ откликов периодических изданий дало возможность определить особенности их содержания, такие как: коротко информировать читателя о рассматриваемых темах; подробно комментировать сущность проблемы; опираясь на конкретные факты подтверждать или отвергать неправильное доказательство; показать истинное положение, дискуссионно изложить тему. В статье на основе анализа отдельных откликов периодичекой печати эти особенности выявлены и фактически доказаны. Исследование показало, что отклик имеет разные виды. По поводу статуса и отношения авторов к публикациям, можно выделять официальные и неофициальные отклики; с точки зрения позиции авторов, подтвердительные и отрицательные. В статье подробно рассматриваются обшие и отличительные черты данных видов откликов. По изучению и исследованию проблемы пришли к выводу, что несмотря на присутствие элементов аналитических жанров публицистики, отклик как публицистический текст, имея ряд особенностей, таких как возникновение и выбор темы, структуры и системы интерпритации, метода анализа, способа изложения мнения, отношения и позиции автора, характера изложения и вывода, имеет свою жанровую специфику. Данные особенности отклика дают нам возможность впредь рассматривать его как самостоятельний жанр публицистики.

Ключевые слова: отклик, проблема, периодическая печать, отношение, особенности, элементы, текст, отражение, вид, структура, позиция, редакция.

RESPONSE: FUNCTIONAL FEATURES AND GENRE ELEMENTS

In the article author discusses the public and professional background of appearance the “response” as a journalistic genre in periodicals, especially in the materials of newspapers "Minbari khalq" and "Omuzgor" and focuses on the establishment of its functional and genre specifications. For the purposes of thorough and systematic consideration of the problem from the beginning, comprehended the significance of the term "response," then interpreted the knowledge of the term in journalism. The response is referred to as a synonym for "reply", "reaction", "refutation", "negation", which is used in periodicals for a long time. Materials of newspapers under the heading "Feedback voice of the reader", "Reply to the editor", etc., essentially similar to the modern responses. After the Order of the President of the Republic of Tajikistan "About response of the authorized persons to the critical and analytical materials published in the press" (2009, February 7), the term response obtained official status. This order, which essentially had the value of providing the communication between officials of the government and the media, became the basis for the formation response as a journalistic text. The response is mainly written about published materials, which they incorrectly used facts, arguments or detected by the distortion of the truth. Study and analytical review of feedback periodical gave the opportunity to identify and define the features of this text: to briefly inform the reader about the topics; to comment in detail on the nature of the problem; based on the specific facts to confirm or to reject an incorrect proof; to show the truth of the situation using the discussion methods to write the topic. In the article are brought the analysis of the individual responses and these features are identified and actually proven. The study shows that the response has different types. Regarding the status and attitude of the authors that can be the official and voluntary; by approach of position it has supporting and negative types. In article on the basis of analysis of sample responses in detail are studied common and distinctive features of these types. Following the study and investigation of the problem we came to conclusion that in spite of the elements of the analytical genres of journalism, the response as a journalistic text, the emergence and selection of themes, structure and system of interpretation and analysis ways

of presenting the opinions, attitudes, position of the author, character exposition and response has its own genre specifications. These elements gives us the possibility that in the context of science to consider the response as a genre of journalism.

Key words: feedback, problem, periodicals, attitude, features, element, text, reflection, form, structure, position, edition.

Сведения об авторе: ***Муродов Мурод Бердиевич*** – Таджикский национальний университет, доктор филологических наук, профессор кафедры печати. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025. E-mail: murodi-65@mail.ru. Телефон: **(+992) 93-420-515-32**

Author information: ***Murodov Murod Berdievich*** **-** Tajik national University, doctor of philological Sciences, Professor of the Department of printing. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue, 734025 tel. E-mail: murodi-65@mail.ru. Phone: (+992) 93-420-515-32

УДК: 070 (575.3)

НАҚШИ САИДРИЗО АЛИЗОДА ДАР ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ МАТБУОТИ ТОҶИК

Азимов А. Х., Ғаффоров Н. У.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нависанда ва рӯзноманигор, публитсист ва адабиётшинос, шоир ва омӯзгор, мутарҷим ва забоншинос, луғатдон ва ходими ҳизбӣ Саидризо Ализода (1887-1945) аз зумраи рӯшанфикрони тоҷик маҳсуб меёбад, ки сад сол муқаддам дар паҳн намудани ғояҳои асосии фарҳангофаринию маърифатпарварӣ, дар роҳи ба таҳрик овардани афкор, такон додани андешаи мардум, худшиносию худогоҳии миллӣ, хоссатан дар пайдоиш ва ташаккули матбуоти тоҷик, хидмати босазое кардааст.

Саидризо Ализода бо кори матбааву матбуот тавассути рӯзномаи русии "Самарканд", ки нашрияи сотсиал-демократии Осиёи Миёна маҳсуб ёфта, муҳаррираш Михаил Владимирович Морозов буд ва дар матбааи Демурови Самарқанд нашр мешуд, ошноӣ пайдо мекунад. Рӯзномаи мазкур дар арафаи инқилоби якуми рус (1905-1907) паҳнкунандаи ғояҳои инқилобӣ дар кишвари Туркистон гардид. Ҷараёни аввалин баромадҳои дар ҳамон айём ҷасуронаи рӯзнома ҳуруфчинони матбаа, аз ҷумла Саидризои ҷавон, буданд.

Фаъолияти рӯзноманигорӣ ва ноширии Саидризо Ализода бевосита дар идораҳои рӯзномаи "Самарқанд" (1913) ва маҷаллаи ҷадидии «Ойина» (1913-1915) оғоз ёфтааст.

Тибқи маълумоти архивӣ Саидризо Ализода дар идораи маҷаллаи «Ойина» аз ибтидо то нашри шумораи 52 (ҳамагӣ 68 рақам) фаъолият бурдааст. Дар яке аз ҳуҷҷатҳои бойгонӣ - дар дархости Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ ба унвони губернатори ҳарбии вилояти Самарқанд генерал-майор Иля Зурабович Ликошин («Прощение Военному губернатору Самаркандской области») аз 27 марти соли 1913, ки дар Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Узбекистон маҳфуз аст, аз ҷумла омадааст, ки "муҳаррири масъул ва ноширі «Ойина» - Муфтӣ Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ, ҳайати идораи маҷалла - Саидризо Ализода, Ҳоҷӣ Муин Шукрулло ва Фахриддини Роҷӣ. Дар ҳолати рухсатӣ ва ё сафари хориҷа будани Беҳбудӣ вазифаи муҳарририи маҷалла муваққатан ба дӯши Саидризо Ализода меафтад" (БМД ҶӮз.- Ф. И-18.- Н. 1.- Д. 8752.- В. 46.).

Саидризо Ализода дар матбуоти ҷадидия, хоссатан дар саҳифаҳои маҷаллаи «Ойина» ва рӯзномаи «Самарқанд», андешаву фикрҳои судманди хешро перомуни ривоҷу равнақи мактабу маориф, талаби илму дониш, ислоҳ намудани вазъи таълим ва мубориза бар зидди ҷаҳолату бесаводӣ баён менамуд. Мақолаҳои ӯ оид ба раванди таълиму тарбия, масъалаҳои печидаи мактабу мадрасаҳои мусулмонӣ ва ислоҳу таҷдиди онҳо хеле ҷолиби диққатанд.

Саидризо Ализода ривоҷи дину миллат, тараққии илму диёнат, пешрафти фазлу ҳунар, ислоҳи ахлоқу одоб, хубии маишату зиндагонии ҳар тоифаро, пеш аз ҳама, дар мактабу мадраса медиданд ва баҳри ислоҳи низоми маорифи кишвар ақидаи хешро баён мекард. Аз навиштаҳои Саидризо Ализода дар саҳифаҳои матбуоти ҷадида аён мегардад, ки ӯ бунёди ҷомеаи инсонпарварро танҳо пас аз ислоҳоти дақиқи соҳаи маорифи кишвар тасаввур мекардааст. Соли 1913 дар шумораи сеюми маҷаллаи “Ойина” мақолаи Саидризо Ализода «Моро ислоҳи мадорис ва макотиб лозим аст» ба табъ расидааст, ки муаллиф бо таассуф вазъи ногувори соҳаи маорифи кишварро таҳлилу баррасӣ менамояд ва бо забони содаву оммафаҳми гуфтугӯи тоҷикӣ роҳи ягонаи аз ҷаҳолату гумроҳӣ раҳо намудани мардуми ғафлатзадаро танҳо дар ислоҳи мактабу маориф ва рӯ овардан ба низоми нави таълиму тадрис мебинад. Дар ин мақолаи проблемавӣ аз ҷумла омадааст:

«Ҳамаи ин бадбахтиҳо ва разолат, ҷумлаи ин харобиҳо ва сафолат, ки мо, туркистониёнро фаро гирифтааст, аз адами мадориси муназзам ва фуқдон (набудан)-и макотиби замонӣ аст. Амо (гумроҳӣ – А. А., Н. Ғ.) бар арбоби басират возеҳу ошкорост, ки ҳеҷ миллате ва ҳеҷ тоифае тараққиву пешрафт накарда ва ба соири миллатҳо бартарӣ ва тавфиқ наёфта, магар дар сояи мадорис ва макотиби мунтазам, ин ҳама асбобу олоти аҷиба, ин ҳама ҳунару санъатҳои ғариба, ки ақул (хирадманду оқил – А. А., Н. Ғ.)-и мо, туркистониён аз дидану шунидани онҳо ҳайрон мешавад, ҳосил нашуда магар аз баракати улум ва фунуни замония. Соири миллатҳо аз мактабу мадрасаҳояшон, илова бар чандин улуми нофеъа, дорои фанни табибӣ, муҳандисӣ, муаллимӣ, мутарҷимӣ, муншигӣ ва ғайра гардида, ҳар моҳе аз сад то чанд ҳазор манот (воҳиди пул, шакли тағъирёфтаи вожаи русии монета – А. А., Н. Ғ.)-ро дар болои курсӣ бо камоли истироҳат нишаста дарёфт мекунанд, аммо мо, туркистониён 7-8 сол дар мактабҳо хонда, номи худро ба зӯр навишта ва 15-20 сол дар мадрасаҳо таҳсил карда, калимае чанд арабӣ гуфтугӯ кардан наметавонем. Пас аз ин ҳама заҳматҳо ва тазйеъ (зоеъ – А. А., Н. Ғ.)-и авқоти гаронбаҳо охир ҳам наметавонем ба коре машғул шуда, ақаллан маишати худро бигзаронем ва имрӯз тамоми муллои масҷид ва худдом (ходимон – А. А., Н. Ғ.)-и динии мо аз дарди маишат меноланд ва аз бароёгузаронии худ ба авом муҳтоҷ ва мулозиматчианд» [3, с.74-75].

Саидризо Ализода аз он дар изтироб буд, ки мусулмонони дигар кишварҳо дар таъсиси мактабҳои усули нав хеле муваффақ шуда, онҳоро пуштибониву ғамхорӣ менамуданд, вале дар кишвари Туркистон ин дабистонҳои ҷадидон ба муқовимати сахт рӯ ба рӯ шудаанд. Дар ин росто Ализода чунин мегӯяд:

«Солҳост, ки мусулмонони соири мамолик дараҷаи лузум ва аҳамияти мактаби ҷадидаро дониста, фоида ва манфиатҳои онҳоро фаҳмида, дар ҳар шаҳру қарияҳо доир намуда, рӯз ба рӯз ба такмили онҳо мекӯшанд, аммо мо, мусулмонони Туркистон на ин ки мадорису макотиби ҷадида таъсис менамоем, балки онҳоро ҳанӯз бидъат ва ҳаром мешуморем, намедонам мо, мусулмонони Туркистонро чӣ шуда? Бо вуҷуди он ки дар ҳар соату дақиқа натиҷаҳои бад ва ваҳими ин беилмӣ ва ошно ба муҳтазои замона набудани худро мебинем ва мефаҳмем, боз танаббӯъ ва ҳушёр намегардем» [3, с.75].

С. Ализода сабаби беназмӣ, бетартибӣ ва дар пояи суст вуҷуд доштани сохтори маорифи кишварро дар ҷаҳолат ва нодонӣ мебинад. Ӯ ба ҳамватанони хеш муроҷиат намуда, онҳоро даъват мекунад, ки аз ғафлату ҷаҳолат дурӣ ҷӯянд:

«Эй бародарони туркистонӣ! Эй ҳамватанони азиз! Ғафлат то кай? Ҷаҳолат то чанд? Шумо ба ҳақиқати исломият дуруст мулоҳиза намоед, бубинед: замоне, ки Самарқанду атрофаш зиёда бар 150 ҳазор нуфусро дорост, аз мусулмонон чанд нафар тоҷири савдогар, чӣ қадар мағозачӣ, дӯкондор доранд? Куҷо монда духтур, муаллим, муҳандис, муншӣ ва ғайра, ки барои маишати мо монанди обу нон лозим аст» [3, с.75].

Саидризо Ализода ҳамзамон таъкид месозад:

«Бале, гадо, дарвеш, қаландар, бӯзбала, ҷавон, дузд ... ҳазорон ҳазор мавҷуд дорем, ки ғайр аз бадном кардани дини мубини ислом, лакнатдор намудани номуси шариати мутаҳҳира дигар чизе аз эшон вуҷудпазир намешавад. Соири миллатҳо ба воситаи ҳамин мадраса ва мактабҳои замонӣ рӯз ба рӯз бар хубии ахлоқ ва бар равнақи динии худ афзуда, рағбати дигаронро ба худ ҷалб менамояд. Мо аз надоштану нахондан бо ин гуна макотиб ва мадорис соат ба соат аз эътибор ва эҳтироми худ коста, аз равнақу шукӯҳи ислом кам менамоем ва соиринро аз худ мутанафир месозем».

Саидризо Ализода дар хотимаи мақолаи хеш чанд суол мегузорад, ки «Оё кадом миллат бо ҳукоми диниаи худ мисли мо боэътино ва ба маворис ва умуроти шариаш ин дараҷа бе қайд аст? Оё кадом тоифа дар байни худ нифоқ ва иғрозкорӣ ва ин дараҷа фасод дар зоткорӣ дорад? Таътил ва эҳтироми рӯзи ҷумъа, ки яке аз шаоири исломия аст, мо, туркистониён абадан эътино надорем. Куҷо монда соири шаоир ва аҳкоми исломия?!» ва чунин хулоса менамояд, ки «айбҳои мо на ин қадар аст, ки бо навиштану гуфтан тамом шавад. Вале илоҷ ва чораи инҳоро аз иҷрои ҳамин як ҷумла будааст, овардан мумкин аст, ки: Моро ислоҳи мадорису макотиб лозим аст» [3, с.76]. Яъне, Саидризо Ализода чораи аз ғафлат наҷот ёфтан ва ба шоҳроҳи тамаддуни умумибашарӣ дохил шуданро танҳо дар ислоҳи услуби мактабу маориф ва бунёд намудани пояҳои навини таълиму тадрис медидааст.

Бояд зикр намуд, ки навиштаҳои Саидризо Ализода дар маҷаллаи «Ойина» ва рӯзномаи «Самарқанд» бо имзои мустаори «Син. Айн.» низ ба табъ мерасиданд. Чунончи, мақолаҳои “Ҳар миллат бо забони хеш ифтихор дорад” ва “Як ҳодисаи ғариб” дар маҷаллаи «Ойина» бо имзои мустаори «Син. Айн.» чоп шуданд.

Баъди таҳсили усули нав як муддат муаллимӣ ҳам кардааст. Аммо баъди таъсиси рӯзномаи «Меҳнаткашлар товуши» (23 майи соли 1918) Саидризо Ализодаи Самарқандӣ пурра ба кори матбуот гузашт. Ӯ ҳамроҳи Ҳоҷӣ Муин, Шокир Мухтори Ишчӣ дар ин рӯзнома кор ва эҷод кардааст. Рӯзнома дар як ҳафта се бор нашр мешуд. Саидризо Ализода як муддат котиби якуми комитети ҳизбии большевикони Боғишамол буд. Моҳият ва қудрати матбуотро хуб мефаҳмид. Барои ҳамин ӯ дар таъсиси матбуоти тоҷик камари ғайрат баст. Баъди чанде ба орзуи худ расид. Бо ташаббуси ӯ ва пайравонаш устод Айнӣ, Ҳоҷӣ Муин, Ғ. Козимзода, Ф. Роҷӣ ва дигарон аввалин маҷаллаи шӯроии тоҷик «Шуълаи инқилоб» таъсис ёфт. Муҳарририи ин нашрияро худи С.Ализода ба уҳда дошт. Ба замми ин 22 шумораи аввалашро худи ӯ таҳия намудааст. Якуми марти соли 1919 ташкилоти ҳизбии ноҳияи Боғишамоли вилояти Самарқанд барои таъсиси нашрияи тоҷикӣ ариза навишт: «Комитети партиявии вилояти Самарқанд – менависад С.Ализода, чун ҳомии ранҷбарони иштирокиюн мебошад, ин дархостро бидуни чуну чаро, пазируфта, ва ин ки танҳо ёрии чизӣ, балки махориҷи нашри маҷалларо тамоман ба ӯҳдаи худ гирифта, ӯро нашри афкори худ қарор дод».

7 марти соли 1919 комитети ҳизбии вилояти Самарқанд Саидризо Ализодаро муҳаррири «Шуълаи инқилоб» таъйин намуд ва ба ӯ супориш медиҳад, ки ба зудӣ корҳои ташкилиро анҷом диҳад ва ба нашри маҷалла шуруъ намояд. Аввалин касе, ки Ализода ӯро ба кор ба маҷалла даъват кард, шоир ва хаттоти машҳур Фахриддин Роҷӣ буд. Тамоми 91 шумораи «Шуълаи инқилоб»-ро ӯ хушнависӣ кардааст.

Саидризо Ализода аз аввалин то охирин шумораи маҷалла вазифаи муҳарририро адо намудаву ҳамзамон бо имзоҳои «Ситамдида», «Коргар», «Ранҷбар», «С.А.» ва «С.Ализода» мақолаҳои зиёди публитсистӣ навиштааст.

С.Ализода дар маҷаллаҳои «Ойина», «Шуълаи инқилоб», рӯзномаи «Овози тоҷик», «Зарафшон» ва ғайраҳо бо имзоҳои мустаори «Коргар», «Нештар», «Муште ғоиб», «Замбур», «Муртад», «М.Ч.»-порчаҳои зиёди ҳаҷвии худро дар шакли луғат, муаммо, чистон, ҳикоя ва назм чоп кардааст.

Саидризо Ализода баъди баста шудани маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» фаъолияти худро дар рӯзнома ва маҷаллаҳои ӯзбекӣ давом медиҳад. Кӯшишҳои зиёди ӯ барои барқарор ё таъсис додани нашрияҳои тоҷикӣ то моҳи августи соли 1924 натиҷа намедиҳад. Августи соли 1924 барои Саидризо Ализода барин фидокорони илму фарҳанги тоҷик ид буд.

Ӯ котиби рӯзномаи «Овози тоҷик» таъйин мешавад. Фаъолияти публитсистии ӯ дар рӯзномаи тоҷикӣ аз нав оғоз ёфта ва ӯ, тамоми қувваи худро ба он равона мекард, ки рӯзномаи «Овози тоҷик» сари вақт ва бо сифати баланд ба хонандаи худ расад. Аксари мақолаҳои дар рӯзнома чоп шуда бевосита аз таҳрири ӯ мегузаштанд. Қисми зиёди таълифоти сармақолаҳои рӯзнома ва шумораҳои идонаи он ба қалами ӯ тааллуқ доранд. Рӯзона ба таълиф ва интишори рӯзнома машғул мешуду шабона китобҳои дарсиро аз забонҳои дигар ба тоҷикӣ тарҷума мекард. Ғуломалӣ Козимзода дар яке аз мақолаҳояш навишта буд: «Саидризо Ализода, ки аз аввали Инқилоб дар корҳои маориф ва матбуот

хизмат мекунад ва дар муддати ин чаҳор сол рӯзе оромӣ ва истироҳатро надида, муттасилан дар пешрафти ин ду кор заҳмати зиёд мекашид».

С. Ализода аз минбари рӯзномаи «Овози тоҷик» бештар дар бораи мактабу маориф, масъалаи тақсими ҳудуди миллӣ дар Осиёи Миёна, маърифатноккунии омма, таълифи китобҳои дарсӣ, тайёр кардани кадрҳои муаллимӣ, муносибатҳои байналхалқӣ, рушду камоли матбуоти навини тоҷик, таърих ва фарҳанги он баромад менамуд. Сармақолаи шумораи нахустини рӯзномаи «Овози тоҷик», ки «Дабоча ва маром» ном дорад ба қалами ӯ тааллуқ дорад. Ӯ дар сармақола марому мақсади рӯзнома, вазифа ва аҳамияти онро дар рӯзгори маънавӣ махсус таъкид карда, зиёиёни тоҷикро аз он даъват ба миён мегузорад, ки атрофи ин рӯзномаи тоҷикӣ ҷамъ шаванд ва ба халқи заҳматкаши худ хизмат кунанд:

«Умедворем, ки дар ифои ин хизмати муборак ва вазифаи муқаддас, умумҳаммаслакони мо, ёрӣ намуда, дар интишори ҷаридаи «Овози тоҷик» муовинат ва ҳамроҳии худро дареғ надоранд. Рӯзномаи «Овози тоҷик» дар миёни қавми тоҷик бар танвири афкор ва таъмини маориф кӯшида, эшонро ба рӯшноии маданият савақ медиҳад».

Хабару мақолаҳои Саидризо Ализода, ки байни солҳои 1924-1925 дар саҳифаҳои рӯзномаи «Овози тоҷик» ба табъ расидаанд, бо актуалӣ ва проблемавии худ имтиёз дошта, дар ҳалли масъалаҳои гуногуни доғи рӯз навишта шудаанд. Ба ғайр аз ин, 22 мақола, мусоҳиба, мухбирнома, хабарро ба имзои мустаори «Рустоӣ» дар саҳифаҳои рӯзномаи «Овози тоҷик» ба табъ расонидааст. Азбаски ин мавзӯъ то ҳол ҳадафи таҳқиқ қарор нагирифтааст, мо фақат ин мақолаҳоро ном бурда бо зикри санаи нашрашон иктифо мекунем.

«Оштӣ зӯраки пайдо намешавад» (1924, 4 сентябр), «Марокаш ҳам озод шудан мехоҳад» (1924, 21 сентябр), «Инқилоби октябр ва матбуот» (1924, 7 ноябр), «Мавҷудияти миллати тоҷик таъмин гардид» (1925, 15 март), «Мақбараи Фирдавсӣ» (1925, 5 август), «Ақвоми Ориёӣ киҳоанд» (1925, 19 август), «Инқилоби ӯктубир!, Маориф ва матбуот» (1925, 15 ноябр), «Дар Эрон маҷлиси муассисон даъват шудааст» (1925, 4 декабр), «Рӯзномаи тоҷикӣ ба хатти яҳудӣ» (1925, 10 декабр), «Хотироти инқилоби 1905» (1925, 20 декабр), «Консули Эрон дар Самарқанд» (1925, 2 март), «Тоҷиконро чӣ тур мефиристанд?», «Рӯзи матбуот» (1926, 9 май), «Дар Боғишамол масъалаи забон» (1926, 31май), «Ба диққати Шӯрои илмии тоҷикон» (1926, 17июн), «Ба пахтакорӣ бояд аҳамият дод» (1926, 28 июл), «Бюрои маорифи Боғишамол ба ҳаракат даромадааст» (1926, 5 август), «Конфронси миллатҳои Осиё» (1926, 21 август), «Ба муносибати шӯриш дар Курдистон» (1926, 24 август), «Овози тоҷик ва шарқ» (1926, 25 сентябр), «Нақши кӯшки маҷмӯи иттифоқи миллатҳо» (1927, 24 август), «Алифбои лотиниро барои чӣ қабул мекунем?» (1927, 5 сентябр), аз ҳамин қабиланд. Ҳар яке аз ин мақолаҳои публитсистӣ ба ҳалли масъалаҳои гуногуни солҳои 20-ум тахсис шудаанд. Ин ҷо барои фаҳмиши завқ ва моҳияти фаъолияти рӯзмарраи Саидризо Ализода бамаврид аст, ки чанд гузоришоти публитсистии ӯро ба доираи андеша гирем.

Мақолаҳои «Рӯзномаи тоҷикӣ бо хати яҳудӣ» ва «Овози тоҷик ва Шарқ» масъалаи матбуот, пайдоиш, зарурият ва ҷойи он дар ҷамъият, дар миқёси байналхалқиро фаро гирад, мақолаи «Алифбои лотиниро барои чӣ қабул мекунем?» проблемаҳои қабули алифбои нав, маҳви бесаводӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад.

Мақолаи «Рӯзномаи тоҷикӣ бо хати яҳудӣ» (10 декабри соли 1925, дар шумораи 72) бо имзои Рустоӣ (Саидризо Ализода – А. А., Н. Ғ.) ба табъ расидааст. Муаллиф аз нашри рӯзномаи «Рӯшноӣ», ки бо хатти яҳудӣ асос ёфта, вале бо забони тоҷикист, изҳори қаноатмандӣ мекунад ва сипас менигорад: «Дар ин рӯзҳо дар таҳти мудирӣ ва муҳарририи рафиқ Саидзода, вакили миллати яҳудӣ бо номи «Рӯшноӣ» дар шаҳри мо ба доираи интишор қадам гузошта ва то кунун се шумораи он нашр шудааст».

Яҳудиҳои зиёде, ки дар Самарқанду Бухоро ва дигар шаҳрҳои калони Осиёи Миёна зиндагӣ мекарданд, бо забони тоҷикӣ сухан мегуфтанд, мехонданд бо баробари нашр шудани як қатор рӯзномаҳову маҷаллаҳо бо хатти арабӣ («Овози тоҷик», «Ширинкор», «Иди тоҷик», «Бедории тоҷик»-А. А., Н. Ғ.) онҳо аз хондани матбуоти даврӣ маҳрум монданд. Бинобар ин, бо кӯшишу ғайрати чанде аз рӯшанфикрони яҳудӣ ва тоҷик рӯзномаи «Рушноӣ» рӯйи чоп омад. Ин сеюмин нашрия буд, ки бо забони тоҷикӣ (танҳо

дар Самарқанд – А. А., Н. Ғ.) ба хонандагон мерасид. Дар шароити вазнини онрӯза ба табъ расидани рӯзнома боиси ифтихор ва хушнудӣ гардид.

«Миллати тоҷик ҷой дорад, ифтихор кунад, ки имрӯз бо нашри ин рӯзномаи «Рӯшноӣ» дорои се рӯзнома гардидааст. Албатта, тоҷиконро пас аз баланд кардани «Овоз»-и худ ва «бедор» кардани хуфтагон барои фарқ додани роҳҳо аз чоҳ, «Рӯшноӣ» ҳам лозим буд, ки имрӯз, хушбахтона, миллати тоҷик ба ин ҳам ноил шуд».

Бояд қайд кард, ки муаллиф аз як тараф барои пайдо шудани рӯзнома ба забони тоҷикӣ бо ифтихор қалам ронад, аз тарафи дигар исбот кардан мехоҳад, ки воқеан матбуоти тоҷик рӯз аз рӯз камол меёбад, ин миллати азияткашида қодир аст бо забони модарии худ рӯзнома ва маҷалла нашр кунад ва хонандаи худро чӣ дар дохили ҷумҳурӣ ва берун аз марзи он пайдо намояд.

Аз ин рӯ, таълифи мақолаи «Овози тоҷик» ва Шарқ» гувоҳи фикрҳои боло буда, нуфузи матбуоти тоҷик, бахусус рӯзномаи «Овози тоҷик»-ро дар Шарқ муайян мекунад.

Мақолаи «Овози тоҷик» ва «Шарқ» («Овози тоҷик», 1926, 6 сентябр) бо имзои мустаори «Рустоӣ») ба муносибати дусолагии таъсиси рӯзнома навишта шудааст. Дар муддати ду сол рӯзномаи «Овози тоҷик» аз ҷиҳати миқдор ва нуфуз хеле боло рафт. Рӯзнома на танҳо дар Осиёи Миёна, балки дар хориҷи кишвар низ муштариёни зиёд пайдо карда буд: «Ба зудӣ ин рӯзнома ҳам бо пучтаву ҳам даст ба даст дар он кишварҳои форсизабон (Афғонистон, Эрон, ва ҳамчунин дар Ҳиндустон – А. А., Н. Ғ.) нашр ва дар рӯзномаҳои Эрон ба рӯзномаи «Овози тоҷик» таъриф ва тақризҳо навишта шуд. Нигоҳ ба маълумоти мухбирони мо дар Эрон рӯзномаи «Овози тоҷик» даст ба даст дар миёни ранҷбарон хонда мешавад ва навиштаҳои он нисбат ба Ҳукумати Шӯравӣ муҳаббат ва ҳавохоҳӣ ва дар бораи давлатҳои империалистӣ, хусусан дар хусуси инглис, нафрат ва безорӣ пайдо мешавад».

Рӯзномаи «Овози тоҷик» ягона рӯзномаи форсӣ буд, ки сиёсати ҷории Иттифоқи Шӯроиро ба мамлакатҳои шарқи форсизабон мерасонид. Ба ғайр аз ин, ба тавассути ҳамин рӯзнома хонандагони форсизабони мамлакатҳои Шарқ аз ҳодисаву воқеаҳои сиёсӣ, фарҳангӣ, адабӣ, иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистони навташкил огоҳӣ меёфтанд.

«Аз он ҷое, ки рӯзномаи «Овози тоҷик» дар ҷамъи Иттифоқи Шӯравӣ ягона рӯзномаи форсӣ буд (ҳанӯз рӯзномаи «Бедории тоҷик» нашр нашуда) ва миллатҳои форсизабони Шарқ моил ба ошно шудан аз аҳволи Ҳукумати Шӯравӣ буданд».

Рӯзномаи «Овози тоҷик» дар як муддати кӯтоҳ, ҳамагӣ ду сол соҳиби нуфуз ва пешравиҳо гардид. Тиражи он ба 5 ҳазор расида (аввал 2 ҳазор буд – А. А., Н. Ғ.), мухбирон ва нигорандагони зиёде дошт. Ҳатто мухбирони худро дар Эрону Афғонистон нигоҳ медошт.

Саидризо Ализода хеле хуб гуфтааст: «Рӯзномаи «Овози тоҷик» боиси рӯсурхии забони дарози Ҳукумати Шӯравӣ аст дар Шарқ». Ин рӯсурхӣ маҳсули меҳнати шаборӯзии кормандони рӯзнома буда, аз хидмати бедареғи қаламкашони он даргоҳ ва боргоҳи маърифат гувоҳӣ медод.

Мақолаи «Алифбои лотиниро барои чӣ қабул мекунем?» (Овози тоҷик, 1927, 5 сентябр) бо имзои «Рустоӣ» ба проблемаи (масъалаи) қабули ҳуруфи лотинӣ ба ҷойи ҳуруфи арабӣ бахшида шудааст. Ин мақола яке аз аввалин гузоришотест, ки зарурияти қабули алифбои навро ба миён мегузорад. Ба ғайр аз ин, ҳамин мақола ва мақолаи устод Айнӣ «Дунёи нав ва алифбои нав» дар як шумора омада, якдигарро пурра мекунанд. Саидризо Ализода аввалан ба таърих мурочиат намуда, аз ҳаёти гузашта мисолҳои фаровон оварда, сипас сари мақсад меояд: «Дар мактабҳои қадим, барои хат ва савод баровардан ақаллан чаҳор – панҷ сол лозим буд, мактабҳои усули ҷадид ҳамон хат ва саводро ба мо дар панҷ – шаш моҳ меомӯзад. Вале нисбат ба тараққӣ ва пешрафт соири василаҳо ва лавозимоти зиндагӣ ва маданият ин барои мо кофӣ намебошад. Хусусан миллатҳои дигар, солҳост, ки дар бораи алифбо ҳам табаддулоти лозимиро ба кор андохта, ба дараҷае ҳарфҳои худро осон намудаанд, ки дар як-ду рӯз омӯхтан ва дар як ҳафта беғалат навиштани онҳо мумкин мебошад».

С. Ализода, такя ба мақолаи устод Айнӣ намуда, лозим будан ва зарурияти қабули алифбои лотиниро таъкид менамояд. Барои қабул кардан ва ё накардани алифбои нав дар байни олимон, донишмандон, равшанфикрони тоҷик фикру ақидаҳои зиёд буданд. Ва ахиран онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо шуданд, ки ба гурӯҳи дуюм устод Айнӣ ва Саидризо

Ализода шомил буданд. Дар мақола асосан сухан дар бораи муҳимияти қабули алифбои лотинӣ рафта, ҳамчунин Ализода аз хонандагон, ҳамқаламони худ даъват ба миён мегузорад, ки фикру мулоҳиза ва дархостҳои худро оид ба проблемаи ба вуҷуд омада, ба рӯзномаи «Овози тоҷик» нависанд. Инчунин таъкид менамояд, ки оянда низ аз тарафи идора (яъне идораи рӯзномаи «Овози тоҷик» – А. А., Н. Ғ.) атрофи ин мавзуъ суҳбатҳо хоҳад шуд. «Инак аз ҳамин рақами рӯзномаи «Овози тоҷик» мо дар ин бора «Маъракаи қабули алифбои лотини»-ро сар карда, аз ҳамқаламони худ дархост менамоем, ки дар хусуси иҷро ва тадбиқи ин кори муҳим фикрҳои худро бинависанд. Шояд худамон низ дар ин бора дар рақамҳои оянда қадре суҳбат кунем».

Мақолаи ӯ пурмазмун, аз ҷиҳати забон ва тарзи баён сода, равон, дилчасп ва оммафаҳм навишта шудааст. Аз дигарон низ чунин тарзи навиштро талаб мекард. Зери хабару мақолаҳои дар рӯзномаи «Овози тоҷик» чопкардааш имзоҳои мустаори «Рустоӣ», «Боғишамолӣ», «Алӣ», «С.Алӣ», «С.А.» гузоштааст. Зиёда аз 25 гузоришу мақолаҳои ӯ бо имзои мустаори «Рустоӣ» рӯйи чоп омадааст.

Дар шумораи 85-уми «Овози тоҷик» мақолаи дигари С. Ализода бо номи «Ба диққати шӯрои илмии тоҷикон» нашр гардид. Ӯ ба китоби дарсии «Дарсҳои табиият», ки мутарҷим худаш буд, чанд эрод гирифтааст. Ин китобро бо супориши Шӯрои илмии тоҷикон аз русӣ ба тоҷикӣ гардонд ва нашриёти давлатии Ӯзбекистон онро ба табъ расонида буд. Ӯ менависад: «…агарчи ин китоб дорои 232 саҳифа аст ба вай баҳои гароне гузошта шудааст (3 сӯм) ва дигар ин ки ба ҷуз хатоҳое, ки дар охири худи китоб нишон дода шудааст, хатоҳои дигар ҳам бисёр дорад…»

«Гузашта аз ин, – менависад С. Ализода – номи мутарҷими он ҳам нишон дода нашудааст. Ҳамчунин китобчаи прогруммии фирқаро, ки рафиқ Ғуломалӣ Козимзода тарҷума карда буд, тарҷумаи он ба камина нисбат дода шудааст. Умедворем, ки Шӯрои илмии тоҷикон дар оянда аз ин гуна саҳланкориҳо худдорӣ намояд».

Албатта, ҳамон лаҳза на С. Айнӣ ва на С. Ализода аз ҳақиқати ҳоли гузариш ба ҳурофоти лотинӣ, ки ба сиёсати ҳизби коммунистии Русия вобастагӣ дошт, ба хубӣ огоҳӣ надоштанд. Зеро, мақсади асосии ин сиёсат ба «инқилоби пай дар пай» вобастагӣ дошт.

Ҳамин тариқ, Саидризо Ализода дар чаҳоряки аввали асри ХХ дар пайдоиш ва ташаккули матбуоти миллӣ саҳми босазо ва чашмрасе доштааст. Саидризо Ализода кӯшиш дошт, ки тавассути матбуот мардуми бесаводу ғафлатзадаро талқини бедорӣ намуда, онҳоро ба мактабу маориф ва донишу ҳунаромӯзӣ даъват кунад. Навиштаҳои Ализода, ки бештар бо усули муроҷиату даъватҳо манзури хонандаи тоҷик гаштаанд, ба аҳли илму маърифат, муаллимон ва аҳли маорифи кишвар нигаронида шуда буданд. Хизмати шоистаи Саидризо Ализода дар радифи устод Айнӣ дар ташаккули матбуот ва фарҳанги тоҷик бағоят бузург буда, ӯ дар саҳфаи таърихи Тоҷикистон нақши абадӣ дорад.

А Д А Б И Ё Т

1. Азимов А. Очеркҳо аз таърихи матбуоти тоҷик (солҳои 1920-30) / А.Азимов. - Душанбе: Адиб, 1998. - 92 с.
2. Азимов А. Публитсистика ва замони муосир / А.Азимов. - Душанбе: Шарқи Озод, 2004. - 138 с.
3. С.Ализода. Моро ислоҳи мадорис ва макотиб лозим аст / С.Ализода // Оина. - 1913.- № 3. - С. 74-76.
4. Атобуллоев С. Саидризо Ализода / С.Атобуллоев. - Душанбе: Ирфон, 1976. – 97 с.
5. Раджабов З. К характеристике первого советского журнала на таджикском языке “Пламя революции” / З.Раджабов. - Сталинабад, 1959. - 48 с.
6. Сайидризо Ализода. Маслаки мо ҳақ / Сайидризо Ализода. - Душанбе: Эҷод, 2007. - 160 с.
7. Син. Айн. Ҳар миллат бо забони хеш ифтихор дорад / Син. Айн. // Ойина. - 1914. - № 35. - С. 836-838.
8. Усмонов И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И.Усмонов, Д.Давронов. - Душанбе, 2008. - 280 с.
9. Усмонов И. Таърихи матбуоти тоҷик / И.Усмонов, Д.Давронов. - Душанбе: Маориф, 1997. – 158 с.
10. Усмонов И.К. Журналистика. Қисми 3 / И.К. Усмонов. - Душанбе, 2008. - 448 с.

НАҚШИ САИДРИЗО АЛИЗОДА ДАР ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ МАТБУОТИ ТОҶИК

Дар мақола сухан дар бораи фаъолияти рӯзноманигорӣ ва публитсистии муҳаррир, мутарҷим, луғатдон, омӯзгор, забоншинос ва ходими ҳизбӣ Саидризо Ализода меравад, ки тамоми зиндагии хешро барои пешрафти мактабу маориф, матбуоту матбаа, илму адабиёт сарф намудааст. Фаъолияти рӯзноманигорӣ ва раванди зиндагии ӯ баҳри пешрафту нумуи миллати тоҷик, ғояҳои асосии маорифпарварӣ, фарҳангофаринӣ, худшиносию худогоҳии миллӣ, хоссатан дар пайдоиш ва ташаккули матбуоти тоҷик басо арзишманд будааст, ки ҳамин ҷанбаҳо дар мақолаи мазкур таҳлилу таҳқиқ шудаанд. Ҳамчунин иштироки Саидризо Ализода дар таъсис ва ташаккули матбуоти тоҷик, бахусус рӯзномаҳои «Самарқанд», «Шӯълаи инқилоб», «Меҳнаткашлар товуши», «Овози тоҷик» ва маҷаллаи «Ойина», боиси ифтихор ва баррасӣ аст. Муаллифон диққати хонандаро ба навиштаҳо, матолибҳо, маводҳои ҷолиб ва

мақолаҳои проблемавии С. Ализода ҷалб намудаанд. Саидризо Ализода бо имзоҳои мустаор дар рӯзномаву маҷаллаҳои давр мунтазам баромад намудааст, ки аз тарафи муаллифон бо факту далелҳо ва муқоисаҳои матнӣ ба исбот расидаанд. Ҳамин тарафи таҳқиқи муаллифон ҷавҳари навгонии мақоларо ташкил медиҳад, ки дар илми журналистикаи тоҷик саҳфаи тоза аст.

Калидвожаҳо: Саидризо Ализода, матбуоти тоҷик, рӯзномаи «Самарқанд», маҷаллаи «Ойина», нашрияи «Шӯълаи инқилоб», рӯзномаи «Овози тоҷик», публитсистика, алифбои лотинӣ, имзои мустаор.

РОЛЬ САИДРИЗО АЛИЗАДЕ В ВОЗНИКНОВЕНИИ И СТАНОВЛЕНИИ ТАДЖИКСКОЙ ПЕЧАТИ

В статье речь идет о журналистской и публицистической деятельности известного редактора, переводчика, лексиколога, педагога, языковеда и партийного деятеля Саидризо Ализаде, который всю свою жизнь отдал развитию школы и просвещения, печати и типографии, науки и литературы. По мнению авторов, его журналистская деятельность была направлена для процветания таджикской нации, развитие просветительской идеи и национального самопознания в крае. Основное внимание авторов уделено вкладу Саидризо Ализаде в зарождении и формировании таджикской печати, особенно показано его активное участие в создании газет «Самарканд», «Шуълаи инкилоб» («Пламя революции»), «Мехнаткашлар товуши» («Голос трудящихся»), «Овози тоджик» («Голос таджика»), также журнала «Ойина» («Зеркало»). В работе вкратце рассматриваются корреспонденции, беседы, заметки и проблемные статьи С. Ализаде. Многие статьи и заметки Саидризо Ализаде на страницах газет и журналов подписывались псевдонимами, которые доказаны авторами данной статьи на основе аргументированных фактов и доводов. Именно эта сторона исследования авторов является основой новизны статьи, которая открывает новую страницу в изучении таджикской журналистики.

Ключевые слова: Саидризо Ализаде, таджикская печать, газета «Самарканд», журнал «Зеркало», «Пламя революции», газета «Голос таджика», публицистика, латинский алфавит, подпись-псевдоним.

THE ROLE OF SAIDIT ALIZADEH IN THE ORIGIN AND FORMATION OF THE TAJIK PRESS

In this article we are talking about journalism and journalistic work of the famous editor, translator, lexicology, teacher, linguist and party figure, Saidit Alizadeh, who all his life to the development of schools and education, print and publishing, science and literature. According to the authors, his journalistic activities were aimed at the prosperity of the Tajik nation, the development of educational ideas and national self-knowledge in the province. The focus of the authors is paid to the contribution of Saidit Alizadeh in the origin and formation of the Tajik press, particularly indicated for active participation in the creation of the newspaper "Samarkand", "Shahlai inkilob" ("Flame of the revolution"), "Magnetiser of tovushi" ("Voice of workers"), "Ovozi Tajik" ("Voice of Tajik"), also of the journal "Oyina" ("Mirror"). In the work briefly deals with correspondence, interviews, notes and problem papers S. Alizadeh. Many articles and notes, Saidit Alizadeh on the pages of Newspapers and magazines was signed with the aliases that have been proved by the authors of this article based on reasoned facts and arguments. This side of the authors ' research is the basis of the novelty of the article, which opens a new page in the study of Tajik journalism.

Key words: Sidrit Alizadeh, Tajik print, the newspaper "Samarkand", the magazine "Mirror", "the Flames of revolution", the newspaper "Voice of Tajik", journalism, Latin alphabet, the signature is a pseudonym.

Сведения об авторах: ***Азимов Аъзамджон Холматович*** – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры телевидения и радиовещания. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: **(+992) 93-475-45-38**

Гаффоров Нумонджон Усмонджонович – Таджикский национальный университет, доктор исторических наук, профессор кафедры истории таджикского народа. **Адрес:** Республика Таджикистан,734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: **numonjon_g@maiI.ru.** Телефон: **(+992) 92-775-03-09**

Information about the authors: ***Azimov Azamjon Kholmatovich*** – Tajik national University, doctor of Philology, Professor of the Department of television and radio broadcasting. Address: Rudaki Avenue17, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734025. Tel: **(+992) 93-475-45-38**

Gafforov Numonjon Usmonjonovich - Tajik national University, doctor of historical Sciences, Professor of the Department of history of the Tajik people. Address: Rudaki Avenue 17, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734025.
E-mail: **numonjon_g@maiI.ru.** Tel: **(+992) 92-775-03-09**

УДК: 32: 07 (575. 3)

ИСТИҚЛОЛИЯТ ВА РУШДИ ЖУРНАЛИСТИКАИ ТОҶИК

Гулов С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Воситаҳои ахбори омма дар ҳама давру замон бозгӯйи набзи ҷомеа буда, ҳамчун ойина бурду бохти онро нишон медиҳанд. Дар таърихи беш аз садсолаи худ расонаҳои тоҷик низ ин вазифаи худро содиқона иҷро мекунанд. Дар бораи таърихи журналистикаи тоҷик сухан ронда, «усулан онро метавон ба 3 давраи шартӣ: то шӯравӣ, шӯравӣ ва замони истиқлол ҷудо кард» [3, с.80]. Ҳарчанд дар ду давраи аввал низ барои таъсису ташаккули журналистикаи тоҷик корҳои мондагоре сурат гирифтаанд, аммо бо шарофати истиқлолияти комили сиёсии Ватани азизамон барои рушди журналистикаи тоҷик заминаҳо ва омилҳои нав ба вуҷуд омаданд. Фаъолияти журналистикаи тоҷик бо риояи меъёрҳои умумибашарии озодии баён, дастрасӣ ба иттилоот маҳз ба давраи истиқлол рост меояд. Ин, пеш аз ҳама, ба фазои созгори муҳайёгардида иртибот мегирад. Ба таври мушаххас метавон ин заминаву дастовардҳоро чунин гурӯҳбандӣ кард:

Сиёсати давлатӣ дар самти муносибат бо ВАО;

Ташаккули заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти ВАО;

Рушди ҳамаи навъҳои ВАО;

Таҳсилоти журналистӣ;

Таҳқиқи илмии журналистикаи тоҷик.

Пешвои миллати мо зимни суханронии хеш дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик (10 марти соли 2012) хотирнишон сохтанд, ки «танқид ҳамчун падидаи созанда, яке аз омилҳои асосии рушди ҷомеа мебошад, зеро озодии андеша, назари интиқодӣ ва таҳлилӣ ба далелу рӯйдодҳои ҷомеа боиси ошкор шудани нуқсу камбудиҳо ва ислоҳу пешрафти фаъолияти ин ё он соҳа мегардад... танқид дар заминаи таҳлили ҷиддӣ ва далелҳои боэътимод бояд сурат гирад» [1]. Ин таъкиди Сарвари давлат нишони он аст, ки Ҳукумати кишвар ба танқиди созандаи журналистон арҷ мегузорад ва барои рафъи мушкилоти ҷойдошта аз суханони журналистон чун чашму гӯши ҷомеаи шаҳрвандӣ истиқбол мегирад.

Дастовардҳои журналистон дар партави сиёсати Пешвои миллат боиси эътирофанд. Ҳамасола созмонҳои байналмилалии марбут ба фаъолияти журналистон вазъи озодии баёнро дар кишварҳои олам ба риштаи таҳлилу таҳқиқ мекашанд. Хушбахтона, дар ин таҳлилҳо Тоҷикистони мо дар қиёс бо бисёр кишварҳои олам ва аз ҳама давлатҳои минтақа болотар аст. Ва яке аз бартариҳое, ки пайваста зикр мешавад, ҳамкории ҳукумат ва ҷомеаи журналистӣ дар самти бартараф кардани муаммоҳои ҷойдошта мебошад. Маҳз бо дастгирии Пешвои миллат моддаҳои 135 ва 136-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тибқи онҳо рӯзноманигорон барои таҳқиру туҳмат ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешуданд, аз қонунгузории ҷиноятӣ ба қонунгузории граждани гузаронида шуданд. Ин муаммое буд, ки борҳо журналистон дар нишасту маҳфилҳои худ сари он мубоҳиса мекарданд. Ва Сарвари давлати мо бо ин амал як навъ эҳтироми худро ба озодии баён изҳор карданд ва ҳам барои роҳбарони кишварҳои минтақа намуна гаштанд.

Фармони №622-и Президенти мамлакат аз 7 феврали соли 2009 «Дар бораи вокуниши шахсони мансабдор ба маводи танқидию таҳлилии воситаҳои ахбори омма»-ро на танҳо ҳамчун як санади ҳуқуқӣ, балки чун иродаи сиёсии Сарвари кишварамон дар самти рушди журналистика ва озодии баён метавон арзёбӣ намуд. Ҳамчунин тибқи Амри Президент дар вазорату идораҳо, ташкилоту муассисаҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ соле ду маротиба нишастҳои матбуотӣ бо иштироки васеи журналистону коршиносон баргузор мегарданд. Мақсад аз ташкили мунтазами ин нишастҳо таъмини дастрасии бештари воситаҳои ахбори омма ва шаҳрвандони кишвар ба иттилои расмӣ мебошад. Яъне, Сарвари давлат шахсан манфиатдор ҳастанд, ки ба ҷомеа

саривақт ва ба таври расмӣ мансабдорони сатҳҳои гуногун дар бораи фаъолияти худ ва ниҳодҳояшон иттилоот диҳанд.

Дар баробари ВАО-и ватанӣ фаъолияти намояндагиҳои чандин расонаҳои хориҷӣ (аз ҷумла «Озодӣ», ВВС, «Мавҷи Олмон» ва ғайра) дар Тоҷикистон нишонаи арҷгузории Давлату Ҳукумати мо ба арзишҳои умумибашарии озодии баён ва дастрасӣ ба иттилоот мебошад. Ҳамчунин, ин амал бозгӯйи узви фаъоли ҷомеаи ҷаҳонӣ ва дар роҳи эъмори ҷомеаи демократӣ устувор будани кишвари моро нишон медиҳад.

Маҳз Истиқлолият имкон дод, ки ҷашни матбуот ҳамасола дар рӯзи 12 март (ба ифтихори рӯзи нашри нахустшумораи нашрияи аввалини тоҷикӣ «Бухорои шариф») дар сатҳи баланд таҷлил гардад.

Истиқлолият имкон дод, ки заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти расонаҳо фароҳам оварда шудаву пайваста такмил ёбанд ва ин ҳама дар асоси Конститутсия сурат бигирад. Қабули ин аснод, пеш аз ҳама, ба иродаи қавии сиёсии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иртибот мегирад. Ва ин, ки имрӯз дар фазои иттилоотии мо расонаҳои моликият ва самташон гуногун фаъолият доранд, самараи иродаи Пешвои миллатамон мебошанд. Санади олии ҳуқуқии Тоҷикистон дар қатори беҳтарин конститутсияҳои кишварҳои олам ном бурда мешавад. Таҳияву қабули ин санади тақдирсоз бевосита таҳти сарварии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сурат гирифтааст. Чун бо қабули Конститутсия мо бунёди ҷомеаи ҳуқуқбунёдро мақсади худ қарор додем, аввалин иқдоми роҳбарияти давлати тозаистиқлоли мо фароҳам сохтани заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти воситаҳои ахбори омма буд. Дар асоси Конститутсия даҳҳо қонуну санад қабул шудаанд, ки ҳамагӣ барои фаъолияти озодонаи расонаҳо мусоидат мекунанд. Аз ҷумла, фаъолияти воситаҳои ахбори омма тавассути қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма», «Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ», «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот», «Дар бораи иттилоот», «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он», «Дар бораи фаъолияти нашрӣ ва полиграфӣ», «Дар бораи реклама» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим карда мешавад [5].

Маҳз Истиқлолият ва сиёсати пешгирифтаи Пешвои миллат имкон дод, ки журналистикаи тоҷик ҳам аз нигоҳи сифат ва ҳам аз нигоҳи миқдор боло равад. Агар дар соли соли 1991 дар кишвар ҳамагӣ 139 адад рӯзномаву маҷалла (аз ҷумла 4 рӯзномаи хусусӣ) ва ҳамагӣ як агентии иттилоотии давлатӣ вуҷуд дошта бошад, пас имрӯз бино ба маълумоти Вазорати фарҳанги ҷумҳурӣ қариб 500 расона қайд шудаанд, ки 75 фоизи онҳо ба бахши хусусӣ рост меоянд. Аз 11 оҷонсии иттилоотии дар ҷумҳурӣ фаъолиятдошта 10 оҷонсӣ ғайриҳукуматӣ мебошанд. Аз нигоҳи муҳтаво нашрияҳоро метавон ба сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, адабӣ, маърифатӣ, экологӣ, ҳуқуқӣ, варзишӣ, ҳизбӣ, соҳавӣ, барои кӯдакону наврасон, ҷавонон, бонувон ва ғайра, аз нигоҳи фарогирии ҷуғрофӣ ба умумиҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва маҳаллӣ ҷудо кард. Яъне, тамоми қишрҳои ҷомеаи Тоҷикистон ба матбуоти ба худашон нигаронидашуда дастрасӣ доранд. Ин шаҳодати он аст, ки Ҳукумати кишвар бо роҳбарии Пешвои миллат барои рушди ҳам матбуоти ҳукуматӣ ва ҳам мустақил шароити мусоидро фароҳам сохтааст. Дар бораи пешравиҳо дар самти радио ва телевизион ин нукта гувоҳӣ медиҳад: Ҳоло дар Тоҷикистон беш аз 70 муассисаи телевизиониву радиоӣ фаъол буда, 11 телевизион ва 10 радио давлатӣ, 31 телевизион ва 20 радио ғайриҳукуматӣ мебошанд. Дар баробари Радиои «Тоҷикистон», ҳамчунин дар фазои иттилоотии кишвар шабакаҳои «Садои Душанбе», «Овози тоҷик» ва «Фарҳанг» пахш мешаванд. Радиоҳои ғайриҳукуматии «Азия-плюс», «Ватан», «Имрӯз», «Тироз» «Авис-плюс» ва ғайра фазои иттилоотии кишварро пурра мекунанд. Имрӯз шабакаҳои ҷумҳуриявии телевизионӣ – «Тоҷикистон», «Сафина», «Ҷаҳоннамо», «Баҳористон», «Синамо», «Варзиш», «Футбол» ва ТМТ «Шаҳнавоз», дар тамоми вилоятҳои кишварамон бо мазмуну муҳтавои гуногун фаъолият доранд. Ин телевизионҳо сиёсиву иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иттилоотӣ, соҳавӣ, кӯдакона, варзишӣ, мусиқӣ мебошанд. Телевизионҳои минтақавию ноҳиявӣ ва шаҳрии ғайриҳукуматӣ, аз ҷумла «СМ-1», «Азия», «Гули бодом», «Ҷаҳоноро», «Доро», «Мавҷи Восеъ», «ТВ Регар», «СМТ» ва ғайра, таъсис ёфтаву фаъолият доранд. Ин расонаҳо барои боз комилтару рангоранг гардидани фазои иттилоотии кишвар, дар рӯҳияи тоҷикият, худшиносиву худогоҳӣ, зебоипарастӣ тарбия намудани насли наврас, боло бурдани маърифати ҷомеа, дастрасии бештари мардуми

Тоҷикистон ба иттилои зарурӣ мусоидат менамоянд. Агар дар замони шӯравӣ радио 80 фоиз ва телевизион камтар аз 70 фоизи ҳудуди кишварамонро фаро мегирифта бошад, имрӯз ҳудуди «фарогирии шабакаҳои телевизиони давлатӣ то ба 99,7 фоизи ҷумҳурӣ мерасанд. Тавассути моҳвора дар 50 мамлакати ҷаҳон барномаҳои онро дида метавонанд» [7, с.283]. Ҳамчунин гузариши қисме аз телевизионҳо ба пахши HD сифати барномаҳоро беҳтар карда, ба талаботи тамошобини муосир мувофиқ сохтааст. Аммо муҳаққиқон дар баробари зикри комёбиҳо дар ин самт аз камбудиҳо низ мегӯянд: «Кормандони телевизион ҳанӯз талаботи рӯзафзуни бинандагонро пурра қонеъ карда наметавонанд. Барномаҳо аз ороиши дизайн, мазмуну муҳтаво хеле сатҳӣ омода ва пахш мегарданд, ҷустуҷӯҳои эҷодӣ кам ба назар мерасанд, шоуҳои нодаркор зиёд аст, шахсияти журналистон маълум нест, гоҳе одамони тасодуфӣ ва бесалиқа ба эфир ҷалб карда мешаванд, донишу маҳорати касбии журналистон, наворбардорон, мутахассисони овоз паст аст» [8, с.288].

Асри XXI асри иттилоот, асри муборизаҳои иттилоотӣ ба усулҳои наву бесобиқа, асри таъсир ба мафкураҳост. Ва танҳо он кишвару миллатҳо дар ин ҷода аз хатар эмин хоҳанд монд, ки мардумонашон худшиносу худогоҳ ва соҳибмаърифат ҳастанд. Ва дар ин роҳ журналистон нақши муассире доранд. Хушбахтона, бо истифода аз имкониятҳои фароҳамомада дар ҷумҳуриамон матбуоти расмӣ, ҳукуматӣ, ҷамъиятӣ, шахсӣ, соҳавӣ ва ғайра фаъолият доранд. Аммо наметавон гуфт, ки фаъолияти ҳама расонаҳо ба пешрафти ҷомеа яксон мусоидат мекарда бошад. Ин аз як нигоҳ аз табиати касби рӯзноманигорӣ (гуногунандешиву озодии баён) бармеояд ва аз нигоҳи дигар бозгӯйи сатҳи пасти касбият, фаҳмиши нодурусти озодии баён, сӯистифода аз гуногунандешӣ мебошад. Ҳам дар расонаҳои чопӣ ва ҳам электронӣ баъзан умумигӯйӣ, таҳлили сатҳӣ, нусхабардорӣ, ғаразбозӣ, манфиатталошӣ, риоя нашудани меъёрҳои касбиву этикӣ ба мушоҳида мерасад.

Ҷаҳони имрӯз ҷаҳони чанд даҳсолаи пеш нест. Имрӯз таъсири расонаҳои кишварҳои абарқудрат ба афкори ҷомеаи кишварҳои дар роҳи рушд қарордошта зиёд ба мушоҳида мерасад. Ба ақидаи муҳаққиқ И. Усмонов: «Кишварҳои бузург имкон доранд, ки ба василаи воситаҳои ахбори омма ақидаи худро бар сари кишварҳои дигар бор кунанд ва ҳатто ин ақида метавонад пурра бар хилофи ақидаҳои он кишвар бошад» [9, с. 5]. Иттилоъ дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ба силоҳи муборизаҳо табдил ёфтааст. Ва ҳеч иттилое бидуни мақсад пахш намегардад. Тавассути технологияҳои иттилоотӣ дар камтарин фурсат дилхоҳ иттилоъ дар олам паҳн мешавад. Ин ҳам нишони аҳамияти иттилоъ асту ҳам водоркунандаи масъулият дар назди гирандаи иттилоъ. Ин масъулият то кадом андоза дархӯри манфиатҳои милливу давлатии мост, саволест аз ҳар рӯзноманигор посух мехоҳад. Аз ин рӯ, аҳли қаламро мебояд дар баробари иҷрои вазифаҳои касбии худ манфиат ва арзишҳои миллии давлати соҳибистиқлоламонро дар мадди аввал гузоранд. Ба як маъно, рӯзноманигорон дар муборизаву ҷангҳои иттилоотӣ бояд сарбоз ва сипари боэътимоди миллат бошанд.

Таҳсилоти журналистӣ дар ҷумҳурии мо таърихи беш аз 50-сола дорад. Соли 1966 дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (он замон Университети давлатии Тоҷикистон) шуъбаи журналистика таъсис ёфт. Фаъолияти ин шуъба то соли 1971 идома дошт ва сипас бинобар дар феҳристи ихтисосҳои барои Тоҷикистон иҷозатдодаи Вазорати маълумоти олии Иттиҳоди шӯравӣ мавҷуд набуданаш (яъне асноди таъсиси ин шуъба расмӣ нашуда будааст), баста шуд. «Кадрҳо барои ВАО-и кишвар минбаъд дар гурӯҳи ихтисоси журналистикаи факултети филологияи тоҷик тайёр карда мешуданд» [4, с.21]. Ва сипас соли 1987 бо талошҳои як гурӯҳ устодон шуъбаи журналистика аз нав таъсис ёфт. Соли 1992 бо шарофати истиқлолият дар заминаи ин шуъба ва гурӯҳи тарҷумонӣ факултети журналистика ва тарҷумонӣ таъсис ёфт, ки соли 2007 бо пешниҳоди Вазорати маориф факултети журналистика номгузорӣ шуд.

Баъди фароҳам омадани фазои сулҳу субот шуъбаҳои журналистика дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ зиёд шуданд. Имрӯз дар кишвар дар 8 муассисаи таҳсилоти олӣ – ДМТ, ДСРТ, ДДК ба номи А. Рӯдакӣ, ДДҚ ба номи Н. Хусрав, ДДХ ба номи Б. Ғафуров, ДДХ ба номи М. Назаршоев, ДДФСТ ба номи М. Турсунзода ва Донишкадаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов журналистонро тайёр мекунанд. Пойгоҳи моддиву техникӣ, ҳайати кадрии кормандони илмиву таълимии ин муассисаҳо дар як сатҳ

нест. Агар дар баъзеяшон заминаи илмиву таълимӣ ва моддиву техникӣ дар сатҳи баланд таъмин бошад, дар баъзеяшон устодони унвондор нестанд, шогирдон дастрасӣ ба интернет, таҷҳизоти техникии журналистӣ надоранд. Ҳамчунин соли 2015 дар заминаи Маркази санъатҳои аудиовизуалии телевизион, радио ва кинои Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Академияи ВАО таъсис дода шуд, ки барои такмили донишу маҳорат ва бозомӯзии журналистону кормандони расонаҳо ихтисос дода шудааст. Дар солҳои 1960 – 1990 дар асосҳои ҷамъиятӣ дар назди Иттиҳоди журналистони ҷумҳурӣ Университети мухбирони коргару деҳқон амал мекард, ки хоҳишмандонро бо асосҳои аввалия ва жанрҳои хабарии журналистика ошно мекард. Дигар аз санаде, ки дар таълиму тарбияи журналистон такон бахшид, «Барномаи тайёр кардани кадрҳои баландихтисоси воситаҳои ахбори омма барои солҳои 2013-2017» мебошад. Ин барнома бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (3 декабри соли 2012, №686) тасдиқ шудааст.

Ба таълими фанҳои ихтисосии журналистика то соли 1991 ҳамагӣ 5 нафар унвондорон (2 н. доктор - В. М. Асрорӣ, И. К. Усмонов ва 3 н. номзади илм – А. Нуралиев, А. Саъдуллоев (баъдан ҳар ду доктори илм), П. Гулмуродзода) машғул буданд. Ҳоло дар ин самт беш аз 40 н. унвондорон, аз ҷумла 11 н. доктори илм фаъолият доранд. Дигаргуниҳои ҳаёти ҷомеа ба таълими журналистика ва таҳсилоти журналистӣ таъсир гузоштааст. «Дар замони имрӯз бо таъсири ҷараёни ҷаҳонишавӣ табиати рӯзноманигорӣ ва ҳамчунин ҷараёни омодагии касбӣ нисбатан дигаргун шудааст. Ба ин раванд ҳамчунин, рушди бемайлони техника ва технологияи инноватсионӣ, вусъат пайдо кардани доманаи компютер ва дастрасии оммавии интернет замина мегузорад» [6, с.19].

Бо назардошти пешрафти ҷомеа ихтисосҳои журналистӣ низ ташаккул ёфтанд. Дар ДМТ аз рӯйи 5 ихтисоси журналистӣ: журналистика, журналистикаи байналхалқӣ, умури нашриёт, иттилоот ва робита, журналист-тарҷумон, аз рӯйи 2 ихтисос дар ДСРТ (журналистика ва журналистикаи байналхалқӣ) ва дар ДДҚ ба номи Н. Хусрав (журналистика, журналист-тарҷумон), дар дигар муассисаҳо аз рӯйи ихтисоси журналистика мутахассисон тайёр карда мешаванд. Журналистони оянда дар 2 зина: бакалавриатура ва магистратура таҳсил мекунанд.

Дида мешавад, ки роҳбарияти давлату Ҳукумати Тоҷикистон ба сатҳи омодасозии журналистони оянда таваҷҷуҳи ҳамешагӣ доранд.

Илму адаби тоҷик таърихи ҳазорсола дорад. Дар ин бора садҳо маъхазҳои илмӣ зикр кардаанд. Аммо дар бораи журналистикаи тоҷик наметавон ин суханро гуфт. «Журналистикаи тоҷик аз шохаҳои серпаҳлу, вале хеле кам таҳқиқшудаи илмҳои гуманитарии мо мебошад» [2, с.9]. Агар гӯем, ки таҳқиқи илмии таърих, назария ва амалияи журналистикаи тоҷик ба таври консептуалӣ дар замони истиқлол ташаккул ёфтааст, хато нахоҳад шуд. То замони истиқлолият баъзе паҳлуҳои таҳқиқи илми журналистикаи тоҷик дар осори илмии адабиётшиносону муаррихони ҷудогона мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар самти журналистика қабул ба аспирантура сурат намегирифт. Ҳамагӣ 2 нафар (И. Усмонов соли 1976 ва П. Гулмуродзода соли 1989) дар Донишгоҳи давлатии Маскав ба номи М. Ломоносов дар риштаи журналистика рисолаи илмӣ дифоъ карда буданд. Бо шарофати Истиқлолият журналистикаи тоҷик ба таҳқиқи илмӣ фаро гирифта шуда, аспирантура ва докторантура ба фаъолият оғоз карданд. Агар дар ибтидо муҳаққиқони журналистика дар шӯроҳои диссертатсионии соҳаи таърих ва адабиёт рисолаҳои худро ҳимоя мекарданд, пас аз фароҳам омадани фазои сулҳу субот соли 2004 бо талошҳои декани вақти факултети филология, дотсент М. Имомов (ҳоло академик, ректори ДМТ) ва декани вақти факултети журналистика, профессор А. Саъдуллоев (шодравон) ва дастгирии профессор М. Н. Қосимова ба Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия пешниҳод карда шуд, ки дар назди Шӯрои диссертатсионии ДМТ Д 737.004.03 оид ба ҳимояи рисолаҳои номзадиву доктории филология аз рӯйи ихтисоси 10.01.10 – журналистика низ рисолаҳо ҳимоя карда шаванд. Ва шурӯъ аз соли 2006 дар Тоҷикистон ҳимояи рисолаҳои илмӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.10 – журналистика роҳандозӣ гардид. Баъдан аз соли 2011 дар Шӯрои диссертатсионии Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Русия низ ин ихтисос ифтитоҳ гардид. То имрӯз дар ин шӯроҳо дар самти таҳқиқи илмии таърих, назария ва амалияи журналистика дар кишварамон 10 н. рисолаи докторӣ, беш аз 50 н. шаҳрвандони Тоҷикистон ва 15 н.

шаҳрвандони хориҷӣ рисолаи номзадӣ дифоъ кардаанд. Чанде пеш бо фармони раиси Комиссияи олии аттестатсиони назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (№ 57 аз 27 октябри соли 2017) шӯрои диссертатсионӣ барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (Ph.D), доктор аз рӯйи ихтисос доир ба ихтисосҳои 6D020500 – Филология, 6D021000 – Филологияи хориҷӣ, 6D050400 - Рӯзноманигорӣ дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Акнун муҳаққиқони тоҷик метавонанд бо забони давлатӣ рисолаҳои худро дар Шӯрои миллии диссертатсионӣ ҳимоя кунанд.

Хулоса, журналистикаи тоҷик дар замони истиқлолият ба таври воқеӣ рушд карда, ба дараҷаи сифатан нав баромадааст. Расонаҳои Тоҷикистон новобаста аз шакли моликият ҳамеша дар инъикосу таҳлили рӯйдодҳои ҷомеаи кишвар талош доранд. Ва дар роҳи худшиносиву худогоҳии ҷомеа, боло бурдани маърифати мардум, дастрасии шаҳрвандон бо иттилоъ хидмати арзандаеро анҷом медиҳанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи муассисаҳои давлатии телевизиони «Варзиш», «Синамо» ва Академияи воситаҳои ахбори омма // Ҷумҳурият. – 2016. - 2 март. - № 43 (22845).
2. Гулов С. «Бухорои шариф» дар таҳқиқи олимони муосири тоҷик / С. Гулов // Журналистикаи байналхалқӣ – 4. (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ). - Душанбе, 2012. – С. 9 - 11.
3. Гулов С. Нигоҳе ба як қарни матбуоти тоҷик / С. Гулов, И. Сулаймонов // Неруи сухан. (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ). – Хуҷанд: Ношир, 2014. – С. 79 - 90.
4. Гулов С. Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон / С. Гулов // Маҷмӯаи мақолаҳо оид ба таҳсилоти журналистӣ. – Душанбе, 2008. – С. 20 -24.
5. Маҷмӯаи санадҳои меъёриву ҳуқуқии Тоҷикистон дар соҳаи воситаҳои ахбори омма. – Душанбе, 2017. – 216 с.
6. Муродов М. Баъзе масъалаҳои таълим ва омодагии касбӣ дар самти журналистикаи чандрасонаӣ / М.Муродов // Журналистикаи байналхалқӣ – 6. (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ). – Душанбе, 2014. – С. 19 – 27.
7. Муъминҷонов З. Марҳилаҳои инкишофи телевизион баъди соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон / З. Муъминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - Душанбе: Сино, 2015. - №4/6 (177). – С. 279 -283.
8. Эшматов З. Назаре ба бурду бохти телевизиони Тоҷикистон дар даврони истиқлолият / З. Эшматов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе: Сино, 2014. - №4/2 (133). - С. 284 -288.
9. Усмонов И.К. Дар бораи хислати ВАО-и муосир / И.К. Усмонов // Журналистикаи байналхалқӣ – 2. (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ). – Душанбе: Озар, 2009. - С. 3 – 7.

ИСТИҚЛОЛИЯТ ВА РУШДИ ЖУРНАЛИСТИКАИ ТОҶИК

Дар ин мақола сухан дар бораи пешрафти журналистикаи тоҷик дар даврони истиқлолият меравад. Фаъолияти журналистикаи тоҷик бо риояи меъёрҳои умумибашарии озодии баён, дастрасӣ ба иттилоот маҳз ба давраи истиқлол рост меояд. Муаллиф ба таври мушаххас заминаву дастовардҳоро гурӯҳбандӣ ва таҳлил кардааст: 1.Сиёсати давлатӣ дар самти муносибат бо ВАО; 2.Ташаккули заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти ВАО; 3.Рушди ҳамаи навъҳои ВАО; Таҳсилоти журналистӣ; 4.Таҳқиқи илмии журналистикаи тоҷик. Ҳамасола созмонҳои байналмилалии журналистӣ вазъи озодии баёнро баррасӣ мекунанд. Дар ин баррасиҳо Тоҷикистон дар қиёс аз ҳама давлатҳои минтақа боло аст. Ҳамкории ҳукумат ва ҷомеаи журналистӣ дар самти бартараф кардани муаммоҳои ҷойдошта то рафт беҳтар мешавад. Дар ин давра заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти расонаҳо фароҳам оварда шудаву пайваста такмил меёбанд. Агар дар соли соли 1991 дар кишвар 139 адад рӯзномаву маҷалла (аз ҷумла 4 рӯзномаи хусусӣ) ва ҳамагӣ 1 агентии иттилоотии давлатӣ вуҷуд дошта бошад, пас имрӯз қариб 500 расона қайд шудаанд, ки 75 фоизи онҳо ба бахши хусусӣ рост меоянд. Аз 11 оҷонсии иттилоотӣ 10 оҷонсӣ ғайриҳукуматӣ мебошанд. Аз нигоҳи муҳтаво нашрияҳо ба сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, адабӣ, маърифатӣ, экологӣ, ҳуқуқӣ, варзишӣ, ҳизбӣ, соҳавӣ, барои кӯдакону наврасон, ҷавонон, бонувон ва гайра, аз нигоҳи фарогирии ҷуғрофӣ ба умумиҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва маҳаллӣ ҷудо мешаванд. Ҳоло дар Тоҷикистон беш аз 70 муассисаи телевизиониву радиоӣ фаъол буда, 11 телевизион ва 10 радио давлатӣ, 31 телевизион ва 20 радио ғайриҳукуматӣ мебошанд. Бо далелҳо таҳсилоти журналистӣ таҳлил шуда, пешрафти он дар ин давра зикр мегардад. Таҳқиқи илмии журналистикаи тоҷик ба таври консептуалӣ маҳз дар замони истиқлол ташаккул ёфтааст.

Калидвожаҳо: Истиқлолият, журналистика, сиёсати давлатӣ, заминаҳои ҳуқуқӣ, ВАО, матбуоти даврӣ, радио, телевизион, агентиҳои иттилоотӣ, технологияи иттилоотиву иртиботӣ, иттилоъ, озодии сухан, гуногунандешӣ, манфиатҳои миллӣ, таҳсилоти журналистӣ, таҳқиқи илмии журналистика

НЕЗАВИСИМОСТЬ И РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

В данной статье речь идёт о развитии таджикской журналистики в период независимости Таджикистана. Становление таджикской журналистики, соответствующей всемирным нормам свободы слова и доступа к информации, соответствует именно периоду независимости страны. Автор смог подробно сгруппировать и проанализировать основы и достижения отрасли: 1. Государственная политика в

отношении СМИ; 2. Создание правовой базы для деятельности СМИ; 3. Развитие всех направлений СМИ; 4. Журналистское образование; 5. Научное исследование таджикской журналистики. Ежегодно в мире международные журналистские организации оценивают свободу слова. В данных исследованиях, Таджикистан по сравнеию с другими странами региона удостаивается более высокого места. Взаимодействие государства и журналистского сообщества совершенствуется для устранения имещих место препятствий. В этот период создана правовая база для деятельности СМИ и их развития в будущем. Если в 1991 году в стране существовало 139 газет и журналов (в том числе 4 частные издания) и только 1 государственное информационное агентство, то на сегодняшний день около 500 изданий зарегистрировано в стране, где 75 процентов принадлежит частным лицам. Из 11 информационных агентств 10 принадлежат неправительственному сектору. По содержанию издания делятся на политические, социальные, экономические, культурные, образовательные, экологические, правовые, спортивные, партийные, секторальные, для детей и подростков, молодежные, женские и так далее, а географически делятся на республиканские, областные и местные. Сегодня в Таджикистане работают более 70 теле - и радиостанций, 11 телевидений и радиостанций принадлежат государству, 31 телевидение и 20 радиостанций являются неправительственными. Журналистское образование проанализировано и приведены доказательства того, что его развития приходится именно на этот период. Научное исследование таджикской журналистики как концептуальной науки развивалось именно в период независмиости.

Ключевые слова: независимость, журналистика, государственная политика, правовые основы, СМИ, периодическая печать, радио, телевидение, информационные агентства, информационно-коммуникационные технологии, информация, свобода слова, плюрализм, национальные интересы, журналистское образование, научное исследование журналистики.

INDEPENDENCE AND DEVELOPMENT OF TAJIK JOURNALISM

The article covers the development of journalism in Tajikistan during the independenceperiod of the country. Journalism in Tajikistanhas been developingwith consideration of worldwide principles of freedom of speech and access to information particularly during the independence. The author was able in details analyze and group basis and achievements of sector: 1. State media policy; 2. Establishment of legal frames for media activity; 3. Development of all types of media; 4. Education of journalism; 5. Scientificstudy of Tajik journalism. Annually, international journalist organizations review the freedom of speech worldwide.In comparison to other countries of the region Tajikistan is placed higherunder these reviews. Cooperation between the Government and media community is keep improving by years towards facilitation of existing issues and barriers. During this period appropriate legal environment has been created and continue improving. If in 1991 there were 139 newspapers and magazines publicized (including 4 private newspapers) and was existingonly one public information agency, today almost 500 media are registered, where 75% belongs to private sector. 10 out of 11 information agencies belong to nongovernmental organizations. Content wide - publications can be listed as political, social, economic, cultural, literature, educational, ecological, legal, sportive, partisan, sectoral, for kids, for youth, women etc. and geographically countrywide, regionwide and local. Currently, there are 70 TV and radio stations functioning in Tajikistan, 11 public TV and 10 radio channels, and 31 non-governmental TV and 20 radio stations. There is a clear prove of development of the sector during the independence period. Journalism as a science conceptually has been explored during the independence

Key words: Independence, journalism, public policy, legal frame, Media, periodic publication, radio, TV, information agency, information-communication technologies; information, freedom of speech, pluralism, national interests, journalism education, scientificstudy of journalism

Сведения об авторе: *Гулов Сангин Нурович* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой телевидения и радиовещания. E-mail: **gulsang@mail.ru**. Телефон: **(+992) 93-567-60-35**

Information about the author: Gulov Sangin Nurovich - Tajikistan National University, Candidate of Phylology, Associate professor, Head of TV and Radio broadcasting Department. E-mail:**gulsang@mail.ru**.
Tel.: **(+992) 935-67-60-35**

УДК: 070: 82-7

ОСОБЕННОСТИ САТИРИЧЕСКИХ ЖАНРОВ НА СТРАНИЦАХ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПЕЧАТНЫХ ИЗДАНИЙ ПЕРИОДА ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ (1992-1997 гг.)

Муллоев Ш. Б., Теплова С. М.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

В Республике Таджикистан в годы гражданского противостояния публицистика являлась традиционно наиболее сильной ветвью отечественной русскоязычной прессы. В ней неизменно проявлялось стремление, присущее гуманистическому обществу, определять значимость постоянно возникающих явлений, давать эмоциональную оценку событий. Для этой цели как нельзя лучше подходили сатирические жанры публицистики, в первую очередь фельетон и памфлет. Их целью являлось, прежде всего, пробудить у читателя чувство превосходства над пороком, который тяготил общество, и, в конечном счете – избавление от этого порока. В силу своей естественности и правдивости сатира была способна мгновенно приобрести широкую известность. «Именно этот фактор, именуемый в журналистике «молвой и пересудами», как бы предостерегал публициста и аккумулировал его внимание на «сигналах» общества, формируя к негативным явлениям критическое отношение» [10, с.124].

Ретроспективный анализ показывает, что сатирические жанры публицистики занимали особое место в системе журналистских жанров русскоязычных изданий Таджикистана. Их востребованность и популярность были очевидны. Однако, учитывая тот факт, что сатира неразрывно связана с критикой, а критика, как известно, – одно из важнейших условий демократического развития общества, исследование специфики жанров сатиры периода гражданской войны представляется нам актуальным.

А) Фельетон. Фельетон – художественно-публицистический жанр, популярный в советской периодической печати, содержит в себе такие публицистические свойства, как актуальность, злободневность. В то же время фельетон должен сочетать в себе такие художественные средства, как образность, и, самое главное, сатирическое начало – один из основных признаков жанра. Термин «фельетон» – французского происхождения, образованный от слова «feuille» (листок). На рубеже XVIII - XIX веков во Франции так именовались приложения к газетам в виде вкладыша [8, с.8]. Материалы фельетона представляли, в первую очередь, легкое, развлекательное, занимательное чтиво (нередко здесь встречались аннотации, рецензии, обзоры) [12, с.33]. Со временем термин закрепился в качестве обозначения одного текста, обычно развлекательного характера, использующего юмор. Постепенно фельетоны становились более серьезными по содержанию, затрагивая общественно важные проблемы и используя уже не беззлобный юмор, а обличительную сатиру и смех, которые призваны не просто веселить читателя, а, как писал А. Луначарский, выступать «орудием социальной самодисциплины» [1, с.440]. Смех требовал сознательно-активного восприятия со стороны аудитории. По мнению исследователя сатиры, литературоведа Ю. Борева, «смех – это чрезвычайно доходчивая и острая форма критики. Насмешка, принижая то, что стало ее мишенью, стабильно связана со сферой комического» [2, с.208]. Так сформировался жанр фельетона в современном понимании как сатирический жанр публицистики.

На страницах русскоязычных печатных изданий Таджикистана жанр фельетона утвердился параллельно с очерком в 30-е годы XX века и просуществовал до наступления периода суверенитета. Однако исследование русскоязычного сегмента таджикской публицистики показало, что фельетон в период между 1992 и 1997 гг. встречается очень редко. Данное обстоятельство, согласно нашей точки зрения, обосновано, прежде всего, тем, что в указанный период, в связи с оттоком профессиональных журналистских кадров, в русскоязычных изданиях осталось крайне мало мастеров-фельетонистов.

Наряду с очерком, в фельетонах чаще всего центральным объектом становился человек. Но если очерк чаще направлен на раскрытие положительных качеств человека, то фельетон, наоборот, использовался как средство осмеяния.

Однако персонаж фельетона не всегда становится объектом осмеяния и раскрытия своих пороков, но и играет роль образа, через который раскрываются насущные проблемы общества. Так, по словам таджикского исследователя М. Муродова, «в прессе советского периода под воздействием взаимовлияния конкретных наблюдений и ярких впечатлений авторов существенно и широко распространились методы и способы создания положительных и отрицательных персонажей» [10, с.266]. Через такого персонажа журналист доносил до читателя свои проблемы и изъяны целой группы лиц. В качестве примера можно привести фельетон «Сон и явь Муюшкина» Александра Зиборова, опубликованный в одном из январских номеров «Народной газеты» в 1993 году.

«Председателю исполкома Муюшкину приснился удивительный сон: он был петухом! Большим, упитанным и важным. Хохлатки глядят на него, не налюбуются. Только и слышно: *«Ах, Муюшкин! Какой лапочка!». Муюшкин, в экстазе от такого внимания, почувствовал прилив руководящих сил и взлетел на самый высокий насест. Набрал побольше воздуха и крикнул что было сил: - Ку-ка-ре-ку! Солнце, вставай!»* [7]. Через сон председателя исполкома Муюшкина, с которого начинается повествование фельетона, автор острым пером сатиры, сравнивая сословие больших чиновников с петухами, высмеивает в них такие качества, как напыщенность, важность. Через этот же метафорический сон раскрываются и проблемы общества: все ждут от петуха Муюшкина восхода солнца, но, несмотря на его старательное «кукареканье», проблема не решается. Таким образом, А. Зиборов мастерски раскрывает перед читателем проблему пустословия чиновников: как они могут принимать неэффективные указы и постановления, так и петух кукарекает в ожидании солнца посреди ночи. Но не всегда вымышленный персонаж в фельетонах русскоязычных изданий был главным объектом осмеяния или подражания. В некоторых случаях порой он выступал своеобразным посредником между читателем и журналистом. Так, одним из таких героев выступал популярный сказочный персонаж Ходжа Насреддин, путешествующий, как правило, на осле. Одно из его приключений описывается в фельетоне, рассказывающем о начальнике Согдийской областной транспортной инспекции и его нежелании решать транспортные проблемы области.

«И тогда Ходжа Насреддин принял единственное верное решение. Он решил пока не ходить в древний и славный город Истаравшан. «Если судить по рассказам людей, - подумал народный любимец, - история эта затянется до 2500-летия. А к тому времени или «генеральный визир» переменит свое решение, или мой осел издохнет. Боюсь, что случится, скорее всего, второе» [6].

Исследователь Е. Журбина неслучайно называла фельетон жанром еще более злободневным, чем очерк, ведь «фельетонист всегда в планах поисков фактов, которые бы с наибольшей остротой и честностью при всей своей индивидуальной неповторимости олицетворяли бы типичные для времени актуальные социальные явления» [5, с.378].

Итак, фельетон – художественно-публицистический жанр, предназначенный для художественного анализа негативных явлений социальной действительности путем создания их сатирического образа, выделения и заострения их комической сущности. Фельетон – своеобразный жанр, однако, как показал анализ, он нечасто фигурирует среди публикаций русскоязычных печатных СМИ периода 1992-97 гг.

Б) Памфлет. На сегодняшний день в научных кругах не существует однозначного и единого мнения по поводу происхождения слова «памфлет». Согласно энциклопедии Брокгауза и Ефрона, «памфлет» (англ., от «palme-feuillet» - листок, который держат в руке) - «термин не вполне определенного содержания, обыкновенно обозначающий небольшое литературное произведение публицистического и чаще всего вызывающе-личного характера» [3, с.486]. Современный энциклопедический словарь предлагает понимать памфлет как «злободневное публицистическое произведение, цель и пафос которого – конкретное гражданское, преимущественно социально-политическое обличение» [11, с.765]. В переводе с греческого («pamm fhlego») слово «памфлет» означает «все воспламеняю» или «все испепеляю». Это понятие имеет под собой мифологическую основу и связано с представлением о гневе

олимпийских богов, прежде всего – их главы Зевса-громовержца, поражавшего своими молниями врагов. Поэтому некоторые исследователи первые шаги этого жанра связывают еще с античными временами. По мнению А. Н. Тепляшиной, «гневные речи Демосфена, Цицерона, сатиры Ювенала, Плутарха, Лукиана уже содержали экспрессивность, непримиримость, полемическую направленность, злободневность, тенденциозность – характерные особенности памфлета» [12, с.65].

Впервые термин «памфлет» был употреблен английским церковным деятелем и публицистом Ричардом де Берном в 1344 году. Первоначально памфлетом именовалась непереплетенная брошюра без обложки, которые были предшественниками газет, выполнявшими не только пропагандистские, но и информационные функции. Как жанр памфлет начал формироваться во времена Реформации. По мере усиления политической направленности религиозных коллизий памфлет насыщался социальным содержанием. В эпоху Просвещения памфлет стал сильным политическим оружием.

В русскоязычных изданиях Таджикистана среди огромного количества многообразных по жанру публицистических материалов памфлет был наименее широко используемым и распространенным жанром, уступая в этом отношении фельетону. Данное обстоятельство связано с тем, что для памфлета характерно негативное, обличительное отображение социальной действительности – общественные явления, события, факты, политические и государственные деятели, социальная и политическая система. Следует согласиться, что в условиях господства цензуры – главного орудия тотальной идеологической системы, об отображении действительности советского времени в нелицеприятном свете не могло быть и речи. И. Шатуновский в своих воспоминаниях пишет, что, если памфлетист настойчиво говорил о том, о чем ему говорить не полагалось, его ждали серьезные неприятности: «Оказалось, что с каждым отдельным сатириком можно расправиться. Что и делалось. Я выжил. Но не выжили, то есть не дошли до читателя многие мои произведения» [14, с.44]. Тем не менее, в ходе исследования нами установлено, что жанр памфлета, хотя и крайне редко, но появлялся на страницах некоторых русскоязычных изданий. В качестве примера приведем памфлет под названием «Хорошо там», опубликованный в одном из августовских номеров «Народной газеты» в 1995 году. Уже с первых строк становится очевидным, что главная содержательная специфика произведения – его социальная глобальность. *«Тошно, обрыдло все! Страна словно летит в тартарары; остервенелая спекуляция, бешеные цены, гулкие пустые магазины, всеобщая коррупция и всесильная мафия с крестными отцами и их стриженными сынками, перестрелками, безработица и полная безответственность»* [13].

В данном случае обличение проявляется открыто, автор по ходу повествования при помощи таких приемов, как сарказм, едкие, гневные ремарки, высказывает свое отношение к объекту критики. Открытое обличение имеет целью сатирическое заострение и обобщение. Далее автор свое отношение к объекту: *«Бежать от этого всего хочется с последней космической скоростью. Только куда – сам не знаю. Крутил глобус, но подходящего места не сыскал. Может, другой глобус посмотреть? Ведь тянет, тянет куда-то со страшной силой»* [13].

Кроме того, автор саркастически заостряет проблему, характерную для переходного времени, – смены идеологических ценностных установок: *«Иные времена – иные краски. Прорабы коммунистической стройки моментально переквалифицировались в прорабов перестройки того, что они до того сооружали. Нас принудительно заставляли расхваливать их социальные успехи и прожекты под неусыпным надзором экспериментаторов и с самым суровым наказанием ослушавшихся и инакомыслящих»* [13].

Концовка памфлета также играет важную роль в конструировании обличительной критики социальной действительности. В рассматриваемом нами примере автор посредством гротеска, изображает рождение нового и исчезновение старого: *«Вдруг я мгновенно прозрел и все понял! Мысленно воскликнул: «Да это же золотые слова – «хорошо там, где нас нет! Теперь я знаю, куда меня тянет и где мне будет жить хорошо. А вот вслух сказать постеснялся. Что толку говорить с этими господами, у которых все – кулаки, деньги и власть»* [13].

Использование гротеска усиливает негативный окрас произведения. «Понимание гротеска и отыскание смысла в величии и капризах эстетической логики, - отмечает В. П. Москвин, - в первую очередь найти эти качества в режиме реального противоречия, что его вызвали и сформировали. Нередко в памфлете ирония становится гротескной. Это используется чаще всего для усиления впечатления от прочитанного текста» [9, с.39].

Приведенный пример памфлета – явление эпохи, когда критика социальной действительности стала повсеместным, характерным атрибутом деятельности периодической печати. При этом автор данного памфлета не просто критикует, но изображает эту действительность в негативном свете, стремясь вызвать у читателя негодование.

В таком же негативном свете изображена реальность и в памфлете Павла Гейвандова «Без забот и хлопот», опубликованном в одном из февральских номеров газеты «Вечерний Душанбе» в 1994 году. Используя прием сарказма и гротеска, автор с помощью стилизованных персонажей – маленького мальчика и его отца, застряет внимание читателя на социально-бытовом аспекте одной из актуальных проблем 90-х годов – экономической стагнации. Сюжетно-композиционное построение памфлета основано на диалоге персонажей в процессе небольшой экскурсии по квартире, устроенной отцом для сына, чтобы показать, как жить в новых условиях.

«Подойдя к газовой плите, отец сказал:

А здесь когда-то горел газ.

А что такое газ? – спросил мальчик.

Это такое топливо, которое мы использовали, чтобы приготовить еду. Потом, заметив, что взгляд сына вопрошающе устремлен на люстру, висящую на потолке кухни, объяснил и ее назначение. А эта штука давала свет. Нажимали на вон тот выключатель на стене и в доме становилось так светло, словно днем. Значит, у нас дома когда - то было свое маленькое солнышко? - удивился мальчик.

- Было, - печально вздохнул отец, - а сейчас осталась только эта люстра…» [4].

В данном примере суждение, содержащее едкую, язвительную насмешку над изображаемым, достигаемое главным образом с помощью распространенного приема: автор, исходя из знания характерных особенностей своего времени, используя обобщенно-стилизованные персонажи, в которых тем не менее читатель легко узнает себя, создает вымышленную комическую ситуацию. Безусловно, квартира, где на каждом шагу, как в музее, содержатся экспонаты из прошлого – это гротеск, преувеличение, позволяющее произвести ощущение ненормальности, неестественности описываемой ситуации. Но сквозь смех автор заставляет задуматься над тем, что если экономическое положение в стране будет только ухудшаться, вымышленная и преувеличенная, согласно требованиям жанра, ситуация может превратиться в печальную действительность. «Памфлетный текст, - отмечает А. Н. Тепляшина, - как и всякая идеологическая конструкция, создает новую реальность. Но он не может создать полностью адекватную картину мира. Памфлетный текст – это всегда суждение, сделанное на основе оценки, это отбор фактов, выбор образов, изобразительных, риторических средств и т. д.» [12, с.66].

В целом можно отметить, что памфлет представляет собой произведение обличительного характера, в котором сатирическое начало составляют сарказм, гротеск и гневная экспрессивность, а публицистическое — злободневность, оперативность, документальность и крупномасштабный объект обличения, в качестве которого, как показало исследование, может выступать социальная и политическая картина дня.

К сожалению, несмотря на востребованность, свойственную сатирическим жанрам особенно в переходные моменты истории, в период 1992-1997 гг. они пошли на убыль. В течение этого времени жанры фельетона и памфлета на страницах русскоязычных газет встречались редко. Это связано, как и с небольшим количеством журналистов высокого профессионального мастерства, пишущих на русском языке, так и с низкой популярностью художественно-публицистических жанров в эпоху, когда все большей востребованностью стали пользоваться жанры информационной оперативной журналистики, не требующие навыков, необходимых для написания публицистических текстов.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Бойко, К. Советский фельетон. Антология / К. Бойко, Е. Весенин. – М.: Госполитиздат, 1959. – 528 с.
2. Борев Ю. О комическом / Ю. Борев. – М.: Искусство, 1957. – 272 с.
3. Брокгауз, Ф.А. Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – М.: Изд-во «Русское слово», 2002. – 5547 с.
4. Гейвандов П. Без забот и хлопот / П. Гейвандов // Вечерний Душанбе. – 1994. – №7, 8 февраля.
5. Журбина Е. Теория и практика художественно-публицистических жанров / Е. Журбина. – М.: Мысль, 1969. – 235 с.
6. Зиборов А. Верное решение / А. Зиборов // Народная газета. – 1997. – №11-12.
7. Зиборов А. Сон и явь Муюшкина / А. Зиборов // Народная газета. – 1993. – №1, 1 января.
8. Кривошейкина М. С. Жанр фельетона в журналистском творчестве М. А. Булгакова (период работы в газетах «Гудок» и «Накануне»): автореф. дис. канд. филол. наук / М. С. Кривошейкина. – Тверь, 2004. – 18 с.
9. Москвин В.П. Изучаем гротескный стиль / В.П. Москвин // Русский язык в школе. – 2011. – № 6. – С. 38-41.
10. Муродов М. Публицистическая сатира в таджикской периодической печати / М. Муродов. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 336 с.
11. Прохоров А. М. Большой энциклопедический словарь / А.М. Прохоров. – М.: Изд-во: Большая Российская энциклопедия Норинт, 1999. – 1456 с.
12. Тепляшина А.Н. Сатирические жанры современной публицистики. учеб. пособие. 2-е изд., испр. и доп / А.Н. Тепляшина.– СПб.: СПбГУ, 2004. – 110 с.
13. Хорошо там! // Народная газета. – 1995. – №14-15, 3 августа.
14. Шатуновский И. Булыжники для фельетониста / И. Шатуновский // Журналист. -1996. – № 5. – С. 42-46.

ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРҲОИ ҲАҶВӢ ДАР САҲИФАҲОИ НАШРИЁТИ РУСИИ ДАВРАИ ҶАНГИ ШАҲРВАНДӢ (солҳои 1992-1997)

Дар мақола жанрҳои ҳаҷвии публитсистика нашриётҳои русии солҳои 1990-уми Ҷумҳурии Тоҷикистон (рӯзномаҳои «Вечерний Душанбе», «Народная газета»), дар мисоли фелетон ва памфлет баррасӣ шудааст. Аз тарафи муаллифон масъалаи талаботи жанрҳои мазкур ва махсусан сабаби маҳдуд шудани онҳо дар даврaҳои гузариши таърихи солҳои 1992-1997 таҳқиқ шудааст. Дар ин муддат жанрҳои фелетон ва памфлет дар рӯзномаҳои русӣ кам ба назар мерасиданд. Ин аз як тараф, ба кам будани рӯзноманигорони ҳунари баланди касбидоштаи бо забони русӣ эҷодмекарда вобастагӣ дошта бошад, аз тарафи дигар, ба паст будани сатҳи маъруфияти жанрҳои адабӣ – публитсистии замон вобастагӣ дошт. Ин масъала бо баҳси зиёди жанрҳои журналистикаи фавриву информатсионӣ, ки лаёқати зарурати навиштани мавзӯъҳои публитсистиро талаб намекард, рӯйи кор омад. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар нашриётҳои русии Тоҷикистон дар байни шумораи ниҳоят зиёд аз рӯйи жанри мавзӯъҳои публитсистии гуногун памфлет то як дараҷа жанри мустаъмал ва паҳншуда ба ҳисоб рафта, аз фелетон мондан надошт. Вазъияти мазкур ба жанри памфлет, тасвири манфӣ ва фошкунандаи ҳақиқати иҷтимоӣ – падидаи ҷамъиятӣ, воқеа, далел, ходимони сиёсиву давлатӣ ва низоми иҷтимоиву сиёсӣ хос аст. Метавон ҷонибдорӣ намуд, ки дар шароити ҳукмронии сензураи (лоиқ будан) низоми умумии идеологӣ дар хусуси инъикоси ҳақиқати замони шӯравӣ дар ин дунёи фонӣ ҷойи сухан кардан ҳам набуд.

Калидвожаҳо: публистистика, воқеа, баҳои эҳсосӣ, жанрҳо, ҷамъиат, ҳаҷвия, ҳаҷв, ханда, одам, симо (манзарӣ), нуқсон (камбудӣ, бадахлоқӣ), тезӣ, шараф, кор (вазифа, уҳдадорӣ), мундариҷа (мазмун, маъно), тартиб (сохт, услуб), танқид, муболиға.

ОСОБЕННОСТИ САТИРИЧЕСКИХ ЖАНРОВ НА СТРАНИЦАХ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПЕЧАТНЫХ ИЗДАНИЙ ПЕРИОДА ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ (1992-1997 гг.)

В статье проанализированы сатирические жанры публицистики в русскоязычных изданиях 1990 годов в Республике Таджикистан (газеты «Вечерний Душанбе», «Народная газета»), на примере фельетона и памфлета. Авторами исследован вопрос о востребованности данных жанров, почему, особенно в переходные моменты истории, в период 1992-1997 гг. они пошли на убыль. В течение этого времени жанры фельетона и памфлета на страницах русскоязычных газет встречались редко. Это связано, как и с малым количеством журналистов высокого профессионального мастерства, пишущих на русском языке, так и с низкой популярностью художественно-публицистических жанров в эпоху, когда большим спросом стали пользоваться жанры информационной оперативной журналистики, не требующие навыков, необходимых для написания публицистических текстов. Следует отметить, что в русскоязычных изданиях Таджикистана среди огромного количества многообразных по жанру публицистических материалов памфлет был наименее широко используемым и распространенным жанром, уступая в этом отношении фельетону. Данное обстоятельство связано с тем, что для памфлета характерно негативное, обличительное отображение социальной действительности – общественных явлений, событий, фактов, политических и государственных деятелей, социальной и политической системы. Следует согласиться, что в условиях господства цензуры – главного орудия тотальной идеологической системы, об отображении действительности советского времени в нелицеприятном свете не могло быть и речи.

Ключевые слова: публицистика, события, эмоциональная оценка, жанры, общество, юмор, сатира, смех, человек, порок, образ, острота, честность, функция, содержание, система, критика, гротеск.

FEATURES OF SATIRICAL GENRES ON THE PAGES OF RUSSIAN-LANGUAGE PUBLICATIONS OF THE PERIOD OF THE CIVIL WAR (1992-1997)

The article is analyzed the satirical genres of journalism in Russian publications of 1990s in the Republic of Tajikistan (the newspaper “Vecherny Dushanbe” (Evening Dushanbe), “Narodnaya Gazeta” (People's newspaper"), on the example of the feuilleton and pamphlet. The authors had researched the question of the demand of these genres, and why, they began to decline, especially in transitional moments of history, in the period 1992-1997years. During this time the genres of the feuilleton and pamphlet were rare on the pages of Russian-language newspapers. It is connected as with the small number of journalists with high professional skills who write on Russian language and with the low popularity of artistic and journalistic genres in an era when a great demand began to use the operational information genres of journalism, requiring no skills which are necessary to write the journalistic texts. It should be noted in Russian-language editions of Tajikistan among huge amount of publicist materials, diverse on a genre. The pamphlet was the least widely used and widespread genre, conceding in this regard to the feuilleton. This circumstance is connected with the negative fact which is characteristic for the pamphlet and that accusatory displays the social reality – the public phenomena, events, the facts, political and state personality, social and political system. It is necessary to accept the conditions of censorship domination – the main instrument of total ideological system, about mapping of Soviet period reality in impartial light which was out of the question.

Key words: journalism, events, emotional assessment, genres, society, humor, satire, laughter, people, vice, image sharpness, honesty, function, content, system, criticism, grotesque.

Сведения об авторах: ***Муллоев Ш. Б.*** - Российско-Таджикский (Славянский) университет, доктор филологических наук, доцент, заведующий кафедрой печатных СМИ и PR. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсун-заде 30, 734025. E-mail: **mulloev_sharif@mail. ru**. Телефон: **(44) 620-42-06**
Теплова С. М. - Российско-Таджикский (Славянский) университет, соискатель кафедры печатных СМИ и PR. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсун-заде 30, 734025. E-mail: **teplovasveta@mail.ru**. Телефон: **(44) 620-42-06**

Information about the authors: ***Mulloev S. B.*** - Russian-Tajik (Slavic) University, doctor of philological Sciences, associate Professor, head of Department of print media and PR. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade street 30, 734025. E-mail: **mulloev_sharif@mail**. EN. Phone: **(44) 620-42-06**
Teplova S. M. - Russian-Tajik (Slavonic) University, the applicant of the Department of print media and PR. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade street 30, 734025. E-mail: **teplovasveta@mail.ru.**
Tel: **(44) 620-42-06**

УДК: 621.396 (73)

РАДИОИ МИЛЛИИ ҶАМЪИЯТИИ ИМА

Муқимов М. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

24 декабри соли 1921 бори аввал дар ҷаҳон радиостансияи ҷамъиятӣ - Radio Tour Eiffel (Радиои саёҳати Эйфел) аз ҷониби Вазорати почта, телеграф ва телефони Франсия дар мавҷи дароз ба фаъолият шурӯъ кард. Баъдан дар дигар кишварҳо радиоҳои ҷамъиятӣ ба шаклҳои гуногун таъсис ёфтанд. Аз ҷумла, соли 1926 дар Олмон Радиостансияи умумимиллии ҷамъиятӣ (Deutschlandsender), соли 1927 Би-Би-Си дар Британияи Кабир (Радиостансияи умумимиллии BBC National Programm) ва ғайра ба пахши барномаҳо оғоз карданд. Яъне, дар Аврупои Ғарбӣ аввал радиои ҷамъиятӣ ба вуҷуд омад ва баъдан радиоҳои тиҷоратӣ таъсис ёфтанд. Япония аз ҷумлаи кишварҳоест, ки дар он аввал радиои ҷамъиятӣ таъсис ёфтааст. Масалан, дар Токио бори аввал радиошунавонӣ аз ҷониби ширкати «Токиобродкастинг стейшин» 22 марти соли 1925 шурӯъ шудааст. Ин ширкати ҷамъиятӣ буд ва аз маблағгузории ҳукумат ва радиопулии аҳолӣ фаъолият мекард (ҳоло радиопулӣ барҳам хӯрдааст). Ҳамон сол моҳи июн дар Осака ва моҳи июл дар Нагоя радиостансияҳо таъсис ёфтанд. Моҳи августи соли 1926 Вазорати алоқаи Япония ин се стансияро муттаҳид карда, Ширкати ҷамъиятии «Ниҳон Ҳосо Кекей (NHK)» –ро таъсис дод.

Моҳи марти соли 1998 Иттиҳоди байналхалқии алоқаи барқӣ Қонуни намунавии ЮНЕСКО оид ба пахши ҷамъиятиро қабул кард. Тибқи он телевизион ва радиои ҷамъиятӣ ин ташкилоти ғайритиҷоратӣ аст, ки барои қонеъ кардани талаботи ҷомеа аз ҷониби худи ҷомеа сохта шуда, ҷомеа онро маблағгузорӣ ва назорат мекунад.

Дар ИМА соли 1912 ва соли 1927 Қонун «Дар бораи радио» ва соли 1934 Қонун «Дар бораи иртиботот» қабул шуданд, ки онҳо ба рушди радиоҳои тиҷоратӣ мусоидат намуда, ҷузъҳои ғайритиҷоратии барномаҳоро қариб пурра аз байн бурданд. Агарчи Қонун «Дар бораи иртиботот» (Communications Act) тақозо мекард, ки «давлат барои он иҷозати пахши барномаҳои радиоиро медиҳад, ки ҳадаф на гирифтани фоида, балки инъикоси манфиатҳои ҷомеа ва қонеъ кардани талаботи он аст» [5, с.218]. Радиои ҷамъиятӣ дар ИМА ҳамчун алтернативаи радиоҳои тиҷоратӣ ба вуҷуд омадааст. Зеро радиостансияҳои тиҷоратӣ, ки ҳадафашон манфиатбардорӣ аз пахши барномаҳо мебошад, талаботи шунавандагонро ба барномаҳои ҷолиби таҳсилотӣ ва фарҳангиву маърифатӣ қонеъ карда наметавонистанд. Ҳамин буд, ки дар миёнаи солҳои 1920-ум донишгоҳҳои манотиқи Ғарби Миёнаи ИМА иқтидори таҳсилотии радиоро ба назар гирифта, радиоҳои ғайритиҷоратӣ таъсис доданд. Вале аввалин радиостансияи таҳсилотӣ ҳанӯз соли 1919 дар Донишгоҳи шаҳри Мэдисон (иёлоти Висконсин) таъсис ёфтааст [5, с.217]. Дар аввал фаъолияти радиоҳои мазкур ба маблағгузории худӣ асос ёфта буданд. Аз солҳои 1930-юм ба онҳо бурсияҳои давлатӣ ҷудо карда мешуданд. Дар ин давра таҳияи барномаҳои худӣ хеле гарон буд ва таъсиси ҳамкории умумимиллии радиоҳо имкон надошт. Зеро технологияи онвақтаи сабту пахши радиоӣ ба ҳамкории доимӣ имкон намедод. Барои ҳалли масъалаи мазкур Ассосиатсияи пахшкунандагони барномаҳои таҳсилотӣ (National Association of Educational Broadcasters - NAEB) таъсис дода шуд. Баъди таъсиси ассосиатсияи мазкур Комиссияи федеролии алоқаи ИМА дар ҳар як бозори ҷуғрофӣ барои радиоҳои таҳсилоти дар мавҷи миёна 5 ҷой ҷудо кард. Аз соли 1945 бошад, барои радиоҳои таҳсилотӣ дар мавҷи FM 12 ҷой ҷудо карда шуд.

Консепсияи Радиои ҷамъиятӣ дар Аврупо пайдо шуда, рушд кард ва ҳамчун шакли ғайритиҷоратии радио ба ИМА гузашт. «Феълан радиои ҷамъиятӣ дар ИМА аз се шабакаи истеҳсолгарони барномаҳои радио иборат аст: Радиои миллии ҷамъиятӣ, Радиои байналхалқии ҷамъиятӣ, ВАО-и ҷамъиятии Америка» [3, с.10]. Ҳамчунин дар ин кишвар Радиои ҷамъиятии табодул - Public Radio Exchange (PRX) фаъолият дорад. Радиои миллии ҷамъиятӣ истеҳсолгари асосии муҳтавои иттилоотӣ мебошад. Радиои байналхалқии ҷамъиятӣ бошад, бо радиоҳои ҷамъиятии дигар кишварҳо ҳамкорӣ карда, кӯшиш мекунад, ки назари байналхалқиро дар бораи ахбор ба шунавондаҳои америкоӣ пешниҳод намояд. Дар ҳамин ҳол ВАО-и ҷамъиятии Америка нисбат ба се шабакаи номбаршуда бештар барномаҳои фарҳангиву маърифатӣ истеҳсол менамояд.

Соли 1967 дар ИМА Қонун «Дар бораи пахши ҷамъиятӣ» қабул гардид, ки ба таъсиси Корпоратсияи пахши ҷамъиятӣ - Corporation for Public Broadcasting (CPB) асос гузошт. 7 ноябри соли 1967 CPB таъсис ёфт. Қонун талаб мекард, ки CPB ба рушду афзоиши радиоҳои ҷамъиятӣ мусоидат намояд. 26 феврали соли 1970 барои таъмини ҷамъоварӣ ва истеҳсоли ахбор дар тамоми ИМА ва ҳамоҳангсозии системаи умумиллии радиоҳои ғайритиҷоратӣ Радиои миллии ҷамъиятӣ - National Public Radio (NPR) таъсис дода шуд. NPR ташкилоти бузурги ғайритиҷоратии ИМА буда, ба ҷои Шабакаи миллии радиоҳои таҳсилотӣ таъсис ёфтааст ва аз моҳи апрели соли 1971 барнома пахш мекунад. Якумин президенти NPR Доналд Квейл буд ва ӯ дар офиси марказӣ ҳамагӣ 30 нафар корманд дошт. Бояд зикр кард, ки он вақт 90 радиостансия узви NPR буданд [9]. Соли 2017 бошад, NPR беш аз 900 радиостансияҳои ҷамъиятиро дар ИМА муттаҳид мекард.

Офиси асосии NPR дар шаҳри Вашингтон ҷойгир буда, он дар хориҷа дар шаҳрҳои Мехико, Рио-де-Жанейро, Лондону Берлин, Рим, Найробӣ, Дакар, Қоҳира, Маскав, Истанбул, Бейрут, Байт-ул-Муқаддас (Иерусалим), Деҳлии Нав, Исломободу Шанхай, Пекин ва Сеул 17 намояндагӣ дорад. Дар дохили ИМА бошад, 16 бюрои NPR фаъол аст. Соли 2016 теъдоди шунавандаҳои NPR дар як ҳафта беш аз 37,4 миллион нафар буд.

NPR дар аввал ба истеҳсол ва ҷудо кардани барномаҳо машғул буд ва соли 1977 бо Ассосиатсияи радиостансияҳои ҷамъиятӣ якҷоя шуд. Ҳамин вақт теъдоди радиостансияҳои узви NPR ба 190 адад расид. Дар таркиби ташкилоти мазкур NPR ба ғайр аз паҳн кардани барномаҳо ва идоракунӣ, манфиати радиои ҷамъиятиро пеши Конгресси ИМА намояндагӣ мекунад. Ҳамчунин вай дастгирӣ ва идораи моҳвораҳои пахши барномаҳои радиоиро таъмин менамояд. Соли 1979 NPR аввалин шабакаи умумимиллии радиоҳои моҳворавиро дар ИМА таъсис дод.

NPR иттиҳодияи радиостансияҳо буда, ба он радиостансияҳои ғайритиҷоратӣ ва таҳсилотие шомил мешаванд, ки 5 нафар корманди доимӣ дошта, шабонарӯзе на камтар аз 18 соат барнома пахш бикунанд. Ҳамчунин радиостансияҳои ҷамъиятӣ наметавонанд пурра динӣ ва ё мактабӣ бошанд. Ҳар як узви иттиҳодия дар интихоби президенти NPR як овоз дорад. Бояд гуфт, ки радиои ҷамъиятӣ аз ҷониби намояндаҳои ҷомеа идора карда мешаванд, то ки фаъолияти он шаффоф бошад. Барои идора ва таҳияи буҷаи Радиои миллии ҷамъиятӣ аз тариқи овоздиҳӣ шӯрои директорон интихоб карда мешавад, ки аз 10 нафар намояндагони радиостансияҳо, 5 нафар узви ҷомеаи шаҳрвандӣ ва раиси шӯро иборат аст. Аъзои шӯрои директорон ба муҳлати 3 сол интихоб карда мешаванд.

Моҳи январи соли 1994 Делано Люис, президенти ширкати C & P Telephone директори генералӣ ва президенти NPR интихоб гардид ва моҳи августи соли 1998 аз вазифааш истеъфо дод. Моҳи ноябри соли 1998 шӯрои директорони NPR Кевин Клоз, директори Бюрои пахши байналхалқиро ба вазифаи президент ва директори асосии иҷроияи Радиои миллии ҷамъиятӣ таъин намуд. Бояд гуфт, ки қаблан Кевин Клоз дар вазифаи президенти Радиои «Аврупои озод» Радиои «Озодӣ» фаъолият карда буд [2, с.46]. Моҳи сентябри соли 2006 Кевин Клоз вазифаи директори генералиро ба Кен Штерн, ки қаблан бо ӯ дар Радиои «Аврупои озод»/Радиои «Озодӣ» кор карда буд, гузошт, вале президенти NPR боқӣ монд. Моҳи марти соли 2008 шӯрои директорони NPR Кен Штернро барои муноқиша карданаш бо аъзои шӯрои директорон аз вазифааш сабукдӯш намуд. Феълан Ярл Мон (Jarl Mohn) президент ва директори асосии иҷроияи NPR мебошад.

Асоси мустақилияти радиоҳои ҷамъиятиро маблағгузорӣ ташкил медиҳад. Маблағгузории радиоҳои ҷамъиятӣ дар ИМА тавассути системаи дотатсияҳо, ки ҳукумати федеролӣ ба Корпоратсияи пахши ҷамъиятӣ (Corporation for Public Broadcasting) – CPB медиҳад, сурат мегирад. Ҳамчунин ба буҷаи радиоҳои ҷамъиятӣ маблағ аз ҳукумати иёлот, шаҳр ва ғайра ворид мегардад. Мувофиқи қонунгузории ИМА радиоҳои ҷамъиятӣ ҳуқуқи пахши рекламаро надоранд. Бинобар ин, радиоҳои ҷамъиятӣ дар ИМА чун дар Аврупои Ғарбӣ барои реклама бо радиоҳои тиҷоратӣ рақобат намекунанд. Вале онҳо барои ба худ моил кардани шунавандаҳо дар рақобат ҳастанд. Афзоиши аудитория бошад, тавассути пешниҳоди жанрҳои гуногун ва намудҳои ҷолиби барномаҳо сурат мегирад, ки дар радиоҳои тиҷоратӣ нестанд.

Солҳои 1970 ва аввали солҳои 1980 аксари маблағгузории NPR аз ҳисоби ҳукумати федеролӣ сурат мегирифт. Баъдан ҳукумат дастгирии молиявиро ба радиоҳои ҷамъиятӣ коҳиш дод.

Ҳоло қисми асосии даромади истеҳсолии NPR аз ҳисоби радиостансияҳои аъзои ташкилоти мазкур дохил мешаванд. Маблағи боқимондаро туҳфаву бурсия ва хайрияҳои хазинаҳои гуногун ва сарпарастони инфиродӣ ташкил медиҳанд. Ин тарзи маблағгузорӣ на ҳамеша хароҷоти Радиои миллии ҷамъиятиро пӯшонида метавонад. Масалан, соли 1983 NPR 7 миллион доллари ИМА зиён дида, қариб касод шуда буд. Баъди таҳқиқоти Конгресси ИМА ва аз вазифа озод кардани президенти NPR барои пӯшонидани хароҷот ва идомаи фаъолият ба ширкати радио қарз дода шуд, ки онро радио дар муддати се сол баргардонид.

Соли 1991 дар ИМА 1460 радиои ҷамъиятӣ фаъолият мекарданд, ки аз онҳо 430 станция узви Радиои миллии ҷамъиятӣ буданд. Он вақт аудиторияи NPR ҳафтае 12 миллион нафар шунавандаро ташкил мекард. Ин нишондиҳанда нисбат ба радиоҳои тиҷоратӣ ба маротиб кам буд. Зеро соли 1991 дар ИМА 4987 AM-стансия ва 4442 FM-стансияи тиҷоратӣ фаъолият доштанд. Аксари радиоҳои тиҷоратии мазкур шомили чаҳор шабакаи умумимиллии "Америкэн бродкастинг компани" (ABC), "Коламбиа бродкастинг систем" (CBS), "Нэшнл бродкастинг компани"(NBC) ва "Мючел бродкастинг систем" (MBS) буданд.

Чӣ хеле ки қайд намудем, як қисми маблағгузории NPR аз ҳисоби хайрияҳо сурат мегирад. Моҳи ноябри соли 2003 NPR аз моликияти шодравон Джоан Б. Крок (завҷаи Рэй Крок, асосгузори Ширкати «Макдоналдс») 235 млн. доллар хайрия гирифт. Ҳамин буд, ки соли 2004 буҷаи NPR 50% афзуда 153 млн. долларро ташкил дод. Буҷаи соли 2005 бошад, қариб ба 120 млн. доллари ИМА баробар буд.

Аз рӯи ҳисоботи соли 2005 NPR аз нисф бештари маблағашро аз фурӯши барномаҳо ва ҳаққулузвияти радиостансияҳо ба даст овардааст. Буҳрони молиявии соли 2008 ба фаъолияти Радиои миллии ҷамъиятӣ таъсири манфӣ расонид. Масалан, буҷаи соли 2009-и NPR 140 млн. долларро ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 2007 32 млн. доллар кам буд. Аз се як (33%) ҳиссаи маблағи мазкурро шунавандаҳо хайр карда буданд. Дастгирии давлатӣ ва бурсияҳо 10 фоизи буҷа (14 млн. доллар)-ро ташкил дода, маблағи боқимонда (26 фоизи буҷа) хайрияҳои корпоративӣ буданд. Ҳамон сол бинобар вазъи буҳронӣ маъмурият 7 фоизи кормандонашро ихтисор карда, пахши 2 барномаи иттилоотиро қатъ намуд. Соли 2009 32 млн. нафар (10% аҳолии ИМА) Радиои миллии ҷамъиятиро дар як ҳафта гӯш мекарданд.

NPR мустақиман аз ҷониби ҳукумати федеролӣ маблағгузорӣ нашавад ҳам, ба он тавассути Корпоратсияи пахши ҷамъиятӣ (СРВ) ва ташкилотҳои дигар маблағ ҷудо мегардад. Масалан, соли 2009 2 фоизи даромади умумии NPR аз ҷониби Департаменти таҳсилот ва Вазорати савдои ИМА маблағгузорӣ шудааст. Соли 2012 бошад, 10,9% маблағи даромадҳои радиои ҷамъиятӣ аз сарчашмаҳои федеролӣ сурат гирифтааст.

Соли 2010 даромади NPR 180 млн. долларро ташкил дод, ки қисми асосии ин маблағ аз барномасозӣ, бурсияву ҳайрияҳо ва ҳаққулузвияти стансияҳо ворид шудааст.

Моҳи октябри соли 2010 NPR аз Институти «Ҷомеаи кушода» (Фонди Ҷорҷ Сорос) ба маблағи 1,8 млн. доллари ИМА бурсия гирифт. Бурсия барои амалӣ кардани лоиҳаи «Таъсири ҳукумат» равона шуда, ҳадафаш то соли 2013 ба 100 нафар афзун кардани теъдоди хабарнигорони радиостансияҳои узви NPR дар ҳамаи 50 иёлот буд.

Даромади NPR дар соли молиявии 2015 аз чунин манбаъҳо ба даст омада буд: хазинаҳо-10%, ҳамкорон ва донишгоҳҳо -12%, ғайра -7%, маблағгузории федеролӣ тавассути СРВ – 9% мақомоти ҳукумати федералӣ ва маҳаллӣ - 5%, корпоратсияҳо – 20%, шахсони алоҳида-37 % [8].

Соли 2016 даромади амалиётии умумии NPR ба 213 миллиону 129 ҳазору 508 доллар баробар буд, ки ин нисбати соли 2015 бештар аз 9,5 миллион доллар зиёд аст. Даромади NPR дар соли 2016 танҳо аз барномаҳои ахбор, иттилоъ ва тарҳсозӣ 88,942,833 (дар соли 2015 - 84,523,724) доллар, барномасозӣ ва мусиқӣ 25,680,664 (дар соли 2015 - 21,966,963) долларро ташкил дод. Дар соли 2016 маблағгузории федеролӣ ба NPR ба 145 ҳазор доллар (соли 2015 65 ҳазор доллар), бурсияи СРВ 1 миллиону 942 ҳазор (соли 2015 1 миллиону 272 ҳазор) доллар баробар буд. Дар ҳамин ҳол хароҷоти NPR дар соли 2016 ба 209 миллиону 510 ҳазору 550 доллар баробар буд. Ин нишондиҳанда дар соли 2015 197 миллиону 924 ҳазору 644 долларро ташкил мекард [7].

Тибқи омори NPR 41 фоизи маблағи буҷа барои омода кардани ахбор ва истифодаи техника масраф гардида, 30 фоизи дигари маблағ барои рушд ва сохтани барномаҳо истифода мешавад. Барои барномасозии бахши мусиқӣ - 11%, барномаҳои расонаҳои рақамӣ -9 % ва 9 %–и дигари маблағ барои пайваст шудан бо моҳвора харҷ мешавад.

Мушкилоти молиявӣ аксар вақт ба фаъолияти радиоҳои ҷамъиятӣ таъсири манфӣ мерасонад. Барои рафъи мушкилоти мазкур маъмурият бештар ба ихтисори кормандон ва барҳам додани барномаҳо даст мезанад. Масалан, моҳи сентябри соли 2013 10 фоизи кормандони NPR (аз 840 нафар) ихтисор карда шуданд. Радиоҳои маҳаллии ҷамъиятӣ, ки буҷаи калон ва теъдоди зиёди кормандон надоранд, аксаран барномаҳояшонро аз NPR ва ё ширкатҳои дигари барномасоз мехаранд.

Соли 1988 NPR аз консепсияи барномасозии мутамарказ даст кашида ба радиоҳои маҳаллӣ барномаҳои алоҳида ё бастаи барномаҳоро пешниҳод кард. Ин имконият дод, ки радиоҳо мувофиқи вазъи молиявӣ ва талаботи шунавандаҳояшон барномаҳоро аз NPR харидорӣ намоянд. Дар ҳамин ҳол ҳам нархи барномаҳои NPR барои радиостансияҳои хурди ҷамъиятӣ дандоншикан буд. Бинобар ин, баъзе радиоҳои ҷамъиятӣ ба кооператсия гузаштанд ва ё аз паси таъсиси ташкилотҳои алтернативӣ шуданд. Ҳамин тавр, соли 1994 Радиои ҷамъиятии Америка (American Public Radio) таъсис ёфт, ки ҳоло Радиои ҷамъиятии байналхалқӣ (Public Radio International –) ном дорад. Штаб-квартираи PRI дар шаҳри Миннеаполис иёлоти Миннесота ҷойгир аст. Феълан ширкати мазкур барномаҳои радиоиро дар форматҳои гуногуни мусиқӣ, шоу ва мазҳакаҳои радиоӣ истеҳсол мекунад ва муштариёни он беш аз 450 радиоҳои ғайритиҷоратии ИМА мебошанд. Ба ғайри ин ширкатҳои Кооперативи радиои ҷамъиятӣ (Public Radio Cooperative), Консорсиуми

консерту мусиқӣ (Concert Music Consortium) ва ғайра барои радиоҳои ҷамъиятӣ барнома истеҳсол мекунанд [1, с.15].

ВАО-и ҷамъиятии Америка (American Public Media - APM) ташкилоти ғайритиҷоратӣ буда, дувумин истеҳсолгар ва дистрибютори барномаҳои радиои ҷамъиятӣ баъди NPR мебошад. 800 радиостансия барномаҳои ширкати мазкурро истифода мекунанд. Ҳамчунин APM яке аз бузургтарин шабакаи радиоҳои ҷамъиятиро дар ИМА доро мебошад. 43 радиои ҷамъиятӣ дар иёлоти Миннесота, Калифорнияи Ҷанубӣ ва Флорида аз ҷониби APM идора мешаванд. Штаб-квартираи APM дар шаҳри Сент-Поли иёлоти Миннесота ҷойгир аст [6].

Таърихи APM аз радиои таҳсилотӣ дар Донишгоҳи Ҷони муқаддас дар шаҳри Коллеҷвилли иёлоти Миннесота оғоз мегирад, ки онро Уилям Хю Клинг соли 1967 таъсис дода буд. Дар як муддати кӯтоҳ теъдоди радиоҳои ҷамъиятӣ дар ин иёлот ба 38 адад расида, ташкилоти ғайритиҷоратии радиоҳои ҷамъиятӣ таъсис дода шуд. Соли 1982 иёлоти Миннесота аз шарикони асосии таъсиси Радиои ҷамъиятии байналхалқӣ - Public Radio International (PRI) буд, ки онро низ Уилям Хю Клинг таъсис додааст.

Аз рӯи оиннома ҳадафи асосии NPR таҳияи маҳсулоти иттилоотии дараҷаи олӣ, инъикоси ҳамаҷонибаи ҳодисаву чорабиниҳо, идеяҳо ва сохтани барномаҳои муаллифӣ мебошад. NPR 24 соат барномаҳои гуногунро пахш мекунад, ки ҳар яке шунавандаҳои худро доранд. Махсусан барномаҳои иттилоотии радио шунавандаҳои зиёд доранд. Масалан, барномаи «Morning Edition» (нашри субҳона) дар як ҳафта беш аз 12 миллион шунаванда дошта, аз рӯи маҳбубияти аудиторияи радио дар ИМА дар ҷои сеюм қарор дорад. Теъдоди кормандоне, ки ба омода кардани барномаҳои ахборӣ машғуланд, беш аз 340 нафаранд, ки ин қариб 40 фоизи шумораи умумии кормандони радиоро ташкил медиҳанд. NPR ҳамчунин барномаи иттилоотии субҳона ва рӯзона дошта, шабонарӯзӣ ҳар соат ахбори кӯтоҳ пахш мекунад.

Мухбирони NPR дар доғтарин гӯшаҳои олам ҷонашонро ба хатар гузошта фаъолият мебаранд ва радиоро бо иттилои нав таъмин менамоянд. Бори аввал дар таърихи NPR 5 июни соли 2016, дар музофоти Ҳилманди Афғонистон мухбирони радио Дэвид Гилкей (суратгир) ва Забеҳулло Таманно (тарҷумон) аз дасти толибон кушта шуданд [7].

Қобили зикр аст, ки Стансияҳои алоҳидаи NPR метавонанд барномаҳоеро пахш кунанд, ки расман ба Радиои миллии ҷамъиятӣ иртиботе надошта бошанд. Агар ин барномаро ягон дистрибютори дигар пахш мекарда бошад, пас радиои ҷамъиятӣ ба ин шабака пайваст мешавад ва онро пахш мекунад. Масалан, ахбори ҷаҳонӣ, ки BBC World Service (Британияи Кабир) пахш мекунад, аз ҷониби ВАО-и ҷамъиятии ИМА паҳн карда мешаванд.

Аз рӯи омори NPR соли 2015 аудиторияи Радиои миллии ҷамъиятиро 87% сафедпӯстон, 54 фоиз хатмкардаҳои коллеҷҳо ташкил медоданд, ки маоши солонаи аксарашон (49%) беш аз 75 ҳазор доллар аст. Аз рӯи ҷинсият 51 фоизи шунавандаҳои NPR занҳо мебошанд.

NPR барои тавсеаи аудиторияи худ аз платформаҳои гуногуни рақамӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ истифода мекунад. Ҳанӯз моҳи августи соли 2009 замимаи барномаҳои радио барои айфон ва моҳи декабри соли 2009 барои андроид мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт. Тобистони соли 2009 сомонаи радио http://www.npr.org аз нав сохта шуд, ки он ба мустақиман гӯш кардани барномаҳо имконият медиҳад. Ҳоло NPR дар твиттер 2,5 миллион ва дар фейсбук беш аз 2,4 миллион нафар муштарӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Браун Д. Эффективный менеджмент на радио и телевидении. Монография / Д. Браун, У. Коул. - М.: Мир, 2001. - Т. 2. – 559 с.
2. Джовид Муким. Радио «Свобода»: ложь и правда. Монография. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 180 с.
3. Оганджанян, С.Л. Общественное радиовещание США: автореф. дис… канд. фил. наук: 10.01.10 / С.Л. Оганджанян. – М., 2011. - 24 с.
4. Стандарты общественного телерадиовещания. Монография / Сост. А.К Алагушев, Э.К. Сариева. - Бишкек, 2006. – 173 с.
5. Федотов М. Соединенные штати Америки /М. Федотов // Энциклопедия общественного вещания / А.И. Артищев, Н.И. Бударина, Ю.И. Вдовин и др. - М., 2005. – 384 с.
6. American Public media / APM -2017. - URL: http://americanpublicmedia.publicradio.org/ (дата обращения: 15.06.2017).

7. Annual Report 2016 / NPR-2017. - URL: http://www.npr.org/about/annualreports/ 2016 Annual Report.pdf (дата обращения: 12.06.2017).
8. National Public Radio / NPR-2017. - URL: http://www.npr.org/about-npr/178660742/public-radio-finances (дата обращения: 12.03.2017).
9. Overview and History/ NPR-2017. - URL: http://www.npr.org/about-npr/192827079/overview-and-history (дата обращения: 25.05.2017).
10. Programs / NPR-2017. - URL https://www.npr.org/programs/(дата обращения: 12.06.2017).

РАДИОИ МИЛЛИИ ҶАМЪИЯТИИ ИМА

Дар мақолаи мазкур фаъолияти Радиои миллии ҷамъиятии ИМА мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Радиои миллии ҷамъиятӣ (NPR) яке аз бузургтарин радиои ҷамъиятӣ дар ИМА буда, баъди қабули Қонун дар бораи пахши ҷамъиятӣ (соли 1967) 26 феврали соли 1970 радиоҳои таҳсилотии ғайритиҷоратӣ ташкил шудааст. Муаллиф пайдоиш ва ташаккули радиои ҷамъиятиро баррасӣ карда, менигорад, ки ин намуди радио барои фарогирии манфиати ҷомеа ва қонеъ намудани талаботи онҳо ба барномаҳои ҷолиби маърифативу иҷтимоӣ таъсис ёфтааст. Маблағгузории радиоҳои ҷамъиятӣ, ки аз манбаъҳои гуногун сурат мегирад, устувор набуда, баъзан норасоии он боиси мушкилоти фаъолият мегардад. Барои рафъи мушкилоти мазкур маъмурият бештар ба ихтисори кормандон ва барҳам додани барномаҳо даст мезанад. Масалан, моҳи сентябри соли 2013 10 фоизи кормандони NPR (аз 840 нафар) ихтисор карда шуданд. Радиоҳои маҳаллии ҷамъиятӣ, ки бучаи калон ва теъдоди зиёди кормандон надоранд, аксаран барномаҳояшонро аз NPR ва ё ширкатҳои дигари барномасоз мехаранд. Аз рӯйи оиннома ҳадафи асосии NPR таҳияи маҳсулоти иттилоотии дараҷаи олӣ, инъикоси ҳамаҷонибаи ҳодисаву чорабиниҳо, идеяҳо ва сохтани барномаҳои муаллифӣ мебошад. NPR 24 соат барномаҳои гуногунро пахш мекунад, ки ҳар яке шунавандаҳои худро доранд. Махсусан, барномаҳои иттилоотии радио шунавандаҳои зиёд доранд. Масалан, барномаи «Morning Edition» (нашри субҳона) дар як ҳафта беш аз 12 миллион шунаванда дошта, аз рӯйи маҳбубияти аудиторияи радио дар ИМА дар ҷои сеюм қарор дорад. NPR барои тавсеаи аудиторияи худ аз платформаҳои гуногуни рақамӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ низ истифода мекунад.

Калидвожаҳо: журналистика, радио, радиои ҷамъиятӣ, ВАО-и ҷамъиятии Америка, АРМ, ИМА, NPR, ВВС, Конгресси ИМА.

НАЦИОНАЛЬНОЕ ОБЩЕСТВЕННОЕ РАДИО США

В данной статье исследуется деятельность Национального общественного радио США. Национальное общественное радио (NPR) является одним из крупных общественных радио в США, и было основано после принятия Закона об общественном вещанием (1967 г.) 26 февраля 1970 года на базе некоммерческих образовательных радио. Автор, анализируя появления и развитие общественных радио, пишет, что этот вид радио появился как альтернатива коммерческим радио для удовлетворения потребностей общества в просветительных и социальных программах. Финансирование общественных радио осуществляется разными источниками, которые не всегда являются стабильными. Поэтому иногда нехватка финансирования создает проблему в деятельности радиостанций. Чтобы решить эту проблему, администрация радио сокращает сотрудников и закрывает программы. К примеру, в 2013 году были уволены с работы 10 процентов сотрудников из 840 человек. Местные общественные радио, которые не имеют большого бюджета и много сотрудников в основном покупают свои программы у NPR или у других компаний, производящих программы. Согласно уставу, основная цель NPR заключается в создании высококачественной информационной программы, всестороннем освещении различных событий и создании авторских программ. NPR транслирует в сутки 24 часа различные программы, которые имеют свою аудиторию. Больше всего популярны информационные программы. К примеру, программа «Morning Edition» (утренний выпуск) в неделю имеет 12 миллионов слушателей и в США по рейтингу занимает третье место. NPR для увеличения своей аудитории использует разные цифровые платформы и социальные сети.

Ключевые слова: журналистика, радио, общественное радио, Американские общественные медиа, АРМ, США, NPR, ВВС, Конгресс США

NATIONAL PUBLIC RADIO IN THE USA

In this article explores the activities of the National Public Radio USA. The National Public Radio (NPR) is one of the largest public radio stations in the United States, and was established after the adoption of the Public Broadcasting Act (1967) on February 26, 1970, on the basis of non-profit educational radio. The author, analyzing the appearance and development of public radio, wrote that this type of radio appeared as an alternative to commercial radio to meet the needs of society for educational and social programs. Public radio is funded by various sources, which are not always stable. Therefore, sometimes a lack of funding creates a problem in the operation of radio stations. To solve this problem, the radio administration reduces staff and closes programs. For example, in 2013, 10 percent of employees from 840 people were dismissed from their jobs. Local public radio stations that do not have a large budget and many employees, in many cases, buy their programs from NPR or from other companies producing programs. According to the charter, the main goal of NPR is to create a high-quality information program, comprehensively cover various events and create author programs. NPR broadcasts 24 hours of various programs that have their own audience. The most popular information programs. For example, the program "Morning Edition" (morning edition) per week has 12 million listeners and in the United States, it ranks third in the rating. NPR uses different digital platforms and social networks to increase its audience.

Key words: Journalism, radio, Public Radio, American Public Media, APM, USA, NPR, BBC, US Congress.

Сведения об авторе: *Мукимов Мухамади Аминович* - Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры международной журналистики. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025. E-mail: jovidm@mail.ru

Information about the author: *Muqimov Muhamadi Aminovich* - Tajik National University, Dr. of Science (Philology Science), Professor of the Department of International Journalism. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. E-mail: jovidm@mail.ru

УДК: 070 (575.3)

ВАЗИФАҲОИ ДИРӮЗУ ИМРӮЗИ МАТБУОТИ МАҲАЛЛӢ

Раҳмонова Ҷ.М, Қутбиддинов А.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шинохти нахустини матбуоти маҳаллӣ аз доираи ҳудуди паҳншавии он ҳосил мешавад. Ин матбуоти дорои ҳудуди мушаххаси ҷуғрофӣ бо пешрафти худ баъзан сарҳадҳоро ҳам убур менамояд ва берун аз ин ҳудуд низ соҳиби хонандаи худ мешавад. Ҳадафи аслии рӯзномаи музофотӣ дар навбати аввал пайдо кардани хонандаи худ аз як минтақаву маҳалли муайян мебошад, ки дар заминаи **«тақозои табиати табъу завқи хонанда»** [7, с.55] ба амал меояд. Матбуоти маҳаллӣ дар тамоми ҷо чун оинаи инъикоси ҳаёти иҷтимоӣ боқӣ мемонад, ки тавассути он лаҳзаҳои муҳимтарину аҳамиятноктарини ҳаёти маҳал паҳн карда мешавад. Бо ин ҷиҳат, инчунин матбуотро таҳрикдиҳандаи афкори оммаи маҳал дар дараҷаи хосси худ номидан мумкин аст. Ба андешаи муҳаққиқони замони шӯравӣ **«… васоити ахбори маҳаллӣ дар роҳи ҳалли масъалаҳои амалӣ бо роҳи идеологӣ мусоидат кардан мехоҳад»** [10, с.127]. Омӯзиши таърихии матбуоти маҳаллӣ нишон медиҳад, ки яке аз унсурҳои пайдоиш ва ташаккули матбуоти маҳаллии ватанӣ ин хусусияти сиёсиву идеологии он ба ҳисоб меравад. Махсусан дар ҷумҳурии мо баъди Инқилоби Октябр ва ташкили давлати нави сотсиалистӣ матбуоти маҳаллӣ ба таври ногаҳониву густурда рӯйи кор омадааст: **«… дар кишвари мо матбуоти маҳаллӣ ҳанӯз таърихи пурраи садсола надорад, зеро таъсиси ағлаби матбуоти маҳаллии мо ба солҳои сиюми асри гузашта рост меояд»** [7, с.57]. Маҳбубият, нуфуз ва эътибори матбуот дар замони шӯравӣ дар мақоми баланд қарор дошт. Таъбир ва ифодаи **«… баланд бардоштани нақши матбуоти маҳаллӣ дар тарбияи коммунистии меҳнаткашон»** [10, с.126] ин як шиорпартоии умумие буд, ки онро идеологияи замона водор менамуд ва барои имрӯз ин фаҳмиш як чизи нодаркор аст. Аммо дар баробари ин, аз паҳлуҳои дигар низ ҳадафу мақсади матбуоти маҳаллиро баён мекарданд, ки онҳо ҳақиқати бебаҳс мебошанд. Масалан рӯзномаи маҳаллиро дар бахшҳои шаҳриву ноҳиявӣ омӯзгору мураббӣ медонистанд ва ҷойи пӯшида ҳам нест, ки тӯли қариб ҳафтод сол матбуоти маҳаллӣ чун мураббӣ боқӣ мемонд: **«имрӯз матбуоти шаҳрӣ кафшер кардани пӯлодро омӯхт, суфта кардани деталҳоро нишон дод, матбуоти ноҳиявӣ бошад, кишт кардану коштан ва ҷамъоварии картошкаро омӯзонид»** [10, с.127]. Дар як навъ баёни содаву оммавии боло ҳақиқати бузурги ҳадафи рӯзномаи маҳаллиро дида метавонем. Ҷойи инкор нест, ки солҳои 1930-1950 дар аксар ҷумҳуриҳои аз банди феодализм раҳоёфта ҳар як муждаи рӯзномаи маҳаллӣ ҳатман ҷузъиёти тарбияву навгониҳои бузургро дар худ фаро мегирифт. Бесаводию ҷаҳолат, ақибмондагиву қашшоқӣ ва мавҷуд набудани хурдтарин падидаҳои мавҷудияти рушди саноативу техникӣ боис буд, ки хонандаи матбуоти маҳаллӣ бо ҳайрату эътиқод маводи саҳифаҳои рӯзномаи маҳаллиро мутолиа менамуд. Агар дар гузашта, матбуоти маҳаллӣ дар паҳлуи матбуоти анъанавӣ танҳо ба ваҷҳи мусоидат дар таблиғу ташвиқи идеологӣ арзи ҳастӣ карда бошад, бо гузашти вақт он ба як ҷузъи рақобат ҳам табдил ёфтааст, ки, албатта, бештар хосси ҷамъиятҳои пешрафтаи иттилоотӣ мебошад. Имрӯз дар он падидаҳои мустақилиятро низ дида метавонем. Бо як навъ истиқлол, таблиғу ташвиқ ин матбуот самтҳои гуногунро соҳиб гашта, дар баробари ин, моил гаштан ба шароит ва талаботи нави ҷомеа рисолати матбуоти маҳаллиро домангустурдатар гардонида истодааст. Аксар вақт чунин мушоҳида ҳам мешавад, ки

матбуоти маҳаллӣ барои хонанда ба охирин зинаи умед табдил меёбад, ки тавассути он мушкилоти худро ҳал кардан мехоҳанд.

Муносибати боэҳтироми хонанда ба ин навъи матбуот як омили маълум ба ҳисоб меравад ва ин сатҳи муносибат нисбат ба дигар навъи матбуот камтар аст. Ҳамин аст, ки бо як навъ навозиш ва оҳанги махсус дар муҳити илмиву оммавии Русия онро **«районнок»** ва ё **«районка»** низ ном мебаранд. Барои тамоми матбуоти ҷамоҳири пасошӯравӣ анъана ва қолабҳои матбуоти Русия чун роҳнамову намунаи пайравӣ ба ҳисоб мерафтанд. Зеро таъсису пайдоиши ҳамагуна навъи матбуот дар Русия дар қиёс бо тамоми ҷумҳуриҳои собиқӣ шӯравӣ заминаҳои амиқтари таърихӣ доранд. Муҳаққиқон аз як навъ рӯҳияи демократии он ҳам ишора менамоянд, ки марбут ба давраҳои гуногуни таърихӣ мебошад.

Матбуоти маҳаллии Тоҷикистон хоҳу нохоҳ ба ҷараёни бузурги таблиғу ташвиқи идеологияи замони шӯравӣ дар кӯтоҳтарин фурсат ворид гардид ва ин ҷараён самтҳои ояндаи инкишофи онро муайян кард. Доираи фарогирӣ ва хусусиятҳои он дар роҳи таъсир ба афкор зина ба зина дигар мегашт. Номгӯи матбуоти маҳаллӣ дар қиёс бо дигар навъҳои матбуот бештар мегардид ва табиист, ки ҳунари эҷодӣ низ дар он такмил меёфт. Баъзе муҳаққиқони тоҷик онро **«мактаби бузурги ташаккули журналистика»** [6, с.6] низ номидаанд. Неруҳои эҷодии як давра дар қиёс ба давраи қаблӣ инкишоф меёфтанд. Онҳоро, пеш аз ҳама, давлату ҳукумати вақт дар рӯҳияи махсус тарбия менамуд ва дар роҳи таблиғу ташвиқи идеологӣ бо ҳавасмандиҳои хос сафарбар менамуд. Табиист, ки **«матбуоти маҳал шакли хосса пайдо мекард, ки ба фазову муҳити маҳал иртиботи қавитар дошт»** [7, с.58]. Баъзе андешаҳои олимону журналистону публитсистон гувоҳи он аст, ки ҳанӯз дар аввалин солҳои фаъолияти ин навъи матбуот шинохти маълуми фаврие нисбати он шакл пайдо карда буд. Андешаи Ғуломризо Ализода, ҳамчун яке аз аввалин муҳаррирону котибони масъули «Комсомоли Тоҷикистон» (1930-1932) дар бораи таъйиноти рӯзномаи маҳаллӣ дар солҳои сиюм, дар замоне ки акнун дар Тоҷикистон матбуоти маҳаллии ноҳиявӣ рушд менамуд, қобили таваҷҷуҳ мебошад: «**Рӯзномаи маҳаллӣ - районӣ ҷойи хидмати худ - райони худро ба назар гирифта ва ба мувофиқи ҳамон доира баромаданаш лозим аст»** [1, с.16]. Дар ҷумлаи боло, аллакай, моҳияти минтақавию маҳаллӣ ва ҷуғрофии паҳн гаштану фаъолияти рӯзномаи маҳаллӣ дар давоми ҳамагӣ чанд соли мавҷудияти он таъкид шудааст. Ин назария баъдтар дар солҳои шастуму ҳафтодуми асри гузашта, дар миқёси давлати бузурги шӯравӣ ба ҷабҳаи фарохи пажӯҳишҳои илмӣ табдил ёфт. Аз рӯйи баъзе ақидаҳои солҳои сиюм, махсусан андешаҳои Ғуломризо Ализода, бармеояд, ки ҳанӯз дар аввалин солҳои майли домани густурда пайдо кардани матбуоти маҳаллӣ масъалаи рақобат вуҷуд доштааст: **«Бинобар он, баъзе рӯзномаҳои дигар, рӯзномаҳои маҳаллӣ набояд ҷойи рӯзномаи умумиро бигирем, гуфта ҳаракат намоянд, ин тамоман нодуруст аст ва ғайри мумкин аст. Ба ин сабаб бояд кӯшиш карда шавад, ки рӯзнома аз раҳи Макка - доираи худаш берун набаромада ва ба дигар рӯзномаҳо тақлид намояд, ҳар як ба ҷойи худаш ва мувофиқи худаш кор кунад»** [1, с.16]. Аз рӯйи ақидаи боло бармеояд, ки ҳанӯз дар он солҳо рақобати солиме дар байни рӯзномаи маҳалливу марказӣ ба амал меомад. Маълум аст, ки дар кишварҳои мутараққии имрӯза матбуоти музофотиву шаҳрӣ хосияти милливу марказӣ пайдо кардаанд. Дар ИМА, Фаронса, Англия, Олмон ва Италия барин кишварҳо матбуоту радиову телевизионҳои шаҳрҳои алоҳида на танҳо дар кишвари худ, балки берун аз он бо васеъ гардонидани аудитория маҳбубияту нуфуз пайдо намудаанд. Яъне нуфузу эътибори афзояндаи расонаи маҳаллӣ падидаи манфӣ нест ва дар асоси маҳорату ташкили дурусти кори эҷодӣ метавон дар майдонҳои рақобат ғолиб гашт. Ин раванди рақобатҳо дар матбуоти маҳаллии мо ҳанӯз аз солҳои сиюм вуҷуд доштааст. Талоше ба назар мерасид, ки кормандони нашрияҳои марказӣ мехостанд, ки матбуоти маҳаллӣ доираи фарохи паҳншавӣ надошта бошад. Вазифаҳои матбуоти маҳаллиро аз минбарҳои дигар чунин эълон мекарданд: «**Маънои донистани ин навъи рӯзнома ҳамон аст, ки танҳо ба ғайр аз вазифаҳои хусусӣ ва қатъии рӯзномаро муайян намудан, бояд рӯзнома хусусиятҳо, эҳтиёҷ ва манфиатҳо, савияи илмӣ ва талаботи хонандагонро ба назар бигирад. Хусусиятҳои маҳаллӣ, зиндагонии маҳаллӣ, тамоми шартҳо ва тамоми нуқтаҳои дар назар намоёнро ба ҳисоб гирифтани рӯзномаи маҳаллӣ даркор мебошад»** [1, с.16].

Аз як ҷониб дар таъйиноти боло як навъ қонунияти инкишофи матбуоти маҳаллиро пайдо кардан мумкин аст. Матбуоти маҳаллӣ услуб ва усули хосси пешниҳоди маводро

дорад, ки онро на танҳо матбуоти марказӣ, балки матбуоти минтақавӣ низ надорад. Маводи матбуоти маҳаллӣ характери маҳал аст ва миқёси хосси паҳншавии худро дорад. Дар сурати моҳияти милливу байналмилалӣ (дар мисоли кишварҳои пешрафта) пайдо кардани расонаи маҳаллӣ ҳамин нуқта мавриди таъкид аст, ки он расона моҳияти маҳаллии худро аз даст медиҳад. Доираи мавзӯоти он дигар мешавад ва инъикоси мутафовутро соҳиб мегардад. Аммо дар ҳама сурат ин расона шуҳрату нуфузи он маҳалро доиман дар пояи баланд нигоҳ медорад.

Муассис ва маблағгузори матбуоти маҳаллӣ вазифаҳову ҳадафҳои рӯзномаи маҳаллиро ба вуҷуд меорад. Албатта, ин қонуният танҳо хосси матбуоти маҳаллӣ нест ва ҳар як расона дар роҳи фаъолияти худ аз нишондоду тавсияи муассис берун рафта наметавонад. Таъминот ва имконоти молиявӣ барои ҳар як расона, аз ҷумла матбуоти маҳаллӣ, шарти нахустини мавҷудияти он аст: **«Айни ҳол матбуоти маҳаллии мо бо роҳи обуна ва маблағгузории ҳукуматҳои мақомоти маҳаллӣ пойдор мемонад»** [7, с.59]. Вобастагии шадид аз ҳокимияти маҳал имрӯз сабк, услуб ва усули пешниҳоди матлабро дар саҳифаҳои рӯзномаи маҳаллӣ ба вуҷуд овардааст. Қарорҳо, қонунҳо ва дастурҳои ҳокимияти маҳаллӣ минбари хосси худро талаб менамоянд, ки ин матбуоти он маҳаллу минтақа аст. Матбуоти маҳаллӣ муваззаф аст, ки дар чунин ҳолат бо ҳадафи мушаххаси муассис амал намояд.

Таваҷҷуҳ ба рухдоди маҳаллӣ ва як навъ қаробат бо зиндагии хонаводагӣ рӯҳияи матбуоти маҳаллиро ифода карда метавонад. Бо ин ҷиҳат як дараҷа маҳбубияти худро нигоҳ медорад. Муҳаққиқ И.Фомичева дар заминаи андешаҳои олими америкоӣ Е.Парк вазифаи матбуоти маҳаллиро чунин тасиф медиҳад: **«… матбуоти маҳаллӣ ин таваҷҷуҳи одамон ба худи одамон аст. Хабар дар бораи тӯйҳо, маросими дафн, ҷамъомади аҳли иттифоқҳои касаба, хӯроки бегоҳирӯзӣ ва амсоли он маводест, ки матбуоти маҳаллӣ барои қаноатмандӣ ба хонандаи худ пешниҳод менамояд»** [10, с.131].

Дар ҳақиқат, матбуоти маҳаллиро, умуман васоити ахбори оммавиро, барои хонанда як василаи иртиботии амиқ донистан мумкин аст, ки тавассути онҳо одамон ҳамдигарро мешиносанд, аз аҳволи ҳам воқиф мешаванд ва ин ҷиҳатҳо принсипи халқияти онҳоро таъмин менамояд: **«… имрӯз ҷомеа ба воситаи ахбори оммавӣ ба дараҷае пайванду ҳамкор аст, ки танҳо ба вай унвони мардумӣ намерасад»** [4, с.3]. Таҳаввулоти ҷомеа шаклу таъйиноти васоити ахборро доиман дар пайи тағйир қарор медиҳад. Агар замоне рӯҳияи таҳлилу таблиғи афкор дар ҷойи аввал меистод, пас имрӯз моҳияти хабарии расонаҳо муҳимтарин рукн ба ҳисоб меравад. Тамоми шаклҳои ВАО, аз ҷумла матбуоти маҳаллӣ имрӯз кӯшиши онро доранд, ки дар сабқатҳову рақобатҳои иттилоотӣ ақиб намонанд. Мункир набояд буд, ки дар мисоли кишвари мо имрӯз матбуоти маҳаллӣ талаботи ахбории аудиторияи худро таъмин карда наметавонад. Ҳатто дар шакли электронӣ ва сомонаи он харобии мавзӯъ ва набудани фавриятро эҳсос кардан мумкин аст. Бештар матолибе дар саҳифаҳои ин навъи матбуот матраҳ мешаванд, ки хосияти маълумотӣ доранд. Маълум, ки дар чунин ҳолат муваффақияти ҳар як матн ба фаврияту рӯҳияи ахбории он вобастагӣ дорад.

Зинаи поёнии матбуот ва матбуоти хурд номидани матбуоти маҳаллӣ ба чанд паҳлуҳо вобастагӣ дорад ва чунин унвонҳои сифатӣ бесабаб намебошанд. Дар навбати аввал гӯё хонандаи ин матбуот деҳотии сода ва то ҳадде камсавод ҳам буд. Дар замони оғози ташаккули матбуоти маҳаллӣ нисбати он ва хонандаи он чунин фаҳмиш вуҷуд дошт: **«… рӯзномаҳои губернияҳо ва уездҳо барои оммаи деҳқонону коргароне нигаронида шудаанд, ки камсавод, ё умуман бесаводанд»** [2, с.66]. Дар ин маврид бояд аз инқилобҳои мадании баъди Инқилоби Октябр ёдовар гашт, ки бо иллати надоштани хатту савод «мактабҳои маҳви бесаводӣ» кушода мешуданд. Барои ворид намудани ҷомеа ба идеологияи нав хатти криллиасосу лотинӣ ҳуруфи анъанавии халқҳоро иваз менамуд. Аз ёддоштҳои адибони алоҳидаи муосири тоҷик бармеояд, ки бо сабаби бесаводии мардум ва асосан хонда натавонистани онҳо, дар деҳоти кӯҳистон бригадаҳои махсуси адибон рӯзномахонӣ мекарданд. Гумон мекунем, ки рӯзномаи маҳаллӣ баъдтар ҷойи «рӯзномахониҳо»-ро иваз намуд ва муваззаф буд, ки бо назардошти сатҳи ҷаҳонбиниву донишҳои аҳолии деҳот содабаён бошад: **«Бо назардошти хонандаи камсавод ва шунавандаи бесавод лозим аст, ки муҳтавои ҳар як хабар ниҳоят содаву фаҳмо бошад»** [2, с.53]. Дар ҳақиқат барои аҳолии деҳот, ҳам дар гузашта ва ҳам имрӯз, матбуоти ноҳиявӣ

чун як хабаррасони боэътимод эътироф шудааст. Ин омил чун як роҳнамоии маълуми идеологӣ тӯли қариб сад сол боз идома дорад: **«Рӯзномаи маҳалливу минтақавӣ бояд ба зоҳир низ худро маълум намояд, ки соҳиби хонандаи васеъ аст. Бояд ба таври доимӣ ва зинда ба хонандаи худ хабаррасон бошад»** [2, с.50].

Дар ҳама вазъият завқи хонанда ва муносибати хонанда омилест, ки вазифаву ҳадафҳои рӯзномаи маҳаллиро тағйиру ташаккул медиҳад. Таҳқиқҳо муайян кардаанд, ки имрӯз синну соли хонандаи матбуоти ноҳиявӣ дар қиёс ба хонандаи матбуоти шаҳриву марказӣ калонтар аст. Аз рӯйи ин қисматсозии аудитория ба хулосае расидан мумкин аст, ки дар замони ҷомеаи бисёрҳизбӣ ва фазои озоди иттилоотӣ муборизаи барои ғасби тафаккур шиддат мегирад. Барои матбуоти маҳаллӣ давраи нав фаро расидааст ва ногузир охирин анъанаҳои аз замони шӯравӣ меросмондаро аз даст медиҳад. Дар замоне ки гуногунақидагиву гуногунандешӣ ҷараён дорад, аз рӯйи анъанаҳои классикӣ муътақид гардонидани омма душвор аст. Зеро **«Плюрализм ин худ сабқат дар байни идеология ва афкори гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ мебошад»** [3, с.207].

Матбуоти маҳаллии мо имрӯз бо вуҷуди то ҳадде дар буҳрони молиявӣ ва техникӣ қарор доштан, мувоҷеҳ ба тағйироту таҳаввулоти фазои иттилоотӣ мебошад. Дар рақобатҳо фаъол гаштани он ногузир аст ва дар сурати муносибати бетафовут ба фазои иттилоотӣ ҳадафҳои асоснокшудаи он аз байн мераванд, ки дар муддати ҳафтод соли ҳокимияти шӯравӣ шакл гирифта буданд. Имрӯз дар аксар манотиқи собиқи Шӯравӣ, алалхусус Русия, матбуоти маҳаллӣ ба ҷараёни нав ворид шудааст ва то дараҷае худро ҳамоҳанги замона ҳам сохтааст: **«Нашрияҳои маҳалливу минтақавӣ бо самту шиори «барои ҳама ва дар бораи ҳама чиз» амал кардан мехоҳанд, ки ин анъанаи нашрияҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ мебошад. Вазифаи муҳимму асосии онҳо иттилоъ, тафсир ва таҳлил мебошад»** [5, с.49].

Дар асоси чанд андешаи боло хулоса кардан мумкин аст, ки матбуоти маҳаллӣ ҳадафҳои мушаххасе дошт ва дорад, ки дар заминаи он моҳияти идеологии он шакл мегирад. Ба истиснои матбуоти маҳаллии хусусӣ, ки ҳадафҳои он дар партави манфиатҳои тиҷоративу молиявӣ шакл мегирад, матбуоти маҳаллии боқимонда бо нишондоди муассиси худ амал менамоянд. Ба ҳунару маҳорати муҳаррир ва корманди эҷодии нашрия вобаста аст, ки то кадом андоза ин матбуот ба оинаи маҳал табдил меёбад. Ягон навъи сензураву маҳдудиятҳо наметавонанд, ки муқобили ин ҷараён монеаву садд ба миён ованд. Вақте хонандаи маҳал ба матбуоти маҳаллии худ бо ҳадафи хос менигарад, пас ҳайати эҷодӣ муваззаф аст, ки талаботи хонандаи худро ба инобат гирад.

А Д А Б И Ё Т

1. Х. Атовулло. Пайванди пайкараҳо: Ҷашннома. - Душанбе, 2000. – 107 с.
2. Окороков А.З. В.И. Ленин, КПСС о печати. Сборник материалов / З.А. Окороков. - М., 1970. – 311 с.
3. Ворошилов В.В. Журналистика. Базовый курс. Учебник / В.В. Ворошилов. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2004. – 700 с.
4. Журналистика ва ҷомеа. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ. - Душанбе, 1999. - 32 с.
5. Засурский Я.Н. Система средств масовой информации России. Учебное пособие / Я.Н. Засурский и др. - М.: Аспект Пресс, 2003. – 259 с.
6. Н. Маъмурзода. Журналистикаи Хатлон: вазъият, тамоюлҳо ва дурнамои рушд. Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ. - Душанбе, 2015. - 204 с.
7. Муродов М. Таъйиноти дирӯз ва имрӯзи матбуоти маҳаллӣ / М. Муродов // Паёмномаи фарҳанг. - Душанбе, 2017. - №1(37). - С. 55-64.
8. Муродов М. Дар талоши фановарӣ / М. Муродов // Паёмномаи фарҳанг. - Душанбе, 2016. - №2(34). - С. 88-94.
9. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. Учебное пособие / Е.П. Прохоров. - М.: Изд-во РИП холдинг, 2002. - 322 с.
10. Фомичева И.Д. Журналистика и аудитория. Учебное пособие (теоретические проблемы и опыт изучения городских СМИ и пропаганды) / И.Д. Фомичева. - М.: Издательство Московского университета, 1976. - 158 с.

ВАЗИФАҲОИ ДИРӮЗУ ИМРӮЗИ МАТБУОТИ МАҲАЛЛӢ

Дар мақола оид ба вазифаҳо ва нақши матбуоти маҳаллӣ дар фазои иттилоотӣ дар чанд давраи таърихӣ сухан меравад. Дар он қайд карда мешавад, ки матбуоти маҳаллӣ дар тамоми кишварҳо чун оинаи инъикоси ҳаёти иҷтимоии маҳал боқӣ мемонад. Вазифаи асосии матбуоти маҳаллӣ ба он асос карда мешавад, ки тавассути он лаҳзаҳои муҳимтарину аҳамиятноктарини ҳаёти маҳал паҳн карда мешавад. Зикр карда мешавад, ки хусусияти иттилоотиву таҳлилии матбуоти маҳаллӣ дар сатҳи муайян нигоҳ дошта

шудааст ва хонандаи ин навъи матбуот ба он эътимод дорад. Матбуоти маҳаллии ватанӣ дар худ вазифаи таблиғу ташвиқро нигоҳ доштааст ва хусусияти сиёсиву идеологии он самти фаъолияту инкишофи онро муайян намудааст. Маводи матбуоти маҳалл характери маҳал аст, ки миқёси хосси паҳншавии худро дорад ва дар асоси он вазифаҳои мушаххаси он пайдо мешавад. Таҷриба ва анъанаи ин навъи матбуот таваҷҷуҳ ба рухдоди маҳаллӣ ва як навъ қаробат бо зиндагии хонаводагии сокинони маҳал мебошад. Бо ин рӯҳия матбуоти маҳаллиро мешиносанд ва эътироф менамоянд. Дар мавриди омилҳои ташаккули ин навъи матбуот низ зикр карда мешавад. Аз ҷумла қайд карда мешавад, ки бесаводию ҷаҳолат, ақибмондагиву қашшоқӣ ва мавҷуд набудани хурдтарин падидаҳои мавҷудияти рушди саноативу техникӣ боис буд, ки хонандаи матбуоти маҳаллӣ ба он ҳамчун манбаи маълумоту донишҳо рӯ оварад. Он нуқта низ таъкид карда мешавад, ки вобастагии шадид аз ҳокимияти маҳал имрӯз сабк, услуб ва усули пешниҳоди матлабро дар саҳифаҳои рӯзномаи маҳаллӣ ба вуҷуд овардааст. Дар мақола хулоса карда мешавад, ки матбуоти маҳаллӣ вазифадор аст, ки унсурҳои иҷтимоиву фарҳангии маҳалро ифода карда тавонад ва дар ин роҳ забони содаву фаҳморо ба кор барад.

Калидвожаҳо: рӯзнома, давра, сохт, рақобат, тарғиб, муроҷиат, ҷаҳонбинӣ, хонанда, ҷомеа, идеология, муҳаррир, маҳорат, сабк, услуб.

ЗАДАЧИ МЕСТНОЙ ПРЕССЫ В ПРОШЛОМ И НЫНЕШНЕМ ВРЕМЕНИ

В статье основное внимание уделяется роли местных СМИ в информационном пространстве в нескольких исторических периодах. Отмечается, что местная пресса во всех странах мира остается отражением общественной жизни местного сообщества. Главная задача местной прессы стоит в отражении и распространении самых важных моментов жизни местных сообществ. Следует отметить, что информационно-аналитическая особенность местных СМИ поддерживается на определенном уровне, и на нее полагается читатель такого рода СМИ. Главной задачей местных отечественных газет являлись агитация и пропаганда и в нынешнее время сохранили свою пропаганду и мотивацию, а ее политический и идеологический характер определил ее деятельность и развитие. Материал в местных газетах является местным персонажем, который имеет свой собственный пропагандистский контент и основан на его конкретных задачах. Опыт и традиции такого рода СМИ направлены на отражение жизни местного населених. В таком духе и в таком формате признают местную прессу. Следует отметить, что безграмотность, отсталость, бедность и отсутствие достаточного потенциала в области промышленного и технологического развития содействовало развитию местных СМИ и местные средства массовой информации являются источником информации и знаний. В статье также подчеркивается, что сильная зависимость от местного правительства заключается в создании стиля и способа представления сегодняшнего дня в местной повестке дня. Вывод заключается в том, что местная пресса обязана выражать социальные и культурные элементы местности и в применять простой и понятный язык.

Ключевые слова: газета, период, структура, конкуренция, пропаганда, обращения, мировоззрения, читатель, общество, идеология, редактор, талант, стиль.

TASKS OF THE LOCAL PRESS IN THE PAST AND THE PRESENT TIME

The article focuses on the role of local media in the information space in several historical periods. It is noted that the local press in all countries of the world remains a reflection of the social life of the local community. The main task of the local press is to reflect and disseminate the most important moments of the life of local communities. It should be noted that the information-analytical feature of the local media is maintained at a certain level, and it relies on the reader of this kind of media. The main task of local domestic Newspapers was agitation and propaganda and at the present time kept its propaganda and motivation, and its political and ideological character determined its activity and development. The material in the local Newspapers is a local character who has his own propaganda content and is based on his specific tasks. The experience and traditions of this kind of media are aimed at reflecting the life of the local population. In this spirit and in this format recognize the local press. It should be noted that illiteracy, underdevelopment, poverty and lack of capacity for industrial and technological development have contributed to the development of local media and local media as a source of information and knowledge. The article also emphasizes that the strong dependence on the local government is to create the style and way of presenting the present day in the local agenda. The conclusion is that the local press is obliged to Express the social and cultural elements of the area and to use a simple and understandable language.

Key words: newspaper, period, structure, competition, propaganda, appeals, worldview, reader, society, ideology, editor, talent, style.

Сведения об авторах: ***Рахмонова Джамила Мирзоевна*** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры телевидения и радиовещания. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, 734025. E-mail. **RAHMOVA.J.M-@mail.ru**

Кутбиддинов Абдулмумин Хошимович – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры международной журналистики. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, 734025. E-mail. **ADAB-75@mail.ru**

Information about the authors: ***Rahmonova Jamila Mirzoevna*** **-** Tajik national University, cand. phil. Sci., the associate professor of the television and broadcasting department. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. E-mail: **RAHMOVA.J.M-@mail.ru**

Qutbiddinov Abdulmumin Hoshimovich **-** Tajik national University, cand. phil. Sci., the associate professor of the television and broadcasting department. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. E-mail: **ADAB-75@mail.ru**

УДК: 070 (575.3)

АРЗИШҲОИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ БАРХӮРДИ ФАРҲАНГҲО

(дар мисоли сомонаи www.jumhuriyat.tj ва сомонаи www.ozodagon.tj соли 2011- 2012)

Астанақулова Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити кунунӣ омезиши фарҳангҳо ба як зуҳуроти маъмулӣ табдил меёбад. Ин метавонад, ки агар аз як ҷониб боиси инкишофи сатҳи фарҳанги як миллат гардад, аз ҷониби дигар боиси оҳиста-оҳиста аз байн рафтани арзишҳои фарҳангии як миллат шавад. Ҷомеа бошад, торафт ба самти озодии интихоб аз ҷониби инсонҳо пеш меравад. Онҳо дар интихоби тарзи зиндагӣ озодтар мегарданд ва торафт баъзе унсурҳои фарҳанги миллиашонро фаромӯш мекунанд. Дар байни воситаҳои гуногуне, ки рисолаташон ҳифзи фарҳанги миллӣ ва тарбияи ахлоқии ҷомеа аст, дар баробари адабиёти бадеӣ, навъҳои гуногуни ҳунар ва монанди ин воситаҳои ахбори омма низ, барои ҳифзи арзишҳои фарҳангии миллат мубориза мебаранд. Дар шароити имрӯза фазои иттилоотӣ сарҳади худро шикаста доман паҳн мекунад. Бинобар ин, таъсири ҷаҳонишавӣ тавассути ВАО боз ҳам шиддатноктар мегардад. Аз ин рӯ, рӯзноманигорон ва ВАО-ро лозим меояд, ки дар баробари расонидани иттилооти муҳим, дар навбати худ, барои тарғиби фарҳанг, таърих ва ҳувияти миллатҳои кишвари худ талош намоянд. Зеро таъсири ҷаҳонишавӣ, пеш аз ҳама, маънавиёт, ахлоқ ва фарҳанги мардумро фаро мегирад. Силсилаи тадқиқотҳо, дастуру китобҳо ва мақолаҳои илмиро ном бурдан мумкин аст, ки ба мавзӯи ҷаҳонишавӣ бахшида шудаанд. Аз ҷумла, Раҳимҷонов Х. У. дар мақолаи худ “Меъёрҳои ахлоқи касбӣ дар шароити ҷаҳонишавии арзишҳо” [6, с.282-286], Мирзоалӣ С. дар мақолаи “ВАО-и Тоҷикистон дар шароити глобализатсияи иттилоот” [4, с.251-255], Сулаймонӣ С. “Ҷаҳонишудан ва масоили амнияти фарҳангии Тоҷикистон” [9] ба паҳлуҳои гуногуни масъалаи фарҳанг ва ҷаҳонишавӣ, дахл намудаанд. Ин масъала ҳамчун масъалаи ниҳоят барои давлати дорои ҳувияти миллӣ муҳим аз мадди назари сарвари давлат, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон низ дур намондааст: *«Ҷаҳонишудан сабаби тақвият ёфтани бархурди тамаддунҳо ва коҳиши одобу ахлоқ, маънавиёт ва унсурҳои дигари иҷтимоӣ хоҳад буд» [9, с.10].*

Аз гуфтаҳои сарвари давлат ва ҳам аз мақолаҳои рӯйи чоп омада муайян кардан мумкин аст, ки ҷаҳонишавӣ аз бисёр ҷиҳатҳо ба фарҳанги миллии мо метавонад хатар эҷод намояд. Аз сабаби он ки омезишифарҳанги миллиро дар ҳамаипаҳлуиондидан мумкин аст, аз ин рӯ, моро зарур омад, ки танҳо як паҳлуи он, яъне бунёди оилаҳои гуногунмиллатро, дар сомонаҳои матбуотӣ дида бароем. Барои ин, маводи солҳои 2011 - 2012-уми сомонаи www.ozodagon.tj ва сомонаи www.jumhuriyat.tj -ро мавриди омӯзиш қарор додем.

Дар ду соли зикршуда дар сомонаи www.jumhuriyat.tj ҳамагӣ ду мавод интишор шудааст:

1. **“Шартҳои нави издивоҷ бо хориҷиён муқаррар гардид” 29.01.11.**
2. **“Издивоҷ бо шаҳрвандони хориҷӣ ба танзим медарояд” 5.02.2011.**

Сомонаи www.ozodagon.tj бошад, ҳамагӣ як мавод:

1. **“Яъҷуҷу маъҷуҷ моро фурӯ мебаранд” 1.02.12.**

Ба назари мо, ин масъалаест, ки ҳанӯз ҷомеаи моро сахт ба ташвиш наоварда бошад ҳам, аз проблемаи мушаххас будани худаш гувоҳӣ медиҳад. Маъмулан, матбуот ин гуна масъалаҳоро дар мавридҳои махсус, масалан, рӯзи оила, солгарди ба тасвиб расидани баъзе қонунҳои дахлдор баррасӣ менамояд.

Маводи аввал дар сомонаи www.jumhuriyat.tj 29.01.11, зери сарлавҳаи “**Шартҳои нави издивоҷ бо хориҷиён муқаррар гардид”**, дар жанри хабари кӯтоҳ интишор шудааст.

Дар хабар омадааст: **Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии кишвар бо ворид намудани тағйиру илова ба Кодекси оилаи ҶТ барои хориҷиён дар издивоҷ бо шаҳрвандони Тоҷикистон шартҳои муайян муқаррар намуд.**

Тибқи ин шартҳо, шаҳрванди хориҷӣ бояд камаш як соли охир дар Тоҷикистон истиқомат карда бошад ва аҳдномаи дуҷонибаро ба имзо расонад. Харидани манзил барои ҳамсари тоҷикистонӣ шарти муҳимми аҳднома ба ҳисоб меравад. Ҳадаф аз ин тадбир ҳимояи ҳуқуқи шаҳрвандони Тоҷикистон аст, ки аксаран бар асари талоқ нақс мешуд www.jumhuriyat.tj, **29.01.11.**

Хабари мазкур мақсади тағйироти "**Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон"**, шартҳои асосии аҳдномаро дар шакли фишурда овардааст, ки дар шинохти тағйироти нав барои ҳар як хонанда муҳим ҳисобида мешавад. Чунонки муҳаққиқи тоҷик Усмонов И. менигорад: "*Маъмулан хабари кӯтоҳ аз воқеаҳое навишта мешавад, ки дар факт, бешарҳ ҳама чиз ифода шудааст ва ба илова зарурат нест" [10, с.21].*

Маводи дигар дар ҳамин сомона пас аз як моҳи хабари дар боло таҳлил шуда, 5.02.2011, зери сарлавҳаи "**Издивоҷ бо шаҳрвандони хориҷӣ ба танзим медарояд**" аз тарафи Мунаввари Сафар дар жанри хабари васеъ рӯйи чоп омадааст.

Маълум мегардад, ки муаллиф дар давоми як моҳ масъалаи мазкурро омӯхта, маводи худро дар шакли хабари васеъ омода намудааст. Дар хабари кӯтоҳ муҳим маълумоти нав бошад, дар хабари васеъ таҳлил ва баррасии пурраи масъала муҳим мебошад: *"Хабари васеъ навъест, ки дар он вақоеъ ва рӯйдод дар шакли пурра ва бо шарҳу тавзеҳ баён карда мешавад"[3, с.101].*

Муаллиф дар маводи мазкур дар бораи тағйироту иловаҳо ба "**Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон**" иттилоъ дода, дар мавриди уҳдадориҳои шаҳрвандони хориҷӣ ҳангоми оила бунёд карданашон бо шаҳрвандони Тоҷикистон, аз моддаҳои "**Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон**" оиди мақсади тағйирот, оиди уҳдадориҳои шаҳрвандон иқтибосҳо оварда, масъалаи матраҳшударо пурра намудааст.

Дар бораи баста шудани никоҳи хориҷиён бо шаҳрвандони Тоҷикистон аз маълумотҳои оморӣ истифода бурдааст, ки хонанда аз мутолиаи он аз маълумотҳои оморӣ низ барҳӯрдор мегардад.

Муаллифи хабари мазкур аз муовини вазири адлияи ҷумҳурӣ Абдуманон Холиқов иқтибос оварда, ба баъзе сарчашмаҳои таърихӣ низ, ручуъ мекунад. Андешаҳои худро бо чанд иқтсибоси дигар аз қонун тақвият мебахшад. Муаллиф дар пахши иттилои мазкур маҳорати касбӣ ва салоҳияти рӯзноманигории худро нишон дода тавонистааст.

Барои хонандаи тоҷик воқеан ҳам ин хабарҳо арзиши зиёд дорад.

Маводи дигар баъди як соли хабарҳои дар боло зикрёфта дар сомонаи www.ozodagon.tj 1.02.2012,зери сарлавҳаи "**Яъҷуҷу маъҷуҷ моро фурӯ мебаранд"**, аз тарафи Сипеҳри Караматулло дар жанри мақола интишор шудааст. Мақола бо оила бунёд намудани духтарони тоҷик бо муҳоҷирони муваққатии хитоӣ ва оиди он ки наслҳои ояндаи ин гуна акди никоҳҳо бо кадом забон ба қайд гирифта мешаванд, мақолаи худро оғоз намудааст: **Ҳанӯз дар омор шумори оилаҳои тоҷику хитой, ки бо ҳам издивоҷ кардаанд, эълон нашудааст, аммо аз тоҷику хитоӣ чи насле падид меояд, ҳануз маълум нест. Он насле, ки аз тухми хитоӣ падид меояд дар оянда бо чӣ исм садо мезанем касе намедонад: тоҷики дурага ё... Шояд ба қавли баъзе мардум насле падид ояд, ки на тоҷик асту на хитоӣ ва на...** www.ozodagon.tj 1.02.2012.

Муаллиф танҳо масъала гузоштааст, кӯшиш накардааст, ки мушкилиро то дари мақомоти дахлдор пайгирӣ кунад. Бинобар ин, оғози мақола гарчанде дар бораи масъалаи дар боло зикршуда бошад ҳам, аз сархати нав муаллиф домани масъалаи дигарро мегирад, мавзӯи дар оғоз пайгирӣ шуда фаромӯш мешавад. Агар оғози масъалаи матраҳшаванда издивоҷи хориҷиён бо шаҳрвандони Тоҷикистонӣ, ояндаи наслҳои онҳо, бақайдгирии омор бошад, давоми мақола масъалаи замин, иҷора гирифтани заминҳои партовҷойҳо, дар бораи хару сагдуздӣ ва қаллобии муҳоҷирони хитоӣ мебошад, ки ба оғози мақола иртиботи хеле суст дорад.

Ҳол он ки муаллиф метавонист масъалаи дар аввал пайгиринамудаашро бо қабули қонуни нав, рафти татбиқи он, тағйиротҳо ба қонун тақвият бахшида, як тадқиқи

журналистии пуркувват гузаронад. Чунонки М. Муродов менигорад: *Муаллиф дурустии ақидаашро фаҳмонидани шуда, барои бовар кунонидани хонанда ба факту санадҳо такя мекунад ва ба ин минвол ба дурустии ақидааш тақвият мебахшад[3, с.150].*

Хуллас, аз маводҳои рӯйи чоп омада, маълум кардан мумкин аст, ки поймолшавии ҳуқуқи шаҳрвандоне, ки ба хориҷиён оила бунёд кардаанд, зиёд ба чашм расидааст. Ва барои ҳифзи ҳуқуқи онҳо Ҳукумати Тоҷикистонро зарурат пеш омадааст, ки ба "Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон " тағйирот ворид намуда, монеаи поймолшавии ҳуқуқи онҳо шавад. Иттилои мазкур ҳам шаҳрвандони хориҷӣ ва ҳам шаҳрвандони Тоҷикистонро дар мавриди низоми нав дар бунёди оила бо шаҳрвандони хориҷӣ огоҳ менамояд.

Таҳлил ва баррасии алоҳидаи сомонаҳоро гирем агар, таҳлили ду хабари сомонаи www.jumhuriyat.tj далел бар он мекунанд, ки рӯзноманигорон рисолати худро хеле хуб иҷро мекунанд. Проблема гузошта мешавад ва он бе акси садо наметмонад, маводи рӯзноманигор боиси ҳалли мушкили шаҳрвандони Тоҷикистон, махсусан як гурӯҳи осебпазири аҳолӣ – занон гардидааст, ки далели муваффақияти рӯзноманигор ва анҷом дода шудани рисолати иҷтимоии рӯзноманигор ва рӯзноманигорӣ аст. Маводи сомонаи www.ozodagon.tj низ мушкилии имрӯзаи ҷомеаи кишварро хуб баррасӣ мекунад, муаллиф муваффақиятҳои ҷудогона дорад, аммо онро то ба охир намерасонад.

Инчунин аз масъалаи баррасинамуда ба куллӣ дур шуда, дигар масъаларо пайгирӣ менамояд.

Албатта, бо як ё ду мавод кори сомонаро пурра баҳогузорӣ намудан мушкил аст, вале агар аз рӯйи масъалаҳои дар боло баррасишуда гирем, кори сомонаи www.jumhuriyat.tj беҳтар мебошад. Зеро аввал оиди воқеаи рухдода хабар омода намуда, пасон аз моҳияти он хабар таҳлили амиқ намуда, мардумро бархӯрдор менамояд. Аммо сомонаи www.ozodagon.tj дар ин ду сол оиди ин масъала беаҳамиятӣ зоҳир намудааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Астанақулова Ҷ.Ш. Инъикоси фарҳанги оиладорӣ дар матбуоти даврии тоҷик / Ҷ.Ш. Астанақулова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – №4/6(212). С. 270-273.
2. Калмыков А.А. Интернет-журналистика / А.А. Калмыков, А.Л. Коханова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - 383 с.
3. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродов. - Душанбе: Ирфон, 2014. – 255 с.
4. С. Мирзоалӣ. ВАО – и Тоҷикистон дар шароити глобализатсияи иттилоот // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. - №4/3 (167). - С. 251-255.
5. Нуралиев А. Жанрҳои ахбории матбуот / А. Нуралиев. - Душанбе: Деваштич, 2004. - 146 с.
6. Раҳимҷонов Х.У. Меъёрҳои ахлоқи касбӣ дар шароити ҷаҳонишавии арзишҳо / Х.У. Раҳимҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. - №4/9 (185). - С. 282-286.
7. Раҳмонов Э. Ш. Ҷаҳонишавӣ ва дигар тамоюлҳои аввали асри XXI: Суханронӣ дар Донишгоҳи Анқараи Туркия / Ш. Э. Раҳмонов // Омӯзгор, 2006. - 27.01.
8. С.Сулаймонӣ. Ҷаҳонишудан ва масоили амнияти фарҳангии Тоҷикистон; С.Сулаймонӣ Ҷаҳонишудан ва мушкилоти ҳифзи фарҳанги миллӣ // Маҷмӯаи мақолоти конфронси байналмилалӣ: мураттиб ва муҳаррир С.Сулаймонӣ. - Душанбе, 2006. – 88 с.
9. Усмонов, И.К. Жанрҳои публисистика / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 160 с.
10. www.jumhuriyat.tj 2011-2012 [санаи истифодабарӣ моҳҳои июн, июл, августи 2017]
11. www.ozodagon.tj 2011-2012 [санаи истифодабарӣ моҳҳои июн, июл, августи 2017]

АРЗИШҲОИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ БАРХӮРДИ ФАРҲАНГҲО

(дар мисоли сомонаи www.jumhuriyat.tj ва сомонаи www.ozodagon.tj соли 2011- 2012)

Мақола ба масъалаи нигоҳдорӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ дар шароити таҳоҷуми арзишҳо ва фарҳангҳои халқу миллатҳои дигар, аз ҷумла абарқудратон, бахшида шудааст. Дар он мавқеи рӯзноманигорон ва воситаҳои ахбори омма дар баррасии масъалаи мазкур, муносибати рӯзноманигор ба ҳифзи арзишҳои миллӣ таваҷҷуҳ карда мешавад. Муаллиф таъкид мекунад, ки дар шароити кунунӣ омезиши фарҳангҳо ба як зуҳуроти маъмулӣ табдил меёбад. Ин метавонад, ки агар аз як ҷониб боиси сатҳи инкишофи фарҳанги як миллат гардад, аз ҷониби дигар боиси оҳиста-оҳиста аз байн рафтани арзишҳои фарҳангии як миллат мешавад. Ҷомеа бошад, торафт ба самти озодии интихоб аз ҷониби инсонҳо пеш меравад. Онҳо дар интихоби тарзи зиндагӣ озодтар мегарданд ва торафт баъзе унсурҳои фарҳанги миллиашонро фаромӯш мекунанд. Дар байни воситаҳои гуногуне, ки рисолаташон ҳифзи фарҳанги миллӣ ва тарбияи ахлоқии ҷомеа аст, дар баробари адабиёти бадеӣ, навъҳои гуногуни ҳунар ва монанди инҳо, воситаҳои ахбори омма низ барои ҳифзи арзишҳои фарҳангии миллат мубориза мебаранд. Дар шароити имрӯза фазои иттилоотӣ сарҳади худро шикаста доман паҳн мекунад. Бинобар ин, таъсири ҷаҳонишавӣ тавассути ВАО боз ҳам шиддатноктар мегардад. Аз ин рӯ, рӯзноманигорон ва ВАО-ро лозим меояд, ки дар баробари расонидани

иттилооти муҳим дар навбати худ барои тарғиби фарҳанг, таърих ва ҳувияти миллатҳои кишвари худ талош намоянд.

Калидвожаҳо: арзишҳои миллӣ, ҷаҳонишавӣ, арзишҳои фарҳангӣ, жанр, сомонаҳои матбуотӣ, бархӯрди фарҳангҳо.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ В УСЛОВИИ КУЛЬТУРНЫХ СТОЛКНОВЕНИЙ

(на примере сайта www.jumhuriyat.tj и сайта www.ozodagon.tj 2011- 2012 года)

Статья посвящена проблемам сохранения, уважения национальных ценностей в условиях наступления ценностей и культур других наций, в том числе сверхдержав. В ней рассматривается позиция журналистов и средств массовой информации в освещении данной проблемы, отношение журналистов к сохранению национальных ценностей. Автор утверждает, что в нынешних условиях смешение культур превращается в привычное явление. Это может, с одной стороны, стать причиной повышения уровня культуры одной нации, и с другой стороны, может стать причиной постепенного исчезновения культурных ценностей другой нации. А общество развивается в сторону свободного выбора людей. Они становятся свободней в выборе образа жизни и все больше забывают элементы культуры своей нации. Среди различных средств, чьими задачами являются сохранение национальных ценностей и нравственное воспитание общества, наряду с художественной литературой, различных видов искусства и тому подобное, средства массовой информации также борются за сохранения культурных ценностей нации. В нынешней ситуации информационное поле выходит за рамки существующих границ. Итак, процесс глобализации через СМИ еще больше усиливается. Поэтому журналисты и СМИ должны наряду с доведением информации, в свою очередь, также пропагандировать культуру, историю и самосознание народов своей страны.

Ключевые слова: национальные ценности, глобализация, культурные ценности, жанр, информационные сайты, столкновение культур.

NATIONAL VALUES IN CONDITIONS OF CULTURAL CLASHES

(for example, the site сайта www.jumhuriyat.tj and site www.ozodagon.tj 2011- 2012y)

The article is devoted to the problems of preservation, respect for national values in the context of the onset of values and cultures of other nations, including superpowers. It examines the position of journalist and the media in covering this issue, the attitude of journalists towards preserving national values. The author claims thet in the present conditions, the mixing of cultures is becoming a familiar phenomenon. This can, on the one hand, be the reason for raising the level of culture of one nation, and on the other hand it can cause the gradual disappearance of the cultural values of another nation. And society develops towards free choice of people. They become more free in choosing their way of life and increasingly clog the elements of the culture of their nation. Among the various means whose tasks are the preservation of national values and the moral education of society, along with fiction, various types of art, and the like, the media are also struggling to preserve the cultural values of the nation. In the current situation, the information field is beyond the existing boundaries. So the process of globalization through the Media is even greater. Therefore, journalists and the media must, along with information, in turn, also promote the culture, history and identity of the people of their country.

Key words: National values, globalization, cultural values, genre, information sites, clash of cultures.

Сведение об авторе: *Астанакулова Джумагул* - Таджикский национальный университет, аспирантка кафедры печати. Адрес: Республика Таджикистан,734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: **(+992) 987-57-87-85; 908-87-88-74; 93-502-04-91**

Information about the author: *Astanakulova Dzhumagul* - Tajik national University, postgraduate student of the Department of Printing. Address: Avenue Rudaki 17, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734025. Tel: **(+992) 987-57-87-85; 908-87-88-74; 93-502-04-91**

УДК: 07 (575.3)

НУҚСОНҲОИ КОРБАСТИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР МУСОҲИБАҲОИ БАРНОМАҲОИ РАДИОИ “ТОҶИКИСТОН”

Каримов М.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Як ҳиссаи ганҷинаи луғавии забони тоҷикиро чунин ибораю ҷумлаҳои рехтаи хушобуранг ва пурмаъно ташкил медиҳанд, ки дар забоншиносӣ воҳидҳои фразеологӣ меноманд. Онҳо аз ҷиҳати манбаи пайдоиш бо зиндагӣ, урфу одат, ҷаҳонбинӣ ва ақлу заковати мардум пайвастагӣ доранд. Профессор Б. Камолиддинов дар ин хусус чунин менависад: “Ибораҳои рехта, ё бо таъбири дигар, воҳидҳои фразеологӣ як ҳиссаи бобаракат ва пуразиши ганҷинаи ҳар забон ба шумор мераванд. Дар онҳо ҳам ба мисли

воҳидҳои луғавии забон мафҳумҳои ашё, аломату кайфият, амалу ҳолат ифода меёбанд. Фарқ танҳо дар ин ҷост, ки он мафҳумҳо дар калимаҳо бидуни ороиш, ба тарзи урён ифода гарданд, дар аксари воҳидҳои фразеологӣ зимни образ, дар қабои бадеӣ, ба василаи санъатҳои лафзию маънавии маҷоз, ташбеҳ, муболиға, рамз, киноя, тазод, сачъ ва ғайра акс меёбанд: *ба чашми касе хок пошидан* (хиёнат кардан), *панҷ ангушташ барин* (комилан, бе каму кост), *гул-гул шукуфтан* (шод шудан), *арақи ҷабин* (меҳнати ҳалол). Аз ҳамин сабаб дар услубҳои муошират, бадеӣ ва баъзе жанрҳои рӯзноманигорӣ чунвоситаи рангин ва муассир баён кардани матлаб ба кор бурда мешаванд" [1, с.44].

Дар эҷоди журналистӣ бештар воҳидҳои фразеологиро дар услуби бадеӣ-публитсистӣ истифода мебаранд, зеро нисбат ба жанрҳои дигари услуби мазкур бештар бо бадеият алоқаманд аст. Рӯзноманигорон дар навбати худ аз ин имконоти забонӣ фарох истифода мебаранд ва гоҳо сохту таркибҳои ибораҳои рехтаро тағйир медиҳанд. Аммо тағйир дода кор фармудани ибораҳои рехта дар ҳамон сурат имконпазир мегардад, ки нигоранда захираи ғании луғавию фразеологӣ дошта бошад, нозукиҳои маъноии ҳар як калима ё ибораи рехтаро амиқ дарк намояд. Дар акси ҳол тағйири таркиби калимот ва таносуби маъноии ҷузъҳо боиси костагӣ ё тирагии маънои воҳидҳои фразеологӣ мегардад ва ҳусни баён халал меёбад. Аз ин ҷост, ки ҳар соҳибқалам наметавонад ибораҳои рехтаро, ҳар навъе ки хоҳад, тағйир додан гирад ва он ба маромии забони адабӣ мувофиқ ояд.

Чунонки гуфтем, воҳидҳои фразеологӣ мисли калимаю таркибҳои кӯтоҳу яклухт нестанд, ки осон ҳифз гарданд ва ҳар гоҳ, ки эҳтиёҷ афтад, беғалат кор фармуда шаванд. Бинобар ин, дар гуфтору навиштор дар истифодаи онҳо ғалтҳои зиёд содир мешаванд. Сабаби дигар ин аст, ки бо вуҷуди ноқис ё тамоман ғалат кор формуда шудани ибораҳои рехта ғарази гӯянда ё нависанда аз қолаби умумии ибора аён мегардад.

Азбаски калимаҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ мустақилияти маъноӣ ва грамматикиашонро қисман ё тамоман аз даст дода, вобастаи сохтори ягона ва устувори фразеологизм мегарданд, бар замми ин, маънои умумии воҳидҳои фразеологӣ ба маънои ҷузъҳои онҳо алоқаи бевосита надорад, асли мақсад аз сохтори умумии ибораҳои рехта фаҳмида мешавад. Ин сабаби воқеии баъзан ғалат кор фармуда шудани воҳидҳои фразеологӣ ба шумор меравад. Вале аз рӯйи ин андешаҳо чунин хулоса баровардан ҳаргиз раво нест, ки дар кор фармудани ибораҳои рехта ба нуқсонҳои ҷузъӣ роҳ додан мумкин аст ва ин ба фаҳмидани матлаби якдигар чандон халал намерасонад. Агар дар истеъмоли ин воҳидҳо чунин муносибат кунем, дар забони адабӣ бесарусомонӣ рӯй медиҳад. Муҳаққиқ Каримова Ҳ. мегӯяд: "Кас ҳамон вақт ба маънои ифодаю ҷумла ва матнҳои забони тоҷикӣ ба таври лозима сарфаҳм меравад, ки таъбири дар он бударо дуруст дарк кунад. Яъне, ба хотири ин ки забони тоҷикӣ дуруст фаҳмида шавад, аз таъбироти он огаҳии комил бояд дошт, дар акси ҳол наметавон нозукиҳои баёни тоҷикиро фаҳмид" [3].

Ибораҳои рехта дар матн барои зебоӣ ва андешаи бикрро нишонрас ифода кардан хидмат мекунанд. Ҳангоми ғалат корбурд кардани чунин ибораҳо ба матн халал ворид мешавад.

Чунин тарзи корбурди ғалати ибораҳои рехтаро мо дар чанд барномаи радиоии таҳлилнамудаамон дарёфтем ва ҳоло чанд намуна меорем.

Дар баъзе матнҳои барномаҳои радио қариб қонунҳои забони тоҷикӣ риоя нашудааст. Азбаски на ҳамаи паҳлуҳои мавзӯъро мавриди таҳқиқ қарор додаем, кӯшиш мекунем, дар доираи масъалаи гузошташуда фикрҳои хешро ироа намоем.

Дар ҳақиқат ин ҷо дар бораи *оҳангнокию садои муҳаббат* ҳарф задем, шояд аз пеши худ гуфтам, ки ин садои ишқ аст, *вале дар ҳақиқат бояд садои ишқ бошад*, зеро агар садои ишқ намешуд, шумо аз як деҳи кӯчак ба ин шаҳри пур аз ғавғо *шаҳр* намеомадед, муҳаббат намебастед ва ба дунёи шеър ғӯттавар намешудед ва ин қадар шеърҳои баланду сабзу шуниданӣ ҳам эҷод намекардед [11].

Ба касе чизе *дил бастан* мумкин аст, аммо "*муҳаббат бастан*" маънӣ надорад. Инчунин "*ба дунёи шеър ғӯтавар шудан*" низ ифодаи сунъӣ баромадааст, зеро "***ба дарёи хаёлот ё фикру андеша ғӯтавар шудан***"-ро ақли солим қабул мекунад, аммо "*ба дунёи шеър ғӯтавар шудан*" чӣ маъно дорад?

Садои муҳаббат ё *ишқ* шояд маъние дошта бошад, аммо *оҳангнокии муҳаббат* чӣ маънӣ дорад? Се маротиба такрор шудани *садои ишқ* низ ҳусни баёнро костааст.

Матни дигар:

Дона-дона борон меборид … ҳама ҷо сабз буд ва *ғизоли илҳоми нависандаи* халқии Тоҷикистон Фотеҳ Ниёзӣ аз қафаси тунуку пардапӯши ғуборолудаи чашмони пирӣ хаёлан *рӯйи сабзазори махмалин ғел мезанад* ва дилаш аз ҳаёти гузаронидаи хеш *дар худ мефахрид* ва шукр мегуфт, ки дар хунаш, дар вуҷудаш аз рӯзе, ки таваллуд шуд, аз баҳори соли 1914 то замони пирӣ *ниҳоли шарафу номус гулафшон буд* [8].

Забоншинос Б. Камолиддинов дар мавриди истифодаи чунин ғалатҳо дар матбуот навиштаанд: “Дар забони тоҷикӣ ифодаи маҷозии *мурғи илҳоми касе ба парвоз омад* ғоҳ-ғоҳ вомехӯрад. Бо таъсири ҳамин ифодаи маҷозии бенуқсон чунин ифодаи мантиқан ғалат ба вуҷуд омадааст: Мо мунтазири ҳикояҳои кӯтоҳ -кӯтоҳе ҳастем, ки ... *килки* хаёлангези шумо дар сайргоҳи илму дониш *ба парвоз омада бошад* [2, с.11].

Дар матни боло ҳам “ғизоли илҳоми нависанда аз қафаси пардапӯши ғуборолуди чашмони пирӣ хаёлан рӯйи сабзазори махмалин ғел мезанад” як тасвири чашмнадидаю гӯшношунидаест. Ба ҳар ҳол агар “ғизоли илҳомро” ақли солим қабул кунад, вале он ғизол чаро аз қафаси танг ҷаҳида баромадааст?

Дар матни зерин дар қолаби ибораи рехтаи **орзуи касе амалӣ гардидан**, **касе ба орзуяш расид**, таъбири *орзуҳо низ* ***бо ҳамвора*** *амалӣ мегардиданд* сохта шудааст, ки ноқис аст.

Ва тӯли 12 сол дар театри овозадори ба номи Сайдалӣ Вализода ҳам дар намоишҳо ва ҳам дар ансамбли таъсиснамудаи назди театр зери оҳангҳои марғуб мерақсид ва *орзуҳо низ бо* ***ҳамвора мегардиданд*** [10].

Дар ҷумлаи “Шоҳиди ҳолем, ки зумрае аз доштани Ватану сарзамини зебову обод *сари тафаккур ба фалак месоянд* ва аз гузаштаи миллати хеш ифтихорманд ҳарф мезананд [7]” ибораи рехтаи ***сари тафаккур ба фалак месоянд*** дар қолаби ибораи ***сари касе ба осмон расид*** ё ***сари касеро ба осмон расониданд*** ғалат сохта шудааст. Шояд асли матлаби гӯянда “сари касе ба осмон расид” бошад, зеро дар забон ибораи сари тафаккур нест.

Дар мисоли дигар нигоранда ба ҷойи феъли “баҳра гирифтан” воҳиди фразеологии феълии ***бардошт кардан***–ро бемавқеъ корбаст кардааст. Шунавандаҳои азиз, шумо суҳбати моро бо шоира Баҳриннисо шунидед ва як суҳбати хосса доштем дар мавзӯи зан, модар, эҷод, зебоӣ, суруди алла ва суруду мусиқӣ, ки фикр мекунам аз он чизе *бардошт кардед* ... [11]. Воҳиди фразеологии феълии мазкур дар Фарҳанги ибораҳои рехта чунин шарҳ дода шудааст, ки ба матлаби муаллиф умуман мутобиқат намекунад. **Бардошт кардан** - *1. таҳаммул сабр кардан, тоб овардан, тоқат кардан, 2. нигоҳ карда истодан [4, с.72].*

Сабаби дар шакли ноқис кор фармудани воҳидҳои фразеологӣ, пеш аз ҳама, камбағалии захираи луғавӣ, равшан дарк накардани хусусиятҳои сохтории фразеологизмҳои забони тоҷикӣ, ба ҳисоб нагирифтани имконоти услубии онҳост. Беэътиноӣ нисбат ба сарватҳои луғавию фразеологии забони модарӣ, надонистани талаботи меъёри забони адабӣ сабабҳои пайдо шудани нуқсонҳои маъноӣ ва услубӣ ҳангоми кор фармудани воҳидҳои фразеологӣ дар забони воситаҳои ахбори омма, махсусан радио ва телевизион, гаштааст.

Мисол:

Сабоҳатро мо аслан дар муҳити эҷод ҳамчун бонуи ҳунар дарёфтем ва зиёд аз ҳама таронаҳои асили Сабоҳат, таронаҳои классикии Сабоҳат *ба дили мухлисон панҷа мезанад* [12].

Аввал ин ки оғози ҷумла бо охираш мутобиқат намекунад, таносуби маъноии аъзоҳои ҷумла риоя нашудааст. Дуввум, воҳиди фразеологии *ба дили кале панҷа задан* дар қолаби ибораи рехтаи *ба дили касе нохун задан* сохта шуда, обуранги ҳисси манфиро ифода мекунад ва дар матн бемавқеъ кор фармуда шудааст.

Гоҳо дар кӯчаҳои шаҳр қадам мегузораму чашмам ба модари роҳрӯбе меафтад.... Рӯйи зарду заъфаронияш, нигоҳи камнуру *нотавонаш дилатро нохун мезанад* [9]. Ҳангоми гарон гузоштани як қадам пеши рӯям чеҳраи ранҷидаи модари рӯбанда

ҷилвагар мешавад ... д*илам таҳ мезанад* ва аз худ норозӣ шудаву боэҳтиёт ба замин пой мегузораму зери лаб мегӯям [9].

Дар мисолҳои мазкур воҳидҳои фразеологии “*ба дили касе нохун задан”* ва “*дили касе таҳ зад”* дар матнҳо фикри гӯяндаро равшан ифода карда натавонистааст. Муаллиф мехоҳад гӯяд, ки бо дидани вазъи модари раҳрӯб дилаш ба ӯ сӯхтааст, аммо аз ибораи рехтаи истифодакардааш ҳаминро пай бурдан мумкин аст, ки бархӯрде аз ҷониби зани роҳрӯб шудаасту боиси озурдахотирии ӯ гаштааст, ки матлабро манфӣ нишон додааст. Муаллиф метавонист бо истифода аз воҳиди фразеологии *дил реш шудан* матлабро равшан ифода намояд.

Адиби шинохта Назри Яздон гуфт, ки ин мавзӯъ чанд сол мешавад *сари забонҳост* ва аз бедории миллат дарак медиҳад [7].

Дар нигоштаи мазкур воҳиди фразеологии **сари забонҳо будан** истифода шудааст, ки начандон равост. Хуб мешуд, ба ҷойи **сари забонҳо** ибораи рехтаи **вирди забонҳо**-ро истифода мебурд.

Матни дигар:

Дар замони шӯравӣ аз ифтихори миллӣ хеле кам ҳарф мезаданд, вале солҳои соҳибистиқлолӣ маҳз ҷавонон дар ин бобат бештар ҳам мегӯянд ва ҳам *саъй доранд* то аз тоҷик будан *аз таҳи дил фахр намоянд* [7].

Дар забони тоҷикӣ “касеро аз таҳи дил дӯст медорам” мегӯянд на “фахр мекунам”. Фахр кардан бо таркиби аз таҳи дил мувофиқ нест. Он маънои “самимона”-ро дорад. Магар самимона фахр кардан мумкин аст?

Таҳрир:

... ҷавонон дар ин бора бештар сухан мегӯянд ва аз тоҷик буданашон ифтихор доранд.

Сабоҳат, фикр мекунам, дар ин роҳ Шумо муваффақ шудед, чун *дасти дуои устодонро гирифтед*, фотиҳаи неки устодонро гирифтед, *дуои сабзи* модарро гирифтед. Мо ҳам таманно мекунем, ки *дар ин роҳ роҳатон* боз ҳам бехатару *сабзу рӯшану* муҷалло бошад [12].

Дар ин матн унсурҳои ду воҳиди фразеологӣ омехта шудаанд: “ дасти дуо бардоштан” ва “ дасти касеро гирифтан”, чунонки Рӯдакӣ гуфтааст: ... Гар *дасти* фитодае *бигирӣ*, мардӣ”.

Таъбирҳои “дуои сабз” ва “роҳи касе сабзу равшан” бошад дар забони тоҷикӣ маъмул нест. Дар забони адабӣ ва ҳам гуфтугӯйӣ “*дуои нек, дуои хайр*” ва “*роҳи сафед*” мегӯянд.

Табиист, ки вайрон кардани мустақилияти маъноӣ ва грамматикии ҷузъҳои воҳиди фразеологӣ таносуби маъно ва мантиқи суханро суст мекунанд.

Чунонки дар ибтидо қайд кардем, забон ҳодисаи ҷамъиятист ва баробари ҷамъият рушд мекунад. Забони зинда ҳамеша дар дигаргунӣ ва такмилу инкишоф аст. Мавриди зикр аст, ки захираи луғавию фразеологӣ гуфтории забони воситаҳои ахбори оммаи мо ниҳоят хароб аст. Қаламкаш бояд табъи солим дошта бошад, ки сараро аз сақат ҷудо карда тавонад. Сухан бояд омиёна ва содаву равон, монанди оби зулол софу беғубор бошад. Он гоҳ фикру андеша равшан, пурра бо ҳама тобишҳои ноаёнаш ифода мешавад.

То чӣ андоза бузург будани ин масъулият аз ҳамин ҳам маълум мешавад, ки ҳоло дар масъалаи забономӯзии омма, дар масъалаи интишори забони адабӣ таъсири мактабу маориф, матбуоти ҷорӣ ва телевизиону радио ниҳоят зиёд аст. Бо вуҷуди ин, забони адабиро аз ҳама гуна нуқсонҳо бояд пок кард, то ки вай ҳамчун воситаи тавонои мубодилаи афкор хизмат кунад.

А Д А Б И Ё Т

1. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. - Душанбе, 2001. - 171 с.
2. Камолиддинов Б. Меъёри забони адабӣ ва забони матбуот / Б. Камолиддинов. - Душанбе, 2007. – 68 с.
3. Каримова Ҳ. Таъбирҳо (фразеологизмҳо) / Ҳ.Каримова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2014. - №4/6 (146). - С.119-123.
4. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. – Душанбе: Ирфон, 1963. - Ҷ.I. – 953 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008.- Ҷ.I. – 950 с.; - Ҷ.II. – 945 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - Москва: Советская энсиклопедия, 1969. - Ҷ. I. – 941 с.

М А Н Б А Ъ Ҳ О

(барномаҳои радиои Тоҷикистон)

7. Ҳамзамон [сабти овозӣ] / муҳаррир Гулрухсор Раҳимова; коргардон Бехрӯз Каримов. – Душанбе: Радиои “Тоҷикистон”, 2013. 14. 11. 2013.
8. Меъроҷи андеша [сабти овозӣ] / муҳаррир Моҳираи Ашӯралӣ; коргардон Ашурбӣ Ҳасанова. – Душанбе: Радиои “Тоҷикистон”, 2014. 21. 02. 2014.
9. Меъроҷи андеша [сабти овозӣ] / муҳаррир Моҳираи Ашӯралӣ; коргардон Ашурбӣ Ҳасанова. – Душанбе: Радиои “Тоҷикистон”, 2013. 07. 03. 2013.
10. Ҷилои ҳунар [сабти овозӣ] / муҳаррир Лутфия Қурбонова; коргардон Шералӣ Ҳамзаалиев. – Душанбе: Радиои “Тоҷикистон”, 2014. 22. 01.1014.
11. Орази наво [сабти овозӣ] / муҳаррир Фирӯзаи Шариф; коргардон Ҷаҳонгири Амирхоҷа. – Душанбе: Радиои “Тоҷикистон”, 2013. 09. 03. 2013.
12. Орази наво [сабти овозӣ] / муҳаррир Фирӯзаи Шариф; коргардон Ҷаҳонгири Амирхоҷа. – Душанбе: Радиои “Тоҷикистон”, 2013. 22. 02. 2013.

НУҚСОНҲОИ КОРБАСТИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР МУСОҲИБАҲОИ БАРНОМАҲОИ РАДИОИ “ТОҶИКИСТОН”

Дар мақолаи мазкур нуқсонҳои корбасти воҳидҳои фразеологӣ дар мусоҳибаҳои барномаҳои Радиои “Тоҷикистон” мавриди таҳқиқ қарор гирифта, то ҷое баррасӣ шудааст. Муаллиф дар мақола истифода ва корбасти воҳидҳои фразеологиро дар забони зинда, аз ҷумла забони радио, омӯхтааст, ки дар забоншиносии тоҷик то ҳол дар ин замина маводи илмӣ хеле кам ба назар мерасад. Ҳангоми баррасии мавзӯъ муаллиф ғалатҳоеро ошкор намудааст, ки аз ҷониби журналистони радио ҳангоми истифодаи воҳидҳои фразеологӣ сурат гирифтааст ва он метавонад ба ҳусну зебогии калом халал ворид созад. Мо хуб медонем, ки як ҳиссаи ганҷинаи луғавии забони тоҷикиро чунин ибораю ҷумлаҳои рехтаи хушобуранг ва пурмаъно ташкил медиҳанд, ки онҳо аз ҷиҳати манбаи пайдоиш бо зиндагӣ, урфу одат, ҷаҳонбинӣ ва ақлу заковати мардум пайвастагии зич доранд. Профессор Б. Камолиддинов дар ин хусус чунин менависад: “Ибораҳои рехта, ё бо таъбири дигар, воҳидҳои фразеологӣ, як ҳиссаи бобаракат ва пуразриши ганҷинаи ҳар забон ба шумор мераванд. Аз ин лиҳоз, ҳангоме мо дар каломамон аз ин ганҷинаи пурғановат кор мегирем, бояд хеле эҳтиётқор бошем, то ба ғалате роҳ надиҳем. Зеро мардум шунавандаи аслии мост ва воҳидҳои фразеологӣ бошад аз зиндагиву кору пайкори мардум гирифта шудааст ва онон тарзу истифодаи бамавқеи онро хуб медонанд ва ҳангоми ғалат корбаст шудани ин воҳидҳо эътимодашон ба гуфтори мо суст мегардад ва ё моро дигар шунидан намехоҳанд. Муаллиф ҳамчунин дар мақола зарурати дуруст кор фармудани воҳидҳои фразеологиро дар мусоҳибаҳои радиоӣ махсусан зикр карда гуфтааст, ки қаламкашонро зарур аст барои фаҳмо, дақиқ, нишонрас гаштани сухани хеш аз ин унсури забонӣ бояд дуруст кор бигиранд, то мавриди танқиди шунаванда қарор нагиранд. Ӯ ҳангоми таҳқиқ роҳи дуруст ва мавқеи истифодаи воҳидҳои фразеологиро нишон дода, муайян кардааст, ки он аз ҷониби муаллифони барномаҳо на ҳамеша дуруст корбаст мешавад. Аз ин лиҳоз, ровиён ва рӯзноманигорон ва ҳар он нафаре, ки бо забони зинда бо мардум сари кор дорад бояд аз ин ганҷина ба таври дуруст истифода кунад то каломаш ба дили шунаванда мавқеъ пайдо кунад.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣ, услуби бадеӣ - публитсистӣ, барномаҳои радио, забони зинда, мусоҳибаҳои радиоӣ, ибораҳои рехта, захираи луғавию фразеологӣ

НЕУМЕСТНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ЖАНРЕ ИНТЕРВЬЮ РАДИО «ТАДЖИКИСТАН»

В этой статье было анализировано неуместное использование фразеологических единиц в жанре интервью в программе Радио «Таджикистан». Автор изучил использование и применение фразеологических единиц в языке «живого» общения на примере языка радиовещания, так как в таджикском языкознании до сих пор нет научных исследований по этой теме. При рассмотрении данной темы автор обнаружил некоторые ошибки, допускаемые журналистами при использовании фразеологических единиц, которые искажают красоту речи. Нам хорошо известно, что основное богатство таджикского языка составляют фразеологизмы, имеющие прочную связь с происхождением жизни, традициями, мировоззрением человечества. Профессор Бахриддин Камолиддинов на эту тему писал: «Фразеологические словосочетание являются ценной частью каждого языка». Следовательно, когда мы работаем над этим сокровищем, мы должны быть очень осторожными, чтобы избежать всяких ошибок. Потому что народ является основным нашим слушателем и фразеологические единицы взяты из жизни людей, они хорошо знают, где и как используются эти единицы, и каждый раз, когда журналисты допускают ошибки при использовании фразеологических единиц, у слушателя пропадает доверие к СМИ. Автор так же в этой статье говорит об правильности использования фразеологических единиц в радиоинтервью, чтобы журналисты и ведущие использовали всю богатство языка во время вещания, для того чтобы слушатель не чувствовал недопонимание в речи. В данной статье автор показывал правильное использование фразеологических единиц и сделал вывод, что не всегда журналисты правильно используют фразеологические единицы. Поэтому журналисты и ведущие, которые работают с передачей живой речи и с людьми, должны правильно использовать это богатство языка, чтобы их речь была услышана.

Ключевые слова: фразеологические обороты, публицистические и художественные стили, метафорические выражения, словарный фонд, фразеологические единицы.

USING OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE GENRE INTERVIEW OF RADIO “TAJIKISTAN”

In this article, the phraseological units in the genre of interviews in the Radio Tajikistan program was analyzed. The author has studied the use and application of phraseological units in the language of communication "living" in the example of the language of broadcasting, where in Tajik linguistics there is still no scientific research on this topic. When considering this topic, the author discovered some errors that journalists allowed when using phraseological units that distort the beauty of speech. We are well aware that the main wealth of the Tajik language is phraseological units that have a strong connection with the origin of life, traditions, the worldview of mankind. Professor Bahriddin Kamoliddinov wrote about this topic: "Phraseological phrases are a valuable part of every language". Therefore, when we are working on this treasure, we must be very careful to avoid any mistakes. Because the people are our main listener and the phraseological units are taken from people's lives and they know very well where and how these units are used and every time journalists make mistakes when using phraseological units, the listener has lost confidence in the media. The author also in this article speaks about the correctness of the use of phraseological units in radio interviews so that journalists and presenters use all the richness of the language during the broadcast, so that the listener does not feel misunderstanding in the speech. During the study of this article, the author shows the correct use of phraseological units and concluded that not always journalists correctly use phraseological units. Therefore, journalists and moderators who work with the transmission of live speech and with people should correctly use these richness of the language so that their speech is heard.

Key words: phraseological unit, allegorical expression, stock of word, phrase-ology's units, publisistic and literary stile.

Сведения об авторе*: Каримов Муҳаммадамин Тилавмуродович* – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры стилистики и литературного редактирования факультета журналистики. Адрес: Р. Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025. E-mail: **muhammad-tj@inbox.ru.**
Телефон: **(+992) 93-516-66-00**

Information about the author: ***Karimov Muhammadamin Tilavmurodovich*** – Tajik national University, post-graduated of the chair of stylistics and literary editing of the faculty of journalism. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue, 734025. E-mail: **muhammad-tj@inbox.ru**. Tel: **(+992) 93-516-66-00**

УДК: 070+316 (575.3)

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН ТОЛЕРАНТНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ЭТНИЧЕСКОЙ АГРЕССИИ В ПЕЧАТНЫХ СМИ

Хасанова Т.Г.
Филиал Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе

Толерантность как социокультурный феномен, актуализированный современностью, является одним из базовых принципов деятельности современного журналиста. Некоторые исследователи определяют данный принцип как "терпимое отношение к многообразию моделей социального поведения и развития субъектов общества" [1].

Вопросы толерантности и интолерантности практически всегда остаются спорными и не совсем понятными для исследователей, законодателей, а особенно для пишущих журналистов. Несомненно, диагностика этих фундаментальных журналистских принципов невозможна в рамках лишь одного научного изыскания, но попытка сделать ещё один шаг к их изучению вполне реальна.

В специализированной научной литературе подробно описаны многочисленные методы и подходы по анализу журналистских текстовых материалов. Тем не менее возникает масса трудностей при однозначной оценке информации в прессе.

Анализ многочисленных материалов в российской и отечественной прессе показывает, что интолерантность может передаваться в массовое сознание через следующие структурные элементы текста: стереотипы, мифы, лексемы, иллюстрации.

Сегодняшняя пресса предлагает достаточное количество текстов, которые могут быть отнесены к категории интолерантных на основе той или иной методики или вариантов диагностики.

На уровне языковых средств выражения, маркирующих негативное отношение к объектам и субъектам, рассмотрим феномен дисфемизации, то есть нарочитое употребление грубых, стилистических сниженных слов и выражений, которые встречаются практически во всем печатных СМИ. Дисфемизацию можно также рассматривать как антипод эвфемизма - слова или выражения, заменяющего другое, нежелательное, грубое с точки зрения культурно-речевых норм.

Одним из ярких примеров дифемизмов вначале 2000-ых стали оскорбительные характеристики граждан СНГ. Данная тенденция объясняется тем, что после распада некогда великой державы, большинство союзных республик оказались в состоянии глубочайшей экономической рессесии. Соответственно, люди искали оптимальные пути выживания в тех нелёгких условиях, однако некоторые "служители" СМИ пытались отразить все эти процессы чаще в нелицеприятном виде. Рассмотрим в качестве примера несколько статей того периода на предмет их контекстуальной интолерантности.

Так, журналист Иванов Н. в статье "Французы теряют Францию" (Мир новостей № 46(620), 8 ноября 2005) пишет: "... Ведь никто не будет спорить, что в Москве даже какие-нибудь случайные события, даже на бытовом уровне, приводят к тому, что на улицы выходят азербайджанцы или ещё кто-то и начинается нагнетание страстей..." Стилистически сниженное "или ещё кто-то" формирует отрицательную характеристику и предрасполагает к негативному восприятию объекта. Кроме того, материал дискредитирует целую нацию, также недопустимо выделение в качестве примера только одной нации.

Косвенным показателем речевой агрессии могут служить номинации, то есть отсутствие оценочного компонента значения слова, но наличие отрицательной коннотации в современном социокультурном контексте. Например, "Пенсионерки души не чаяли в участковом-азербайджанце: он хоть и не русский, но очень хороший человек. Вежливый. Спокойный" (МК, 2002, 6-13 июня).

Сигналы речевой агрессии, как правило, представляются в виде лексических, фразеологических единиц, текстов или фрагментов текстов. Данные сигналы формируют в сознании аудитории образ врага. Как отмечалось выше, чаще всего в печатных СМИ в роли врага выступают мигранты или эмигранты. Ниже приводится фрагмент опроса, открыто опубликованного в СМИ: Вопрос: "Какие чувства вы испытываете по отношению к приезжим с Северного Кавказа и других южных стран, проживающих в вашем городе, районе": "уважение" - 2%, "симпатию" - 3%, "раздражение" - 20%, "неприязнь" - 21%, "страх" - 6%, "никаких особых чувств" - 50%.

Например, в одном из педагогических институтов Москвы проводилось анкетирование. У будущих учителей спрашивали об их отношении к приезжим, которые являются носителям иной культуры. Более половины из них высказали резко отрицательное отношение в мигрантам. (АИФ - Москва, №46, 2005г).

Так, становится очевидным тот факт, что негативные чувства фиксируются и тиражируются, закрепляясь в массовом сознании. Более того, отрицательное отношение к приезжим в отдельных публикациях перерастает в некоторое одобрение физического насилия.

Такая позиция чаще всего возникает от неграмотности или пренебрежения журналистами профессиональными принципами поведения, принятыми Международной федерацией журналистов. Следует понимать, что проблема ксенофобии должна представляться в журналистских материалах только с позиции толерантности. Однако толерантность невозможна без элементов плюрализма, без диалога, без представления точек зрения всех граждан, особенно участников конфликта.

К сожалению, современная пресса демонстрирует немногочисленные примеры толерантного разрешения конфликтов. В журналистском сообществе, по мнению целого ряда экспертов, до сих пор не предпринималось активных попыток всерьёз обсуждать и осуждать разжигание национальной, религиозной и иной розни через тексты СМИ. Редакторы часто не распознают "язык вражды" в высказываниях публичных деятелей, официальных лиц или не считают целесообразным сопровождать эти высказывания комментариями. Безусловно, большинство журналистов используют "лексику вражды" ненамеренно, без расистского

умысла, не имея четких профессиональных ориентиров, либо не владея специфическими навыками освещения таких деликатных тем, как расовая, этническая и религиозная.

В рамках вопроса о воспроизведении речевой агрессии следует отметить и такой фактор, как добросовестность, когда журналист просто не может не передать слова или высказывания объекта. К данной категории относятся статьи, которые рассказывают о невыполненных властями обещаниях, о неадекватной реакции некоторых чиновников на обращения граждан, о несоответствующих принятых мерах или о полном их отсутствии и т.д.

В данном случае намеренное употребление интолерантных, иногда откровенно грубых сравнений оправдывается позицией журналиста, отразившего факт свершившегося события, хотя это накладывает определённую моральную ответственность за выводы, приведенные журналистом.

Однако журналисты ни в коем случае не должны игнорировать тот факт, что одним из наиболее адекватных принципов реализации толерантности, искоренения речевой агрессии являются средства массовой информации, которые могут стать как и катализатором, так и резисторным фактором в этом вопросе.

В данном контексте можно выдвинуть гипотезу, что современные СМИ являются не только ретранслятором межнациональных ценностей, которые уже сложились и давно существуют в обществе, но и формируют новую оценочную парадигму по отношению к толерантности в сознании аудитории.

Анализ статистических данных показывает, что этнический состав постсоветских республик непрерывно меняется, оставаясь при этом достаточно многонациональным, а публикаций, которые бы раскрывали не только культурные ценности того или иного этноса, но и помогали им легче ассимилироваться среди новой среды почти нет. Не считая телеканала "Мир" с программой "Диаспоры", телеканала "Домашний" с телепроектом "Восточные жены", телеканала "Сафина" - с передачей "Карьера". Последняя, правда, отличается своей специфичностью, однако ведущая передачи Н.Касымова в качестве героев выбирает людей разных национальностей, взглядов и социального статуса. Именно этот фактор позволяет отнести эту программу к числу толерантных.

Нередко интерес к рассматриваемой проблематике проявляют и отдельные национальные диаспоры. Поэтому острым становится вопрос о создании проекта в прессе или/и на телевидении, который будет направлен на рассмотрение социальных факторов, связанных с проблемой интеграции народов, взаимодействием культур друг с другом, этнической толерантностью. Здесь особым пунктом стоит отметить необходимость создания цикла короткометражных социальных фильмов или серии статей, несущих глубокий морально-этический смысл.

Все это в совокупности приведет к снижению уровня напряженности, связанной с национальной неприязнью, устранению устоявшихся стереотипов и выявлению общих интересов у людей, проживающих на единой территории. Также поможет раскрыть основы межнациональных отношений жителей, вывести их на качественно новый уровень, расширить культурный кругозор людей, что будет иметь директивное влияние на увеличение уровня толерантности в современном обществе.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Кокорина Е.В. Стилистический облик оппозиционной прессы//Русский язык конца XX столетия (1985-1995) / Е.В. Кокорина. - М., 1996. – С. 409-426.
2. Диагностика толерантности в средствах массовой информации / Под ред. В.К. Мальковой. - М.: ИЭА РАН, 2002. - 352 с.
3. Солдатов Г. Комплекс превосходства и формы интолерантности / Г. Солдатов, Л. Шайгеров // Век толерантности. - 2001. - №2. - - С.2-10
4. Малькова В.К. Этнические образы в республиканских газетах. Опыт этносоциологического исследования / В.К. Малькова. - М., 1991. - 181 с.
5. Золотухин В.М. Толерантность как принцип поведения / В.М.Золотухин. - М.: Академия, 2004. - 176 с.
6. Асмолов Г.А. Мы обречены на толерантность / Г.А. Асмолов. - М.: Просвещение, 2002. // Семья и школа, 2001. — № 11/12. — С. 32–35.
7. Степанов П. Как воспитать толерантность? // Народное образование / П.Степанов // Педагогический вестник. - 2000. - №2. - С. 2.

8. Воронцова Т.А. Речевая агрессия: вторжение в коммуникативное пространство / Т.А. Воронцова. - Ижевск: Издательский дом "Удмуртский университет", 2006. - 252 с.
9. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. - М.: Изд-во: Эксмо, 2005. - 832 с.
10. Стернин И.А. Коммуникативные аспекты толерантности / И.А. Стернин, К.М. Шилихина. - Воронеж: Истоки, 2001. - 110 с.
11. Хомяков, М. Б. Толерантность как социокультурная проблема / М. Б. Хомяков // Толерантность и ненасилие: материалы зимней школы: Ч. 2. Екатеринбург, 2000. - С. 56-69.

ЗУҲУРОТИ ҶАМЪИЯТИИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ДАР ҚАРИНАИ АГРЕССИЯИ ЭТНИКӢ ДАР ЧОПИ ВАО

Дар мақолаи зерин зуҳуроти таҳаммулпазирии этникӣ ва таҳаммулнопазирӣ дар материалҳои чопии ВАО оварда шудааст. Намуд ва сабабҳои ин зуҳурот муайян карда шудааст. Баъзе тавсияҳои пастфурории сатҳи шиддатнокии адовати миллӣ дода шуда, бартарафкунии одатҳои куҳнашуда ва муайянкунии шавқу рағбат дар одамоне, ки дар як сарзамин зиндагӣ мекунанд, дода шудааст. Таҳаммул ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва фарҳангии нави замони мо, яке аз принсипҳои асосии фаъолияти журналисти муосир аст. Таҳаммулпазирӣ ва дигар шаклҳои бетаҳаммулӣ қариб ҳамеша баҳсбарангез аст ва пурра ба муҳаққиқон, қонунгузорон ва махсусан барои навиштани журналистон равшан нест. Матбуоти имрӯза пешниҳоди шумораи кофии оятҳо, ки мумкин аст дар асоси ақибмондагӣ ба техникаи махсус ё имконоти ташхис гурӯҳбандӣ карда шуда бошад. Сигналҳои сухани агрессивӣ, аз рӯйи қоида, ба сифати воҳидҳои лексикӣ, матнҳо ва ё параҳои матн муаррифӣ карда мешаванд. Таҳаммулпазирӣ бе унсурҳои гуногунандешӣ, бе муколама, бе пешниҳоди фикри ҳамаи шаҳрвандон, бахусус онҳое, ки дар низоъ иштирок доранд, имконнопазир аст. Матбуоти инноватсионӣ чанд намунаи таҳаммулпазирӣ барои ҳалли низоъро нишон медиҳад ва дар масъалаи ташкили лоиҳа дар матбуот ва ё телевизион ба омилҳои иҷтимоӣ вобаста ба масъалаи ҳамгироии халқҳо, фарҳангҳо ҳамкорӣ бо якдигар, таҳаммулгароии қавмӣ равона карда мешавад.

Калидвожаҳо: таҳаммулпазирӣ, бетаҳаммулӣ, қавмӣ, агрессия, стереотип, миллат, ВАО, матбуот, телевизион.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН ТОЛЕРАНТНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ЭТНИЧЕСКОЙ АГРЕССИИ В ПЕЧАТНЫХ СМИ

В статье рассматривается феномен этнической толерантности и интолерантности в материалах печатных СМИ. Выявляются виды и причины этого явления. Даются некоторые рекомендации по снижению уровня напряженности национальной неприязни, устранению устоявшихся стереотипов и выявлению общих интересов у людей, проживающих на единой территории. Толерантность как социокультурный феномен, актуализированный современностью, является одним из базовых принципов деятельности современного журналиста. Вопросы толерантности и интолерантности практически всегда остаются спорными и не совсем понятными для исследователей, законодателей, а особенно для пишущих журналистов. Сегодняшняя пресса предлагает достаточное количество текстов, которые могут быть отнесены к категории интолерантных на основе к той или иной методики или вариантов диагностики. Сигналы речевой агрессии, как правило, представляются в виде лексических, фразеологических единиц, текстов или фрагментов текстов. Толерантность невозможна без элементов плюрализма, без диалога, без представления точек зрения всех граждан, особенно участников конфликта. Современная пресса демонстрирует немногочисленные примеры толерантного разрешения конфликтов. Острым становится вопрос о создании проекта в прессе или/и не телевидении, который будет направлен на рассмотрение социальных факторов, связанных с проблемой интеграции народов, взаимодействием культур друг с другом, этнической толерантностью.

Ключевые слова: толерантность, интолерантность, этнический, агрессия, стереотип, национальность, СМИ, печать, телевидение.

SOCIOCULTURAL PHENOMENON OF THE TOLERANCE IN THE CONTEXT OF ETHNIC AGGRESSION IN MASS-MEDIA

In this article the phenomenon of ethnic tolerance and intolerance in mass-media materials is considered. Types and the causes of this phenomenon have been defined. Also the author provides some recommendations about decrease in level of intensity of national hostility, elimination of the settled stereotypes and revealing of the general interests of the people living in integrated territory. Tolerance as socio-cultural phenomenon can be considered as a fundamental principle of modern journalistic activity. The tolerance and intolerance issues remain arguable and misunderstandable for researchers, legislators and writing journalists. Modern press offers abundant quantity of texts that can be referred to intolerant ones on a basis of different diagnostic approaches. Signals of a speech aggression are presented through lexical, phraseological text items or a particular text fragments. Tolerance cannot be reached without pluralism elements, dialog, submitting a position of conflict participants. There is lack of samples of tolerant problem solution in modern press. Thus the creation of special TV or press projects concerning issues of people's integration, cultural interaction and ethnic tolerance should be the matter of urgent consideration.

Key words: tolerance, intolerance, ethnic, aggression, stereotype, nationality, mass-media, the press, television

Сведения об авторе: ***Хасанова Тахмина Гаюровна*** - Филиал Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова в городе Душанбе, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры "Лингвистика". Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар, 35/1. E-mail: **Azamat99996@mail.ru**

Information about the author: ***Hasanova Takhmina Gayurovna*** - Linguistics Department of Lomonosov Moscow state university in Dushanbe, candidate of philological science, senior teacher. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe-city, Bokhtar street 35/1. E-mail: **Azamat99996@mail.ru**

УДК: 002.2:556 (575.3)

НАҚШИ НАШРИЯИ “САДОИ МАРДУМ” ДАР ИНЪИКОСИ ТАШАББУСҲОИ ГЛОБАЛИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА МАСОИЛИ ОБ

Баҳромзода М.З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таъмини сайёра бо оби тоза яке аз масъалаҳои муҳимми глобалие ба ҳисоб меравад, ки имрӯз мавриди таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор гирифтааст. Кишварҳои зиёди сайёра дар баробари доштани сарватҳои зеризаминӣ, ба монанди нафту газ, аз норасоии оби тозаи ошомиданӣ танқисӣ мекашанд. Аз ин бармеояд, ки таваҷҷуҳ ба масъалаи об рӯз то рӯз бештар гашта, ҳалли ин мушкилот мавзӯи асосии конфронсҳои сатҳи минтақавию байналмилалӣ гардидааст. Мувофиқи маълумоти расмӣ дар солҳои оянда теъдоди кишварҳое, ки ба оби тозаи ошомиданӣ дастрасӣ надоранд, бештар хоҳад шуд. Тавре дар яке аз маърӯзаҳои Созмони Милали Муттаҳид (СММ) дар ин масъала таъкид гардидааст: «… дар миёнаи асри XXI аз норасоии об дар ҳолати бадтарин 7 млрд. ва дар ҳолати хуб 2 млрд. нафар дар 48 кишвари ҷаҳон танқисӣ хоҳанд кашид» [3, с.10]. Чунин пешгӯӣ нишон медиҳад, ки ҳалли мушкилоти об имрӯз на танҳо хосси як кишвар ва ё минтақа мебошад, балки ин масъала ба кулли кишварҳои ҷаҳон дахл дорад.

Таъсири офатҳои табиӣ аз ҳисоби об кишварҳои зиёдеро бо мушкилот рӯ ба рӯ намудааст, ки зарари аз ҳама бештари онҳо талафоти ҷонӣ маҳсуб мешавад. Аз ҷумла, пешгӯйӣ карда мешавад, ки “соли 2030 220 миллион одам аз таъсири фалокатовари офатҳои табиӣ азият хоҳанд кашид” [24, с.19]. Коршиноси рус А.Л. Самсонов дар мақолаи худ «Обҳои ҷаҳонӣ» навиштааст, ки «…ҳоло психологияи афкори умум, дар об чун дар ойина инъикос ёфта, дар тақдири об тақдири кишварро мебинад, маҳз аз ин рӯ – об на танҳо манбаи рушд, балки объекти ифтихори миллӣ мебошад» [14, с.42]. Бо чунин андешаи А.Л. Самсонов, ки «тақдири об - тақдири кишвар аст» мо комилан розӣ ҳастем, зеро имрӯз маншаи ҳама гуна баҳсу низоъҳо миёни кишварҳои болообу поёноби минтақаи Осиё маҳз масъалаи об аст, ки ин гуна ихтилофот метавонанд вазъи кишварҳоро дар оянда хуб ва ё баръакс бад кунанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳое ба ҳисоб меравад, ки дорои захираи зиёди об буда, ҳамасола дар ҳудуди он 64 млрд. м^3 об ҳосил мешавад, ки 60% - и оби ҳавзаи баҳри Аралро ташкил медиҳад [4, с.10]. Мушкилоти норасоии оби тоза, безараргардонӣ ва самаранок истифода бурдани он, инчунин пешгирии хатарҳои марбут ба об, Ҷумҳурии Тоҷикистонро водор сохт, то дар ҳалли ин масъалаҳо ташаббус нишон диҳад. Пешниҳоди Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи 54 - уми Маҷмаи умумии СММ оид ба эълон намудани соли 2003 - Соли оби тоза, ки 1 октябри соли 1999 сурат гирифта буд, қадами нахустини Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи об гардид. Ҷонибдорӣ ёфтани боз 3 ташаббуси Тоҷикистон дар масъалаи об дар сатҳи ҷаҳонӣ, аз он шаҳодат медиҳад, ки масъалаи об дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон мавқеи махсусро ишғол мекунад.

Бояд қайд кард, ки дар баррасии мушкилоти ҷомеа нақши матбуот хеле муҳим мебошад. Вазифаи матбуотро дар баррасии мушкилоти ҷомеа коршиносони соҳа гуногун арзёбӣ намудаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқони англис М. Эмерӣ ва Э. Эмерӣ вобаста ба ин масъала чунин навиштаанд: “...уҳдадории ҳар як рӯзнома дар робита бо ҷомеа аз он иборат аст, ки барои одилона ва фаҳмо додани иттилоъ ... кӯшиш намояд” [25, с.402]. Яъне, ин ду коршинос вазифаи асосии матбуотро дар ҷомеа баррасии беғаразонаи

мушкилот ном бурдаанд. Профессори тоҷик Ҷовид Муқим иттилоъ ва донишро неруи муайянкунандаи ҷомеа номида, ба ин восита нақши матбуот ва дар маҷмӯъ ВАО – ро дар расонидани иттилоъ муҳим мешуморад, зеро ба андешаи муҳаққиқ "тавассути ВАО таъсири иттилоъ ба ташаккули инсон ва тафаккури он самараноктар сурат мегирад" [8, с.4]. Мо низ андешаи коршиносони номбурдаро ҷонибдорӣ намуда, ба чунин хулоса меоем, ки фаъолияти матбуотро дар ҷомеа, пеш аз ҳама, принсипҳои "беғаразӣ", "содабаёнӣ" ва "воқеънигарӣ" муайян мекунанд, зеро эътимоди хонандагон ба матбуот маҳз дар асоси ҳамин принсипҳо ҳосил мешавад.

Баъд аз пешниҳод намудани ташаббусҳои Тоҷикистон дар масъалаи об, таваҷҷуҳи матбуоти тоҷик ба ин мушкилот бештар гардид. Бахусус, нашрияи расмии Тоҷикистон "Садои мардум" ба масъалаи об ҳамчун проблемаи глобалӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, ба воситаи мақолаву мусоҳибаҳои гуногун аҳли ҷомеаро ба самаранок истифода бурдани об даъват намуда, хонандагонро аз мавқеи муҳимми ин масъала дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон огоҳ намудааст. "Садои мардум" нашрияи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, аз 1-уми январи соли 1991 чоп мешавад. Барои муайян намудани дараҷаи инъикоси маводҳо вобаста ба масъалаи об ва мавқеи он дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар нашрияи "Садои мардум", мо шумораҳои нашрияи мазкурро аз солҳои 2000 то 2017 мавриди омӯзиш қарор додем. Пажӯҳиши нашрияи "Садои мардум" нишон дод, ки маводҳои ба масъалаи мушкилоти об бахшидашудаи нашрияи мазкур ба қалами хабарнигорон ва таҳлилгарони нашрия Бурҳониддин Каримзода, Далер Мерганов, Аъзам Мӯсоев, Шариф Атобуллоев, Муҳаммад Зокир, Хайруллои Абдуваҳҳоб, Усмон Солеҳ, Фирӯза Муъминова, Сайфиддин Суннатӣ, Ш. Шоҳқосимов, М. Мирзоев, Б. Абдулвоҳидов ва Х. Расулӣ тааллуқ доранд. Инчунин, масъалаи об ва ташаббусҳои Тоҷикистон вобаста ба он дар мақолаҳои илмии нашрияи "Садои мардум", ки ба қалами коршиносони соҳа Дмитрий Верхотуров, Олег Соболев, Ойхон Шарифова, Саидалӣ Тоҳиров, Мубинҷон Абдусамадов, Ҳомид Ҳасанов, Акбар Саидзода, Холназар Муҳаббатов, Хурсанд Бобиев, Назархоҷа Наботова, Наҷубулло Оқилзода, Ҷомии Абдурраҳмон, Эмомалӣ Насриддинзода, Сулаймон Эрматов, Ш. Мазоҳиров, М. Нормуҳаммадов ва С. Кошонов тааллуқ доранд, инъикоси худро ёфтааст. Бештари хабарҳои расмие, ки вобаста ба масъалаи об дар "Садои мардум" нашр шудаанд, аз сомонаҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (www.president.tj) ва Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон "Ховар" (www.khovar.tj) бознашр шудаанд.

Пажӯҳиши матолиби нашрияи "Садои мардум" нишон дод, ки дар бештари маводҳои нашрия хабарнигорон ва таҳлилгарони он ба масъалаи тақсимоти нобаробари об дар минтақа ва баҳсу мунозираи кишварҳои болообу поёноб дар масъалаи хушкшавии баҳри Арал таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Ба ин матолиб табсира ва нигоришҳо зери сарлавҳаҳои "Об, замин ва одамон" [16, с.2], "Наҷоти Арал кори ҳамагон аст" [9, с.1], "Тоҷикистон ҳеҷ гоҳ барои ҳамсояҳо роҳи обро намебандад" [13, с.2], "Чаро дар саргаҳи об бе барқ ва ташналабем?" [6, с.1-2] ва мақолаҳои дигари таҳлилӣ дохил мешаванд.

Вобаста ба омилҳои хушкшавии баҳри Арал таҳлилгари нашрияи "Садои мардум" Усмон Солеҳ дар мусоҳиба – и худ "Фоҷиаи Арал – фоҷиаи башарият", ки 15 январи соли 2000 – ум зери рубрикаи "Мусоҳибаи муҳим" дар нашрияи мазкур чоп шудааст, бо Теша Авазов – раиси ҳамонвақтаи бахши тоҷикистонии Кумитаи иҷроияи наҷоти Арал ҳамсуҳбат шудааст. Муаллиф қабл аз овардани саволҳои пешниҳоднамудааш ба Теша Авазов, маводи худро бо чунин сухани ҳамсуҳбаташ, ки "камбуди об омили асосии ҷанҷоли байни кишварҳо дар асри XXI хоҳад буд" оғоз намудааст. Маҳз бо овардани чунин сухани айнан нақлшудаи коршиноси тоҷик, таҳлилгари "Садои мардум" таваҷҷуҳи хонандагонро ба муҳиммияти мавзӯи об, бахусус хушкшавии баҳри Арал, ҷалб намудааст. Дар асоси суханони коршиноси масоили экологӣ Т. Авазов, таҳлилгари "Садои мардум" У. Солеҳ фоҷиаи Аралро масъалаи ҳалталаб нишон дода, хулоса намудааст, ки "мушкилоти камбуди об бо мурур хосияти байналмилалӣ касб мекунад, ки Арал яке аз омилҳои он аст..." [17, с.2]. Таҳлили мусоҳибаи мазкур нишон дод, ки таҳлилгари "Садои мардум" У. Солеҳ проблемаи хушкшавии баҳри Аралро ҳамчун мавзӯи баҳсбарангези минтақа ва ҷаҳон инъикос намудааст. Таҳлилгари нашрияи мазкур ба воситаи мусоҳибаи худ бо коршиноси тоҷик Теша Авазов то кадом андоза таъсири манфӣ доштани хушкшавии Аралро барои кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ воқеъбинона ва хеле

дақиқ муайян намуда, аз проблемаи минтақавӣ ба проблемаи глобалӣ табдил ёфтани онро дар солҳои минбаъда нишон додааст, ки ин таваҷҷуҳи хонандагонро ба масъала бештар намудааст.

Пажӯҳиши маводи нашрияи “Садои мардум” нишон медиҳад, ки дар он ба ғайр аз хабарнигорон ва таҳлилгарони нашрия, ҳамчунин коршиносони соҳа низ ба проблемаҳои муҳимми экологӣ, чун хушкшавии баҳри Арал, таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудаанд. Аз ҷумла, дар як маводи нашрияи “Садои мардум” зери рубрикаи “Соли 2003 – соли байналмилалии оби тоза” рӯзи 1 марти соли 2001 – ум маводе ба табъ расидааст, ки ба қалами директори ҳамонвақтаи бахши тоҷикистонии Кумитаи иҷроияи Бунёди байналмилалии наҷоти Арал – Ш. Мазоҳиров тааллуқ дорад. Дар маводи мазкур таваҷҷуҳ асосан ба истифодаи нодурусти захираҳои обӣ дар минтақа, ки ба хушкшавии баҳри Арал асос гузоштанд, равона шудааст. Ш. Мазоҳиров масъалаи муҳимми ҳавзаи баҳри Аралро дар ҳолати шадиди экологии он ном бурда, омили асосиро истифодаи ғайриоқилонаи об номидааст. Коршиноси масоили экологӣ, аз ҷумла, саривақтӣ будани ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба эълон намудани “Соли 2003 – соли байналмилалии оби тоза” - ро махсусан дар матлаби худ зикр намуда, муҳиммияти онро дар “муайян намудани сиёсати давлат дар соҳаи истифода бурдани оби тоза ва ҳифзи захираҳои он, инчунин ба ин масъалаи муҳимми хоҷагии халқ ҷалб сохтани ҷомеа ҷаҳон” нишон додааст [5, с.1].

Нашрияи “Садои мардум” дар саҳифаҳояш ба ғайр аз масъалаи хушкшавии баҳри Арал, инчунин паҳлуҳои дигари мушкилоти обро баррасӣ намуда, саҳми Тоҷикистонро дар ҳалли ин масъала муайян намудааст. Чунончи, дар як мавод таҳти унвони “Мушкилоти нарасидани об – доғи сайёра”, ки 20 феврали соли 2003 дар нашрияи “Садои мардум” ба табъ расидааст, Саидалӣ Тоҳиров ва Хурсанд Бобиев, коршиносони соҳаи экология оид ба истифодаи нодурусти об, норасоии он дар кишварҳои ҷаҳон ва ба сифати “мол” мубодила шудани он изҳори нигаронӣ кардаанд [21, с.3]. Аз ин рӯ, дар хулосаи ин мавод, коршиносон нахустин ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар масъалаи об, ки ба ҳалли проблемаҳои мавҷуда дар масъалаи об равона шудааст, дастгирӣ намудаанд.

Соли 2003 баъди баргузор шудани Форуми байналмилалӣ оид ба оби тоза дар шаҳри Душанбе, нашрияи “Садои мардум” вобаста ба натиҷаҳои форуми мазкур маводи зиёд ба табъ расонида, мавқеи худро нисбат ба масъалаи об ва нақши Тоҷикистон дар ҳалли ин масъала муайян намудааст. Хайринисои Расулӣ хабарнигори рӯзнома дар нигориши худ таҳти унвони “Қадами устувор дар роҳи ҳалли проблемаҳои об”, ки 21 октябри соли 2003 зери рубрикаи “Асри XXI: Тоҷикистон ва мушкилоти оби сайёра” дар нашрияи “Садои мардум” ба табъ расидааст, ҷонибдорӣ ёфтани ташаббуси Тоҷикистонро дар масъалаи об аз ҷониби кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Исломии Эрон (ҶИЭ) баррасӣ намуда, назари мудири вақти кулли барномарезӣ ва тарҳҳои Вазорати неруи оби ҶИЭ Алии Доимиро пешниҳоди хонандагон намудааст, ки ӯ аз ҷумла чунин гуфтааст: “Дар кишвари мо ҳам мисли Тоҷикистон мушкилоти об ба назар мерасад ва шояд бештар бошад... Мо фикр мекунем, ки бо ҳамкорӣ метавонем, махсусан дар ҷойҳое, ки оби муштарак дорем, мушкилотамонро камтар бикунем” [11, с.3].

Таҳлилгари “Садои мардум” Х. Расулӣ тавассути нашри маводи мазкур зарур ва саривақтӣ будани ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба эълон намудани соли 2003 – соли байналмилалии оби тоза баррасӣ намудааст. Маҳз бо овардани нуқтаи назари намояндаи ҶИЭ, Х. Расулӣ нишон додааст, ки пешниҳоди Тоҷикистон дар масъалаи об на танҳо барои ҳалли проблемаи худи кишвар муҳим аст, балки он воситаи ягонаест, ки имкон медиҳад, кишварҳои алоҳидае чун Эрон дар сатҳи ҷаҳонӣ мушкилоти худро дар масъалаи об ба миён гузошта, роҳи ҳалли онро баррасӣ намоянд.

Нашрияи “Садои мардум” мавқеи муҳим доштани масъалаи обро дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон тавассути суханрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба хонандагон пешниҳод намуда, мавриди таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор додани онро аз ҷониби Тоҷикистон нишон додааст. Аз ҷумла, ба воситаи нашри суханронии Президент дар яке аз конфронсҳои байналмилалӣ бахшида ба об, нашрияи “Садои мардум” нақши муҳим доштани масъалаи обро дар муносибати байни кишварҳо аз нигоҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос намудааст. Чунончи дар ин мавод Президент гуфтааст: “Идораи дарёҳо ва кӯлҳои байналмилалӣ аз лиҳози сиёсӣ масъалаи нозук ва ҳассос

мебошад. Вале мо бояд онро на чун манбаи низоъ, балки чун муҳаррики ҳамкорӣ арзёбӣ намоем” [19, с.1].

Таҳлили аксари мавод нишон дод, ки “Садои мардум” дар баробари нашри матни пурраи суханрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар конфронсҳои минтақавию байналмилалӣ вобаста ба об, дар саҳифаҳояш инчунин маводи таҳлилие чун нигоришро вобаста ба ташаббусҳои глобалии Тоҷикистон дар масъалаи об оварда, муҳиммияти ин ташаббусҳоро аз нигоҳи коршиносон баҳогузорӣ намудааст. Аз ҷумла, дар маводи навбатии “Садои мардум” таҳти унвони “Ташаббусҳои нави Президент Эмомалӣ Раҳмон дар масъалаи об”, ки 18 декабри соли 2007 аз сомонаи “Сентр - Азия” бознашр шудааст, коршинос Дмитрий Верхотуров пешниҳоди Президенти Тоҷикистонро дар мавриди таҳияи Конвенсияи байналхалқии СММ оид ба об қадами устуворе дар ҳалли ҳар гуна баҳсҳо дар атрофи об номидааст. Ӯ аз ҷумла гуфтааст: “... Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон проблемаи хеле ҷиддиро бардошт, зеро дар ҳуқуқи байналхалқӣ дар бахши танзими масъалаҳои вобаста ба захираҳои об холигоҳи муайяне мушоҳида мешавад” [2, с.1]. Бо овардани чунин нуқтаи назар, нашрияи “Садои мардум” созанда будани ташаббусҳои глобалии Тоҷикистонро дар ҳалли масъалаи об ба хонандагон возеҳу равшан нишон додааст.

Ба мушкили минтақавӣ табдил ёфтани масъалаи обро таҳлилгари нашрияи “Садои мардум” Хайруллои Абдуваҳҳоб дар яке аз маводҳои худ таҳти унвони “Камбуди об ва дурнамои истифодаи он” нишон дода, навиштааст, ки маҳз зиёд шудани талабот ба об аз ҳисоби афзоиши аҳолӣ дар минтақа боиси ҳар гуна баҳсҳо миёни кишварҳои болообу поёноб гаштааст. “Пӯшида нест, ки дар чунин шароит кишварҳои поёноби минтақа... ин масъаларо бештар ранги сиёсӣ дода, дар муносибат бо кишварҳои болооб аз фишорҳои иқтисодӣ кор мегиранд”, - навиштааст таҳлилгари нашрия [1, с.6]. Аз таҳлили маводи мазкур бармеояд, ки хабарнигорон ва таҳлилгарони ҳафтаномаи “Садои мардум” дар баробари инъикоси масъалаи об ҳамчун воситаи ҳамкорӣ, ба омили баҳсбарангез табдил ёфтани он дар минтақа низ ишора намудаанд. Роҷеъ ба ин масъала аз ҷумла, дар маводҳои нашрияи “Садои мардум” таҳти унвони “Ӯзбекистон дар истифодаи об исрофкорӣ мекунад” [12, с.1-3], “Мо ва муҳити зист” [7, с.6], “Саҳми ҳамсояҳо нест” [15, с. 3] ва ғайра ба таври муфассал омадааст.

Дар яке аз маводҳои нашрияи “Садои мардум” таҳти унвони “Об ҳам менолад” рӯзи 29 январи соли 2010 коршиноси соҳа Саидалӣ Тоҳиров ва хабарнигори “Садои мардум” Бурҳониддин Каримзода таваҷҷуҳи хонандагонро ба рафтори нодурусти инсон нисбат ба об ҷалб намуда, навиштаанд, ки ҳамасола 10-15 миллион тонна нафт ва дигар партовҳо дохили уқёнусҳо шуда, боиси ифлосшавии оби баҳру уқёнусҳо мегарданд. Ба навиштаи онҳо “...маҳз Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷамъомадҳои бонуфузи ҷаҳонӣ, аз минбарҳои баланд дар ин робита бонги хатар задаву оламиёнро ба андешидани тадбирҳои амалӣ даъват кард” [22, с.1]. Таҳлили маводи мазкур нишон медиҳад, ки нашрияи “Садои мардум” ба масъалаи ифлосшавии об аз ҷониби инсон бештар таваҷҷуҳ намуда, ба ин восита саҳми бузург доштани Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар пешгирии ифлосшавии об ва истифодаи самараноки он нишон додааст.

19 майи соли 2013 дар Шоҳигарии Тайланд форуми дувуми об барои кишварҳои минтақаи Осиё ва уқёнуси Ором дар мавзӯи “Амнияти вобаста ба об ва таҳдидҳои офатҳои табиии марбут ба об” баргузор гардид, ки дар он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон иштирок ва суханронӣ намуд. Нашрияи “Садои мардум” дар маводи навбатии худ таҳти унвони “Тоҷикистон ҷонибдори устувори ҳаллу фасли мусолиматомези мушкилоти об аст” матни пурраи суханронии Президентро дар форуми мазкур рӯзи 21 майи соли 2013 ба табъ расонидааст. Таҳлили матни суханронии Президенти кишвар дар нашрияи “Садои мардум” нишон дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо дар масъалаи пешгирии ифлоскунии оби баҳру уқёнусҳо ташаббус нишон додааст, балки ба масъалаи мавҷуд набудани ҳамкории кофӣ дар соҳаи об низ диққати махсус додааст. Маҳз чунин вазъиятро ба назар гирифта, Президент Эмомалӣ Раҳмон дар идомаи суханронии худ таъкид намудааст, ки “...вақти таҳияи “Диди глобалӣ дар соҳаи об” расидааст” [20, с.2].

Маҳз барои ҷалби таваҷҷуҳи аҳли сайёра ба масъалаи об Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббуси Даҳсолаи байналмилалии амалиёти “Об барои ҳаёт” (солҳои 2005-2015) – ро

эълон намуд. Аҳамияти даҳсолаи мазкурро нашрияи “Садои мардум” дар яке аз маводҳои бознашршудаи худ аз сомонаи www.president.tj 28 сентябри соли 2015 зикр намудааст, ки дар он Президент Эмомалӣ Раҳмон даҳсолаи сипаригаштаро дар бахши об ва берун аз он замони дигаргуниҳои бузург номидааст: “Даҳсолаи байналмилалии амалиёти “Об барои ҳаёт” (солҳои 2005 - 2015)... ба ҳамкорию ҳамдастии мақомоти ҳукуматӣ, ҷалб гардидани занон, ҷавонон, доираҳои соҳибкорию илмӣ ба баррасии масъалаҳои об низ такон дод”, - омадааст ба таври иқтибос суханронии Президент дар идомаи маводи “Садои мардум” [23, с.1]. Ба воситаи маводи мазкур нашрияи “Садои мардум” ташаббусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ҳалли масъалаи об намунаи беҳтарини мусоидат дар рушди ҳамкории қишрҳои гуногуни ҷомеа вобаста ба об нишон додааст.

“Ин зарфият вуҷуд дорад, ки рӯзе лӯлаи интиқоли об аз Душанбе ба Теҳрон ва лӯлаҳои интиқоли энержӣ дар масири билъакс роҳандозӣ шаванд”, - гуфтааст Неъматуллоҳ Фағонӣ, сафири феълии фавқулода ва мухтори Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон [18, с.3]. Дар маводи мазкур, ки ба қалами хабарнигори нашрияи “Садои мардум” Сайфиддин Суннатӣ тааллуқ дорад, Неъматуллоҳ Фағонӣ, аз ҷумла, кишвари манбаъҳои оби ширин будани Тоҷикистонро ёдоварӣ намуда, ташаббусҳои ин кишварро дар масъалаи об барои ҷомеаи ҷаҳонӣ муҳим арзёбӣ намудааст. Пажӯҳиши мавзӯъ нишон дод, ки нашрияи “Садои мардум” вобаста ба муҳиммияти ташаббусҳои глобалии Тоҷикистон дар масъалаи об назари намояндагони дипломатии кишварро низ ба табъ расонидааст. Аз ҷумла, коршиноси тоҷик Наҷибулло Оқилзода дар маводи худ таҳти унвони “Ҷумҳурии Тоҷикистон – бунёдгузори дипломатияи об”, ки 12 январи соли 2017 дар нашрияи “Садои мардум” ба табъ расидааст, роҷеъ ба нақши ташаббуси 4 – уми Тоҷикистон дар масъалаи об таҳти унвони “Об барои рушди устувор” (солҳои 2018-2028) ибрози назар намуда, барои тақвияти андешаҳояш қисмате аз мусоҳибаи анҷомдодаи АМИТ “Ховар” бо вазири феълии корҳои хориҷии Тоҷикистон Сироҷиддин Асловро ба таври иқтибос овардааст, ки дар он ҷо вазир чунин гуфтааст: “Дар пайи ташаббусҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи об батадриҷ мафҳуми дипломатияи об ба сатҳи амалӣ баромад. Ин нукта ба ҷаҳониён собит шуд, ки ғояи дипломатияи об аз фаҳмиши анъанавӣ ё классикии он фарқ дошта, роҳандозии технологияҳои нави гуфтушунидеро тақозо мекунад, ки ба анҷоми муваффақонаи ихтилофу муноқишаҳо оид ба идора ва истифодаи захираҳои оби дарёҳои фаромиллӣ мусоидат намоянд” [10, с.3].

Ҳамин тариқ, пажӯҳиши ташаббусҳои глобалии Тоҷикистон вобаста ба масъалаи об дар нашрияи “Садои мардум” нишон дод, ки нашрияи мазкур ба масъалаи об ҳамчун бахши муҳимми сиёсати хориҷии Тоҷикистон таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, маводҳои зиёди таҳлилиро, ки бозгӯкунандаи ҷонибдорӣ ёфтани ин ташаббусҳо аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошанд, дар саҳифаҳояш нашр намудааст. Дар маҷмӯъ, шурӯъ аз соли 2000 – ум то моҳи феврали соли 2017, мо 145 маводи нашрияи “Садои мардум” – ро оид ба масъалаи об ва ташаббусҳои глобалии Тоҷикистон дар ин масъала мавриди таҳқиқ қарор додем, ки аз ин шумора 37 маводро баромадҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар форум ва конфронсҳои сатҳи минтақавию ҷаҳонӣ оид ба масъалаи об ташкил дода, 108 маводи боқимонда нигориш, табсира ва мусоҳибаҳои таҳлилгарону хабарнигорони нашрияи “Садои мардум” ва коршиносони соҳа оид ба проблемаи обро дар бар мегирад. Азбаски “Садои мардум” нашрияи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мешавад, аз ин рӯ, дар саҳифаҳои он бештар қарор ва қонунҳои Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шакли муфассал ба табъ расида, дар баъзе шумораҳо дар баррасии масъалаи об маҳдудият дида мешавад.

А Д А Б И Ё Т

1. Х. Абдуваҳҳоб. Камбуди об ва дурнамои истифодаи он // Садои мардум. – 2014. – 28 март. - № 30-31 (3176-3177).
2. Верхотуров Д. Ташаббусҳои нави Президент Эмомалӣ Раҳмон дар масъалаи об / Д. Верхотуров // Садои мардум. – 2007. - 18 декабр. - № 139 (2226).
3. Взгляд на пресноводные ресурсы мира: доклад ООН о состоянии водных ресурсов мира (обзор) // Вода для людей, вода для жизнь. – Москва: Весь мир, 2003. – С. 8 – 10.
4. Выступление Президента Республики Таджикистан. Его Превосходительства, г-на Эмомали Рахмона // Международная конференция высокого уровня по среднесрочному всеобъемлющему обзору хода

выполнения Международного десятилетия действий «Вода для жизни», 2005-2015. - Душанбе: Ирфон, 2010. – С. 9-18.
5. Мазоҳиров Ш. Барномаи “Оби тоза ва тозагии Тоҷикистон” иқдоми муҳиммест дар кори ҳамагон / Ш. Мазоҳиров // Садои мардум. - 2001. - 1 март. - № 15 (1288).
6. Мерганов Д. Чаро дар саргаҳи об бе барқ ва ташналабем? / Д. Мерганов // Садои мардум. – 2014. – 10 июл. - № 75 (3221).
7. Наботов Ҷ. Мо ва муҳити зист / Ҷ. Наботов, Б. Каримзода // Садои мардум. – 2012. - 28 декабр. - № 157 - 158 (2984-2985).
8. Ҷ. Муқим. Сиёсат ва ҷанги иттилоотӣ. – Душанбе, 2006. – 71 с.
9. Наҷоти Арал кори ҳамагон аст // Садои мардум. – 2009. – 1 май. - № 55-56 (2431-2432).
10. Н. Оқилзода. Ҷумҳурии Тоҷикистон – бунёдгузори дипломатияи об / Н. Оқилзода // Садои мардум. – 2017. - 12 январ. - № 3 (3640).
11. Х.Расулӣ. Қадами устувор дар роҳи ҳалли проблемаҳои об / Х. Расулӣ // Садои мардум. – 2003. - 21 октябр. - № 110 (1610).
12. А. Саидзода. Ӯзбекистон дар истифодаи об исрофкорӣ мекунад // Садои мардум. – 2012 . – 6 октябр. - № 127 (2954).
13. Салимов Т. Тоҷикистон ҳеҷ гоҳ барои ҳамсояҳо роҳи обро намебандад / Т. Салимов // Садои мардум. – 2010. – 23 ноябр. - № 131 (2656).
14. Самсонов, А.Л. Вселенная воды / А.Л. Самсонов // Экология и жизнь. – 2006. - № 5(54). – С. 42 – 48.
15. Т. Сафарзод. Саҳми ҳамсояҳо нест // Садои мардум. – 2008. - 29 июл. - № 89 (2320).
16. У. Солеҳ. Об, замин ва одамон // Садои мардум. – 2000. - 17 август. - № 63 (1235).
17. У. Солеҳ. Фоҷиаи Арал – фоҷиаи башарият // Садои мардум. – 2000. – 15 январ. - № 4 (1176).
18. С. Суннатӣ. Ҳама бо оби тоза таъмин мешаванд? // Садои мардум. – 2016. – 16 август. - № 107 (3587).
19. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов дар Конфронси байналмилалӣ оид ба ҳамкории минтақавӣ дар ҳавзаҳои дарёҳои сарҳадгузар // Садои мардум. – 2005. – 2 июн. - № 67 (1871).
20. Тоҷикистон ҷонибдори устувори ҳаллу фасли мусолиматомези мушкилоти об аст // Садои мардум. - 2013. – 21 май. - № 60 – 61 (3045-3046).
21. Тоҳиров С. Мушкилоти нарасидани об – доғи сайёра / С. Тоҳиров, Х. Бобиев // Садои мардум. – 2003. - 20 феврал. - № 17 (1517).
22. Тоҳиров С. Об ҳам менолад / С. Тоҳиров, Б. Каримзода // Садои мардум. – 2010. – 29 январ. - № 213 (2538).
23. Фароҳам сохтани ҳаёти шоистаи наслҳои ояндаи мо танҳо аз тариқи андешидани тадбирҳои муштарак имконпазир аст // Садои мардум. – 2015. – 28 сентябр. - № 129 (3430).
24. A new global partnership: eradicate poverty and transform economies through sustainable development: the report of the high-level panel of eminent persons on the post - 2015 development agenda. - United Nations. - 2013. – 69 pp.
25. Emery M. The press and America: an interpretive history of the mass media / M. Emery, E. Emery. - New Jersey: Prentice-Hall, 1988. – 786 p.

НАҚШИ НАШРИЯИ “САДОИ МАРДУМ” ДАР ИНЪИКОСИ ТАШАББУСҲОИ ГЛОБАЛИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА МАСОИЛИ ОБ

Дар ин мақола тарзу василаи инъикоси масъалаи об ҳамчун ташаббуси глобалии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2000 – 2017 - ум дар нашрияи “Садои мардум” мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф дар заминаи омӯзиш ва таҳлили маводи марбут ба масъалаи об, нақши нашрияи “Садои мардум”- ро дар инъикос ва баррасии ташаббусҳои глобалии Тоҷикистон дар масъалаи об муайян намуда, мавқеъгирии коршиносони алоҳидаро доир ба ин масъала нишон медиҳад. Ба воситаи овардани андешаи коршиносон дар мақола, муҳим будани нақши об дар сайёра нишон дода шуда, дар асоси ақидаи онҳо “тақдири об - тақдири кишварҳо” ном бурда шудааст. Инчунин ба воситаи таҳлили маводҳои нашрияи “Садои мардум” муаллиф муайян намудааст, ки мушкилоти асосие, ки дар масъалаи об кишварҳои минтақаи Осиёи Марказиро аз ҳама бештар нигарон кардааст, ин тақсимоти нобаробари об ва истифодаи нодурусти он аз ҷониби кишварҳои поёноби минтақа мебошад. Нишон дода мешавад, ки нашрияи “Садои мардум” камбуди обро ҳамчун омили асосии ҷанҷоли байни кишварҳо дар асри XXI муайян намуда, ба ин восита таваҷҷуҳи аудиторияро ба ин мавзуъ бештар ҷалб намудааст. Дар мақола қайд мегардад, ки хабарнигорони нашрияи “Садои мардум” ба воситаи мусоҳибаҳои худ бо коршиносони тоҷик то кадом андоза таъсири манфӣ доштани хушкшавии Аралро барои кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ воқеъбинона ва хеле дақиқ муайян намудаанд. Дар мақола аз проблемаи минтақавӣ ба проблемаи глобалӣ табдил ёфтани хушкшавии баҳри Арал дар солҳои минбаъда махсусан таъкид гардидааст. Мақолаи мазкур нақш ва мавқеи матбуотро дар баррасии ташаббусҳои глобалии Тоҷикистон вобаста ба масъалаи об муайян мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ташаббускори масъалаи глобалии об объекти асосии маводҳои нашрияи “Садои мардум” мебошад. Аз ин рӯ, дар ҳамаи маводҳои нашрияи мазкур, хабарнигорони он таваҷҷуҳи асосиро ба нақши Тоҷикистон дар рушди ҳамкориҳо дар соҳаи об равона кардаанд.

Калидвожаҳо: матбуот, “Садои мардум”, об, баҳри Арал, минтақа, Осиёи Марказӣ, ташаббус, Тоҷикистон, коршинос.

РОЛЬ ИЗДАНИИ “САДОИ МАРДУМ” В ОСВЕЩЕНИИ ГЛОБАЛЬНЫХ ИНИЦИАТИВ ТАДЖИКИСТАНА, СВЯЗАННЫХ С ВОДНЫМИ ПРОБЛЕМАМИ

В этой статье анализируется проблема пути освещения проблемы воды, как глобальной инициативы Таджикистана в период 2000-2017 гг. в газете “Садои мардум”. На основе изучения и анализа материалов, связанных с водными проблемами, автор определяет роль газеты «Садои мардум» в отражении и обсуждении глобальных инициатив Таджикистана по водной проблеме и показывает позицию некоторых экспертов по данному вопросу. Важность роли воды в мире специально показана с помощью мнений экспертов, приведённых в статье и на основе этих мнений предлагается идея “в судьбе воды отражается судьба страны”. Также с помощью анализа материалов “Садои мардум” автор определила, что главная проблема, которая больше всего тревожитьх страны центрально-азиатского региона - это неравномерное распределение воды и водных ресурсов, ее неправильное использование странами низовья течения рек. Показывается, что издание «Садои мардум» считает водную проблему основным фактором в споре между странами в XXI - ом веке, и посредством этого привлекает больше внимания аудитории к данной проблеме. Подчёркивается, что корреспонденты издания «Садои мардум» с помощью интервью с таджикскими экспертами, объективно определяют, насколько негативно воздействует высыхание Аральского моря на страны центрально-азиатского региона. В статье особенно показывается, что региональная проблема высыхания Аральского моря в последующие годы может стать глобальной. Данная статья определяет роль печати в освещении глобальных инициатив Таджикистана по водной проблеме. Республика Таджикистан, как инициатор водной проблемы, является основным объектом в материалах издания “Садои мардум”. Поэтому во всех материалах данного издания, корреспонденты уделяют особое внимание роли и влиянию Таджикистана на развитие водного сотрудничества.

Ключевые слова: печать, “Садои мардум”, вода, Аральское море, регион, Центральная Азия, инициатива, Таджикистан, эксперт.

THE ROLE OF NEWSPAPER “SADOI MARDUM” IN COVERING OF GLOBAL INITIATIVES RELATED TO WATER ISSUES

This article analyzes the ways of coverage of water issues as a global initiative of Tajikistan in the period of 2000 - 2017 years in the newspaper "Sadoi mardum". In the base of learning and analysis of materials related to water issues, the author defines the role of the newspaper "Sadoi mardum" in reflection and discussion of global initiatives of Tajikistan related to water issues and shows the position of some experts related on this subject. The importance of the role of water in the world is specially shown with the help of expert’s opinions given in the article and on the basis of these opinions proposes the idea "in the fate of water reflects the fate of the country". Also, with the help of the analysis of the materials "Sadoi mardum" the author determined that the main problem that most troubles the countries of the Central Asian region is the uneven distribution of water and water resources, its misuse by the countries of the lower reaches of the river. It is shown that the publication "Sadoi mardum" considers the water problem as the main factor in the dispute between the countries in the 21st century, and through this more attracts the attention of the audience to this problem. It is emphasized that the correspondents of the publication "Sadoi mardum" with the help of interviews with tajik experts objectively determine that how negatively the drying out of the Aral Sea affects the countries of the Central Asian region. The article particularly shows that the regional problem of the drying out of the Aral Sea in subsequent years can become global. This article defines the role of the press in covering the global initiatives of Tajikistan on the water issue. Republic of Tajikistan, as the initiator of the water problem, is the main object in the materials of the publication "Sadoi Mardum". Therefore, in all materials of this publication, correspondents pay special attention to the role and influence of Tajikistan on the development of water cooperation.

Key words: press, “Sadoi mardum”, water, Aral sea,region, Cenral Asia, an initiative, Tajikistan, expert.

Сведения об авторе: ***Бахромзода Манижаи Зафаршодухт*** - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры международной журналистики. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, 734025. E-mail: bakhromzodam@mail.ru. Телефон: (+992) 934-65-06-04

Information about the author: ***Bahromzoda Manizhai Zafarzhodukht*** - Tajik National University, Doctoral Ph.D of international journalism department. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. E-mail: bakhromzodam@mail.ru. Tel: (+992) 93-465-06-04

УДК: 070+891.550

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ РАДИОҲОИ ИТТИЛООТИВУ ФАРОҒАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Холов Ш.Я.
Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Шурӯъ аз соли 1991 дар ҳаёти мардуми Тоҷикистон мисли дигар кишварҳои собиқ Шӯравӣ дигаргуниҳои зиёд ба миён омад: ҳизбҳои сиёсӣ таъсис ёфтанд, арҷгузорӣ ба арзишҳои миллӣ зиёд шуд ва дар натиҷа, гуногунандешиву озодии баён ба миён омада, сензураи 70-сола аз байн рафт. Ин раванд ба фаъолияти ВАО ва кори журналистон тавъам буд. Радио он замон дар зиндагии мардум нақши бориз дошт ва иттилоърасонӣ ё барномаҳои фароғатӣ танҳо як бахши радиоҳои кишвар дониста мешуд. Бо ба даст овардани Истиқлолият, оҳиста-оҳиста дар радиои тоҷик шикасти қолаби барномаҳои якранг ба миён омада, дертар радиоҳои давлативу ғайридавлатие ба миён омаданд, ки пурра ҷанбаи фароғативу хабарӣ доштанд. Пайдо шудани расонаҳои нав, пеш аз ҳама, аз ҳолати зиндагӣ ва тафаккури мардум, ҳамчунин аз вазъи иқтисоди кишвар вобаста аст. Ба андешаи муаллифони китоби “Журналистикаи советии тоҷик” “Афкори иҷтимоиву сиёсии ҳар халқ баробари тараққиёти иқтисодӣ, инкишофи адабиёту санъат аз бисёр ҷиҳат ба ривоҷу равнақи матбуот вобаста аст, зеро пешрафтҳои иҷтимоиву сиёсӣ, пеш аз ҳама, дар саҳифаҳои он инъикос меёбанд” [3, с.11]. Ҳарчанд аввалин радиое, ки дар шакли комил муҳтавои фароғативу иттилоотӣ дорад, ин Радиои “Тироз” (2001) аст, вале пайдо шудани ин гуна радиоҳо ҳанӯз аз таъсиси студияи “Фуруғи Ориёно” сарчашма мегирад. Соли 1992 моҳи июн студияи мазкур дар назди шабакаи дувуми Радиои Тоҷикистон аввал бо номи студияи “Пайки Аҷам” ба кор шурӯъ намуда ва аз 1-уми июли соли 1993 бо номи “Фуруғи Ориёно” тағйири ном кард.

То он замон ҳарду шабакаи радиои ҷумҳурӣ хабару мусиқиро як бахши кори худ медонистанд. Ҳаттобарномаҳои хабарӣ дар ду ва гоҳе се соат як маротиба садо медоданд. Барномаҳои радиои ҷумҳурӣ солҳо боз дар як қолаб омода мешуд. Бо таъсиси студияи “Фурӯғи Ориёно” ин вазъ тағйир хӯрд ва шунавандагон имкон доштанд дар ним соат як маротиба аз навгониҳои дохилу хориҷи кишвар огоҳ шаванд.

Саидмуроди Хоҷазод, муҳаққиқи Радиои “Тоҷикистон” дар ин бора менависад, “Баъдан кормандони эҷодии студия имкон доштанд навигариҳои муҳимми дохилу хориҷи ҷумҳуриро оҷилан ба шунавандагон расонанд, чун дар ҳар ним соат ахбор садо медод, шабакаи аввали радио аз чунин имкон бархӯрдор набуд, ахбор дар ду-се соат як маротиба пахш мешуд” [11 с.50].

Ҳарчанд таъсиси чунин студия дар Тоҷикистон аввалин таҷриба буд, вале дар Шӯравӣ ин гуна радиоҳо ҳанӯз аз таъсиси шабакаҳои “Юность” (“Ҷавонӣ”) (1962) ва “Маяк” (1964) ба миён омада буданд, ки аз марказ – шаҳри Маскав барои ҳамаи ҷумҳуриҳо ҳам шунавонида мешуд. Муҳтавои барномаҳои ин радиоҳо иттилоотиву маърифатӣ ва фароғатӣ буданд [5, с.168].

Студияи “Фурӯғи Ориёно” мисли шабакаи иттилоотии “Маяк” хабарҳои кӯтоҳ ва мусиқӣ нашр мекард. Тавассути студияи мазкур дар аввал ҳамарӯза аз соати 10-и субҳ то 19-и шом барномаи ахбору мусиқӣ пахш мешуд ва баъдтар барномаҳои фарҳангиву фароғатӣ ҳам таъсис ёфтанд. Аз ҷадвали пахши барномаҳои студияи “Фурӯғи Ориёно” бармеояд, ки он айнан чаҳорчӯбаи радиои иттилоотиву фароғатие аст, ки ба таври радиои комил аз аввали соли 2000-ум таъсис ёфтанд. Яъне дар аввалу нисфи соат барномаи хабарӣ ба муддати 5 дақиқа, суруд, вазъи обу ҳавои кишвар, реклама ва боз суруд. Як муддат барномаҳои радиои Эрон ҳам, ки хусусияти фароғатӣ доштанд аз мавҷи он садо медод. “Фурӯғи Ориёно” дар формати иттилоотиву мусиқӣ фаъолият мекард.

Тоҷикистон, ки аз аввали солҳои 90-ум ба гирдоби нооромиҳо ғӯтавар шуд, радио ба таври бояду шояд рушд накард. Ҳатто 5-уми майи соли 1992 телевизиону радио ба дасти митингчиёни мухолиф афтод. Ба навиштаи профессор Иброҳим Усмонов дар муддати 7 моҳе, ки неруҳои мухолифи ҳукумати конститутсионӣ телевизиону радиоро идора мекарданд низоми идорӣ тағйир хӯрда, барномаҳо хусусияти таҳқиркунанда пайдо карданд [9, с. 69] ва ниҳоят сардаргумиеро ба миён оварданд.

Пешниҳоди такмили студияи "Фурӯғи Ориёно" ва тағйири худи радиои ҷумҳурӣ дар соли 1995 бо сабаби душвории вазъи иқтисодӣ мавқуф гузошта шуд. Ҳатто ҳаҷми барномаҳои "Фурӯғи Ориёно" се соат кам карда шуд. Вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсӣ имкон намедод на танҳо радиои наве ба миён ояд, балки маҷбур буданд соати барномаҳоро коҳиш диҳанд.

Дар аввали солҳои навад бо вуҷуди он ки Қонуни ҶТ "Дар бораи матбуот ва дигар васоити ахбори омма" (1990) ва Қонуни ҶТ "Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ" (1991) қабул шуданд, вале аз миёни ВАО танҳо матбуоти чопӣ рушд кард. То даҳ соли дигар ҳеҷ як радио ба миён наомад ва ҳамоно Радиои Тоҷикистон бо бахшҳои худ дар фазои иттилоотӣ яккатоз буд. Ба миён омадани радиоҳои иттилоотиву фароғатӣ ба сокинон имкони бештари огоҳ шудан аз навигариҳои кишварро медод. Вале фароғати сокинонро дар солҳои аввали 90 садои тиру мавҷи нооромиҳо барҳам зада буд.

Дар Тоҷикистон дар охири солҳои 80-ум, вақте ки ҳанӯз Ҳукумати Шӯравӣ побарҷо буд, андешаҳои озодии баён ва арҷгузорӣ ба унсурҳои миллӣ ба миён омад. Пайдо шудани расонаҳои хусусӣ, ки бештар ба иттилоъ сару кор доштанд, аз матбуот оғоз шуд. Чунки барои таъсиси радио ё телевизион маблағ ва шароити бештар лозим буд. Ҳамчунин заминаи мусоид барои соҳибкороне, ки маблағи кофӣ доштанд, вуҷуд надошт, ки расонаеро маблағгузорӣ ё таъсис диҳанд. Чунки замони нооромиҳо касе кафолати давом ёфтани фаъолияти расона, хусусан радиоро намедод. Ҳар лаҳза хатари аз даст рафтани сармоя вуҷуд дошт.

Бо вуҷуди он ки барои таъсиси телевизион ва радиоҳои хусусӣ заминаи ҳуқуқӣ муҳайё шуда буд, вале бо сабаби буҳрони сиёсиву иқтисодие, ки Тоҷикистонро дар аввалҳои солҳои 90-ум фаро гирифта буд, ба он имкон намедод, ки ин соҳа рушд кунад. Танҳо дар аввали солҳои 90-ум кӯшиши таъсиси телевизонҳои ғайридавлатӣ карда шуд ва чанде аз онҳо муваффақ ҳам шуданд, ки иҷозатномаи фаъолиятро дарёфт кунанд. Аввалин телевизиони ғайридавлатӣ дар Тоҷикистон ҶДММ "Мавҷи озод" аст, ки дар минтақаи Кӯлоб, марказаш дар ноҳияи Восеъ, таъсис ёфтааст. Ин телевизион аз 10-уми июни соли 1991 ба пахши барномаҳои худ шурӯъ кард, вале танҳо соли 1997 дар Кумитаи телевизион ва радио расман сабти ном шудааст. Муҳтавои барномаҳои шабакаи мазкур хусусияти минтақавӣ дошта бештар тафреҳиянд. Дар вилояти Суғд аввалин телевизиони хусусӣ "Ҷаҳоноро" аз августи соли 1991 дар шаҳри Хуҷанд таъсис ёфтааст. Ин телевизион ҳафтае се маротиба барномаҳои худро бо забони тоҷикӣ ва гоҳ-гоҳе бо русӣ дар эфир пахш мекард [10, с.28]. Ҳамин тавр, то соли 2000 дар Тоҷикистон 12 телевизиони маҳаллӣ, асосан дар вилояти Суғд таъсис ёфтанд.

Дар дигар кишварҳои собиқ Шӯравӣ ҳам дар миёни расонаҳои электронии хусусӣ телевизион пештар таъсис ёфтааст. Ба таври мисол аввалин телевизиони хусусӣ дар Қирғизистон ҳанӯз соли 1991 ба миён омадааст. Дар ҳудуди Россия аз 30-юми апрели соли 1991 аввалин радиои мустақили тиҷоратии муштараки русӣ-фаронсавӣ "Европа Плюс" таъсис ёфтааст [13, с.72]. То охири соли 1991 10 ширкати телевизиону радиошунавонии ғайридавлатӣ дар Россия фаъолият мекард ва то охири соли 1994 ҳукумат ба 400 ширкати телевизиону радио иҷозатномаи фаъолият додааст [13, с.77].

Дар Тоҷикистон то соли 1999 ҳамагӣ як радиои сартосарӣ фаъолият мекард, ки дар мавҷҳои алоҳида барномаи якум, барномаи дувум, ки тавассути он барномаи бурунмарзӣ ва "Фуруғи Ориёно" пахш мешуданд. Бо таъсиси радиои мустақими "Садои Душанбе" фазои иттилоотӣ каме дигар шуд. 18-уми январи соли 1999 шабакаи мазкур ба пахши барномаҳояш шурӯъ кард. Ин радио дар заминаи гуфторҳо барои сокинони шаҳри Душанбе, ки ҳафтае шаш маротиба аз соати 12 то 13 бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ пахш мешуд, таъсис ёфтааст [11, с.12].

Таҷрибаи барномаҳои тафреҳии саволу ҷавоб, мусиқиҳои эстрадӣ, гузоришҳои мустақими “Садои Душанбе” минбаъд дар радиоҳои ғайридавлатӣ, ки онҳо низ мустақиман барнома пахш мекарданд, истифода шуданд.

Дар барномаҳои шабакаи “Садои Душанбе” ҳам иттилоъ, ҳам фароғат ва ҳам таҳлил ба мушоҳида мерасад. Вале аз таҳлили барномаҳои ин шабака бармеояд, ки ҷанбаи фароғатии онҳо бештар аст. Таъсиси Радиои “Садои Душанбе” на танҳо барои ба миён омадани дигар радиоҳо дар кишвар, дар замони истиқлолият замина гузошт, балки мактаби таҷрибавие шуд, ки баъдан чанде аз кормандони болаёқати он барои кор ба радиоҳои хусусӣ гузаштанд.

Шурӯъ аз аввали солҳои 2000-ум марҳилаи нави рушди радио дар Тоҷикистон оғоз шуд. Баъд аз соли 2002 дар кишвар низоми нави радио ба вуҷуд омад, ки шабакаҳои радиоии типи нав дар мавҷи кӯтоҳ ба фаъолият оғоз карданд. Дар баробари радиоҳои давлатӣ радиоҳои хусусӣ ба вуҷуд омаданд, ки ин поёни яккаҳукмронии радиои Тоҷикистон буд. Дар баробари барномаҳои тӯлонӣ барномаҳои кӯтоҳ ва бо диди нав рӯйи кор омаданд. Вале то дер боз аз нигоҳи касбӣ ва техникӣ барномаҳои радиои Тоҷикистон мавқеи худро дар фазои иттилоотӣ нигоҳ доштанд.

Ҳамин тавр, дар аввали асри навини XXI айи ҳам чор сол дар Тоҷикистон радиоҳои нав барои фаъолият иҷозатнома гирифтанд. Акнун сокинон барои интихоби манбаи иттилоъ имкони бештар пайдо карданд. Ба гуфтаи муҳаққиқи рус А.А. Шерель “ ... барои мо озодии интихоби иттилоъро ҳамоно радиоҳои мавҷи кӯтоҳ (ФМ) доданд”[13, с.7]. Субҳон Ҷалилов, журналист ва ровии Радиои “Ватан”, мегӯяд: “Агар ҳоло қадами оянда ба миён омадан ва рушди Радио-Интернет бошад, он замон баъди радиоҳои маъмулӣ ташкили FM радиоҳо буд” [12, с.91].

Ҳамин тавр, аввалин радиои мустақил дар Тоҷикистон ва аввалин радио дар басомади FM - Радио “Тироз” ба фаъолият оғоз кард. То он замон радиоҳои кишвар дар мавҷҳои дур ва миёна пахш мешуданд. Ҷамъияти масъулияташ маҳдуди Ширкати телевизион ва радио-рекламавии «Тироз» соли 2000-ум дар шаҳри Хуҷанди вилояти Суғд таъсис ёфта, вале аз 1-уми марти соли 2001 ба пахши барномаҳои радиоии худ оғоз кардааст. Таърихи таъсиси радиои мазкур дар китоби “Таърихи журналистикаи тоҷик” соли 1996 зикр шудааст [7, с.260], вале тавре аз ҳуҷҷатҳои он бармеояд, радиои мазкур соли 2000-ум сабти ном шудааст. Ҳарчанд мавҷи радиои мазкур бештар аз нисфи вилояти Суғдро фаро гирад, вале дар замони таъсиси он фазои иттилооти кишвар холигии зиёд дошт. Бо таъсиси “Тироз” радиоҳои давлатӣ, ки рақибе дар он замон надоштанд, акнун масъулияташон бештар шуд. Чунки бозор ва рақобати иттилоотӣ ба миён омад.

Радиои “Тироз”, ки дар аввал як радиои мусиқӣ-фароғатӣ буда, бо сабки нави худ, ки бештар ба ҷавонон нигаронида шуда буд, дар атрофи шаҳри Хуҷанд шунавандагони зиёдеро ба худ ҷалб сохт. Ҳоло радиои мазкур рӯйи мавҷи 103,7 FM ва 106,7 FM дар як шабона 21 соат барномаҳои иттилоотӣ, фарҳангӣ-фароғатӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ пахш мекунад. Радиои “Тироз” аз соли 2001 то соли 2005 рӯйи мавҷи 103,7 FM барномаҳои худро пахш мекард, аммо аз соли 2005 як қисми барномаҳо давоми рӯз дар мавҷи 106,7 FM қобили шунидан шуданд. Ҳоло дар як шабонарӯз 5 нашри хабар бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ пахш мешаванд. Барномаҳои Радиои “Тироз” ҳам мустақим ва ҳам дар шакли сабт бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ба эфир мебароянд. Аудиторияи Радиои “Тироз” аз рӯйи маълумоти соли 2016-и роҳбарияти радиои мазкур 1,5 млн.,асосан аҳолии вилояти Суғд ва маҳаллаҳои наздимарзии Қирғизистон, аст.

Баъд аз як соли фаъолияти Радиои “Тироз” дар пойтахти кишвар ҳам радиои хусусӣ ба кор оғоз кард. Ин Радиои “Азия Плюс” буд, ки 9-уми сентябри соли 2002 дар басомади FMба фаъолият шурӯъ намуд. То он замон дар пойтахт ягон радиои ғайридавлатӣ вуҷуд надошт. Бо вуҷуди он ки муассисони радиои мазкур ҳанӯз соли 1998 ҳамаи техникаву ҳуҷҷатҳои лозимӣ барои таъсиси чунин радиоро омода карда ба мақомот дархости иҷозат дода буданд, вале бо сабабҳои гуногун то чор соли дигар натавонистанд иҷозатнома дарёфт кунанд. “Ҳамаи ҳуҷҷатҳои лозимӣ барои гирифтани он (иҷозатнома-Ш.Х) ҳанӯз моҳи августи соли 1998 супурда шуда буд, ЮНЕСКО дар шакли грант, аллакай, лавозимоти техникии заруриро ба “Азия Плюс” дода буд, кормандон ба кор ҷалб шуда буданд, даврaҳои омӯзишӣ гузаронда шуда буд, дар FM радиостансияҳои Алмаато таҷриба гузаронда буданд. Ҳамачиз омода буд, вале масъала ҳал нашуд. Кумитаи

телевизион ва радиошунавонӣ дар посух ба дархости АП мактуби ҷавобӣ дод: “Дар Тоҷикистон, аллакай, радиоҳои кофӣ вуҷуд дорад, зарурати кушодани радиои нав нест” [2].

Аз ин навиштаиОҷонсии хабарии “Азия Плюс” бармеояд, ки шароити зарурӣ барои таъсиси радио вуҷуд доштааст, вале бо сабабҳои гуногун иҷозат додан ба кори он тӯли чор сол кашола ёфтааст. Идораи Радиои “Азия Плюс” барои ҳалли мушкилашон ба унвонии роҳбари ҳукумат мактуб менависанд. Ниҳоят роҳбари давлат Эмомалӣ Раҳмон барои мулоқот Умед Бобохонов, муассиси радиои мазкурро рӯзи 29-уми июли соли 2002 мепазирад ва ин мулоқот барои иҷозатномаи фаъолият гирифтан сабаб мешавад. Дар ин суҳбати якунимсоата роҳбари давлат аз мушкилоту вазъи сиёсии минтақа ва ҷаҳон, ҳамчунин аз раванди демократикунонии ҷомеа суҳбат карда, супориш медиҳад, ки ба кори ин радио иҷозат дода шавад.

Ҳамин тавр 9-уми сентябри соли 2002 дар рӯзи 11-солагии Истиқлолияти Тоҷикистон расман радиои “Азия Плюс” ба фаъолият оғоз кардааст. Дар 11 соли Истиқлолият ин аввалин радиои хусусӣ дар пойтахти кишвар буд. Чуноне ки аз навиштаи Оҷонсии хабарии “Азия Плюс” маълум аст, радиои мазкур бо кумаки ЮНЕСКО таъсис ёфтааст. Муассиси радиои мазкур журналист Умед Бобохонов то таъсиси ин радио ду расонаи хабарии русизабон, яке Оҷонсии иттилоотии “Азия Плюс” ва бо ҳамин ном нашрия ҳам таъсис дода буд.

Радиои “Азия Плюс” дар жанри иттилоотӣ-мусиқӣ бо забонҳои русӣ ва тоҷикӣ шабонарӯзӣ барнома ва мусиқӣ пахш мекунад. Ба андешаи Иброҳим Усмонов “Ин радио хислати тиҷоратӣ-фарҳангӣ дошта, барои ҷавонон пешбинӣ шудааст вабештар оҳангҳои аврупоиро истифода мекунад” [7, с. 260]. Ҳарчанд ҳоло радиои мазкур ба таври шабонарӯзӣ фаъолият мекунад, вале дар соли аввали таъсисёбӣ аз 6-и субҳ то 19-и бегоҳ фаъолият мекард. Дар ин муддат 11 нашри хабарии седақиқаӣ, аз ҷумла 4 нашри тоҷикӣ ва 7 нашри русӣ, пахш мешуд. Яъне блоки русии радиои мазкур бештар аст. Азимов А. ҳанӯз дар соли аввали ба фаъолият оғоз кардани радиои мазкур навишта буд: “Журналистони радиои “Азия Плюс” кӯшиш мекунанд, ки вақт дар фазо (эфир) ройгон наравад, яъне суханбозӣ камтар аст, нисбат ба радиои “Садои Душанбе”. Барномаҳои таҳиякардаи журналистон дар зери рубрикаи куҳнашуда таҳия шаванд ҳам мазмуну мундариҷаи нав, диди нав доранд” [1, с.1-13].

Баъд аз 8 моҳи фаъолияти радиои Радиои “Азия Плюс” дар шаҳри Душанбе боз як радиои хусусии дигар ба кор оғоз намуд. Аз 7-уми майи соли 2003 радиои шабонарӯзӣ бо номи “Ватан” рӯйи кор омад, ки фазои иттилоотии пойтахтро боз ҳам пурра кард. Радиои “Ватан” рӯйи мавҷи 106 FM дар Душанбе ва атрофи он ва аз охирҳои соли 2009 рӯйи мавҷи 102, 4 FM дар вилояти Хатлон бо забонҳои тоҷикӣ (80 дарсад) ва русӣ (20 дарсад) барнома ва мусиқӣ пахш мекунад. Радиои мазкур ҳудуди 2 миллион шунаванда дошта, синну соли миёнаи онҳо 25-45 сола аст. Формати барномаҳои радиои “Ватан” иттилоотӣ-мусиқӣ буда, муассиси он Далер Амонов аст. Барномаи субҳгоҳии “Субҳи Ватан” яке аз маъруфтарин барномаҳо миёни радиоҳои кишвар ба ҳисоб меравад. Аксари кормандони радиои мазкур, ки дар радиову телевизионҳои давлатӣ таҷриба доштанд бо диди нав ба Радиои “Ватан” омада, ба омода намудани барномаҳои ҷолиб ва услуби махсуси омода кардани хабар шуҳрати радиоро зиёд карданд. Бояд қайд кард, ки Радиои “Ватан” як расонаи таҷрибавие шуд, ки чанде аз кормандони он минбаъд хабарнигорони шуҳратдор шуда бархе аз онҳо дар таъсиси чунин як радиое саҳм гузоштанд.

Аз моҳи сентябри соли 2004 Ширкати “Ориёно Медиа” радиои русии “Руское радио - Ориёно”-ро таъсис дод. Радиои мазкур шабонарӯзӣ дар формати мусиқӣ-фароғатӣ фаъолият мекунад. Аз 1-уми сентябри соли 2016 “Русское радио - Ориёно” тағйири ном карда, “Радиои пойтахт”-ро гирифтааст ва дар ихтиёри гурӯҳи мусиқии “Западный квартал” қарор дорад.

Аз соли 1999 то соли 2004 панҷ шабакаи радиоӣ ба миён омаданд, вале се соли дигар то соли 2007 дар пойтахт ягон радиои наве ба кор оғоз накард. Ҳарчанд нашрияҳое дар ин миён таъсис дода шудаанд, вале рушди радио ҳамоно аз расонаҳои чопӣ мисли ҳарвақта ақиб мемонд.

Соли 2007 бо таъсиси Радиои “Имрӯз” на танҳо фазои иттилоотии кишвар боз ҳам пурратар шуд, балки як навъ рақобати иттилоотӣ барои соҳиби бозор шудан бештар эҳсос

гардид. Радиои мазкур бо сабки нав вориди бозор шуд ва дар як муддати кӯтоҳ байни шунавандагон маҳбубият ба даст овард. Вале аз солҳои 2014 ин тараф (соли 2017) ҷанбаи иттилоотии радиои мазкур коҳиш ёфтааст ва эҳсос мешавад, ки рисолати хабаррасонии худро иҷро намекунад.

Охирин радиое, ки дар пойтахт ва барои саросари кишвар таъсис шуд, ин радиои давлатии "Ховар" аст. Формати пахши барномаҳои Радиои "Ховар" иттилоотӣ-мусиқӣ буда, дар аввал 16 соат, аз 6-и субҳ то 22-и шаб дар шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои атрофи он дар мавҷи 101,5 FM пахш мешуд. Ҳоло мавҷи ин радио ба ғайр аз минтақаи Бадахшон дар дигаршаҳру ноҳияҳо дастрас аст ва 24 соат барномаҳои хабариву таҳлилӣ ва мусоҳибаву мусиқӣ пахш мекунад. Радиои "Ховар" аз аввалин радиое буд, ки соли 2012 ба шабакаи интернет пайваст шуд ва ин имконеро фароҳам кард, ки дар дилхоҳ гӯшаи ҷаҳон барномаҳои ин радио қобили гӯш кардан шуданд.

Ҳамин тавр, дар 25 соли Истиқлолият ҳудуди 30 радиои давлативу ғайридавлатӣ таъсис ёфтанд, ки ҳар яке бо сабку услуби худ барои пур кардани фазои иттилоотии кишвар саҳм доранд. Қисме агар бо пахши суруду мусиқӣ ва барномаҳои тафреҳӣ талаботи мардумро қонеъ кунанд, қисми дигари радиоҳо бо барномаҳои хабариву таҳлилӣ ба шуури аҳолӣ таъсир мерасонанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Азимов А. Проблемаҳои радиоҳои ғайриҳукуматӣ (Маҷмӯаи мақолаҳо) / А. Азимов // Боли сухан. – Душанбе: Сино, 2004. - С. 11-17.
2. Как рождалось радио «Азия-Плюс». [Электронный ресурс]. URL: https://www.news.tj/en/news/tajikistan/society/20160730/kak-rozhdalos-radio-aziya-plyus (дата обращения: 11.12.2017 г.)
3. Нуралиев А. Журналистикаи советии тоҷик / А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, И. Усмонов, У. Гулмуродов. – Душанбе: Ирфон, 1989. –176 с.
4. Телевидиние и радиовещание СССР / С. П. Алексеев, А. И. Ахтырский, А. Х. Бикчантаев, и [др.] – М.: Искусство, 1979. – 296 с.
5. Умед Бобохонов [Электронный ресурс]. URL: http://tojnews.org/tj/personality/umed-bobohonov (дата обращения: 10.02.2017 г.)
6. Усмонов И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов. - Душанбе, Азия-Принт, 2008. - 280 с.
7. Усмонов И. К. Журналистика / И. К. Усмонов. - Душанбе, 2011. - Ҷ. 4. - 474 с.
8. Усмонов И. К. Соли Набиев / И. К. Усмонов. - Душанбе, 1995. – 114 с.
9. Ходжазод Саидмурод. Роль радио «Таджикистан» в формировании общественного мнения в период независимости: дисс. док. фил. наук. – Душанбе, 2015. - 311 с.
10. Хоҷазод С. Таърихи Радиои Тоҷикистон. - Душанбе: Деваштич, 2006. - Қ. 2. - 220 с.
11. Ҷалилов С. Нақши Радиои "Ватан" дар фазои иттилоотии Тоҷикистон / С. Ҷалилов // Журналистикаи байналхалқӣ. (Маҷмӯаи мақолаҳо). - Душанбе, 2017. - 140 с.
12. А.А. Шерель. Радиожурналистика / А.А. Шерель; под ред. проф. А.А. Шерель. - М.: Изд-во МГУ, 2000. – 368 с.

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ РАДИОҲОИ ИТТИЛОТИВУ ФАРОҒАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи заминаҳои пайдоиши радиоҳои иттилоотиву фароғатӣ дар Тоҷикистон навиштааст. Аз мақолаи мазкур бармеояд, ки чунин радиоҳо аслан дар замони истиқлолият ба миён омада дар аввали даҳаи дувуми солҳои истиқлолият онҳо рушд кардаанд. Сабабҳои дер рушд кардани чунин радиоҳоро муаллиф дар нооромии кишвар дар солҳои аввали истиқлолият ва даврaҳои баъди он, ки мардум дар ҳолати қашшоқ қарор доштанд, рабт додааст. Ҳарчанд аввалин радиое, ки дар формати иттилотиву фароғатӣ барнома пахш кард ин радиои "Тироз" (2001) буд, аммо шабакаи "Фурӯғи Ориёно" дар соли 1992 то ҷое вазифаи радиои хабариро иҷро мекард. Вале шабакаи "Фурӯғи Ориёно" як бахши шабакаи дувуми Радиои Тоҷикистон буд ва ҳамчун радио мустақил фаъолият намекард. Дар баробари дигар сохторҳо ВАО ҳам бо мусоид шудани фазои сармоягузории ғайридавлатӣ тавонист рушд кунад. Чунки қариб ҳамаи радиоҳои ба миён омада ғайридавлатиянд. Азбаски соҳибони аксар ин радиоҳо соҳибкорон ба ҳисоб мераванд, бидуни шак мақсади таъсиси он ҳам ба даст овардани сармоя аст. Аз ин хотир, радиоҳои ғайридавлатӣ ҷанбаи тиҷоратӣ доранд ва аз роҳи таблиғ ва реклама хароҷоти худро мепӯшонанд ва фоида ба даст меоранд. Дар умум ҳоло ҳудуди 30 радиои давлативу ғайридавлатӣ дар кишвар фаъолият мекунанд. Аз мақолаи мазкур инро ҳам фаҳмидан мумкин аст, ки аксари радиоҳо дар вилояти Суғд, хусусан шаҳри Хуҷанд ва атрофи он бештар рушд кардаанд. Рушд кардан ба он маъност, ки нисбати дигар минтақаҳо дар ин навоҳӣ шумораи радиоҳои маҳаллӣ бештар аст.

Калидвожаҳо: Радио, Радиои "Имрӯз", Радиои "Ховар", басомади FM, хабар, иттилоъ, эфир, барнома, фароғат, ВАО.

ОСНОВЫ ПОЯВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ РАЗВЛЕКАТЕЛЬНЫХ РАДИОСТАНЦИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье автор пишет об основах становления информационных и развлекательных радиоканалов. В данной статье делается вывод, что такие радиостанции появились в период независимости страны и начали развиваться во втором десятилетии независимости Таджикистана. Причины позднего появления и развития таких радиостанций в первые годы независимости страны, и после автор связывает с тем фактом, что население проживало в бедности и отсутствовала полная безопасность. Первой радиостанцией в информационно-развлекательном формате была радиостанция «Тироз» (2001), но радиоканал «Фуруги Ориёно» в 1992 году в определенной степени выполнял функции информационного вещательного радиоканала. Но радиостанция “Фуруги Ориёно” являлась частью второго радиоканала государственного Таджикского Радио и не функционировала в качестве отдельного радиоканала. В данной статье автор также охарактеризовал периоды развития независимого радиовещания в разные годы независимости Таджикистана. Наряду с другими структурами СМИ с появлением благоприятной среды финансирования независимое радиовещание Таджикистана также получило возможность развития. В этот период практически все созданные радиоканалы были независимыми. Так как большинство владельцев этих радиоканалов являлись предпринимателями, то можно сделать вывод, что несмоненно целью создания таких радиовещательных каналов являлось получение прибыли. В связи с этим, негосударственные радиоканалы были коммерческими и путем распространения рекламы покрывали свои расходы и получали прибыль. В общей сложности, в настоящее время в стране функционируют порядка 30 государственных и негосударственных радиоканалов. Из данной статьи можно сделать вывод, что большинство независимых радиоканалов были созданы и развивались в Согдийской области, особенно в городе Худжанде и его округе. Развитие подразумевает то, что в этом регионе по сравнению с другими регионами Таджикистана, расположены большее количество местных радиоканалов.

Ключевые слова: Радио Имруз (“Сегодня”), Радио Ховар (“Востк”), FM, новости, информация, программа, СМИ.

BASICS OF THE APPEARANCE OF INFORMATION AND ENTERTAINMENT RADIO STATIONS IN TAJIKISTAN

In this articlethe author writes about the fundamentals of the formation of information and entertainment radio channels.This article concludes that such radio stations appeared during the country's independence and began to develop in the second decade of Tajikistan's independence. The reasons for the late appearance and development of such radio stations in the first years of the country's independence, and after it, the author associates with the fact that the population lived in poverty and there was complete safety. The first radio station in the format of information and entertainment was the radio station "Tiroz" (2001), but the radio channel "Furugi Oriyono" in 1992 to some extent served as an information broadcasting radio channel. But the radio station "Furugi Orieno" was a part of the second radio channel of the state Tajik Radio and did not function as a separate radio channel. In this article, the author also described the periods of development of independent broadcasting in different years of Tajikistan's independence. Along with other media structures, with the emergence of a favorable funding environment, Tajikistan's independent radio broadcasts also received the opportunity to develop. During this period almost all the created radio channels were independent. Since, the majority of owners of these radio channels were entrepreneurs, it can be concluded that the purpose of creating such broadcasting channels was undoubtedly profit-making. In this regard, non-state radio channels were commercial and through the distribution of advertising they covered their expenses and made a profit. In total, at present there are about 30 governmental and non-governmental radio channels in the country. From this article it can be concluded that the majority of independent radio channels were created and developed in the Sughd region, especially in the city of Khujand and its district. Development implies that in this region, in comparison with other regions of Tajikistan, there are more local radio channels.

Key words. Radio Imruz («Today»), Radio Khovar («East»), FM, news, information, Ether, program, Mass media,

Сведения об авторе: ***Холов Шодмон Ятимович*** - аспирант Таджикский государственный институт искусств и культуры им. М. Турсунзаде. Адрес: республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Борбад 73а, 734055. E-mail: shodmon11@mail.ru. Телефон: **(+992) 93-446-25-39**

Information about the author: ***Kholov Shodmon Yatimovich*** - Institute culture and art of Tajikistan by name MirzoTursunzoda, postgraduate. Adress: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad street 73a, 734055. E-mail: shodmon11@mail.ru. Tel: **(+992) 93-446-25-39**

УДК 07.051+008. 37.82 (575.3)

К ПРОБЛЕМЕ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ В РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПЕЧАТНЫХ СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ РТ (НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТ «АЗИИ-ПЛЮС» И «НАРОДНОЙ ГАЗЕТЫ»)

Трескинский В. Т.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

Как известно, посредством современных средств массовой информации и средств массовой коммуникации от журналиста к аудитории происходит огромный обмен знаний и информации. Газеты и журналы, как и любые печатные периодические издания, в процессе освещения не только информационного, но и культурно- просветительского характера, играют значительную роль в духовной жизни, в повседневной деятельности человека. Учитывая тот факт, что в современное время средства массовой информации занимают достаточно большое количество времени у среднестатистического человека, создавая, таким образом, хорошие предпосылки для передачи духовного и культурного составляющего контента посредством СМИ, что может способствовать значительному повышению культурно-образовательного уровня читающей аудитории [2, с.35].

К сожалению, погоня за сенсационными материалами при нарушении деонтологических норм журналисткой культуры и этики; игнорирование грамматических, стилистических и морфологических норм при написании журналистского текста; а также превалирование тематической направленности в сфере политики, рекламы и бизнеса, во многом способствуют возникновению неблагоприятных условий для культурно-просветительского элемента СМИ, которые имеют возможность отразиться на читательской аудитории.

Как отмечает профессор Московского Государственного Университета Евгений Прохоров, в современной журналистике, наряду с «идеологической» и «рекреативной» функциями, сформировано понятие «культуроформирующей функции». «Культуроформирующая функция» журналистики базируется на том, чтобы журналистика участвовала в пропаганде и распространении в обществе высоких культурных ценностей, воспитывала массы на образцах общемировой культуры, тем самым, способствуя всестороннему гуманистическому развитию человека [3, с.77].

Французский философ и культуролог, исследователь Абраам Моль рассматривает журналистов в первую очередь как коммуникаторов и проводников культуры. Моль отмечает, что после появления средств массовой информации и коммуникации, возникает, по его мнению, некий «социокультурный цикл», где особое место занимает человек, создающий новые элементы культуры. В частности, он пишет, что эпоха существования данного цикла наступила после создания средств массовой коммуникации, благодаря которым все люди оказались погруженными в единую среду коммуникации. Факты и события придают окончательное формирование данному социокультурному циклу. Моль полагает, что сами журналисты являются составной частью данного социокультурного цикла.

Абраам Моль дает ряд таблиц и схем этого социокультурного цикла обращения культуры с подробными комментариями. Эти элементы могут представляться в виде идей и форм, которые затем формируются в виде публикаций, художественных произведений или научных исследований. По его мнению, пути распространения культуры такие: культуру можно измерять «объемом набора культурем, имеющихся в распоряжении “организма”», умноженном на значимость ассоциаций, установленных организмом между этими культуремами [4, с.22].

Схема функционирования СМИ здесь выстраивается в цепочку: «отдельный человек – творцы (журналисты, культурные деятели) – политические и коммерческие структуры, осуществляющие определенную поддержку и пытающиеся влиять на формирование и изменение потребностей – отдельный человек».

Советский философ и доктор филологических наук Мераб Мамардашвили полагал, что коммуникация в журналистике является инструментом деятельности культуры. При этом, по словам философа, отсутствие любой культурной составляющей в деятельности коммуникации, приводит к тому, что последняя, становится лишь техническим средством связи, не являясь богатым духовным компонентом в своем содержании [4, с.46].

Как уже отмечалось выше, среди основных проблем и недостатков культуры и образования в современных СМИ Республики Таджикистан можно выделить и другие недостатки, Например, заголовки и статьи эротического и порнографического содержания.

К сожалению, многие русскоязычные журналисты пренебрегают этими требованиями, давая некоторые заголовки, или названия статей над текстовым содержанием материалов, при этом злоупотребляют, своими полномочиями. Так, в газете «Азия- плюс» в одном из материалов в жанре заметки журналиста Пайрава Чоршанбиева за 18 апреля 2015 года (№ 29, 1012) речь идет об Индексе социального развития в опубликованном докладе некоммерческой организации Social Progress Imperative (США) за 2015 год, где Республика Таджикистан занимает 95-е место. Данный ежегодный доклад представляет собой индекс рейтинга 133 стран мира, оценивающий уровень социального развития, ВВП и экономические показатели стран мира. Автор в своем материале сравнивает РТ с другими республики Центральной Азии, такими как Казахстан, расположенный на 83- ем месте, Узбекистан -90 месте и Кыргызстан -93 –месте. Далее автор заметки в материале поясняет, что Индекс социального развития представляет собой дополнение к показателям ВВП и прочим экономическим показателям, позволяющим получить более целостное представление об общих результатах, достигнутых страной. И что это первая система позволяющая определить данные экономические показатели, независимо от ВВП. Однако заголовок статьи был таким- «Таджикистан считают социально наиболее недоразвитым среди стран ЦА».

Из этого можно сделать вывод, что автор материала в названии заголовка не нарушал профессиональную этику и деонтологические нормы журналистского текста, а пренебрег лексическими и культурными нормами при написании заголовка статьи. Поскольку именно заголовок характеризует название каждой статьи и любой читатель в первую очередь обращает внимание именно на него.

В другом материале уже «Народной газеты» за 17 мая 2017 года под названием «Плюющий на Дастархан» речь идет о журналисте Темуре Варки, где идет грубое нарушение журналисткой этики. Автор статьи Бобоев грубо критикует бывшего таджикского корреспондента, при этом используя литературные выражения. Однако здесь также нарушены не только этические и деонтологические правила журналистского текста, но и лексические и грамматические нормы.

Таким образом, как показал анализ журналистских материалов, пренебрежение к общим нормам культуры встречается довольно часто в русскоязычных печатных изданиях СМИ Таджикистана. Стоит отметить, что именно культура является во многом значимым фактором в журналистике, который имеет все возможности отразиться и на читательской аудитории.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Ахмадулин Е.В. Краткий курс теории журналистики. Учебное пособие / Е.В. Ахмадулин. – М. – Ростов на Дону: МарТ, 2006. – 272 с.
2. Дубовицкая И. Русский язык в средствах массовой информации Таджикистана: приоритеты и перспективы. Учебное пособие / И. Дубовицкая. - Душанбе, 2006. – 40 с.
3. Корконосенко С. Г. Основы журналистики. Учебное пособие / С.Г. Корконосенко. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 287 с.
4. [Электронный ресурс] http://evartist.narod.ru/text7/62.htm (дата обращения 11.01.2018).

ОИДИ МАСОИЛИ ФАРҲАНГ ВА МАОРИФ ДАР ВАСОИТИ МАТБУОТИ ОММАВИИ РУСЗАБОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

(дар мисоли рӯзномаҳои «Азия - Плюс» ва «Народная газета»)

Дар мақолаи мазкур масоилҳои асосии фарҳанг дар васоити ахбори омма ва коммуникатсия аз таҳқиқотҳои профессори соҳаи рӯзноманигорӣ Евгений Прохоров, фарҳангшиноси фаронсавӣ Абраам Мол ва файласуфи советӣ Мераб Мамардашвили мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар муқаддимаи мақола мафҳумҳои умумии меъёрҳои фарҳанг дар рӯзноманигорӣ оварда шудааст, ки дар он раванди дар рӯзномаву маҷаллаҳо тафсир кардани маводи натанҳо характери иттилоотидошта, инчунин омилҳои алоқаи

мутақобилаи характери фарҳангӣ – равшангароидошта муайян карда мешавад. Ҷанбаҳо ва таносубҳои хусусиятҳои услубӣ ва имлоӣ дар маводи рӯзноманигорӣ низ баррасӣ карда шудааст. Таснифоти ин давр бо воситаи схемаи амаликунии ВАО муайян карда шудааст. Баҳои файласуфи советӣ Мераб Мамардашвили дар ишорати мафҳум ва таҳқиқи фаъолияти коммуникатсия дар рӯзноманигорӣ дода шудааст. Натиҷаи умумии амаликунии функсияи коммуникатсия дар муайянсозии масоили ҷузъи маънавии фарҳанг қайд карда шудааст. Ба сифати намуна мавод ва мақолаҳои рӯзномаҳои русзабони Тоҷикистон «Азия-плюс» ва ҳафтаномаи ҳукуматии «Народная газета» баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: фарҳанг, коммуникатсия, маориф, рӯзноманигорӣ, васоити ахбори оммаи чопии русзабон, деонтология, ахлоқ

К ПРОБЛЕМЕ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ В РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПЕЧАТНЫХ СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

(на примере газет «Азии - Плюс» и «Народной газеты»)

В данной статье рассматриваются основные проблемы культуры в средствах массовой информации и коммуникации из исследований профессора журналистики Евгения Прохорова, французского культуролога Абраама Моля и советского философа Мераба Мамардашвили. В вводной части статьи даются общие понятия норм культуры в журналистике, где определяется процесс освещения газетами и журналами материалов не только исключительно информационного характера, но также и факторов взаимосвязи культурно- просветительского характера. Идет рассмотрение аспектов и соотношений стилистических и грамматических особенностей в журналистских материалах. Определяется характеристика данного цикла посредством схемы функционирования средств массовой информации. Дается оценка советского философа Мераба Мамардашвили в обозначении понятия и исследования деятельности коммуникации в журналистике. Подчеркивается общий результат функции коммуникации в определении проблемы духовного компонента культуры. В качестве примера рассматриваются материалы и статьи русскоязычных газет Таджикистана «Азии-плюс» и правительственного еженедельника «Народной газеты».

Ключевые слова: культура, коммуникация, образование, журналистика, русскоязычные печатные средства массовой информации, деонтология, этика

TO A CULTURE AND EDUCATION PROBLEM IN RUSSIAN-SPEAKING PRINTING MASS MEDIA OF REPUBLIC TAJIKISTAN

(on an example of newspapers «Asia - Plus» and «The National Newspaper»)

In this article the main problems of culture in mass media and communication from researches of the professor of journalism of Evgeny Prokhorov, the French culturologist Abraham Moll and the Soviet philosopher Merab Mamardashvili are considered. In the prologue of article the general concepts of norms of culture of journalism where process illumination of newspapers and magazines not only exclusively information character, but also as well as one of factors of interrelation cultural educational character is defined are given. There is a consideration of aspects and ratios of stylistic and grammatical features in journalistic materials. Analogies and comparisons of ethical and deontological characteristics of texts and articles are specified. Culture elements, in opinion asking, are interpreted in the form of ideas and forms, and also work of art. The characteristic of this cycle is defined by means of the scheme of functioning of mass media. The term "kulturem" role in measurement and distribution of the importance of culture is noted. The assessment of the Soviet philosopher Merab Mamardashvili in designation of concept and research of activity of communication in journalism is given. The general result of function of communication in definition of a problem of a spiritual component of culture is emphasized. As an example materials and articles of Russian-speaking newspapers of Tajikistan "Asia plus" and the governmental weekly «National newspaper» are considered.

Key words: Culture, communication, education, journalism, russian-speaking printing mass media, Ethics, Deontology.

Сведения об авторе: ***Трескинский Вадим Толибович*** - Российско-Таджикский (Славянский) университет, аспирант кафедры истории и теории журналистики и электронных СМИ. **Адрес:** 734025, Республика г. Таджикистан, Душанбе,ул. М. Турсунзаде 30,. E-mail vadim15.90@mail.ru**.** Телефон: **(+992) 919-35-15-26**

Сведения об авторе: ***Трескинский Вадим Толибович*** - Российско-Таджикский (Славянский) университет, аспирант кафедры истории и теории журналистики и электронных СМИ. Адрес: Республика г. Таджикистан, Душанбе,ул. М. Турсунзаде 30, 734025. E-mail **vadim15.90@mail.ru.** Телефон: **(+992) 919-35-15-26**

Information about the author: ***Treskinsky Vadim Tolibovich*** - Russian-Tajik (Slavonic) University, graduate student of chair of history and theory of journalism and electronic mass media. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzada 30, 734025. E-mail: **vadim15.90@mail.ru.** Tel.: **(+992) 919-35-15-26**

МУНДАРИҶА - СОДЕРЖАНИЕ

З А Б О Н Ш И Н О С Ӣ – Я З Ы К О З Н А Н И Е

Шустова С.В. ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПАРЕМИЙ И ПАРЕМИЙНЫХ ТРАНСФОРМАНТОВ…… 5

Маҷидов Ҳ. МАСЪАЛАҲОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ШИФОҲИИ ТОҶИКӢ…….... 9

Каримова Н.И. АНАЛИЗ СЛОВАРНЫХ ДЕФИНИЦИЙ КЛЮЧЕВОГО СЛОВА НОМИНАТИВНОГО ПОЛЯ КОНЦЕПТА ПО ДАННЫМ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ 16

Наврузшоев Б. Ҳ., Табаров Ш. Н. МАСЪАЛАИ ТАРҶУМАИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ (дар маводи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ)…… 20

Мирзоева Г. Х. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ ДОБРО (НЕКӢ) В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ, ИЗУЧЕНИЕ ПЕРИФЕРИИ ИХ ЗНАЧЕНИЙ НА ОСНОВЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РУССКО-ТАДЖИКСКОГО СЛОВАРЯ…….. 24

Назарова М. Р., Камолиддинова Г. ХАБАРИ ЧИДА ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАИ ОН ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ…… 31

Рахмони Н. АССОЦИАТИВНОЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТА «СВАДЬБА»…… 35

Абдулфайзов С. ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ ДИПЛОМАТИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ……... 40

Қаландарзода А. А. ВОЖАҲОИ ТИББИИ ИФОДАКУНАНДАИ ПЕШГИРИИ БЕМОРИҲО ДАР “ЗАХИРАИ ХОРАЗМШОҲӢ”-И ИСМОИЛИ ҶУРҶОНӢ..... 45

Муродов Б. ВИЖАГИҲО ВА УМУМИЯТИ ИСТИФОДАИ ҶОНИШИНҲОИ МАНФИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР ҶУМЛА…… 49

Шарифова Г. М. МУНОСИБАТИ ЛАҲҶАИ МАСТЧОҲ БО ЗАБОНИ ЯҒНОБӢ ДАР МИСОЛИ ФЕЪЛҲОИ СОДА…… 56

Давлатов А.Н. ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ЧИДААЪЗО ДАР «ҚОБУСНОМА»-И УНСУРУЛМАОЛИИ КАЙКОВУС…… 60

Маҳмудзода Мичгона. ТАҶАССУМИ МАФҲУМИ «МУҲАББАТ» ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ БО ҶУЗЪИ «ДИЛ» ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ АНГЛИСӢ…….. 65

Каримбаева Х.К. СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ТЕРМИНОЛОГИИ ТЕХНОЛОГИИ ПРОИЗВОДСТВА КОНДИТЕРСКИХ ИЗДЕЛИЙ…….. 71

Муродова П. ФАРҚИЯТ ВА МОНАНДИИ ИСМҲОИ ҶИНС ВА ХОС ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ..... 76

Сайдалиева Г.М., Туйгунов Н.Х. АЛОҚАҲОИ МАЪНОГИИ ПЕШОЯНДИ on-over-up ВА ИФОДАИ ОНҲО БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ…… 80

Шехов И. БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ДИНӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ – АНГЛИСӢ..... 83

Шарипов Н.Н. ИЗУЧЕНИЕ МОДАЛЬНОСТИ И НАКЛОНЕНИЙ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА…… 89

Ибрагимова М.А. УСУЛҲОИ ТАРҶУМАИ ИБОРАҲОИ РЕХТАИ ФРАЗЕОЛОГИИ «ШОҲЗОДА ВА ГАДО»-И МАРК ТВЕН АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ»…. 94

Асадова М.Р. ТАДЖИКСКАЯ ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА В СРЕДНЕВЕКОВЫХ И КЛАССИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ…… 99

Ҷумъаев М.О. ДОИР БА БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР НАСРИ БАДЕИИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ (дар мисоли «Нафаҳот-ул-унс»)…… 105

Султонзода Мижгона. РАСТИТЕЛЬНЫЙ МИР ТАДЖИКИСТАНА В ЛЕКСИКЕ РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКОВ..... 110

Шаҳбози Рустамшо. БАРХЕ АЗ ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНИИ «ТАЪРИХИ СИСТОН»……. 115

Мамадасламов М. С. КОНСТРУКЦИИ С ПРЕДЛОГАМИ И ПОСЛЕЛОГАМИ С КОМПОНЕНТАМИ qatīr, aϑ, andir, В ШУГНАНСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ……... 119

Саидова М.А. БАЪЗЕ МУШКИЛОТИ ИСТИФОДАИ ҶУМЛАҲОИ БЕШАХС ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ…… 124

Саидов Д.И. ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ ОБОБЩЕННОГО ЗНАЧЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ……... 129

А Д А Б И Ё Т Ш И Н О С Ӣ – Л И Т Е Р А Т У Р О В Е Д Е Н И Е

Раҳмонзода Абдуҷаббор. ХУДОЙ ШАРИФЗОДА ВА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ АДАБИЁТШИНОСИИ МУОСИРИ ТОҶИК..... 133

Маҳмадаминов А., Л. Шарифзода. МУБОҲИСАҲОИ ИЛМИЮ АДАБӢ ДАР НОМАҲОИ С. АЙНӢ (дар мисоли мукотибаи С. Айнӣ бо М.Турсунзода)..... 139

Мисбоҳиддини Нарзиқул, Абдурраҳим Тораман. МУАРРИФИИ “ДЕВОН”-И САЙЙИД НИГОРӢ ВА НИГОҲЕ БА ВИЖАГИҲОИ НУСХАИ ХАТТИИ ОН..... 147

Мақсудов Б. РӮДАКӢ ВА АЗРАҚӢ: МАСЪАЛАИ ХАЛЛОҚИЯТИ АДАБӢ..... 155

Наимова Ф. ҲУНАРИ ҒАЗАЛСАРОИИ АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ АЗ НАЗАРИ САДРИДДИН АЙНӢ (дар мисоли мактубҳо ба А. Лоҳутӣ)..... 167

Ҳафиззода Дӯстмурод. ТАЪРИХ ДАР ШЕЪРИ СОЛҲОИ 90-УМИ ТОҶИК……..... 173

Салимова З.С. АНДЕШАҲОИ МУҲАҚҚИҚОНИ АДАБӢ ДАР БОРАИ САБКИ НОСИРИ БУХОРОЙ..... 176

Абдулҳадов Ҷ.З. ЯЪҚУБИ ЛАЙСИ САФФОРӢ ПУШТИБОНИ ЗАБОНИ ПОРСӢ (бар асоси “Таърихи Систон”)..... 181

Мурувватиён Дж. Дж. ДИСКУРС О ЖАНРЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО РОМАНА…… 186

Назиров М.Н. МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОЙ ВА АХЛОҚӢ ДАР МЕРОСИ АДАБИИ РАҶАБ АМОНОВ…… 191

Холова Ф. БАДЕИЯТ ВА ТОБИШҲОИ МАНТИҚИИ РАМЗИ «ШАМС» ДАР ОСОРИ МАВЛОНО……... 196

Алсенан Абдулҳаким Фаҳад. ТАРҶУМАИ АДАБӢ ВА МУШКИЛОТИ ОН……. 202

Рахманов Б.Р. ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА ПЕРИ И ДИВА В ПОЭМЕ «ДИВ И ПЕРИ» А.И. ПОДОЛИНСКОГО……... 208

Зафари Гулмурод ЧАНД СУХАН ОИД БА ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ ШОҲМУЗАФФАР ДГОРӢ 217

Шамшоди Ҷ. АЗ ТАЪРИХИ МАТНҲОИ ЧОПИИ ҚИСМИ ДУЮМИ «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНӢ…… 226

Дурманова С. ТАСВИРИ ШАҲРИ ОРМОНӢ ДАР ДОСТОНҲОИ «ИСКАНДАРНОМА»-И НИЗОМӢ ВА «ХИРАДНОМАИ ИСКАНДАРӢ»-И ҶОМӢ…….. 232

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

Муродов М.Б. ВОКУНИШ: ХУСУСИЯТҲОИ ФУНКСИОНАЛӢ ВА АЛОМАТҲОИ ЖАНРӢ.. 238

Азимов А.Х., Ғаффоров Н.У. НАҚШИ САИДРИЗО АЛИЗОДА ДАР ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ МАТБУОТИ ТОҶИК…… 244

Гулов С. ИСТИҚЛОЛИЯТ ВА РУШДИ ЖУРНАЛИСТИКАИ ТОҶИК…… 251

Муллоев Ш. Б., Теплова С. М. ОСОБЕННОСТИ САТИРИЧЕСКИХ ЖАНРОВ НА СТРАНИЦАХ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПЕЧАТНЫХ ИЗДАНИЙ ПЕРИОДА ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ (1992-1997 гг.) 257

Муқимов М. А. РАДИОИ МИЛЛИИ ҶАМЪИЯТИИ ИМА…… 262

Раҳмонова Ҷ.М., Қутбиддинов А.Х. ВАЗИФАҲОИ ДИРӮЗУ ИМРӮЗИ МАТБУОТИ МАҲАЛЛӢ..... 268

Астанақулова Ҷ. АРЗИШҲОИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ БАРХӮРДИ ФАРҲАНГҲО (дар мисоли сомонаи www.jumhuriyat.tj ва сомонаи www.ozodagon.tj соли 2011- 2012)…….. 273

Каримов М.Т. НУҚСОНҲОИ КОРБАСТИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР МУСОҲИБАҲОИ БАРНОМАҲОИ РАДИОИ “ТОҶИКИСТОН”..... 276

Хасанова Т.Г. СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН ТОЛЕРАНТНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ЭТНИЧЕСКОЙ АГРЕССИИ В ПЕЧАТНЫХ СМИ……. 281

Баҳромзода М.З. НАҚШИ НАШРИЯИ “САДОИ МАРДУМ” ДАР ИНЪИКОСИ ТАШАББУСҲОИ ГЛОБАЛИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА МАСОИЛИ ОБ..... 285

Холов Ш.Я. ПАЙДОИШИ РАДИОҲОИ ИТТИЛООТИВУ ФАРОҒАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОН. 292

Трескинский В. Т. К ПРОБЛЕМЕ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ В РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПЕЧАТНЫХ СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ РТ (НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТ «АЗИИ-ПЛЮС» И «НАРОДНОЙ ГАЗЕТЫ»)…….. 298

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИҲӢ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМИЕ, КИ БА МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН. БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ» БАРОИ ЧОП ПЕШНИҲОД МЕГАРДАНД

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, аз ташхиси пешакӣ гузаронида мешаванд (ташхис аз ҷониби аъзоёни ҳайати таҳририя – мутахассисони соҳаи дахлдор анҷом дода мешавад) ва сипас дар доираи тартиботи ҷорӣ барои чоп қабул мегарданд. Талабот барои тартиб додани шакли ниҳоии матни мақола дар ҳар як шумораи маҷалла чоп карда мешавад.

Ҳангоми қабули шакли дастнависи мақола, корбарони маҷалла нисбат ба мундариҷа ва риояи талаботи асосӣ ба муаллиф хабар медиҳанд ва он норасоиҳое, ки дар мақола ҷой доранд, то оғози ташхис аз ҷониби муаллиф бояд бартараф карда шаванд.

Сипас мақолаи илмӣ, дар доираи талаботи ҷорӣ, барои ташхис ба аъзоёни ҳайати таҳририя ва ё мутахассисони соҳаи дахлдор (номзадҳо ва докторони илм) равон карда мешавад.

Дар тақриз бояд хусусиятҳои муҳимми мақола асоснок карда шаванд. Аз ҷумла, навоварии илмӣ, муҳиммияти омӯзиши масъала, арзиши таърихӣ ва фактологии мақола, дурустии иқтибосҳои нишондодашуда, услуби матн, истифодаи адабиёти солҳои охир ва камбудию норасоиҳои мақола. Дар охири тақриз ба мақола баҳои умумӣ дода мешавад ва ба ҳайати таҳририя дар мазмунҳои зерин хулосаи муқарриз пешниҳод мегардад: ба чоп тавсия карда шавад; баъди ислоҳи камбудиҳо ба чоп тавсия карда шавад; барои тақриз иловатан ба мутахассиси дигари масъалаи дахлдор фиристода шавад; барои чоп тавсия карда намешавад. Ҳаҷми тақриз бояд аз як саҳифа кам набошад.

Мақолаҳои илмии барои чоп қабулгардида, аммо ба тағйирот ниёздошта, бо нишон додани тавсияҳои муқарриз ва муҳаррир ба муаллифон фиристода мешаванд. Муаллифон бояд камбудию норасоиҳои ҷойдоштаро ислоҳ намуда, шакли ниҳоии матни чопӣ ва электронии мақоларо бо дастхати пештарааш ба маҷалла пешниҳод намоянд. Баъди ислоҳи камбудиҳои ҷойдошта мақолаи илмӣ такроран барои тақриз супорида мешавад ва сипас аз ҷониби ҳайати таҳририя барои чопи он иҷозат дода мешавад.

Мақолае, ки ба он тақризи мусбӣ дода шудааст ва чопи он аз ҷониби ҳайати таҳририя ҷонибдорӣ гардидааст, барои нашр қабулгардида ба ҳисоб меравад.

Раванди тақриздиҳӣ ба мақолаҳои дастнавис ошкоро намебошад. Паҳн намудани хабар дар бораи раванди тақриздиҳии мақолаи дастнавис боиси поймол гардидани ҳуқуқи муаллиф мегардад. Муқарризон барои нусхабардорӣ намудани матни мақола ва истифода намудани он барои эҳтиёҷоти худ ҳуқуқ надоранд.

Муқарризон, инчунин аъзоёни ҳайати таҳририя то нашри мақола иттилооти дар матни мақолаи дастнавис ҷойдоштаро ба манфиати худ истифода бурда наметавонанд.

Тақризҳо дар нашрияи маҷалла ба муддати 5 то сол нигоҳдорӣ мешаванд.

Идораи нашрия ҳангоми дархости дахлдор нусхаҳои тақризҳоро ба Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Русия ирсол менамояд.

Инчунин идораи нашрия ҳангоми дархости дахлдор нусхаҳои тақризҳоро ба Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ирсол менамояд.

ПОРЯДОК
РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА. СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд.

Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в Министерство образования и науки Российской Федерации при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмии «Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ» пешниҳод мегарданд

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гунна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русию англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

–номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

–матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

– индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

– название статьи;

– фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);

– название организации, в которой работает автор статьи;

– основной текст статьи;

– список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний;

– информация об авторе на русском и английском языках. Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук» основан в 2012 г. Выходит 8 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим группам специальностей: 10.01.00 – Литературоведение и 10.02.00 – Языкознание. Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

2018. № 1.

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.Ибодова
Редактор таджикского языка: М.Н.Набиева
Редактор русского языка: О.Ашмарин
Редактор английского языка: М.Асадова

Издательский центр
Таджикского национального университета
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 8,5, усл. п.л. 8.
Подписано в печать 26.02.2018 г. Выход в свет: 02.03.2018 г.
Заказ №2018/03-01
Отпечатано в типографии ТНУ
734025, г.Душанбе, ул.Айни, 32.